

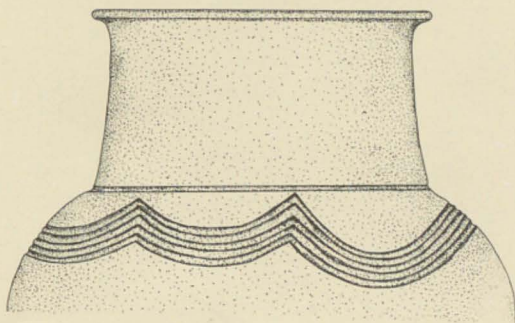
MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

INSTITUTUL ROMÂN DE TRACOLOGIE
Bibliotheca Thracologica

VI

Attila László

ÎNCEPUTURILE EPOCII
FIERULUI LA EST DE CARPAȚI

București 1994

**ÎNCEPUTURILE EPOCHII FIERULUI LA EST DE CARPAȚI
CULTURILE GÁVA - HOLIHRADY ȘI CORLĂTENI CHIȘINĂU
PE TERITORIUL MOLDOVEI**

**DIE ANFÄNGE DER EISENZEIT IM OSTKARPATENRAUM.
DIE GÁVA-HOLIHRADY- und CORLĂTENI-CHIȘINĂU- KULTUR
IM GEBIET DER MOLDAU**

Dedic această carte mult încercatei mele mame.

Editat de: S.C. MELIOR TRADING SRL
Tipărit la: PUBLIROM

I.S.B.N.: 973-95349-9-6

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

INSTITUTUL ROMÂN DE TRACOLOGIE

BIBLIOTHECA THRACOLOGICA

VI

Attila László

ÎNCEPUTURILE EPOCII

FIERULUI LA EST DE CARPAȚI

**Culturile Gáva-Holihradý și Corlăteni-Chișinău
pe teritoriul Moldovei.**

București 1994

INHALT

Vorwort	7
Abkürzungen	9
Literatur	11
1. Einleitung	34
2. Die Gáva-Holihradý-Kultur. Die Gruppe Grănicești	48
3. Die Corlăteni-Chișinău-Kultur. Die Gruppe Corlăteni	105
4. Über die Metallurgie und den Verkehr der Metallgegenständen im östlichen Karpatenraum am Anfang der Eisenzeit.....	142
5. Schlussfolgerungen	156
Fundliste	168
Die Anfänge der Eisenzeit im Ostkarpatenraum. Die Gáva-Holihradý- und Corlăteni-Chișinău- Kultur auf dem Gebiet der Moldau (Zusammenfassung).....	185
Erklärung der Abbildungen, Tafeln, Karten	212
Daten über die in Grănicești entdeckte und in den Abbildungen umfasste Keramik.....	218
Abb. 1-80	221
Taf. I-XIII.....	301
Karten 1-3	314

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	7
Abrevieri	9
Bibliografie.....	11
1. Introducere.....	34
2. Cultura Gáva-Holihradý. Grupul Grănicești.....	48
3. Cultura Corlăteni-Chișinău. Grupul Corlăteni.....	105
4. Despre metalurgia și circulația obiectelor de metal în spațiul est-carpatic la începutul epocii fierului	142
5. Încheiere	156
Lista descoperirilor	168
Rezumat în limba germană.....	185
Explicația figurilor, planșelor și hărților (în limba germană).....	212
Date despre ceramica descoperită la Grănicești, cuprinsă în ilustrație	218
Fig. 1-80	221
Pl. I-XIII	301
Hărțile 1-3	314

CUVÂNT ÎNAINTE

Potrivit unui vechi dicton, prea bine cunoscut pentru a fi citat aici în original, cărțile își au destinul lor. Și volumul pus acum la dispoziția (și la criticile) cititorilor își are "istoria" sa, schițată în *Introducere*. Supunem acum atenției colegilor rezultatele cercetărilor și concluziilor noastre cu privire la *orizontul* civilizației *hallstattiene timpurii* cu ceramică canelată din regiunile est-carpătice ale României, urmând ca ulterior, dacă vom mai avea prilejul, să publicăm o altă lucrare monografică, privitoare la grupele culturale *hallstattiene timpurii* cu ceramica incizată și imprimată, respectiv grupele și culturile *succesorale* din *Hallstattul mijlociu*, care au evoluat în același spațiu.

În volumul de față ne-am propus, în principal, să analizăm cele două culturi, Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău, respectiv grupele corespunzătoare Grănicești și Corlăteni de pe teritoriul Moldovei, distingându-le în cadrul *orizontului* cu ceramică canelată hallstattiană timpurie, socotit, uneori, unitar, sau doar expresia unei *mode* în ornamentarea ceramicii. Am încercat să dovedim că este vorba de două *lumi* deosebite (dar, fără îndoială, înrudite), cu origine, evoluție și destin istoric diferite, în cadrul civilizației de la începutul epocii fierului din spațiul carpato-danubian.

Mărturisim, fără a avea *complexe de inferioritate*, că studiul nostru este, înainte de toate, unul arheologic, fără a forța, dincolo de posibilitățile actuale reale, interpretările istorice, etno-culturale ori socio-economice.

Timpul scurt, care ne-a stat la dispoziție de la oferta generoasă de a publica acest volum în prestigioasa colecție "Bibliotheca Thracologica", coordonată de dr. Petre Roman, directorul Institutului Român de Tracologie, și predarea manuscrisului, nu ne-a permis să restructurăm întregul manuscris, așa cum am fi dorit, dar ne-am străduit, totuși, în limita posibilităților, să-l aducem la zi (inclusiv ilustrația). În ciuda unor imperfecțiuni, de care noi înșine ne dăm seama, sperăm că efortul nostru, concretizat în această carte, care va avea, de acum înainte, destinul său propriu, reprezintă un pas înainte, oricât de modest, în cunoașterea istoriei și civilizației spațiului tracic de la sfârșitul mileniului al II-lea și de la începutul mileniului I î.e.n., putând constitui un punct de plecare pentru viitoare cercetări și discuții.

Nu putem încheia acest cuvânt înainte fără a evidenția că lucrarea noastră este, deopotrivă, un rod al preocupărilor semnatarului acestor rânduri și al eforturilor tuturor acelor care, în trecut sau în prezent, și-au adus contribuția la o mai bună cunoaștere a sfârșitului epocii bronzului și a începuturilor epocii fierului din spațiul carpato-ponto-danubian, în general, și din regiunea est-carpatică, în special. Autorul se simte îndatorat, în primul rând, față de acad. prof. M. Petrescu-Dâmbovița, care i-a sugerat subiectul și l-a sprijinit în toate etapele elaborării lucrării. Imaginea înfățișată în lucrare ar fi fost, fără îndoială, mai săracăcioasă, fără permanentul schimb de idei cu colegii, fără informațiile

puse la dispoziție cu amabilitate de M. Alexianu, T. Bader, M. Brudiu, V. Căpitanu, mult regretatul N. Chidioșan, V. Chirica, Elvira Ciocea-Safta, M. Dinu, I.T. Dragomir, E. Emendi, Marilena și mult regretatul A.C. Florescu, S. Haimovici, N. Harțușche, C. Iconomu, M. Ignat, I. Ioniță, C. Kacsó, S. Morintz, I. Némethi, D. Popovici, Silvia și D.Gh. Teodor, N. Ursulescu, V. Vasiliev, cărora le mulțumim și pe această cale. Mulțumim, de asemenea, pentru strădaniile desenatoarei Stela Gulei, trecută, între timp, în neființă, și ale actualei desenatoare a Seminarului de Arheologie al Universității din Iași, Aneta Corciovă, de a imprima ilustrației forma în care este ea prezentată.

Mulțumirile noastre se îndreaptă, în aceeași măsură, către secretara-dactilografă Camelia Gongescu și spre colegii noștri mai tineri, asist. univ. N. Bolohan și prof. liceu S. Sitea, care ne-au fost alături în pregătirea spre tipar a textului dactilografiat.

Autorul

Iași, februarie 1994.

ABREVIERI

ActaAntArch	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
ActaArchHung	Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae, Budapest.
ActaMM	Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
ActesBeograd	Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Belgrad, 1, 1971; 2-3, 1973.
ActesBucarest	Actes du Ie Congrès International de Thracologie, București, 1-3, 1980.
ActesPrague	Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 1, 1970; 2, 1971.
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
AnuarIași	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol, Iași.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest.
ArchIsslMold	Archeologičeskie Issledovanija v Moldavii, Kișinev.
ArchKiev	Archeologija, Kiev.
ArchRozhl	Archeologické Rozhledy, Praha.
ArchSborn	Archeologičeskij Sbornik, Leningrad.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași-București.
AȘUI	Analele Științifice ale Universității A.I. Cuza Iași, Secț. IIIa, Istorie.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
BerichtRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Mainz-Berlin.
CAH	Cambridge Ancient History.
CARh	Cercetări Arheologice. Muzeul de Istorie al României, București.
CI	Cercetări Istorice, Iași.
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
ÉvkMiskolc	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
ÉvkSzeged	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
FoliaArch	Folia Archaeologica, Budapest.
IzvestijaKișinev	Izvestija Moldavskogo Filiala AN SSSR, Kișinev.
JBLM	Jahrbuch des Bukoviner Landesmuseums, Cernăuți.
KS	Kratkie Soobščeniia Instituta Istorii Material'noj Kul'tury, Moskva.
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
MemAnt	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MIA	Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, Moskva.

MIAKišinev	Materialy i issledovanija po archeologii jugo-zapada SSSR i RNR, Kišinev.
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest.
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München.
PMMB	Publicațiile Muzeului Municipiului București.
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Berlin.
RapoarteOradea	Materiale și Cercetări Arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979.
RapoarteTulcea	Materiale și Cercetări Arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, 1980.
RapoarteBrașov	Materiale și Cercetări Arheologice. A XV-a Sesiune Anuală de Rapoarte, Brașov, 1981 (București, 1983).
RapoarteConstanța	A XXVII-a Sesiune națională de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1992, Constanța, 13-16 mai 1993.
RevIst	Revista de Istorie, București.
RevMuz	Revista Muzeelor, București.
RIR	Revista Istorică Română, București.
RPAN	Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București.
SA	Sovetskaja Archeologija, Moskva.
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
SCȘIași	Studii și Cercetări Științifice, Iași.
StAntArch	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.
StComEtnIst	Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie, Caransebeș.
StComSibiu	Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu.
StMatSuceava	Studii și Materiale. Istorie. Muzeul Județean Suceava.
SympThrac	Symposia Thracologica.
WPZ	Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU, A.D.

1966 Die Bronzeschwerter aus Rumänien, *Dacia*, NS, 10, 1966, p. 117-189.

ALEXANDRESCU, A.D., POP, I.

1970 Sondajele de la Braşov-Păticel, *Materiale*, 9, 1970, p. 161-165.

ALEXIANU, M., DUMITROAIA, Gh.

1989 Aşezarea hallstattiană de la Dulceşti, jud. Neamţ, *SympThrac*, 7, 1989, p. 267-268.

1990 Découvertes gètes récents concernant l'aspect culturel Canlia dans le département de Neamţ, *Thraco-Dacica*, XI, 1990, 1-2, p. 125-133.

ANDRIEŞESCU, I.

1925 Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Draşna de Jos et l'épée de Bucium, *Dacia*, 2, 1925, p. 345-384.

1937 O pagină din istoria arheologiei preistorice în România: Gr. Buţureanu şi introducerea sa la *Preistoria în România. Studiu de arheologie preistorică şi etnografie* (1898, inedit), RPAN, 1, p. 17-26.

ANDRONIC, Al.

1962 Săpăturile de salvare de la Vaslui, *Materiale*, 8, 1962, p. 89-101 (în colaborare).

1979 Şantierul arheologic Vaslui. Principalele rezultate ale săpăturilor din anii 1966-1967, *ActaMM*, 1, 1979, p. 101-118.

1983 Descoperirile traco-geto-dacice de la Vaslui, *CI*, 12-13, 1981-1982 (1983), p. 117-126.

ANDRONIC, Al., POPESCU, R.

1980 Cercetările arheologice de la Vaslui-Curţile Domneşti, *Rapoarte Tulcea*, 1980, p. 558-565.

ArchUkr

Archeologija Ukrajskoj RSR, 1-2, Kiev, 1971.

Aşezări

N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmboviţa şi Em. Zaharia, Aşezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea, Bucureşti, 1970.

BADER, T.

1970 Fibulele cu scut dintr-un singur fir, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 209-224.

1978 Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei, Bucureşti, 1978.

1983 Evoluţia fibulelor pe teritoriul României de la sfârşitul epocii bronzului până în perioada Hallstattului târziu, *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 1-2, p. 12-22.

1983a Die Fibeln in Rumänien *PBF*, XIV, 6, München, 1983.

1991 Die Schwerter in Rumänien, *PBF*, IV,8, Stuttgart, 1991.

BAZIELICH, M.

- 1978 Elements of the Gáva Culture from a Lusatian Culture settlement at Nowa Huta-Pleszów, site 17, *Archeologia Polski*, 23, 1978, 2, p. 307-352 (l. polonă), 353-354 (rezumat în l. engleză).
- 1982 Zur Frage des Vorkommens von Elementen der Gáva-Kultur in der Umgebung von Kraków, in *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 287-296 (l. polonă), 297 (rezumat în l. germană).
- 1983 Die in Kraków gefundenen Elemente der Gáva-Kultur als Beitrag zur Forschung über Kontakte Kleinpolens mit der Ostslowakei. Comunicare prezentată la Conferința internațională de la Košice, 16-30.IX.1983.

BĂCĂOANU, V.

- 1980 Podișul Moldovei. Natură, om, economie (coordonare științifică V. Băcăoanu), București, 1980.

BERCIU, D.

- 1939 Arheologia preistorică a Olteniei, Craiova, 1939.
- 1963 Este și o cale cimmerică în difuziunea metalurgiei fierului? *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 395-402.
- 1964 Pour une voie cimmérienne de diffusion de la métallurgie du fer, *ArchRozhl*, 14, 1964, p. 264-279.
- 1965 Partea I (Băștinașii), în D.M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, vol. 1, București, 1965, p. 13-136.
- 1966 Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre, București, 1966.

BERCIU, D., COMȘA, E.

- 1956 Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950), *Materiale*, 2, 1956, p. 251-489.

BERCIU, D., POPA, AL.

- 1965 Așezarea hallstattiană fortificată de la Drâmbar-Teleac, *Apulum*, 5, 1965, p. 71-92. O versiune a acestei lucrări, în limba franceză, a apărut în *Celticum*, 6, 1963, p. 5- 25.

BICHIR, Gh.

- 1973 Șantierul arheologic Poiana-Dulcești, jud. Neamț, *Materiale*, 10, 1973, p. 97-105.

BLEGEN, C.W.

- 1958 Troy. Settlements VIIa, VIIb and VIII, vol. IV, Princeton, 1958, (în colaborare).
- 1975 Troy VII, in *CAH³*, II, 2, Cambridge, 1975, p. 161-164.

BOROFFKA, N.

- 1987 Folosirea fierului în România de la începuturi până în secolul al VIII-lea î.e.n., *Apulum*, XXIV, 1987, p. 55-77.
- 1991 Die Verwendung von Eisen in Rumänien von den Anfängen bis in das 8. Jahrhundert v.Chr., *Europe in the 1st Millenium B.C.*, New York-Berlin, 1991, p. 1-38.

BORONEANȚ, V.

- 1984 Chitila-Fermă, un aspect al începutului primei epoci a fierului. Date preliminare, *Thraco-Dacica*, V, 1984, 1-2, p. 156-166.

BRUDIU, M.

- 1968 O descoperire hallstattiană în sudul Moldovei, *RevMuz*, 4, p. 344-345.
1970 Cercetări periegetice în sudul Moldovei, *Materiale*, 9, 1970, p. 511-528.
1980 Rezultatele cercetărilor de la Vânători, jud. Galați, *Rapoarte Tulcea*, 1980, p. 398-406.
1981 Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României, *SCIVA*, 32, 1981, 4, p. 529-536.
1991 Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei, *SCIVA*, 42, 3-4, 1991, p. 221-239.

BRUNN, W.A. von

- 1968 *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Berlin, 1968.

BUZDUGAN, C.

- 1969 Descoperirile arheologice de la Prăjești (jud. Bacău), *Carpica*, 2, 1969, p. 81-86.
1979 Cercetările arheologice de la Rateșu Cuzei, jud. Vaslui, *CARh*, III, 1979, p. 59-75.

CAVRUC, V.I.

- 1988 *Kultura Noua. Opyt etnogenetičeskoj rekonstruktsii*. Autoreferatul disertației de candidat în științe istorice, Moskva, 1988.

CĂPITANU, V.

- 1979 Descoperiri arheologice în comunele Tanacu și Dragomirești (jud. Vaslui), *ActaMM*, 1, 1979, p. 223-239.
1982 Un vas tracic de tip Cozia-Brad descoperit la Răcățău, județul Bacău, *Carpica*, 14, 1982, p. 51-56.

CĂPITANU, V., URSACHI, V.

- 1969 O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului, *Carpica*, 2, 1969, 93-130.

CĂPITANU, V., VULPE, A.

- 1985 Sabia de la Marvila, *MemAnt*, IX-XI, 1977-1979 (1985), p. 479-502.

CHICIDEANU, I.

- 1983 Zur Typologie und Verbreitung der Schalenknaufschwerter, *Dacia*, NS, XXII, 1983, p. 11-17.
1988 Din nou despre spadele cu mâner în formă de cupă, *SCIVA*, 39, 1988, 2, p. 159-168.
1992 O descoperire de la începutul primei epoci a fierului, la Cârna, *SCIVA*, 43, 1992, 1, p. 49-54.

CHICIDEANU, I., GHERGHE, P.

- 1983 Săpăturile arheologice de la Călugăreni (jud. Gorj), *Rapoarte Brașov*, 1983, p. 103-107.

CHIDIOȘAN, N.

- 1979 Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1978 în satul Tășad, com. Drăgești (jud. Bihor), *Rapoarte Oradea*, 1979, p. 85-89.

CHIDIOȘAN, N., EMODI, I.

- 1982 Grupul cultural Igrîș de la sfârșitul epocii bronzului, *Crisia*, 12, 1982, p. 61-86.

ČIČIKOVA, M.

- 1971 Sur la chronologie du Hallstatt en Thrace, *Studia Balcanica*, 5, 1971, p. 79-92.
1972 Nouvelles données sur la culture thrace de l'époque du Hallstatt en Bulgarie du sud, *Thracia*, 1, 1972, p. 79-100.

CIHODARU, C.

- 1938 Poenești-Tamasidava. O așezare carpică în Moldova Centrală, *Arta și Arheologia*, 13-14, 1937-1938, p. 30-59.

CIOCEA, E.

- 1984 O piesă inedită din bronz datând din prima epocă a fierului. Comunicare prezentată la cea de a VIII-a sesiune științifică a Muzeului Județean Vaslui, 7-8 decembrie 1984.

CIOCEA, E., CHICIDEANU, I.

- 1984 Observații asupra necropolei de la Stoicani, *SCIVA*, 35, 1984, 4, p. 331-344.

CIUREA, V.

- 1931 Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi), *Natura*, 20, 1931, 6-8, p. 3-32.
1933 Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia. La collection du musée de Folticeni, *Dacia*, 3-4, 1927-1932 (1933), p. 46-55.

CÂRCIUMARU, M.

- 1983 Considerații paleobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor, *Thraco-Dacica*, 4, 1983, p. 126-134.

COMAN, Gh., BUZDUGAN, C.

- 1978 Un nou tip de pumnal descoperit în Moldova, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 139-144.

COMAN, Gh., MAXIM, R.

- 1979 Raport asupra săpăturilor de salvare de la Negrești (jud. Vaslui), *Rapoarte Oradea*, 1979, p. 333-335.

COMAN, Gh., ROTARU, M.

- 1981 Obiecte din lut ars, piatră și os de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite în județul Vaslui, *MemAnt*, 6-8, 1974-1976 (1981), p. 57-63.

DEGER-JALKOTZY, S. (Herausgegeben von)

- 1983 Griechenland, die Ägäis und die Levante während der *Dark Ages* vom 12. bis zum 9. Jh.v.Chr., Wien, 1983.

DEMČENKO, T.I., LEVIŤKI, O.G.

- 1990 K voprosu o šoldaneštskikh pamjatnikah na territorii Moldavii, *Arheologičeskie issledovanija Molodyh učenykh Moldavii*, Kišinev, Știința, 1990, p. 111-120.

DERGACEV, V.A.

- 1975 Bronzove predmety XIII-VIIIvv. do n.e. iz dnestrovsko-prutskogo meždurečja, Kišinev, 1975.

DIMITROV, D.P.

- 1968 Troja VIIb2 i balkanskite trakijski i mizijski plemena, *Arheologija* (Sofia), 10, 1968, 4, p. 1-15.

DINU, M.

- 1955 Descoperirile arheologice de la Valea Lupului-Iași, *AȘUI*, 1, 1955, 1-2, p. 65-86.
1959 Șantierul arheologic de la Valea Lupului, *Materiale*, 6, 1959, p. 203-211.

DRAGOMIR, I.T.

- 1959 Săpăturile arheologice de la Cavadinești, *Materiale*, 6, 1959, p. 453-471.
1961 Săpăturile arheologice de la Cavadinești, *Materiale*, 7, 1961, p. 151-162.
1967 Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațiului din cele mai vechi timpuri și până la întemeierea orașului, *Danubius*, 1, 1967, p. 179-212.
1970 Descoperiri arheologice la Rogojeni, pe valea Horincii, *Materiale*, 9, 1970, p. 503-510.
1971 Așezarea neolitică fortificată din aria aspectului cultural Stoicani-Aldeni de la Suceveni, *MemAnt*, 3, 1971, p. 143-155.
1972 Urme ale culturii materiale, în vol. *Județul Galați pe scara timpului*, Galați, 1972, p. 21-47.
1979 Noi descoperiri arheologice de obiecte de aramă și de bronz în regiunea de sud a Moldovei, *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 591-601.
1981 Civilizația traco-geto-dacică și daco-romană în sudul Moldovei, *Mousaios*, 1981, p. 17-24.
1983 Mărturii hallstattiene traco-geto-dacice din regiunea de sud a Moldovei, *Istros*, 2-3, 1981-1983, p. 81-114.
1986 Noi contribuții la cunoașterea genezei culturii Babadag, *SCIVA*, 37, 1986, 4, p. 338-340.

DUMITRAȘCU, S., EMÖDI, I.

- 1980 Materiale arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului descoperite la Biharea, *ActaMP*, 4, 1980, p. 47-67.

DUMITRESCU, VL.

- 1968 La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (dép. de Dolj, Olténie), *Dacia*, 12, 1968, p. 177-260.

EMANDI, E.I.

- 1974 Cercetări arheologice în bazinul superior al Șomuzului Mare. Lucrare de diplomă, Univ. Iași, 1974.

EMÖDI, I.

- 1979 O groapă rituală de la sfârșitul epocii bronzului descoperită la Oradea, *Crisia*, 9, 1979, p. 735-743.
1980 Necropola de la sfârșitul epocii bronzului din peștera Igrîța, *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 229-273.

FILIP, J.

- 1966; 1969 *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. Praha, 1, 1966; 2, 1969.

FLORESCU, A.C.

- 1955 Câteva noi descoperiri arheologice în depresiunea Jijiei, *AȘUI*, 1, 1955, 1-2, p. 51-64.

- 1957 Șantierul arheologic Trușești, *Materiale*, 3, 1957, p. 203-218.
- 1959 Săpăturile de salvare de la Andrieșeni, *Materiale*, 5, 1959, p. 329-337.
- 1959a Săpăturile de la Andrieșeni, *Materiale*, 6, 1959, p. 117-126.
- 1964 Contribuții la cunoașterea culturii Noua, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 143-216.
- 1967 Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique. (Ier partie), *Dacia*, NS, 11, 1967, p. 59-94.
- 1971 Unele considerațiuni asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mil. I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei, *CI*, 2, 1971, p. 103-118.
- 1983 Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni, *StAntArch*, 1, 1983, p. 72-93, (în colaborare).
- FLORESCU, M., CĂPITANU, V.
- 1969 Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău, *ArhMold*, 6, 1969, p. 213-275.
- FLORESCU, M., FLORESCU, A.C.
- 1983 Cercetările arheologice de la Căndești-Coasta Banului, com. Dumbrăveni (jud. Vrancea), în perioada 1976-1980, *Rapoarte Brașov*, 1983, p. 112-123.
- FOIT, Gr.
- 1964 Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 461-474.
- FOLTINY, St.
- 1967 Neue Angaben zur Kenntnis der urnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teil des Karpatenbeckens, *Apulum*, 6, 1967, p. 49-71.
- 1968 Zum Problem der sogenannten *Pseudo-Protovillanovaurnen*, *Origini*, 2, 1968, p. 333-356.
- 1985 Bemerkungen zur Frage der mittleren Bronzezeit in Ungarn und im zentralen Mitteleuropa. Studien zur Ur- und Frühgeschichte des Donau- und Ostalpenraumes, Nr. 3, Wien, 1985.
- GARAȘANIN, M.
- 1984 Zur ethnischen Zugehörigkeit der bronzezeitlichen Bevölkerung im serbischen Morava - Gebiet, *Dritter Int. Thrak. Kongr.*, 1, Sofia, 1984, p. 67-74.
- GAZDAPUSZTAI, Gy.
- 1963 Beziehungen zwischen den präsathyrischen Kulturen des Karpatenbeckens und des Nordkavkasus, *ActaAntArch*, 5, 1963, p. 3-40.
- GEORGIEV, G.I.
- 1984 Die örtlichen Wurzeln der prähistorischen Entwicklung in Bulgarien und die Genesis der urthrakischen Kultur, *Dritter Int. Thrak. Kongr.*, 1, Sofia, 1984, p. 67-74.
- GOSTAR, N.
- 1962 Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși, *Materiale*, 8, 1962, p. 505-511.
- GUMĂ, M.
- 1977 Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin, *StComEtnIst* (Caransebeș), 2, 1977, p. 251-276.
- 1977a Săpăturile de salvare de la Valea Timișului (județul Caraș-Severin), *Banatica*, 4, 1977, p. 45-67 (în colaborare).

- 1981 Câteva observații asupra grupului Bosut, *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 43-66.
 1992 Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului, *SympThrac*, 9, 1992, p. 26-37.
 1993 Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României (Bibliotheca Thracologica IV), București, 1993.

Handatlas

Andrees Handatlas. Herausgegeben von Dr. Konrad Frenzel, Bielefeld und Leipzig, 1937.

HANKEY, V., WARREN, P.

- 1974 The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age, *Bulletin of the Inst. of Classical Studies*, University of London, 21, 1974, p. 142-152.

HARȚUCHE, N.

- 1970 Repertoriul arheologic al județului Brăila, în *Zilele culturii brăilene. Comunicări și referate*, 1970, p. 7-34.
 1972 Un nou aspect cultural de la sfârșitul epozii bronzului la Dunărea de Jos, *Pontica*, 5, 1972, p. 59-75.
 1973 Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în jud. Brăila, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 15-25.
 1980 Preliminarii la repertoriul arheologic al județului Brăila, *Istros*, 1, 1980, p. 281-354.
 1981 Stadiul de cunoaștere a Hallstattului în zona Brăilei, *Mousaios*, Muzeul Județean Buzău, 1981, p. 5-16.

HARȚUCHE, N., ANASTASIU, F.

- 1976 Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei, Brăila, 1976.
 1980 Săpăturile arheologice de la Sihleanu, com. Scorțaru Nou, jud. Brăila, *Istros*, 1, 1980, p. 93-109.

HÄNSEL, B.

- 1976 Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, 1-2, Bonn, 1976.
 1981 Lauzitzer Invasion in Nordgriechenland? *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, 1, Berlin, 1981, p. 207-223.
 1982 Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., în vol. cu același titlu (Berlin, 1982), p. 1-38.

HILLER, S.

- 1991 Two Trojan Wars? On the destructions at Troy VI h and VII a, *Studia Troica*, 1, 1991, p. 145-149.
 Postscript. A review of more recent literature, *ibidem*, p. 150-154.

HOCHSTETTER, A.

- 1981 Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur späten Bronzezeit im Karpatenbecken, *Germania*, 59, 1981, 2, p. 239-259.

HOREDȚ, K.

- 1963 Hallstättische Tierfiguren aus Lechința de Mureș, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 527-534.

- 1964 Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.Z., *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 119-132.
- 1966 Așezarea fortificată din perioada târzie a epocii bronzului de la Sighetul Marmației, Baia Mare, 1966.
- 1967 Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 137-153.
- ICONOMU, C.
- 1975 Un nou akinakes descoperit la Cozia (jud. Iași), *CI*, 6, 1975, p. 55-67.
- 1977 Depozitul de bronzuri de la Tătărăni (com. Dănești, jud. Vaslui), *CI*, 8, 1977, p. 213-229.
- 1993 Așezarea hallstattiană timpurie de la Pocreaca, jud. Iași, comunicarea prezentată la *RapConstanța*, 1993.
- 1993a Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor tracice din prima epocă a fierului, în conformitate cu cercetările arheologice din județul Iași. Comunicare prezentată la Colocviul Internațional *Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice*, Tulcea, 27 septembrie - 2 octombrie 1993.
- ICONOMU, C., PIU, C.
- 1992 Un mormânt din prima epocă a fierului descoperit la Iași, *ArhMold*, XV, 1992, p. 177-180.
- ICONOMU, C., TANASACHI, M.
- 1992 Descoperirile arheologice din necropola hallstattiană timpurie de la Cotu Morii - Iași, *ArhMold*, XV, 1992, p. 23-44.
- IGNAT, M.
- 1969 Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava, *StMatSuceava*, 1, 1969, p. 93-104.
- 1976 Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 99-108.
- 1978 Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț-Dealul Burlei, *Suceava*, 5, 1978, p. 107-127.
- 1981 Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstattului timpuriu în județul Suceava, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 133-146.
- IL'INSKAJA, V.A.
- 1975 Ranneskifskie kurgany bassejna r. Tjasmin (VII-VI vv. do n.e.), Kiev, 1975.
- IndLoc
- I. Iordan, P. Gâstescu, D.I. Oancea, Indicatorul localităților din România, București, 1974.
- IONIȚĂ, I.
- 1961 Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răuseni (rai. Botoșani, reg. Suceava), *ArhMold*, 1, 1961, p. 295-306.
- 1962 Săpăturile de salvare de la Trifești, *Materiale*, 8, 1962, p. 733-739.
- IstRom
- Istoria României, 1, (redactor responsabil C. Daicoviciu), București, 1960.

KACSÓ, C.

- 1971 Unele considerații cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuș, *Marmăria*, 2, 1971, p. 36-52.
- 1975 Contributions à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș, *Dacia*, NS, 19, 1975, p. 45-68.

1981 Necropola tumulară de la Lăpuș. Rezumatul tezei de doctorat, Cluj, 1981.

KAŠUBA, M.T., GOL'TSEVA, N.V.

- 1991 Saharjnaskij mogilnik I (Tsygeu), SA, 1991, 1, p. 197-209.

KATINČAROV, R.

- 1984 Problèmes de l'âge du bronze en Europe de sud-est, *Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress*, 1, Sofia, 1984, p. 171-181.

KEMENCZEI, T.

- 1970 A Kyjatice Kultúra Észak-Magyarországon, *ÉvkMiskolc*, 9, 1970, p. 17-78.
- 1971 A Gáva kultúra leletei a miskolci múzeumban, *ÉvkMiskolc*, 10, 1971, p. 31-86.
- 1981 Der Bronzefund von Vajdác (Nordungarn), *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W.A. von Brunn*, Mainz, 1981, p. 151-161.
- 1981a A prügyi koravaskori kincslelet - Der früheisenzeitliche Hortfund von Prügy, *Comunicationes Archaeologicae Hungariae*, 1981, p. 29-41.
- 1981b Ostungarn in der Zeit der Frühhallstattkultur, *Die Hallstatt-Kultur*, Linz, 1981, p. 79-92.
- 1982 Die Gáva-Kultur, *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 275-285.
- 1982a Nordostungarn in der Spätbronzezeit, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, p. 305-320.
- 1982b Die Siedlungsfunde der Gáva-Kultur aus Nagykovács, *FoliaArch*, 33, 1982, p. 73-95.
- 1984 Die Spätbronzezeit Nordostungarns, Budapest, 1984.
- 1984a A.M. Leskov, Jung - und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet, I (PBF), München, 1981 (recenzie), *ArchÉrt*, 111, 1984, p. 123-124.

KIMMIG, W.

- 1964 Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Ein archäologisch-historischer Versuch, *Studien aus Alteuropa*, 1, 1964, p. 220-283.

KOSSACK, G.

- 1980 "Kimmerische" Bronzen. Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost- und Mitteleuropa, *Situla*, 20-21, 1980, p. 109-143.

KRUŠELNICKA, L.I.

- 1976 Pivnične prikarpat'tja i zahidna Volin' za dobi rannogo žaliza, K'iev, 1976.
- 1979 Studien zur Besiedlung der ukrainischen Karpaten und der Karpatenvorlandes zu Beginn der Eisenzeit, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 73-96.

KOZENKOVA, V.I.

- 1975 Svjazi Severnogo Kavkaza s Karpato-Dunajskim mirom (nekotorye archeologičeskie paralleli), *Skifskij mir*, Kiev, 1975, p. 52-73.

- 1969 Cu privire la tehnica de ornamentare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag, *MemAnt*, 1, 1969, p. 319-326.
- 1970 Un instrument de lut ars pentru ornamentarea ceramicii hallstattiene, *Ahuta*, 2, 1970, p. 99-102.
- 1972 O aşezare hallstattiană la Cozia (jud. Iaşi), *ArhMold*, 7, 1972, p. 207-224.
- 1973 Consideraţii asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 557-609.
- 1974 Cu privire la legăturile culturii Gáva cu culturile contemporane din Bazinul Dunării de Mijloc, *Centenar Muzeal Orădean 1972* (Oradea, 1974), p. 173-184.
- 1975 Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României, *SCIV*, 26, 1975, 1, p. 17-39.
- 1976 Începuturile primei vârste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate şi probleme, *CI*, 7, 1976, p. 57-75. Aceeaşi lucrare uşor modificată şi prescurtată: Über den Ursprung und die Entwicklung der Frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 89-98.
- 1977 Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens, *ActaArchHung*, 29, 1977, p. 53-75.
- 1978 Poziţia cronologică a culturii Gáva, *Ahuta*, 8-9, 1976-1977 (1978), p. 37-51.
- 1979 Date privind sfârşitul Hallstattului timpuriu în Transilvania, *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 537-546.
- 1980 La région extracarpatique orientale à la fin du IIe millénaire et dans la première moitié du Ier millénaire avant notre ère, *ActesBucureşti*, 1, 1980, p. 181-187.
- 1983 Descoperiri din epoca bronzului şi din prima epocă a fierului la Cotu Morii (com. Popricani, jud. Iaşi), *StAntArch*, 1, 1983, p. 52-58.
- 1983-1984 Un grup hallstattian timpuriu în Podişul Sucevei, *CI, SN, XIV-XV*, 1983-1984 (1985), p. 65-84.
- 1985-1986 Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei. Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1985 (1986).
- 1986 Zu den Beziehungen zwischen der oberen Theissgegend und dem nord - östlichen aussenkarpatischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Holihady Kultur in der Suceava - Hohebene, *Hallstattkolloquium Veszprém 1984* (=MittArchInst, Beiheft 3, Budapest, 1986), p. 149-163, 389-393.
- 1986a Grupul Tămăoani. Asupra "orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei, *MemAnt*, XII-XIV, 1980-1982 (1986), p. 65-91.
- 1986b Asupra legăturilor dintre spaţiul est-carpatic şi zonele de stepă şi silvostepă nord-vest pontice la începutul epocii fierului (secolele XII-VII î.e.n.), *AŞUI*, XXII, 1986, p. 1-12.
- 1987 Connections between the Aegean and the Lower Danube at the End of the Bronze Age, 13th-8th centuries B.C., *Sixth International Congress of Aegean Prehistory*. Summary of Papers, Athens, 1987, p. 91.

- 1989 Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIIe-VIe siècles av.n.è., "La civilisation de Hallstatt", (*ERAUL*, no, 36), Liège, 1989, p. 111-129).
- 1990 Troy and the Lower Danube Region of the End of the Bronze Age, *Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death. Programme. Sumaries of the communications*, Athens, 1990.
- 1992 Cercetarea începuturilor epocii fierului din spațiul est-carpatic, *SympThrac*, 9, 1992, p. 208-224.
- 1992a Sur l'archeologie et l'histoire de la Thrace Danubienne au VIIIe-VIIe siècles av.n.è., 2e *Symposium International des Études Thraciennes*, Komotini (Grèce), 20-27 sept. 1992. Résumés.
- 1993 Dates Radiocarbone et Chronologie de la civilisation Noua-Sabatinovka-Coslogeni, *Culture et civilisation au Bas Danube*, X, 1993, p. 23-41.
- 1993a Despre originea, evoluția și cronologia Primei epoci a fierului la Dunărea de Jos. Comunicare prezentată la Colocviul Internațional *Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice*, Tulcea, 27 sept. - 2 oct. 1993.
- 1994 La nécropole de Stoicani et quelques aspects du Problème thraco-cimmérien, *Studia Antiqua et Archaeologica*, II, 1994 (sub tipar).
- LĂPUȘNEAN, V.L.
- 1972 Raskopki pamjatnikov Kul'tury frakijskogo Galstata v Moldavii, *ArchIsslMold*, 1968-1969, Chișinău, 1972, p. 88-104.
- 1973 Issledovanie mogilnika u s. Seliște, *ArchIsslMold*, 1970-1971, Chișinău, 1973, p. 100-113.
- LĂPUȘNEAN, V.L., NICULIȚĂ, I.T., ROMANOVSKAIA, M.A.
- 1974 Pamjatniki rannego železnogo veka. Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR, 4, Kișinev, 1974.
- LEAHU, V.
- 1983 Tracii carpato-dunăreni în marile migrații egeene, *Carh*, VI, 1983, p. 175-204.
- LEHMANN, G.A.
- 1985 Die mykenisch - frühgriechische Welt und der östliche Mittelmeerraum in der Zeit der "Seevölker" - Invasion um 1200 v. Chr. Rheinische - Westfälische Akademie der Wiensenschaften, Vorträge, G. 276, 1985.
- LESKOV, A.M.
- 1981 Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet, 1 (Depots mit einheimischen Formen), *PBF*, XX, 5, München, 1981.
- LEVIȚKI, O.G.
- 1990 Kul'tura dnestrovsko - siretskogo meždurečja na rubeže II-I tysjačletij do n. e. (pamjatniki kannelirovannogo galstata tipa Kișinev - Korlăteni). Autoreferatul disertației de candidat în științe istorice, Leningrad, 1990.

LEVIŢKI, O.G., DEMČENKO, T.I.

- 1991 K voprosu o final'nyh rubežah rannegal'statskoj kul'tury Kišinev-Korleteni dnestrovsko-siretskogo meždurečja, *Drevnejšie obščnosti Zemledel'tsev i skotovodov severnogo pričernomor'ja* (V.tys. do n.e. - V.v.n.e., Kiev, 1991, p. 147-149.

MALEEV, I.N.

- 1987 Gal'statskie gorodišča v zapadnoj Podolii i Prikarpatje, *Mežplemennye svjazi epohi bronzы na territorii Ukrainy*, Kiev, 1987, p. 86-101.
- 1988 Trackie grodziska okresu Halsztatskiego na polnocno-wschodnim Podkarpaciu, *ActaArchCarp*, XXVII, 1988, p. 95-116.

MARINESCU-BÂLCU, S.

- 1981 Câteva elemente de cultură Noua şi hallstattiene descoperite în Moldova Centrală, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 147-159.

MELJUKOVA, A.I.

- 1956 Pamjatniki VIII v. do n.e. na territorii lesostepnoj Moldavii, *IzvestijaKišinev*, 4(31), 1956, p. 39-47.
- 1958 Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego podnestrov'ja, *MLA*, 64, 1958, p. 5-102.
- 1961 Kul'tury predskifskogo perioda v lesostepnoj Moldavii, *MLA*, 96, 1961, p. 5-52.
- 1972 O datirovke i sootnoščennii pamjatnikov načala železnogo veka v lesostepnoj Moldavii, *SA*, 1972, 1, p. 57-72.
- 1979 Skifija i frakijskij mir, Moskva, 1979.

MITROFAN, I.

- 1967 Aşezarea hallstattiană de la Teleac, *ActaMN*, 4, 1967, p. 431-438.

MOCANU, N.

- 1981 Cercetări arheologice de suprafaţă în culoarul mijlociu al Siretului de la intrarea în ţară până la Dolhasca. Lucrare de licenţă (conducător ştiinţific A. László), Iaşi, 1981.

MOISIL, C.

- 1910 Privire asupra antichităţilor preistorice ale României, *BCMI*, 3, 1910, p. 115-126, 171-176.
- 1911 Privire asupra antichităţilor preistorice din România, *BCMI*, 4, 1911, p. 83-94.

MonGeogr

Monografia geografică a Republicii Populare Române, 1, Geografia fizică, Bucureşti, 1960.

MORINTZ, S.

- 1964 Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag, *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 101-118.
- 1970 Autour de l'origine et de l'évolution du Hallstatt ancien en Roumanie, *ActesPrague*, 1, 1970, p. 729-732.
- 1971 Probleme ale Hallstattului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag, *Peuce*, 2, 1971, p. 19-25.
- 1977 Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice, *RevIst*, 30, 1977, 8, p. 1465-1488.

- 1978 Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, 1, București, 1978.
- 1982 Les Thraces de la Troie dans le dernier quart du II-e millénaire av.n.è., *Thracia Pontica*, I, 1982, p. 151-155.
- 1987 Noi date și probleme privind perioada hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (cercetările de la Babadag), *Thraco-Dacica*, VIII, 1-2, 1987, p. 39-71.
- 1988 Aspecte și probleme ale Hallstattului timpuriu din sud-vestul României, *SympThrac*, 6, 1988, p. 58-60.
- 1990 Probleme privind perioada hallstattiană timpurie în centrul Câmpiei Române, *SympThrac*, 8, 1990, p. 134-135.
- MORINTZ, S., ROMAN, P.
- 1969 Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României - Insula Banului, *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 393-423.
- MOSCALU, E.
- 1976 Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedeia, Kr. Teleorman), *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 77-86. ♣
- 1981 Problèmes concernant la culture thraco-gète d'Olténie, *Dacia*, NS, 25, 1981, p. 343-347.
- 1983 Ceramica traco-getică, București, 1983 (Muzeul Național de Istorie).
- MOSCALU, E., BEDA, C.
- 1979 Noi cetăți traco-getice, *CArh*, 3, 1979, p. 361-373.
- 1979a Descoperirile arheologice de la Pietroșani, jud. Teleorman, *CArh*, 3, 1979, p. 375-383.
- MOZSOLICS, A.
- 1957 Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung, *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 119-156.
- 1972 Beziehungen zwischen Italien und Ungarn während *Bronzo recente* und "*Bronzo finale*", *Rivista di Scienze Preistoriche*, 27, 1972, 2, p. 373-401.
- 1973 Zur Datierung der spätbronzezeitlichen Depothorizonte des Karpatenbeckens, *ActesBeograd*, 3, 1973, p. 12-17.
- 1973a Beiträge zur Geschichte und Chronologie der Ungarischen Bronzezeit, *ActaAntiqua*, 21, 1973, p. 3-20.
- MOZSOLICS, A., HEGEDŰS, Z.
- 1963 Két nagyállói depot-lelet és a telekoldali bronzlelet vizsgálata, *ArchÉrt*, 90, 1963, p. 252-262.
- MUSCA, T.I.
- 1980 Interpretări arheologice (1. Evoluția internă a așezării de la Insula Banului; 2. Ceramica hallstattiană timpurie cu decor imprimat din Transilvania), *Apulum*, 18, 1980, p. 67-80.
- MÜLLER-KARPE, H.
- 1959 Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Berlin, 1959.

NECRASOV, O., ANTONIU, S.

1979 Contribuții la studiul antropologic al populațiilor vechi care au trăit în zona orașului Bârlad, *ActaMM*, 1, 1979, p. 19-37.

NECRASOV, O., HAIMOVICI, S.

1962 Studiul materialului paleofaunistic din sondajul din anul 1958 de la Dănești, *Materiale*, 8, 1962, p. 59-60.

NÉMETI, I.

1982 Descoperiri hallstattiene timpurii din zona Careiului, *Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1981-1982, p. 45-58.

NESTOR, I.

1933 Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, 22, *Bericht RGK*, 1932 (1933), p. 11-181.

1934 Ein thrako-kimmerischer Goldfund aus Rumänien, *ESA*, 9, 1934, p. 174-186.

1939 Notă bibliografică despre Cihodaru, 1938, *RIR*, 9, 1939, p. 383.

1952 Șantierul Valea Jijiei, *SCIV*, 3, 1952, p. 19-111.

1960 Principalele realizări ale arheologiei românești în anii regimului democrat-popular, *SCIV*, 11, 1960, 1, p. 7-23.

1965 Cu privire la dezvoltarea cercetării istoriei comunei primitive în România, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 421-430.

1970 Les grands problèmes de l'héritage de l'époque des métaux, *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest, 1970, p. 69-75.

NICA, M.

1987 Locuințe de tip Gârla Mare și hallstattian descoperite în așezarea de la Ghidici (jud. Dolj), *Thraco-Dacica*, VII, 1987, 1-2, p. 16-38.

1990 Noi date stratigrafice și cronologice în așezările de tip Gârla Mare și hallstattian de la Ghidici (jud. Dolj), *SympThrac*, 8, 1990, p. 127-128.

1990a Câteva date despre cetatea hallstattiană de la Valea Rea (com. Brădești, jud. Dolj), *SympThrac*, 8, 1990, p. 129-130.

NICULIȚĂ, I.

1992 Tracii de nord în prima jumătate a mileniului I î.e.n., *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*, Chișinău, Universitas, 1992, p. 8-17.

OLTEANU, Șt.

1971 Cele mai vechi mărturii arheologice privind extracția și reducerea minereului de fier pe teritoriul Dobrogei, *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 295-299.

ORDENTLICH, I., KACSÓ, C.

1969 Contribuții la cunoașterea ritului de înmormântare practicat în necropola tumulară de la Lăpuș (jud. Maramureș), *Marmafia*, 1, 1969, p. 11-15.

PATAY, P.

1976 Vorbericht über die Ausgrabungen zu Poroszló-Aponhát, *FoliaArch*, 27, 1976, p. 193-201.

PATEK, E.

1967 Präskythische Gräber in Ostungarn, *ÉvkSzeged*, 1966-1967, p. 101-107.

- 1974 Präskeythische Gräberfelder in Ostungarn, *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, (Smolenice, 1970), Bratislava, 1974, p. 337-362.
- 1980 Einige Daten zu den Anfängen der Früheisenzeit in Ungarn, *Situla*, 20-21, 1980, p. 153-163.
- 1982 Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron, *Bericht RGK*, 63, 1982, p. 105-177.
- PAULIK, J.
- 1968 Zur Problematik der Ostlowakei in der jüngeren Bronzezeit, *Sbornik Slovenského Národného Múzea. Historia*, 62, 1968, 8, p. 3-38 (l. slovacă), 39-43 (rezumat în l. germană).
- PĂUNESCU, AL.
- 1970 Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, București, 1970.
- PÂRVAN, V.
- 1926 Getica. O protoistorie a Daciei, 1926.
- PETRESCU-DÂMBOVIȚA, M.
- 1941 Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui (Untere Moldau), *Dacia*, 7-8, 1937-1940 (1941), p. 427-446.
- 1953 Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova, *SCIV*, 4, 1953, 3-4, p. 443-486. (Aceeși lucrare, sub forma unei comunicări prescurtate, a fost prezentată și la cel de al X-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Roma, 1955. Cf. M. Petrescu-Dâmbovița, Contributions au problème de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer en Moldavie, București, 1955, 5 p).
- 1953a Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani, *SCIV*, 4, 1953, 3-4, p. 765-778.
- 1953b Cetățuia de la Stoicani, *Materiale*, 1, 1953, p. 13-155.
- 1953c Cimitirul hallstattian de la Stoicani, *Materiale*, 1, 1953, p. 157-211.
- 1954 Șantierul arheologic Trușești, *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 7-33, (în colaborare).
- 1955; 1958 Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. I. Valea Bârladului superior de la izvoare și până la Budăești, *AȘUI*, 1, 1955, 1-2, p. 150; II. Subregiunea Stemnic-Racova și valea Bârladului între Budăești și Vaslui, *AȘUI*, 4, 1958, p. 1-30 (în colaborare).
- 1958a Objets hallstattiens trouvés à Bârlad, *Dacia*, NS, 2, 1958, p. 59-67.
- 1960 K voprosu o gal'statskoj kul'ture v Moldove, *MLAKišnev*, 1960, p. 151-170.
- 1960a Konets bronzovogo i načala ranneželeznogo veka v Moldave v svete poslednih arheologičeskikh raskopok, *Dacia*, 4, 1960, p. 139-159.
- 1960b Populații și culturi în spațiul carpato-dunărean în prima jumătate a primului mileniu î.e.n., *AȘUI*, 6, 1960, 1-2, p. 189-201.
- 1960c Fibulele de tip "passementerie" pe teritoriul RPR, *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 431-442.

- 1964 Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 251-272.
- 1967 Cercetările arheologice din Moldova și principalele lor rezultate, *Danubius*, 1, 1967, p. 5-18.
- 1970 Quelques problèmes concernant les découvertes de pièces en bronze de la fin de l'âge du bronze en Roumanie, *ActesPrague*, 1, 1970, p. 684-688.
- 1971 Quelques considérations concernant la fin de l'âge du bronze et le début du Hallstatt dans l'espace carpatho-balkanique, *Studia Balcanica*, 5, 1971, p. 107-117.
- 1971a Les dépôts tardifs de bronzes sur le territoire de la Roumanie (de Bronze D en Hallstatt B inclusivement), *Actes Beograd*, 1, 1971, p. 175-192.
- 1976 Elemente de caracter iliric în mediul tracic din estul României, *MemAnt*, 4-5, 1972-1973 (1976), p. 83-92.
- 1977 Depozitele de bronzuri din România, București, 1977.
- 1978 Die Sichern in Rumänien, mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens (*PBF*, XVIII, 1), München, 1978.
- 1978a Scurtă istorie a Daciei preromane, Iași, 1978.
- 1983 Rolul Academiei Române în cercetarea arheologică din Moldova până la 1900, în vol. Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare, Iași, 1983, p. 140-151.
- 1984 Das Problem der Synchronisierung bronzener Hortfunde mit den zeitgenössischen Kulturen im Donau-Ponto-Karpatenraum, *Dritter Int.Thrak.Kongr.*, 1, Sofia, 1984, p. 186-194.
- PETRESCU-DÂMBOVIȚA, M., ANDRONIC, Al.
- 1966 Muzeul de Istorie a Moldovei, București, 1966.
- PETRESCU-DÂMBOVIȚA, M., DINU, M.
- 1973 Necropola hallstattiană timpurie de la Foltești-Ruptura. Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Universității ALI. Cuza, Iași, octombrie 1973.
- 1974 Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați), *SCIVA*, 25, 1974, 1, p. 71-97.
- PETRESCU-DÂMBOVIȚA, M., ZAHARIA, Em.
- 1962 Sondajul arheologic de la Dănești, *Materiale*, 8, 1962, p. 47-63.
- PIPPIDI, D.M. (red.)
- 1976 Dicționar de istorie veche a României, București, 1976.
- PODZUWEIT, Chr.
- 1982 Die mykenische Welt und Troja, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, p. 65-88.
- POPOVICI, D., URSULESCU, N.
- 1981 Șantierul arheologic Preutești *Cetate*, jud. Suceava, 1979. Raport preliminar, *CARh*, 4, 1981, p. 54-57.
- 1982 Șantierul arheologic Preutești *Cetate*, jud. Suceava, *CARh*, 5, 1982, p. 23-27.
- 1983 Începutul primei epoci a fierului în nordul Moldovei în lumina cercetărilor de la Preutești (jud. Suceava), Documente recent descoperite și informații arheologice, București, 1983, p. 25-32.

POPUȘOI, E.

1969 Un mormânt hallstattian descoperit la Trestiana-Bârlad, *Carpica*, 2, 1969, p. 87-92.

1980 Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Grivița, jud. Vaslui, *CI*, 11, 1980, p. 105-134.

PREDA, C.

1959 Săpăturile arheologice de la Sâncrăieni, *Materiale*, 6, 1959, p. 825-869.

PURICE, S., IOSIFARU, M.

1988 Probleme ale Hallstattului în nordul Olteniei, *SympThrac*, 6, 1988, p. 56-57.

RADT, W.

1974 Die Früheisenzeitliche Hügelnekropole bei Vergina in Makedonien, în H. Müller-Karpe (red.), Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden (*PBF*, XX, 1), München, 1974, p. 98-147.

RADU, O.

1973 Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș), *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 503-520.

RAFALOVICI, I.A., LĂPUȘNEAN, V.L.

1974 Raboty reutskoj arheologičeskoj ekspeditsii, *ArchIsslMold*, 1972, Chișinău, 1974, p. 110-147.

1974a Mogil'niki i ranneslavjanskoe gorodišče u s. Seliște, *ArchIsslMold*, 1973, Chișinău, 1974, p. 104-139.

RepBotoșani

Al. Păunescu, V. Chirica, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, vol. I-II, București, 1976.

RepIași

V. Chirica, M. Tanasachi, Repertoriul arheologic al județului Iași, 1-2, Iași, 1984.

RepVaslui

Ghenuță Coman, Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui, București, 1980.

ROSKA, M.

1938 Über die Herkunft der sog. Hackensicheln, *ESA*, 12, 1938, p. 153-166.

ROȘU, A.

1980 Geografia fizică a României, București, 1980.

RUSU, A.

1983 Cercetări arheologice de suprafață în Podișul Central Moldovenesc. Valea Stăvnicului și a Velnei (jud. Iași), *CI*, 12-13, 1981-1982 (1983), p. 205-251.

RUSU, M.

1963 Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 177-210.

1966 Depozitul de bronzuri de la Balșa, *Sargeția*, 4, 1966, p. 17-40.

1972 Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului. Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1972 (1973).

- 1973 Considerații sur quelques problèmes de l'époque hallstattienne de Transylvanie, *Actes Beograd*, 3, 1973, p. 105-112.
- 1974 Începuturile metalurgiei fierului în Transilvania, *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 349-360.
- SOFRONOV, V.A.
- 1968 Datirovka borodinskogo klada, *Problemy Archeologii*, 1, Leningrad, 1968, p. 75-128.
- SANDRAS, N.K.
- 1971 From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel, *The European Community in Later Prehistory*, London, 1971, p. 3-29.
- 1978 The Sea Peoples, London, 1978.
- SMIRNOVA, G.I.
- 1957 Poselenie pozdnebronzovo veka i rannego železa vozle s. Magala černovitskoj oblasti, *KS*, 70, 1957, p. 106.
- 1965 Rannegoligradskij Komplex Magaly, *KS*, 105, 1965, p. 109-118.
- 1971 Über die Entstehung der Denkmäler der Holinhrady-Gruppe im Vorkarpaten-gebiet, Moscou, 1971, 11 p. (VIII. Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques, Belgrade, 1971. Les rapports et les communications de la délégation des archéologues de l'URSS).
- 1972 Novye issledovanija poselenija Magala, *Archeologičeskij Sbornik*, 14, 1972, p. 12-31.
- 1973 Pozdnegoligradskij mogil'nik u s. Ostritsa (Magaljanskaja) na Bukovine, *ArchSborn*, 15, 1973, p. 7-11.
- 1974 Complexele de tip Gáva-Holihrazy – o comunitate cultural-istorică, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359-380.
- 1976 Magala i nekatorye voprosy chronologii pozdnekomarovskoj kultury v Prikarpat'e, *Eneolit i bronzovyj vek Ukrainy*, Kiev, 1976, p. 118-135.
- 1978 Kul'turno-istoričeskaja stratigrafija poselenija Magala, *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 68-72.
- 1979 Kurgany u sela Perebykovtsy-novyj mogil'nik skifkoj archaiki na srednem Dnestre, *Trudy Gos. Ermitaža*, 20, 1979, p. 37-67.
- 1980 Srednee Podnestrov'e i Nižnee Podunav'e v predskifskoe vremja, *Thracia*, 5, 1980, p. 121-144. Problemele discutate în acest studiu au fost prezentate, într-o primă variantă, de autoare în *SA*, 1977, 4, p. 94-106.
- 1990 Kul'turno - istoričeskie protsessy v bassejne srednego Dnstra v kontse II - pervoj polovine I tysjačelietij do n.e. Rezumatul disertației de doctor în științe istorice, Kiev, 1990.
- 1990a Pamjatniki tipa Kišinev-Korlăteni v dnestro-siretskom meždureč'e i grupa Belegiș II v jugoslavskom Podunav'je, *ArchSborn*, 30, 1990, p. 20-33.
- 1992 Componentele tracă și iliră în cultura hallstattiană timpurie în ținuturile pericarpate, *SympThrac*, 9, 1992, p. 246-247.

SMIRNOVA, G.I., BERNJAKOVIČ, K.V.

1965 Proishozhdenie i chronologija pamjatnikov kuštanovitskogo tipa zakarpatja, *Archeologičeskij Sbornik*, 7, 1965, p. 89-115.

SPERLING, J.

1991 The last phase of Troy VI and mycenaean expansion, *Studia Troica*, 1, 1991, p. 155-157.

STEFANOVICH, M.R.

1973 Some Balcan Elements in the Aegean Migrations, *Actes Beograd*, 3, 1973, p. 148-159.

1974 The possible Origins of the Knobbed Ware in Troy VIIb2, *Thracia*, 3, Sofia, 1974, p. 101-105.

STOIA, A.

1980 Despre problema cimmericiană în spațiul carpato-dunărean în lumina ultimelor cercetări, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 77-90.

STRATAN, I., VULPE, A.

1977 Der Hügel von Susani, *PZ*, 52, 1977, p. 28-60.

SVEŠNIKOV, I.K.

1964 Pamjatniki goligradskogo tipa v zapadnoj Podolii, *Materiali i doslidženija z arheologii Prikarpatja i Volini* (Kiev), 5, 1964, p. 40-64 (l. ucrainiană), 65-66 (rezumat în l. rusă).

Südzone der Lausitzer Kultur

Südzone der Lausitzer Kultur und die Verbindungen dieser Kultur mit dem Süden, Kraków-Przemysl, 1982.

SZÉKELY, Z.

1966 Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei, Sf. Gheorghe, 1966.

1966a Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien, *Dacia*, NS, 10, 1966, p. 209-229.

1970 Nouvelles données sur la chronologie de l'âge du fer (époque du Hallstatt) en Transilvanie (R.S. de Roumanie), *Actes Prague*, 1, 1970, p. 735-738.

ȘADURSCHI, P.

1989 Piese metalice din epoca bronzului descoperite pe teritoriul județului Botoșani, *Hierasus*, VII-VIII, 1989, p. 157-182.

ȘADURSCHI, P., URSULESCU, N.

1986 Noi date privind Hallstattul timpuriu în nordul Moldovei, *SympThrac*, IV, 1986, p. 43-44.

1989 Date istorico-arheologice privind dinamica locuirii în bazinul Miletinului (zona comunei Prăjeni, jud. Botoșani), *Hierasus*, VII-VIII, 1989, p. 281-289.

ȘADURSCHI, P. et al.

1986 Celturi de bronz de factură răsăriteană descoperite pe teritoriul județului Botoșani, *Hierasus*, VI, 1986, p. 25-32.

TĂTULEA, C.N.

- 1983 Săpăturile din aşezarea hallstattiană timpurie de la Potăreşti, *RapBraşov*, 1983, p. 149-154.

TEODOR, S.

- 1973 Cetatea traco-getică de la Arsura, jud. Vaslui, *Materiale*, 10, 1973, p. 53-60.
1975 Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoşani), *ArhMold*, 8, 1975, p. 121-201.
1980 Vestigii sporadice din epoca bronzului şi a fierului la Botoşana (jud. Suceava), *Suceava*, 6-7, 1979-1980, p. 47-52.

TEODOR, S., ŞADURACHI, P.

- 1978 Descoperirile arheologice de la Lozna, com. Dersca, jud. Botoşani, *Hierasus*, 1978, p. 121-140.
1979 Descoperirile arheologice de la Lozna, com. Dersca, jud. Botoşani. Aşezarea hallstattiană, *Rapoarte Oradea*, 1979, p. 81-83.

TERENOŹKIN, A.I.

- 1961 Predskifskij period na dneprovskom pravobereže, Kiev, 1961.
1965 Osnovy chronologii predskifskogo perioda, *SA*, 1965, 1, p. 63-85.
1975 Kimmerijskie meči i kinžaly, *Skifskij mir*, Kiev, 1975, p. 3-34.
1976 Kimmerijtsy, Kiev, 1976.

TEŞTIBAN, I.

- 1957 Depozitul de obiecte de bronz de la Doljeşti, raionul Roman, *SCŞIaşi*, 8, 1957, 1, p. 221-227.

TODOROVA, H.

- 1972 Über einige Probleme der süd-osteuropäischen Früheisenzeit, *Thracia*, 1, 1972, p. 67-77.

TONČEVA, G.

- 1973 Sur l'origine des Thraces (à la lumière des nouvelles recherches archéologiques), *Actes Beograd*, 3, 1973, p. 95-105.
1979 La culture et l'art des Thraces aux VIIe et VIe siècles av.n.è., *Wiadomosci Archeologiczne*, 44, 1979, 1, p. 41-54.
1980 Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est, (*Studia Thracica* 5), Sofia, 1980.
1985 Problèmes de l'art de l'âge du bronze récent en Bulgarie du nord-est, *Thracia Pontica*, II, 1985, p. 297-306.

UDRESCU, T.

- 1974 Descoperiri arheologice în jumătatea sudică a Moldovei cu privire la cultura Noua, *Carpica*, 6, 1973-1974, p. 17-53.

URSACHI, M.

- 1968 Depozitul de obiecte de bronz de la Ruginoasa, *Carpica*, 1, 1968, p. 27-34.

URSACHI, V.

- 1968 Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman în zona râurilor Siret şi Moldova, *Carpica*, 1, 1968, p. 111-188.

- 1980 Noi elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad, jud. Bacău, *Rapoarte Tulcea*, 1980, p. 178-182.
- URSULESCU, N.
- 1978 Materiale arheologice din județul Botoșani în colecția Cabinetului de istorie veche a Institutului de învățământ superior din Suceava, *Hierasus*, 1978, p. 243-250.
- URSULESCU et al.
- 1986 Cercetările arheologice de salvare de la Prăjeni-Nelipești (jud. Botoșani). Comunicarea prezentată la cea de a XX-a sesiune anuală de rapoarte arheologice, Deva, 1988.
- 1986-1987 Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval, *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 85-101.
- URSULESCU, N., BATARIUC, P.V.
- 1978 Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava), 1973, *Suceava*, 5, 1978, p. 89-94.
- URSULESCU, N., MANEA, Șt.
- 1981 Evoluția habitatului din Bazinul Somuzului Mare în zona comunei Preotești, *Suceava*, 8, 1981, p. 169-182.
- URSULESCU, N., POPOVICI, D.M.
- 1978 Preutești (Săpăturile efectuate de către Muzeul Județean Suceava, nr. 1), *Suceava*, 5, 1978, p. 581.
- VASILESCU, M.
- 1977 Tracii în epopeile homerice, *CI*, 8, 1977, p. 235-247.
- VASILIEV, V.
- 1973 Despre cuțițașele curbe din Hallstattul târziu, *ActaMN*, 10, 1973, p. 523-527.
- 1983 Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania, *ActaMN*, 20, 1983, p. 33-57.
- 1986-1987 Probleme ale cronologiei Hallstattului pe teritoriul României (II), *Sargeția*, XX, 1986-1987, p. 64-80.
- VASILIEV, V. et al.
- 1991 Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac, Cluj-Napoca, 1991.
- VASILIEV, V., GAIU, C.
- 1980 Așezarea fortificată din prima vârstă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița-Năsăud, *ActaMN*, 17, 1980, p. 31-63.
- VLASSA, N., DANILĂ, Șt.
- 1962 Săpăturile arheologice de la Sărăței (com. Sărata, raionul Bistrița, regiunea Cluj), *Materiale*, 8, 1962, p. 341-347.
- VULPE, A.
- 1965 Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur), *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 105-132.
- 1970 Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum, *MemAnt*, 2, 1970, p. 115-213.

- 1970/1975 Die Äxte und Beile in Rumänien, 1 (PBF, IX, 2) - 2 (PBF, IX, 5), München, 1970, 1975.
- 1974 The cultural unity of the north-thracian tribes in the Balcano-Carpathian-Hallstatt, *The Journal of Indo-European Studies*, 2, 1974, 1, p. 1-21.
- 1974a Puncte de vedere cu privire la unele descoperiri din Hallstattul mijlociu la Dunărea Sârbească, *Oltenia. Studii și comunicări Istorie*, 1974, p. 25-28.
- 1977 Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe, *Dacia, NS*, 21, 1977, p. 81-111.
- 1979 Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane, *RevIst*, 32, 1979, 12, p. 2261-2284.
- 1979a Recenzie la Hänsel, 1976, *RevIst*, 32, 1979, 12, p. 2384-2390.
- 1981 Recenzie la Meljukova, 1979, *Dacia, NS*, 25, 1981, p. 404-406.
- 1984 Descoperirile hallstattiene din zona Aiudului, *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 36-63.
- 1986 Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabi-Kultur I, *Dacia, NS*, XXX, 1986, p. 49-90.
- VULPE, A., MIHĂILESCU-BÂRLIBA, V.
- 1985 Der Goldschatz von Rădeni, jud. Neamț, in der Westmoldau, Rumänien, *PZ*, 60, 1, 1985, p. 47-69.
- 1986 Tezaurul de la Rădeni-Neamț, *MemAnt*, XII-XIV, 1980-1982 (1986), p. 41-63.
- VULPE, R.
- 1951 Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950, *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 177-216 (în colaborare).
- 1952 Șantierul Poiana, *SCIV*, 3, 1952, p. 191-230 (în colaborare)
- WANZEK, B.
- 1989 Die Gussmodell für Tüllenbeile im südlichen Europa, Bonn, 1989.
- WARDLE, K.A.
- 1982 Excavations at Assiros tomba, Central Macedonia, 1975-1979, *Thracia Pontica*, I, Sofia, 1982, p. 130-150.
- WARREN, P., HANKEY, V.
- 1989 Aegean Bronze Age Chronology, Bristol Classical Press, 1989.
- WESSE, A.
- 1990 Die Ärmchenbeile der Alten Welt. Ein Beitrag zum Beginn des Eisenzeit im östlichen Mitteleuropa, Bonn, 1990.
- WINTER, F.A.
- 1984 Northern Intruders in LH III C Greece: a View from the North, *The Journal of Indo-European Studies*, 12, 1984, 1-2, p. 1-30.
- ZAHARIA, E.
- 1963 Das Gräberfeld von Balintești-Cionagi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau, *Dacia*, 7, 1963, p. 139-176.
- 1965 Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș 1958, *Dacia, NS*, 9, 1965, p. 83-104.
- ZAHARIA, E., MORINTZ, S.
- 1965 Cercetarea Hallstattului timpuriu în România, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 451-462.

ZAHARIA, Em., BURAGA, C.

1979 Cercetări arheologice de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Tăcuta
(jud. Vaslui), *ActaMM*, 1, 1979, p. 241-268.

1. INTRODUCERE

1.1. Timp de două decenii, alături de alte - și nu puține - obligații, autorul acestei lucrări s-a dedicat cercetării trecutului Moldovei secolelor XII-VII î.e.n., în contextul mai larg al evoluției civilizației est-central, sud-est și est-europene. Rodul acestor preocupări a fost elaborarea unei lucrări monografice privitoare la **Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei, încheiată în primăvara anului 1985¹⁾**. În această lucrare, precedată de câteva studii preliminare²⁾, s-a încercat, pentru prima dată, diferențierea mai clară a culturilor și grupelor culturale ce au evoluat în epoca și spațiul studiate, ținându-se cont atât de trăsăturile lor specifice, definite prin mijloacele arheologiei, cât și de criteriul teritorial. Lucrarea, rămasă în manuscris³⁾, a trezit interesul specialiștilor, ea circulând, cu permisiunea autorului, *in extenso* (inclusiv ilustrația), sau sub formă de rezumat, influențând, în anumită măsură, nu numai cercetarea românească, dar și cea privitoare la începuturile epocii fierului din Basarabia și Ucraina de astăzi⁴⁾. Chiar dacă, în clipa de față, unele părți ale lucrării nu pot fi încredințate tiparului, în cele ce urmează, ca și în *Încheiere*, vom avea în vedere imaginea de ansamblu, pe care am înfățișat-o inițial, pentru a înțelege mai bine scopul urmărit, metoda de lucru și, nu în ultimul rând, fenomenele arheologice și istorice, discutate în capitolele revizuite, puse acum la dispoziția cititorilor.

1.2. Însemnătatea istorică a epocii studiate abia dacă mai trebuie subliniată. Pe un spațiu vast al Lumii Vechi are loc acum trecerea de la Epoca Bronzului la Epoca Fierului și, odată cu ea, desăvârșirea procesului de individualizare și de instalare în ariile lor, consemnate ceva mai târziu în izvoarele istorice, ale marilor popoare indoeuropene ale Antichității: celți, italoioți, illiri, traci, balto-slavi, scito-sarmați, dar și a vorbitorilor dialectelor grecești post-miceniene. Această perioadă este inaugurată, pe un plan mai general, de mișcarea "popoarelor mării", ale cărei "preliminarii continentale", respectiv rolul Europei "barbare" în desfășurarea evenimentelor care au răsturnat raporturile politice și chiar etnice, existente în bazinul răsăritean al Mediteranei în secolul al XIII-lea, urmează încă a fi mai bine elucidate⁵⁾. Fără să insistăm, acum, asupra posibilelor implicații ale populației spațiului carpato-danubio-balcanic în aceste evenimente⁶⁾, reținem că, potrivit opiniei quasi-generale a specialiștilor, în perioada de care ne ocupăm are loc individualizarea ariilor sud și nord-tracice și se creează premisele imediate ale civilizației geto-dacice. Fenomenul este conceput, în general, ca un proces continuu, în esență intern, care nu exclude însă nici anumite mișcări de populații în interiorul spațiului tracic, în sensul larg al cuvântului, și nici contacte și chiar întrepătrunderi cu alte neamuri, învecinate. Complexitatea fenomenului, dificultățile interpretării etno-istorice a datelor arheologice este însă evidentă dacă avem în vedere originea și evoluția, în spațiu și timp, a culturilor "hallstattiene", timpurii și mijlocii, din spațiul carpato-balcano-danubian, în general, ori numai din regiunile est-carpătice, studiate aici⁷⁾.

1.3. În estul spațiului carpato-dunărean începutul perioadei studiate aici este marcat (folosind o expresie a profesorului Ion Nestor⁸⁾ de "contraofensiva blocului carpatic", determinând sfârșitul culturii Noua, de certe amprente răsăritene, și apariția primelor grupe culturale hallstattiene timpurii. Grupele atestate pe teritoriul Moldovei aparțin celor două mari complexe culturale, cu ceramica canelată, respectiv incizată și imprimată, în care unii cercetători văd moștenirea arheologică lăsată de ramura nordică, respectiv sudică, a tracilor⁹⁾. Primul complex, cu ceramica canelată, răspândit din bazinul Tisei și până în Valea Nistrului, se propagă de la vest spre est, fiind reprezentat între Carpați și Prut prin două grupe distincte: Grănicești (făcând parte din cultura Gáva-Holihrad, atestat în Podișul Sucevei) și Corlăteni (aparținând culturii Corlăteni-Chișinău, răspândit în celelalte regiuni ale Moldovei, cu excepția Câmpiei Siretului Inferior și a Câmpiei Covurluiului), a căror evoluție paralelă poate fi urmărită încă din perioada Ha A. Cel de al doilea complex, balcano-danubian, cu ramificații până în Asia Mică (Troia), caracterizată prin ceramica sa incizată și imprimată, se răspândește în sudul și centrul Moldovei dinspre Dunărea de Jos, ocupând la un moment dat, o parte a ariei grupului Corlăteni. Acest complex, din care fac parte și culturile Insula Banului și Pșeničevo-Raskopanița, este reprezentat la est de Carpați prin două grupe succesive, Tămăoani și Babadag/Cozia, aparținând, în principal, secolelor XI-IX î.e.n. În cursul sec. VIII-VII, în sud-estul Moldovei, în fosta arie Cozia, sunt atestate grupele Stoicani și Trestiana, precum și cultura Basarabi. Asemenea urme lipsind în celelalte regiuni ale Moldovei, este posibil ca evoluția grupelor Grănicești și Corlăteni să se fi prelungit până în Hallstattul mijlociu, fenomen observat și în legătură cu alte grupe sau aspecte culturale contemporane de pe teritoriul țării¹⁰⁾. În lucrarea noastră inițială, fiecăruia dintre cele șapte grupe menționate i-a fost consacrat câte un subcapitol în cadrul capitolelor tratând Hallstattul timpuriu și mijlociu. Această imagine a fost întregită cu o scurtă privire asupra metalurgiei și circulației obiectelor de metal, încercând să stabilim legăturile dintre depozitele și obiectele izolate de bronz și fier, pe de o parte, și grupele culturale studiate, pe de altă parte. Capitolele menționate au fost precedate de un amplu istoric al cercetărilor în care am încercat să înfățișăm drumul lung și anevoios, parcurs de la înregistrarea primelor descoperiri întâmplătoare și până la conturarea actualei concepții privind sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din estul spațiului carpato-ponto-danubian. În încheiere, am încercat să prezentăm imaginea istorică, diferențiată regional, așa cum se conturează ea pe baza izvoarelor arheologice. Tot aici sunt discutate și unele probleme de cronologie absolută, ținându-se seama de noile rezultate, obținute în acest domeniu, în bazinul Egeean și în Orientul Apropiat.

În lucrare au fost îmbinate, inevitabil, analiza și sinteza, observațiile de detaliu și încercările de generalizare. În dorința de a prezenta stadiul actual al cercetărilor, ne-am străduit să valorificăm întreaga documentație ce ne-a fost accesibilă: cercetări deja publicate și descoperiri inedite, păstrate în muzeele din Moldova sau în alte colecții. În parte, am verificat și materialele deja publicate, redesenând, la nevoie, anumite piese. Firește, cele mai importante repere ne-au oferit săpăturile noastre de la Cozia (1966-1971), Grănicești (1972-1974), Tămăoani și Foltești (1975). Dintre acestea, cele de la Grănicești, Tămăoani

și Foltești au fost pentru prima dată valorificate aici, iar pe baza săpăturilor efectuate în așezarea de la Cozia au fost formulate concluzii noi, stabilindu-se mai bine locul grupului cu același nume în ansamblul complexului cultural cu ceramică imprimată¹¹⁾. Dacă la Tămăoani și Foltești am reluat doar unele cercetări anterioare spre a le completa cu noi observații, în cazul așezării de la Grănicești este vorba de o descoperire pe baza căreia am reușit să conturăm un nou grup hallstattian timpuriu pe teritoriul Moldovei pe care am încercat să-l delimităm de descoperirile înrudite, de mai multă vreme cunoscute, de tip Corlăteni. Iată de ce grupului Grănicești i-a fost acordată o atenție (și pondere) deosebită în paginile lucrării.

În cazul fiecărui grup studiat am revenit, în funcție de necesități, la istoricul cercetărilor, am precizat aria de răspândire și frecvența descoperirilor în diferitele subunități geografice, în care grupul este atestat (în legătură cu regionarea geografică a Moldovei utilizată de noi, a se vedea Harta nr. 1)¹²⁾. Se prezintă, apoi, așezările și locuințele, necropolele, ritul și ritualul funerar, având mereu în vedere și poziția în teren a obiectivelor arheologice. Este demn de subliniat, deja aici, atestarea, în ultima vreme, a așezărilor fortificate în toate cele patru grupe hallstattiene timpurii din Moldova. În ceea ce privește inventarul arheologic, fără să se negligeze celelalte componente, o mare atenție i s-a acordat, cum este și firesc, ceramicii. În definirea categoriilor ceramice, în locul unei clasificări subiective (ceramică fină, bună, de uz comun etc.), ne-am bazat pe tehnica de prelucrare, folosind și unele analize de laborator. Pentru stabilirea cât mai fidelă a repertoriului de forme și de decor, am recurs la operațiunea migăloasă de reconstituire grafică a vaselor, pe baza fragmentelor ceramice provenite în primul rând (dar nu exclusiv) din săpăturile noastre. Studiul atent al ceramicii a permis stabilirea unei strânse interdependențe între categoriile ceramice, formele și decorul vaselor. Prelucrarea exhaustivă a ceramicii a făcut posibilă și evaluarea statistică a frecvenței diferitelor categorii, forme, ornamente și dimensiuni de vase. Această metodă, care, din motive obiective, nu a putut fi aplicată cu toată consecvența decât în cazul ceramicii descoperite la Grănicești, a dus la rezultate uneori surprinzătoare. S-a constatat, de pildă, că vasele negre în exterior și roșii în interior, considerate drept caracteristice Hallstattului timpuriu sau, cel puțin, culturii Gáva-Holihrad, nu reprezintă decât 10,54% în ansamblul ceramicii. Totodată, decorul canelat apare pe 6,12% din fragmentele aparținând formelor precizate și numai pe 1,46% din totalitatea fragmentelor ceramice descoperite. La aceleași categorii, frecvența decorului striat este de 6,18, respectiv 4,92%. În același timp, compararea formelor și decorului ceramicii grupelor Grănicești și Corlăteni (pl. I-XIII) ne poate convinge de existența unor posibilități de expresie a particularităților regionale și în cadrul ceramicii canelate, care nu are un aspect chiar atât de monoton, cum se consideră uneori¹³⁾. Rezultatele schițate mai sus și expuse pe larg în capitolele următoare impun necesitatea studierii exhaustive a ceramicii, singura în măsură să ducă la o mai justă înțelegere a semnificației grupelor hallstattiene timpurii. Roadele, pe un plan mai general, al aplicării unei asemenea metode vor fi vizibile numai atunci când vom avea la dispoziție ceramica mai multor așezări, prelucrată după aceleași principii și reciproc comparabilă.

La reconstituirea modului de viață - în afara indicilor furnizate de tipurile de așezări și locuințe - ne-am putut baza, mai ales, pe datele arheozoologiei și numai într-un singur caz pe determinarea unor urme de cereale. În sfârșit, tratarea fiecărui grup cultural s-a încheiat cu considerațiile privind originea, evoluția și cronologia.

Lucrarea mai cuprindea, în Anexe, o Listă de descoperiri, trecute și în două tabele sinoptice (I, general; II, privind metalurgia bronzului și a fierului) și cartate pe hărțile 1-4, 130 de figuri, precum și XIV planșe tipologice. O listă însoțitoare indica principalele date privind ceramica descoperită în săpăturile noastre și cuprinsă în ilustrație: categoria ceramică, colecția, nr. de inventar, locul de proveniență din cuprinsul așezării - locuința, groapa, secțiunea, caseta, poziția stratigrafică).

1.4. (Mediul natural la începutul Hallstattului). Din punct de vedere fizico-geografic, teritoriul Moldovei se integrează peisajului de ansamblu al României, "condiționat de dispoziția geografică sub formă de trepte concentrice descendente al reliefului. De aceea, partea sa vestică, mai înaltă, are un peisaj de origine central-europeană (est-carpatică) corespunzător zonei forestiere (stejar, gorun și fag), care spre est și sud-est, în concordanță cu descreșterea altitudinală a reliefului, sub 250 m, este înlocuit treptat de zonele de silvostepă și stepă, sarmato-pontice. Pe fondul acestei distribuții etajate se înscriu și influențe est-europene, boreale (sub-baltice) și est-mediteraneene¹⁴⁾. Vegetația și solurile întrunesc caractere care derivă de la amintita descreștere altitudinală a reliefului. Vegetația naturală se încadrează în două zone: zona de pădure, care ocupă părțile mai înalte, pericarpatiche și de podiș, și zona de silvostepă și stepă, prezentă mai ales în Câmpia Moldovei, Dealurile Fălciului, Câmpia Siretului inferior și cea a Covurluiului. Zona de stepă se limitează, de fapt, cu excepția unor fâșii sau insule izolate la extremitatea sudică a câmpiei mai sus menționate¹⁵⁾. Clima este temperat-continentală. Așezată în "umbră" Carpaților Orientali, Moldova primește într-o măsură mai mică influențele moderatoare ale Atlanticului și Mediteranei. Dimpotrivă, relieful puțin accidentat din est determină predominarea influenței directe a maselor de aer continental, de origine asiatică care, în general, iarna sunt uscate și reci, iar vara sunt calde sau chiar foarte calde și uscate. Relieful introduce o anumită diversificare a climatului. Scăderea generală a înălțimilor de la nord spre sud și de la vest spre est determină sensul de diminuare a precipitațiilor (care oscilează între 450 și 650 mm anual) și de creștere a temperaturii aerului (cea medie anuală oscilând între 10°C și 6,5°C). De la NV și N spre SE și E, odată cu reducerea latitudinii și a altitudinii, sporește și gradul de excesivitate a climei¹⁶⁾.

Caracteristicile climatice, fizico-, fito- și zoogeografice ale Moldovei au suferit importante modificări în timp și spațiu, datorită, pe de o parte, unor factori naturali, iar pe de altă parte, utilizării îndelungate a teritoriului de către om. Modificările antropice s-au accentuat mai ales în cursul ultimelor două secole, în urma masivelor defrișări și deșteleniri. Urmărirea în timp a acestor modificări întâmpină mari dificultăți, datorită, mai ales, sărăciei informațiilor paleobotanice directe și a unor sedimente conservatoare (în special mlaștini turboase vechi și bine păstrate) care să ofere spectre palinologice indubitabile și pe o perioadă lungă de timp. Dacă avem în vedere datarea actuală a fazelor succesive ale Holocenului, epoca bronzului european și prima epocă a fierului se plasează

în ultima etapă a "optimului climatic" din postglaciarul mijlociu (subboreal: cca 3000/2500-800 î.e.n.), și în perioada următoare, numită subatlantic (postglaciar târziu), care se prelungește până în zilele noastre¹⁷). Pentru Moldova, mai ales pe baza cercetărilor de fitogeografie istorică, poate fi schițată următoarea imagine¹⁸). În subboreal, cu o climă caldă și uscată, are loc o avansare accentuată spre NV a silvostepii și stepei. Se presupune că dacă în partea nordică predomină pădurile de tip central-european, în Podișul Central Moldovenesc ea se amesteca frecvent cu esențe sau chiar cu arborete de stejari termofili, arborete care predominau în silvostepa sudică și sud-estică. Tot acum pătrund, dinspre est și sud, elementele ierboase mezofile și xerofile ale stepei calde, care, împreună cu silvostepa, și-au avut, acum, maximum de expansiune, pădurea fiind fragmentată și retrasă pe părțile mai înalte ale podișului. În subatlanticul, care debutează printr-un climat mai umed și mai rece, are loc o reextindere a pădurii central-europene pe seama înglobării unei părți importante a silvostepii, care se îngustează și se retrage spre extremitățile sudice și estice ale Podișului Moldovei, lăsând doar câteva enclave reduse extrazonale în masa forestieră. Șleaurile, împreună cu bordura de arbuști proprii zonei de silvostepă, se extind și peste cernoziomuri levigate, ceea ce demonstrează avansarea pădurii. Elemente de șleau (stejar, gorun, frasin, ulm, etc.) au coborât chiar și în luncile râurilor unde formează arborete mixte cu esențele slabe sau arborete distincte. În ultimele secole datorită, înainte de toate, factorului antropic, asistăm la o treptată avansare a silvostepii și stepei în sudul și estul Podișului Moldovei, cu pătrunderi adânci pe marile văi spre interiorul acestuia. Ariei întinse de soluri forestiere, rămase în afara masivelor păduroase, stau mărturie acestui proces. Este încă greu de apreciat dacă acest fenomen a fost avantajat și de o tendință naturală de continentalizare a climatului.

Această imagine poate fi completată și chiar nuanțată pe baza studiului resturilor de faună, descoperite în așezările hallstattiene timpurii de la Dănești și Cozia¹⁹). Avem în vedere, în primul rând, atestarea atât la Dănești cât și la Cozia a cerbului (*Cervus elaphus*), precum și prezența, în această din urmă așezare, a resturilor de *Ursus arctos* (ursul brun), animale retrase ulterior în pădurile carpatine de altitudine. Prezența lor în aceste ținuturi ale Podișului Central Moldovenesc, și chiar în zona de contact cu Câmpia Moldovei (a Jijiei) constituie nu numai un prețios indiciu în legătură cu întinderea arealului ocupat de aceste specii în trecut, înainte de manifestarea brutală a factorului antropic, dar atestă, implicit, și existența pe aceste locuri, la începutul Hallstattului, a unui peisaj geografic mult diferit de cel actual: un peisaj dominat de puternice masive păduroase de joasă altitudine. Prezența mistrețului constituie un indiciu că preedominau pădurile foioase, în care au existat și locuri cu un regim tipic mlăștinos. În ceea ce privește clima, pe baza acestor observații se poate presupune că la sfârșitul mileniului II î.e.n. și la începutul celui următor a existat, pe teritoriul Moldovei, un regim climatic mai puțin continental, deci cu un caracter nu atât de excesiv, deoarece larga extindere a pădurilor foioase chiar și în regiunile de joasă altitudine a avut drept urmare un regim hidric mai constant, deci și un volum mai mare de apă, ce crea condițiile unei umidități mai ridicate. Fără să intervenim într-un domeniu care nu ne este familiar, observăm că această imagine, conturată pe baza unor date de zoogeografie, coroborate cu altele, arheologice, se suprapune foarte bine

cu imaginea primei perioade a subatlanticului, schițată mai ales pe temeiul unor considerente de fitogeografie, suprapunere ce ar trebui să dea de gândit în ceea ce privește fixarea limitei cronologice, pentru regiunile noastre, dintre postglaciarul mijlociu și cel târziu.

1.5. (Cercetarea începuturilor epocii fierului din spațiul est-carpatic). Întrucât, recent, am publicat un studiu amplu referitor la istoricul cercetărilor, privitoare la sfârșitul epocii bronzului și începutul vârstei fierului din spațiul est-carpatic al României²⁰⁾, în cele ce urmează vom încerca doar să jalonăm principalele etape ale acestui proces. Referirile istoriografice, cuprinse în fiecare capitol, împreună cu bibliografia aferentă lucrării constituie, credem, "oglinnda" cea mai fidelă a preocupărilor privitoare la domeniul, imaginat, periodic, în chip diferit, al sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în spațiul carpato-ponto-danubian.

Vestigiile trecutului îndepărtat al Moldovei au atras interesul unor cărturari încă în secolele XVII-XVIII, atenția învățaților îndreptându-se, până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu precădere asupra antichităților clasice²¹⁾. Chiar dacă unele monumente preromane au fost menționate și în documentele medievale²²⁾, cercetarea lor va începe, cu adevărat, ca și în celelalte provincii ale țării, abia în cea de a doua jumătate a secolului trecut²³⁾. Cercetările de suprafață, însoțite uneori de mici sondaje, vor deveni mai întinse în ultimele decenii ale secolului trecut și la începutul secolului nostru. După această etapă de "pionierat" vor urma, în perioada interbelică, în anumite regiuni ale Moldovei, cercetări arheologice organizate și metodice, cercetări reluate apoi cu o nebanuită intensitate, pe întreg cuprinsul provinciei aflate la est de Carpați, în deceniile ce au urmat după al doilea război mondial²⁴⁾.

Cunoașterea perioadei de care ne ocupăm începe și în Moldova prin semnalarea unor depozite sau obiecte izolate de bronz, databile la sfârșitul epocii bronzului și la începutul vârstei fierului, seria acestor descoperiri fiind inaugurată cu cea de la Ciurești (1855)²⁵⁾, și continuată prin cele de la Moșna²⁶⁾, Basarabi, Preutești²⁷⁾ și Rafaila²⁸⁾, ultimele trei fiind discutate și în lucrarea rămasă în manuscris a lui Gr. Buțureanu, *Preistoria în România* (Iași, 1898)²⁹⁾. Către sfârșitul secolului și în anii premergători primului război mondial au mai ieșit la iveală depozitul de la Râșești³⁰⁾, obiectele izolate de bronz de la Fălticeni³¹⁾, Cotnari³²⁾, Puiești³³⁾ și Securiceni³⁴⁾, fiind descoperită și necropola tumulară de la Volovăț³⁵⁾. Tot acum, datorită lui C. Moisil, se realizează și o sumară privire de ansamblu asupra "antichităților preistorice" ale României, în care au fost cuprinse, în parte, și descoperirile menționate mai sus³⁶⁾.

În perioada interbelică, cunoașterea sfârșitului epocii bronzului și a începuturilor epocii fierului se va îmbogăți, în continuare, mai ales prin descoperirea unor noi depozite și obiecte izolate de bronz dintre care cităm: Dersca³⁷⁾, Tansa³⁸⁾, Moșna³⁹⁾, Bucium⁴⁰⁾, Poienesti⁴¹⁾, Țigănești⁴²⁾, Mogoșești⁴³⁾, Rotunda⁴⁴⁾, Bunești⁴⁵⁾. Progresele în cercetarea așezărilor și necropolelor sunt mult mai modeste. Se remarcă, în această privință, săparea parțială a unui tumul din necropola de la Volovăț, în 1937, de către G. Mazanetz din Rădăuși⁴⁶⁾ și recunoașterile arheologice, efectuate doi ani mai târziu de către M. Petrescu-Dâmbovița în 32 de localități din sudul Moldovei⁴⁷⁾. Cele mai semnificative descoperiri

de bronzuri, provenite din Moldova, sunt discutate și în importante lucrări de sinteză, apărute în perioada interbelică, semnate de V. Pârvan⁴⁸⁾, I. Nestor⁴⁹⁾ și M. Roska⁵⁰⁾. Odată cu definirea, pentru prima dată, a principalelor culturi ale epocii bronzului din țara noastră, I. Nestor a reușit să contureze și unele din trăsăturile culturii Noua⁵¹⁾, iar pentru Hallstattul timpuriu să postuleze existența unei culturi formate în vestul României și regiunile învecinate, caracterizată prin vase bitronconice, ornamentate cu caneluri⁵²⁾.

Către sfârșitul anilor '40, și mai ales o dată cu asumarea de către Academia Română a organizării și coordonării întregii cercetări științifice, se deschide o nouă etapă și în istoria investigațiilor arheologice din țara noastră. Se creează acum, pentru întâia oară, condițiile unei cercetări egale, uniforme, a tuturor regiunilor țării și a tuturor perioadelor istorice pe care cercetarea arheologică poate și trebuie să le cuprindă⁵³⁾.

Perioada care urmează este, și în Moldova, perioada marilor șantiere și a unor recunoașteri arheologice intense, bine organizate⁵⁴⁾. La îmbogățirea cunoștințelor privitoare la perioada de care ne ocupăm un aport deosebit l-au avut lucrările șantierului arheologic Valea Jijiei⁵⁵⁾, iar în ceea ce privește recunoașterile arheologice, deosebit de fructuoase au fost cele efectuate de N. Zaharia⁵⁶⁾, M. Petrescu-Dâmbovița, M. Dinu și Em. Bold⁵⁷⁾, de Gh. Coman⁵⁸⁾ și, mai recent, de Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica⁵⁹⁾.

Având în vedere așezările și necropolele recent cercetate, ca și depozitele și descoperirile întâmplătoare de obiecte de bronz, cunoscute la acea dată, M. Petrescu-Dâmbovița a încercat, încă în 1953, să prezinte, pentru prima dată, stadiul cunoștințelor privitoare la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova. Autorul ajunge la concluzia - general acceptată în anii '50 - că această perioadă este reprezentată de cultura Noua, datată la sfârșitul mileniului II și la începutul mileniului I î.e.n.⁶⁰⁾.

Grație săpăturilor arheologice, întreprinse în perioada postbelică, începând cu deceniul al șaselea al secolului au putut fi conturate, treptat, principalele aspecte culturale hallstattiene timpurii și mijlocii, cunoscute astăzi de pe teritoriul Moldovei. Astfel, în urma săpăturilor de la Corlăteni, s-a identificat pentru prima dată pe teritoriul Moldovei civilizația hallstattiană timpurie cu ceramică canelată, precizându-se, totodată, pe cale stratigrafică, și posterioritatea acestei civilizații față de cultura Noua⁶¹⁾, raport cronologic confirmat ulterior în numeroase alte stațiuni⁶²⁾. La Pocreaca a fost identificată o altă așezare hallstattiană, caracterizată mai ales printr-o ceramică cu decor imprimat⁶³⁾, în multe privințe asemănătoare cu ceramica descoperită în așezarea din aceeași epocă de la Stoicani⁶⁴⁾. Această așezare din urmă a fost considerată contemporană cu cimitirul de inhumație aflat în hotarul aceleiași localități și datat, inițial, în sec. VII-VI î.e.n.⁶⁵⁾. Remarcăm, apoi, săpăturile efectuate în așezarea de la Tămăoani, datată inițial în sec. VI î.e.n., furnizând o ceramică cu decor incizat⁶⁶⁾. În urma săpăturilor de la Trușești⁶⁷⁾ și Andrieșeni⁶⁸⁾ a putut fi conturat mai clar aspectul hallstattian timpuriu cu ceramică canelată și diferențiat, totodată, de aspectul cu ceramică imprimată, datat, timp îndelungat, în Hallstattul mijlociu⁶⁹⁾. La cunoașterea acestei din urmă perioade au contribuit, în special, săpăturile arheologice efectuate în așezarea de la Poiana, datată în sec. VII î.e.n.⁷⁰⁾, și atribuită ulterior culturii Basarabi⁷¹⁾. Principalele rezultate ale cercetărilor efectuate în perioada discutată mai sus au fost sintetizate într-o comunicare a prof. M. Petrescu-Dâmbovița în

care cultura Noua este considerată, în continuare, ca reprezentativă pentru sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, fiind datată în sec. XI-IX î.e.n. Aspectul cultural cu ceramică canelată este atribuit sfârșitului Hallstattului timpuriu, corespunzând descoperirilor de tip Chișinău-Lucașevca din fosta RSS Moldovenească, dateate în sec. IX și în prima jumătate a sec. VIII î.e.n.⁷²⁾.

Apariția, în 1960, a primului volum din *Istoria României* marchează începutul unei noi etape și în cercetarea sfârșitului epocii bronzului și începutului vârstei fierului din spațiul carpato-danubian. Tratarea acestor probleme în contextul mai larg al preistoriei europene și egeeo-orientale a permis, printre altele, și "ridicarea" datării culturilor din perioada amintită. Astfel, cultura Noua este tratată ca un fenomen specific Bronzului târziu și datată, aproximativ, în secolele XIV-XIII î.e.n., civilizația hallstattiană timpurie fiind încadrată între 1150 și 800, iar cea hallstattiană mijlocie între 800-550 î.e.n.⁷³⁾. În același timp, au fost făcute noi precizări cu privire la cronologia depozitelor de bronzuri⁷⁴⁾. Având în vedere deja noul sistem cronologic al lui H. Müller-Karpe, se stabilește pentru Transilvania o succesiune neîntreruptă de șapte serii de depozite din faza Bronz D și până în Hallstattul mijlociu inclusiv (sec. XIII-VII î.e.n.) care, corelată cu depozitele din alte regiuni ale țării, precum și cu așezările și necropolele contemporane, a devenit, în ultimele trei decenii, scheletul întregii cronologii a perioadei amintite din spațiul carpato-ponto-danubian⁷⁵⁾. În ceea ce privește regiunea est carpatică, prin strădaniile prof. M. Petrescu-Dâmbovița, s-a putut stabili, definitiv, că grupul Noua (datat în sec. XIII sau XIII-XII î.e.n.) aparține sfârșitului epocii bronzului și nu Bronzului târziu și Hallstattului timpuriu, cum s-a susținut până atunci⁷⁶⁾. Monumentele de tip Corlăteni, aparținând acestei perioade din urmă, sunt dateate acum, în funcție de descoperirile înrudite de tip Chișinău-Lucașevca, în sec. X-VIII î.e.n.⁷⁷⁾, fără să se excludă posibilitatea ca evoluția lor să înceapă încă în cursul secolului XII î.e.n.⁷⁸⁾. În ceea ce privește depozitele de bronzuri, pentru Moldova au putut fi stabilite trei serii (Râșești-Ulmi Liteni, Rafaila și Bârlad, corespunzătoare fazelor BD, Ha B1 și B2)⁷⁹⁾ la care s-a mai adăugat ulterior seria Ilișeni (datată în Ha A1)⁸⁰⁾. Se fac, tot acum, de către prof. D. Berciu și M. Petrescu-Dâmbovița, și primele considerații privind începuturile metalurgiei fierului, subliniindu-se rolul filierei cimmeriene în răspândirea noului metal⁸¹⁾. În același context sunt deosebit de importante precizările făcute de A.C. Florescu în legătură cu geneza, evoluția și cronologia complexului Noua- Sabatinovka. Dezvoltând o ipoteză a profesorului Nestor, autorul ajunge la concluzia că sfârșitul complexului studiat este condiționat de apariția fenomenului hallstattian, născut la vest de aria de răspândire a culturii Noua⁸²⁾. Sub influența noilor rezultate ale arheologiei românești, A.I. Terenožkin a "ridicat", încă în 1965, cu două-trei secole cronologia perioadei prescitică din Ucraina, expusă în monografia sa, publicată cu abia patru ani mai înainte⁸³⁾.

Cercetările arheologice întreprinse după redactarea primului volum al *Istoriei României* au permis, către mijlocul anilor '60, să se realizeze o primă periodizare, pe etape, culturi și regiuni, a Hallstattului timpuriu din spațiul carpato-danubio- pontic⁸⁴⁾. Este admisă ideea că geneza civilizației hallstattiene timpurii din spațiul amintit a avut loc într-o zonă care cuprinde, în principal, bazinul Tisei, inclusiv vestul României de astăzi, Banatul și Crișana mai ales, noua civilizație răspândindu-se treptat de la vest spre

est, până dincolo de Carpații Orientali, contribuind și la geneza culturii Babadag⁸⁵). Se constată, și la aceea dată, că "prima epocă a fierului este mai bine cunoscută în toată dezvoltarea ei prin depozitele de obiecte de bronz, decât prin cercetarea așezărilor și a cimitirelor, aceasta mai ales pentru perioada timpurie. Astfel, în timp ce obiectele de bronz sunt clasate într-o periodizare completă, așezările puteau fi mai rar raportate în chip motivat, pe baza studiului ceramicii, la periodizarea depozitelor de obiecte de bronz și nici nu putem acoperi prezentarea unei dezvoltări complete a culturii materiale din perioada timpurie a epocii fierului"⁸⁶). S-a considerat, de asemenea, că aspectele culturale, deosebite pe regiuni la începutul Hallstattului timpuriu, vor deveni mai unitare în cea de a doua fază a acestuia (Ha B)⁸⁷). Tendința de uniformizare a fost remarcată, pentru aceeași perioadă, și în domeniul metalurgiei bronzului de pe întregul teritoriu al României. Acest fenomen a fost însoțit și de un aflux de tipuri de obiecte de bronz vestice, de origine central-europeană și transilvăneană, fapt observabil încă de la începutul Hallstattului⁸⁸). În legătură cu primele manifestări ale metalurgiei fierului au fost exprimate, încă în această perioadă, primele rezerve cu privire la rolul căii răsăritene, "cimmeriene", accentuând, în schimb, importanța "curentului" sudic, pătruns dinspre Grecia și Balcani⁸⁹).

În ceea ce privește regiunea est-carpatică, se remarcă, în mod just, că "Moldova prin poziția sa geografică a fost expusă influențelor hallstattiene dinspre vest și dinspre sud și probabil că cele două curente s-au întâlnit"⁹⁰). Astfel, grupul cultural caracterizat prin ceramica sa canelată (Corlăteni, Trușești, Andrieșeni etc.) este pus în legătură cu aspectul Mediaș din Transilvania, datat în Hallstatt B, iar apariția grupului cultural cu ceramica imprimată (Stoicani, Pocreaca) este explicată prin răspândirea în Moldova, tot în cursul fazei Hallstatt B, a culturii Babadag din Dobrogea, cultură ale cărei elemente decorative vor pătrunde mai departe spre est, fiind sesizabile și în ceramica de tip Černoș din Ucraina⁹¹).

Această imagine a putut fi completată și nuanțată în perioada următoare, făcându-se importante precizări în legătură cu geneza, evoluția, răspândirea și grupele regionale ale celor două civilizații hallstattiene timpurii, cu ceramica canelată, respectiv, imprimată⁹²). A fost îmbunătățită sincronizarea așezărilor și necropolelor cu seriile de depozite de bronzuri, fiind elaborate și câteva lucrări monografice din domeniul metalurgiei bronzului⁹³). Cele mai vechi urme ale utilizării fierului pe teritoriul României au putut fi datate, acum, în faza Hallstatt A, iar cele mai vechi dovezi cu privire la reducerea și prelucrarea locală a noului metal în faza Hallstatt B⁹⁴). Remarcăm, în sfârșit, că noile rezultate ale arheologiei românești au fost discutate și într-o monografie de largă circulație, dedicată Hallstattului timpuriu de la Dunărea de Jos⁹⁵).

În acest context, mai larg, al evoluției cercetărilor, pe teritoriul Moldovei au fost investigate, prin sondaje și săpături, mai mult sau mai puțin ample, relativ numeroase așezări, precum și câteva necropole, aparținând atât complexelor culturale cu ceramica canelată, respectiv incizată și imprimată, cât și grupelor care le urmează în anumite zone ale spațiului est-carpatic⁹⁶).

Acumularea treptată a datelor a permis îmbunătățirea continuă a imaginii de ansamblu a începuturilor epocii fierului de pe teritoriul Moldovei. Astfel, în urma săpăturilor

de la Grănicești, a putut fi identificată, pentru prima dată, pe teritoriul Moldovei, o așezare a culturii Gáva-Holihrad, și deosebită de descoperirile mai de mult cunoscute ale culturii Corlăteni-Chișinău, ambele culturi aparținând marelui complex cu ceramică canelată⁹⁷). De asemenea, studiul mai atent al descoperirilor de tip Cozia a demonstrat că în Moldova nu este vorba de o simplă pătrundere a culturii Babadag II, cum s-a crezut inițial⁹⁸), ci de un grup aparte în cadrul marelui complex cultural hallstattian timpuriu cu ceramică imprimată⁹⁹). Prin definirea grupului Tămăoani s-a identificat nu numai un precursor al grupului Cozia, dar și un component care a contribuit, probabil, la geneza culturii Babadag¹⁰⁰). În sfârșit, reluarea cercetărilor și discuțiilor cu privire la necropola de la Stoicani a permis precizarea mai exactă a locului grupului cultural cu același nume în contextul perioadei în care se trece de la Hallstattul timpuriu la Hallstattul mijlociu, inclusiv raporturile acestui grup cultural cu "fenomenul" Basarabi, atestat și în sud-estul Moldovei¹⁰¹).

1.6. Lucrarea noastră se referă la perioada istorică pe care o considerăm, în spațiul studiat de noi, începutul epocii fierului. Urmând o tradiție mai veche, pentru desemnarea acestei epoci se folosește denumirea de Hallstatt, în arheologia românească utilizându-se, pentru intervalul Ha A-D, o împărțire tripartită: Hallstatt timpuriu, mijlociu și târziu. Perioada studiată în lucrare corespunde "Hallstattului timpuriu" și, în parte, "mijlociu", conform acestei periodizări. În arheologia actuală, vest- și central-europeană, aceste noțiuni au însă un sens diferit¹⁰²), utilizarea lor putând duce la confuzii. De aceea, atunci când a fost posibil, am încercat să le evităm, fără a putea, totuși, să renunțăm la o terminologie adânc înrădăcinată în cercetarea românească, adoptată și de unii specialiști străini, care s-au referit la civilizațiile care au evoluat, în această vreme, la Dunărea de Jos¹⁰³). Am dori să mai precizăm că subîmpărțirile perioadelor Bronz - Hallstatt, conform sistemului Reinecke - Müller-Karpe (care au constituit "scheletul" cronologiei depozitelor de bronzuri și, indirect, a așezărilor și necropolelor din spațiul carpato-danubiano-pontic), sunt folosite de noi strict în sens de cronologie relativă, valoarea lor de cronologie absolută depinzând de cronologia egeeano-mediteraneană și, în anumită măsură, de metodele "moderne" de datare.

NOTE

1. László, 1985/1986.
2. A se vedea *Bibliografie* anexată prezentei lucrări.
3. Ulterior au fost publicate, totuși, unele părți din lucrarea menționată, precum și unele studii care privesc anumite aspecte ale perioadei ce a stat - și stă în continuare - în atenția noastră. A se vedea lucrările noastre, menționate în aceeași *Bibliografie*, apărute sau predate spre publicare începând cu anul 1986.
4. Nu este în intenția noastră de a face un "inventar" al referințelor la lucrarea amintită. Cităm, la întâmplare, câteva dintre acestea: Alexianu, Dumitroaia, 1990, p. 132, nota 19; Boroffka, 1991, p. 6-10, 12-13, nota 13, Katalog nr. 3, 10, 13, 16, 22, 34, 40, 43; Brudiu, 1991, p. 221, 231-232, notele 8, 26, 29, 33, 36; Chicideanu, 1988, p. 163, nota 11; Demčenko-Levički, 1990, p. 119, nota 22 (cu trimitere la László, 1986); Gumă, 1993,

- passim* (cf. *Bibliografie*, p. 56); Ionomu, Piu, 1992, p. 180, nota 8; Ionomu, Tanasachi, 1992, p. 35, 40, notele 4, 24, 26, 28, 36; Kašuba, Gol'tseva, 1991, *passim*. A se vedea *Bibliografia*, p. 209, nr. 28; Levički, 1990, p. 7, 8, 20; Levički, Demčenko, 1991, p. 147-149; Morintz, 1987, p. 58, 61, 65, notele 38-39, 47, 83-85, 101; Niculiță, 1992, p. 16, nota 19; Smirnova, 1990, p. 15, 17-18; Vasiliev, 1986/1987, p. 67-69, notele 18, 26-27; Vulpe, 1986, p. 51, 70, notele 24, 37.
5. Cf. Mozsolics, 1957; Kimmig, 1964; Nestor, 1970; Sandars, 1971, 1978; referatele colocviului *Geschichte des 13. und 12. Jahrhunderts v.Chr.*, în "Jahresbericht des Inst. für Vorgeschichte der Univ. Frankfurt a.M.", 1976, p. 7-149; Hochstetter, 1981; J. Bouzek și K.-H. Otto, în *Mitteuropäische Bronzezeit*, Bertin, 1981, p. 47-56 și 57-69; Hänsel, 1981; 1982; S. Deger-Jalkotzy (red.), 1983; Lehmann, 1985 etc., cu bibliografie.
6. A se vedea, alături de lucrările citate în nota anterioară, încercarea lui V. Leahu, 1983, p. 175-204; precum și Stefanovich, 1973; 1974; Wardle, 1982; Podzuweit, 1982; Morintz, 1982; Winter, 1984; Tončeva, 1985; László, 1990; 1991; 1993; Hiller, 1991; Sperling, 1991, cu bibliografie.
7. A se vedea, în legătură cu acest fenomen, D. Berciu, în *IstRom*, p. 137-147; Berciu, 1966, p. 215-218; Tonceva, 1973; Morintz, 1977; Vasilescu, 1977; Petrescu-Dâmbovița, 1978 a, p. 97-99; 1980; 1982; A. Vulpe, 1979, p. 2261-2270; Katinčarov, 1984; Georgiev, 1984; Garašanin, 1984 etc., cu bibliografie. Asupra unor probleme de interpretare etno-istorică a datelor arheologice, privitoare la "tumea tracică," vom reveni în *Încheierea* lucrării noastre.
8. Nestor, 1970, p.74.
9. Morintz, 1977, p. 1480-1484.
10. O sinteză a acestor probleme, cu bibliografie, László, 1989.
11. Vezi și László, 1985; 1986/1986, 1984 (1986); 1986; 1986a; 1989; 1992a; 1993; 1994.
12. Cf., de asemenea, *Așezări*, p. 17 și harta 1; Băcăoanu, 1980, p. 243-333, fig. 42; Roșu, 1980, p. 370-374, 403-416, 442-443, fig. 61.
13. Vezi, spre exemplu, A. Vulpe, 1979, p. 2268.
14. Băcăoanu, 1980, p. 10-11.
15. N. Barbu, în Băcăoanu, 1980, p. 140-141.
16. M. Pantazică, în Băcăoanu, 1980, p. 76-97.
17. Cf. A. Leroi-Gourhan, *La Préhistoire*, Paris, 1966, p. 312; M. Cărciumaru, în Pippidi, 1976, p. 335. Cronologia se întemeiază, în principal, pe datele radiocarbon "convenționale". Vezi și Ch. Strahm, *Zur Einführung. Das Forschungsvorhaben: "Siedlungsarchäologische Untersuchungen im Alpenvorland"*, în *Siedlungsarchäologische Untersuchungen im Bodenseeraum. Neue Forschungen und Funde zur Jungsteinzeit und Bronzezeit (Archäologischen Nachrichten aus Baden, Heft 38/39, 1987, Freiburg)*, p 8-9 (tabel sinoptic): Subborealul este datat între 3800 și 800 cal.BC, iar Subatlanticul cu începere de 800 cal.BC.
18. Cf. N. Barbu, în Băcăoanu, 1980, p. 130-148, cu bibliografie. Vezi și Cărciumaru, 1982.
19. Necrasov, Haimovici, 1962 (Dănțești). Determinarea oaselor de animale de la Cozia o datorăm profesorului Sergiu Haimovici, asistat de C. Misăilă.
20. László, 1992.
21. În legătură cu începuturile arheologiei din Moldova vezi: Petrescu-Dâmbovița, 1967; 1983.
22. Celebra Movila Răbâii, de pe malul Prutului, lângă Albița, nu departe de Huși, este menționată, de pildă, pentru prima dată, într-un document de la Alexandru cel Bun, iar apoi de Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*. Cf. I. Bauman, *Unele probleme privind movila Răbâia*, *Acta MM*, 1, 1979, p. 51-56, cu bibliografie.
23. Cf. Nestor, 1965.
24. Despre evoluția cercetărilor arheologice în Moldova vezi nota 21 și Moisil, 1910; Ciurea, 1933; Andrieșescu, 1937; Nestor, 1960; Ignat, 1969; *Așezări*, p. 9-19; *RepBotoșani*, p. 15-16; *RepVaslui*, p. 27-31; *Replaji*, I, p. 13-15, cu bibliografie.
25. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 5, fig. 6/8.
26. Moisil, 1910, p. 174; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 460, nota 5; 1977, p. 76, pl. 83/10-17.
27. Moisil, 1910, p. 172-173; Ciurea, 1931, p. 10-11; Ciurea, 1933, p. 46, 50-51.
28. Moisil, 1910, p. 173, cu descrierea detaliată a pieselor componente ale depozitului.
29. Vezi notele 7-8 și Pârvan, 1926, p. 390, nota 8; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 460, nota 3 (informație I. Nestor). V. Pârvan precizează că manuscrisul lui Buțureanu a fost depus la Muzeul Național de Antichități și încredințat spre publicare lui I. Andrieșescu. Acesta din urmă a publicat însă, în limba română și franceză, doar *Introducerea*, însoțită de o notă biografică (Andrieșescu, 1937). Manuscrisul a fost distrus la București,

- cu prilejul bombardamentelor din timpul celui de al doilea război mondial. Cf. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 444; 1983, p. 140, nota 6; *Așezări*, p. 11, nota 22.
30. Depozitul a fost descoperit la o dată neprecizată, între anii 1893-1901, probabil lângă Movila Răbăii, cf. C.D. Vasiliu, *Movila Răbăii (Hantepesi)*, București, 1933, p. 105; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 76-77, pl. 85/1-7.
31. R.F. Kaindl, în "Romänische Revue", 8, 1892, 5, p. 267. *Apud* Ignat, 1981, p. 140, nota 54.
32. Moisil, 1911, p. 84; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463; *Așezări*, p. 182.
33. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nota 3 (cu trimitere la Dosar Muzeul Național de Antichități, 1915, Nr. 176).
34. R.F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, 1, Cernăuți, 1896, p. 15, pl. II/15. *Apud* Ignat, 1981, p. 141, nota 57.
35. J. Szombathy, JBLM, 3, 1895, p. 23; H. Klauser și V. Tomiuc, MKHD, 1903, 6, p. 204; 10, p. 298. *Apud* Ignat, 1978, p. 108, notele 2-3.
36. Moisil, 1910; 1911.
37. T. Sulimirski, *Einige rumänische Funde in polnischen Museen*, RPAN, 1, 1937, 1, p. 35, fig. 11; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 153, pl. 366/3.
38. O. Mărculescu, *Seceri de bronz din Tansa, jud. Vaslui*, RIR, 16, 1944, p. 513-514, cu precizările lui M. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463, nota 3, fig. 11.
39. Este vorba de o seceră cu cârlig, adus, în 1938, la Muzeul de Antichități din Iași, care provine, probabil, din același depozit, descoperit în anul 1886. Cf. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 460-461, fig. 8/2.
40. Andrieșescu, 1925, p. 356-357, fig. 3.
41. Cihodaru, 1938, p. 32, fig. 56.
42. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, 467, fig. 15. (Piesa a fost descoperită în 1927).
43. *Ibidem*, p. 463. (Pumnalul a fost descoperit înainte de cel de al doilea război mondial).
44. Ciurea, 1931, p. 14-15, 31 (Celtul a fost descoperit în 1929).
45. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463. Din nota 6 reiese că piesa a fost descoperită înainte de 1939.
46. Cf. Ignat, 1978, p. 108-110 și fig. 3, unde se reproduce și raportul, însoțit de anexe, întocmit de G. Mazanetz și după la Muzeul din Rădăuți.
47. În *Acțiunea*, Galați, aprilie 1939. În legătură cu Al. Odobescu și "Chestionarul" său vezi: D. Tudor, *Alexandru I. Odobescu arheolog*, în A.I. Odobescu, *Istoria arheologiei*, 1, București, 1961, p. 7-49; Petrescu-Dâmbovița, 1967, p. 6-7; 1983, p. 142-143. Vezi și Petrescu-Dâmbovița, 1941, text și fig. 1 (harta descoperirilor). Pentru Stoicanii vezi p. 432-433, nr. 3 și fig. 2/5-7; 10/12 (ceramică hallstattiană).
48. Pârvan, 1926, p. 302, 390 și nota 8, pl. XIX/2.
49. Nestor, 1933, p. 131, nota 530 (Preutești), p. 137, nota 547. La p. 138 sunt menționate și celturile depozitului de la Moșna; Nestor, 1939, p. 383.
50. Roska, 1938, p. 153-166.
51. Nestor, 1933, p. 79, 104, 116-117 notele 480-481; Nestor, 1934, p. 183 și nota 47.
52. Autorul se referă la cultura "Bordei-Herăstrău" (Muntenia), precum și la descoperirile de tip Ploșșor, Vârtopu (Oltenia), Picica, Dubovac (Banat) și Tg. Mureș (Transilvania). Cf. Nestor, 1933, p. 110-113; Nestor, 1934, p. 182-183.
53. Nestor, 1960, p. 8.
54. În legătură cu aceste cercetări, cu o bogată bibliografie, vezi *Așezări*, p. 14-19.
55. Nestor, 1952, p. 21-22, 30-31, 37-41, 45, 84-94; fig. 3/8-10; 5/1, 3-4; 6-7 (Albești, Băiceni, Buhăieni/Șoldana, Corlăteni, Pocreaca, Podu Iloaiei, Trușești).
56. Cf. *Așezări*, p. 47-49.
57. Petrescu-Dâmbovița, 1955; 1958.
58. *RepVaslui*. Lista lucrărilor anterioare ale autorului, cu privire la aceeași regiune: *ibidem*, p. 16-17, nr. 43-65.
59. *RepBotoșani, Replăși*.
60. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 449-450, 454, 460-481. În cultura Noua au fost încadrate, inițial, și descoperiri aparținând "orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramică canelată. La p. 452, autorul menționează, de fapt, și din ultimul nivel al *așezării* de la Trușești vase care par a fi tipice Hallstattului timpuriu (străchini cu marginea îndoită spre interior, ornamentate, în exterior, cu caneluri orizontale, paralele), dar care nu au putu fi diferențiate, atunci, de ceramica culturii Noua.

61. Nestor, 1952, p. 84-94; I. Nestor, în *IstRom*, p. 102, 131; Petrescu-Dâmbovița, 1960 b, p. 141-143, 151. A. Vulpe, *K voprosu o periodizatsii bronzovogo veka v Moldove*, Dacia, NS, 5, 1961, p. 105-122 și fig. 1 (hartă); Zaharia, 1963, p. 158-173 și nota 13; Florescu, 1964, p. 144, 168-169, 179-181, 189 și fig. 26 (hartă). Pentru cele două niveluri hallstattiene timpurii cu ceramică canelată de la Corlăteni vezi Nestor, 1952, p. 92-94; fig. 6-8.
62. Florescu, 1964, p. 190; László, 1976, p. 62.
63. Nestor, 1952, p. 45, fig. 5/5-12.
64. Petrescu-Dâmbovița, 1941, p. 432-433, fig. 2/5-7; 10/12; Petrescu-Dâmbovița, 1953 b, p. 132-144, 154-155.
65. Petrescu-Dâmbovița, 1953 b, p. 143-144, 154-155; Petrescu-Dâmbovița, 1953 c.
66. Petrescu-Dâmbovița, 1953 a.
67. Florescu, 1957, p. 205, 209-210, 214, fig. 11-13.
68. Florescu, 1959.
69. *Așezări*, p. 49 și passim; *RepBotoșani*, p. 178 (nr. XXXVII - 10 C).
70. R. Vulpe, 1951, p. 180-184, fig. 9/3; 10-12. Vezi și R. Vulpe, 1952, p. 198, fig. 9-11.
71. D. Berciu, în *IstRom*, p. 152; A. Vulpe, 1965, p. 105, 117-120, 132 (nota 104, nr. 43) și fig. 1/8; 5/10; 6/5, 7, 9. Vezi și Dumitrescu, 1968 (în special p. 247-260); A. Vulpe, 1970; 1974.
72. Petrescu-Dâmbovița, 1960.
73. M. Petrescu-Dâmbovița, în *IstRom*, p. 113-114; I. Nestor, în *IstRom*, p. 128-132; Nestor, 1960; D. Berciu, în *IstRom*, p. 132-153.
74. I. Nestor, *Ein Bronze - Depot aus Moigrad, Rumänien*, PZ, 26, 1935, 1-2, p. 24-57 (în spec. p. 56-57); idem, *Die verzierten Streikräfte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, Marburger Studien, 1938, p. 182-192 (în spec. p. 192); M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitul de bronzuri de la Bârsana*, AISC, 5, 1949, p. 264-281 (în spec. p. 273); Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 468-481; Petrescu-Dâmbovița, 1960, p. 159; Cf. Petrescu-Dâmbovița, 1960 a, p. 154-155, nota 54; M. Petrescu-Dâmbovița, în *IstRom*, p. 147-149.
75. Müller-Karpe, 1959; Petrescu-Dâmbovița, 1960 a, p. 155-156 și notele 55-56; Petrescu Dâmbovița, 1960 b; Rusu, 1963, p. 179, 190, 199-203. În aceeași lucrare, pentru desemnarea seriei Șomartin-Ugra se propune denumirea Șomartin-Vetiș (cf. p. 195-199). În legătură cu problema depozitelor de bronzuri din România, în general, cu o bogată bibliografie, vezi: Petrescu-Dâmbovița, 1977.
76. Idem, 1960 a, p. 151-152, 155-156 și notele 43-44, 46, 55.
77. *Ibidem*, p. 145-146, 151-152 și nota 22. În aceeași notă, autorul se referă la informațiile primite la Moscova, de A.I. Meljukova, care tocmai urma să publice, în MIA, o lucrare despre cultura perioadei prescitice din silvostepa Moldovei. Conform acestor informații, autoarea ar fi distins următoarele faze ale Hallstattului din R.S.S. Moldovenească: Chișinău (sec. X-IX), Lucașevca (sec. IX-VIII), Șoldănești-Alcedar (sec. VIII- VII). Interesant, în studiul publicat în MIA, 96, 1961, A.I. Meljukova menține, totuși, aceeași cronologie, exprimată în 1956 și, apoi, în 1958, conform căreia cultura Noua (sec. XI-IX) este urmată de așezările de tip Golerani, Chișinău și Lucașevca (a doua jumătate a sec. IX - prima jumătate a sec. VIII); după care, din a doua jumătate a sec. VIII, evoluează complexul Șoldănești-Alcedar. Ultimul grup, Saharna-Solonceni, este datat între sfârșitul sec. VIII sau începutul sec. VII și prima jumătate a sec. VI î.e.n., corespunzând perioadei scitice timpurii. Vezi Meljukova, 1956, p. 39-47; 1958, p. 52-76; 1961, p. 35-52. Abia cu un deceniu mai târziu, autoarea va adopta, într-adevăr, o cronologie ceva mai ridicată a începutului epocii fierului din zona de silvostepă a R.S.S. Moldovenești, datând așezările de tip Chișinău-Lucașevca în sec. X-IX, complexul Saharna-Solonceni în sec. VIII - prima jumătate a sec. VII, iar grupul Șoldănești în secolele VII-VI î.e.n. Cf. Meljukova, 1972.
78. Petrescu-Dâmbovița, 1960 a, p. 152 și nota 45.
79. *Ibidem*, p. 157 și fig. 10-13; Petrescu-Dâmbovița, 1964. Pentru prima serie de depozite din Moldova, în loc de Rășești-Ulmi-Liteni, se propune, în cea de a doua lucrare, denumirea de Ulmi-Liteni-Ilișeni (p. 265). În comunicarea sa, prezentată la Congresul de Științe Pre- și Protoistorice de la Praga (1966) autorul va reveni asupra denumirii de Rășești - Ulmi-Liteni (Petrescu-Dâmbovița, 1970, p. 686). Denumirea actuală a acestei serii este Rășești-Băleni (Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 21 și nota 91).
80. Petrescu-Dâmbovița, 1971, p. 108, nota 2, p. 114, nota 3; 1971 a, p. 180. Cf. și Foit, 1964.
81. D. Berciu, în *IstRom*, p. 139-143; Berciu, 1963; 1964, 1966, p. 225-226. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 263. Vezi și idem, 1958 a (depozitul de la Bărlad); 1960 b, p. 194-195.
82. Florescu, 1964; 1967.

83. Cf. Terenožkin, 1961, p. 182-246 și Terenožkin, 1965. Compară, de asemenea, tabelul cronologic de la p. 195 din prima lucrare cu tabelul de la p. 84 din cel de al doilea studiu.
84. Zaharia, Morintz, 1965; Morintz, 1970; Rusu, 1963.
85. Zaharia, Morintz 1965; Morintz, 1970; Morintz, 1971. În legătură cu cultura Gáva (denumită mai recent Gáva-Holihrad) vezi László, 1973; cu bibliografia anterioară; Smirnova, 1974; László, 1974; 1978; Kemenczei, 1982; 1982 a. În același sens al diferențierii aspectelor culturale de la începutul Hallstattului din vestul României și din regiunile învecinate, vezi: Horedt, 1966, p. 16-22; 1967, p. 150-152; Foltiny, 1967; 1968, p. 339-354. Dimpotrivă, J. Paulik și T. Kemenczei vorbesc de o cultură Gáva cu o arie foarte vastă, întinsă din valea Tisei până la Nistru și Dunărea inferioară. Cf. Kemenczei, 1971, p. 51-55; Paulik, 1968, p. 39-40 și fig. 1 (hartă).
86. Zaharia, Morintz, 1965, p. 452.
87. *Ibidem*, p. 458. Cf. și Morintz, 1970.
88. Petrescu-Dâmbovița, 1971 (în spec. p. 113-114); 1971 a (în spec. p. 180-181).
89. Zaharia, Morintz, 1965, p. 458; Morintz, 1970, p. 732. Vezi și Székely, 1966 a, 1970. În legătură cu dezvoltarea metalurgiei fierului în perioadele Ha B-C, K. Horedt a subliniat, încă în 1964, importanța legăturilor cu zona sud-est alpină și nord-vest balcanică (Horedt, 1964, p. 127-132).
90. Zaharia, Morintz, 1965, p. 457-458.
91. *Ibidem*; Morintz, 1970, p. 732.
92. Morintz, 1977, p. 1480-1487; A. Vulpe, 1979, p. 2265-2271. Vezi și A. Vulpe, 1970, p. 115-128, 183-187; Hänsel, 1976, 1, p. 88-169; László, 1979; Stoia, 1980.
93. A. Alexandrescu, 1966; A. Vulpe 1970/1975; Petrescu-Dâmbovița, 1971, 1971 a, 1977, 1978; Rusu, 1972; Bader, 1983, 1991.
94. Székely, 1966 a; Olteanu, 1971; Rusu, 1974, László, 1975; 1977.
95. Hänsel, 1976 (în spec. 1, p. 88-169).
96. Vezi László, 1992, p. 218, cu bibliografie, precum și Lista descoperirilor.
97. László, 1976, p. 67-70; 1980, p. 182-185; 1985/1986.
98. Morintz, 1964, p. 116-117; A. Vulpe, 1965, p. 119; László, 1972.
99. László, 1976, p. 70-71; 1980, p. 185-186; Hänsel, 1976, 1, p. 134-141.
100. László, 1986; 1993 a.
101. Petrescu-Dâmbovița, 1976; Petrescu-Dâmbovița, Dinu, 1974; Ciocea, Chicideanu, 1984; László, 1992 a; 1994.
102. Vezi, spre exemplu, volumele Hallstattkultur, 1981; Hallstattkolloquium, 1984.
103. Cf. Hänsel, 1976.

2. CULTURA GÁVA-HOLIHRAĐY. GRUPUL GRĂNICEȘTI

În binecunoscutele sale "Contribuții arheologice la istoria mării migrații" A. Mozsolics contura, pentru prima oară, în anul 1957, trăsăturile unei noi culturi din "perioada câmpurilor de urne" (Urnenfelderzeit), având drept descoperiri eponime mormintele de incinerare de la Gáva, din nord-estul Ungariei¹⁾. Cu toate că în ultimele trei decenii această cultură a constituit, direct sau tangențial, obiectul a numeroase studii și articole²⁾, ea începe să fie mai temeinic cunoscută abia în ultima vreme. Cercetările sunt încă insuficiente, descoperirile (dintre care multe întâmplătoare) sunt, în bună parte, inedite sau publicate selectiv. Reconstituirea în ansamblu a elementelor care caracterizează această cultură, ca și compararea descoperirilor provenite din vasta sa arie, întâmpină, astfel, serioase dificultăți. Prin punerea în circulație a descoperirilor din Moldova, și mai ales a acelora rezultate în urma săpăturilor de la Grănicești, sperăm să contribuim nu numai la o mai bună cunoaștere a Hallstattului timpuriu din spațiul est-carpatic, dar și la cea a culturii Gáva-Holihrad, în ansamblu ei.

2.1. Denumirea. Aria de răspândire

Considerând ca element definitoriu al ceramicii Gáva așa numitele "urne" (pseudo)(proto)villanoviene, unii cercetători au susținut, mai ales la început, ideea unei culturi Gáva cu o arie de răspândire foarte întinsă, cuprinzând, practic, întreg spațiul limitat de Tisa, Nistru și Dunăre, cu infiltrații până în mediul nord-italic și nord-balcanic³⁾. Abia K. Horedt și, apoi, St. Foltiny au demonstrat că nu orice ceramică neagră, ornamentată cu caneluri și proeminențe, aparține culturii Gáva, încercând, totodată, să definească unele din grupele culturale care au evoluat în vestul spațiului amintit la începutul Hallstattului⁴⁾. Astăzi este acceptată, în general, concepția potrivit căreia aria inițială (de formare) a culturii Gáva se limitează la bazinul superior (și, în parte, de mijloc) al Tisei, cu alte cuvinte la nord-vestul României, nord-estul Ungariei, sud-estul Slovaciei și la Ucraina Transcarpatică, de unde această cultură s-a răspândit și în Podișul Transilvaniei. Această restrângere a ariei culturii studiate l-a determinat pe K. Horedt să considere că denumirea de "Sântana-Lăpuș-Pecica", propusă de M. Rusu ca echivalentul românesc al termenului de "cultura Gáva", folosită în Ungaria⁵⁾, "nu este indicat, deoarece este prea cuprinzător și unește diferite grupe sub aceeași noțiune. De preferat ar fi numele Cultura Lăpuș"⁶⁾. Termenul, intrat repede în uz⁷⁾, a început să fie folosit mai recent doar pentru desemnarea primei faze din Transilvania a culturii studiate ("Gáva-Lăpuș II"), pentru celelalte două propunându-se denumirile de "Gáva-Reci" și "Gáva-Mediaș"⁸⁾. Dacă ultimii doi termeni pot fi acceptați, la primul ar trebui renunțat, întrucât necropola tumulară de la Lăpuș

nu aparține culturii Gáva, chiar dacă prima fază a acestei culturi este sincronă cu faza Lăpuș II⁹⁾.

Concomitent cu începuturile studierii culturii Gáva, o atenție crescândă i s-a acordat și cercetării culturii Holihrad (Goligrad), răspândită în regiunea subcarpatică a Ucrainei. Încă în anul 1958, A.I. Meliukova a atras atenția asupra legăturilor existente între ceramica acestei culturi și ceramica hallstattiană timpurie din spațiul carpato-dunărean¹⁰⁾. Câțiva ani mai târziu, I.K. Svešnikov a ajuns la concluzia că analogiile cele mai apropiate ale ceramicii de tip Holihrad se întâlnesc în culturile Chotin și Vâl, răspândite în sudul Slovaciei și nord-vestul Ungariei¹¹⁾. Este meritul Gallinei Smirnova de a fi observat prima strânsă înrudire între culturile Gáva și Holihrad, considerând zona Tisei superioare ca posibila arie de origine a purtătorilor celei din urmă culturi¹²⁾. Ulterior, în urma studiului direct al descoperirilor culturii Gáva din Ungaria, Cehoslovacia și România cercetătoarea de la Muzeul Ermitaj a ajuns la concluzia, unanim acceptată astăzi, că cele două culturi alcătuiesc, de fapt, un mare complex cultural, pentru care a propus denumirea de Gáva-Holihrad. În concepția autoarei, acest complex, format în regiunea Tisei superioare, s-a răspândit, astfel, nu numai în Podișul Transilvaniei, dar și dincolo de Carpați, în zona submontană a Ucrainei de astăzi (regiunile Cernăuți, Ivan Franko și raioanele din preajma Nistrului ale regiunii Tarnopol). Smirnova subliniază, totodată, că "zona de silvostepă a R.S.S. Moldovenești, reprezentată prin complexe de tipul așezării de la Chișinău și prin cele care le-au urmat, anume grupele de tip Șoldănești și Saharna-Solonceni, ca și Moldova, nu fac parte din acest mare complex"¹³⁾.

Între timp, elemente ale culturii Gáva au fost descoperite și în sudul Poloniei, la Wietrzno (voievodatul Krosno), în apropierea pasului Dukla¹⁴⁾, iar apoi la Nowa Huta-Pleszów, Zesławice și Clo, în regiunea Cracoviei, pe Vistula Superioară¹⁵⁾. În această din urmă regiune, ceramica de tip Gáva apare în cadrul unor așezări ale grupului Tarnobrzeg al culturii Lausitz, ca urmare a unei pătrunderi dinspre Slovacia răsăriteană, prin pasul Tylicz și de-a lungul văii râurilor Ondava, Topla, Laborec, Poprad și Dunajec¹⁶⁾. Un alt grup de așezări cu elemente de tip Gáva a fost descoperit în bazinul râului San, afluent al Vistulei, izvorât, ca și Nistrul, din Beskizii Orientali. Aceste descoperiri, spre deosebire de cele din zona Cracoviei, prezintă strânse afinități mai ales cu grupul (Gáva-) Holihrad din Ucraina subcarpatică¹⁷⁾.

În urma săpăturilor arheologice efectuate la Volovăț, Grănicești, Botoșana, Preutești, precum și pe baza altor descoperiri¹⁸⁾, începând cu anii '70, cultura Gáva-Holihrad a putut fi identificată și în regiunea est-carpatică a României, așezările și necropolele aparținând cu siguranță acestei culturi fiind cunoscute, deocamdată, numai din Podișul Sucevei. Descoperirile se situează în bazinul râului Suceava și al afluenților săi (Sucevița, Solca, Soloneț, Ilișești), în bazinul Șomuzului Mare și Mic, precum și în valea superioară a Siretului, inclusiv în unele văi secundare din dreapta sau stânga acestuia (cf. harta nr. 3). Nu este exclus ca bogăția în zăcămintele de sare și în izvoare sărate a acestei regiuni¹⁹⁾, exploatate încă în neolitic²⁰⁾, să fi constituit o atracție specială pentru populația culturii pe care o studiem.

Prin poziția lor geografică, descoperirile din Podișul Sucevei se leagă strâns de grupul Holih rady, răspândit în bazinul superior al Nistrului și al Prutului. Dimpotrivă, deocamdată este mai greu de stabilit vreo legătură cu descoperirile similare din Podișul Transilvaniei, cu excepția, poate, a acelora din bazinul Someșului. Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor, înclinăm să credem că această cultură s-a răspândit la nord-est de Carpați direct din aria sa primară, de geneză, și nu dintr-un "centru secundar", de tip Reci sau Mediaș, din Podișul Transilvaniei. Analiza descoperirilor va oferi, în același sens, și alte argumente.

În ceea ce privește căile de propagare ale acestei culturi din regiunea Tisei superioare în nord-estul spațiului extracarpatic, putem să avem în vedere următoarele rute: 1. valea Tisei, a Bodrogului, a Latoricei - Pasul Verecke (841 m) - valea Stryjului și a Nistrului; 2. Tisa Neagră - Pasul Jablonica (879 m) - valea Prutului; 3. Depresiunea Maramureșului - valea Izei și a Vișeuului - Pasul Prislop (1413 m) - valea Bistriței Aurii - Pasul Mestecăniș (1099 m) - valea Moldovei; 5. valea Someșului Mare și a Bistriței transilvane - Pasul Tihuța (1227 m) - Depresiunea Dornelor. (Din valea Bistriței Aurii, prin Depresiunea Dornelor și prin valea Bistriței se deschide un drum și spre zona subcarpatică a Moldovei)²¹).

Aria de răspândire a culturii studiate cuprinzând regiuni întinse atât din spațiul intra-, cât și din cel extracarpatic, considerăm că dubla denumire, Gáva-Holih rady, propusă de G.I. Smirnova, corespunde mai bine realității și, deci, poate fi acceptată pentru desemnarea acestui complex, în ansamblul ei, cu atât mai mult, cu cât ambii termeni - inițial folosiți independent - s-au încetățenit deja în literatura de specialitate internațională. Desigur, în cadrul vastei sale arii, cultura Gáva-Holih rady se manifestă sub forma unor grupe, care pot fi distinse atât după criteriul teritorial și cronologic, cât și pe baza unor particularități, care vor putea fi mai bine conturate abia după publicarea corespunzătoare a descoperirilor din diferite regiuni²²). În acest fel poate fi interpretat și grupul de descoperiri din Podișul Sucevei, pentru care am propus, încă în 1976, denumirea de Grănicești, după prima (și, deocamdată singura) așezare reprezentativă, cercetată metodic în această regiune²³).

2.2. Așezările

În aria culturii Gáva-Holih rady se întâlnesc două tipuri de așezări: fortificate și deschise, ambele tipuri fiind atestate și în cadrul grupului Grănicești.

2.2.1. Singura așezare fortificată, cunoscută în momentul de față în aria grupului Grănicești, este cea de la *Preutești*²⁴). Dealul "Cetate", pe care este amplasată fortificația, are o altitudine de 475 m și face parte din zona deluroasă a Podișului Fălticenilor (subunitate a Podișului Sucevei), înălțându-se deasupra locului de împreunare a izvoarelor pârâului Brana, afluent al Șomuzului Mare. Valea acestui pârâu constituie principala cale de legătură între văile celor două Șomuzuri (Mare și Mic), amplasarea fortificației permițând controlarea acestei căi de comunicație. "Cetatea" este, de fapt, un promontoriu, orientat aproximativ nord-sud, lung de aproape 170 m, cu pante abrupte pe laturile de nord, est și vest, accesul fiind posibil doar pe latura de sud, unde promontoriul se leagă printr-o șa relativ îngustă

de Dealul Stăniște, din care face parte. Aici a fost ridicat un val cu șanț adiacent, de formă arcuită, întrerupte în zona centrală pe o porțiune de cca 5 m pentru a permite accesul spre interiorul cetății. Valul, puternic aplatizat, se află imediat lângă șanț, pe latura de nord a acestuia. Șanțul de apărare are o lățime de 1,80 m, adâncindu-se până la 2,10 m. Urmele de pari carbonizați, cu diametrul de 4-8 cm, par a indica și existența unei palisade ușoare.

La aproximativ 45 m nord s-a observat o a doua centură de apărare constând, de asemenea, dintr-un șanț cu val adiacent, întrerupte în axul median al platoului, ca și în cazul fortificației exterioare. Deschiderea acestui șanț la partea superioară este de 1,90 m, iar adâncimea maximă de 1,85 m. Cu pământul rezultat din săparea sa, a fost ridicat un mic val, în structura căruia nu s-au constatat elemente de lemn. În umplutura șanțului, în schimb, s-a observat relativ mult cărbune și cenușă, ca și fragmente mici de chirpic, provenite probabil de la incendierea palisadei care va fi fost amplasată la partea superioară a valului.

Cea de a treia centură de apărare, un alt șanț cu val adiacent ("fortificația propriu-zisă", cum o numesc cercetătorii obiectivului), are forma ovală, delimitând o incintă foarte mică, de aproximativ 30 x 40 m (cca 0,12 ha). Cu greu observabilă pe laturile de est, vest și nord, această fortificație este mai bine păstrată pe latura de sud, unde prezintă aceeași întrerupere, constatată și în cazul celorlalte două centuri de apărare.

În spațiul cuprins între prima și cea de a treia centură de apărare nu a fost surprins nici un complex de locuire. Se pare, deci, că zona din fața "fortificației propriu-zise" nu a fost locuită nici în perioada de construire și folosire a sa, și nici în timpul locuirilor anterioare.

În interiorul incintei, alături de alte urme de locuire, mai vechi (cultura Cucuteni), au fost descoperite și câteva gropi și un bordei aparținând unui prim nivel hallstattian timpuriu, suprapus de un al doilea, atribuit fazei de construcție a valurilor. Această operațiune din urmă a deranjat mult urmele de locuire anterioare, cu atât mai mult, cu cât ridicarea valurilor de pământ a necesitat și decaparea parțială a suprafeței interioare. Așa se explică faptul că nivelurile anterioare nu au mai putut fi surprinse stratigrafic decât în câteva zone. Este important de subliniat că materialul ceramic - e drept, nu prea abundent - provenit din complexele aparținând celor două etape ale locuirii hallstattiene de la Preutești este unitar. Se poate admite, prin urmare, că fortificația a fost construită la foarte puțin timp după ce primele comunități Gáva-Holihradý s-au stabilit pe Dealul Cetății.

2.2.2. Așezările deschise sunt mult mai numeroase: 16 sigure și 3 nesigure (dar probabile). Dintre acestea doar 3 au fost cercetate prin săpături arheologice (Botoșana, Grănicești, Mihoveni), 16 fiind cunoscute în urma unor cercetări de suprafață sau descoperiri întâmplătoare. În ceea ce privește poziția lor în teren, 6 sunt situate pe înălțimi, dealuri sau promontorii, 2 pe terase înalte, 1 pe o terasă medie, 6 pe terase inferioare. Nu se cunosc așezări situate pe terase joase de luncă sau în văi. (În cazul a 4 descoperiri nu se precizează poziția în teren)²⁵⁾. Se observă, prin urmare, o predilecție a purtătorilor acestei

culturi pentru locurile cu poziție dominantă, greu accesibile, cu bune posibilități de apărare, la întemeierea așezărilor.

La *Botoșana* nivelul de locuire hallstattian timpuriu, a fost, practic, distrus de un complex de așezări dacice și prefeudale. Între acestea și solul viu a putut fi precizată doar o depunere subțire, de 5-10 cm, care conține fragmente ceramice și alte obiecte, aparținând culturilor Belopotok-Costișa, Noua și Gáva-Holihradý, fără posibilitatea de a fi separate stratigrafic²⁶⁾.

La *Mihoveni* a fost descoperită doar o mică vatră, izolată²⁷⁾.

Singura așezare deschisă care a putut fi cercetată până acum în condiții mai bune, este cea de la *Grănicești*²⁸⁾. Așezarea se află pe "Dealul Ciuhii" (sau "Ciuhă"), parte a terasei superioare a Sucevei, situat între valea acesteia și cea a afluentului său, Horaiuț. Acest deal, având o altitudine maximă de 484 m, prezintă jur împrejur pante rezezi, prăpăstioase, singura cale de acces mai comodă aflându-se în colțul său de sud-est. Urmele de așezare au fost identificate în partea de est și sud-est a dealului, numită și "Toloacă". Rezultă din *datele stratigrafice* obținute și, în general, din observațiile făcute cu ocazia dezvelirii celor 10 secțiuni și 20 de case (fig. 1) că urmele de așezare se concentrează într-o fâșie lată de cca 20 m, întinzându-se de-a lungul marginii de est și sud-est a dealului, mai ferită de vânturile reci care bat, în această zonă, cu cea mai mare frecvență, dinspre nord-vest²⁹⁾. În această fâșie, deasupra stratului de lut galben, steril, se observă o depunere de pământ mătăros, de culoare negricioasă, cu urme de arsură și cenușă, groasă de maximum 0,40 m, care se îngustează și dispare treptat spre interiorul, mai ridicat, al dealului. Pe măsură ce se îngustează, acest strat va căpăta o culoare mai deschisă, maronie, dar păstrându-și aspectul granulos. Toate complexele descoperite (bordeie, locuințe de suprafață, vetre, gropi etc.) îi aparțin acestei depuneri, foarte bogată în materiale arheologice. Această depunere se pierde treptat într-un strat de pământ de culoare cafenie deschisă-gălbuie, nisipoasă, groasă de până la 0,35-0,40 m, conținând doar sporadice urme arheologice (aproape exclusiv fragmente ceramice). Și acest strat dispare treptat, în părțile mai înalte ale pantei solul vegetal actual suprapunând direct depunerile aluvionare de nisip fin și pietre de râu, sterile din punct de vedere arheologic. În marginea dealului, solul de culoare cafenie deschisă-gălbuie, nisipoasă, cu urme arheologice mai sporadice apare sub forma unei depuneri subțiri de cca 0,15-0,20 m și deasupra stratului de pământ negru mătăros, fără să se observe vreun complex arheologic, care ar putea fi legat de această depunere. Din acest motiv, considerăm că nu este vorba de un nivel superior de locuire, ci mai degrabă de rezultatul unor repetate scurgeri dinspre părțile mai ridicate ale pantei, unde stratul de cultură are o structură asemănătoare. În același sens mai poate fi menționat faptul că unele piese (câteva statuete, de pildă) prezintă evidente urme de rulare. De asemenea, după cum se va vedea, întreg materialul arheologic se prezintă unitar, aparținând aceleiași faze timpurii a culturii Gáva-Holihradý. (Remarcăm, în același timp, că vestigii din alte perioade istorice nu au fost descoperite, materialul prezentându-se, și din acest punct de vedere, unitar). În orice caz, întregul material descoperit în depunerea de culoare neagră, respectiv cafenie deschisă-gălbuie, a fost recoltat și inventariat separat, putându-se stabili proveniența oricărei piese.

2.3. Locuințele și anexele lor

În așezările culturii Gáva-Holihradu au fost descoperite două tipuri de locuințe: bordeie și locuințe de suprafață, amândouă tipurile fiind atestate și în aria grupului Grănicești, chiar în incinta aceleiași stațiuni.

2.3.1. Bordeie. O asemenea locuință este menționată din așezarea fortificată de la Preutești³⁰⁾, alte două fiind descoperite la Grănicești. Acestea din urmă (fig. 2-3) au putut fi cercetate numai parțial, jumătatea lor nord-estică fiind distrusă de eroziuni. Bordeiul 1, mai bine păstrat, a fost de formă ovală (sau, eventual, dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite), axul său lung putând fi estimat la cca 5, iar axul scurt la cca 4 m. Groapa bordeiului a fost săpată de la baza depunerii de sol negru măzăros, adâncindu-se, de la acest nivel, cu 0,50-0,60 m. În unele locuri, fundul bordeiului prezintă alveolări care se adâncesc cu încă 0,10-0,20 m. Umplutura bordeiului este impregnată cu urme de cărbune, cenușă și arsură, masate mai ales spre fund unde, pe alocuri, au fost constatate cinci-șase depuneri subțiri, succesive, de arsură. Aceste urme se datorează, credem, arderii structurii lemnoase a pereților și acoperișului bordeiului. Puținătatea fragmentelor de chirpic indică o fețuială superficială cu lut a pereților. Nu este exclus ca locuința să fi avut și o vatră, ulterior distrusă, căci în umplutura bordeiului s-au descoperit mai multe fragmente de lipituri de vatră, unele păstrându-și chiar suprafața fețuită, "mozaicată", dar toate aflându-se în poziția secundară. De asemenea, este posibil ca alveolările deja menționate ale fundului bordeiului, umplute cu urme de arsură și cenușă, să fi servit drept locuri destinate focului. Partea sud-vestică a bordeiului s-a conturat foarte clar, tot aici constatându-se și o treaptă, care ar putea indica intrarea în locuință. În schimb, marginea de sud-est a bordeiului nu a putut fi stabilită cu precizie. Studiul profilurilor obținute ne îndeamnă să credem că acest colț al bordeiului a fost întretăiat de groapa bordeiului 2, din care s-a păstrat doar partea de sud-vest, restul prăbușindu-se în râpă. Acest din urmă bordei, probabil de aceeași formă ca și primul, se adâncește cu 0,50-0,60 m față de nivelul de călcare hallstattian, având fundul marcat cu o depunere compactă de urme de arsură. În profilul H-J (peretele estic al casetei 4) s-a putut observa foarte clar cum groapa bordeiului coboară în două trepte, intrarea în locuință aflându-se, și în acest caz, pe latura ei de sud-vest.

La o distanță de 2-3 m de latura de sud-vest a celor două bordeie a fost descoperită o *vatră*, care poate fi considerată o anexă a celor două locuințe (fig. 4). Lipiturile s-au păstrat pe o suprafață alungită de cca 2 x 1 m, ele fiind mai compacte în jumătatea de sud-est, și mai răzlețe în cea de nord-vest a vetrei, care prezintă trei refaceri succesive. Vatra a fost construită pe solul viu, colțul său de sud-est sprijinându-se pe o platformă trapezoidală de pietre plate, așezate strâns una lângă alta. Terenul fiind în pantă ușoară, pietrele trebuiau să asigure o suprafață dreaptă pentru baza vetrei, ele servind, în același timp, și la "înmagazinarea" căldurii, în timpul funcționării. Pământul de sub pietre fusese ars, iar printre pietre au fost constatate urme de cenușă și arsură; nu este deci exclus ca platforma de pietre să reprezinte o primă etapă, probabil de scurtă durată, în folosirea vetrei, aplicându-se apoi cele trei lipituri succesive. Din prima lipitură, groasă de 3-6 cm, s-a păstrat doar o porțiune mică, intactă, cu suprafața "mozaicată" și ușor bombată. De

această primă fețuială se leagă, după toate probabilitățile, acele lipituri verticale, groase de cca 2 cm, păstrate în trei locuri, până la o înălțime de cca 3 cm, în marginea de sud-vest a vetrei. Ele reprezintă probabil baza unei bolte, prima vatră aparținând, în felul acesta, unui *cuptor* (de copt). Lipitura mijlocie se află cu cca 3 cm deasupra celei inferioare, între ele constatându-se o depunere de pământ amestecat cu foarte multă cenușă. Aceste lipituri, groase de 1-5 cm, s-au conservat foarte bine aproape în toată jumătatea de sud-est a vetrei, fără a-și păstra însă suprafața originală. Cel mai bine conservate și, în același timp, cele mai întinse sunt lipiturile aparținând ultimei refaceri a vetrei și care sunt despărțite de fețuiala mijlocie printr-o depunere de pământ negru, cu slabe urme de cenușă și arsură. Lipiturile, groase de 2-3 cm, sunt foarte bine păstrate, împreună cu suprafața lor originală, "mozaicată", mai ales în partea de sud-est a vetrei, unde au putut fi observate și cele două lipituri anterioare. În partea de nord-vest au fost constatate lipituri mai puțin compacte, fără a-și păstra suprafața originală, și chiar fragmente de lipituri răvășite, în poziție evident secundară.

2.3.2. Locuințele de suprafață sunt marcate de prezența, în anumite porțiuni, a unor fragmente mai grupate de chirpic ars, lipituri de vatră, ceramică, pietre etc. Aceste urme nu constituie, însă, aglomerări mai compacte, care ar putea să permită reconstituirea formei, a dimensiunilor și structurii locuințelor. Studiul atent al unor fragmente mai mari de chirpic, cu amprente de pari și nuiete, a permis, totuși, să se facă unele considerații asupra tehnicii de construire a locuințelor. Se remarcă, în primul rând, faptul că fragmentele de chirpic sunt foarte compacte, cu relativ puțină pleavă în compoziție, folosindu-se, în schimb, mai mult nisip ca degresant. Aceste fragmente se deosebesc, astfel, de chirpicul caracteristic așezărilor neolitice, cu multă pleavă în compoziție, aspectul lor general (structură, culoare) apropiindu-se de cel al lipiturilor de vatră. Pe un fragment mai mare, gros de 7-8 cm (provenit din groapa 8) se păstrează două amprente de pari, una cu un diametru de 6,5 cm, iar cealaltă, perpendiculară pe prima, de 3,5 cm. Alte câteva fragmente mari, groase de 9-10 cm (descoperite în caseta 19), au suprafața exterioară destul de bine netezită, iar partea interioară prezentând mai multe amprente de pari, paralele, cu un diametru de 2,5-3,5 cm. Aceste fragmente, ca și altele, mai sfărâmate și mai puțin concludente, provin probabil de la pereții prăbușiți ai locuințelor. Pe baza observațiilor de mai sus se poate admite că fragmentele de chirpic provin de la construcții având un schelet lemnos în formă de rețea, compus din nuiete mai subțiri, împletite cu pari mai groși și mai rezistenți, peste care s-a aplicat apoi o lipitură compactă de lut. Grosimea pereților acestor locuințe, având în vedere cele câteva fragmente cu suprafața exterioară, netezită, păstrată, poate fi apreciată la cca 20 cm. Dacă avem în vedere caracterul răzleț al fragmentelor de chirpic, ca și bogăția în păduri a zonei în care se află așezarea de la Grănicești, nu putem exclude nici posibilitatea existenței unor case de lemn, ale căror urme nu s-au putut păstra. Întrucât nu a fost observată nici o groapă care ar putea proveni de la stâlpii de susținere a pereților și acoperișului locuințelor, se poate presupune că scheletul caselor se sprijinea pe tălpi de lemn.

Au putut fi mai clar surprinse urmele unei singure locuințe de suprafață, marcată prin fragmente de chirpic (unele cu amprente de pari și nuiete), de lipituri de vatră, "greutăți" din lut ars, pietre și fragmente ceramice (unele arse secundar), mai mult sau mai puțin grupate, întinse pe o suprafață de cca 20 m² la baza stratului de cultură (fig. 6: șanțul 8 și caseta 18, detaliu).

"Greutățile" menționate au fost descoperite în colțul de sud-vest al presupusei locuințe, grupate pe o suprafață de aproximativ circulară, cu un diametru de cca 1,5 m. Piesele sunt masive, de formă tronconică, înalte de peste 20 cm și perforate în partea lor superioară (fig. 11). Toate au fost descoperite răsturnate, unele fiind bine conservate, altele, în schimb, foarte friabile, distingându-li-se, totuși, conturul. Au putut fi clar deosebite în total 12 exemplare, dar în preajma lor au fost descoperite și fragmente mai mici și mai răzlețe, provenite de la alte asemenea "greutăți", numărul lor inițial putând fi apreciat la 15-20. În ceea ce privește funcția acestor "greutăți", respectiv semnificația complexului discutat, credem că masivitatea pieselor nu permite ca ele să fie puse în legătură cu un război de țesut vertical, instalat în incinta locuinței. Faptul că toate exemplarele prezintă urme de ardere pledează, mai degrabă, pentru utilizarea lor la prepararea hranei pe vetrele de foc, după cum s-a observat și în cazul altor așezări ale culturii Gáva-Holíhrady³¹⁾. Vatra se afla la 1,5-2 m distanță de complexul descris mai sus, în colțul opus, nord-estic, al locuinței. Lipiturile, groase de 2-3 cm, aplicate direct pe pământ, s-au păstrat în poziție originală doar pe o suprafață de cca 0,25 x 0,25 m. În preajma acestui rest de vatră au fost descoperite și alte fragmente de lipituri de vatră, risipite, precum și fragmente de lipituri arcuite (unele mari de 0,20 x 0,30 m), de asemenea în poziție secundară, provenite probabil din bolta unui cuptor. Nu este, deci, exclus ca în incinta acestei locuințe sau în preajma ei să fi existat și un cuptor, a cărui vatră putea să fie identică, eventual, cu cea marcată de lipiturile mai sus menționate.

2.3.3. Complexe de piatră. În așezarea de la Grănicești au fost descoperite câteva complexe alcătuite din pietre de râu, a căror destinație nu a putut fi stabilită cu exactitate. Materia primă provine, fără îndoială, din depunerile aluvionare, aflate la mică adâncime în părțile mai ridicate ale Dealului Ciuhii. Menționăm, mai întâi, o platformă de piatră, observată pe o suprafață de aproximativ 30 m² (fig. 7: șanțul 5 și casele 15-16, detaliu). De fapt, această "platformă" este compactă doar pe o porțiune dreptunghiulară de cca 4 m² (3,10 x 1,30 m), în restul suprafeței menționate pietrele sunt mult mai sporadice și, după cât se pare, chiar dislocate. Printre pietre au fost descoperite doar puține fragmente ceramice și de chirpic, precum și lipituri de vatră în poziție secundară. În porțiunea compactă, nederanjată, platforma este alcătuită dintr-un singur rând de pietre, așezate strâns una lângă alta, stând la baza stratului de cultură. Din lipsă de date concludente este greu să precizăm funcția acestei platforme de piatră. Credem, în orice caz, că ea poate fi pusă în legătură cu o locuință de suprafață, fie în mod direct (podea, "fundament"), fie indirect (anexă, porțiunea pietruită din preajma locuinței).

Un alt complex, mai mic, constă dintr-o aglomerare de pietre de formă ovală-romboidală, cu axele de cca 1,30 x 1 m (fig. 5: caseta 7, detaliu). Această mică movilă

de piatră este mai compactă în centrul și în jumătatea sa estică, având o grosime maximă de cca 0,20 m. Printre pietre au fost descoperite doar câteva fragmente mărunte de chirpic și de lipituri de vatră. Baza pietrelor se află la cca 0,20-0,25 m deasupra solului viu, întreaga "construcție" situându-se în jumătatea superioară a stratului de cultură, marcând un moment ceva mai târziu din istoria așezării. Marginea vestică a pietrelor suprapune parțial jumătatea estică a unei gropi (nr. 9), de formă ovală (0,90 x 0,80 m), care se adâncește doar cu 0,15 m în solul viu și care a fost săpată, foarte probabil, de la nivelul corespunzător bazei pietrelor. Groapa, de formă trapezoidală în secțiune, avea un pământ de umplutură cenușos, cu urme de arsură, concentrate mai ales în zona fundului drept, și conținând doar câteva fragmente mărunte de ceramică și de lipituri. Cu toate că și acest mic complex a fost studiat cu toată atenția, nu am reușit să stabilim cu siguranță nici destinația aglomerării de pietre și nici eventuala legătură dintre aceasta și groapa pe care o suprapune. Având în vedere structura complexului, am putea presupune că este vorba, poate de rămășițele unui pietrar.

2.3.4. Vetre și cuptoare. Două vetre cu lipiturile aplicate direct pe pământ sau (cel puțin parțial) peste o platformă de piatră au fost descrise mai sus, în legătură cu bordeiele 1-2, respectiv cu urmele unei locuințe de suprafață din așezarea de la Grănicești. Cu aceeași ocazie au fost prezentate și urmele, indicând existența unor cuptoare. În stratul de cultură, în întreaga zonă cercetată, au fost descoperite multe fragmente de lipituri răzlețe, ceea ce dovedește existența mai multor vetre și cuptoare, fie în interiorul locuințelor, fie în aer liber. De asemenea, din groapa 8 provin mai multe fragmente relativ mari (0,20-0,25 x 0,10-0,15 m) de lipituri, groase de 2-3 cm, cu ambele suprafețe netezite și cu profilul arcuit, provenind, după toate probabilitățile, din bolta unor cuptoare. Partea lor interioară (convexă) prezintă, în general, urme negre de arsură, în timp ce partea exterioară, de culoare cărămizie, păstrează, uneori, urmele unor neteziri succesive, realizate prin aplicarea a câtei unei pelicule subțiri de lut. Din aceeași groapă provin și câteva fragmente de gardină, indicând existența unor vetre cu marginea ridicată.

În marginea sudică a așezării (S 4), la baza stratului de cultură, a mai fost observată o mică pată (de 0,55 x 0,30 m), alcătuită din arsură, cenușă și bucățele mărunte de cărbune, groasă de 5-6 cm, afectând și solul viu până la 1-2 cm adâncime. Această pată de arsură reprezintă probabil urmele unui foc sau, mai degrabă, ale unei vetre provizorii, datând de la începutul locuirii hallsattiene timpurii de la Grănicești.

În incinta așezării de la *Mihoveni* a mai fost descoperit un alt tip de vatră - de altfel singurul complex de acolo, aparținând Hallstattului timpuriu. Este vorba de o mică vatră în aer liber, de formă aproximativă circulară, amenajată pe cioburi și mărginită de câteva pietre de gresie nisipoasă, friabilă, înroșite de foc. La demontare s-a observat că toate fragmentele ceramice provin din gâtul înalt, arcuit, al unui vas mai mare, în formă de "amforă"³²⁾.

2.3.5. Gropi au fost descoperite atât la Preutești (vezi mai sus) cât și La Botoșana și Grănicești. Cele câteva, descoperite la Botoșana, sunt mici, având profilul în formă de pungă³³⁾. Nu au fost făcute precizări în legătură cu funcția lor. Dintre cele zece gropi

săpate la Grănicești, șase (nr. 2-7) s-au dovedit a fi deranjamente recente. Groapa 1, de formă ovală, cu axele de 3, respectiv, 1,40 m, este, de fapt, o alveolă a stratului de cultură, care se adâncește cu numai 0,15-0,25 m față de baza acestuia. Gropile 8, 9 și 10 sunt învecinate, aflându-se la o distanță de numai 1,05 respectiv 1,40 m unele de altele (fig. 5 și fig. 4, jos: casetele 7-8, detaliu). Groapa 9 a fost descrisă mai sus, în legătură cu complexul de piatră, care o suprapune parțial. Groapa 10, rotundă în plan și în formă de pungă în secțiune, are diametrul de cca 1,50 m, adâncindu-se doar cu 0,40- 0,50 m față de baza stratului de cultură din care coboară. Umplutura sa conține doar câteva fragmente ceramice și de lipitură, ceea ce ne împiedică să ne pronunțăm asupra funcției acestei gropi. În sfârșit, groapa 8 este de formă ovală în plan, cu diametrele de numai 1, respectiv 0,80 m în partea sa superioară. Aceste dimensiuni se păstrează până la o adâncime de cca 0,50 m față de baza stratului, din care coboară groapa. În partea sa inferioară groapa se lărgeste, diametrele ajungând la 1,50, respectiv, 1,20 m, iar adâncimea la cca 0,80 m față de nivelul de călcare hallstattian timpuriu. Groapa are, deci, pereții drepecți în partea superioară, secțiunea ei devenind trapezoidală în partea inferioară, cu fundul drept, în ușoară pantă de la est la vest. În porțiunea în care se întâlnesc cele două părți distincte ale gropii, s-a constatat o depunere groasă de 0,25-0,30 m, constând din numeroase fragmente de lipituri, masate, unele de dimensiuni apreciabile, cele mai mari fiind de 0,25 x 0,15 m. Unele fragmente stăteau în poziție orizontală, altele îngrămădite în dezordine, unele peste altele. După cum s-a menționat deja în legătură cu locuințele de suprafață, vetrele și cuptoarele, o parte a acestor fragmente de lipituri provin din structura unei (unor) construcții, având un schelet de nule împletite. Alte fragmente, cu profil arcuit, au făcut parte din bolta unui (unor) cuptor (cuptoare). În sfârșit, alte câteva fragmente provin din gardina unei vetre. Sub aceste resturi, umplutura gropii conține multă cenușă, arsură, bucăți de cărbune, dar și fragmente ceramice. Dacă le considerăm resturile menționate drept dărâmături adunate din incinta așezării și aruncate, la un moment dat, în această groapă, ea poate fi apreciată ca o groapă de gunoi. Dacă admitem însă o legătură funcțională între puternicele urme de arsură de pe fundul gropii și rămășițele de vatră și cuptor care le suprapun, descoperirea în discuție ar putea reprezenta acele "sisteme de încălzire", în forma unor gropi, cu resturi de vetre plane sau de cuptoare cu carcasă, descoperite la Mahala și în alte așezări ale complexului Gáva-Holihradý³⁴).

2.4. Necropolele. Ritul și ritualul funerar

Înmormântările culturii Gáva-Holihradý au fost încă prea puțin studiate. Totuși, pe baza descoperirilor din necropole sau a unor morminte izolate, găsite în incinta așezărilor, s-a format treptat părerea quasi-unanimă, potrivit căreia, în vasta sa arde, această cultură se prezintă printr-un rit funerar unitar, caracterizat prin morminte plane, de incinerare, cu resturile cinerare depuse în urne, detaliile ritualului fiind, deocamdată, mai puțin cunoscute³⁵). Această imagine trebuie sensibil modificată, deoarece în aria grupului Grănicești, alături de morminte plane, a fost descoperită și o necropolă tumulară.

2.4.1. Morminte plane se cunosc, deocamdată, din aria grupului Grănicești, numai de la Cucorăni, necropola de aici fiind, din nefericire, distrusă în cea mai mare parte de așezările ulterioare, din La Tène și epoca prefeudală³⁶). Necropola se afla pe un deal, făcând parte din colinele prelungite ale Podișului Sucevei. Au fost descoperite aici trei morminte de incinerare, aproape intacte, și trei vase izolate, provenind probabil din morminte distruse (fig. 55-56).

Mormintele se aflau la mică adâncime (0,35-0,50 m): chiar M 1, cel mai adânc, a fost descoperit *deasupra* solului viu, iar M 3 fiind găsit imediat sub solul vegetal. În toate cazurile, resturile cinerare au fost depuse în urne acoperite cu capac. În urne s-au găsit puține oase calcinate. Este, deci, evident că numai o parte a resturilor cinerare a fost adunată de pe rug și depusă în mormânt. Locul incinerării nu a putut fi precizat. Ca urne au fost folosite vase bitronconice sau pântecoase, cu marginea răsfântă în afară, iar drept capac servind străchini tronconice. Urna mormântului 1, arsă incomplet, s-a distrus aproape în întregime, nemaiputând fi reconstituită. M 1 și 2 mai avea ca inventar și un al treilea vas: câte o străchinuță cu pereții arcuiți. În interiorul urnei mormântului 3, probabil de copil, se afla și un capăt de brățară din bronz, arsă puternic. În aceeași urnă a fost descoperită și o coastă de animal³⁷).

Observațiile făcute la Cucorăni pot fi foarte bine comparate cu cele din necropola de la Taktabáj - singurul cimitir plan al culturii Gáva cu un număr mai mare de morminte, cercetate metodic³⁸). Au fost descoperite aici 17 morminte de incinerare în urne, acoperite cu capac (străchini). În morminte apare, de obicei, și un al treilea vas (străchinuță sau ceașcă), depus, uneori, în urnă, peste resturile cinerare. Piese de bronz sunt rare, fiind reprezentate exclusiv de obiecte de podoabă fragmentare (ace, brățări, o fibulă), cu urme de ardere, depuse în sau lângă urne. În unele morminte au fost descoperite și oase de animale, în cinci cazuri aflate lângă urnă, iar într-un caz în urnă, peste resturile cinerare. Având în vedere numărul mormintelor descoperite, s-a ajuns la concluzia că la Taktabáj a ieșit la iveală ori o necropolă mică, ori partea unui cimitir mai mare, compus din grupuri de morminte, aflate la distanțe considerabile unele de altele. Numărul mic de morminte (intacte sau distruse) descoperite la Cucorăni în ciuda suprafeței cercetate relativ întinse, întărește această concluzie care pare a fi, astfel, valabilă pentru toată aria culturii Gáva-Holihrad, cel puțin într-o anumită etapă a evoluției sale.

2.4.2. Singura necropolă tumulară, cunoscută, deocamdată, din întreaga arie a culturii Gáva-Holihrad, a fost descoperită la Volovăț. Întrucât necropola a fost detaliat publicată³⁹), vom încerca doar să sintetizăm aici principalele rezultate ale cercetărilor, făcând câteva observații pe marginea lor. Necropola se întinde pe un șir de înălțimi dominante, de peste 400 m altitudine, orientat aproximativ est-vest, începând cu Dealul Burlei, aflat la sud de Volovăț, și terminând cu Dealul Arșița din hotarul comunei Marginea. Tumuli formează cinci grupuri ("sectoarele" A, B, C, D și E), aflate la o distanță de 0,5-1,5 km unele de altele. Cercetări sistematice s-au efectuat numai în sectorul A (Dealul Burlei), unde se văd astăzi 15 tumuli, este însă de menționat că în anul 1894 J. Szombathy a putut să observe 22-23 movile de diferite dimensiuni. În celelalte patru sectoare au

putut fi cartăți în total 11 tumuli, inițial existând probabil și aici un număr mai mare de movile.

Dintre tumulii de pe Dealul Burlei au fost săpați integral șapte (T 3-9), la care se mai adaugă T 2, cercetat parțial de G. Mazanetz în 1937. Diametrul actual al tumulilor cercetați variază între 6 și 12 m, iar înălțimea lor între 0,40 și 1,50 m. Printre cele nesăpate există și movile mai mari, cu diametrul până la 25-30 m și înălțimea de 2,70 m. Tumulii 2-6 și 8-9 au fost datați în Hallstattul timpuriu (cultura Gáva-Holihady), iar T 7 în Hallstattul târziu. Se presupune că una sau două piese, descoperite de Mazanetz în T 2, aparțin, de asemenea, unui mormânt secundar din Hallstattul târziu.

În funcție de structura mantalei, tumulii aparținând culturii Gáva-Holihady pot fi împărțiți în două categorii. La prima, mantaua este formată din pământul galben, amestecat cu foarte mult prundiș, caracteristic Dealului Burlei, și suprapune direct vechiul nivel de călcare, de care nu a putut fi diferențiată. Tumulii din această categorie (4-6, 8 și, probabil, 9) sunt mult aplatizați. T 2-3, din cea de a doua categorie, sunt de dimensiuni mai mari și au la bază un nucleu de pământ compact, de culoare neagră, adus special, un sol asemănător nefiind cunoscut din împrejurimile necropolei. Peste acest prim înveliș s-a depus apoi un strat de pământ adunat din împrejurimi. Spre baza movilei, pământul negru este amestecat cu pietre de râu și bolovani de dimensiuni mai mari. Acest mod de ridicare a tumulilor este considerat ca reprezentând, foarte probabil, o înlocuire a mantalei de bolovani, folosită, de exemplu, în necropola de la Lăpuș⁴⁰.

Morminte au fost descoperite numai în T 2, 4 și 6 (1, 5, respectiv 15 morminte). T 3 și T 9 a fost mult deranjat, respectiv, complet distrus, neputându-se stabili, în felul acesta, dacă inițial conținuseră morminte sau nu. T 5 și T 8 sunt considerați tumuli-conotaf.

Până în prezent nu a fost surprins nici un mormânt "principal", anterior ridicării tumulului. Toate mormintele, aflate în diferite puncte ale mantalei tumulilor, de preferință la periferia acestora, au fost considerate, astfel, drept morminte secundare. Se apreciază, pe de altă parte, că tumulul reprezenta mormântul colectiv al unei familii, în care au fost așezați, rând pe rând, membrii acesteia.

Toate mormintele sunt de incinerare, în urne. Particularitatea ritualului funerar constă în faptul că toate urnele erau așezate cu gura în jos și că le lipsea fundul sau chiar jumătatea inferioară, fiind sparte (tăiate) ritual încă înainte de depunerea lor în mormânt, probabil chiar la rug (unele urne poartă urme de ardere secundară). În groapa mormântului (a cărei formă nu a fost sesizată) se depunea mai întâi vasul deja spart, în care se introduceau apoi, cu multă grijă, resturile de la incinerare (oase calcinate, foarte multă cenușă și, uneori, bucăți mici de cărbune). Uneori, lângă urne se depuneau una sau două grămăjoare de fragmente ceramice, provenite din vasele folosite la ceremonia funebră. În multe cazuri s-au găsit fragmente ceramice și în urne. Într-un singur caz a fost găsit și un vas adiacent: o ceșcuță, așezată și ea cu gura în jos (T 6, M X). Din inventarul mormintelor mai fac parte și trei ace de bronz, fragmentare (T 4, M V și T 6, M VIII, M XVI). Este posibil ca și cuțitul de fier, găsit în T 2 de către G. Mazanetz, să facă parte din inventarul mormântului hallstattian timpuriu, sigur atestat. Cu o singură

excepție (T 5), în mantaua tumulilor au apărut numeroase fragmente ceramice, prezența lor fiind explicată prin anumite practici rituale uzitate în cursul ridicării movilelor.

Diferitele tipuri de vase au îndeplinit, în majoritatea cazurilor, funcții deosebite în cursul ceremoniilor funerare. Astfel, din cele 20 de morminte descoperite în T 4, 6 și 18 au servit drept urne diferite variante de borcane, iar în două cazuri cupe cu buza lobată⁴¹⁾. Ceștile (respectiv fragmentele lor), confecționate din pastă fină, neagră, au fost folosite exclusiv ca vase adiacente. Aceeași funcție au mai îndeplinit-o, în câteva cazuri, și fragmente de borcane, străchini sau cupe cu buza lobată. Fragmente provenind din vase cu suprafața exterioară neagră, canelată și cu interiorul roșu-portocaliu au fost descoperite numai în mantaua movilelor. Mai rar, în aceeași poziție s-au găsit și fragmente de borcane.

În legătură cu ceramica mai trebuie precizat faptul că (exceptând pe cea neagră lustruită) ea este confecționată dintr-o pastă de calitate inferioară, friabilă - fenomen pe care l-am putut remarca și în cazul urnei mormântului 1 de la Cucorăni. Această ceramică, care nu ar putea fi folosită pentru uzul comun, a fost confecționată, probabil, anume pentru ceremoniile funerare, o situație similară fiind relevată și în legătură cu necropola tumulară de la Lăpuș⁴²⁾.

O problemă rămasă deschisă este prezența a mai multor gropi, care, după poziția lor stratigrafică, pot fi împărțite în două categorii. Prima cuprinde două gropi, săpate anterior ridicării tumulilor 5 și 6. Groapa de sub T 5 conținea urme de arsură *in situ*, cărbune de lemn și câteva fragmente ceramice atipice, putând fi pus, eventual, în legătură cu un foc pentru purificarea locului pe care urma să fie ridicat tumulul. Groapa de sub T 6 se afla în centrul movei și cuprindea puțină arsură, cenușă, cărbune de lemn (fără a indica un foc pe loc), precum și mai multe fragmente ceramice. Nici în prima, nici în cea de a doua groapă nu s-au găsit oase calcinate. Din cea de a doua categorie fac parte gropile aflate în poziție secundară, descoperite în T 2, 4 și 5. Toate sunt de formă cilindrică, cu diametrele între 15-25 cm și cu adâncimi între 25 și 70 cm, fiind umplute cu un pământ cu foarte multă cenușă în compoziție. O asemenea groapă, din T 4, mai conținea și un fragment de ac din bronz, cu secțiunea rotundă, fără cap. Nu s-a putut stabili cu certitudine dacă gropile din cea de a doua categorie au aparținut Hallstattului timpuriu sau celui târziu.

Deși morminte tumulare hallstattiene timpurii se cunosc astăzi aproape din tot spațiul carpato-dunărean⁴³⁾, prin ritul și mai ales ritualul funerar neobișnuit, practicat aici, necropola tumulară de la Volovăț constituie, deocamdată, o descoperire singulară. Dintre culturile premergătoare culturii Gáva, depunerea urnelor și a vaselor adiacente cu gura în jos se constată numai în cultura Otomani, fără să avem dovada continuității acestui ritual până în pragul epocii hallstattiene⁴⁴⁾. Această practică nu este atestată nici în perioada corespunzătoare necropolei de la Volovăț, ea reapărînd sporadic în lumea tracică abia în Hallstattul mijlociu și târziu⁴⁵⁾. În nici unul din cazurile citate nu apare însă obiceiul spargerii părții inferioare a vaselor.

Dacă avem în vedere practicile rituale în ansamblul lor, așa cum pot fi deduse pe baza observațiilor făcute la Volovăț, anumite elemente ale lor prezintă multe similitudini

cu cele constatate în cadrul unor complexe funerare sau de cult, datând din bronzul târziu și din Hallstattul timpuriu, descoperite în nord-vestul României. Astfel, ceremonii însoțite de foc și de spargerea vaselor (ospăț?), celebrate într-un anumit loc (la rug, de pildă) și depunerea, apoi, în morminte, gropi rituale sau locuri de cult (aflate în altă parte) a martorilor arderii (cenușă, arsură, bucăți de cărbune și, în cazul mormintelor sigure, oase calcinate), precum și a unei cantități de fragmente ceramice, câteodată și a unor piese de bronz fragmentare (de multe ori și acestea prezentând urme de ardere), constituie un fenomen caracteristic necropolei de la Lăpuș (în special tumulilor de tip 2 și 3 din faza II)⁴⁶⁾ și grupului Igriș, recent definit, predecesor al culturii Gáva din Crișana⁴⁷⁾, asemenea practici fiind întâlnite apoi în cultura Gáva însăși⁴⁸⁾.

Gropile săpate înainte de ridicarea tumulilor ar putea să ateste anumite ceremonii inițiale, care trebuiau să asigure caracterul sacru al locului viitoarelor morminte. Groapa de sub T 5, cu urme de arsură in situ, indică, poate, purificarea prin foc a locului⁴⁹⁾, fragmentele ceramice găsite în ea nefiind, însă, sparte pe loc. În groapa de sub T 6 au fost depuse urme de arsură și fragmente ceramice rezultate în urma unor ceremonii însoțite de foc și spargerea intenționată a vaselor, care au avut loc în altă parte, și care au fost discutate mai sus.

Prezența fragmentelor ceramice în mantaua tumulilor de la Volovăț indică probabil existența unor practici (depuneri de ofrande), celebrate în cursul înălțării movilei, după cum s-a putut observa atât la Lăpuș cât și la Susani⁵⁰⁾. Gropile săpate în manta, dacă aparțin și ele aceleiași perioade, pot fi puse în legătură cu alte ceremonii (nou ospăț, nouă depunere de ofrande), prilejuite de terminarea monumentului funerar, foarte clar surprinse la Susani⁵¹⁾.

În ceea ce privește funcția tumulilor, aceștia pot fi considerați (cu excepția eventualelor conotafuri⁵²⁾) drept monumente funerare colective destinate unei familii⁵³⁾, iar grupurile de tumuli ca aparținând unei ginți sau familii mari, după cum se crede, de pildă, și în legătură cu necropola din prima epocă a fierului de la Vergina (Macedonia)⁵⁴⁾. În lipsa înmormântărilor principale, primare, mormintele săpate în mantaua tumulilor nu pot fi socotite drept secundare⁵⁵⁾. Datele de care dispunem în momentul de față despre necropola de la Volovăț ne fac să credem că aici, ca și la Vergina, tumulii au fost ridicați înainte de orice înmormântare, intrând în folosință odată cu primul caz de deces în familia pentru care a fost înălțată movila⁵⁶⁾.

2.4.3. Comparând necropola de la Cucorăni cu cea tumulară de la Volovăț vom găsi anumite elemente comune: alegerea unor locuri dominante; dispunerea mormintelor, respectiv a tumulilor, în grupuri; ritul exclusiv al incinerăției, în urne (cu două variante distincte); desfășurarea incinerării și a altor ceremonii însoțitoare în afara spațiului rezervat mormintelor; adunarea și depunerea în mormânt numai a unei părți a resturilor cinerare; modestia - în general - a inventarului și raritatea pieselor din bronz, acestea din urmă constând numai din obiecte de podoabă fragmentare⁵⁷⁾.

Existența în cadrul aceleiași culturi atât a mormintelor plane cât și a celor tumulare ar putea să aibă mai multe explicații. În cazul de față cea mai "la îndemână" ar fi deosebirea

cronologică: după cum se va arăta mai jos, necropola de la Volovăț aparține fazei timpurii a culturii Gáva-Holihrad, în timp ce cimitirul de la Cucorăni (ca și cel de la Taktabáj, cu care l-am comparat), datează dintr-o perioadă mai târzie a aceleiași culturi. Chiar pe baza puținelor date de care dispunem se poate admite, totuși, că cele două tipuri de morminte au coexistat în timp: mormintele plane, descoperite la Gáva⁵⁸⁾ sau la Reci⁵⁹⁾ par a aparține și ele fazei timpurii a culturii aici studiate. Trebuie adăugat însă că, deocamdată, în cadrul culturii Gáva-Holihrad nu se cunoaște nici un caz de folosire concomitentă, de către aceeași comunitate, atât a mormintelor plane, cât și a celor tumulare⁶⁰⁾. În ce măsură preferința pentru morminte plane, respectiv tumulare, este determinată de criterii cronologice, regionale sau sociale (persoana defunctului) - aceasta se va putea lămuri numai în urma extinderii cercetărilor metodice în necropolele culturii Gáva-Holihrad, în toată aria ei de răspândire.

2.5. Reconstituirea repertoriului de unelte, arme, ceramică și alte categorii de obiecte, folosite de populația grupului Grănicești este, deocamdată, numai în mică măsură posibilă, datorită puținătății descoperirilor. Situația este, de fapt, valabilă pentru întreaga arie de răspândire a culturii Gáva-Holihrad (doar descoperirile ceramice fiind mai numeroase și, în consecință, mai bine cunoscute), ceea ce îngreunează, uneori, orice încercare de comparație⁶¹⁾.

Metalurgia constituind un capitol aparte, în cele ce urmează vor fi prezentate "produsele" rezultate în urma prelucrării pietrei, a osului și a lutului. Dacă nu se fac alte precizări, descoperirile discutate provin din așezarea de la Grănicești.

2.5.1. Unelte, arme, obiecte de uz casnic.

2.5.1.1. Prelucrarea sillexului ne este dovedită prin descoperirea în așezarea de la Grănicești a unor fragmente, uneori destul de mari, de *sillex brut*, precum și a unor *percutoare*, *nuclee* și a numeroase *așchii*, toate din sillex alburii sau cenușiu, originar, probabil, din zona Prutului sau a Nistrului superior. Aceste descoperiri provin din diferite sectoare ale așezării, fără să permită, deocamdată, localizarea vreunui atelier de prelucrare. Obiectele finite, confecționate din aceeași materie primă, și prevăzute, în general, cu retușe marginale, sunt reprezentate prin două *cușite curbe*, dintre care unul fragmentar (fig. 8/1-2)⁶²⁾, cinci *lame* (fig. 9/5-9), două *răzuitoare* sau *gratoare* (fig. 8/4-5), lucrate pe *așchii* sau *lame*, și patru *vârfuri triunghiulare* (fig. 9/1-4), dintre care unul, cu baza ușor concavă, este, fără îndoială, un *vârf de săgeată* (fig. 9/2). Nu este exclus ca unele *cușite curbe*, descoperite la Botoșana în condiții stratigrafice nesigure, să aparțină, de asemenea, așezării de tip Gáva-Holihrad și nu epocii bronzului, cum s-a considerat inițial⁶³⁾.

În rândul uneltelor de *piatră* menționăm mai multe *râșnițe* fragmentare, o *cute* de gresie (fig. 8/3), precum și un *lustruitor* dintr-o rocă mai dură (fig. 8/6). Această din urmă piesă prezintă, pe o porțiune a circumferinței maxime (a "muchiei"), și urme de lovire, putând fi folosită și ca *percutor*. La acestea se adaugă și un tipar pentru turnat *celturi*, descoperit în așezarea de la Siret (fig. 50/2-3)^{63a)}.

Unelte de piatră apar în întreaga arie a culturii Gáva- Holihrad. Cele mai frecvente par a fi râșnițele, respectiv frecătoare, semnalate la Reci, Porumbenii Mari⁶⁴), Tețac⁶⁵), Poroszló⁶⁶) și Mahala⁶⁷), precum și din alte așezări, neprecizate, ale grupului Holihrad⁶⁸). De la Reci se mai menționează și o greutate de război de țeșut⁶⁹), iar de la Cernatu un model de roată de car⁷⁰). La Ciceu-Corabia a fost descoperit un lustruitor, foarte asemănător cu cel menționat mai sus, de la Grănicești, prezentând, de asemenea, urme de lovire⁷¹). În așezarea de la Poroszló au mai fost aflate un topor de formă simplă, plat, neperforat, precum și o măciucă de formă sferică turtită, cu gaură de înmănușare, ambele piese fiind șlefuite⁷²). Ciocane masive, perforate și șlefuite, au fost descoperite la Horodnița și, după cât se pare, și în alte așezări ale grupului Holihrad⁷³). Din aceeași arie, de la Mahala și din necropola de la Kolodribka mai sunt menționate cute⁷⁴), precum și tipare pentru turnat⁷⁵). Spre deosebire de spațiul intracarpatic, de unde avem semnalate până acum numai unelte și arme de piatră șlefuită, în așezările de tip Holihrad, ca și la Grănicești, au fost descoperite și piese de silex, cioplite. Astfel, de la Kriolos sunt menționate cuțite cu lama lată, de la Bovșiv I seceri (cuțite curbe) și un vârf ascuțit (fragment de lamă?)⁷⁶), iar de la Mahala "unelte de muncă"⁷⁷).

În rândul așezărilor menționate, cea de la Grănicești se remarcă atât prin relativa bogăție, cât și prin varietatea inventarului litic⁷⁸). Ar fi prematur, în stadiul actual al cercetărilor, să încercăm o diferențiere regională în cadrul ariei culturii Gáva-Holihrad în funcție de ponderea uneltelor și armelor confecționate din piatră și silex. Se poate afirma însă cu certitudine că în aria nord-est carpatică a acestei culturi utilajul litic - inclusiv cel de silex cioplit - își păstrează importanța în cele mai diverse domenii de activitate, de la muncile casnice și îngrijirea corpului, până la vânătoare și agricultură. Fără să insistăm aici asupra funcției - uneori evidentă - a tuturor tipurilor menționate mai sus, amintim că lamele de silex au avut o întrebuințare foarte largă, ele putând servi nu numai la tăiat, răzuit și sculptat în lemn, dar și la bărbierit, tatuat sau chiar la unele intervenții chirurgicale⁷⁹). În ceea ce privește răzuitoarele și gratoarele, acestea au fost întrebuințate mai ales în prelucrarea pieilor (înlăturarea grăsimilor), a lemnului și a osului⁸⁰). În sfârșit, cuțitele curbe de silex, prinse în mânere de lemn sau corn, au putut fi folosite și ca seceri⁸¹).

Această supraviețuire a prelucrării pietrei și silexului, caracteristic Hallstattului timpuriu est-carpatic în general (inclusiv zonei pruto-nistroviene și regiunii Niprului mijlociu), își are explicația, probabil, nu numai în abundența și buna calitate a materiei prime și în puternicele tradiții moștenite din epoca precedentă, dar și în activitatea metalurgică mai modestă în comparație cu cea practică în spațiul intracarpatic⁸²).

2.5.1.2. Dovezile pentru prelucrarea osului și cornului sunt mult mai sărăcicioase, putând fi menționate doar patru piese. Prima este un *străpungător*, lucrat destul de rudimentar dintr-un fragment de coastă, spartă în lung și șlefuită superficial la un capăt, obținându-se un vârf ascuțit (fig. 10/3). Alte două piese, confecționate din câte un fragment de os lung tubular, respectiv coastă spartă longitudinal, au partea activă, șlefuită, mai lată și teșită, cu urme de lustru, servind la curățirea, netezirea unor suprafețe - poate la *prelucrarea pieilor* (fig. 10/4-5). Remarcăm faptul că toate cele trei piese au fost descoperite în cursul

demonțării vetrei din caseta 5, putând constitui, la un loc, o mică ofrandă (depunere). Cea de a patra piesă este un buton fragmentar din corn, provenit din bordeiul 2 (fig. 10/7).

Obiectele din os și corn sunt relativ rare în întreaga arie a culturii Gáva-Holihrad. Din spațiul intercarpatic al României putem menționa doar un fragment de corn de cerb (prelucrat?), descoperit la Reci⁸³), precum și câteva sule, dintre care una cu ambele capete ascuțite, jumătatea unui mic "manșon", canelat, și două lustruitoare, dintre care unul ornamentat cu cercuri concentrice, aflate toate la Mediaș⁸⁴). De la Poroszló se mai menționează un buton semisferic de os și o piesă tubulară de corn, frumos ornamentată⁸⁵). Obiecte de corn ornamentate, considerate mânere sau piese de harnașament, au fost descoperite și în aria grupului Holihrad⁸⁶), de unde mai sunt semnalate și străpungătoare, sule și ciocane de os⁸⁷).

2.5.1.3. Obiectele de lut ars sunt mai numeroase și mai variate. "*Greutățile*" masive (fig. 11), descoperite în caseta 18, printre resturile unei locuințe de suprafață, au fost discutate deja, nu mai este necesar, deci, să revenim aici asupra lor. Menționăm doar în completare, că alte câteva asemenea piese, înalte de cca 20 cm și cu diametrul bazei de cca 12 cm, au fost descoperite la Grănicești încă înaintea începerii săpăturilor noastre arheologice, ele aflându-se în colecțiile Muzeului din Suceava. Dintre acestea se remarcă un exemplar, prezentând un motiv cruciform, incizat înainte de ardere, care împarte în patru câmpul circular al "vârfului" piesei, de formă tronconică. Din aceeași așezare mai provin și câteva obiecte similare ca formă, dar de dimensiuni mai reduse. Astfel, o piesă întreagă, descoperită înaintea începerii cercetărilor noastre și aflată în colecția prof. V. Buliga din Țibeni, este înaltă de numai 9,5 cm și cu diametrul bazei de 5 cm. Doar aceste obiecte, mai mici, pot fi considerate ca *greutăți de război de țesut* (sau, eventual, de plasă de pescuit). Cele șapte *fusaiole* descoperite sunt de formă bitronconică sau sferică turtită (fig. 12/2-6, 8). Două piese discoidale, îngroșate la mijloc în jurul unui orificiu, redând probabil, bucușă, pot fi considerate *modele de roți de car* (fig. 12/1, 7). Aceeași interpretare ar putea fi valabilă, eventual, și pentru unele "fusaiole" mai plate, îngroșate în jurul orificiului (fig. 12/3, 5, 8). O *lingură* aproape întreagă, de formă ovală și prevăzută cu un mic "cioc", este probabil o lingură de turnat (fig. 13/1). Piesa prezintă un mâner scurt, tubular, care putea fi prelungit cu o coadă de lemn. Două *bile*, de formă sferică neregulată (fig. 13/3-4) ar putea să reprezinte proiectile de praștie. Menționăm, în sfârșit, fragmentul unui *obiect de o formă deosebită* - poate o statueta antropomorfă. Este vorba de o piesă plată, prelungă, având capătul păstrat ușor lățit și rotunjit, ornamentată cu linii incizate și cu un șir de gropițe (fig. 13/2).

Tipurile de obiecte de lut ars, prezentate mai sus, nu constituie o excepție în vasta arie a culturii Gáva-Holihrad. Foarte caracteristice sunt, astfel, "greutățile" (tron)conice sau piramidale, semnalate de la Reci, Porumbenii Mari, Teleac, Mediaș, Holihrad și Mahala⁸⁸). La fel de răspândite sunt și fusaiolele, de formă bitronconică, sferică turtită sau, mai rar, plate, asemenea piese fiind descoperite la Reci, Porumbenii Mari, Cernatu, Mediaș, Teleac, precum și în așezările de la Holihrad, Bovšiv I și Zališok din Ucraina

subcarpatică⁸⁹⁾. (Piese de la Zališok sunt frumos ornamentate cu caneluri fine, verticale, sau cu cercuri concentrice incizate). Modele de roți de car sunt menționate numai de la Cernatu⁹⁰⁾. Mai frecvente sunt lingurile, adesea prevăzute cu cioc de turnare și mâner tubular (Cernatu, Teleac, Poroszló, Horodnitsa, Bovšiv I)⁹¹⁾. Menționăm, în sfârșit, că în aria grupului Grănicești - probabil datorită cercetărilor restrânse - nu au fost descoperite încă acele "mosoare" (obiecte cilindrice cu capetele lățite, cu destinația neprecizată), foarte caracteristice unor așezări ale culturii Gáva-Holihrad (Mediaș, Boldogkövöralja, Nagykálló, Holihrad, Horodnitsa, Fedorovka, Mahala IV)⁹²⁾.

2.5.2. Ceramica

În ciuda unor contribuții meritorii la cunoașterea ceramicii de tip Gáva-Holihrad⁹³⁾, olăria în ansamblu a acestei culturi nu a fost studiată încă în mod satisfăcător. S-a acordat, astfel, o mare atenție anumitor categorii și tipuri ceramice, cum sunt, de pildă, vasele de culoare neagră în exterior și roșiatică în interior, respectiv, "amforele" și "urnele" (pseudo)(proto)villanoviene, altele fiind, uneori, cu totul neglijate⁹⁴⁾. Nu s-a întreprins, deocamdată, nici o încercare de clasificare, în ansamblu, a ceramicii unei așezări (sau necropole) de tip Gáva-Holihrad^{94a)}. În rândurile ce urmează, punctul de plecare îl va constitui ceramica așezării de la Grănicești, colectată și prelucrată *integral*, imaginea astfel obținută fiind completată pe baza celorlalte descoperiri din nord-vestul Moldovei.

2.5.2.1. Tehnica de prelucrare. Categori ceramice. Ceramica este, în general, de bună calitate, confecționată din pastă bine preparată, îngrijit modelată și finisată, bine arsă. Analiza tehnologică a unor mostre⁹⁵⁾ a evidențiat prezența în amestecul pastei tuturor categoriilor ceramice a cioburilor pisate, folosite ca degresant⁹⁶⁾. În pasta categoriilor ceramice I, III, IV și V s-au constatat și urme de roci sfărâmate, în special de silex. Vasele cu pereții mai subțiri sunt modelate, în general, din pastă mai bună, mai compactă, cu cioburi pisate mărunț în compoziție, aceste vase fiind, totodată, mai îngrijit finisate. Prin pasta lor omogenă se remarcă în special vasele categoriilor IV și V. După modelare, suprafața vaselor, netezită în prealabil, a fost finisată prin două procedee: aplicarea unui înveliș suplimentar de lut și lustruirea. Primul a făcut ca suprafața vaselor să devină mai puțin poroasă, mai uniformă, fără să-i dispară, totuși, asperitățile. Prin lustruire, cristalele de argilă de la suprafața vasului se aliniază într-o anumită ordine, iar dedesubt se formează un strat subțire mai compact, care poate fi confundat cu o angobă⁹⁷⁾. Vasele astfel tratate, de o calitate superioară, au, de cele mai multe ori, suprafața perfect netedă și lucioasă. Conform rezultatelor analizelor menționate, acoperirea suprafeței vaselor cu un înveliș de lut caracterizează categoriile ceramice I și III, iar lustruirea categoriilor II, IV și V, cele două procedee fiind, deci, complementare. Trebuie adăugat însă că, potrivit observațiilor noastre, făcute în cursul prelucrării ceramicii, și vasele de categoria I sunt adesea lustruite. Vasele sunt bine arse; doar arareori, aproape exclusiv la categoria III, se observă o dungă de culoare mai închisă în mijlocul peretelui vasului ca dovadă a arderii incomplete. După toate indiciile de care dispunem, arderea a fost efectuată în gropi, olarii de la începutul

epocii fierului stăpânind foarte bine procedeele complexe ale arderii vaselor în atmosferă oxidantă, respectiv, reductoare.

În funcție de tehnica de prelucrare, ale cărei trăsături generale au fost prezentate mai sus, am reușit să distingem cinci categorii ceramice.

I. Vase, în general mari și mijlocii, cu pereții groși până la 1,5 cm, de culoare neagră în exterior și roșie-cărmăzie sau gălbuie-portocalie în interior. După cum se observă în spărtura vaselor, partea interioară a pereților este arsă la roșu, doar treimea exterioară sau un "strat" și mai subțire, de 1-2 mm, fiind ars la negru. Dubla culoare *nu* se datorează, deci, aplicării unor coloranți, ci arderii interiorului vaselor în atmosferă oxidantă, iar a exteriorului în atmosferă reductoare. În groapa în care s-a asigurat o temperatură corespunzătoare arderii în bune condiții a ceramicii, vasele de acest tip au fost introduse între frunze sau ierburi, care ard lent și incomplet, rezultând monoxid de carbon (CO), o puternică substanță reductoare. În urma procesului de reducere a oxizilor de fier din compoziția argilei, exteriorul vaselor astfel tratate va căpăta culoarea neagră. Interiorul vaselor, unde circulația aerului nu a fost stânjenită, va fi, în schimb, ars la roșu. Este de asemenea posibil ca vasele să fi fost arse pe jumătate în atmosferă oxidantă, arderea fiind continuată apoi după procedeul descris mai sus. Această tehnică poate fi presupusă mai ales la confecționarea vaselor, ai căror pereți prezintă doar un strat exterior subțire, ars la negru.

Vasele aparținând acestei categorii au, în general, suprafața exterioară mai îngrijit finisată, mai bine netezită și adesea lustruită, căpătând un luciu metalic. Interiorul vaselor nu este niciodată lustruit. Din punctul de vedere al execuției, această categorie nu este unitară, alături de vase de calitate bună și chiar fină întâlnindu-se și exemplare lucrate mai neglijent, cu suprafața nelustruită.

II. Vase, în general de dimensiuni mijlocii, cu pereții numai arareori mai groși de 1 cm, negre în interior și de o culoare mai deschisă în exterior. Dubla culoare se datorează, și în acest caz, arderii diferențiate a părții interioare și exterioare a vaselor. În timpul arderii, vasele au fost așezate cu gura în jos, interiorul lor, datorită lipsei de oxigen, căpătând culoarea neagră. În exterior, culoarea vaselor variază de la nuanțe deschise, roșiatice-maronii, până la cafeniu-cenușiu închis, vasele fiind arse, deci, în atmosferă oxidantă, dar uneori slabă, cu un procent mai ridicat de CO. La unele exemplare se observă o dungă neagră și în exterior, sub buză, ceea ce arată că pe fundul gropii de ars, între vase, au putut fi presărate frunze sau iarbă, pentru o mai bună izolare a interiorului vaselor și, poate, pentru a produce amestecul de gaze necesar obținerii nuanțelor mai închise.

Spre deosebire de categoria I, suprafața exterioară a vaselor de acest tip este mai neglijent finisată, de multe ori nelustruită și chiar cu asperități. Suprafața interioară, în schimb, este foarte îngrijit netezită și lustruită.

III. Vase de dimensiuni diferite, cu pereții groși până la 2 cm, având atât în exterior cât și în interior culoarea cărmăzie-maronie, cu nuanțe cenușii. Arderea s-a efectuat, deci, într-o atmosferă oxidantă imperfectă, culoarea mai deschisă sau mai închisă a vaselor fiind determinată de prezența unei cantități mai mici sau mai mari de CO. Vasele acestei

categorii sunt mai puțin îngrijit lucrate, din pastă mai grosolană⁹⁸), cu suprafețele în general doar sumar netezite, niciodată lustruite.

III a. În această subgrupă au fost clasificate vasele lucrate mai îngrijit, dintr-o pastă mai omogenă, având pereții mai subțiri și, adesea, o culoare mai mult cenușie decât cărămizie-maronie.

IV. Vase de dimensiuni mici și mijlocii, cu pereții groși până la 1 cm, de culoare neagră atât în interior cât și în exterior. Culoarea se datorează arderii vaselor (așezate cu gura în jos) în atmosferă reductoare. Vasele, confecționate din pastă bună și fină, au, în general, suprafețele foarte îngrijit netezite și lustruite. Unele vase mici, aparținând acestei categorii, sunt de-a dreptul foarte fine, cu pereții subțiri de numai 2-3 mm.

V. Vase, în general de dimensiuni mijlocii, cu pereții groși până la 1 cm, având atât în interior cât și în exterior culoarea roșiatică, gălbuie sau cafenie și chiar cenușie, predominând, totuși, nuanțele deschise. Arderea s-a efectuat, prin urmare, ca și în cazul categoriei III, în atmosferă oxidantă, mai mult sau mai puțin perfectă. Spre deosebire însă de categoria III, vasele de acest tip au fost confecționate din pastă bună și fină, iar apoi îngrijit finisate, având suprafețele bine netezite și lustruite.

Frecvența celor cinci categorii ceramice, calculată pe baza a 9103 fragmente de vase, este cuprinsă în următorul tabel (1)⁹⁹.

Categoria	I	II	III	IIIa	Total III-IIIa	IV	V
Nr. fragmente ceramice	957	1581	4931	1091	6022	190	353
%	10,54	17,35	54,16	11,99	66,15	2,08	3,87

Pe baza datelor de mai sus trebuie remarcat, înainte de toate, faptul că ceramica roșie în interior și neagră în exterior (categoria I) considerată, în general, ca specifică pentru cultura Gáva¹⁰⁰), reprezintă doar 10,54% din totalul ceramicii! Se remarcă, de asemenea, frecvența mare a categoriei III (inclusiv III a), din care s-a confecționat cea mai mare parte a ceramicii de uz comun. Categoriile IV și V, corespunzând, în bună măsură, ceramicii fine, sunt prezente, în mod firesc, într-o proporție mult mai redusă¹⁰¹). După cum se va arăta în continuare, există, de altfel, o strânsă legătură între categoriile ceramice, discutate mai sus, pe de o parte, și forma și decorul vaselor, pe de altă parte.

2.5.2.2. Formele și decorul.

Reconstituirea repertoriului de forme este mult îngreunată de starea fragmentară a ceramicii: la Grănicești, cu excepția unor vase mici, nu a fost descoperit nici un exemplar întreg sau întregibil. Ne-am străduit, totuși, să reconstituim grafic, integral sau parțial, toată gama posibilă de forme, oferită de ceramica de la Grănicești, având mereu în vedere și vasele întregi sau fragmentare, provenite din alte descoperiri. Datorită lipsei vaselor întregi, a necunoașterii detaliate a dimensiunilor, stabilirea "arhitecturii", a proporțiilor dintre părțile componente ale diferitelor tipuri de vase întâmpină dificultăți. Pe baza frag-

mentelor de margine, suficient de mari, s-a putut stabili, totuși, cu destulă precizie, diametrul gurii și profilul părții superioare a vaselor. De multe ori, pe baza acestor elemente poate fi dedusă, în mare, întreaga siluetă a vasului.

În clasificarea de mai jos am pornit de la cele mai importante "familii" de vase, în cadrul cărora am încercat să stabilim, pe baza formei geometrice, diferite tipuri și variante. Se va discuta apoi, în măsura posibilităților, frecvența, dimensiunile, funcția și decorul acestora.

2.5.2.2.1. Borcane și vase în formă de sac. Constituie tipul cel mai frecvent, la Grănicești reprezentând 609 fragmente ceramice (40,51%) din cele 1503, a căror formă a putut fi stabilită. Din punctul de vedere al tehnicii de prelucrare, aceste vase se prezintă foarte unitar, ele fiind confecționate din categoriile ceramice III sau III a și numai foarte rar din categoria I, conform tabelului de mai jos (2).

Categoria	I	III	IIIa
Nr. fragmente ceramice	7	402	200
%	1,15	66	32,84

Aceste vase aparțin formelor înalte: judecând după exemplarele întregi, descoperite în aria Gáva-Holihady, înălțimea vaselor depășește, cu puține excepții, diametrul lor maxim. Astfel, raportul dintre înălțimea și diametrul maxim al mării majorității a vaselor publicate de la Volovăț, Reci, Porumbenii Mari, Mediaș, Mahala III și IV variază între 1:0,70 - 1:0,92. Numai arareori apar vase mai svelte sau mai scunde, cum ar fi unele exemplare la care același raport este de 1:0,64 (Porumbenii Mari), 1:0,98 (Volovăț) sau 1:1,13 (!) (Somotor)¹⁰². Partea inferioară a vaselor este de formă tronconică, ele îngustându-se, deci, mai mult sau mai puțin, spre fundul simplu, neprofilat (fig. 43/1, 7; 44/1). În funcție de silueta corpului, mai ales a părții superioare a vaselor, am putut deosebi următoarele tipuri și variante¹⁰³ (planșa I/1).

A. Vase cu pereții dreپți, aproape verticali, în partea superioară, diametrul maxim fiind, în general, acela al gurii. Buza vaselor poate fi simplă, rotunjită, ori ușor îngroșată sau subțiată. În cadrul acestui tip pot fi distinse două variante. *Aa*. Cu marginea dreaptă, nediferențiată, atestată la Grănicești (fig. 14), Volovăț¹⁰⁴, Botoșana¹⁰⁵, Preutești¹⁰⁶ și Siliștea Nouă (fig. 57/4)¹⁰⁷. *Ab*. Cu marginea ușor înclinată în afară, prezentată la Grănicești (fig. 15; 16/1-4; 40/1), Volovăț¹⁰⁸, Botoșana (fig. 54/10)¹⁰⁹ și Siliștea Nouă (fig. 57/5).

B. Vase cu corpul bitronconic. Diametrul maxim (situat, după cât se pare, în jumătatea superioară a vaselor) depășește diametrul gurii. Silueta vaselor poate să varieze de la forme propriu-zis bitronconice până la altele cu pereții mai mult sau mai puțin arcuiți. Au fost deosebite trei variante. *Ba*. Forma cea mai simplă, cu marginea nearticulată, buza rotunjită (fig. 16/5-6). *Bb*. Formă asemănătoare, dar cu marginea îndreptată în sus, realizându-se astfel, o variantă piriformă (fig. 17). *Bc*. Vase cu marginea mai mult sau mai puțin înclinată în afară. La unele exemplare, mai simple, acest aspect se obține mai

mult prin modelarea buzei (fig. 18/1, 3), la altele marginea însăși fiind evazată (fig. 18/2, 4-8; 19/1). La aceste vase din urmă buza este, de obicei, subțiată. Această variantă este atestată și la Volovăț¹¹⁰⁾ precum și la Siliștea Nouă (fig. 57/1, 6).

C. Vase cu corpul tronconic (fig. 19/2-6). Acest mic lot de vase are un caracter destul de eterogen, gruparea laolaltă a vaselor fiind justificată prin unitatea tehnicii de prelucrare (categoria III), a formei în fond tronconice, relativ adânci și a dimensiunilor. După cât se pare, înălțimea lor nu depășește diametrul maxim (respectiv cel al gurii). Pereții sunt drepecți sau ușor arcuiți, buza este rotunjită sau subțiată, marginea fiind ușor înclinată spre interior (Ca) sau exterior (Cb). Nu este exclus ca unele vase reconstituite parțial și întrunite în această grupă să fi aparținut, de fapt, altor tipuri. Fig. 19/2 ar putea reprezenta, eventual, partea superioară a unui castron, iar fig. 19/6 gâtul înalt al unui vas cu corp pântecos. Câteva fragmente ceramice descoperite la Siliștea Nouă par a aparține, de asemenea, tipului C de vase în formă de sac (fig. 57/2-3).

La Grănicești, *frecvența* acestor tipuri și variante este următoarea: Aa 25,96%; Ab 7,69%; Ba 10,57%; Bb 10,57%; Bc 39,42%; C 5,76%. Predomină, deci, tipul B (în total 60,56%) și mai ales varianta Bc, urmat de tipul A (în total 33,65%) cu o frecvență mare a variantei Aa¹¹¹⁾.

Este de menționat, în încheiere, că tipurile și variantele nu totdeauna pot fi strict delimitate, existând și forme de tranziție între ele.

Dimensiunile vaselor, în lipsa exemplarelor întregi, pot fi apreciate numai în funcție de diametrul gurii care este, în general, după cum s-a arătat, mai mic decât înălțimea. Cele două valori fiind, probabil, direct proporționale, un diametru mai mare al gurii indică, totodată, cel puțin la tipurile A și B, și o înălțime mai mare. Frecvența la Grănicești a vaselor de diferite dimensiuni, exprimată în procente, este cuprinsă în următorul tabel (3)¹¹²⁾.

Tipul \ Diametrul gurii în cm		-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-	Diametrul	
									cel mai mic	cel mai mare
1 Aa	%	1,07	7,52	1,07	11,82	1,07	1,07	1,07	15	42
1 Ab		2,15	2,15	1,07	2,15				14	27
1 Ba			1,07	7,52	3,22				19	30
1 Bb			3,22	4,30	1,07	2,15			17	34
1 Bc		5,37	8,60	8,60	5,37	6,45	1,07	3,22	13	50
1 C			4,30	2,15					18	22
Total %		8,59	26,86	24,71	23,63	9,67	2,14	4,29	13	50

După cum se poate observa, vasele sunt de dimensiuni mijlocii și mari, ponderea unor mărimi fiind deosebită în cadrul diferitelor tipuri și variante. Este semnificativ, totuși, faptul că 75,20% a vaselor are diametrul gurii între 16 și 30 cm, vasele mai mici sau mai

mari fiind mult mai rare. Se observă, de asemenea, că unele variante (Aa și Bc) formează serii lungi, alcătuite din toate grupele de mărimi, altele, în schimb, fiind reprezentate prin serii mai scurte, alcătuite numai din anumite grupe, compacte, de mărimi. Această diversitate se explică prin *funcția* diferită a vaselor discutate aici, care pot fi considerate, în ansamblu, vase de uz comun, servind pentru prepararea și păstrarea hranei. În necropola de la Volovăț, borcanele și vasele în formă de sac au servit, în majoritatea cazurilor, drept urne funerare¹¹³⁾.

2.5.2.2.2. Accesorii și decorul. Foarte caracteristice pentru borcanele și vasele în formă de sac (fără să fie, totuși, obligatorii)¹¹⁴⁾ sunt *proeminențele-apucători*, nu prea mari, plasate (probabil câte patru) cu 2-5 cm sub marginea vaselor, în funcție de dimensiunile acestora. În câteva cazuri, proeminențele au fost plasate imediat sub buza vasului. Cei mai frecvenți sunt apucătorii aplatizați (fig. 14/5; 15/1-2; 16/1, 3-5; 17/3-4; 19/1-3; 60/5, 9, 11)¹¹⁵⁾, urmând apoi proeminențele rotunde, emisferice sau conice (fig. 14/2; 18/1, 6)¹¹⁶⁾, așezate uneori câte două (fig. 16/6; 17/5). Mai rar apar și proeminențele alveolate sau perforate orizontal ori vertical (fig. 19/5; 60/11)¹¹⁷⁾.

Singurul ornament mai frecvent îl constituie *striurile*, observate la 7,55% a fragmentelor de borcane și vase în formă de sac, descoperite la Grănicești. Același decor caracterizează, de asemenea, și vasele de acest tip, descoperite la Volovăț, Botoșana și Preutești¹¹⁸⁾, fiind, însă, mai rar întâlnit pe ceramica de la Siliștea Nouă. Neregulate în general (fig. 14/1, 3; 16/1; 17/1; 18/1, 2, 5; 19/1; 60/3, 6), striurile au, foarte rar, un aspect mai ordonat (fig. 19/4). Ele se observă, uneori, și în interiorul vaselor (fig. 17/1; 18/1, 5; 19/4), într-un caz fiind prezente și pe buză (fig. 14/3).

În două cazuri, la Grănicești, vase de tip Aa, respectiv Ab, au fost ornamentate, sub margine, cu un *șir orizontal de alveole*, executate cu vârful degetului. Pe unul din cele două fragmente se observă foarte bine și amprenta unghiei (fig. 40/1). Un vas de tip Ab, descoperit în aceeași așezare, a fost ornamentat, imediat sub buză, cu un *șir orizontal de linii oblice adâncite*, realizate prin imprimarea capătului drept al unui obiect plat și îngust, cu o grosime de cca 2 mm și o lățime de 2 cm (fig. 16/2). Câteodată, apare, sub marginea vaselor, un *șir orizontal de găuri* (incomplete), adânci, cilindrice, realizate probabil cu un obiect de formă cilindrică, plin. Urmele apăsării din exterior se observă și în interiorul vaselor sub forma unor mici umflături. Acest decor se întâlnește pe un vas de tip Ca de la Grănicești (fig. 19/2), pe un exemplar, probabil de tip Ba, descoperit la Volovăț¹¹⁹⁾, și pe fragmentul unui borcan de tip Ab, provenit din așezarea de la Botoșana (fig. 54/10). Acest din urmă fragment prezintă, de fapt, un decor mai complex: sub șirul orizontal de gropițe urmează un *brâu alveolat*, iar corpul vasului este ornamentat cu striuri. Din necropola de la Volovăț mai provine un fragment de borcan, de tip neprecizat, ornamentat cu *brâu crestă*¹²⁰⁾.

Dacă brâu alveolat (sau crestă) *lipsește* la Grănicești și apare extrem de rar la Volovăț și Botoșana, acest decor este foarte *frecvent* în așezarea de la Siliștea Nouă. Brâie alveolate de diferite tipuri, de un aspect îngrijit, sau, dimpotrivă, executate neglijent, apar aici pe borcane și vase în formă de sac de tip Aa și Ab, precum și pe unele fragmente

ceramice al căror tip nu a putut fi precizat (fig. 57/4-5; 60/1-4). Uneori un șir de alveole apare și pe apucătorii aplatizați, mari (fig. 60/5). Alături de brâul alveolat este prezent, mai rar, și *brâul simplu*, de secțiune triunghiulară (fig. 60/7). Fragmente de borcane de tip neprecizat, ornamentate cu brăie alveolate au fost descoperite și în așezările de la Hănțești, Liteni (com. Moara), Vornicenii Mici și Zaharești, identificate prin cercetări de suprafață¹²¹⁾.

Borcane și vase în formă de sac, aparținând tipurilor discutate mai sus, au fost descoperite în mai toate așezările sau necropolele din vasta arie Gava-Holihrad¹²²⁾. Forma principală a ceramicii de uz comun, aceste vase nu s-au bucurat, până acum, de atenția cercetărilor, cu toate că unele particularități ale lor pot servi drept repere cronologice. Ni se pare, în această privință, deosebit de importantă observația, conform căreia în stratul Mahala III, corespunzător aspectului Holihrad timpuriu, borcanele și vasele în formă de sac, prevăzute cu proeminențe-apucători, sunt ornamentate cu striuri, în timp ce în stratul Mahala IV (Holihrad dezvoltat) acest decor din urmă dispare aproape cu totul. Borcanele și vasele în formă de sac, prevăzute cu proeminențe-apucători de dimensiuni mai mari, sunt ornamentate acum cu brăie în relief, de cele mai multe ori alveolate, fără ca acest decor să capete o largă răspândire¹²³⁾. În lumina acestor date stratigrafice-tipologice, *lipsa totală* la Grănicești a borcanelor și vaselor în formă de sac, ornamentate cu brâu alveolat, respectiv apariția acestora în alte descoperiri, își are, desigur *semnificația sa cronologică*.

2.5.2.2.3. Străchini și castroane. Constituie, în ordinea frecvenței, cea de a doua mare "familie" de vase, la Grănicești reprezentând 503 fragmente ceramice din 1503 (33,46%). În ceea ce privește tehnica de prelucrare, specifică pentru aceste vase este categoria II, relativ frecventă fiind și categoria III a. Categoriile IV și V se întâlnesc mai rar, categoriile I și III nefiind deloc atestate (tabelul 4).

Categoria	II	IIIa	IV	V
Nr. fragmente ceramice	302	130	33	38
%	60,03	25,84	6,56	7,55

Este vorba, deci, în cea mai mare parte, de o ceramică bună și fină observându-se o deosebită grijă mai ales în finisarea părții interioare.

Aceste vase aparțin formelor joase: înălțimea lor este mai mică decât jumătatea diametrului maxim. Corpul vaselor este tronconic sau în formă de zonă sferică, cu sau fără o margine articulată. Fundul, mai mult sau mai puțin îngust, poate fi simplu sau profilat. Au fost deosebite următoarele tipuri și variante (planșa I, 2).

A. Forma cea mai simplă, cu gura larg deschisă, marginea nediferențiată. Proporția dintre diametrul maxim (egal cu cel al gurii) și înălțimea vaselor variază între: 1:0,27 și 1:0,47, dar numai în mod excepțional fiind sub 1:0,32. Înălțimea vaselor reprezintă, deci, aproximativ, 1/3 până la 1/2 din diametrul gurii. În funcție de modelarea buzei au fost deosebite următoarele variante: Aa. Cu buza mai mult sau mai puțin rotunjită, neîngroșată,

atestată la Grănicești (fig. 20/1-10), Volovăț¹²⁴), Preutești¹²⁵), Cucorâni (fig. 55/1,5)¹²⁶) și, probabil, Siliștea Nouă (fig. 58/6). **Aba.** Cu buza mai mult sau mai puțin îngroșată în interior (fig. 21/1-5: Grănicești; fig. 55/3-4: Cucorâni). **Abb.** Cu buza îngroșată în interior sub forma unui "manșon" (fig. 21/6-8). **Ac.** Cu buza îngroșată în interior și prevăzută cu fațete orizontale, paralele (fig. 21/9-11). **Ad.** Cu buza îngroșată în interior și prevăzută cu fațete oblice alungite (fig. 21/12; 22/1-2).

B. Vase cu corpul mai mult arcuit decât tronconic și cu marginea îndreptată în sus. Au aspectul unor vase ceva mai adânci, raportul dintre diametrul maxim (cel al gurii) și înălțimea variind între valori destul de apropiate, 1:0,37 și 1:0,43. **Ba.** Cu marginea ușor îndreptată în sus și buza rotunjită, eventual puțin îngroșată (fig. 22/3, 5-8). **Bb.** Cu marginea mai pronunțat îndreptată în sus (fig. 22/9-11: Grănicești). Aceluiași tip îi aparține și un vas descoperit la Cucorâni (fig. 55/3)¹²⁷), și, probabil, un fragment provenit de la Siliștea Nouă (fig. 58/3). **Bc.** Spre deosebire de varianta anterioară au buza îngroșată și teșită, prevăzută cu fațete oblice alungite (fig. 22/17).

C. Vase cu gura larg deschisă, pereții elegant arcuiți și cu marginea evazată. Sunt mai puțin adânci, raportul dintre diametrul maxim (cel al gurii) și înălțimea variind între 1:0,24 și 1:0,37. **Ca.** Cu buza subțiată, sub care se formează o șanțuire (gâtuire) (fig. 22/12-15; 23/1: Grănicești; fig. 58/1: Siliștea Nouă). **Cba.** Cu buza îngroșată în interior (fig. 23/2-3). **Cbb.** Cu buza îngroșată în interior și prevăzută cu fațete orizontale sau oblice (fig. 23/4). **Cca.** Cu marginea puternic evazată, prevăzută cu fațete orizontale paralele în interior (fig. 23/5). **Ccb.** Cu marginea puternic evazată, prevăzută cu caneluri orizontale, paralele (fig. 23/6-8).

D. Vase cu marginea înclinată spre interior, diametrul maxim depășind diametrul gurii. O ușoară tendință de a îndoi marginea spre interior se observă și la unele exemplare încadrate în tipurile A și B, acest aspect rezultând însă mai degrabă din modelarea buzei și nu din înclinarea propriu-zisă a peretelui vasului (fig. 21/4-5; 22/6-7). La Grănicești, de altfel, chiar și la tipul D, marginea este doar puțin înclinată spre interior, diametrul maxim, aflat imediat sub buza vaselor, nedepășind prea mult diametrul gurii. Au aspectul unor vase mai adânci, raportul dintre diametrul maxim și înălțime variind, aproximativ, între 1:0,35 și 1:0,45. Au fost deosebite următoarele variante: **Da.** Cu marginea ușor înclinată spre interior, buza rotunjită sau îngroșată, prevăzută cu fațete oblice care trec și pe partea exterioară a buzei (fig. 23/10-13). Un fragment pare a fi fațetat orizontal (fig. 23/9). **Db.** Cu marginea mai pronunțat înclinată spre interior și buza în general subțiată (fig. 58/2, 4-5, 7-8: Siliștea Nouă). Aceluiași tip îi aparține, probabil, și un fragment de strachină, descoperit la Hănțești¹²⁸). **Dc.** Cu marginea mai înaltă și puternic înclinată spre interior, aspectul vasului apropiindu-se de o formă bitronconică (fig. 61/2: Preutești).

E. Un tip cu totul aparte îl constituie castroanele cu gura larg deschisă, gâtul arcuit și corpul globular-turtit. Umărul poate fi subliniat printr-o ușoară șanțuire. Unitatea acestui mic lot de vase (reprezentat la Grănicești prin patru fragmente) este asigurată nu numai de forma lor, dar și de tehnica de prelucrare (categoria III a) și de decorul lor. Vasele sunt relativ adânci, după cât se pare, înălțimea lor este aproximativ egală cu jumătatea diametrului maxim, respectiv, al gurii (fig. 24/1-4).

La Grănicești, *frecvența* acestor tipuri și variante este următoarea: Aa 18,44%; Aba 12,62%; Abb 2,91%; Ac 6,79%; Ad 12,62%; Ba 7,76%; Bb 3,88%; Bc 4,85%; Ca 9,70%; Cba 5,82%; Cbb 1,94%; Cca 0,97%; Ccb 2,91%; Da 4,85%; E 3,88%. Predomină, deci, tipul A (în total 53,38%), și mai ales variantele Aa, Aba, Ad, urmat de tipurile C și B (în total 21,34, respectiv 16,49%), cu o frecvență mai mare a variantelor Ca și Ba. Tipul D totalizează doar 4,85%¹²⁹).

Dimensiunile străchinilor și castroanelor de diferite tipuri vor fi comparate tot în funcție de diametrul gurii. Pe baza acestuia, având în vedere proporțiile indicate pentru fiecare tip, pot fi calculate și valorile, între care se încadrează înălțimea. Frecvența vaselor de diferite mărimi, exprimată în procente, este cuprinsă în tabelul de mai jos (5)¹³⁰).

Tipul Diametrul gurii în cm		-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-	Diametrul	
										cel mai mic	cel mai mare
2 Aa	%	2,10	3,15	2,10	4,21	4,21	2,10	1,05	1,05	10	44
2 Aba			1,05	2,10	1,05	2,10	6,31	1,05		11	40
2 Abb						1,05	1,05		1,05	30	41
2 Ac				2,10		2,10		1,05	1,05	18	42
2 Ad			1,05	1,05	2,10	2,10	2,10	2,10	2,10	15	47
2 Ba		1,05	2,10	2,10		1,05	1,05			9	33
2 Bb				2,10	1,05					19	22
2 Bc				1,05	1,05	1,05		1,05		18	38
2 Ca		1,05	5,26	1,05	2,10			1,05		10	40
2 Cba			1,05		1,05	2,10		1,05	1,05	15	41
2 Cbb							1,05	1,05		33	39
2 Cca								1,05		37	37
2 Ccb						1,05		1,05		26	36
2 Da					1,05		2,10	2,10		23	38
2 E					2,10					24	24
Total %		4,20	13,66	13,65	15,76	16,81	15,76	13,65	6,30	9	47

Reiese din acest tabel că vasele sunt de dimensiuni mici, mijlocii și mari. În ansamblu, ponderea diferitelor mărimi este foarte echilibrată: proporția celor șase grupe de vase cu diametrul gurii între 11 și 40 cm variază între valori apropiate, 13,65 și 16,81% (totalizând

89,29%). Doar vasele foarte mici sau foarte mari au o pondere mai redusă. Unele variante formează serii lungi, alcătuite din toate (sau aproape toate) grupele de mărimi (Aa, Aba, Ad, probabil și Ba, Ca, Cba), altele fiind confecționate, după cât se pare, numai în anumite mărimi. Marea diversitate de tipuri și de mărimi se datorează funcției multiple a străchinilor și castroanelor, printre care întâlnim atât vase de uz comun, folosite la prepararea și păstrarea hranei, cât și ceramică de masă, de servit mâncarea. În necropole (Volovăț, Cucorani) străchinile au servit ca vase adiacente sau capace ale urnelor funerare¹³¹).

Accesorii și decorul. Străchinile și castroanele descoperite la Grănicești nu sunt prevăzute cu torți. O strachină de tip Aa, provenită de la Cucorăni, prezintă în schimb, trei *urechiușe perforate orizontale*, plasate sub marginea vasului (fig. 55/5)¹³²). Un alt exemplar, de tip Dc, descoperit la Preutești, este prevăzut cu două asemenea urechiușe, dispuse pe diametrul maxim al vasului (fig. 61/2). *Proeminențe-apucători*, aplatisate, nu prea mari, plasate sub marginea străchinilor de tip Aa, Aba, Bb, Ca și Db au fost observate în trei cazuri la Grănicești (fig. 20/5; 22/9; 23/1) și la câte un exemplar descoperit la Preutești¹³³), Cucorăni (fig. 55/2)¹³⁴) și Siliștea Nouă (fig. 58/5). Pe fragmentul din fig. 23/1 proeminența este alveolată. Într-un caz, la Siliștea Nouă, apare sub marginea vasului și o *proeminență rotundă, plată*, în formă de pastilă, cu o alveolă în mijloc (fig. 58/6, probabil tip Aa).

Marea majoritate a străchinilor este neornamentată. La Grănicești, decorul cel mai frecvent îl constituie *striurile*, observate la 8,54% a fragmentelor ceramice. Acest decor a fost atestat aici la tipurile Aa, Aba, Abb, Ac, Ba, Bb și Bc, în asociere cu categoriile ceramice II și III a (fig. 20/1, 6; 21/1, 3, 8, 11; 22/8-10,17).

Decorul canelat se întâlnește, la Grănicești, doar la 4,37% a fragmentelor de străchini, fiind asociat cu categoriile ceramice II, IV și V. *Caneluri orizontale*, paralele, situate în partea superioară a vasului, în exterior, au fost observate numai în două cazuri, la un fragment de tip Abb (fig. 21/7) și la un altul, de tip neprecizat (fig. 40/3). Același decor se întâlnește și pe o strachină de tip Aba, descoperită la Cucorăni (fig. 55/2) și pe trei fragmente, aparținând tipurilor Ba și Db, provenite de la Siliștea Nouă (fig. 58/3, 7-8). La Grănicești, sunt ceva mai frecvente canelurile orizontale, paralele, mai mult sau mai puțin regulate, aflate în interiorul vaselor (sau numai pe fața interioară a marginii evazate), observate în zece cazuri, la tipurile Aa și Ccb (fig. 20/3; 23/6-8), precum și la fragmente de vase de tip neprecizat. *Caneluri arcuite, paralele* ("în ghirlandă") au fost observate în interiorul a nouă fragmente de vase, al căror tip nu s-a putut preciza (fig. 30B/1-5). Unele din ele ar putea să aparțină străchinilor cu buza lobată. Un fragment de strachină de tip Cba este ornamentat, se pare, tot cu o fascicolă de caneluri arcuite, înguste (fig. 23/2).

Buza străchinilor poate fi ornamentată cu *fațete orizontale sau oblice*, întâlnite mai ales la vase de categoria II și V și mai rar la cele IIIa și IV. Fațete orizontale au fost observate în 25 de cazuri (4,97%), la tipurile Ac, Cbb, Cca și Da (fig. 21/9-11; 23/5-9). Mai frecvente sunt fațetele oblice, alungite (40 fragmente, 7,95%), care se întâlnesc la tipurile Ad, Bc, Cbb și Db (fig. 21/12; 22/1-2, 17; 23/4, 10-13).

În sfârșit, se pare că decorul specific al castroanelor de tip E îl constituie *nervurile* verticale (grupatae câte trei) sau arcuite, plasate pe pântecul vaselor (fig. 24/1, 3-4).

Tipurile de străchini și castroane, prezentate mai sus, își au bune analogii în ceramica așezărilor și necropolelor din vasta arie a complexului Gáva-Holíhrady¹³⁵). În comparație cu alte obiective ale acestei culturi, a căror ceramică a fost publicată selectiv, sau care au furnizat doar un material restrâns, așezarea de la Grănicești se remarcă și prin marea varietate a străchinilor și castroanelor, atestate aici. Această bogăție a formelor indică, fără îndoială, coexistența multor tipuri și variante, care au avut însă, foarte probabil, o pondere deosebită în etapele diferite ale evoluției acestei culturi. Din lipsa unor loturi ceramice, comparabile și statistic cu cel de la Grănicești, ar fi riscant, deocamdată, să se tragă vreo concluzie în acest sens. Ni se pare, totuși, că nu este întâmplător faptul că la Grănicești apare doar un număr redus de străchini cu marginea înclinată în interior, în timp ce același tip are o frecvență relativ mare printre vasele provenite de la Siliștea Nouă sau Tiszakeszi, de pildă¹³⁶).

2.5.2.2.3. Vase bitronconice-pânteoase. Vasele din această "familie" sunt considerate, în general, ca "tipul director" al culturii Gáva. Evoluția lor în timp a fost mult discutată în literatura de specialitate, tipul inițial constituind, după unii cercetători, așa-zisele "urne" (pseudo)(proto)villanoviene¹³⁷). La Grănicești, ele constituie cea de a treia mare grupă de vase, reprezentată de 143 fragmente ceramice din 1503 (9,51%). Din punctul de vedere al tehnicii de prelucrare, aceste vase se prezintă foarte unitar, marea lor majoritate (86,01%) fiind confecționată din categoria ceramică I, iar restul (13,98%) din categoria V. Este vorba, deci, de o ceramică în general bună și, uneori, chiar fină, mai ales partea exterioară a vaselor fiind cu grijă finisată.

Această "familie" de vase presupune o mare varietate de forme, starea fragmentară a ceramicii nu permite însă elaborarea unei clasificări detaliate. Fără să putem stabili o statistică exactă a frecvenței lor, am reușit să distingem, totuși, următoarele trei tipuri de bază cu unele variante, bine cunoscute din aria culturii Gáva-Holíhrady (planșa II/3).

A. Grupa ceramică în discuție este cel mai bine reprezentată la Grănicești prin vase cu gât înalt și corpul bombat, având părțile componente bine diferențiate atât prin "arhitectura" cât și prin decorul lor. Judecând după exemplarele întregi, descoperite la Somotor, Reci și Mahala (III)¹³⁸), structura acestor vase poate fi caracterizată în felul următor: marginea și gâtul reprezintă 23-38%, partea superioară, boltită, a corpului 29-44%, iar partea inferioară, tronconică, cu fundul îngust, 27-38% din înălțimea vaselor. Liniile de contact între cele trei părți componente sunt foarte evidente. Diametrul maxim se află la locul de întâlnire dintre partea superioară și cea inferioară a corpului vaselor, adesea subliniat prin caneluri sau fațete oblice. Vasele au un aspect înalt, raportul dintre înălțimea și diametrul maxim variind, de cele mai multe ori, între 1:0,78 și 1:0,85. (Mai rar, se întâlnesc și exemplarele cu un aspect mai scund, cum este, de pildă, un vas de la Somotor, având diametrul maxim aproximativ egal cu înălțimea¹³⁹). Gâtul este relativ îngust (raportul dintre diametrul maxim și cel al gâtului variază între 1:0,47 și 1:0,62), ceea ce împrumută acestor vase și o notă de sveltețe.

Imitația la scară redusă a unui asemenea vas a putut fi reconstituit, grafic, în întregime, pe baza unui vas miniatural fragmentar, descoperit la Grănicești (fig. 45/1). Vasul are gâtul perfect cilindric și corpul bombat, care se îngustează spre fundul profilat. În zona de întâlnire a gâtului cu corpul vasului, este ornamentat cu trei caneluri înguste, paralele. Proporția părților componente este următoarea: gâtul (cu marginea) 39%, partea superioară a corpului 30%, partea inferioară 31% din înălțimea vasului. Raportul dintre înălțimea și diametrul maxim este 1:0,89, iar raportul dintre diametrul maxim și cel al gâtului 1:0,70. Prin urmare, în ciuda dimensiunilor mici și a modelării destul de neîngrijite, care nu permit redarea formei imitate decât cu aproximație, trăsăturile acestui vas sunt foarte apropiate de cele ale exemplarelor descrise mai sus, atestând unitatea tipului discutat. Fragmentele ceramice descoperite la Grănicești, care au permis reconstituirea parțială a unor vase, întăresc și ele această constatare.

Gâtul vaselor este înalt, cilindric (fig. 25/2; 27/1-3; 28/4) sau foarte puțin tronconic, lărgindu-se ușor spre bază (fig. 25/1; 27/6) ori spre margine (fig. 26/1; 27/4-5; 28/1-3)¹⁴⁰. În acest caz din urmă, gâtul are o formă apropiată de cea de pâlnie, aspect subliniat și prin marginea evazată a vaselor. Gradul de evazare este foarte diferit, întâlnindu-se o gamă întreagă de la margini ușor evazate până la altele puternic răsfrânte în afară, uneori chiar orizontale (fig. 26/1; 27/1-6; 28/1-5). Partea superioară a corpului vaselor este bombată, linia de contact cu gâtul fiind bine evidențiată (fig. 25/1-4; 26/2-4; 28/6-8; 40/2: Grănicești; fig. 54/3: Botoșana)¹⁴¹. Partea inferioară este tronconică, cu silueta ușor arcuită și fundul profilat, relativ îngust (fig. 43/4, 8-9).

În lipsa vaselor întregi, dimensiunile pot fi calculate doar cu aproximație, pe baza proporțiilor vaselor descoperite în altă parte. Astfel, în funcție de diametrul gâtului (stabilit pe 15 fragmente), care variază între 16 și 35 cm, diametrul maxim poate fi apreciat, teoretic, între valorile extreme de 25 și 74 cm, iar înălțimea, între 30 și 94 cm. Diametrul maxim, măsurat direct pe 10 vase parțial reconstituite, variază între 30 și 55 cm, ceea ce presupune, conform aceluiași calcul, o înălțime variind între 35 și 70 cm. Este vorba, oricum, de vase de dimensiuni relativ mari, care, foarte probabil, au îndeplinit funcția de recipiente pentru păstrarea lichidelor, a apei înainte de toate.

Decorul este dispus în strânsă legătură cu părțile componente ale vaselor, contribuind la evidențierea acestora. Gâtul propriu-zis și partea inferioară a vaselor nu sunt ornamentate - fapt confirmat și de alte descoperiri. În schimb, zona de contact a gâtului cu partea superioară a vasului este ornamentată cu una sau mai multe (după cât se pare maximum trei) caneluri orizontale (fig. 25/1-3; 26/2-4; 40/2). Uneori, gâtul și corpul vasului sunt separate doar printr-o șanțuire (fig. 25/4; 28/7-8). La numeroase exemplare, imediat sub canelurile orizontale sau șanțuire urmează o fascicolă compusă din 4-6 caneluri paralele, arcuite ("în ghirlandă"), care constituie decorul caracteristic al acestui tip de vas. Canelurile sunt, în general, înguste (sub 1 cm lățime), uneori chiar foarte fine, de numai 2-3 mm. Suficient adâncite, ele se întâlnesc în muchii ascuțite sau sunt separate de "baghete", a căror lățime poate să o atingă pe cea a canelurilor (fig. 25/1, 3-4; 26/2-4; 40/2: Grănicești; 54/3: Botoșana). Rar, decorului prezentat se asociază și mici proeminențe dispuse pe umăr, întrerupând canelurile orizontale și marcând, totodată, locul de întâlnire a două arcade

de caneluri (fig. 40/2). Partea superioară și cea inferioară a corpului vaselor pot fi separate printr-o zonă de contact proeminentă, ornamentată cu caneluri oblice, largi (fig. 20A/2).

Tipul de vas, discutat mai sus, este bine documentat în întreaga arie Gáva-Holih-rady¹⁴²). În lumina descoperirilor de la Grănicești, trebuie privită cu anumite rezerve încercarea de a diferenția cronologic aceste vase numai în funcție de forma gâtului¹⁴³). Ni se pare, în schimb, deosebit de importantă observația, bazată pe stratigrafia de la Mahala, conform căreia tipul de vas discutat mai sus caracterizează stratul Mahala III (Holih-rady timpuriu), în timp ce în stratul următor, IV (Holih-rady evoluat), predomină formele bitron-conice¹⁴⁴).

B. Vase bitronconice. În locul celor trei părți componente bine distincte ale tipului precedent (3A), aceste vase sunt alcătuite din două părți aproximativ tronconice, linia lor de contact reprezentând diametrul maxim, care este, în general, mai mic decât înălțimea. Partea superioară ("gâtul") se termină într-o margine mai mult sau mai puțin înaltă și răsfrântă în afară, uneori fațetată. Zona de contact între partea superioară și cea inferioară a corpului vaselor poate fi dezvoltată într-un umăr proeminent, adesea ornamentat cu caneluri sau fațete oblice și prevăzut cu proeminențe. În funcție de proporțiile părților componente, de profilul precum și de ornamentația și accesoriile vaselor poate fi stabilită o întreagă gamă de tipuri și variante care se înșiră pe tot parcursul Hallstattului timpuriu și mijlociu, unele supraviețuind, cu anumite modificări, și în epocile ulterioare¹⁴⁵). Unele descoperiri ceramice, provenite din aria grupului Grănicești, pot fi incluse în această grupă de vase. **Ba.** Câteva fragmente ceramice, descoperite la Grănicești, par a aparține unui tip având partea superioară mai mult sau mai puțin arcuită, în ușoară formă de boltă, separată de partea inferioară, tronconică, cu fundul îngust, printr-un umăr proeminent. Acest tip de vas, bine documentat printre descoperirile de la Bodrogkeresztúr, Somotor și Munkács, prin modelarea părții superioare a corpului se apropie întrucâtva de tipul 3A. Vasele au un aspect înalt, raportul dintre înălțimea și diametrul maxim variind la vasele de la Bodrogkeresztúr și Munkács între 1:0,84 și 1:0,93, doar la exemplarul de la Somotor fiind cele două valori aproximativ egale¹⁴⁶).

Două vase de la Grănicești parțial reconstituite grafic, au avut, sub marginea răsfrântă în afară, mici proeminențe organice, împinse din interior, unul din exemplare fiind ornamentat, în partea superioară, cu caneluri orizontale paralele - decorul caracteristic al vaselor de acest tip (fig. 29/3-4). Aceluiași tip i-a aparținut, credem, și fragmentul din mijlocul unui vas mai mare (diametrul maxim cca 48 cm), de asemenea reconstituit parțial, ornamentat în jumătatea superioară cu caneluri largi orizontale, iar pe umărul proeminent cu caneluri oblice (fig. 30A/1). **Bb.** Alte câteva fragmente descoperite la Grănicești par să fi aparținut unor forme mai pronunțat bitronconice, cu profilul mai puțin articulat. Marginea acestor vase este mai mult sau mai puțin răsfrântă în afară (fig. 29/1-2), uneori fațetată (fig. 29/5). Cele două părți tronconice ale vaselor pot fi îmbinate direct (fig. 29/6) sau separate printr-un umăr proeminent, mai lat, ornamentat cu caneluri largi, oblice (fig. 30A/2), sau îngust, prevăzut cu fațete oblice prelungite (fig. 30A/3)¹⁴⁷). Un fragment din umărul unui vas, probabil tot bitronconic, este prevăzut cu un șir de caneluri verticale

(fig. 28/8)¹⁴⁸). Trei fragmente ceramice cu apucători aplatisați au aparținut, probabil, tot unor vase bitronconice.

Fragmente de vase bitronconice, cu marginea răsfrântă în afară, uneori fațetată, și cu gâtul ornamentat cu caneluri orizontale, paralele, au fost descoperite și în așezările de la Hănțești și Liteni (com. Moara), identificate prin cercetări de suprafață. Un fragment din mijlocul unui vas, provenit de la Hănțești, având umărul proeminent ornamentat cu caneluri oblice, iar gâtul ușor arcuit cu caneluri orizontale paralele, a aparținut tot acestui tip (Bb), sau, eventual, celui discutat mai sus (Ba)¹⁴⁹.

Numeroase fragmente ceramice aparținând unor vase propriu-zis bitronconice provin din așezarea de la Siliștea Nouă. Marginea înaltă este evazată în formă de pâlnie (fig. 59/1-2, 7), iar gâtul ornamentat cu caneluri orizontale paralele (fig. 59/2-5), uneori asociate cu un șir orizontal de alveole puțin adânci (fig. 59/4). Sub margine, în partea superioară a gâtului, pot fi întâlnite mici proeminențe aplicate (fig. 59/7). Zona de contact a celor două părți tronconice ale vasului, fără să constituie un umăr proeminent, poate fi ornamentată cu caneluri oblice (fig. 59/6). Starea fragmentară a ceramicii nu permite să facem aprecieri asupra structurii și proporțiilor acestor vase. În orice caz, modelarea marginii, forma pronunțat bitronconică, simplificată, a corpului vaselor din această categorie caracterizată faza mai evoluată a culturii Gáva-Holihrad¹⁵⁰). Nu este întâmplător că acest tip apare la Grănicești doar în câteva exemplare, în timp ce la Siliștea Nouă reprezintă singura formă de vase "bitronconice-pântecoase", lipsind tipul 3A.

Bc. Un tip deosebit de vas bitronconic a fost descoperit în necropola de la Cucorâni, servind drept urnă. Este vorba de un vas de dimensiuni mai mici, ornamentat în partea superioară, deasupra umărului neaccentuat, cu șase caneluri orizontale (fig. 56/6)¹⁵¹). Specificul acestui vas constă în faptul că înălțimea este mai mică decât diametrul maxim (raportul celor două valori este 1:1,25) și că partea superioară este mult mai dezvoltată, reprezentând 63% din înălțimea vasului, față de 37%, cât îi revine părții inferioare. Acest tip are, astfel, un aspect mai scund, mai stabil, cu diametrul maxim situat în apropierea treimii inferioare a vasului. Un exemplar analog, ca structură și decor, provine din necropola de la Taktabáj¹⁵²).

C. Vase cu partea inferioară rotunjită, gâtul înalt, cilindric sau tronconic și marginea răsfrântă în afară. Cele două părți componente ale vaselor sunt aproximativ egale ca mărime, diametrul maxim fiind, de asemenea, aproximativ egal cu înălțimea, sau chiar depășind-o. De cele mai multe ori, tot gâtul vaselor este acoperit cu caneluri orizontale, paralele, pântecul fiind prevăzut cu patru proeminențe conice, hipertrofiate, goale în interior și înconjurate cu caneluri concentrice¹⁵³). Aceste vase, incluse de obicei în categoria "urnelor" (pseudo)(proto)villanoviene¹⁵⁴), au fost considerate, uneori, drept tipul definitoriu al ceramicii de tip Gáva¹⁵⁵).

Acest tip este reprezentat printr-un fragment foarte caracteristic din mijlocul rotunjit al unui vas, parțial reconstituit grafic (fig. 29/7), descoperit la Grănicești. Vasul, cu diametrul maxim de cca 34 cm, aparținând categoriei ceramice V, avea, probabil, gâtul foarte ușor îngustat spre margine, iar pântecul prevăzut cu proeminențe mari, ascuțite, îndreptate în sus, goale în interior, înconjurate cu caneluri concentrice, late de cca 0,5 cm.

Fragmentul de la Grănicești reprezintă, deocamdată, singura atestare a acestui tip de vas în spațiul extracarpatic.

2.5.2.2.4. Vase cu buza lobată. În ordinea frecvenței constituie cea de a patra "familie" de vase, la Grănicești reprezentând 94 fragmente ceramice din 1503 (6,25%). Această categorie cuprinde, de fapt, mai multe tipuri de vase, având caracteristica comună modelarea în loburi a marginii vaselor. Datorită fragmentării ceramicii, tipul exact nu întotdeauna poate fi stabilit, fapt care justifică tratarea aparte a acestei categorii ceramice. În ceea ce privește tehnica de confecționare, vasele aparțin următoarelor categorii ceramice (tab. 6):

Categoria	II	III	III a	V
Nr. frag. cer.	3	5	84	2
%	3,15	5,26	89,36	2,10

Din cele 94 de fragmente, s-a putut stabili forma la 53 (56,38%). Acestea aparțin următoarelor trei tipuri (planșa III).

A. Borcane. Reprezintă 10 fragmente din 53 (18,86%). Aparțin categoriilor ceramice III (3 exemplare = 30%) și III a (7 exemplare = 70%). Pot fi deosebite două variante. **Aa.** Cu pereții drepecți, care poate fi considerată o variantă a tipului A de borcane și vase în formă de sac (fig. 31/1-3). Aceste vase pot fi prevăzute cu mici proeminențe conice, amplasate sub margine, în mijlocul loburilor (fig. 31/2). **Ab.** Cu corpul ușor bitronconic-arcuit, marginea puțin răsfrântă în afară și buza subțiată. Variantă a tipului Bc de borcane și vase în formă de sac (fig. 31/4-6). Și aceste vase pot fi prevăzute cu mici proeminențe, aplatisate, amplasate în același fel (fig. 31/6), singurul decor atestat fiind cel striat (fig. 31/5-6). Amândouă variantele sunt prezente, după cât se pare, și în așezarea de la Botoșana¹⁵⁶. Borcane cu buza lobată se cunosc, de asemenea, din întreaga arie a culturii Gáva-Holíhrady¹⁵⁷.

B. Străchini. Reprezintă 8 fragmente din 53 (15,09%). Aparțin categoriilor ceramice II (3 exemplare = 37,50%), III a (4 exemplare = 50%) și V (1 exemplar = 12,50%). Deosebim trei variante: **Ba.** Cu profil simplu, tronconic sau ușor arcuit, gura larg deschisă. Variantă a tipului Aa de străchini. Decorul specific îl constituie canelurile arcuite, paralele, în interiorul vaselor, urmând linia ondulată a buzei (fig. 32/2-4). Este posibil ca și fragmentele de străchini (sau unele dintre ele), reproduse în fig. 30B, ornamentate în interior cu caneluri arcuite paralele, să fi aparținut acelorași străchini cu buza lobată. **Bb.** Străchini cu profilul asemănător, dar, după cât se pare, mai adânci, cu marginea mai accentuat lobată. Buza este larg îngroșată în interior sub forma unui manșon, ca la străchinile de tip Abb (fig. 32/5). **Bc.** Străchini cu profilul mai articulat, având partea inferioară tronconică, la care se adaugă marginea înaltă, evazată, cu buza subțiată. Linia de contact între cele două

părți ale vasului este bine marcată (fig. 32/1). Pot fi considerate ca o variantă a tipului Ca de străchini.

În aria grupului Grănicești, în afara așezării eponime, străchini cu buza lobată nu se cunosc, deocamdată, decât din așezarea de la Siret (fig. 51/10-11: amândouă ornamentate, în interior, cu caneluri arcuite)¹⁵⁸. Acest tip de vas este, totuși, bine documentat în aria Gáva-Holihady¹⁵⁹.

C. Cupe. Constituie tipul cel mai frecvent în categoria vaselor cu buza lobată, fiind reprezentate la Grănicești prin 35 de fragmente din 53 (66,03%). Prezintă o mare unitate atât în ceea ce privește tehnica de confecționare (toate aparțin categoriei ceramice III a), cât și în privința formei. Vasele se compun din două părți bine distincte. Partea inferioară este de formă globulară-turtită, care se continuă într-un gât relativ înalt, drept sau ușor arcuit, gura larg deschisă, marginea fiind înclinată în exterior (fig. 33-34)¹⁶⁰. Înălțimea acestor vase este mai mică decât diametrul maxim, care variază la fragmentele de la Grănicești între cca 14 și 22 cm. Linia de contact între gâtul și partea inferioară a vaselor este marcată printr-un umăr pronunțat, care poate să fie prevăzut cu mici proeminențe conice, ovale sau rotunde la bază, dispuse câte una sau câte două (fig. 33/5; 34/2-5). Deasupra proeminențelor, pe gâtul vaselor, în mijlocul loburilor, poate să apară și o adâncitură oval-alungită, un fel de canelură scurtă, verticală (fig. 33/5). Umărul unei cupe este ornamentat cu un șir de mici gropițe, dispuse în ghirlande, la "vârful" ghirlandelor aflându-se împunsături ceva mai mari, situate exact pe linia de contact a gâtului cu corpul vasului (fig. 33/3). În sfârșit, alte trei exemplare de la Grănicești sunt ornamentate cu striuri (fig. 33/5; 34/3, 5). Cupele cu buza lobată sunt atestate și în necropola de la Volovăț, precum și în așezarea de la Botoșana. Unul din exemplarele de la Volovăț este ornamentat cu o fascicolă de linii incizate, în valuri, realizate cu pieptenele, iar piesa de la Botoșana este un vas miniatural, cu marginea trilobată¹⁶¹.

Cupele cu buza lobată, de dimensiuni mici și mijlocii, confecționate dintr-o pastă bună, fac parte din ceramica de masă, fiind folosite, probabil, la servirea lichidelor și, eventual, la anumite ceremonii. În necropole, la Volovăț de pildă, vasele de acest tip puteau fi folosite drept urne funerare sau vase adiacente¹⁶².

Remarcăm, în sfârșit, că printre vasele cu buza lobată cupele sunt foarte bine reprezentate în întreaga arie a culturii Gáva-Holihady¹⁶³.

2.5.2.2.5. Cești, căni. Dintre descoperirile de la Grănicești, au putut fi clasificate în această categorie 87 de fragmente ceramice (unele numai de torți) din 1503 (5,78%). În ceea ce privește tehnica de prelucrare și calitatea, ele aparțin ceramicii bune și fine, după cum urmează (tab. 7).

Categoria	III a	IV	V
Nr. fragm. cer.	27	36	24
%	31,03	41,37	27,58

Vasele prezintă o mare varietate, practic, neexistând două exemplare identice. Pe de altă parte, fragmentele sunt, uneori, prea mici, ceea ce face ca unele din reconstituirile noastre să fie probabile, dar nu sigure. Analogiile perfecte lipsesc, de cele mai multe ori, publicații corespunzătoare existând mai ales în legătură cu tipurile de cești ale unor complexe mai recente¹⁶⁴). În ciuda acestor dificultăți, am încercat următoarea clasificare (planșa IV).

A. Cești de formă joasă, largă, înălțimea reprezentând cca o treime a diametrului maxim (care corespunde cu cel al gurii). Se compun din două părți aproximativ egale. Gâtul relativ înalt, cu buza subțiată, este ușor arcuit în afară, iar partea inferioară de formă sferică turtită. Cele două părți ale vaselor sunt separate printr-un umăr bine profilat. Toarta este suprainălțată, în bandă, legând buza cu umărul vasului. Sunt dimensiuni destul de mari, înălțimea putând fi apreciată la cca 6-7 cm, iar diametrul gurii la 18-19 cm. Nu prezintă nici decor (fig. 35/1- 2).

B. Un alt tip, probabil tot de ceașcă (fragmentul nu păstrează urma torșii), este, de asemenea, de formă joasă, dar cu proporțiile modificate și de dimensiuni mai mici. Gâtul ușor arcuit, cu buza subțiată este ceva mai scurt în raport cu partea inferioară, rotunjită, umărul fiind mai puțin proeminent. Înălțimea (cca 5 cm) reprezintă aproximativ jumătatea diametrului maxim, corespunzând mijlocului vasului. Nu este ornamentat (fig. 35/4).

Ca. Cești de formă bitronconică, cu profilul mai mult sau mai puțin arcuit, marginea ușor evazată, buza subțiată, umărul neaccentuat. Au un aspect mai înalt, mai adânc, înălțimea reprezentând cca două treimi din diametrul aproximativ egal al gurii, respectiv al mijlocului vaselor. Toarta pornește de deasupra umărului, făcând legătura, probabil, cu partea inferioară a ceștilor. Înălțimea vaselor poate fi apreciată la cca 6-10 cm (fig. 35/5-8). Decorul constă din grupuri de linii incizate ușor oblice, la care sunt atașate altele, perpendiculare, dispuse pe pântec, mărginind baza torșii (fig. 35/6), din fasciculele de caneluri fine, paralele, în ghirlandă, care pot fi atașate unei caneluri înguste, orizontale, aflate sub margine (fig. 35/7-8), sau dintr-o fascicolă de caneluri fine, orizontale, paralele, înconjurând partea superioară a vasului (fig. 35/5). Face parte, poate, tot din această grupă și fragmentul unui mic vas, ceva mai scund și cu umărul mai pronunțat, ornamentat imediat sub linia marcând mijlocul cu grupuri de linii adâncite, scurte, înguste, dispuse oblic, separte de altele, orizontale (fig. 35/3). Cb. Un alt tip de ceașcă bitronconică, cu toartă suprainălțată, legând marginea cu umărul, confecționată din pastă grosolană și neglijent finisată, a fost descoperită izolat în necropola de la Cucorâni. Înălțimea (9,2 cm) reprezintă cca 3/4 din diametrul maxim (al pântecului, care depășește doar cu puțin diametrul gurii). Pântecul este ornamentat cu caneluri oblice largi, care se prelungesc până în partea inferioară a vasului (fig. 56/1)¹⁶⁵).

D. Cești tronconice (sau cu partea inferioară tronconică). Fragmentul unei cești cu gura largă are toarta pornind din fundul vasului (fig. 36/1). Un alt fragment aparține unei forme cu aspectul mai înalt și îngust, având toarta amplasată în partea de mijloc a vasului (fig. 36/2). Nu sunt ornamentate.

E. Cești emisferice, neornamentate. Ea. Formă probabil mai adâncă, cu marginea dreaptă, ușor profilată, gura largă (diametru=cca 17 cm). Toarta pornește de sub buză spre partea inferioară a vasului (fig. 36/3). Eb. Cu marginea înclinată spre interior, toarta suprainălțată, fundul ușor profilat, de dimensiuni mai mici (înălțime=5 cm). Raportul dintre diametrul maxim (situat sub buza vasului) și înălțimea este 1:0,41 (fig. 36/4). Ec. Formă joasă, cu marginea evazată, buza subțiată, gura larg deschisă. Toarta pornește imediat de deasupra fundului spre partea superioară a vasului, fiind, poate, ușor suprainălțată. Raportul dintre diametrul maxim (cca 12 cm) și înălțimea este aproximativ 1:0,35 (fig. 36/5).

F. Căni cu corpul globular. Fa. Cu gât înalt, drept sau ușor arcuit, buza subțiată și ușor înclinată în afară. Toarta pornește din gât, probabil, spre pântecul vasului. Linia de contact a gâtului cu corpul vasului poate fi subliniată printr-o canelură fină, îngustă (fig. 36/6,8). Fb. Cu gât scurt, ușor arcuit în afară. Toarta, cu marginile profilate, este situată în zona pântecului, care reprezintă și diametrul maxim (cca 10 cm). Raportul dintre diametrul maxim și diametrul gurii este aproximativ 1:0,82, iar dintre diametrul maxim și înălțime 1:0,65. Linia de întâlnire dintre gâtul și corpul vasului este marcată printr-un șir orizontal de gropițe (fig. 36/9). Fc. Formă probabil asemănătoare, dar de dimensiuni mai mari și cu corpul mai alungit. Toarta este amplasată în zona diametrului maxim (care poate fi apreciat între 11 și 14 cm) sau deasupra pântecului vasului (fig. 36/7,10). Probabil, aceluiași tip îi aparține și fragmentul unei cănițe din pastă bună, de culoare neagră, ornamentată deasupra pântecului cu o fascicolă de linii incizate, întreruptă de toarta din bandă lată, la baza căreia se află un șir de gropițe, ușor arcuit (fig. 54/11: Botoșana). Fd. Includem, în sfârșit, în grupa cănilor cu corpul globular un exemplar de mici dimensiuni, cu gâtul cilindric și toarta suprainălțată, umărul bine marcat, ornamentat pe pântec cu caneluri fine, dispuse oblic, descoperit în necropola de la Volovăț (tum. 6, morm. X, vas adiacent)¹⁶⁶). Fragmentul unei căni asemănătoare a fost descoperit și în așezarea de la Preutești¹⁶⁷).

În ciuda dificultăților deja menționate (cf. *supra* și nota 164), o parte a tipurilor de cești și căni, prezentate mai sus, poate fi comparată cu unele descoperiri de tip Gáva din Transilvania și Ungaria¹⁶⁸).

2.5:2.2.6. Pahare. Această formă este reprezentată la Grănicești prin 29 fragmente ceramice din 1503 (1,92%). Toate aparțin ceramicii fine, respectiv categoriilor IV (25 exemplare=86,20%) și V (4 exemplare-13,79%). (Planșa V/6).

A. Vase de aspect bitronconic, cu partea superioară mai mult sau mai puțin arcuită, buza subțiată și ușor înclinată în afară. Sunt bine proporționate, cele două părți componente clar distincte ale vaselor fiind aproximativ egale, diametrul gurii și al mijlocului, de asemenea. După cât se pare, înălțimea este ceva mai mică decât diametrul maxim, care variază între cca 9 și 15 cm (fig. 37/1-7). Umărul bine profilat poate fi prevăzut cu mici proeminențe pline, aplicate (fig. 37/1,3) sau goale, împinse din interiorul vasului (fig. 37/6). Umărul mai poate fi subliniat și prin caneluri fine, oblice (fig. 37/5,7). Baza gâtului unui exemplar de dimensiuni mai mici este ornamentată cu două linii orizontale, paralele, incizate, la

care sunt atașate, pe mijlocul vasului, grupuri de câte patru linii scurte, ușor oblice, de asemenea incizate (fig. 37/4).

B. Pahare cu gâtul scurt, cilindric, umărul bine marcat și corpul globular. Diametrul gurii variază între 9-și 12 cm. Sunt neornamentate (fig. 37/8-9).

În literatura de specialitate nu s-a acordat atenție acestor vase. O formă asemănătoare tipului A este publicată de la Ciceu- Corabia¹⁶⁹⁾, iar alta, care amintește de tipul B, de la Teleac¹⁷⁰⁾. Două vase miniaturale, descoperite la Poroszló, par să reproducă, de asemenea, pahare¹⁷¹⁾.

2.5.2.2.7. Forme incerte (planșa V/7).

A. Vase cu gât înalt, cilindric sau ușor arcuit, marginea ușor evazată și corpul probabil globular (fig. 38). Un fragment este ornamentat pe gât cu o fascicolă de patru caneluri orizontale fine, înguste (fig. 38/5). Un alt fragment prezintă la linia de întâlnire a gâtului cu corpul vasului o canelură îngustă (fig. 38/6). Vasele sunt de dimensiuni mici și mijlocii, diametrul gurii variind între 12 și 17 cm. Toate fragmentele aparțin ceramicii bune și fine, conform tabelului de mai jos (8).

Categoria	I	III a	IV	V
Nr. fragm. cer.	1	6	7	10
%	4,16	25	29,16	41,66

Am atribuit acestui tip 24 fragmente ceramice de la Grănicești din 1503 (1,59%). Este posibil ca aceluiași tip să-i aparțină și fragmentele din gâtul unui vas, descoperit la Mihoveni¹⁷²⁾.

B. Vase cu corpul alungit, elegant arcuit, mijlocul ușor bombat. Aveau, probabil, gâtul drept sau ușor tronconic, cu buza înclinată în exterior. Sunt de dimensiuni mijlocii, diametrul maxim putând fi apreciat între 15 și 18 cm (fig. 39). În partea superioară sunt ornamentate cu caneluri orizontale, paralele, fine, înguste (fig. 39/1-2, 4) sau mai late (fig. 39/3), la cele fine putând fi atașate, pe pântecul vasului, fascicole de caneluri înguste în ghirlande (fig. 39/4-5). Cele cinci fragmente descoperite la Grănicești (0,33%) aparțin ceramicii fine, respectiv categoriilor I și V (2+3 exemplare). Două fragmente de vase, descoperite la Ciceu-Corabia¹⁷³⁾, respectiv Nagykaló¹⁷⁴⁾, par a reprezenta aceeași formă ceramică.

2.5.2.2.8. Forme deosebite (planșa II/8; V/8).

Aa. Vas mic, de formă bitronconică, cu marginea retezată. Cele două părți componente ale vasului, de dimensiuni aproximativ egale, sunt separate printr-o zonă bombată. Deasupra umărului astfel format, se găsesc două urechiușe alungite. Vasul este lucrat din pastă fină, amestecată cu cioburi pisate mărunț, având pereții subțiri, de culoare brun deschisă, pe alocuri cu pete cenușii (fig. 56/5; necropola de la Cucorăni, vas izolat)¹⁷⁵⁾.

Ab. Vas mijc, de formă asemănătoare dar altfel proporționat, mai scund, cu diametrul maxim aflat mai sus, cu marginea mai ridicată. Deasupra umărului, ornamentat cu caneluri largi, oblice, greu sesizabile, vasul este prevăzut cu două torți verticale din bandă lată. Lucrat din pastă fină, de culoare brună-cenușie, vasul este lustruit la exterior (fig. 56/2: necropola de la Cucorăni, vas izolat)¹⁷⁶). Cele mai apropiate analogii ale acestor două vase le întâlnim în aria învecinată, nord și nord-est carpatică a culturii Lausitz, de pe teritoriul de astăzi al Poloniei și Ucrainei¹⁷⁷).

B. Vas de formă bitronconică-pântecoasă, cu marginea evazată și buza ușor fațetată. Între buză și umăr se află două torți verticale din bandă lată, de secțiune ovală. Vasul este lucrat din pastă fină, de culoare cenușie deschisă cu nuanțe cafenii, având suprafața exterioară inițial lustruită (fig. 56/3: Cucorăni, morm. 3, urnă)¹⁷⁸). Acest vas are analogii apropiate în cultura Kyjatice, răspândită în regiunea muntoasă-deluroasă din Ungaria de nord-est și Slovacia de sud-est, în vecinătatea ariei Gáva. Avem în vedere "amforele" sau "urnele" de tip Kyjatice, și anume varianta cu două torți, așezate pe umăr sau imediat sub buză, având, după observația lui T. Kemenczei, corpul în general mai rotunjit¹⁷⁹).

C. Vas bitronconic cu marginea ușor evazată, de aspect scund, diametrul maxim (cel al pântecului rotunjit) depășind mult înălțimea. Partea superioară, ușor arcuită, reconstituită grafic, este ornamentată cu două benzi compuse din câte trei caneluri orizontale înguste. Fascicola inferioară, aflată imediat deasupra umărului, este întreruptă de (probabil patru) proeminențe semicilindrice. Pântecul vasului a fost ornamentat cu grupuri de caneluri înguste, verticalae, pornind de la banda inferioară de caneluri orizontale. Vasul, îngrijit lucrat, este de culoare neagră în exterior și cenușie închisă în interior (fig. 61/1: Moara, descoperire izolată)¹⁸⁰). Asemenea vase bitronconice joase, ornamentate cu benzi de caneluri orizontale înguste, sunt frecvente în cultura Kyjatice, fiind, de multe ori, prevăzute cu torți¹⁸¹). Forme similare, chiar dacă mai rar, apar și în cultura Gáva¹⁸²), iar apoi, ca o moștenire Kyjatice și Gáva, în ceramica grupului "prescitic" din estul Ungariei¹⁸³). Atât ca formă cât și ca decor, nu este departe de exemplarul descris mai sus nici vasul descoperit întâmplător la Tușnad și considerat o îmbinare a formelor de tip Gáva și Kyjatice¹⁸⁴).

2.5.2.2.9. Vase miniaturale. În așezarea de la Grănicești au fost descoperite 9 asemenea vase fragmentare (0,59%), aparținând categoriilor ceramice III și III a (4, respectiv 5 exemplare). Ele imită, cu mai multă sau mai puțină fidelitate, formele "mari": vase cu gât înalt și corpul bombat (fig. 45/1), diferite tipuri de străchini (fig. 45/2-3, 5, 7-8), cești (fig. 45/6), iar alte două fragmente aparțin, poate, părții inferioare a unor borcane (fig. 45/4, 9). Vasele, în general neornamentate, sunt lucrate mai puțin îngrijit, având pereții groși în raport cu dimensiunile lor. Din așezarea de la Botoșana mai provine și o cupă cu buza lobată, miniaturală¹⁸⁵).

Vase miniaturale de diferite forme, redând tipurile ceramicii propriu-zise, au fost descoperite în toate zonele ariei culturii Gáva-Holihrad¹⁸⁶), ele fiind, cu siguranță, mult mai numeroase decât rezultă din literatură. În ceea ce privește funcția lor, unii autori le consideră jucării¹⁸⁷).

Tabelul 9

Așezări necropole Tipuri de vase	Grănicești, nord-sud										Botovana	Cucorani	Dumbrava	Hântulești	Liteni-Moara	Mihoveni	Moara	Preutești	Silișteana Nouă	Voloați
	Bordel 1	Bordel 2	S.2, cas. 3-8	S.3, cas. 9-11	S.10, cas. 20	L. sup. cas. 18	S.6, cas. 18	S.9	S.5-7 cas. 14-17	S.4, cas. 12-13										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1Aa	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x					x	x	x
Ab	x	x		x	x						x								x	x
Ba				x	x	x				x	x									
Bb				x			x		x	x										
Bc	x	x	x	x			x	x	x	x										x
Ca										x									x	
Cb			x							x									x	
2Aa	x	x	x						x	x		x						x	x	x
Ab	x	x	x	x			x		x	x		x								
Abb									x	x										
Ac			x	x					x	x										
Ad		x	x	x					x	x										
Ba	x		x					x		x										
Bb			x					x		x		x							x	
Bc				x				x		x										
Ca		x	x	x			x		x	x									x	
Cba	x		x						x	x										
Cbb			x					x	x											
Cca									x											
Ccb	x		x																	
Da	x	x	x					x		x										
Db														x					x	
Dc																		x		
E				x					x	x										
3A	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									?
Ba	x								x					?						
Bb			x	x			x	x	x	x			?	x	x				x	
Bc												x								
C				x																
4Aa			x							x	x									
Ab	x		x	x					x	x	x									
Ba	x		x						x											
Bb						x														
Bc				x																
C	x	x	x	x					x	x	x									x
6A				x	x															
B				x																
Ca			x	x					x											
Cb												x								
D			x							x										
Ea									x											
Eb				x																
Ec			x																	
Fa									x	x										
Fb									x											
Fc			x							x	x									
Fd											x									x
8A			x	x			x		x	x										
B				x						x										
7A			x	x		x		x	x	x						x				
B	x			x			x		x											
8Aa												x								
Ab												x								
B												x								
C																	x			
9	x		x	x					x		x									

2.5.2.2.10. Forme nedeterminate. Menționăm, în această categorie, câteva fragmente ceramice descoperite la Grănicești, aparținând unor vase a căror formă nu a putut fi stabilită, dar care îmbogățesc imaginea noastră cu privire la decorul ceramicii.

A. Fragment (de ceașcă?) din pastă fină, roșiatică, cu suprafața exterioară lustruită, ornamentat pe pântecul rotunjit cu grupuri de câte șapte caneluri fine, ușor oblice (fig. 41/1). B. Două fragmente aparținând unor vase cu corpul rotunjit din categoria ceramică III a sunt ornamentate cu șiruri de gropițe, dispuse în ghirlande (fig. 41/2) sau orizontal (fig. 41/3). C. Patru fragmente ceramice, aparținând categoriilor II și III a, sunt ornamentate cu fascicule de incizii vălurite neîngrijite (fig. 41/4) ori frumos ordonate, în mai multe registre (fig. 41/7), sau cu benzi de incizii arcuite, probabil în ghirlande (fig. 41/5-6). Motivul valurilor incizate constituie decorul caracteristic al cupelor adânci cu buza lobată din faza Gáva-Holihradý timpurie¹⁸⁸), un asemenea exemplar fiind descoperit și la Volovăț (tum. 6. morm. 8)¹⁸⁹). D. Poate tot unei cupe cu buza lobată îi aparține și un fragment ceramic (de categoria III a), ornamentat sub umărul proeminent cu o alveolă adâncă, de formă ovală (fig. 42/3). Un alt fragment (de categoria IV) prezintă o alveolă mare, perfect rotundă (fig. 42/4). E. Un fragment mic, aparținând categoriei ceramice III a, este ornamentat cu o nervură semicirculară, crestată (fig. 42/1). Un asemenea decor, dispus vertical, apare sub gâtul vaselor de tip 2 E (din clasificarea noastră), descoperite în zona Careiului¹⁹⁰). F. Fragment ceramic de categoria III a, prevăzut cu o proeminență ușor ovală, plată, în formă de pastilă, alveolată (fig. 42/2). G. Două fragmente ceramice, de categoria I și III sunt ornamentate cu striuri mai "organizate", în rețea (fig. 42/5) ori constând din fascicule mai mult sau mai puțin arcuite și oblice (fig. 42/7). H. În sfârșit, un ultim fragment, de categoria III, pare a fi ornamentat cu un instrument dințat, lăsând urme superficial adâncite, destul de regulate (fig. 42/6). Și acest decor este cunoscut din așezarea Mahala III¹⁹¹).

Repartizarea diferitelor tipuri de vase (v. și planșele tipologice I-V) în așezările și necropolele grupului Grănicești, cercetate metodic sau luate în evidență în urma unor descoperiri întâmplătoare, poate fi urmărită în *tabelul 9*. În ceea ce privește așezarea eponimă, tabelul reflectă și repartizarea topografică a tipurilor ceramice în complexele, respectiv diferitele sectoare ale stațiunii, începând cu marginea ei de nord și continuând spre cea de sud (v. și fig. 1, planul general al săpăturilor). Reiese din acest tabel că, la Grănicești, există tipuri prezente în toate (sau aproape toate) sectoarele așezării, precum și altele, atestate numai în anumite porțiuni. Acestea din urmă sunt tipuri mai puțin frecvente, nu odată reprezentate prin unicate, ceea ce ne împiedică, deocamdată, să atribuim fenomenului vreo semnificație cronologică. De asemenea, reiese din acest tabel că în zona centrală a așezării, cercetată cu șanțurile 10 și 8, respectiv casele 20 și 18-19, apar relativ puține tipuri de vase. Acest fenomen își are explicația în faptul că în zona menționată au fost descoperite, în general, puține fragmente ceramice în raport cu sectoarele nordic și sudic al așezării¹⁹²).

Rezumând observațiile făcute în paginile anterioare cu privire la **decorul ceramicii** se poate afirma că vasele, cu excepția străchinilor, sunt ornamentate numai în exterior. De asemenea, vasele sunt ornamentate numai în partea lor superioară și de mijloc, cu excepția străchinilor cu decor interior, precum și a striurilor, care cuprind adesea și partea

inferioară a vaselor. Diferitele elemente de decor pot să sublinieze structura vaselor, unele ornamente având, la anumite tipuri ceramice, un evident caracter tectonic. După aspect, decorul este adâncit sau plastic (în relief), folosindu-se următoarele tehnici și modalități de realizare: caneluri, fațete, linii adâncite, incizii, striuri, găuri, alveole, gropițe, nervuri și brâie simple, alveolate sau crestate, pastile alveolate. La acestea pot fi adăugate, ca accesorii ale vaselor, diferite tipuri de proeminențe, urechiușe, torți. Având în vedere criteriile de mai sus, ca și combinarea motivelor ornamentale, putem deosebi următoarele tipuri de decor (v. pl. VI-IX). Între paranteze vor fi menționate tipurile de vase, la care apare decorul respectiv.

Caneluri în exterior. 1 a-b. Canelură orizontală mai lată (3 A) sau fină, îngustă (2 E, 4 C, 5 Fa, 7 A), separând gâtul de corpul vasului; 2 a-b. Caneluri orizontale, paralele, mai late (2 Aba, 2 Abb, 2 Ba, 2 Db, 3 A, 3 Ba, 3 Bb, 3 Bc, 7 B) sau fine, înguste (5 Ca, 7 A, 7 B, 9); 3. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu un șir de alveole (3 Bb); 4. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu proeminențe mici, împinse din interior (3 Ba); 5. Fascicole de caneluri orizontale înguste, combinate cu grupuri de caneluri înguste, verticale și proeminențe semicilindrice (8 C); 6. Canelură orizontală combinată cu caneluri verticale (3 Bb); 7 a-b. Una sau mai multe caneluri orizontale, paralele, combinate cu caneluri în ghirlande, mai late sau mai înguste (3 A, 5 Ca, 7 B); 8. Caneluri orizontale, paralele și în ghirlande, combinate cu proeminențe (3 A); 9. Caneluri în ghirlande (3 A, 5 Ca, 7 B); 10. Caneluri concentrice, înconjurând proeminențe hipertrofiate, goale în interior (3 C); 11. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu caneluri oblice (3 Ba, 3 Bb); 12. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu fațete oblice alungite (3 Bb); 13 a-b. Caneluri oblice largi (3 A, 3 Bb, 5 Cb, 8 Ab) sau fine (6 A), dispuse pe umărul vaselor.

Caneluri în interior. 14. Caneluri orizontale paralele (2 Aa, 2 Ccb); 15. Caneluri paralele, în ghirlande (2, tip neprecizat); 16. Caneluri paralele, ondulate (4 Ba).

Fățete. 17. Fațete orizontale pe buză (2 Ac, 2 Cbb, 2 Cca, 2 Da, 3 Bb); 18. Fațete oblice pe buză (2 Ad, 2 Bc, 2 Cbb, 2 Db); 19. Fațete oblice pe umăr (3 Bb).

Linii adâncite (un fel de caneluri sau adâncituri înguste scurte). 20. Adâncitură verticală (4 C); 21. Șir orizontal de linii oblice (1 Ab); 22. Grupuri de linii oblice, paralele (5 Fd, 10 A); 23. Grupuri de linii oblice, paralele, separate de altele, orizontale (5 Ca).

Incizii. 24. Fascicole de linii în valuri, uneori dispuse în mai multe registre (4 C, 10 C); 25. Două linii orizontale, paralele, la care sunt atașate grupuri de câte patru linii scurte, ușor oblice (6 A); 26. Linii paralele, ușor oblice, la care sunt atașate altele, perpendiculare pe primele (5 Ca); 27. Bandă liniară în ghirlande (10 C); 28. Benzi liniare arcuite (10 C); 29. Fascicolă de linii orizontale, întreruptă de toarta în bandă, la baza căreia se află un șir de gropițe ușor arcuit (5 Fc).

30 a. Striuri (1 Aa, 1 Ab, 1 Bb, 1 Bc, 1 Cb, 2 Aa, 2 Aba, 2 Abb, 2 Ac, 2 Ba, 2 Bb, 2 Bc, 4 Ab, 4 C); **30 b. Striuri "organizate"** (10 G, 10 H).

Alveole, găuri, gropițe. 31 a. Alveolă mare, perfect rotundă (10 D); 31 b. Alveolă ovală, adâncă (10 D); 32. Șir orizontal de alveole, executate cu vârful degetului (1 Aa, 1 Ab); 33. Șir orizontal de găuri (incomplete) rotunde, adânci, realizate cu un obiect de formă cilindrică, plin (1 Ba, 1 Ca); 34. Șir orizontal de gropițe (5 Fb); 35. Șiruri paralele,

Decor și accesorii

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <http://www.instarhpoarvan.ro>

orizontale de gropițe (10 B); 36. Șir de gropițe dispuse în ghirlande (4 C); 37. Șir dublu de gropițe dispuse în ghirlande (10 B).

Nervuri, "pastile" 38. Nervuri verticale, grupate câte trei (2 E); 39. Nervură arcuită, dispusă vertical (2 E); 40. Nervură arcuită, crestată, dispusă probabil vertical (10 E); 41. "Pastile" rotunde sau ovale, plate, alveolate (2, Aa, 10 F).

Brâie în relief, aplicate. 42. Brâu simplu (1, tip neprecizat); 43. Brâu crestat (1, tip neprecizat); 44. Brâie alveolate (1 Aa, 1 Ab și 1, tipuri neprecizate); 45. Brâu alveolat combinat cu un șir orizontal de găuri adânci, rotunde și cu striuri (1 Ab).

Accesorii. 46. *Proeminențe-apucători*, ovale, aplatisate, în câteva cazuri alveolate (1 Aa, 1 Ab, 1 Ba, 1 Bb, 1 Bc, 1 Ca, 2 Aa, 2 Aba, 2 Bb, 2 Ca, 2 Db, 4 Ab, 4 C); 47. *Proeminențe mici, rotunde*, (a) simple (1 Aa, 1 Bc, 3 Bb, 4 Aa, 4 C, 6 A) sau (b) duble (1 Ba, 1 Bb, 4 C), aplicate; 48. *Proeminențe mici, împinse din interior* (3 Ba, 6 A); 49. *Proeminențe semicilindrice* (8 C); 50. *Urechiușe* perforate orizontal sau vertical (1 Cb, 2 Aa, 2 Dc, 8 Aa); 51. *Torți în bandă* (5 A, 5 Ca, 5 Cb, 5 D, 5 Ea, 5 Eb, 5 Ec, 5 Fa, 5 Fb, 5 Fc, 8 Ab, 8 B, 9 și tipuri de cești și câni neprecizate).

Tipurile de decor și accesorii mai sus discutate au fost sintetizate în planșele tipologice, iar asocierea lor cu tipurile de vase poate fi urmărită în *tabelul 10*. Este clar că anumite tipuri de decor se asociază numai cu anumite tipuri de vase, ornamentul cel mai caracteristic fiind canelurile, care se întâlnesc pe toate tipurile ceramice principale, cu excepția borcanelor și vaselor în formă de sac. Asocierea tipurilor de vase și de decor în așezarea de la Grănicești, ilustrată detaliat cu cifre absolute și procentuale, a fost cuprinsă în *tabelul 11*. Reiese din acest tabel că decorul, în ciuda relativei sale varietăți (45, iar cu accesorii 51 de tipuri), este, în fond, sărăcăcios: din totalul fragmentelor ceramice, aparținând formelor precizate (1503), numai 17,83% sunt ornamentate, iar dacă avem în vedere și accesoriiile, această cifră se ridică la 29,67%. Dacă raportăm însă numărul fragmentelor ceramice ornamentate, respectiv prevăzute ca accesorii, la totalul fragmentelor ceramice descoperite (9103), cele două cifre se reduc la 7,29, respectiv, 9,29%. De asemenea, ni se pare demn de subliniat că decorul canelat, fără îndoială specific Hallstattului timpuriu, apare numai pe 6,12% a fragmentelor ceramice aparținând formelor precizate, iar dacă avem în vedere totalitatea fragmentelor ceramice descoperite, numai pe 1,46%. Chiar dacă adăugăm la aceste cifre și cele referitoare la ceramica fațetată (4,59, respectiv 0,75%), cele două procente nu vor depăși 10,71 respectiv 2,21%. Se remarcă, în schimb, marea frecvență a decorului striat, care apare pe 6,18% a fragmentelor ceramice aparținând formelor precizate, respectiv pe 4,92% din totalitatea fragmentelor de vase descoperite. Subliniem, în sfârșit, atestarea la Grănicești a decorului incizat, pe de o parte, și lipsa totală a vaselor ornamentate cu brâie alveolate sau crestate, pe de altă parte.

Un ultim *tabel* (12) prezintă asocierea diferitelor tipuri de decor în așezările și necropolele grupului Grănicești, actualmente cunoscute. Se observă, în mod firesc, prezența în toate aceste obiective a decorului canelat. Se poate remarca, totodată, faptul că inciziile și striurile numai în anumite cazuri se asociază cu decorul brâiilor în relief, alveolate sau crestate. Asupra semnificației acestui fenomen vom reveni mai jos.

Tabelul 11

Tipuri de vase și numărul fragmentelor ceramice Decor și accesorii		1 Borceane și vase în formă de sac	2 Străchini și castroane	3 Vase bitronconice-pânteoase	4 Vase cu buză lobată	5 Cești, căni	6 Pahare	7a Vase cu gât cilindric, corp. glob.	7b Vase cu corpul arcuit	9 Vase miniaturale	10 Forme neprecizate	Total forme precizate		Total fragmente ceramice	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
		609	503	143	94	87	29	24	5	9	7600				
1-16 Caneluri			22	50	6	4	2	2	5	1	41	92	6,12	133	1,46
17-19 Fațete			65	4								69	4,59	69	0,75
20-23 Linii adâncite		1			1	1					3	3	0,19	6	0,06
24-29 Incizii						1	1				9	2	0,13	11	0,12
30 Striuri		46	43		4						335	93	6,18	428	4,92
31 Alveole (izolate)											4			4	0,04
32 Șir orizontal de alveole		3										3	0,19	3	0,03
33 Șir orizontal de găuri		1										1	0,06	1	0,01
34-37 Șiruri de gropițe					1	1					2	2	0,13	4	0,04
38-40 Nervuri			3								1	3	0,19	4	0,04
41 Pastilă alveolată											1			1	0,01
Total fragm. ceramice ornamentate	Nr.	51	133	54	12	7	3	2	5	1	396	268		664	
	%	8,37	26,44	37,76	12,76	8,04	10,34	8,33	100	11,11	5,21	17,83		7,29	
46-49 Proeminente		115	3	9	6		3				4	136	9,04	140	1,53
50 Urechiușe		3										3	0,19	3	0,03
51 Torți în bandă						38				1		39	2,59	39	0,42
Total fragm. ceramice prevăzute cu accesorii	Nr.	118	3	9	6	38	3			1	4	178		182	
	%	19,37	0,59	6,29	6,38	43,67	10,34			11,11	0,05	11,84		1,99	
Total fragm. ceramice ornamentate și cu accesorii	Nr.	169	136	63	18	45	6	2	5	2	400	446		846	
	%	27,75	27,03	44,05	19,14	51,72	20,68	8,33	100	22,22	5,26	29,67		9,29	

Tabelul 12

<div>Așezări Necropole</div> <div>Tipuri de decor</div>	Grănicești	Botoșana	Corni-Botoșani	Cucorâni	Dumbrava	Hârnăști	Ilișești	Liteni-Moara	Moara	Preutești	Siliștea-Nouă	Volovăț	Vornicenii-Mici	Zaharești
1-16 Caneluri	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
17-19 Fațete	x			x										
20-23 Linii adâncite	x													
24-29 Incizii	x	x										x		
30 Striuri	x	x								x	x	x		
31 Alveole	x													
32 Șir oriz. de alveole	x										x			
33 Șir oriz. de găuri	x	x										x		
34-37 Șiruri de gropițe	x	x												
38-40 Nervuri	x													
41 Pastile alveolate	x													
42-45 Brăie alveolate sau crestate		x				x		x			x	x	x	x

2.5.3. Plastica

Foarte caracteristice sunt așezările de la Grănicești *statuetele zoomorfe*, neatestate încă în alte stațiuni din nord-vestul Moldovei, cu excepția unei singure piese, reprezentând un cal, descoperită în așezarea de la Siret și atribuită culturii Cucuteni (fig. 51/1), dar care prezintă toate trăsăturile culturii Gáva-Holihrad^{192a}). La Grănicești au fost descoperite în total 35 de exemplare, întregi sau fragmentare. Statuetele sunt modelate cu multă îndemânare, stilizate, dar cu un deosebit simț realist, redând caracteristicile esențiale ale animalelor. Acestea sunt, fără excepție, *animale domestice*, putând fi ușor recunoscute *cornutele mari* (tauri?), *caili* și *porcii*. Specia reprezentată a putut fi stabilită în cazul a 22 de piese întregi sau fragmente caracteristice, deosebindu-se 15 cornute mari (poate, și mici), 5 cai și 2 porci (fig. 46-49).

Statuetele zoomorfe, chiar dacă nu au fost publicate încă prea multe exemplare, se cunosc din toată aria Gáva-Holihrad¹⁹³), constituind un element specific al acestei culturi. *Funcția* lor nu a fost studiată încă în mod special, iar în cazul publicării nu se acordă, în general, atenția cuvenită condițiilor de descoperire, respectiv eventualelor legături ale acestor piese cu anumite complexe ale așezărilor. În ceea ce privește repartizarea topografică a statuetelor în așezarea de la Grănicești, nu este, poate, întâmplător faptul că din cele 35 de piese (54,29%) provin din trei complexe apropiate: 8 din bordeiul 1, 4 din bordeiul 2, iar 7 din preajma vetrei de lângă ele (vezi și fig. 2), numai celelalte 16 (45,71%) fiind descoperite în stratul de cultură. Darnici acestea nu sunt repartizate uniform: din șanțul 3 și caseta 9 provin 9 exemplare, din S.5 și cas. 14-17 5 piese, în timp ce în zona centrală a așezării, cercetată cu S.10, 8 și 9 și casele adiacente, nu a fost descoperită nici o statueta. Altfel spus, din sectorul nordic al așezării provin 30 de piese (85,71%), din sectorul sudic 5 (14,29%), iar din zona centrală (după cum s-a menționat deja, cu descoperiri arheologice în general mai puține), nici un exemplar. Fără să putem explica întru totul acest fenomen și fără să excludem rolul hazardului, credem că nu greșim susținând existența unei legături între locuințe și vetre, pe de o parte, și statuetele, pe de altă parte, legătură care le asigură acestor piese un anumit rol în credințele și practicile magico-religioase ale comunităților de la Grănicești. Ne alăturăm, deci, opiniei potrivit căreia statuetele zoomorfe hallstattiene nu pot fi considerate simple jucării, ci obiecte de cult, folosite cu prilejul unor ceremonii menite să asigure fecunditatea animalelor și înmulțirea turmei, într-o perioadă în care creșterea animalelor a căpătat, fără îndoială, o deosebită importanță economică¹⁹⁴).

Piesa deja menționată, prezentată în fig. 13/2, ar putea fi fragmentul unei *statuete antropomorfe*, piese asemănătoare, interpretate ca atare, fiind cunoscute și din alte stațiuni ale culturii Gáva-Holihrad^{194a}).

2.6. Modul de viață.

Datele privitoare la modul de viață și, în special, economia populației Gáva-Holihrad sunt încă sărăcicioase. În legătură cu grupul aici studiat se poate afirma, totuși, că, față de perioada anterioară, viața devine mai sedentară, așezările mai stabile, cu bordeie

și locuințe de suprafață, în locul cenușarelor. Existența "cetății" de la Preutești presupune chiar o ierarhizare a așezărilor, problemă care va putea fi adâncită abia prin viitoare cercetări.

În ceea ce privește economia, un rol important l-a avut *creșterea animalelor*, după cum am încercat deja să demonstrăm în legătură cu funcția statuetelor zoomorfe. Condițiile naturale ale regiunii au favorizat și ele dezvoltarea acestei ramuri a economiei. Dovezi certe a furnizat, în această privință, studiul materialului osteologic, descoperit la Grănicești. Acest material, considerat insuficient de numeros pentru a putea fi evaluat statistic, a permis, totuși, precizarea speciilor de animale și a ponderii lor estimative¹⁹⁵). Astfel, cele mai numeroase sunt oasele de *bovidee* (*Bos taurus*), urmate, în ordinea frecvenței, de resturile de *ovicaprine*, *cabaline* și *porcine*, animale reprezentate și în plastica așezării. La acestea se mai adaugă și *câinele* care, judecând după un fragment de mandibulă, avea o talie destul de mare. După cum se vede, este vorba exclusiv de animale domestice, doar în legătură cu un fragment de maxilar, aparținând unui porc de talie mare, se poate presupune că a aparținut, eventual, unui mistreț (*Sus scrofa ferus*). Cochiliile de *melci*, descoperite în unele gropi ale așezării de la Botoșana¹⁹⁶), constituie un indiciu pentru folosirea în alimentație și a moluștelor. Din întreaga arie Gáva-Holíhrady, date privind fauna descoperită au fost publicate numai în legătură cu așezarea de la Nagykálló, imaginea obținută fiind, în multe privințe, asemănătoare cu cea mai sus înfățișată pentru Grănicești¹⁹⁷).

Dovezile privind practicarea agriculturii sunt mai mult indirecte: fragmentele de chirpici, amestecate cu paie și pleavă de cereale, sau râșnițele, aflate în așezări, precum și secerile de bronz, provenite din depozite sau constituind descoperiri izolate. Singura dovadă directă o constituie, deocamdată, un fragment de lipitură, descoperită în bordeiul 1 de la Grănicești, pe care s-au păstrat impresiuni de boabe de cereale, determinate ca aparținând speciei *Triticum cf. dicoccum*¹⁹⁸). Descoperirea nu trebuie să ne surprindă, întrucât în alte așezări ale culturii Gáva-Holíhrady (Tășad, Poroszló) s-au găsit gropi special amenajate (hambare), conținând o mare cantitate de boabe carbonizate, de diferite specii de *grâu* și, în mai mică măsură, de *mei*¹⁹⁹).

Se poate afirma, în concluzie, că populația la care ne referim practica o *economie mixtă*, bazată pe creșterea animalelor (probabil în turme) și cultivarea plantelor, a cerealelor mai ales. La cele două ocupații de bază se mai adaugă, firește, practicarea diferitelor meșteșuguri, ca și vânătoarea și culesul - activități complementare în asigurarea hranei.

Viața spirituală a fost, desigur, mult mai bogată decât felul în care o putem noi reconstitui astăzi. Unele manifestări ale ei, perceptibile arheologic, au fost discutate deja în paginile anterioare ale lucrării (ritul și ritualul funerar, ofrande, plastica antropomorfă și zoomorfă, de certă valoare artistică dar și cu adânci semnificații cultice). Fără să mai revenim asupra lor, remarcăm doar strânsa legătură dintre modul de viață și spiritualitatea acestor comunități, reflectată cel mai evident în existența unor credințe și practici, privitoare la înmulțirea turmei.

2.7. Originea și evoluția

Originea culturii Gáva, ca și cronologia și periodizarea ei în aria sa inițială din regiunea Tisei, mult discutată în literatura de specialitate, poate fi considerată, astăzi, în

linii mari, rezolvată. Întrucât noi înșine am consacrat acestei probleme mai multe lucrări²⁰⁰), nu mai revenim aici asupra ei în mod detaliat, mulțumindu-ne să rezumăm pe scurt, noile rezultate obținute în acest domeniu. Analiza trăsăturilor fundamentale ale culturii Gáva (forme și decorul ceramicii, produsele metalurgiei bronzului, ritul și ritualul funerar etc.) a dus la concluzia că în geneza ei pot fi distinse trei izvoare principale: culturile locale premergătoare din bazinul Tisei superioare și mijlocii (Hajdubagos, Otomani târziu, Berkesz, Suci de Sus, Piliny), influența (poate și aportul etnic) manifestat dinspre sud, din partea culturii de tip "Pecica- Belegiš" din bronzul târziu și elementele grupului Csorva din cadrul culturii câmpurilor de urne, pătrunsă dinspre vest²⁰¹). La aspectele culturale locale mai putem adăuga și grupul Igrița, recent descoperit, considerat predecesor direct al culturii Gáva din Crișana²⁰²). Trebuie adăugat, de asemenea, și rolul grupului Lăpuș, al cărui aport la formarea culturii Gáva este din ce în ce mai mult scos în evidență²⁰³).

Pe baza asocierii tipurilor de obiecte de bronz care alcătuiesc depozitele de la Piricse și Vajdácska, ascunse în vase caracteristice Gáva, începuturile acestei culturii ("Früh-Gáva-Kultur") au fost fixate în a doua jumătate sau către sfârșitul fazei Reinecke BD²⁰⁴). Etapele următoare ale evoluției culturii Gáva în aria sa inițială sunt reprezentate de așezările de la Nagykálló (Ha A1)²⁰⁵ și Poroszló (Ha A2)²⁰⁶), precum și prin necropola de la Taktabáj (Ha B1)²⁰⁷), datate pe baza unor depozite sau obiecte tipice de bronz. Acestor etape le corespund, în nord-vestul țării noastre, printre altele, descoperirile de la Valea lui Mihai²⁰⁸), așezările de la Căuș²⁰⁹ și Tășad²¹⁰), necropola de la Sanislău²¹¹) (Ha A1-2), precum și așezarea de la Pișcolt (Ha B1)²¹²), iar în Podișul Transilvaniei faza "Gáva-Reci" și începutul fazei "Gáva-Mediaș"²¹³.

Sfârșitul culturii Gáva din estul Ungariei este pus în legătură cu apariția, în cursul sec. IX î.e.n., a unui grup "prescitic", în componența căruia pot fi sesizate certe elemente de origine răsăriteană²¹⁴). Apariția acestui grup a cauzat, probabil, și încetarea evoluției culturii Gáva în Crișana și în Câmpia Someșului²¹⁵). Aceste evenimente afectează însă numai zona de câmpie, în Slovacia răsăriteană și în Ucraina Transcarpatică cultura Gáva supraviețuind, prin grupul sau "orizontul" de tip Somotor (II), până în perioada Ha B3 inclusiv²¹⁶), fenomen presupus și în legătură cu faza târzie "Gáva-Mediaș" din Podișul Transilvaniei²¹⁷). Aceeași evoluție îndelungată poate fi observată - după cum se va arăta mai jos - și în aria extracarpatică a culturii Gáva-Holihrad.

Reconstituirea evoluției culturii Gáva-Holihrad în spațiul nord-est carpatic este mult înlesnită de *stratigrafia verticală și orizontală* a așezării de la Mahala, de lângă Cernăuți. Chiar dacă marea majoritate a descoperirilor provenite din această așezare rămâne încă inedită, datele și concluziile deja publicate prin strădania Gallinei Smirnova²¹⁸) pun într-o nouă lumină întreaga problemă a culturii Gáva-Holihrad, deschizând o nouă etapă în cercetarea Hallstattului timpuriu din regiunile noastre. Conform ultimelor precizări stratigrafice, la Mahala au putut fi distinse două straturi (III și IV) aparținând culturii Gáva-Holihrad, care suprapun stratul cu două niveluri (II a-b), de tip Noua I și II. Stratul I aparține culturii Komarovo²¹⁹). Pe baza ceramicii mai ales, cu trăsături distincte în cele două depuneri, III și IV, respectiv în anumite complexe închise (bordeie, gropi), la Mahala au putut fi definite *două faze* ale culturii Gáva-Holihrad.

Tipurile ceramice ale celor două faze sunt, în parte, comune, raportul procentual dintre ele fiind, însă, diferit. Există, totodată, o serie de elemente deosebitoare între cele două faze. Astfel, faza Gáva-Holihradý timpurie, de tip Mahala III (pe care Smirnova o compară cu așezările de la Reci, Somotor I, Nygkálló etc. și o datează în sec. XI î.e.n.)²²⁰) se caracterizează, alături de ceramica canelată, prin borcane și alte vase ornamentate cu striuri, incizii în formă de valuri sau de linii paralele, cu gropițe mici dispuse în șiruri și prin inexistența decorului brâielor alveolate. Dintre vasele bitronconice-pântecoase caracteristic este tipul pe care noi l-am numit 3 A²²¹). În faza Gáva-Holihradý târzie, de tip Mahala IV (care este comparată cu așezările de la Mediaș, Cernatu, Teleac, Somotor II, Poroszló și cu necropola de la Taktabáj și datată în sec. IX-VIII î.e.n.)²²²), decorul incizat este necunoscut, striurile dispar aproape cu totul, pe borcane proeminențele devin mai mari și apare ornamentul în formă de brâie în relief, alveolate. În locul vaselor de tip 3 A devin caracteristice cele cu un aspect pronunțat bitronconic (3 B, după clasificarea noastră)²²³). După cum reiese și din schema stratigrafică-cronologică elaborată de G.I. Smirnova, între cele două faze atestate la Mahala ar trebui să existe și o etapă intermediară (corespunzătoare, potrivit opiniei autoarei, secolului X î.e.n.)²²⁴). Este evident, pe de altă parte, că faza Mahala III nu reprezintă faza cea mai veche a culturii Gáva-Holihradý: lipsesc de aici așa zisele "amfore" sau "urne" prevăzute cu proeminențe hipertrofiate, goale în interior, ornamentate cu caneluri concentrice (tipul 3 C din clasificarea noastră), numite uneori și de tip Gáva-Lăpuș, care caracterizează etapa cea mai timpurie, încă prea puțin cunoscută și limitată la zona Tisei superioare, a complexului Gáva- Holihradý²²⁵).

Raportate la acest "etalon" stratigrafic-tipologic, așezarea de la Grănicești, probabil și cele de la Preutești și Siret, ca și necropola de la Volovăț, pot fi încadrate, în linii mari, în faza reprezentată de stratul Mahala III²²⁶). Atestarea, poate surprinzătoare, a unui vas de tip 3 C la Grănicești indică însă nu numai anterioritatea acestei așezări față de cea de la Mahala, dar și cea mai veche etapă a culturii Gáva-Holihradý, identificată până acum în spațiul extracarpatic. Întrucât acest tip de vas timpuriu apare, deocamdată, după cât se pare, numai în aria de formare a culturii Gáva, înclinăm să credem că răspândirea spre Podișul Sucevei a culturii Gáva-Holihradý a avut loc dinspre Depresiunea Maramureșului și cea a Lăpușului, antrenând și unele elemente ale grupului Lăpuș, care își încheie evoluția, după cât se pare, în prima jumătate sau către mijlocul perioadei Hallstatt A²²⁷). Ar putea fi explicate, în felul acesta, trăsăturile comune sau înrudite, care se observă între acest grup din urmă și faza timpurie a culturii Gáva-Holihradý din regiunea extracarpatică. Ne gândim la anumite elemente ale ritului și ritualului funerar, comune necropolelor tumulare de la Lăpuș și Volovăț²²⁸), precum și la legăturile dintre ceramica grupului Lăpuș și cea a așezării de la Grănicești. Putem menționa, în acest sens, tehnica arderii vaselor dublu colorate; formele comune sau apropiate, cum sunt vasele de tip 3 A și C, unele variante de borcane, străchini și cești (1 Bc, 2 Aa și Cc, 5 A), precum și elementele comune ale decorului ceramicii (striuri, caneluri, fațete, alveole, nervuri semi-circulare)²²⁹). Remarcăm în mod deosebit rolul decorului striat care constituie la Lăpuș, ca și la Grănicești, ornamentul cel mai frecvent al ceramicii²³⁰). Ni se pare semnificativă și lipsa decorului în formă de brâie în relief, alveolate, atât la Lăpuș²³¹), cât și în faza

Gáva-Holihradu timpurie, inclusiv la Grănicești. La Lăpuș lipsesc, de asemenea străchinile cu buza trasă înspre interior²³²⁾, rare și în așezarea de la Grănicești. Pe baza celor discutate mai sus, considerăm că începuturile așezării de la Grănicești și, totodată, începutul celei mai vechi etape a culturii Gáva-Holihradu identificată până acum în spațiul extracarpatic, pot fi date în prima jumătate sau, cel târziu, către mijlocul perioadei Ha A.

În ceea ce privește necropola de la Volovăț, prezența într-o groapă din tum. 6 a unui fragment de borcan ornamentat cu brâu crestat²³³⁾ arată că unele monumente funerare de aici sunt, probabil, mai recente față de așezările de la Grănicești și Mahala III²³⁴⁾. Prezența la Botoșana a decorului incizat vălurit și abundența ceramicii ornamentate cu striuri, dar și apariția sporadică pe borcane a brâielor alveolate indică, de asemenea, o etapă de tranziție între fazele Mahala III și IV. Este semnificativ, în această privință, faptul că unul și același fragment de borcan, descoperit la Botoșana, este ornamentat, sub buză, cu un șir orizontal de găuri incomplete care suprapune un brâu alveolat, corpul vasului fiind acoperit cu striuri verticale (fig. 54/10)²³⁵⁾. Această etapă intermediară, care lipsește la Mahala, poate fi datată, cel puțin parțial, tot în limitele perioadei Ha A²³⁶⁾.

Datarea în Ha A a primelor etape ale evoluției grupului Grănicești se poate sprijini și pe unele obiecte de bronz (vezi: Metalurgia). Menționăm aici în mod deosebit un cuțit de fier cu mâner de bronz, prevăzut cu disc cu buton și cu nervuri orizontale, frumos ornamentat cu motive spiralice, mâner care a aparținut inițial, după toate probabilitățile, unei săbii de tip Liptau (Corni, com. Liteni, descoperire întâmplătoare)²³⁷⁾. Aceeași datare este sprijinită și de tiparul pentru turnat celturi, descoperit în așezarea de la Siret (cf. nota 63 a).

Necropola de la Cucorăni aparține unei perioade mai târzii. După cum am subliniat deja, trăsăturile ritului și ale ritualului funerar sunt foarte apropiate de cele constatate în cimitirul de la Taktabáj, datat pe baza unei Blattbügelfibel în Ha B1, una din urnele de la Cucorăni (fig. 56/6), având, delatfel, o perfectă analogie în acest cimitir²³⁸⁾. Analogiile din Polonia și Ucraina ale vaselor de tip Lausitz descoperite la Cucorăni (fig. 56/2, 5) sunt date, în principal, în Ha B²³⁹⁾, perioadă în limitele căreia poate fi încadrată, astfel, această necropolă.

Cele mai bune corespondențe pentru faza Mahala IV le oferă bogatul material ceramic, descoperit la Siliștea Nouă (fig. 57-60), caracterizat prin lipsa decorului incizat, raritatea extraordinară a decorului striat (două fragmente), abundența borcanelor ornamentate cu brâie alveolate, lipsa vaselor de tip 3 A și, în schimb, frecvența vaselor pronunțat bitronconice (tip 3 B), înmulțirea străchinilor cu buza înclinată spre interior etc. Aceleași etape târzii aparțin probabil și descoperirile (indicând probabil așezări) de la Hănțești, Liteni (com. Moara), Vornicenii Mici și Zaharești, discutate cu prilejul analizei ceramicii. Câteva celturi tipice pentru perioada Ha B, inclusiv Ha B 3 (Părhașu)²⁴⁰⁾, susțin și ele supraviețuirea grupului Grănicești și în cursul acestei perioade.

În ceea ce privește sfârșitul grupului Grănicești, nu dispunem de date sigure. Cultura Basarabi, considerată specifică Hallstattului mijlociu din România²⁴¹⁾, nu este documentată, deocamdată, în Podișul Sucevei. Descoperiri post-Gáva-Holihradu apar aici abia începând cu sec. VI î.e.n.²⁴²⁾. Nu este exclus, în felul acesta, ca evoluția culturii

Gáva-Holihrazy să se prelungească, și în aria grupului Grănicești, până în Hallstattul mijlociu, fenomen observat atât în unele regiuni ale Transilvaniei²⁴³⁾, cât și în vestul Ucrainei²⁴⁴⁾. Întrucât sfârșitul grupelor culturale hallstattiene timpurii constituie o problemă mai generală, vom reveni asupra ei în capitolul final al lucrării noastre.

NOTE

1. Mozsolics, 1957, p. 119-121.
2. Cf. László, 1973 (istoricul și stadiul cercetărilor, bibliografie). Dintre lucrările mai recente menționăm: Smirnova, 1971; 1974; Kemenczei, 1971; 1982; 1982a; 1982b; László, 1974; 1978; 1979; Bader, 1978. A se vedea și notele următoare.
3. Mozsolics, 1957, 119-121; Paulik, 1968, p. 39-40 și fig. 1-2; Kemenczei, 1971, p. 51-54.
4. Horedt, 1966, p. 16-22; 1967 (în special p. 150-152); Foltiny, 1967; 1968.
5. M. Rusu, 1963, p. 189. Termenul este preluat și în Zaharia, Morintz, 1965, p. 454. Cf. și Zaharia, 1965, p. 103.
6. Horedt, 1967, p. 150, nota 67.
7. Morintz, 1970, p. 730-731.
8. Morintz, 1977, p. 1481.
9. Kacsó, 1975, p. 62; 1981, p. 20-22. În același sens, vezi și Smirnova, 1974, p. 377, 379.
10. Meljukova, 1958, p. 20-31. De fapt, problema caracterului intrusiv al culturii Holihrazy s-a pus încă în perioada interbelică, aria sa de origine fiind căutată în vestul teritoriului carpato-danubian. Cf. T. Sulimirski, WPZ, 25, 1938; p. 129. *Apud* Smirnova, 1974, p. 359, nota 2.
11. Svešnikov, 1964; p. 40, 65-66.
12. Smirnova, 1965, p. 116-118; 1971.
13. Smirnova, 1974, p. 359-360; fig. 1; 1976, p. 129.
14. R. Jamka, *Pradzieje regionu krosnienskigo*, în *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, Kraków, 1972, p. 48, fig. 7.
15. Bazielič, 1978, p. 353-354, fig. 27 (hartă); 1982, p. 297.
16. *Ibidem* și Bazielič, 1983.
17. *Ibidem*.
18. Cf. *Lista descoperirilor*, cu bibliografie.
19. Cf. *MonGeogr*; Anexa IX.
20. N. Ursulescu, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 307-317.
21. *MonGeogr*, p. 692 și Anexa III; *Handatlas*, hărțile 12 a, 46, 49-50, 55. În legătură cu căile de comunicație medievale între nordul Moldovei și Transilvania (inclusiv Maramureșul), atestate prin toponimie, descoperiri arheologice și izvoare scrise, vezi: Al. Vasilescu, *Drumurile "tărăști" în lumina noilor descoperiri arheologice din județul Suceava*, StMatSuceava, 1, 1969, p. 43-65, cu bibliografie.
22. În legătură cu existența unor deosebiri regionale și cu posibilitatea stabilirii unor grupe în cadrul ariei culturii Gáva, vezi: Kemenczei, 1971, p. 53-54; 1982, p. 275-277; 1982 a, p. 314; Bader, 1978, p. 77-78.
23. László, 1980, p. 183-184 (comunicare prezentată la cel de al II-lea Congres Internațional de Tracologie, București, 1976). Publicând necropola tumulară de la Volovăț, a cărei fază mai veche poate fi încadrată în perioada Gáva-Holihrazy timpurie, M. Ignat propunea, tot în 1976, pentru desemnarea grupului din nord-vestul Moldovei denumirea de Volovăț sau Mahala III-Volovăț (Ignat, 1976, p. 104). Denumirea de Volovăț începe să fie folosită, însă, pentru desemnarea unui grup hallstattian *târziu* din nord-vestul Moldovei. Cf. A. Vulpe, 1979, p. 2271.

24. Popovici, Ursulescu, 1981, p. 54-57; 1982, p. 23-24; 1983, p. 25-26; Ursulescu, Manea, 1981, p. 175. Din păcate, în nici una din lucrările citate mai sus nu se publică vreun plan al săpăturilor, sau o schiță a sistemului de fortificație, ceea ce îngreunează înțelegerea și "reconstituirea" acestuia. Unele informații suplimentare am obținut de la colegii D. Popovici și N. Ursulescu la fața locului, în sept. 1980.
25. În legătură cu aceste date vezi *Lista descoperirilor*.
26. Teodor, 1980, p. 45.
27. Ursulescu, Batariuc, 1978, p. 90-91, fig. 2.
28. Săpături inedite, 1972-1974. Cf. László, 1976, p. 59, 62, 68-69, fig. 2-3; 1980, p. 183-185; 1982.
29. Băcăoanu, 1980, p. 93.
30. Popovici, Ursulescu, 1983, p. 26.
31. Smirnova, 1974, p. 365-366 (notele 38-39: bibliografie).
32. Ursulescu, Batariuc, 1978, p. 90-91; fig. 2 și 9/7.
33. Teodor, 1980, p. 45.
34. Smirnova, 1974, p. 365 (notele 32-37: bibliografie).
35. Mozsolics, 1957, p. 119-121; Bader, 1970, p. 209-210; 1978, p. 78; Kemenczei, 1971, p. 36-37, 59; 1982, p. 278; 1982 a, p. 314; László, 1973, p. 580-584 (catalogul descoperirilor de tip Gáva); Smirnova, 1974, p. 366-367, cu bibliografie.
36. Teodor, 1975, p. 121-124; fig. 2/3-4 (M 1); 2/6-7; 3/2 (M 2); 2/1-2, 5 (M 3); 3/1, 3-4 (vase izolate). Autoarea atribuie această necropolă culturii de tip Corlăteni-Chișinău, datând-o în secolele IX-VIII î.e.n.
37. Informație S. Teodor.
38. Kemenczei, 1971, p. 37, 59; 1982, p. 278.
39. Ignat, 1976, p. 99-105; 1978, p. 107-120, 124-127, fig. 1-11.
40. Ordentlich, Kacsó, 1969, p. 14.
41. Acestea din urmă sunt clasificate de autorul săpăturilor în tipurile I B1 și I B3, fiind considerate străchini cu marginea lobată. Cf. Ignat, 1978, p. 117-118 și fig. 7/7; 8/4.
42. Kacsó, 1971, p. 47-48.
43. A se vedea, de pildă, descoperirile de la Lăpuș (Ordentlich, Kacsó, 1969; Kacsó, 1975; 1981), Susani (Stratan, Vulpe, 1977), Vârtop-Plopșor (Hänsel, 1976, 1, p. 101-105, cu bibliografia anterioară), Meri (Moscalu, 1976) etc.
44. În necropola plană de la Ciumești-Bostănărie, aparținând fazei Otomani I, în 11 morminte (din 26) urnele și vasele adiacente au fost depuse cu gura în jos (dar acoperite tot și cu capace). Cf. I. Ordentlich, Kacsó, Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumești, SCIV, 21, 1970, 1, p. 49-63. Din faza III a culturii Otomani poate fi citat "depozitul de vase" de la Valea lui Mihai, cuprinzând 28 de vase întregi "așezate unul peste altul, la fundul gropii, toate cu gura în jos, având în jur oase calcinate de animale și multă cenușă". Cf. I. Ordentlich, *Un depozit de vase de tip Otomani de la Valea lui Mihai*, StComSibiu, 12, 1965, p. 181-197. Bader, 1978, p. 40, fără argumente, consideră această descoperire drept un mormânt de incinerare în groapă sau în urnă. Oricum, chiar și din prezentarea extrem de sumară a condițiilor de descoperire reiese faptul că nu poate fi vorba de un "simplu" depozit de vase ci de o groapă rituală, sau, după cum afirmă T. Bader, de un mormânt.
45. Obiceiul depunerii în mormânt a vaselor cu gura în jos a fost observat în cultura Basarabi, la Soldănești (cf. Meljukova, 1958, p. 57), la Ciurelu (D.V. Rosetti, PMMD, 2, 1935, p. 53-57) și la Bârsești (S. Morintz, Materiale, 6, 1959, p. 232), această din urmă descoperire aparținând Hallstattului târziu. În legătură cu datarea mormântului de la Ciurelu în cultura Basarabi sau în aspectele culturale de tip Frigile și Gogoșu, a se vedea, mai recent, A. Vulpe, 1970, p. 195 și Moscalu, 1981, p. 343.
46. Kacsó, 1975, p. 66; 1981, p. 3-6, 13, 16.
47. Emödi, 1979; 1980 (în spec. p. 266-269); Chidioșan, Emödi, 1982 (în spec. p. 61-62, 82-85) (Oradea-Salca, Igrîi și alte peșteri din Valea Crișului Repede).
48. Chidioșan, 1979 (Tășad).
49. În legătură cu acest ritual vezi Stratan, Vulpe, 1977, p. 41; Emödi, 1979, p. 735.
50. Kacsó, 1981, p. 3-4 (tumuli tip 1 și 3, fazele I-II) (Lăpuș); Stratan, Vulpe, 1977, p. 33-36, 41 (nivelul IV și complexe 6-7) (Susani).
51. Stratan, Vulpe, 1977, p. 36-37, 41 (complexele 8-10). În legătură cu problemele complexe ale ritului și ritualului funerar, în general, a se vedea și p. 42-46, cu o bogată bibliografie.

52. Pentru problema cenotafurilor, respectiv a unor "morminte" fără resturi umane cf. Ordentlich, Kacsó, 1969, p. 14; Kacsó, 1981, p. 4-5 (Lăpuș); Stratan, Vulpe, 1977, p. 39-41 (Susani); Emődi, 1979, p. 737; 1980, p. 266-269; Dumitrașcu, Emődi, 1980, p. 47-48; Chidioșan, Emődi, 1982, p. 62 (grupul Igrița).
53. Tumulul nu poate fi considerat drept *mormântul* colectiv al unei familii (după cum crede Ignat, 1978, p. 114), mormintele fiind individuale și săpate succesiv în mantaua movilelor.
54. Radt, 1974, p. 100, 145 (necropola datează din sec. XI-VII).
55. Ignat, 1978, p. 113.
56. Radt, 1974, p. 100. Din toată necropola se citează, ca excepții, doar două înmormântări centrale precedând ridicarea tumului.
57. În legătură cu obiceiul și motivele depunerii în morminte a unor obiecte de bronz fragmentare vezi Emődi, 1980, p. 268 și nota 89 (bibliografie).
58. Mozsolics, 1957, p. 121; Foltiny, 1968, p. 344, fig. 3/3; Paulik, 1968, p. 7, 40, fig. 4/2; I. Bóna, în Filip, 1969, p. 1545, cu 2 fig; László, 1973, p. 581, nr. 20 și nota 33, fig. 2/1-2; Smirnova, 1974, p. 366 și nota 49.
59. Székely, 1966, p. 8-9, pl. 2/2, 4 (morm. 1); 1/5; 3/6; 4/2 (morm. 2).
60. La Lăpuș, în schimb, a fost descoperit și un cimitir plan, cu morminte mai puțin bogate, contemporan cu faza a doua a necropolei tumulare. Aceasta din urmă, cu un inventar foarte bogat, a fost rezervat probabil unor persoane suspuse (șefi de trib, "regi", preoți). Cf. Kacsó, 1975, p. 49, 66-67.
61. Chiar și din așezări metodic cercetate, cum este, de pildă, cea de la Nagykovács, se publică, cu excepția unui obiect în formă de "mosor" (precum și a unui depozit de bronzuri), numai descoperiri ceramice. Cf. Kemenczei, 1982 b. Depozitul a fost publicat de A. Mozsolics. Cf. Mozsolics, Hegedűs, 1963.
62. Cuțitul de la fig. 8/2 se află în colecția prof. V. Buliga din Țibeni, fiind descoperit în incinta așezării de la Grănicești înainte de începerea cercetărilor noastre.
63. Cf. Teodor, 1980, p. 48 și fig. 7/1-3.
- 63 a. Ursulescu et al., 1986-1987, p. 91; pl. IV/7, 9.
64. Székely, 1966, p. 7-8, 10 (Reci), 34 (Porumbenii Mari). Este interesant faptul că pe lângă piesele provenite din așezări, un fragment de rășniță a fost descoperit și în mormântul 1 de la Reci. Piesele întregi descoperite la Reci și Porumbenii Mari sunt de formă ovală. Într-un caz, la Reci, alături de rășniță a fost aflat și frecătorul.
65. Berciu, Popa, 1965, p. 76.
66. Kemenczei, 1982 b, p. 92.
67. Smirnova, 1957, p. 106.
68. Krušelnicka, 1976, p. 34.
69. Székely, 1966, p. 7.
70. *Ibidem*, p. 25, pl. VI/4.
71. Vasiliev, Gaiu, 1980, fig. 15/13.
72. Patay, 1976, p. 200, fig. 4/4, 6.
73. Svešnikov, 1964, pl. I/14; Krušelnicka, 1976, p. 34.
74. Smirnova, 1957, p. 106; Krušelnicka, 1976, p. 34; 1979, fig. I/2.
75. Krušelnicka, 1976, p. 34. Un tipar de gresie, pe care este săpat un decor în formă de brăduț, este menționat și de la Teleac (Berciu, Popa, 1965, p. 76, fig. 4/3) fără să se precizeze dacă este vorba de un tipar pentru turnat.
76. *Ibidem* și fig. 9/12-13.
77. Smirnova, 1957, p. 101.
78. Este posibil ca repertoriul uneltelor de piatră și silex al grupului Grănicești să cuprindă și alte tipuri față de cele menționate mai sus. Avem în vedere două topoare plate, trapezoidale (dălți?) de silex precum și un topor perforat, după cât se pare șlefuit, descoperite în așezarea de la Botoșana și atribuite culturii Noua (Teodor, 1980, p. 48, fig. 7/2, 4-5). Întrucât în această așezare vestigiile epocii bronzului și începutului epocii fierului nu au putut fi diferențiate stratigrafic (*ibidem*, p. 45), nu este exclus ca piesele menționate să aparțină Hallstattului timpuriu. Amintim că topoare (sau topoare-ciocan) șlefuite și perforate, foarte asemănătoare cu cel descoperit la Botoșana, se mențin, în silvostepa din dreapta Niprului, până în vremea culturii Černoles (cf. Terenožkin, 1961, fig. 55). Menționăm, de asemenea, că în colecția prof. V. Buliga din Țibeni se află un topor plat, trapezoidal, de silex (lung de 14,5 cm), descoperit în "Râpa cu salcâmi", provenind, eventual, din așezarea hallstattiană timpurie de la Grănicești.
79. Păunescu, 1970, p. 98-99 și nota 23 (analogii etnografice).

80. *Ibidem*, p. 95.
81. S.N. Bibikov, *Iz istorii kamennykh serpov na jugo-vostoke Evropy*, SA, 1962, 3, p. 3-24; Păunescu, 1970, p. 80-81, 100. În același sens cf. și Smirnova, 1957, p. 107; Krušelnicka, 1976, p. 34 și fig. 21/1-5.
82. În legătură cu prelucrarea pietrei și a silixelui în epoca bronzului cf. Florescu, 1964, p. 157-159; Păunescu, 1970, p. 69-82; Teodor, 1980, p. 46-48, cu ilustrație și bibliografie. Despre folosirea uneltelor și armelor de piatră și sillex în epoca bronzului și în Hallstattul "prescitic" din regiunea aflată între Prut și Nipru a se vedea Meljukova, 1958, p. 63; Terenožkin, 1961, p. 83-89; E.A. Balaguri, în *ArchUkr*, I, fig. 100/13-25; 103/10, 12, 14-16; S.S. Berezanska, *ibidem*, fig. 113/1-2; 114/2-4, 7-8; V.I. Illinska, O.I. Terenožkin, *ibidem*, II, fig. 9/6-7, 14; Krušelnicka, 1976, p. 34; 1979, p. 93.
83. Székely, 1966, p. 7.
84. Zaharia, 1965, p. 94, fig. 7/7-9.
85. Patay, 1976, p. 200, fig. 4/3, 5.
86. Krušelnicka, 1976, p. 33-34, fig. 12/2-3.
87. Smirnova, 1957, p. 102 (Mahala); Krušelnicka, 1976, p. 33.
88. Székely, 1966, p. 7 (Reci. Se menționează și un exemplar confecționat din piatră), 34 (Porumbenii Mari); Berciu, Popa, 1965, p. 76 (Teleac); Zaharia, 1965, p. 94 (Mediaș); Svešnikov, 1964, pl. II/10 (Holihrady); Smirnova, 1974, fig. 7/5-6 (Mahala); Krušelnicka, 1976, p. 33 (grupul Holihrady). În legătură cu funcția "greutăților" de lut ars: Smirnova, 1974, p. 365-366.
89. Székely, 1966, p. 7 (Reci); 21, 25, pl. VII/5, 5 a (Cernatu); 34 (Porumbenii Mari); Zaharia, 1965, p. 94 (Mediaș); Berciu, Popa, 1965, p. 79, fig. 5/8-12; 6/13 (Teleac); Svešnikov, 1964, pl. II/8 (Holihrady); Krušelnicka, 1976, p. 33 și fig. 9/18, 23 (Bovsiv I), 13/5-7 (Zalisok).
90. Székely, 1966, p. 25, pl. VII/4; VIII/5, 5 a. Prima piesă, confecționată din piatră (!), are gravate pe o față patru spițe (?).
91. Székely, 1966, p. 21, 25, 27, pl. VIII/4 (Cernatu); Berciu, Popa, 1965, p. 79, fig. 5/13; 6/9 (Teleac); Patay, 1976, p. 200, fig. 4/1 (Poroszló); Svešnikov, 1964, pl. I/15, 18 (Horodnitsa); Krušelnicka, 1976, p. 33, fig. 9/22 (Bovsiv I). Ne întrebăm dacă cele două linguri de lut, descoperite la Botoșana și atribuite culturii Costișa (Teodor, 1980, p. 46, fig. 6/1-2), nu aparțin cumva nivelului de locuire de tip Gáva-Holihrady?
92. Zaharia, 1965, p. 94 (Mediaș); Kemenczei, 1971, pl. XVI/10-13 (Boldogkövöfalja); Kemenczei, 1982 b, p. 86, fig. 5/7 (Nagykálló); Svešnikov, 1964, pl. II/5-7 (Holihrady, Horodnitsa, Fedorovka); Smirnova, 1974, p. 366, fig. 6/2-3 (Mahala IV). Cf. și Krušelnicka, 1976, p. 33.
93. Horedt, 1967; Foltiny, 1968; Paulik, 1968; Kemenczei, 1971; László, 1973; Smirnova, 1974. Un bogat material ceramic este prezentat și discutat și la Zaharia, 1965; Székely, 1966; Horedt, 1966; Patay, 1976; Vasiliev, Gaiu, 1980; Kemenczei, 1982, 1982 a, 1982 b etc.
94. Menționăm, de pildă, că ceramica ornamentată cu striuri, atât de caracteristică fazei timpurii a culturii Gáva-Holihrady, câteodată nici nu este menționată, din cauza publicării selective a descoperirilor. Cf. Smirnova, 1974, p. 375-376.
- 94 a. Apărută după încheierea acestui capitol, nu am mai putut lua în considerație monografia așezării fortificate de la Teleac (Vasiliev et al., 1991).
95. Analizele au fost efectuate în laboratoarele Muzeului de Arheologie din Cracovia, prin bunăvoința colegei Maria Bazielić, care ne-a și comunicat unele din rezultatele obținute (scrisoare datată din 16.X.1983). Rezultatele urmau să fie publicate detaliat în cadrul unui studiu mai amplu privind tehnologia ceramicii Gáva și Lausitz, în *Wiadomości Archeologiczne*, vol. XLVII de aceeași cercetătoare.
96. Folosirea ca degresant a cioburilor pisate constituie o trăsătură comună a ceramicii de tip Gáva-Holihrady, cf. Smirnova, 1974, p. 362.
97. În lămurirea unor aspecte ale tehnicii de confecționare a ceramicii, în special arderea, ne-au fost deosebit de utile discuțiile purtate la Iași, în primăvara 1982, cu d-ra Linda Ellis de la Center for archeological research and development, Peabody Museum, Harvard University (Cambridge, Mass., USA).
98. În pereții câtorva fragmente ceramice am putut observa cioburi pisate sau pietricele de dimensiuni mari, până la 0,6-0,7 cm grosime și 1,5 cm lungime.
98. Frecvența categoriilor (ca și a formelor) ceramice a fost calculată pe baza fragmentelor și nu a vaselor, deoarece numărul cât de cât exact al acestora, în ciuda încercărilor noastre, nu a putut fi evaluat. Notăm, de asemenea, că, uneori, datorită arderii neuniforme sau corodării, încadrarea într-una sau alta din categoriile

menționare a unui număr restrâns de fragmente ceramice (îndeosebi a unora, mai mici) nu a putut fi făcută cu toată certitudinea.

100. Moșolice, 1957, p. 121; Horedt, 1966, p. 13; 1967, p. 150; Foltiny, 1968, p. 340 etc. Vezi și László, 1973, p. 585- 586, cu nuanțări.

101. Proporția ceramicii fine, respectiv a categoriilor IV și V a fost, probabil, în realitate, mai mare decât cea calculată de noi pe baza fragmentelor ceramice. După cum s-a observat, "vasele grosolane, mari de obicei, se sparg în mai multe fragmente decât cele lucrate din pastă fină, în general mai mici, lucru ce schimbă întrucâtva cifrele raportului" (T. Soroceanu, în ActaMN, 19, 1982, p. 728, nota 3).

102. Raportul înălțime-diametru maxim a fost calculat pe baza următoarelor ilustrații: Zaharia, 1965, fig. 9/4 (Mediaș); Székely, 1966, pl. II/1; III/1-2; VI/5, 8 (Reci, Porumbenii Mari); Ignat, 1978, fig. 8/9; 10/6; 11/1, 4 (Volovăț); Smirnova, 1974, fig. 2/1-2; 3/1-2 (Mahala); fig. 2/10 (Somotor).

103. O clasificare a borcanelor descoperite în necropola de la Volovăț a încercat M. Ignat, stabilind trei variante în funcție de prezența sau lipsa proeminențelor. Cf. Ignat, 1978, p. 116- 117.

104. Ignat, 1978, fig. 7/9; 8/9; 9/4; 11/4-5.

105. Teodor, 1980, fig. 4/3.

106. Materiale în Muzeul Județean Suceava. Cf. și Popovici, Ursulescu, 1983, p. 27.

107. Materialul, rezultat în urma unor cercetări de suprafață, efectuate de N. Ursulescu, se află la Cabinetul de istorie al Institutului de învățământ superior de la Suceava. Mulțumim colegului N.U. pentru permisiunea de a studia și desena acest material.

108. Ignat, 1978, fig. 9/1-3, 6.

109. Teodor, 1980, fig. 2/2; 9/2-7.

110. Ignat, 1978, fig. 11/1.

111. Frecvența tipurilor și variantelor a fost calculată pe baza a 104 profiluri și vase reconstituite.

112. Frecvența dimensiunilor a fost calculată pe baza a 93 de fragmente, în cazul cărora s-a putut stabili diametrul gurii.

113. Ignat, 1978, p. 118.

114. *Ibidem*, p. 116, fig. 8/9; 11/4, se publică exemplare întregi, fără proeminențe.

115. Cf. și *ibidem*, fig. 7/9; 9/4, 6 (Volovăț).

116. Asemenea proeminențe apar și pe vasele descoperite la Botoșana (Teodor, 1980, p. 49).

117. Proeminențe alveolate apar și pe unele borcane de la Volovăț (Ignat, 1978, p. 117, fig. 9/1-3).

118. Ignat, 1978, p. 116, fig. 9/2, 6; Teodor, 1980, p. 49, fig. 2/2-3, 7, 9; Popovici, Ursulescu, 1983, p. 27.

119. Ignat, 1978, p. 119, fig. 10/3.

120. Ignat, 1978, p. 119 (neilustrat). Acest fragment ceramic provine (ca și cel menționat în nota 279) din groapa centrală, săpată înaintea ridicării tumulului 6.

121. Hânțești: fragmente ceramice în Muzeul Județean Suceava. Liteni, Vornicenii Mici, Zaharești: Emandi, 1974, p. 34; 37-38; 44-45.

122. Smirnova, 1957, fig. 37/2-4 (Mahala, tipurile Aa, Ab, Ba); Svešnikov, 1964, pl. I/6-7; II/19, 21 (Horodnica, Ivano-Zolotoe, tipurile A? și Ba); Horedt, 1966, p. 13, fig. 9/2-3 (Sighetul Marmăției, tipul C); Székely, 1966, p. 9-12, pl. II/1; III/1- 2; VI/5, 8 (Reci, Porumbenii Mari, tipurile Aa, Ab, Ab, Ba, Bc); Kemenczei, 1971, pl. I/9; XIII/2, 4-5; XIV/3; XV/6, 8; XVII/1, 6, 8-9 (Onod, Tokaj, Szerencs, Megyaszó, Boldogkövőáralja, tipurile Aa, Ab, Ba, Bc); Smirnova, 1974, p. 362, fig. 2/1-2, 10, 15-16; 3/1-2, 12-13, 19-20; 4/3, 5; 5/2; 7/4, 7 (Mahala, Somotor, Reci, Mediaș, tipurile Aa, Ab, Ba, Bb, Bc); Patay, 1976, fig. 2/5 (Poroszló, tip Aa); Chidioșan, 1979, p. 85, 87 (Tășad); Vasiliev, Gaiu, 1980, fig. 9/7, 16; 11/9; 13/6-8; 14/5 (Ciceu-Corabia, tipurile Aa, Ab, Bc); Kemenczei, 1982 b, p. 82, fig. 4/3, 5; 5/4; 6/9; 7/1; 8/2, 4, 7-8; 10/11 (Nagykálló, tipurile Aa, Bb, Bc, C) etc.

123. Smirnov, 1974, p. 372-374.

124. Ignat, 1978, p. 117, fig. 7/6; 9/7. Sunt considerate de autor ca străchini cu marginea mai puțin arcuită în interior.

125. Material inedit în Muzeul Județean Suceava.

126. Teodor, 1980, fig. 2/1; 3/2 (considerată cupă).

127. *Ibidem*, fig. 2/4 (considerat cupă).

128. Muzeul Județean Suceava (cercetări M. Ignat). Cf. și Hänsel, 1976, pl. 42/1.

129. Frecvența tipurilor și variantelor a fost calculată pe baza a 103 profiluri și vase reconstituite.

130. Frecvența dimensiunilor a fost calculată pe baza a 95 fragmente ceramice, în cazul cărora s-a putut stabili diametrul guri.
131. Ignat, 1978, p. 114, 118; Teodor, 1980, p. 122.
132. Teodor, 1980, fig. 2/1.
133. Fragment ceramic în colecția Muzeului Județean Suceava.
134. Teodor, 1980, fig. 2/3.
135. Smirnova, 1957, fig. 37/5; 38/4 (Mahala, tipurile Aa, Ad); Svečnikov, 1964, pl. I/2-4 (Horodnitsa, tip A); II/12 (Novosilka Kostjukova, tip B); Zaharia 1965, fig. 3/1-17; 4/1-2, 4-8; 5/4 (Mediaș, tipurile A, Ccb, D); Berciu, Popa, 1965, fig. 8/5, 8-9, 12 (Teleac, tipurile Aa, Aba, Bd); Székely, 1966, pl. III/5- 7, V/10 (Reci, tipurile A, Cc); IV/5, 11-12, 14-15 (Cernatu, tipurile A, B, D); VI/10-11, 13-14 (Porumbenii Mari, tipurile A, C); Horedt, 1966, fig. 9/6, 9-10 (Sighetul Marmăției, tipurile Aa, Dc); Kemenczei, 1971, pl. IX/14-17; X/13-16; XI/10-11 (Tiszakeszi-Tiszapart I, III, tip Db); XII/10 (zona Tokaj, tipul Db); XV/2 (Megyaszó, tip Db); Smirnova, 1974, fig. 2/8; 3/7-8; 4/10; 6/1; 4, 6 (Mahala, tipurile A, B, D); 2/14 (Somotor, tip A); Vasiliev, Gaiu, 1980, fig. 9/1-5, 9, 15; 10/3-7; 11/1-5; 13/1-3; 15/1, 4, 6, 14; 16/1-3, 14; 17/2-6, 8-12, 15-16, 21-24 (Ciceu-Corabie, tipurile Aa, Aba, Abb, Ad, Ca, Ccca, Ccb, Da, Db); Kemenczei, 1982 b, fig. 3/7; 6/1, 8; 7/3; 8/6; 9/5, 13 (Nagykálló, tipurile Aa, Aba, Abb, Db); Némethi, 1982 (Berea, tip Dc; Carei, tip Da; Dindești, tipurile Abb, Da; Pișcolt, tip Db, E; Vășad, tip Aba. Desene puse la dispoziția noastră de I. Némethi).
136. Atât la Siliștea Nouă, cât și la Tiszakeszi (-Tiszapart I, III) străchinile de tip Db se asociază cu vase în formă de sac, ornamentate cu brăie alveolate. Cf. fig. 51/4-5 și Kemenczei, 1971, pl. IX/3, 11-12, 14-17; X/2, 10, 13-16; XI/5, 9-11. Atragem atenția și asupra faptului că, de multe ori, sunt considerate străchini cu marginea arcuită în interior și vase care, de fapt, nu fac parte din această categorie, deoarece pereții lor nu sunt înclinați spre interior, impresia de margine îndoită spre interior datorându-se modelării buzei. A se vedea, de pildă, Smirnova, 1974, p. 362, fig. 2/8, 14, 23; Ignat, 1978, p. 117, fig. 7/6; 9/7; Vasiliev, Gaiu, 1980, p. 40, 42, 45, 48, 58, fig. 9/4, 11; 10/3-4, 6; 15/1, 14; 16/1-2; 17/4, 6-7. Toate aceste vase aparțin tipului A din clasificarea noastră.
137. Cf. László, 1973, p. 585-591 și fig. 3-5, cu bibliografia anterioară. În ceea ce privește literatura mai recentă, a se vedea M. Rusu, 1973; Smirnova, 1974, p. 374; fig. 3/3-4, 14-15, 22; 6/10; 7/8; Kemenczei, 1982, p. 278, fig. 1/1-7; 1982 a, p. 314-315; 1982 b, p. 78, fig. 3/1, 4-5, 8; 5/6; 6/46; 7/15; 8/1; 9/10-11.
138. Am avut în vedere următoarele vase: Székely, 1966, pl. II/3-4; IV/1-2 (Reci); Smirnova, 1974, fig. 2/3-4 (Mahala), 12 (Somotor), 17-19 (Reci).
139. Paulik, 1968, fig. 7/3=Smirnova, 1974, fig. 2/12.
140. Nu este exclus ca un fragment de gât înalt, cilindric, cu marginea evazată, descoperit la Volovăț, să fi aparținut unui asemenea vas. Cf. Ignat, 1978, p. 117, fig. 8/2.
141. Teodor, 1980, fig. 9/3. Înclinația profilului este incorect stabilită.
142. Preda, 1959, p. 836, fig. 8/4-5; 9/8-13; 32 (Sâncrăieni); Vlassa, Dănilă, 1962, p. 346, fig. 4/3, 5 (Sărățel); Székely, 1966, p. 8-9, 11, 15, 22, 31; pl. II/3-4; III/3-4; IV/1-3 (Reci); IV/4, 6-7 (Cernatu); VI/1-3 (Porumbenii Mari); Paulik, 1968, p. 40; fig. 7/1-5 (Sărățel, Reci, Somotor, Sâncrăieni, Tiszavasvári); Smirnova, 1974, p. 362, 372; fig. 2/3-4 (Mahala III); 2/12 (Somotor); 2/17-18 (Reci); Patay, 1976, fig. 3/2 (vas miniatural, Poroszló); Vasiliev, Gaiu, 1980, fig. 13/14 (profil incorect stabilit); 16/11 și, probabil, 11/13; 14/3; 15/8; Kemenczei, 1982, fig. 2/11=Paulik, 1968, fig. 7/5=Kemenczei, 1982 a, fig. 6/7 (Tiszavasvári); Kemenczei, 1982 b, p. 78; fig. 3/2; 9/10 (Nagykálló).
143. Paulik, 1968, p. 40.
144. Smirnova, 1974, p. 372-374.
145. Cf. nota 137 și Moscalu, 1983, p. 15 și urm.
146. Cf. Paulik, 1968, fig. 3/3=Foltiny, 1968, fig. 3/5=László, 1973, fig. 4/1 (Bodrogkeresztur); Paulik, 1968, fig. 3/4=László, 1973, fig. 4/5 (Munkačevo); Foltiny, 1968, fig. 3/2=László, 1973, fig. 4/4 (Munkačevo). Calculele au fost efectuate pe baza vaselor citate mai sus.
147. Ambele variante au fost atestate, de pildă, în așezarea de la Ciceu-Corabia. Cf. Vasiliev, Gaiu, 1980, p. 52, 54, fig. 9/18; 11/13; 12/2-3.
148. Pentru analogii cf. Preda, 1959, fig. 7/3-8 (Sâncrăieni); Zaharia, 1965, fig. 5/3; 9/5, 14 (Mediaș, niv. I); Paulik, 1968, fig. 4/3 (Munkačevo); 10/1, 3 (Somotor); 10/2 (Užgorod); Foltiny, 1968, fig. 3/1, 4 (Nagykálló); Kemenczei, 1971, pl. III/1, 6, 8, 10; VI/2-4; X/7-8 (Tiszakeszi); Smirnova, 1974, fig. 3/3; 7/8 (Mahala IV); 3/14-15 (Somotor); 3/22 (Teleac); Kemenczei, 1982, fig. 1/2, 4-6, 9; 2/9-10; 1982 a, fig. 6/1-2 (Nagykálló); 1982 b, fig. 10/1-2, 4, 6 (Nagykálló). Decorul canelurilor verticale pe pântec apare încă la începutul Hallstattului, pe "urnele"

- Gáva timpurii (la Nagykovács, de pildă), fiind apoi foarte caracteristic vaselor bitronconice ale "orizontului Somotor" (HaB3). Cf. Paulik, 1968, p. 41, fig. 10/1-3 și Kemenczei, 1982 b, p. 90, fig. 10/1-2, 4, 6.
149. Hăntuști: cercetări M. Ignat, materiale în Muzeul Județean Suceava. Cf. și Hănsel, 1976, p. 107, nr. 7; pl. 42/2-3; Ignat, 1981, p. 144. Liteni, com. Moara: Emandi, 1974, p. 37-38, nr. 42, pl. 8/6. Unele fragmente ceramice în colecția Laboratorului de arheologie al Universității din Iași (donăție I. Emandi).
150. Cf. László, 1973, p. 593-595 (cu bibliografie) și Smirnova, 1974, p. 474 (cu referire la Mahala IV, în comparație cu Mahala III). Ca analogii pentru vasele de la Siliștea Nouă a se mai vedea și Kemenczei, 1971, pl. XI/1 (Tiszakeszi și XIII/1 (zona Tokaj)). În ambele locuri, ca și la Siliștea Nouă, vasele citate sunt asociate cu borcane ornamentate cu brăul alveolat (ibidem, pl. XI/5, 9; XIII/4-5).
151. Teodor, 1980, p. 122, fig. 2/7.
152. Kemenczei, 1982 a, p. 315, fig. 7/1=Kemenczei, 1982, fig. 2/7. La vasul de la Taktabáj raportul înălțime: diametru maxim este 1:1,03, partea superioară reprezentând 65%, iar cea inferioară 35% din înălțime.
153. Cf. László, 1973, p. 586-589, 593-594, fig. 2/1-4; 3/1 (Gáva, Nagykovács, Lăpuș, Barca) (cu bibliografie).
154. Paulik, 1968, p. 39-40; Foltiny, 1968, p. 340; Kemenczei, 1982 b, p. 78.
155. Horedt, 1966, p. 17-18; Foltiny, 1968, p. 340.
156. Cf. Teodor, 1980, p. 49, fig. 9/6 (probabil varianta Aa. Autoarea consideră că este vorba de fragmentul unei cești trilobate) și p. 47, fig. 2/9 (varianta Ab. Autoarea atribuie acest vas culturii Noua).
157. Svešnikov, 1964, pl. I/8 (Horodnitsa); Paulik, 1968, fig. 6/10 (Somotor); Patay, 1976, fig. 2/5, 12 (Poroszló); Kruselnicka, 1976, fig. 9/32 (Bovšiv I, borcan cu două torți); 11/2 (Sopot); Kemenczei, 1982 b, fig. 4/4; 9/4 (proveniență neprecizată).
158. Pentru descoperirile de la Siret vezi lucrarea citată în nota 63 a. Ceramica descoperită aici, care nu a putut fi avută în vedere la elaborarea clasificării noastre, va fi comentată sumar în explicația figurilor. Ignat, 1978, p. 117, menționează de la Volovăț două tipuri de străchini cu marginea lobată, denumite I B2 și I B3. Unul din vasele reproduse (ibidem, fig. 8/4) este, în realitate, o cupă cu buza lobată, cel de al doilea (fig. 7/7) aparținând, probabil, tot aceluiași tip.
159. Cf. Smirnova, 1957, fig. 37/7; 1965, fig. 25/1, 4 (Mahala); 1974, fig. 2/6, 9; 4/12; 5/1 (Mahala); 3/25 (Medias); Berciu, Popa, 1965, fig. 8/10-11 (Teleac); Székely, 1966, p. 11, pl. VII/3 (Reci); Paulik, 1968, p. 40-41. Vasele prezentate drept străchini sunt, în realitate, cupe (fig. 6/1-2, 9, 11), la care se adaugă un borcan (fig. 6/10) și fragmente de tip neprecizat (fig. 6/3-8); Kemenczei, 1971, pl. II/4 (Boldogkövárja); 1982 a, fig. 6/8 (Tiszavasvári); 1982 b, p. 82, fig. 9/14 (localitate neprecizată); Patay, 1976, fig. 2/6; 3/5 (străchină miniaturală) (Poroszló); Kruselnicka, 1976, fig. 9/30 (Bovšiv I); Vasiliev, Gaiu, 1980, nu menționează în text vase cu buza lobată, dar fragmentele ceramice reproduse la fig. 10/7; 16/19; 17/7, 13 par să fi aparținut unor străchini cu marginea ondulată (Ciceu-Corabia).
160. Am inclus în acest tip și fragmentele reproduse în fig. 34 căci profilul corpului vaselor, în ciuda lipsei marginii, arată clar că aparțin unor cupe cu buza lobată.
161. Ignat, 1978, p. 117, fig. 7/7; 8/4 (cu decor incizat, în valuri); 10/1-2. Sunt considerate străchini. Piese de la fig. 8/4 și 10/1 au servit ca urne funerare (Volovăț); Teodor, 1980, p. 49, fig. 1/5, considerată cană (Botoșana).
162. Ignat, 1978, p. 117-118.
163. Berciu, Popa, 1965, fig. 7/3; 8/6 (Teleac); Zaharia, 1965, fig. 7/2-3; Székely, 1966, pl. VI/12 (Porumbeni Mari, cupă cu picior cu șapte loburi); Paulik, 1968, fig. 6/1-2, 9, 11 (Lechința de Mureș, Somotor, Bököny); Kemenczei, 1971, pl. I/7; 1982, fig. 3/2, 4-6; 1982 a, fig. 6/9, 12, 13 (Gávavencsellő, com. Szabolcs); Smirnova, 1974, fig. 2/5, 13, 19; 3/6, 16 (Mahala, Somotor, Lechința de Mureș); Kruselnicka, 1976, fig. 9/1 (Bovšiv I).
164. De pildă, din perioada corespunzătoare stratului Mahala III, cu care așezarea de la Grănicești prezintă foarte multe similitudini, nu se publică nici un tip de ceașcă, în timp ce din faza mai nouă, corespunzătoare stratului Mahala IV, se menționează mai multe exemplare (cf. Smirnova, 1974, p. 363 și fig. 2, în comparație cu fig. 3). De la Ciceu-Corabia, de unde se publică, de altfel, un bogat și variat material ceramic, în multe privințe, analog cu cel de la Grănicești, se menționează doar o singură ceașcă întregită și alte două fragmente (Vasiliev, Gaiu, 1980, p. 54, fig. 10/1; 16/9; 17/17). Stabilirea analogiilor este îngreunată și de faptul că, uneori, se publică fotografii care nu redau forma exactă a vaselor (vezi, de pildă, Kemenczei, 1971, pl. I/1, 3-6, 8, 10-14; II/5, 13).
165. Teodor, 1975, p. 122, fig. 3/4.
166. Ignat, 1978, p. 117, 126, fig. 8/3; 11/2.
167. Popovici, Ursulescu, 1983, p. 27-28.

168. Cf. Berciu, Popa, 1965, fig. 8/3: Teleac (tipul Ea); Székely, 1966, pl. IV/13: Cernatu (D); Kemenczei, 1971, pl. I/5: Hejőkürt (A); I/6, localitatea neprecizată (Ca); I/13: zona Tokaj (Fd); Vasiliev, Gaiu, 1980, fig. 10/1: Ciceu-Corabia (A); Kemenczei, 1982, fig. 3/16 (A); 18 (Ec); 21-22 (D): localități neprecizate; 1982 b, fig. 7/6 (Fc); 7/10 (Fa): Nagykálló.
169. Vasiliev, Gaiu, 1980, p. 54, fig. 15/7 (considerată ulcică).
170. Berciu, Popa, 1965, fig. 8/7.
171. Patay, 1976, fig. 3/2, 4.
172. Ursulescu, Batariuc, 1978, p. 90-91, fig. 9/7.
173. Vasiliev, Gaiu, 1980, p. 45, fig. 17/20. ~~decorul~~ fragmentului este identic cu cel reprodus de noi în fig. 39/4.
174. Kemenczei, 1982 b, fig. 8/8.
175. Teodor, 1975, p. 122, fig. 3/3.
176. *Ibidem*, fig. 3/1.
177. Pentru problemele culturii Lausitz a se vedea studiile cuprinse în volumul recent *Südzone der Lausitzer Kultur...* (Kraków-Przemysl, 1982). În legătură cu periodizarea și cronologia culturii Lausitz din Polonia, v. mai ales studiile lui M. Gedl (p. 11-33) și B. Gediga (p. 49-58) din același volum. Ca analogii din sudul Poloniei pentru cele două vase de la Cucorâni putem cita M. Gedl, *op. cit.*, fig. 4/e (Zbrojewsko); 5/b, c (Czestochowa-Raków); 9/a-b (Kraków-Midlniki), datate în HaB și chiar C (cf. fig. 13, tabel sinoptic). A se vedea și B. Gediga, *op. cit.*, pl. I, cuprinzând evoluția ceramicii de tip Lausitz din Bronz C și până în HaD. Cele mai apropiate analogii pentru vasele de la Cucorâni se întâlnesc în perioada HaB și începutul HaC. (Figurile din cuprinsul planșei nu sunt numerotate!). Ne reținem atenția, din același volum, studiul lui K. Moskwa, privind evoluția grupului Tarnobrzeg al culturii Lausitz, răspândit în sud-estul Poloniei, în bazinul râurilor Vistula și San (p. 301-315). Cele mai bune analogii pentru vasele de la Cucorâni le întâlnim în faza a III-a a acestui grup (fig. 5/f: Trzesowka; 5/j: Tarnobrzeg), pe care autorul o datează în HaC și până la începutul perioadei La Tène (p. 302). Este interesant de menționat că în unele așezări ale acestui grup, aparținând fazei evoluată a culturii Lausitz (aproximativ HaB-C), apar și elemente ale culturii Gáva. Cf. notele 176, 177 și Bazielich, 1982, în special p. 287, 297. În ceea ce privește Ucraina de vest (Podișul Volino-Podolic) așezările și necropolele de tip Lausitz par a fi legate de grupul Tarnobrzeg din Polonia (cf. Krušelnicka, 1976, p. 37-45). Analogii pentru cele două vase de la Cucorâni întâlnim mai ales în necropolele de la Mlinisko și Verben' (*ibidem*, fig. 15/III.17; IV.24), precum și în așezarea Gáva-Holihady de la Zaliski aparținând "Hallstattului tracic evoluat", în care apar și forme de tip Lausitz (cf. Krušelnicka, 1979, p. 83-84, fig. VI/7).
178. Teodor, 1975, p. 122, fig. 2/5.
179. Cf. Paulik, 1968, p. 40, fig. 5 și, în special, Kemenczei, 1970, p. 33-34, fig. 3; pl. II/10, 13 (Borsodharsány); VI/5 (Bükkzentlászló); VIII/7-8, 10 (Miskolc, peștera Szeleta); XIV/3 (Ozd); Kemenczei, 1982 a, fig. 5/2 (Szajla). Evoluția culturii Kyjatice începe în HaA, pe fondul culturii Piliny, și poate fi urmărită, în unele regiuni, până în faza HaC sau chiar până în perioada "scitică timpurie" (Kemenczei, 1970, p. 33-34, 41-43; 1982 a, p. 311, 314).
180. Muzeul Județean Suceava. Informații amabile M. Ignat.
181. Paulik, 1968, fig. 5/3, 6, 9-10 (Kyjatice, Kamenriv Most, Chotin, Podrečany); Kemenczei, 1971, pl. I/1-2 (Zagyvapálfalva); 1982 a, fig. 5/3-4, 6 (Szajla).
182. Kemenczei, 1982, fig. 1/8.
183. Patek, 1974, p. 343-344, pl. II/1-3, 7-9.
184. Horedt, 1967, p. 151-152. Este vorba, credem, de vasul reprodus la Preda, 1959, fig. 33 și Paulik, 1968, fig. 8/1.
185. Teodor, 1980, fig. 1/5 (înălțime = 3,8 cm).
186. Székely, 1966, p. 23 (Cernatu); p. 33, pl. VI/11, 16, 22 (Porumbenii Mari); Patay, 1976, p. 199, fig. 3/2-6 (Poroszló); Krušelnicka, 1976, fig. 9/26, 29 (Bovšiv I); Vasiliev, Gaiu, 1980, p. 40, fig. 10/2 (Ciceu-Corabia).
187. Patay, 1976, p. 199.
188. Smirnova, 1974, p. 372-373, fig. 2/5, 13, 19, 21; 4/13 (Mahala III). Cf. și Paulik, 1968, fig. 6/1-3, 5-6, 8-9, 1-13 (Lechinja de Mureș, Mediaș, Somotor, Bököny).
189. Ignat, 1978, fig. 8/4.
190. Némethi, 1982. A se vedea, în special ceramica din necropola de la Sanislău, morm. 1-3, 6.
191. Smirnova, 1974, p. 373.

192. Menționăm, astfel, că în S. 10 (inclusiv cas. 20) au fost descoperite 6, 61 fragmente ceramice pe m², iar în S. 8 și cas. 18-19 numai 5, 92, în timp ce în celelalte sectoare ale așezării au putut fi înregistrate următoarele valori: S. 2 și cas. 3-8 (inclusiv bord. 1-2 și gropile 2, 8-9): 13,18; S. 3 și cas. 9-11: 24,20; S. 9: 21,80; S. 5-7 și cas. 14-17: 35,60; S. 4 și cas. 12-13: 9, 68. În măsura în care frecvența fragmentelor ceramice poate fi socotită ca un indiciu al intensității locuirii, așezarea de la Grănicești avea două sectoare cu urme de viață mai dense, între ele aflându-se o zonă mai puțin intens locuită.
- 192 a. Ursulescu et. al., 1986-1987, p. 90; pl. IV/3.
193. Horedt, 1963, fig. 2/1-11 (Lechinița de Mureș). În legătură cu descoperirile de aici, mai vechi, cf. D.Popescu, Dacia, 2, 1925, pl. XLX/4-7); Svešnikov, 1964, pl. I/16-17 (Horodnitsa); Berciu, Popa, 1965, fig. 5/1-5, 7; 6/4-8 (Teleac); Székely, 1966, pl. VII/6 (Reci); Smirnova, 1974, p. 366, nota 42 (Somotor); Patay, 1976, fig. 3/7-9 (Poroszló), Krušelnicka, 1976, fig. 13/8 (Zaliski); 1979, p. 83 (Zaliski, Fedorovka); Kemenczei, 1982, p. 281.
194. Cf. Horedt, 1963, p. 532, 534, concluzii formulate pe marginea descoperirii, într-o groapă a așezării hallstattiene de la Lechinița de Mureș, a 11 statuete zoomorfe și a două vase întregi, care constituie probabil, o ofrandă.
- 194 a. Cf., de pildă, Maleev, 1987, fig. 3/1; Vasiliev et al., 1991, fig. 28/12.
195. Determinarea materialului osteologic de la Grănicești o datorăm prof.dr. Sergiu Haimovici.
196. Teodor, 1980, p. 46.
197. Iată repartizarea pe specii a oaselor de animale, descoperite la Nagykaló: animale sălbatice 10, domestice 299 bucăți, dintre care câine 110, bovine 93, ovicaprine 57, cal 20, porc 19 buc. Cf. Kemenczei, 1982 b, p. 92. Aceleași specii de animale au fost semnalate și din acele așezări din împrejurimile Cracoviei în care elemente ale culturii Gáva apar în mediul culturii Lausitz. Cf. Bazielič, 1983.
198. Cărciumaru, 1983, p. 129.
199. *Ibidem* (Tășad); și Patay, 1976, p. 198 (Poroszló). În așezările mai sus-menționate (nota 197) din împrejurimile Cracoviei, alături de resturi de cereale au fost descoperite și semințe de *Cammelina Sativa* L, o plantă uleioasă, din care s-a obținut o grăsimă folosită la prepararea hranei.
200. László, 1973; 1974; 1978; 1979, cu bibliografie.
201. Kemenczei, 1981; 1982, p. 276-278, 281; 1982 a, p. 314; 1982 b, p. 78, 82, 88, 90.
202. Emődi, 1979; 1980; Chidioșan, Emődi, 1982. Cf. și Dumitrașcu, Emődi, 1980.
203. Kacsó, 1975, p. 62; 1981, p. 20-22.
204. Kemenczei, 1981; 1982 a, p. 307, fig. 1 (tabel cronologic); 1982 b, p. 90-91. Posibilitatea unei asemenea datări timpurii nu a fost exclusă nici de descoperirile anterioare. Cf. László, 1978, p. 39-40.
205. Kemenczei, 1982 b. În legătură cu depozitul v. și Mozsolics, Hegedűs, 1963. Pentru unele probleme ale datării acestei așezări cf. și nota 236.
206. Patay, 1976; Kemenczei, 1982 a, p. 315.
207. Kemenczei, 1982, p. 283; 1982 a, p. 315.
208. M. Rusu, 1963, p. 188, nota 35; 1974, fig. 1/9; Horedt, 1966, p. 18; 1967, p. 150-151; Foltiny, 1968, p. 348, fig. 4/3; László, 1973, p. 584, 589-590, fig. 3/7; Bader, 1978, p. 79.
209. Sondaj efectuat de T. Bader în 1977. Materiale în Muzeul Județean Satu Mare.
210. Chidioșan, 1979.
211. Bader, 1970.
212. I. Némethi, StComSatu Mare, 2, 1972, p. 113-120. A se vedea și Némethi, 1982, cu o bogată ilustrație, unde sunt discutate descoperirile de tip Gáva din zona Careiului.
213. Morintz, 1977, p. 1481.
214. Kemenczei, 1981 a; 1981 b; 1982, p. 277, 284-285; 1982 a, p. 315, 1982 b, p. 93. V. și Patek, 1974; 1980, p. 160-163.
215. Bader, 1978, p. 80; László, 1979, în spec. p. 542-544.
216. Kemenczei, 1982, p. 277 și nota 13, cu bibliografie. În legătură cu stratigrafia verticală și orizontală de la Somotor, v. și László, 1978, p. 41 și notele 58-63. Pentru paralelismul Somotor II - Mahala IV v. Smirnova, 1974, p. 373-377.
217. Morintz, 1977, p. 1481. V. și Zaharia, 1965; Zaharia, Morintz, 1965.
218. Smirnova, 1957; 1965; 1971; 1972; 1974; 1976; 1978.
219. Smirnova, 1978.
220. *Ibidem*, p. 68, 71-72.
221. Smirnova, 1974, p. 372-373, fig. 2.

222. Smirnova, 1978, p. 68, 71.
223. Smirnova, 1974, p. 373-374, fig. 3.
224. Smirnova, 1978, p. 68 (tabel).
225. Smirnova, 1974, p. 377, 379; 1978, p. 71-72.
226. V. în același sens, pentru Grănicești, László, 1980 (comunicare 1976), p. 183-184, iar pentru Volovăț, Ignat, 1978, p. 119-120.
227. Kacsó, 1981, p. 15, 21-22.
228. V. *supra* (Ritul și ritualul funerar) și Kacsó, 1981, p. 5.
229. Cf. Kacsó, 1975, p. 55-62, fig. 5-7; 10/1; 12/1-2; 13/1, 3; 14/2-4; 1981, p. 6-8, 20-22. Autorul presupune chiar că unele din formele amintite, prezente și în faza Lăpuș I, apar în cultura Gáva, în general, sub influența grupului Lăpuș (Kacsó, 1981, p. 20).
230. Kacsó, 1981, p. 8.
231. *Ibidem*, p. 20.
232. *Ibidem*.
233. Ignat, 1978, p. 119 (neilustrat).
234. M. Ignat (*ibidem*) consideră, dimpotrivă, că fragmentul ceramic în discuție, împreună cu un alt fragment de borcan, ornamentat cu un șir de găuri incomplete sub buză (*ibidem*, fig. 10/3), provenit din aceeași groapă, constituie supraviețuiri din epoca bronzului și subliniază vechimea descoperirilor de la Volovăț.
235. Teodor, 1980, fig. 2/2. În text (p. 49), acest fragment ceramic este menționat doar în treacăt, fără să fie măcar descris.
236. Poate nu este inutil să menționăm că patru fragmente ceramice, ornamentate cu brâu alveolat, au fost descoperite și în așezarea de la Nagykálló, datată, recent, în Ha A1 (Kemenczei, 1982 b, p. 90, fig. 4/3; 5/4; 7/10; 8/2). Fără să insistăm aici asupra acestei probleme, menționăm că deja pe baza primei publicații (Mozsolics, Hegedűs, 1963), din care reieșea că în cuprinsul stratului de cultură, gros de 0,80-1 m pot fi distinse două niveluri, care pot fi puse în legătură cu câte un depozit de bronzuri, am considerat că așezarea de la Nagykálló a fost locuită din Ha A și până la începutul perioadei Ha B (László, 1978 p. 40-41).
237. Ignat, 1981, p. 139-140, fig. 4.
238. Kemenczei, 1982 a, p. 315, fig. 7/1.
239. V. nota 177, cu detalii. Unele complexe, din care provin vase asemănătoare, ating, conform datărilor din Polonia, și perioada Ha C.
240. Ignat, 1981, p. 8, fig. 5/5.
241. Vulpe, 1965; 1970; 1974; 1979, p. 2270-2273.
242. Ignat, 1976, p. 105; 1978, p. 120-124.
243. László, 1979, p. 539-540; Vasiliev, 1983, p. 45, 51- 53 (Teleac).
244. László, 1980, p. 187, nota 45 (bibliografie). V. și Smirnova, 1973, Krušelnicka, 1979, p. 89-92. Tradițiile culturilor locale, Gáva-Holíhrady, Lausitz și Wysocko se resimt destul de puternic chiar și în grupul "scitic timpuriu" din Podolia de vest și Bucovina, care își începe evoluția la sfârșitul sec. VII sau în prima jumătate a sec. VI î.e.n. Cf. Smirnova, 1979, p. 62-65; Krušelnicka, 1979, p. 93-95.

3. CULTURA CORLĂTENI-CHIȘINĂU. GRUPUL CORLĂTENI

Până la recenta identificare în nord-vestul Moldovei a culturii Gáva-Holihrad, complexul cultural cu ceramică canelată a fost reprezentat la est de Carpați numai prin descoperirile de tip Corlăteni. În capitolul 1.5 al lucrării am schițat conturarea treptată a acestui grup în cursul anilor '50-'60, mai ales pe baza observațiilor stratigrafice făcute la Corlăteni, Trușești și Andrieșeni precum și a studiului comparativ al materialului arheologic, provenit din diferite stațiuni. Ne-am referit, de asemenea, la legăturile stabilite cu descoperirile de tip Chișinău-Lucașevca din regiunea pruto-nistroviană, formând, împreună, una din cele mai însemnate culturi hallstattiene timpurii din estul spațiului carpato-danubian¹⁾.

3.1. Aria de răspândire

Spre deosebire de grupul Grănicești al culturii Gáva-Holihrad, atestată, deocamdată, numai în Podișul Sucevei, monumentele arheologice ale grupului Corlăteni sunt răspândite, cu o mai mică sau mai mare intensitate, în aproape toate unitățile geografice ale Moldovei. Am reușit să înregistrăm și să cartăm 136 de descoperiri, dintre care 71 sigure și 65 nesigure (dar probabile), care pot fi atribuite grupului Corlăteni (v. *Lista descoperirilor* și *harta* 3). Nesiguranța atribuirii culturale se datorează, în bună măsură, faptului că numai 27 de descoperiri au fost depistate în urma unor săpături sau sondaje, de o amploare nu prea mare, în general, restul obiectivelor fiind identificate cu ocazia unor cercetări de suprafață. În ceea ce privește frecvența descoperirilor, în stadiul actual al cercetărilor situația este următoarea (între paranteze va fi menționat numărul descoperirilor sigure, nesigure și totalul lor). Cele mai multe descoperiri se concentrează în Câmpia Moldovei (41 + 34 = 75), urmând Podișul Central Moldovenesc (12 + 13 = 25), Dealurile Fălciului (3 + 5 = 8), Colinele Tutovei (1 + 6 = 7), Depresiunea Elan-Horincea (3 + 3 = 6), Subcarpații (5) și Culoarul Siretului (1). Din zona de contact a Podișului Sucevei cu Subcarpații provin 4 (3 + 1), din zona de contact a Podișului Sucevei cu Culoarul Siretului 3 (1 + 2) și, în sfârșit, din zona de contact a Podișului Sucevei cu Câmpia Moldovei 2 (1 + 1) descoperiri. Se observă, prin urmare, lipsa descoperirilor de tip Corlăteni în Podișul Sucevei, ceea ce se explică prin prezența, acolo, a grupului Grănicești. Se poate constata, de asemenea, imputinarea descoperirilor spre sudul Moldovei și chiar lipsa lor din Câmpia Siretului și din Câmpia Covurluiului, regiuni care au făcut parte, poate încă de la începutul Hallstattului, din aria unor culturi sau grupe, răspândite la Dunărea de Jos și în zona istro-pontică.

3.2. Așezările

3.2.1. Așezările fortificate nu au fost cunoscute, până în ultimii ani, în cadrul grupului Corlăteni²⁾, fiind admis, totuși, ipotetic, că tradițiile tipului de cetate hallstattiană ar data, și în această arie, încă din HaA³⁾. Această ipoteză a fost confirmată prin recente cercetări de la Căndești, localitate situată la marginea răsăriteană a Subcarpaților Vrancei, în zona de contact cu Câmpia Siretului inferior. Aici, pe platoul Banu, așezarea Noua II este suprapusă de urme de locuire hallstattiene timpurii, pe care cercetătorii obiectivului le consideră analoage cu descoperirile de la Corlăteni, Trușești, Andrieșeni etc. și le datează în Ha A2. Așezarea se află pe platoul întins al unei terase înalte, având pe trei laturi pante înclinate, accesul fiind posibil numai dinspre latura de sud. În această zonă a fost amenajată, odată cu constituirea așezării hallstattiene, o primă fortificație ("prima circumvalație"), al cărei traseu a putut fi doar parțial urmărit. Valul, care delimitează o incintă enormă, este, actualmente, puternic aplatisat, aproape anihilat, în cea mai mare parte acoperit de vatra satului Căndești. Valului i s-a adăugat, foarte probabil, și un șanț adiacent. Nu este exclus că pe latura de sud a existat și o a doua fortificație. Sigur este, însă, că tot în această perioadă au fost accentuate, prin escarpare, pantele de nord-vest ale terasei Banu și a fost transformat într-un șanț adânc talvegul unui torent ce se găsea la limitele de sud-sud-vest ale teraselor Banu și Corbea. Fortificația astfel constituită va fi folosită și în perioadele următoare, până în secolul V î.e.n., când va fi construită cea de a doua circumvalație⁴⁾.

3.2.2. Așezările deschise prezintă o mare varietate în ceea ce privește formele de relief, preferate pentru întemeierea lor. Pe baza datelor de care dispunem (numai pentru o parte a așezărilor), se conturează următoarea imagine (între paranteze se va menționa numărul descoperirilor sigure, al celor nesigure și totalul lor). Cele mai multe așezări ($27 + 14 = 41$) sunt situate pe terasele inferioare ale râurilor, urmând apoi ($16 + 17 = 33$) cele aflate pe terasele joase de luncă sau chiar în văi. Acest tip de așezare este frecvent, în special, în regiunile depresionare. Foarte rare sunt așezările întemeiate pe terasele medii ($3 + 1 = 4$) sau înalte (2), întâlnite numai în regiunea subcarpatică și în zonele de podiș. În același peisaj geografic sunt relativ frecvente ($22 + 11 = 33$) așezările situate pe promontorii, înălțimi (făcând parte, de cele mai multe ori, din terasele inferioare), cu o bună vizibilitate și posibilități naturale de apărare. În sfârșit, în legătură cu unele așezări ($8 + 1 = 9$) se menționează că se află la confluența a două ape. Dintre acestea fac parte și unele așezări situate pe promontorii.

3.2.3. Date stratigrafice. În 65 de cazuri (dintre care 49 sigure și 16 probabile) așezările grupului Corlăteni suprapun urmele de locuire de tip Noua, din Bronzul târziu. Întrucât nu totdeauna se specifică dacă este vorba de faza Noua I sau II, și de asemenea, nu totdeauna poate fi precizat dacă așezarea datează chiar de la începutul Hallstattului, această suprapunere nu indică, neapărat, și o succesiune imediată.

Datorită unor deranjamente ulterioare (așezări mai recente, lucrări agricole, alunecări de teren etc.), observațiile stratigrafice au fost îngreunate chiar și în așezările

cercetate prin săpături (Dănești, Lozna, Prăjești, Târpești etc.), uneori neputându-se stabili nici măcar grosimea stratului de cultură. Acesta, în general, nu este prea mare: la Andrieșeni 0,10-0,50 m⁵⁾, la Dănești cca 0,60 m⁶⁾, la Prăjești 0,30-0,40 m (strat în care au fost descoperite și urme de locuire din alte epoci!)⁷⁾, la Trușești maximum 0,30 m⁸⁾, iar la Valea Lupului 0,20-0,40 m⁹⁾. Doar la Podul Iloaiei este semnalată o așezare cu stratul de cultură gros de cca 1 m, această observație nu se bazează, însă, pe săpături arheologice¹⁰⁾. Prin urmare, majoritatea așezărilor nu a fost locuită, probabil, vreme prea îndelungată. Aceeași concluzie o întărește și observația că așezările au, în general, un singur nivel de locuire. Singura excepție o constituie așezarea de la Corlăteni, având două niveluri succesive¹¹⁾ și, poate, așezarea de la Dănești unde, în șanțul V₇ au fost observate două depuneri hallstattiene timpurii, fără ca acestea să fi putut fi mai clar diferențiate și pe baza descoperirilor¹²⁾.

3.3. Locuințele și anexele lor

În așezările grupului Corlăteni au fost descoperite, până în prezent, numai *locuințe de suprafață*. Existența lor este mai mult dedusă din prezența fragmentelor de chirpic ars și a cenușei, uneori mai aglomerate în anumite porțiuni, fără a se putea stabili forma, dimensiunile, structura și amenajarea interioară a locuințelor sau dispunerea lor în incinta așezării. Date mai concludente cu privire la locuințele și anexele lor posedăm numai în legătură cu așezările de la Corlăteni, Trușești, Andrieșeni și Lozna. Din observațiile făcute în primele trei stațiuni menționate mai sus rezultă că așezările din bazinul Jijiei superioare se caracterizează prin construcții ușoare, cu o structură din nuiiele, crengi și trestie, peste care se aplica o lipitură superficială de lut. Așa se explică cantitatea mare de cenușă și puținătatea, în general, a fragmentelor de chirpic din componența depunerilor studiate¹³⁾. La Trușești și la Andrieșeni au fost descoperite și *vetre* cu lipituri de lut, groase de 2-3 cm, aplicate direct pe pământ, la baza stratului de cultură¹⁴⁾. La Trușești au fost descoperite două asemenea vetre, foarte apropiate, dintre care una este de formă aproximativ rectangulară, cu colțurile rotunjite și cu suprafața de 0,90-1 m². Cealaltă fiind deranjată, nu i s-au putut reconstitui forma și dimensiunile. Vatra descoperită la Andrieșeni, de asemenea deranjată, avea o suprafață de cca 0,75 m². La Corlăteni, în cel de al doilea nivel hallstattian timpuriu, lângă o vatră cu lipituri de lut, au fost descoperite și resturile unei construcții de chirpic, din care s-a păstrat o placă rectangulară și a cărei funcție nu a putut fi lămurită. Cercetătorii așezării consideră că ar putea fi vorba de resturile unui *cuptor*. Din același mic complex gospodăresc a mai făcut parte și o râșniță de piatră, un percutor și o grămăjoară de cărbuni¹⁵⁾. Observațiile făcute la fața locului nu au permis să se stabilească cu exactitate dacă complexele discutate mai sus făceau parte din incinta unor locuințe sau dacă erau amenajate în preajma lor, poate în aer liber. Ca anexe ale locuințelor au fost descoperite, atât la Trușești cât și la Andrieșeni, mai multe *gropi* care, judecând după conținutul lor, au îndeplinit funcții diferite. Astfel, la Trușești au fost descoperite patru gropi de formă ovală sau circulară, cu diametrele variind între 0,60 și 3 m (!), iar adâncimea (măsurată față de suprafața actuală a solului) între 1,15 și 2,25 m. Autorul raportului precizează că cea mai mare parte a materialului ceramic provine din aceste gropi¹⁶⁾. Cele două gropi descoperite la Andrieșeni sunt de formă trapezoidală în secțiune și adânci de 1-1,30 m

față de baza stratului din care coboară. Umplutura lor conținea, de data aceasta, o mare cantitate de cenușă și numai câteva fragmente ceramice și oase de animale¹⁷⁾.

La Lozna, situată la marginea Podișului Sucevei, în zona de contact cu Câmpia Moldovei, au fost descoperite șase aglomerări de fragmente de chirpic, cenușă, pietre, cărbuni și fragmente ceramice, considerate ca reprezentând rămășițele unor locuințe de suprafață, aflate la distanțe relativ mari una de alta¹⁸⁾. Forma și dimensiunile lor nu au putut fi stabilite, s-a observat, în schimb, că podeaua lor a fost ușor adâncită față de nivelul de călcare hallstattian timpuriu. Resturi de vatră au fost descoperite la L 5, precum și în spațiul aflat între locuințe. Merită toată atenția aflarea, în L 4, a opt greutatea piramidale (și a mai multor fragmente de asemenea piese), așezate într-o formă aproximativ circulară și care provin, după opinia cercetătorilor așezării, de la un război de țesut, instalat în această locuință. Particularitatea L 6 constă în faptul că sub ea s-a descoperit o groapă (nr. 2), adâncită cu 0,50 m față de nivelul locuinței. Întrucât umplutura acestei gropi puțin adânci conținea resturi de vatră, fragmente de chirpic, cenușă și cărbuni, ne întrebăm dacă nu cumva este vorba de rămășițele unui "sistem de încălzire" (un fel de cuptor cu camera de foc adâncită în pământ), întâlnit și în aria culturii Gáva-Holihady¹⁹⁾. O altă groapă (nr. 1), de formă rotundă, cu diametrul de 1 m și adâncimea de 1,40 m (față de nivelul actual al solului) se afla în spațiul dintre locuințe. Conținea două vase fragmentare, cărbuni, arsură și pietre mari de râu.

Două locuințe de suprafață, marcate prin resturi sporadice de lipituri bine arse și fragmente ceramice, au fost observate și la Valea Lupului - Iași²⁰⁾. Este posibil să reprezinte tot urme ale unor locuințe de suprafață și lipiturile arse, de multe ori cu amprente de pari și nuiete, descoperite la Bălteni, Cioca Boca, Ciurea, Eșanca, Iacobeni, Iași ("Ceairu lui Peretz"), Lețcani, Mihail Kogălniceanu, Prăjești, Slobozia-Hănești²¹⁾.

3.4. Necropole. Rîitul și ritualul funerar

Până în momentul de față au fost descoperite, în cadrul a patru necropole plane, situate pe terase inferioare, doar câteva morminte aparținând cu siguranță purtătorilor grupului Corlăteni. Astfel, la Trifești²²⁾ a fost descoperit un singur mormânt de incinerare (deranjat parțial de un mormânt medieval timpuriu) conținând cinci vase, fiecare de alt tip. Două vase mai mari, bitronconice, ornamentate cu caneluri (fig. 62/3, 7) și alte două, mai mici, neornamentate (fig. 62/4-5), au servit ca urne. Cel de al cincilea vas (o strachină, fig. 62/6) a servit drept capacul uneia dintre urne, celelalte fiind, după cât se pare, neacoperite. În cele patru urne s-au aflat resturile osteologice calcinate aparținând probabil unei femei și unui copil. Într-unul din vasele mici s-a găsit și o brățară de bronz torsionată, trecută prin foc.

Tot Hallstattului timpuriu sau, eventual, epocii bronzului a fost atribuit și un mormânt de înhumare de la Trifești, având ca inventar doar fragmente de oase de animal, descoperit în vecinătatea mormântului de incinerare mai sus menționat. Cadavrul a fost așezat, inițial, în poziție șezândă, cu privirea îndreptată spre nord-est.

Autorul săpăturii nu exclude posibilitatea să fie în legătură cu cele două morminte amintite și un mormânt cuprinzând scheletele a două bovide²³⁾. Sub schelete s-au găsit

împrăștiate câteva fragmente de coaste și un os iliac dintr-un schelet de om. Dedesubt s-a mai observat o pată cărămizie, de formă ovală, provenind de la un foc făcut pe fundul gropii.

Resturile unei alte necropole, mult deranjată în evul mediu, au fost descoperite în sectorul A al Curților Domnești de la *Vashui*. Au putut fi atribuite Hallstattului timpuriu două morminte de incinerare: nr. 9/1976 și nr. 10/1979. În primul²⁴⁾ s-a mai păstrat doar partea inferioară a urnei bitronconice (fig. 62/14), conținând oase calcinate și un ac de bronz cu capul biconic, ornamentat cu linii incizate (fig. 62/13). Nu s-a putut stabili dacă urna a avut sau nu capac. În cel de al doilea mormânt²⁵⁾ a fost descoperită urna cu capacul ei, fără alt inventar. Deși sparte, vasele au putut fi reconstituite. Ca urnă a servit un vas bitronconic, ornamentat cu caneluri și proeminențe (fig. 62/11), iar drept capac o strachină, de asemenea ornamentată cu caneluri (fig. 62/10).

În cadrul aceleiași necropole au fost descoperite și două morminte de înhumare (nr. 4 și nr. 6), date de cercetătorii obiectivului în sec. VII-VI, respectiv VIII-VII î.e.n.²⁶⁾ Amândouă mormintele au fost mult deranjate, din cele două schelete păstrându-se doar un astragal, respectiv o calotă craniană și alte câteva oase fragmentare. În ceea ce privește inventarul, în M 4 s-a descoperit un vas întreg cu corpul arcuit (fig. 62/9) și altul tăiat în două, iar în M 6 fragmentul unui vas bitronconic (fig. 62/12), un colț de mistreț (probabil o amuletă) și două așchii de silex cu retușe. Vasele menționate sunt de tip Belozerka²⁷⁾, cele două morminte pot fi atribuite, astfel, tot Hallstattului timpuriu, făcând dovada legăturilor, și în perioada post-Noua, cu regiunea nord-vest pontică.

Cea de a treia necropolă (mult deranjată atât de așezarea La Tène care o suprapune, cât și de unele lucrări recente de amenajare a terenului) a fost descoperită la *Cotu Morii* (jud. Iași)²⁸⁾. Toate gropile de mormânt cercetate sunt de formă trapezoidală în secțiune ("în formă de clopot"). A putut fi salvat inventarul complet a trei morminte de incinerare, alte descoperiri provenind din morminte deranjate. Mormântul nr. 1 avea drept urnă un vas bitronconic-globular (fig. 73/1), alături de care se afla o strachină - poate capacul urnei (fig. 73/5) și un vas în formă de sac, de mici dimensiuni (fig. 73/2). Urna bitronconică a mormântului nr. 2 (fig. 73/3), acoperită cu o strachină (fig. 73/8), conținea, pe lângă resturile cinerare, și o strachină mică, așezată cu gura în jos (fig. 73/7). În jurul urnei au fost depuse două străchini mici (fig. 73/6) și o ceașcă cu toarta suprainălțată (fig. 73/4). Mormântul nr. 3 avea ca urnă un vas în formă de sac (fig. 74/3), acoperit cu o strachină (fig. 74/1). Lângă urnă au fost depuse ca ofrandă o strachină mică (fig. 74/2) și o ceașcă cu toartă suprainălțată (fig. 74/4). Prin urmare, în mormintele de incinerare de la *Cotu Morii*, alături de urna și capacul ei au mai fost depuse ca ofrandă (sau: cu ofrande) unu-patru vase, de dimensiuni mai mici. Alte patru vase, 2 străchini și 2 cești cu toarta suprainălțată, au fost atribuite unui mormânt, notat convențional nr. 4 (fig. 74/5, 9; 75/1, 4). Alături de aceste morminte, au putut fi observate, într-un profil rezultat în urma unor excavații, profilurile a încă șase gropi de morminte. În cursul cercetărilor de la *Cotu Morii* au fost descoperite și alte vase, întregi sau fragmentare, aparținând unor morminte deranjate (fig. 72; 75/2-3, 6).

În sfârșit, menționăm un mormânt de incinerare, descoperit la *Iași*, în apropierea monumentului numit "Crucea lui Ferenț", cu ocazia unor excavații pentru fundația unui bloc de locuințe²⁹). Mormântul avea groapa de formă trapezoidală în secțiune. Din inventarul mormântului au putut fi salvate două urne de formă bitronconică-globulară (fig. 76/1-2), acoperite cu câte o strachină (fig. 76/3-4). Urna mai mare, pe lângă resturi de oase umane arse, mai conținea fragmentele unui vas de mici dimensiuni - probabil o strachină - precum și două inele din sârmă de bronz, dintre care unul întreg, având capetele suprapuse (fig. 76/5-7). Cantitatea mică de oase arse, depuse în cele două urne, nu a permis să se stabilească dacă aceste rămășițe au aparținut aceleiași persoane sau la doi indivizi diferiți.

Sintetizând datele de mai sus, se poate afirma că populația grupului Corlăteni a practicat ritul incinerăției în urne, în cadrul unor necropole plane³⁰). Cadavrele au fost arse în altă parte, împreună cu podoabele lor, purtate în viață. Apariția unor vase însoțitoare în mormintele de la Cotu Morii atestă obiceiul depunerii de ofrande. Mormintele sunt, în general, individuale, nelipsind însă nici mormintele duble (Trifești și, poate, Iași - "Crucea lui Ferenț"). În cazul mormântului de la Trifești este interesant de remarcat depunerea resturilor cinerare amestecate ale mamei și copilului în nu mai puțin de patru vase servind ca urne. Descoperirea celor două morminte cu resturi de schelete de la Trifești, dintre care unul atestând sacrificarea unor cornute mari, pune nu numai problema practicării inhumăției dar și a unor sacrificii mai puțin obișnuite. Lipsa oricărui element de inventar arheologic care ar înlesni atribuirea culturală sau cronologică ne obligă, totuși, să manifestăm prudență față de aceste descoperiri. Cele două morminte de inhumăție descoperite la Vaslui sunt, fără îndoială, contemporane cu grupul Corlăteni, fără să putem preciza, deocamdată, dacă au aparținut purtătorilor acestui grup și atestă doar o influență Belozerka, sau dacă ar trebui atribuite chiar acestei culturi din urmă.

3.5. Descoperirile rezultate în urma săpăturilor efectuate în așezările grupului Corlăteni nefiind, în nici un caz, prelucrate exhaustiv și publicate în mod corespunzător, reconstituirea **inventarului arheologic** al acestui grup întâmpină serioase dificultăți - dificultăți care se resimt mai ales în studiul ceramicii.

3.5.1. Unelte, arme, obiecte de uz casnic, podoabe

Vor fi discutate aici piesele confecționate din piatră, silex, os și lut ars, metalurgia constituind, după cum s-a menționat, un capitol aparte. *Prelucrarea silexului* își păstrează importanța și în cadrul grupului Corlăteni, după cum dovedesc *percutoarele* descoperite în așezările de la Andrieșeni (3 exemplare)³¹), Corlăteni (nivelul II)³²), Slobozia-Hănești (mai multe exemplare)³³) și Valea Lupului - Iași (mai multe exemplare)³⁴). Un talon de *lamă* de silex roșcat cu retușe marginale în formă de dinți de fierăstrău și cu lustru de la folosire este semnalat la Dănești³⁵), iar două *așchii*, de asemenea cu retușe, au făcut parte din inventarul mormântului 6 de la Vaslui³⁶). În ceea ce privește uneltele de *piatră*, un rol deosebit în viața de toate zilele l-au avut *râșnițele*. Faptul că asemenea piese nu sunt semnalate decât în așezările de la Corlăteni³⁷) și Valea Lupului - Iași³⁸), se datorează, credem, numai deficienței cercetărilor. În așezarea de la Lozna au fost descoperite mai multe *ciocane* de piatră, șlefuite³⁹). Două asemenea piese provin din L 5, iar un al treilea

exemplar a fost descoperit la suprafața solului. Gaura de înmănușare a acestei piese din urmă nu a fost terminată, ceea ce arată că ciocanele în discuție au fost confecționate la fața locului. Ciocane asemănătoare au fost descoperite, la diferite adâncimi, și în zăcămintul de turbă din apropierea așezării⁴⁰⁾. Un fragment de *cușit curb*, confecționat din rocă sistoasă a fost descoperit la Dancu, într-o așezare sumar cercetată care ar putea să aparțină Hallstattului timpuriu⁴¹⁾. Din așezarea de la Dănești mai este semnalat fragmentul unei *cute* de secțiune rectangulară (fig. 64/15)⁴²⁾, iar la Valea Lupului - Iași⁴³⁾ și la Târpești⁴⁴⁾ au fost descoperite *tipare* (fig. 67/7), fără să se precizeze, ce tipuri de obiecte de bronz au putut fi turnate cu ajutorul lor.

Datele privind *prelucrarea osului* sunt mult mai lacunare. Putem menționa doar un *ac de cusut*, cu orificiu, descoperit la Dănești (fig. 64/12)⁴⁵⁾, o *rondea* perforată, aflată la Pogorăști⁴⁶⁾, și un *colț de mistreț*, făcând parte din inventarul mormântului nr. 6 de la Vaslui⁴⁷⁾. Ultimele două piese au fost folosite probabil ca amulete. În așezarea de la Dănești au mai fost descoperite și *sule* de os (fig. 64/16), fără să fie asigurată apartenența lor la nivelul de locuire hallstattian timpuriu⁴⁸⁾.

Obiectele de lut ars sunt reprezentate numai prin două tipuri: *fusaiole* și *greutăți*. Primele pot fi bitronconice (Dănești⁴⁹⁾, Dodești⁵⁰⁾), sau plate, cu mijlocul proeminent (Dănești)⁵¹⁾. Cele plate pot fi considerate, eventual, *modele de roți* de car. În ceea ce privește greutatea, după cum am menționat deja, în locuința 4 a așezării de la Lozna au fost descoperite mai multe asemenea piese, așezate într-o anumită ordine, ceea ce a permis să se tragă concluzia că ele au aparținut unui război de țesut. Având în vedere dimensiunile mici ale pieselor (cca 10 cm înălțime)⁵²⁾, concluzia pare a fi plauzibilă. Greutăți de lut ars mai sunt semnalate din așezarea de la Valea Lupului. Ele sunt considerate ca fiind folosite la războaiele de țesut sau la plasele de pescuit⁵³⁾.

3.5.2. Ceramica⁵⁴⁾

Tehnica de lucru. Categori ceramice. Ceramica descoperită în așezările și mormintele grupului Corlăteni nu este prezentată după criterii unitare, obiective. Autorii deosebes, în general, ceramica fină, bună și grosieră, menționând, în cel mai bun caz, culoarea pastei și a suprafeței vasului. Numai arareori se fac precizări și asupra compoziției pastei. Ponderele diferitelor categorii în ansamblul ceramicii nu a fost, de asemenea, în nici un caz evaluată. În sfârșit, corelația dintre diferitele categorii ceramice, pe de o parte, și formele și decorul vaselor, pe de altă parte, doar în linii mari poate fi stabilită. Pe baza datelor care ne stau la dispoziție se poate afirma că în ceramica grupului Corlăteni au fost folosite, ca degresant, cioburi pisate, microprundișuri și pietricele, întâlnite chiar și în compoziția pastei vaselor de bună calitate⁵⁵⁾. Dacă avem în vedere culoarea ceramicii, se poate deduce, de asemenea, că și olarii grupului studiat au stăpânit procedeele arderii vaselor în atmosferă oxidantă, respectiv reductoare, arderea având loc, foarte probabil, în gropi. Este prezentă și în acest grup cultural specia ceramică de culoare gălbuie, roșiatică sau cafenie deschisă în interior și neagră, de multe ori cu lustru, în exterior⁵⁶⁾, confecționată după aceleași procedee ca și categoria ceramică I a grupului Grănicești. Această tehnică este aplicată cu precădere la confecționarea unor vase de dimensiuni mai mari, bitron-

conice-pântecoase în special. O altă categorie ceramică, după cât se pare cu o pondere apreciabilă, se caracterizează printr-o pastă de culoare cenușie, de multe ori cu pete negricioase, lustruită de obicei⁵⁷⁾, arsă în atmosferă semireductoare. Din această categorie sunt confecționate mai ales vase de dimensiuni mici și mijlocii, străchini în special. După procedeul mai sus menționat, dar cu gura în jos, au fost arse și străchinile negre în interior și de culoare cenușie în exterior, observate, deocamdată, numai la Cotu Morii⁵⁸⁾, dar prezente, foarte probabil, și în alte obiective ale grupului Corlăteni. În rândul ceramicii fine și bune, lustruite, sunt menționate și vasele de diferite tipuri, de culoare neagră⁵⁹⁾, arse în atmosferă reductoare, așezate cu gura în jos. Foarte răspândite sunt, apoi, vasele de bună calitate, lustruite, de culoare brun-roșcată sau cafenie-deschisă-maronie⁶⁰⁾, arse în atmosferă oxidantă. Se pare că în cadrul acestei specii ceramice se întâlnesc mai ales vase bitronconice - pântecoase și străchini. În sfârșit, o ultimă categorie ceramică - cea a vaselor uzuale, în primul rând, a borcanelor și vaselor în formă de sac - se caracterizează printr-o pastă mai grosieră, de culoare cărămizie-maronie, cu pete cenușii, arsă în atmosferă oxidantă imperfectă. Suprafața acestor vase este mai neglijent finisată, nelustruită⁶¹⁾.

3.5.2.2. Formele și decorul. Din motivele deja arătate, reconstituirea repertoriului de forme este, deocamdată, numai într-o anumită măsură posibilă, iar frecvența diferitelor tipuri de vase nu poate fi, în momentul de față, evaluată⁶²⁾. În clasificarea de mai jos, vom încerca să stabilim principalele "familii" de vase - după cum am procedat și în descrierea ceramicii grupului Grănicești. Diferitele tipuri vor fi ilustrate, în limita posibilităților, prin vase întregi sau întregite, iar în lipsa lor, prin profiluri caracteristice.

1. Borcane și vase în formă de sac. Sunt confecționate, în general, mai puțin îngrijit, de la Andrieșeni și Ilieșeni fiind semnalate însă și exemplare din pastă de calitate bună și chiar cu luciu la exterior⁶³⁾. Pe baza fragmentelor și a câtorva vase întregi, cunoscute în momentul de față, pot fi deosebite următoarele tipuri și variante (cf. pl. X/1-12).

A. După cât se pare, cele mai numeroase sunt vasele cu pereții drepecți, îngustându-se spre fund și având marginea nediferențiată. Buza poate să fie simplă, doar rotunjită (variante Aa: Bălțați⁶⁴⁾, Bogonos⁶⁵⁾, Ciurea⁶⁶⁾, Focuri⁶⁷⁾, Mișeni⁶⁸⁾; pl. X/1) sau mai mult sau mai puțin îngroșată (variantele Ab, Ac, Ad: Lețcani⁶⁹⁾, Hălțeni⁷⁰⁾, Pogorăști⁷¹⁾, Bogonos⁷²⁾; pl. X/2-4).

B. Vase cu pereții ușor arcuiți și cu marginea dreaptă, foarte puțin îngroșată. Buza poate să fie ușor îngroșată (variante Ba: Lețcani⁷³⁾; pl. X/5) sau subțiată (variante Bb: Iași-Valea Căcainei⁷⁴⁾; pl. X/6).

C. Vase cu silueta ușor bitronconică, având buza îngroșată în exterior (variante Ca: Lețcani⁷⁵⁾; pl. X/7) sau marginea puțin evazată (variante Cb: Dănești-Vatra satului⁷⁶⁾, Bogonos⁷⁷⁾; pl. X/8).

D. Vase cu corpul mai mult sau mai puțin arcuit și cu marginea răsfrântă în afară (Corlăteni⁷⁸⁾, Trușești⁷⁹⁾; pl. X/9-11 și fig. 63/3; 65/2-3. Probabil, aceluiași tip îi aparține și un fragment de vas, descoperit la Târpești⁸⁰⁾, fig. 66/1).

Tipurile menționate aparțin toate formelor înalte, înălțimea depășind, după cât se pare, diametrul maxim al vaselor. Raportul dintre cele două valori (1:0,72) a putut fi calculat doar în cazul unui singur vas, întreg (Corlăteni, tip 1 D, pl. X/9).

E. Eventual tot din tipul ceramic discutat aici fac parte și vasele de formă tronconică, semnalate de la Valea Lupului - Iași⁸¹⁾, Lețcani⁸²⁾, precum și un alt exemplar, provenit de la Târpești⁸³⁾. Acest din urmă vas, descoperit întreg (pl. X/12 și fig. 67/11), are înălțimea mai mică față de diametrul maxim, proporția dintre cele două valori fiind 1:1,36.

Borcane și vase în formă de sac, de tip neprecizat, mai sunt menționate de la Andrieșeni⁸⁴⁾, Bălești⁸⁵⁾, Coada Stâncii⁸⁶⁾, Cotu Morii⁸⁷⁾, Crivești⁸⁸⁾, Holboca⁸⁹⁾, Lețcani⁹⁰⁾, Ruginoasa⁹¹⁾, Valea Lupului-Iași⁹²⁾.

În ceea ce privește *decorul*, borcanele și vasele în formă de sac pot fi ornamentate *cubraid în relief simple* (Andrieșeni⁹³⁾, Bogonos⁹⁴⁾, Dănești⁹⁵⁾, Focuri⁹⁶⁾, Ilișeni⁹⁷⁾, Lozna⁹⁸⁾, Ruginoasa⁹⁹⁾: tip A și neprecizat), ori *alveolate sau crestate* (Bălești¹⁰⁰⁾, Bogonos¹⁰¹⁾, Coada Stâncii¹⁰²⁾, Corlăteni¹⁰³⁾, Crivești¹⁰⁴⁾, Focuri¹⁰⁵⁾, Iași¹⁰⁶⁾, Lețcani¹⁰⁷⁾, Lozna¹⁰⁸⁾, Ruginoasa¹⁰⁹⁾, Trușești¹¹⁰⁾, Valea Lupului-Iași¹¹¹⁾: tipurile A, B, D și neprecizat). Atât brâul simplu, cât și cel alveolat sau crestă este dispus în general orizontal, sub marginea vasului. Mai rar, întâlnim și vase, ornamentate cu brăie alveolate dispuse vertical în partea superioară a vasului (Trușești¹¹²⁾, fig. 65/3 și pl. X/11: tip D). Un alt decor mai rar, atestat deocamdată numai în nord-estul Moldovei, constă dintr-un *șir orizontal de perforații* rotunde sau *găuri* (incomplete) dispuse deasupra unui brâu simplu, crestă sau alveolat (Lozna¹¹³⁾), ori aflat sub un brâu simplu (Ilișeni¹¹⁴⁾), în partea superioară a vaselor (tipuri neprecizate).

Ca *accesorii*, la borcanele și vasele în formă de sac întâlnim adesea proeminențe aplatizate, dispuse sub marginea vaselor (Bălțați¹¹⁵⁾, Corlăteni¹¹⁶⁾, Holboca¹¹⁷⁾, Ilișeni¹¹⁸⁾, Lețcani¹¹⁹⁾, Târpești = pl. X/12: tipurile A, D, E și neprecizat). Aceste proeminențe, în "formă de limbă", sunt, uneori, alveolate la cele două margini (Lozna¹²⁰⁾: tip neprecizat). Mai rare sunt *proeminențele rotunde*, emisferice sau ușor ascuțite (Corlăteni¹²¹⁾; tip neprecizat).

2. Străchini și castroane. Sunt confecționate, în general, din pastă bună și fină, suprafețele lor fiind îngrijit netezite și lustruite. Cea mai numeroasă pare a fi categoria de culoare cenușie, uneori cu pete negricioase, dar nu lipsesc nici vasele de culoare neagră sau gălbuie, cafenie deschisă, ori brună - cărămizie. Există, în sfârșit, și străchini dublu colorate, negre la exterior și gălbui în interior sau negre în interior și cenușii la exterior. Aceste vase aparțin formelor joase: în cazurile studiate înălțimea lor nu atinge niciodată jumătatea diametrului maxim. Corpul străchinilor este tronconic sau arcuit, ambele forme prezentând o gamă întreagă de variante, printre care nu lipsesc nici cele tranzitorii. Marginea poate fi nediferențiată ori articulată, iar fundul, mai mult sau mai puțin îngust, este simplu ori ușor profilat. Au fost deosebite următoarele tipuri și variante (pl. X/13-64).

A. Vase de formă simplă, nediferențiată, având corpul tronconic (Aa) sau arcuit (Ab), între cele două tipuri "extreme" existând numeroase forme tranzitorii. Cf. pl. X/13 și fig. 67/13: Târpești¹²²⁾; pl. X/14 și fig. 67/8: Târpești¹²³⁾; pl. X/15 și fig. 62/6: Trifești¹²⁴⁾; pl. X/17: Dănești-La Islaz¹²⁵⁾; pl. X/18 și fig. 66/7: Târpești¹²⁶⁾; pl. X/19: Bălțați¹²⁷⁾; pl.

X/20: Focuri¹²⁸); pl. X/21-22: Lețcani¹²⁹); pl. X/23: Trușești¹³⁰); pl. X/24: Crivești¹³¹); pl. X/25 și fig. 65/6: Andrieșeni¹³²); pl. X/26: Coadă Stâncii¹³³). Ambele tipuri prezintă câte o variantă mai scundă, cu pereții puternic înclinați (Aaa: pl. X/19; Aba: pl. X/17, 23-24) și alta, mai adâncă, cu pereții mai puțin oblici, respectiv mai arcuiți, ajungând, uneori, până la forme aproape semisferice (Aab: pl. X/13, 20-22; Abb: pl. X/14-15, 18, 25-26). La toate variantele buza vasului este, în general, simplă, rotunjită, doar uneori subțiată (pl. X/17, 22-23) ori îngroșată (pl. X/18, 24).

Ac. Străchini cu buza lobată, având aceeași formă ca și tipul Aaa. Singurul exemplar cunoscut este o strachină mare, descoperită la Negrești (pl. X/16 fig. 63/7)¹³⁴), prevăzută inițial cu patru lobi ușor arcuiți, înălțându-se doar cu cca 1 cm deasupra marginii vasului.

Judecând după cele câteva exemplare întregi sau întregite, proporția dintre diametrul maxim (egal cu cel puțin al gurii) și înălțimea străchinilor de tip A variază între 1:0,28 și 1:0,36. Înălțimea vaselor mai joase este, deci, aproape de 1/4 din diametrul gurii, dar nici cea a variantelor mai adânci nu depășește cu mult 1/3 a diametrului maxim¹³⁵).

În afară de vasele cuprinse în pl. X și discutate mai sus, în tipul A mai pot fi cuprinse și unele străchini și castroane de formă tronconică, menționate de la Valea Lupului-Iași¹³⁶) și Târpești¹³⁷).

B. Vase cu un profil mai articulat având corpul arcuit și marginea îndreptată în sus. Există și aici o gamă întreagă de forme, de la vase cu marginea mai puțin distinctă (Ba), a căror siluetă uneori abia se deosebește de tipul precedent, și până la vase cu marginea mai bine diferențiată, mai înaltă, nu odată chiar în forma unui "gât" cilindric, mai mult sau mai puțin evident (Bb). Cf. pl. X/27 și fig. 69/5: Poiana Dulcești¹³⁸); pl. X/28 și fig. 62/10: Vaslui¹³⁹); pl. X/29: Andrieșeni¹⁴⁰); pl. X/30: Dănești-Vatra Satului¹⁴¹); pl. X/31: Andrieșeni¹⁴²); pl. X/32: Cotnari¹⁴³); pl. X/33 și fig. 65/8; pl. X/34; pl. X/35 și fig. 65/12: Andrieșeni¹⁴⁴); pl. X/36: Cărnicieni¹⁴⁵). La amândouă tipurile întâlnim atât variante mai scunde (Baa: pl. X/28-29; Bba: pl. X/27, 33-35), cât și altele, mai adânci (Bab: pl. X/30-31; Bbb: pl. X/32, 36). Buza vaselor este în general simplă, rotunjită, doar uneori ușor subțiată (pl. X/29) ori îngroșată (pl. X/34-35). Pe baza a două exemplare cu profilul complet (pl. X/27-28) putem considera că proporția dintre diametrul maxim (egal și de data aceasta cu cel al gurii) și înălțimea vaselor mai scunde variază între 1:0,26 și 1:0,31. Judecând după profilul unor fragmente (pl. X/32, 36) au existat, însă, și vase mai înalte în raport cu diametrul lor maxim.

C. Vase cu marginea înclinată spre interior, constituind, după cât se pare, forma de străchini cea mai frecventă a grupului Corlăteni. Pot fi deosebite două tipuri principale. Primul (Ca), cu un profil simplu, tronconic sau ușor arcuit, poate fi derivat din tipul A de străchini. Cf. pl. X/37 și fig. 66/3: Târpești¹⁴⁶); pl. X/38 și fig. 68/3: Prăjești¹⁴⁷); pl. X/39: Andrieșeni¹⁴⁸); pl. X/40: Iacobeni¹⁴⁹); pl. X/41: Slobozia-Hănești¹⁵⁰); pl. X/42 și fig. 65/7: Andrieșeni¹⁵¹); pl. X/43: Răuseni¹⁵²); pl. X/44-45: Andrieșeni¹⁵³); pl. X/46 și fig. 66/10: Târpești¹⁵⁴); pl. X/47 și fig. 65/10; Andrieșeni¹⁵⁵). Aspectul de strachină cu marginea înclinată spre interior se datorează mai degrabă modelării buzei și nu arcuirii spre interior a peretelui propriu-zis al vasului. Astfel, buza poate fi îngroșată în interior și lătită orizontal sau, mai rar, oblic (varianta Caa: pl. X/39-42). Același efect se obține

și prin subțierea și o ușoară țesire, în interior, a buzei vaselor (varianta Cab: pl. X/37-38, 43-45), sau prin îngroșarea peretelui în partea superioară și, apoi, subțierea buzei (varianta Cac: pl. X/46-47). Pe lângă vasele menționate mai sus și cuprinse în pl. X, varianta Caa mai este atestată la Corlăteni¹⁵⁶, iar cea Cab la Cotu Morii¹⁵⁷ și la Jijia¹⁵⁸. Folosind procedeele amintite, printr-o gamă întreagă de forme intermediare, se ajunge de la vase care abia pot fi deosebite de tipul 2A (cf., de exemplu, pl. X/39), până la străchinii cu buza vizibil înclinată spre interior (cf., de pildă, pl. X/45). La toate cele trei variantele, diametrul maxim se află imediat sub gura vasului, pe al cărui diametru abia îl depășește, proporția dintre cele două valori fiind aproximativ 1:0,95¹⁵⁹. Proporția dintre diametrul maxim și înălțimea, apreciată cu aproximație pe baza a două vase parțial întregite (pl. X/37-38), variază între 1:0,29 și 1:0,36. Este însă evident că au existat, pe de o parte, și vase mai scunde, cu pereții puternic înclinați (pl. X/46-47), ca și altele, probabil mai înalte (pl. X/39).

Tipul Cb se caracterizează prin arcuirea spre interior a părții superioare a peretelui însuși al vasului, putând fi derivat din tipul B de străchini. Cf. pl. X/48 și fig. 69/6: Poiana-Dulcești¹⁶⁰; pl. X/49-50 și fig. 68/1-2: Prăjești¹⁶¹; pl. X/51 și fig. 66/11: Târpești¹⁶²; pl. X/52: Iacobenii¹⁶³; pl. X/53-54 și fig. 66/6, 8: Târpești¹⁶⁴; pl. X/55: Slobozia-Hănești¹⁶⁵; pl. X/56: Iași-Crucea lui Ferent¹⁶⁶; pl. X/57 și fig. 64/1: Trușești¹⁶⁷; pl. X/58 și fig. 69/4: Poiana-Dulcești¹⁶⁸; pl. X/59-60 și fig. 66/2, 5: Târpești¹⁶⁹; pl. X/61-62 și fig. 64/2-3: Trușești¹⁷⁰. Gama largă a variantelor cuprinde atât străchini cu buza doar foarte ușor adusă în interior (Cba: pl. X/48-50, 52), cât și vase cu marginea evident arcuită spre interior (Cbb: pl. X/51, 53-61) și chiar forma de aspect bitronconic (Cbc: pl. X/62). Alături de vasele deja amintite, varianta Cba mai este atestată la Pâhna (fig. 70/2)¹⁷¹, iar cea Cbb la Grumezoaia (fig. 70/1, 3)¹⁷² și Prăjești (fig. 68/8)¹⁷³. La toate cele trei variante, diametrul maxim se află aproape de gura vasului, pe al cărei dimensiune doar cu puțin o depășește, proporția dintre cele două valori variind între 1:0,88 și 1:0,96. Proporția dintre diametrul maxim și înălțimea, apreciată doar cu aproximație, variază între 1:0,24 și 1:0,47¹⁷⁴, existând, deci, atât vase de formă joasă și largă, cât și altele, mai adânci.

Străchini cu marginea înclinată spre interior, de tip neprecizat, au mai fost descoperite la Albești (fig. 63/6)¹⁷⁵, Bălești¹⁷⁶, Corlăteni¹⁷⁷, Costești¹⁷⁸, Cotu Morii¹⁷⁹, Crasna¹⁸⁰, Lichitișeni¹⁸¹, Lipovaț¹⁸², Lozna¹⁸³, Poiana-Dulcești¹⁸⁴, Prăjești¹⁸⁵, Ruginoasa-Neamț¹⁸⁶, Săbăoani¹⁸⁷, Tanacu¹⁸⁸, Țuțcani (fig. 70/5)¹⁸⁹ și Valea Lupului-Iași¹⁹⁰.

D. Străchini și castroane cu marginea evazată. Unele exemplare de tip Bb prezintă deja o ușoară tendință de a înclina spre exterior marginea vasului (cf., de pildă, pl. X/35), totuși, străchinile sau castroanele cu marginea propriu-zis evazată sunt, deocamdată, foarte rare în ceramica grupului Corlăteni. Putem menționa doar un vas parțial reconstituit, descoperit la Târpești (pl. X/64 și fig. 66/9)¹⁹¹, având corpul globular și marginea ușor răsfrântă în afară (varianta Da) precum și un alt exemplar, de asemenea numai parțial reconstituit, descoperit la Poiana-Dulcești (pl. X/63 și fig. 69/7)¹⁹², având profilul mai articulat, cu corpul sferic turtit, umărul pronunțat și marginea înaltă, puternic evazată (varianta Db). Amândouă vasele par a fi fost relativ adânci, raportul dintre diametrul

maxim (egal cu cel al gurii) și înălțimea fiind, aproximativ, 1:0,44, respectiv 1:0,38. În sfârșit, amândouă vasele provenind din zona subcarpatică, tipul D de străchini și castroane este atestat, deocamdată, numai în această regiune a Moldovei.

Decorul și accesoriile. Cel mai frecvent ornament întâlnit pe *suprafața exterioară* a străchinilor îl constituie *canelurile orizontale*. Doar arareori întâlnim o singură canelură, aflată sub marginea vasului (Prăjești, pl. X/38 = fig. 68/3)¹⁹³). Mult mai caracteristice sunt canelurile orizontale paralele, compuse, pe vasele sau fragmentele studiate, din două (Prăjești, pl. X/49 = fig. 68/2; Târpești, pl. X/51 = fig. 66/11; pl. X/53 = fig. 66/8; Vaslui, pl. X/28 = fig. 62/10); trei (Slobozia-Hănești, pl. X/41), patru (Trușești, pl. X/23; Răuseni, pl. X/43; Pâhna, fig. 70/2), cinci (Andrieșeni, pl. X/42, 44; Iacobenii, pl. X/40; Cotu Morii, fig. 72/1; Trușești, pl. X/57; Târpești, pl. X/60 = fig. 66/2; Iași-Crucea lui Ferent)¹⁹⁴) sau șase caneluri (Crivești, pl. X/24; Dănești-La Islaz, pl. X/17; Coadă Stâncii, pl. X/26; Cotnari, pl. X/32; Corlăteni¹⁹⁵); Târpești, pl. X/37 = fig. 66/3; X/59 = fig. 66/5; Prăjești, pl. X/50 = fig. 68/1; fig. 68/8; Iași-Crucea lui Ferent, pl. X/56), ornamentând întreaga parte superioară a vasului. Numărul canelurilor a fost, fără îndoială, variabil. Se poate observa, în mai multe cazuri, că zona decorată cuprindea numai 2-6 caneluri orizontale, paralele. Există însă și fragmente care prezintă șase caneluri, până la ruptură, zona ornamentată putând fi, deci, mai lată (cf., de exemplu, fig. 68/8: Prăjești).

Decorul canelurilor orizontale în exterior apare la următoarele tipuri și variante de străchini: **Aba** (Crivești, pl. X/24; Dănești-La Islaz, pl. X/17; Trușești, pl. X/23), **Abb** (Coadă Stâncii, pl. X/26), **A**, variantă neprecizată (Valea Lupului-Iași)¹⁹⁶), **Baa** (Vaslui, pl. X/28), **Bab** (Dănești-Vatra Satului, pl. X/30); **Bbb** (Cotnari, pl. X/32), **Caa** (Andrieșeni, pl. X/42; Corlăteni¹⁹⁷); Iacobenii, pl. X/40; Slobozia-Hănești, pl. X/41), **Cab** (Andrieșeni, pl. X/44; Cotu Morii, fig. 72/1; Jijia¹⁹⁸); Prăjești, pl. X/38; Răuseni, pl. X/43; Târpești, pl. X/37); **Cba** (Pâhna, fig. 70/2; Prăjești, pl. X/49-50), **Cbb** (Iași-Crucea lui Ferent, pl. X/56; Prăjești, fig. 68/8; Târpești, pl. X/51, 53, 59-60); **C**, variantă neprecizată (Bălești, Mateieni, Săbăoani, Tanacu)¹⁹⁹), precum și pe unele străchini de tip neprecizat (Corlăteni²⁰⁰), Iași-Crucea lui Ferent)²⁰¹).

Un alt element ornamental îl constituie *canelurile oblice*, întâlnite, deocamdată, numai pe străchinile de tip **Cb**, având partea superioară înclinată spre interior. Acest decor apare uneori numai pe buza străchinilor (Poiana-Dulcești²⁰²), Lichitișeni²⁰³), alteori acoperă însă întreaga parte arcuită (Costești²⁰⁴), Coru Morii²⁰⁵), Lozna²⁰⁶), Trușești²⁰⁷), Țușcani: fig. 70/5) sau, mai rar, prelungindu-se puțin și pe corpul vaselor (Holboca)²⁰⁸).

Pe același tip de străchini mai apar, uneori, *caneluri verticale*, înguste, care acoperă marginea rotunjită, prelungindu-se și pe corpul vaselor (Albești: fig. 63/6).

Un ultim motiv ornamental care apare pe suprafața exterioară a vaselor este *banda liniară în zig-zag*, atestată, în momentul de față, numai la Târpești, pe un fragment de străchină de tip **Abb**. Banda, situată imediat sub buza vasului, este compusă din patru linii extrem de fin canelate (fig. 67/8).

Interiorul străchinilor este, potrivit datelor care ne stau la dispoziție în momentul de față, doar arareori ornamentat. Putem cita, astfel, un exemplar deosebit de frumos, descoperit la Negrești. Vasul, de tip **Ac**, scund, cu gura larg deschisă (0,492 m!) și buza

lobată, este ornamentat, imediat sub buză, cu șase *caneluri orizontale, paralele*, sub care urmează o *bandă liniară în ghirlande*, compusă din patru linii foarte fin canelate (fig. 63/7). Menționăm apoi un fragment de strachină de tip Db, descoperit la Poiana-Dulcești, prezentând pe fața interioară a marginii înalte, larg evazate, două (sau grupuri de câte două?) *caneluri înguste, verticale* (fig. 69/7). În sfârșit, din așezarea de la Prăjești sunt semnalate străchini de tip Cb care, uneori, prezintă un decor canelat și în interior²⁰⁹).

Buza vaselor pe care le-am clasificat în tipul Cb poate fi ornamentată și cu *fașete oblice sau orizontale* (Prăjești²¹⁰, Tanacu²¹¹, Valea Lupul-Iași)²¹²). O strachină parțial reconstituită, de tip Cbb, descoperită la Grumezoaia, prezintă fașete oblice pe buză (fig. 70/1). Crestături oblice apar, deocamdată, numai pe buza unui fragment de strachină de tip Cba, descoperit la Iacobenii (pl. X/52)²¹³. La tipul Ac buza vaselor prezintă patru lobi puțin proeminenți, de formă ușor arcuită (Negrești, fig. 63/7). La Târpești, buza ușor teșită a unor vase de tip neprecizat este prevăzută cu *protuberanțe*²¹⁴).

Ca accesorii, străchinile pot fi prevăzute cu *proeminențe*, întâlnite la tipurile Aab (Târpești: pl. X/13 = fig. 67/13); Abb (Târpești: pl. X/18 = fig. 66/7; Trifești: pl. X/15 = fig. 62/6); Bba (Poiana-Dulcești: pl. X/27 = fig. 69/5); Caa (Andrieșeni: pl. X/42); Cab (Târpești: pl. X/37 = fig. 66/3); Cba (Prăjești: pl. X/5 = fig. 68/2); Cbb (Târpești: pl. X/51 = fig. 66/11; pl. X/53 = fig. 66/8; pl. X/54 = fig. 66/6); Cbc (Trușești: pl. X/61-62). Câteodată, proeminențele sunt *perforate*, cum este cazul unor străchini descoperite la Târpești²¹⁵ sau la Trușești (pl. X/62 = fig. 64/2). La următoarele variante ale tipului C de străchini, proeminențele sunt *asociate cu decorul canelurilor orizontale paralele*: Caa (Andrieșeni: pl. X/42); Cab (Târpești: pl. X/37) Cba (Prăjești: pl. X/5); Cbb (Târpești: pl. X/51, 53). Este interesant de remarcat că în toate aceste cazuri proeminențele marchează limita inferioară a zonei ornamentate cu caneluri.

3. Vase bitronconice-pântecoase (pl. XI/1-7), înrudite cu vasele de aceeași "familie" a ceramicii culturii Gáva-Holihady²¹⁶). În ceea ce privește *tehnica de prelucrare*, foarte unitară la grupul Grănicești, vasele de acest tip ale grupului Corlăteni prezintă un aspect foarte variat. Întâlnim, astfel, vase cu suprafața lustruită, atât de culoare neagră, neagră-cenușie sau negricioasă cu pete cărămizii, arse în atmosferă reductoare (Andrieșeni, Dănești, Ilișeni, Lozna, Răuseni, Trifești), cât și vase de o culoare deschisă, brună-cafenie, roșiatică sau gălbuie, arse în atmosferă oxidantă (Corlăteni, Costești, Cotu Morii, Epurenii, Valea Lupului-Iași, Vaslui, Zăpodeni), alături de care apar și vasele dublu colorate, negre sau negre-cenușii în exterior și de o culoare mai deschisă - brună, cafenie, roșcată ori gălbuie - în interior (Bălești, Bârzești, Corlăteni, Ilișeni, Mateieni, Prăjești, Valea Lupului-Iași, Vaslui). Vasele, de mărime mare și mijlocie (înălțimea exemplarelor întregi măsurând 0,25-0,73 m), prezintă următoarele tipuri și variante.

A. Vase bitronconice de un aspect înalt, raportul dintre înălțimea și diametrul maxim fiind la exemplarele întregi de la Valea Lupului-Iași (fig. 62/8 = pl. XI/3)²¹⁷ și Trifești (fig. 62/7 = pl. XI/2)²¹⁸) 1:0,78, respectiv 1:0,85. Același raport poate fi apreciat la vasele parțial reconstituite de la Vaslui, morm. 9 (fig. 62/14 = pl. XI/1)²¹⁹ și Prăjești (fig. 62/2)²²⁰) ca fiind 1:0,88, respectiv 1:0,92. Doar urna mormântului 10 de la Vaslui

(fig. 62/11) are diametrul maxim aproximativ egal cu înălțimea²²¹). În ceea ce privește structura lor, aceste vase sunt alcătuite din două părți aproximativ tronconice, cea superioară terminându-se într-o margine mai mult sau mai puțin înaltă și răsfrântă în afară. Linia de contact dintre cele două părți tronconice, dezvoltată, de cele mai multe ori, într-un umăr proeminent, reprezintă, totodată, și diametrul maxim al corpului vaselor. Acest diametru doar la exemplarul de la Valea Lupului este ușor depășit de cel al gurii. (Raportul dintre cele două valori variază, la vasele menționate mai sus, între 1:0,74 și 1:0,90, iar la vasul de la Valea Lupului fiind 1:1,04). În ciuda fundului relativ îngust, stabilitatea acestor vase este asigurată prin "coborârea" punctului de greutate al lor, diametrul maxim al corpului fiind situat mai aproape de treimea inferioară a vaselor decât de jumătatea din înălțimea lor totală. (Raportul dintre înălțimea totală și partea inferioară variază, astfel, la aceleași vase, între 1:0,33 și 1:0,41).

După cum rezultă și din cifrele de mai sus, referitoare la proporțiile vaselor, silueta acestora, păstrând trăsăturile generale ale tipului, prezintă o destul de mare varietate, de la formele mai svelte la altele, mai largi în raport cu înălțimea. Aceeași observație se poate face și în legătură cu *decorul și accesoriile*, respectiv funcția lor de a evidenția părțile componente ale vaselor. Astfel, vasele pot fi, uneori, neornamentate și fără accesorii, cum pare a fi, de pildă, urna mormântului 9 de la Vaslui, căreia îi lipsește, însă, extremitatea superioară (fig. 62/14 = pl. XI/1). Aceleași categorii îi aparțin, probabil, și fragmentele de vase bitronconice, descoperite la Bălești²²², Costești²²³, Cotu Morii²²⁴ și Lipovăț²²⁵. Alături de *buză* uneori *fațetată* (Trifești, de exemplu), decorul caracteristic al tipului ceramic aici discutat îl reprezintă *canelurile orizontale, paralele*, situate imediat sub marginea răsfrântă în afară, acoperind o suprafață mai mult sau mai puțin întinsă din partea superioară a vaselor (Prăjești, Trifești, Valea Lupului, Vaslui, morm. 10). Același decor apare și pe fragmentele de vase bitronconice descoperite la Andrieșeni (fig. 65/4)²²⁶, Corlăteni²²⁷, Dănești (Vatra Satului)²²⁸, Epureni (fig. 71/1)²²⁹, Ilișeni²³⁰, Lozna²³¹, Prăjești (fig. 68/5)²³², Ruginoasa²³³, Târpești²³⁴ și Valea Lupului-Iași²³⁵. Decorul canelurilor orizontale este asociat, adesea, cu caneluri oblice sau, mai rar, *verticale*, care marchează umărul proeminent al vaselor (Prăjești, Trifești, Vaslui, urna morm. 10). Acest ornament poate fi observat și la fragmentele ceramice descoperite la Andrieșeni²³⁶, Corlăteni²³⁷, Dănești (Vatra Satului)²³⁸, Iași (str. Ciurchi)²³⁹, Ilișeni²⁴⁰, Lețcani (Movila din Șes)²⁴¹, Prăjești (fig. 68/4)²⁴² și Trușești (fig. 65/1)²⁴³.

Ca accesorii, vasele bitronconice-pântecoase prezintă diferite tipuri de proeminente-apucători. Varianta cea mai simplă o reprezintă *apucătorii aplatisați*, așezați simetric, câte doi (ca pe vasul de la Valea Lupului, fig. 62/8), sau câte patru (ca la Andrieșeni²⁴⁴). În alte cazuri, datorită fragmentării ceramicii, numărul apucătorilor nu poate fi precizat (Corlăteni²⁴⁵, Ilișeni²⁴⁶, Tanacu²⁴⁷, Vetrișoara²⁴⁸). În ceea ce privește poziția lor, apucătorii pot fi așezați pe umărul vasului (Ilișeni) și asociați cu caneluri oblice (Andrieșeni, Corlăteni) sau situați sub diametrul maxim al unor vase cu umărul nediferențiat (Valea Lupului). Din această așezare din urmă sunt semnalati și *butoni cilindrici*, aplicați pe umărul vasului²⁴⁹.

Foarte caracteristice pentru tipul de vas discutat sunt *proeminențele duble*, compuse din două părți, cea superioară îndreptată în sus iar cea inferioară îndreptată în jos (Dodești²⁵⁰); Epureni: fig. 71/2²⁵¹); Ilișeni²⁵²); Prăjești: fig. 62/2; Răuseni²⁵³); Trifești: fig. 62/7; Vaslui, morm. 10: fig. 62/11). Cele mai simple sunt compuse din doi apucători aplatisați (Ilișeni, Prăjești), dintre care cel superior poate fi prevăzut cu șa la mijloc (Epureni). Alteori, proeminența superioară este de formă triunghiulară, cu vârful adus în sus, iar cea inferioară în formă de apucător aplatizat (Trifești; Vaslui, urna morm. 10). În cazul din urmă, proeminența superioară este ornamentată cu caneluri, iar cea inferioară prevăzută cu șa la mijloc. (Caneluri arcuite, pornind de la proeminențele superioare, se observă și în cazul fragmentului de la Epureni). Proeminențele sunt plasate simetric pe umărul vaselor, câte două (Trifești) sau câte patru (Prăjești, Vaslui). La vasele de la Prăjești, Trifești și Vaslui proeminențele duble întrerup canelurile oblice sau verticale care ornamează umărul și pe care le împart, astfel, în două, respectiv patru zone.

Vasele întregi fiind puține și, implicit, deosebite între ele, este dificil, în momentul de față, de a elabora o clasificare tipologică a lor. Ținând seama de forma, decorul și accesoriile, am putea deosebi, totuși, următoarele trei variante: Aa (pl. XI/1): vase bitronconice cu o "arhitectură" bine diferențiată, umărul proeminent, neornamentate și fără accesorii (Vaslui, morm. 9); Ab (pl. XI/2): vase aproximativ de aceeași formă, cu caneluri orizontale pe gât, oblice, sau verticale pe umăr și prevăzute cu proeminențe duble (Prăjești, Trifești, Vaslui, morm. 10); Ac (pl. XI/3): vase cu un profil mai puțin articulat, ornamentate cu caneluri orizontale pe gât și prevăzute cu apucători aplatisați în partea inferioară (Valea Lupului). La aceste trei variante am mai putea adăuga, eventual, încă una (Ad), reprezentată de un vas aproape întreg, descoperit la Bârzești (pl. XI/4)²⁵⁴). Vasul este de formă alungită, sveltă, raportul dintre înălțimea probabilă și diametrul maxim fiind 1:0,75. Linia bine marcată a diametrului maxim împarte vasul în două părți tronconice aproape egale, raportul dintre înălțimea totală și partea inferioară putând fi evaluat la 1:0,45. Partea superioară, ceva mai înaltă, se îngustează relativ brusc, terminându-se probabil într-un gât scurt, aproape cilindric, care trece într-o margine ușor evazată. Imediat deasupra diametrului maxim se află patru *apucători aplatisați*, care alternează cu patru *butoni plași* de formă rotundă, situați în mijlocul părții superioare a vasului, alternanță care poate constitui un echivalent al ideii proeminențelor duble, observate la alte tipuri din aceeași "familie" ceramică. Vasul a mai fost ornamentat (probabil pe gât) și cu *caneluri orizontale*, care însă nu pot fi observate pe fotografia publicată²⁵⁵). Pe baza unor analogii, asupra cărora vom reveni mai jos, acest vas, cu o structură sensibil modificată, poate fi încadrat probabil tot în Hallstattul timpuriu, prevestind un tip ceramic care va caracteriza o altă perioadă, mai târzie.

B. Vase de formă bitronconică mai joasă și mai largă, prevăzute cu un picior scund și îngust, tip reprezentat, deocamdată, numai prin una dintre urnele mormântului de la Trifești (fig. 62/3 = pl. XI/5²⁵⁶). Înălțimea este mai mică decât diametrul maxim, raportul dintre cele două valori fiind 1:1,18, deci invers față de tipul precedent, 3 A. (Dacă calculăm raportul dintre diametrul maxim și înălțime, obținem 1:0,84!). Vasul păstrează aceleași elemente componente, linia de contact dintre cele două părți tronconice este marcată printr-un umăr proeminent, reprezentând, în același timp, diametrul maxim.

Partea superioară, acoperită aproape în întregime cu 15 *caneluri fine orizontale, paralele*, se termină într-o margine puternic răsfântă în afară, aproape orizontală, ornamentată cu caneluri circulare și prevăzută cu patru perechi de orificii, situate simetric, corespunzând proeminențelor de pe umăr. Diametrul maxim depășește doar cu puțin pe cel al gurii vasului, raportul dintre cele două valori fiind 1:0,99. Partea inferioară se termină, după cum s-a menționat, într-un picior scund, de cca 3 cm înălțime. Raportul dintre înălțimea totală și partea inferioară este 1:0,39, proporție care caracterizează și tipurile 3 Aa-c. Umărul vasului este ornamentat cu patru zone de *caneluri ușor oblice*, întrerupte de patru *proeminențe duble*. Cele superioare, triunghiulare, cu vârful adus în sus, sunt ornamentate cu caneluri fine, arcuite, ușor alungite și pe umărul vasului iar cele inferioare sunt prevăzute cu șa la mijloc. Prin tratarea umărului, acest vas se apropie de urna mormântului 10 de la Vaslui.

Ca. Vase cu partea superioară de formă globulară, iar cea inferioară ușor tronconică, terminată într-un picior scund și îngust, tip bine ilustrat prin exemplarul de la Zăpodeni (fig. 62/1 = pl. XI/6)²⁵⁷. Înălțimea este aproximativ egală cu diametrul maxim, raportul dintre cele două valori fiind 1:0,97. Diametrul maxim se află la jumătatea înălțimii vasului și îl depășește net pe diametrul gurii, raportul dintre ele fiind 1:0,69. Partea superioară a vasului, imediat sub marginea relativ scurtă și ușor evazată, este ornamentată cu 24 de *caneluri fine, orizontale, paralele*. Corpul vasului este împărțit în două printr-un "umăr", un fel de brâu în relief, aflat sub diametrul maxim și ornamentat cu *caneluri oblice, fine, înguste*. Raportul dintre înălțimea totală și partea inferioară astfel delimitată este de 1:0,31, proporție care apropie acest tip de vas de tipurile 3 Aa-c și 3 B. Aceeași înrudire este asigurată și prin existența a patru *proeminențe duble*, așezate simetric, care întrerup fâșia reliefată, ornamentată cu caneluri oblice. Partea inferioară a proeminențelor este simplă, în formă de apucători aplatisați, îndreptați în jos. Partea superioară se prezintă, alternativ, sub forma a două, respectiv trei loburi triunghiulare, cu vârfurile aduse în sus, ornamentate cu caneluri fine, arcuite ("în ghirlande"). Aspectul proeminențelor apropie acest vas de urnele de la Trifești și Vaslui (fig. 62/3, 11), discutate mai sus, care au însă proeminențele superioare sub forma unui singur triunghi, iar cele inferioare prevăzute cu șa la mijloc. Alături de vasul analizat mai sus, acest tip pare a fi reprezentat și de două fragmente ceramice, descoperite la Andrieșeni (fig. 65/5)²⁵⁸ și Dănești (Vatra Satului)²⁵⁹.

Cb. O variantă mai evoluată a acestui tip o constituie, credem, un vas descoperit în cel de al doilea nivel hallstattian timpuriu de la Corlăteni, având corpul mai degrabă pântecos decât bitronconic (fig. 63/2 = pl. XI/7)²⁶⁰. Partea superioară, cu gura larg deschisă, se termină într-o margine scurtă, puțin diferențiată, ușor evazată, iar cea inferioară prezintă un picior scund și îngust, abia profilat. Proporțiile vasului sunt asemănătoare cu cele ale variantei precedente. Astfel, înălțimea doar cu puțin depășește diametrul maxim²⁶¹, aflat pe pântecul rotunjit, aproximativ la jumătate din înălțimea vasului. Diametrul gurii este, în schimb, mai apropiat de cel al pântecului, raportul fiind 1:0,76 în favoarea celui din urmă. Vasul, neornamentat, este prevăzut doar cu patru *apucători aplatisați*, îndreptați în jos, situați sub diametrul maxim și împărțind vasul în două părți. Raportul dintre înălțimea

totală și partea inferioară astfel delimitată este 1:0,37, valoare care se încadrează și ea între limitele stabilite la tipurile precedente, 3 A-C.

4. Cești, căni. Datele cu privire la tehnica de prelucrare sunt, adesea, sumar prezentate și uneori chiar lipsesc. Se poate stabili, totuși, că aceste vase au fost lucrate, în general, din pastă bună și fină, de cele mai multe ori lustruită, de culoare neagră, neagră-cenușie sau cenușie (Andrieșeni, Corlăteni, Târpești, Trușești), brună-cenușie cu pete negricioase (Andrieșeni) și brună-roșiatică ori gălbuie (Dănești, Epureni, Târpești, Trușești). Clasificarea de mai jos cuprinde o gamă variată de forme, definite însă, cu excepția tipului A, pe baza unui număr redus de exemplare, cunoscute în momentul de față.

A (pl. XI/8). Tipul cel mai răspândit și cel mai caracteristic pentru acest grup îl constituie ceștile (sau "cupele") joase cu o toartă puternic supraînălțată și gura larg deschisă, de formă ovală, ușor arcuită spre interior la baza torții. Profilul este simplu, emisferic, fără marginea diferențiată, iar fundul cu umbo. Toarta, în bandă, trasă din buză, este lătită spre cele două capete, fiind îngustată și îngroșată spre mijloc, în zona curburii²⁶²). Decorul specific al acestui tip de ceașcă constă din *caneluri fine, orizontale, paralele*, care acoperă baza torții, în zona de contact cu marginea vasului. Restul suprafeței dinspre vas a torții este ornamentat, adesea, cu *caneluri înguste oblice*, alungite. Mai rar, caneluri orizontale, paralele, pot fi întâlnite și la baza torții, pe fața exterioară. În ceea ce privește funcția acestor vase, este posibil ca ele să fi fost folosite nu numai pentru băut ci și ca polonice²⁶³). Acest tip de ceașcă este bine reprezentat prin exemplarele întregi sau întregite, descoperite la Corlăteni (fig. 63/1)²⁶⁴), Cotu Morii (fig. 72/2; 73/4; 74/4; 75/1, 4-5)²⁶⁵), Târpești (fig. 67/14)²⁶⁶), ca și prin fragmentele provenite din așezările de la Andrieșeni (fig. 65/14)²⁶⁷), Bălțați²⁶⁸), Dănești (fig. 64/6)²⁶⁹), Gănești²⁷⁰), Iacobenii²⁷¹), Jijia²⁷²), Popeni²⁷³), Prăjești (fig. 68/6-7)²⁷⁴), Șuletea²⁷⁵), Târpești (fig. 67/6, 9)²⁷⁶) și Valea Lupului-Iași²⁷⁷). .

B (pl. XI/9). Cești mai adânci, cu toarta supraînălțată, având profilul simplu, arcuit, îngustat spre fund, fără marginea diferențiată, neornamentate. Acest tip de ceașcă este reprezentat, deocamdată, numai printr-un exemplar aproape întreg, descoperit la Târpești (fig. 67/12)²⁷⁸).

C (pl. XI/10). Cești cu corpul tronconic, după cât se pare neornamentate, atestate, deocamdată, printr-un fragment provenit de la Pogorăști²⁷⁹).

D (pl. XI/11-12). Cești sau căni, probabil adânci, cu corpul globular, umărul mai mult sau mai puțin proeminent și gâtul scurt, cilindric. Toarta leagă umărul cu partea inferioară a vasului. Spre deosebire de tipurile precedente, aceste vase se îngustează ușor în partea lor superioară, diametrul maxim corespunzând cu cel al pântecului. Un fragment descoperit în așezarea de la Dănești are umărul subliniat printr-o *canelură îngustă, orizontală*, întreruptă de toartă, iar pântecul ornamentat cu *caneluri oblice*, mai largi (fig. 64/5)²⁸⁰). Umărul unui alt fragment, provenit de la Epureni, este marcat printr-un *șir orizontal de alveole*, sub care, pe pântec, urmează un decor constând din *caneluri fine, verticale* (pl. XI/12)²⁸¹).

E (pl. XI/13-15). Cești sau câni adânci, cu corpul globular și marginea ușor răsfrântă în afară, având profilul în formă de S alungit. Pentru "arhitectura" lor este foarte caracteristic faptul că diametrul gurii este ușor depășit de cel al pântecului, care constituie diametrul maxim. Acest tip este reprezentat prin trei exemplare fragmentare neornamentate, dintre care unul prevăzut cu o toartă suprainălțată, descoperite în așezarea de la Andrieșeni²⁸²).

F (pl. XI/16). Cești adânci, cu corpul globular, umărul proeminent, gâtul cilindric și marginea puternic răsfrântă în afară. Diametrul gurii este aproximativ egal cu cel al pântecului. Vasul din care provine fragmentul descoperit în așezarea de la Trușești avea buza prevăzută cu *fațete orizontale*, iar umărul cu *fațete oblice* (fig. 64/8)²⁸³).

G (pl. XI/17) Cești cu corpul globular turtit, gâtul tronconic și marginea evazată. Diametrul gurii este aproximativ egal cu cel al pântecului. Fragmentul descoperit în așezarea de la Dănești a făcut parte dintr-un vas, ornamentat cu *caneluri fine, orizontale, paralele* pe gât și cu *caneluri înguste, verticale* pe pântec (fig. 64/10)²⁸⁴).

H (pl. XI/18). Cești joase, cu corpul sferic turtit și marginea larg evazată, diametrul gurii depășind mult pe cel al pântecului. Vasul din care provine fragmentul descoperit în așezarea de la Trușești a fost ornamentat cu *caneluri orizontale, paralele, înguste*, întrerupte după cât se pare, de *grupuri de caneluri fine, verticale*, situate pe pântec (fig. 64/7)²⁸⁵).

5. (pl. XI/19). Vas din pastă cărămizie, cu pete negricioase, având corpul bombat, gât cilindric și marginea ușor răsfrântă în afară. Umărul este prevăzut cu o *proeminență* (fig. 62/4: Trifești, mormânt de incinerare)²⁸⁶).

6. (pl. XI/20). Vas mic de formă bitronconică, cu marginea puternic evazată, lucrat din pastă roșiatică. Ar putea constitui o replică de dimensiuni mici a tipului 3 A (fig. 62/5: Trifești, mormânt de incinerare)²⁸⁷).

7. **Forme incerte**, reprezentate numai prin fragmente, provenite din partea superioară a vaselor. A. Vase de dimensiuni mari, mijlocii și mici, având marginea mai mult sau mai puțin răsfrântă în afară și corpul probabil bitronconic sau pântecos (pl. XI/21-25)²⁸⁸. B. Vase mici, cu pereții subțiri, drepți sau ușor arcuiți (cești? pahare?) (pl. XI/26-27)²⁸⁹. La ambele tipuri întâlnim exemplare ornamentate cu *caneluri fine, orizontale, paralele* (pl. XI/25 = fig. 63/9 și pl. XI/27).

8. **Forme deosebite**. Vas lucrat din pastă consistentă, de culoare neagră, având corpul globular, ușor alungit, gâtul scurt, arcuit, relativ îngust și marginea răsfrântă în afară, descoperit în mormântul 4 de la Vaslui-Curțile Domnești (pl. XI/28 = fig. 62/9)²⁹⁰. Acest tip de vas este caracteristic ceramicii culturii Belozerka, răspândită în regiunea stepelor nord-pontice²⁹¹).

Datele prezentate mai sus permit stabilirea următoarelor tipuri de decor și accesorii în cadrul grupului Corlăteni (cf. Pl. XII-XIII). Între paranteze sunt menționate tipurile de vase la care apare decorul respectiv. Asocierea tipurilor de vase cu tipurile de decor și accesorii poate fi urmărită în *tabelul 13*.

Tabelul 13

Decor și accesorii	Caneluri exterior																Caneluri interior				Fajete			Crestături oblice	Incizii		Nervuri verticale	Brăie în relief				Accesorii												
	Tip vas	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	?	20	21		22	23		24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35			36		
1Aa																														x	x		?	x		?								
Ab																														x	x		?	x		?								
Ac																														x	x		?	x		?								
Ad																														x	x		?	x		?								
Ba																															x		?	?		?								
Bb																															x		?	?		?								
Ca																															x		?	?		?								
Cb																															?		?	?		?								
D																															x		?	?	x		?							
E																															?	x	?	x		?								
2Aaa			?																																x		?							
Aab			?																																x		?							
Aba			x																																	?								
Abb			x																																	?								
Ac			?																																	?								
Baa			x																																	?								
Bab			x																																	?								
Bba			?																																	?								
Bbb			x																																	?								
Caa			x	x																																?								
Cab	x		x	x																																x	?							
Cac			x	x																																?								
Cba			x	x																																x	?							
Cbb			?	x																																x	?							
Cbc			x	x																																x	?							
Da																																					?							
Db																																					?							
3Aa																																												
Ab			x																																									
Ac			x																																									
Ad			x																																									
B			x																																									
Ca			x																																									
Cb																																												
4A																																												
B																																												

Caneluri în exterior. 1. O canelură orizontală sub marginea vasului (2 Cab); 2.

Caneluri orizontale, paralele, uneori foarte fine, situate în partea superioară a vaselor (2 Aba; 2 Abb; 2 A, variantă neprecizată; 2 B; 2 Bab; 2 Bbb; 2 Caa; 2 Cab; 2 Cac; 2 Cba; 2 Cbc; 2, tip neprecizat; 3 Ab; 3 Ac; 3 Ad; 3 B; 3 Ca; 7 A; 7 B și tipuri nedeterminate²⁹²); 3. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu proeminențe aplatisate ((2 Caa; 2 Cab; 2 Cac; 2 Cba; 2 Cbb; 2 Cbc); 4. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu o bandă liniară incizată în ghirlande (tip nedeterminat)²⁹³; 5. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu un șir orizontal de cercuri imprimate (tip nedeterminat)²⁹⁴; 6. Caneluri fine, orizontale, paralele pe gât, combinate cu caneluri înguste, verticale pe pântec (4 G și tip nedeterminat)²⁹⁵; 7. Caneluri fine, orizontale, paralele, întrerupte de grupuri de caneluri înguste verticale (4 H); 8. Una sau două caneluri înguste, orizontale pe umăr, combinate cu caneluri oblice, mai largi pe pântec (4 D și tip nedeterminat)²⁹⁶; 9. Caneluri verticale pe pântec, combinate cu un șir orizontal de alveole pe umăr (4 D); 10. Caneluri înguste, verticale pe marginea arcuită (2 Cb); 11. Caneluri oblice pe marginea arcuită (2 Cb); 12. Caneluri oblice pe umărul proeminent (3 Ab; 3 B; 3 CA); 13. Caneluri verticale pe umărul proeminent (3 Ab); 14. Caneluri oblice pe umăr, combinate cu proeminențe aplatisate (3 Ab); 15. Caneluri oblice sau verticale pe umăr, combinate cu proeminențe duble (3 Ab; 3 B; 3 Ca); 16. Caneluri în ghirlande (tip nedeterminat)²⁹⁷. Uneori se atestă doar existența decorului canelat, fără să putem preciza funcția ornamentală și dispunerea pe vas a acestuia²⁹⁸.

Caneluri în interior. 17. Caneluri circulare, paralele pe fața interioară a marginii puternic evazate (3 A; 3 B); 18. (Grupuri de câte două?) caneluri înguste, verticale pe fața interioară a marginii larg evazate (2 Db); 19. Caneluri orizontale, paralele, combinate cu caneluri fine, în ghirlande (2 Ac). Caneluri în interior, de un aspect neprecizat, mai sunt semnalate și în legătură cu vasele de tip 2 Cb²⁹⁹.

Fațete. 20. Fațete orizontale pe buză (2 Cb; 3 A; 4 F); 21. Fațete oblice pe buză (2 Cb); 22. Fațete oblice pe umăr (4 F).

23. Crestături oblice pe buză (2 Cba).

Incizii. 24. Bandă liniară în ghirlandă (tip nedeterminat)³⁰⁰; 25. Bandă liniară în zigzag (2 Abb).

26. Nervuri verticale (tip neprecizat)³⁰¹⁻³⁰³.

Brâie în relief, aplicate. 27. Brâie simple, dispuse orizontal (1 A; 1, tip neprecizat); 28. Brâie alveolate sau crestate, dispuse orizontal (1 A; 1 B; 1 D; 1, tip neprecizat); 29. Brâie alveolate, dispuse vertical (1 D); 30. Brâie simple, crestate sau alveolate, combinate cu un șir orizontal de perforații rotunde sau găuri (incomplete) (1, tip neprecizat).

Accesorii. 31. Proeminențe - apucători, aplatisate (1 A; 1 D; 1 E; 1, tip neprecizat; 2 Aab; 2 Abb; 2 Bba; 2 Caa; 2 Cab; 2 Cba; 2 Cbb; 2 Cbc; 3 Ab; 3 Acc; 3 Ad; 3 Cb), uneori alveolate la cele două margini (1, tip neprecizat); 32. Proeminențe aplatisate, perforate (2 Cbc; 2, tip neprecizat); 33. Proeminențe rotunde, emisferice sau ascuțite (1, tip neprecizat; 5); 34. Butoni cilindrici (3 Ad; 3 A, variantă neprecizată); 35. Proeminențe duble. a. Compuse din doi apucători aplatisați (3 Ab; 3 Ac), cel superior putând fi prevăzut cu șa la mijloc (3 A, variantă neprecizată); b. Proeminența superioară de formă triunghiulară,

uneori ornamentală cu caneluri fine, arcuite, iar cea inferioară în formă de apucător aplatisat, câteodată cu șa la mijloc (3 Ab; 3 B); c. Proeminența superioară în formă a două sau trei loturi triunghiulare, ornamentate cu caneluri fine, arcuite, iar cea inferioară în formă de proeminență aplatisată (3 Ca); 36. Torți în bandă. a. Neornamentate (4 B; 4 E; 4 D); b. Ornamentate cu caneluri fine, orizontale, paralele, combinate, uneori, cu caneluri înguste, oblice, alungite (4 A).

Addenda. Importantele descoperiri de la Cotu Morii și Iași - "Crucea lui Ferent", publicate recent, și care îmbogățesc mult imaginea noastră și despre ceramica grupului Corlăteni, nu au putut fi, decât în mică măsură, luate în considerație în prezentul capitol. Incluse în ilustrație, aceste vase vor fi comentate în explicația figurilor și în capitolul final al volumului.

3.6. Modul de viață

Cele afirmate în legătură cu modul de viață a purtătorilor grupului Grănicești (v. cap. 2.6.) sunt, în bună măsură, valabile și pentru grupul Corlăteni. În ceea ce privește *economia* populației acestui grup din urmă, lipsesc, deocamdată, informațiile precise referitoare la speciile de plante, cultivate ori culese. În schimb, studiul materialului osteologic, provenit din așezarea de la Dănești, relativ abundent și, astfel, evaluat statistic, oferă date interesante atât cu privire la creșterea animalelor cât și în legătură cu vânătoarea³⁰⁴). Iată frecvența absolută și procentuală a speciilor determinate:

Nr. crt.	Specia sau grupul	Fragm.	%	Indivizi	%
1	Bos taurus L	79	59,85	12	37,50
2	Sus scrofa domesticus L	19	14,39	6	18,76
3	Ovicaprinae	16	12,12	6	18,76
4	Equus caballus L	9	6,81	3	9,38
5	Sus scrofa ferus L	4	3,03	1	3,12
6	Canis familiaris L	2	1,52	1	3,12
7	Bos primigenius Boi	1	0,76	1	3,12
8	Cervus elaphus L	1	0,76	1	3,12
9	Canis vulpes L	1	0,76	1	3,12
Total		132		32	

Reiese din acest tabel, înainte de toate, ponderea covârșitoare a oaselor de animale domestice: 125 de fragmente din 132 (94,69%), respectiv 28 de indivizi din 32 (87,52%). Cele mai frecvente sunt bovinele, reprezentate de un tip de talie mică. Deși au fost atestate toate vârstele, s-a putut observa o oarecare predominanță a celor tinere, ceea ce ar putea însemna că aceste animale au fost crescute mai ales pentru carnea lor. În ordinea frecvenței urmează ovicaprinele și porcul domestic, acesta din urmă aparținând unui tip gracilizat

și de talie mică. Și la ovicaprine sunt reprezentate toate vârstele, dar, spre deosebire de bovine, se găsesc mai multe exemplare bătrâne, ele fiind crescute, probabil, mai mult pentru lâna și laptele lor. Calul este prezent printr-un tip de talie mijlocie. Unele falange "prezintă exostoze laterale, imediat deasupra suprafețelor de articulare distale, fenomen ce poate apare în urma supunerii animalului la repetate și grele eforturi sau prin acțiunea unor cauze externe mecanice (frecare)"³⁰⁵. Nu putem exclude posibilitatea ca acest fenomen să fie în legătură cu folosirea animalelor la anumite munci agricole³⁰⁶. În sfârșit, câinele este reprezentat de un individ foarte bătrân, aparținând unui tip de talie mică.

Mamiferele sălbatice (mistrețul, bourul, cerbul și vulpea) sunt reprezentate numai prin 7 fragmente de oase din 132 (5,31%), respectiv 4 indivizii din 32 (12,48%), ceea ce indică importanța cu totul secundară a vânătorii în economia comunității hallstattiene timpurii de la Dănești.

3.7. În ceea ce privește viața spirituală, alături de cele discutate deja în legătură cu ritul și ritualul funerar, ar mai putea avea în vedere și obiceiul depunerii de ofrande, în cadrul unor ceremonii care sunt, deocamdată, imposibil de reconstituit. Ar putea fi interpretată, în acest sens, groapa 1 din așezarea de la Lozna, pe fundul căreia au fost descoperite urme de arsură, cărbuni, pietre mari de râu, precum și jumătatea unui vas mare, cu suprafața neagră, lustruită, ornamentat pe gât cu caneluri orizontale paralele, însoțit de o cupă mică, fragmentară, lucrată din pastă fină³⁰⁷. Tot la Lozna, în turbăria din apropierea așezării, alături de alte materiale, au fost descoperite, la diferite adâncimi, două ciocane din piatră (asemănătoare cu cele provenite din așezare), precum și un celt de bronz de tip transilvănean³⁰⁸. Aceste piese (care nu sunt poate singurele), ar putea fi considerate și ele ca ofrande ale locuitorilor așezării hallstattiene timpurii de la Lozna, fiind admis, în general, caracterul votiv al unor descoperiri ieșite la iveală din turbării, ape, sau în alte condiții speciale³⁰⁹.

3.8. Originea și evoluția

Dacă originea civilizației hallstattiene timpurii din Podișul Sucevei și din Ucraina Subcarpatică a putut fi explicată, în ultima vreme, prin evidențierea apartenenței sale la cultura Gáva-Holihradý (cf. cap. 2.1), geneza culturii Corlăteni-Chișinău rămâne încă neelucidată pe deplin. În orice caz, deosebirile dintre culturile Gáva-Holihradý și Corlăteni-Chișinău nu permit să se explice originea acestora din urmă culturi prin aceleași legături cu regiunea Tisei superioare, care a făcut posibilă apariția civilizației hallstattiene timpurii cu ceramică canelată în zona submontană a Ucrainei și a Moldovei de nord-vest³¹⁰.

În literatura de specialitate, mai ales pe baza ceramicii, grupul Corlăteni a fost raportat la descoperirile din Transilvania³¹¹. Cu excepția mormântului de la Trifești, datat în Ha A2 (și paralelizat, astfel, cu Reci)³¹², descoperirile aici discutate din Moldova (Corlăteni, Trușești, Andrieșeni etc.) au fost atribuite aspectului Mediaș și datate în HaB³¹³. Problema raporturilor dintre ceramica canelată din Transilvania și cea din Moldova (aceasta din urmă fiind identică cu ceea ce numim acum grup Corlăteni) a fost mai pe larg discutată de B. Hänsel. Confruntând descoperirile din Moldova cu succesiunea culturală și cronologică

stabilită de Eugenia Zaharia pentru centrul și sud-estul Transilvaniei³¹⁴⁾, autorul constată că în afara unor tendințe generale, de bază, ale ceramicii canelate, nu există elemente comune cu faza Reci³¹⁵⁾. El consideră, în schimb, că pot fi găsite corespondențe cu faza Mediaș I, cel puțin în ceea ce privește vasele globulare cu marginea răsfrântă în afară și cele cu profilul în formă de S (primele sunt exemplificate prin vasele reproduse de noi în fig. 62/1, 8; 65/5, iar ultimele prin cele din pl. XI/13-14)³¹⁶⁾. Întrucât în ceramica fazei Mediaș II nu mai găsește analogii, Hănsel ajunge la concluzia că așezările din Moldova sunt probabil mai recente ca grupul Reci, fără să atingă, însă, faza Mediaș II, ceramica canelată reprezentând, astfel, doar un scurt episod în preistoria regiunii est-carpătice a României (corespunzător perioadei Mediaș I)³¹⁷⁾. Acest orizont relativ târziu³¹⁸⁾ este considerat, totuși, ca aparținând numai fazei vechi a ceramicii canelate³¹⁹⁾. Mai mult, pentru a sublinia vechimea ceramicii canelate în Moldova, B. Hănsel creează un "orizont mixt al ceramicii canelate și al culturii Noua"³²⁰⁾, afirmând că cele două culturi au coexistat aici un timp, cultura Noua fiind pe deplin înlăturată abia în perioada corespunzătoare nivelului Mediaș I³²¹⁾. Drept argument, autorul invocă unele așezări, în care materialele Noua și cele hallstattiene timpurii nu au putut fi separate stratigrafic³²²⁾. Această "asociere" se datorează, după opinia noastră, unor urme de locuire sporadice sau unor factori externi, ulteriori³²³⁾. (Este semnificativ, credem, că, la un moment dat, însuși B. Hănsel își condiționează teoria, spunând că cele afirmate sunt valabile numai dacă apariția împreună a celor două categorii ceramice nu este "rezultatul unui amestec inobservabil de straturi"³²⁴⁾). Autorul mai are în vedere și unele descoperiri de obiecte de bronz, în special depozitul de la Ilișeni, ieșit la iveală într-o așezare hallstattiană timpurie³²⁵⁾. Pentru Hănsel este neîndoielnică apartenența acestui depozit la orizontul I, stabilit de el (Gura-Râșești, sec. XIII, B.D), la fel de neîndoielnică fiind și legătura dintre depozitul și așezarea hallstattiană timpurie cu ceramica canelată, pe care o datează, astfel, în perioada culturii Noua³²⁶⁾. Această datare timpurie, contradictorie, își are explicația, credem, în faptul că specialistul german se vede obligat să fixeze sfârșitul ceramicii canelate în Moldova foarte devreme, încă în cursul secolului al XI-lea sau, cel târziu, la începutul secolului al X-lea î.e.n., pentru a face loc grupelor culturale cu ceramică incizată și imprimată, Tămăoani și Cozia³²⁷⁾.

Noi știm astăzi - ceea ce nu putea să fie clar pentru Hănsel în cursul redactării lucrării sale³²⁸⁾ - că lipsa oricăror corespondențe semnificative între grupele Reci și Corlăteni nu se datorează unui decalaj cronologic ci faptului că cele două grupe fac parte din două culturi diferite. Descoperirile de la Reci (și cele similare din Transilvania) aparțin fazei timpurii a culturii Gáva-Holíhrady³²⁹⁾, fază bine reprezentată și în spațiul nord-est carpatic prin orizontul Mahala III, așezarea de la Grănicești sau necropola de la Volovăț (discutate în capitolul precedent), care se înscriu într-o arie bine distinctă față de cea a culturii Corlăteni-Chișinău (cf. harta 3)³²⁰⁾. Datorită aceluiași motive, nici comparațiile cu descoperirile de tip Mediaș nu puteau să ducă la rezultatele scontate, aceste descoperiri corespunzând, în linii mari, fazei târzii, Mahala IV - Somotor II, a aceleiași culturi Gáva-Holíhrady³³¹⁾. Astfel, pentru cele două "vase cu profilul în formă de S" (de fapt, două cești) de la Andrieșeni au fost socotite drept analogii, alături de un profil, poate de cană, două oale (dintre care una cu buza lobată!), provenite din nivelul I de la Mediaș³³²⁾.

Compararea vaselor mari, cu corpul sferic și marginea răsfântă în afară (tipul 3 Ca din clasificarea noastră) cu unele forme de la Mediaș³³³) este mai plauzibilă, cu precizarea că tipul la care se referă Hănsel apare în toate cele trei niveluri ale așezării de pe malul Târnavi³³⁴) (nefiind, deci, specific numai nivelului I, după cum pretinde arheologul german). La o analiză detaliată, exemplarele comparate prezintă importante deosebiri (atât în "arhitectură", cât și în decorul și accesoriiile lor)³³⁵), putând fi reținut, totuși, ca un element comun, aspectul general, sferic, al acestor vase, ceea ce ar putea indica o oarecare apropiere a formelor grupului Corlăteni și a ceramicii canelate evolute din Transilvania (respectiv a culturii Gáva-Holihady mai târziu). În același sens poate fi menționată și strachina cu marginea înclinată spre interior și buza subțiată, ornamentată cu caneluri orizontale, paralele în exterior, a grupului Corlăteni (tipul 2 Ca din clasificarea noastră), pentru care găsim analogii numai în faza mai recentă a culturii Gáva-Holihady³³⁶). În aceeași fază (în locul vaselor cu gât înalt, cilindric și corpul bombat) devin caracteristice vasele propriu-zis bitronconice³³⁷), înrudite cu tipul 3 A al culturii Corlăteni-Chișinău. Aceste similitudini ar putea fi interpretate ca semne ale unei tendințe de evoluție convergentă a grupelor culturale cu ceramică canelată, manifestată în cea de a doua etapă a Hallstattului timpuriu³³⁸). Rezultă, de asemenea, din cele expuse mai sus că, în stadiul actual al cercetărilor, apariția culturii Corlăteni-Chișinău, nu poate fi explicată prin legăturile cu Podișul Transilvaniei.

Discutând, cu alt prilej, originea și evoluția civilizației hallstattiene timpurii din regiunea est-carpatică, am atras atenția asupra existenței în ceramica canelată de tip Corlăteni-Chișinău a unei componente originare din sud-vestul spațiului carpato-dunărean³³⁹). Am avut în vedere unele variante ale vaselor bitronconice-pântecoase cu marginea evazată, ornamentate cu caneluri orizontale, paralele pe gât și caneluri oblice sau verticale pe umăr, prevăzute cu proeminențe duble, cea superioară îndreptată în sus iar cea inferioară în jos (tipurile 3 Ab, 3 B și 3 Ca din clasificarea noastră actuală), cu bune analogii în culturile de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul Hallstattului din Banat, Voivodina și regiunile învecinate³⁴⁰). Astăzi suntem în măsură să precizăm mai bine momentul apariției în Moldova a acestor vase, ca și originea lor. Ne vom referi, în primul rând, la cele două morminte de incinerare, descoperite la Vaslui, dintre care unul (nr. 10) avea ca urnă un vas de tip 3 Ab, iar celălalt (nr. 9) unul asemănător ca formă, dar neornamentat (de tip 3 Aa)³⁴¹). În acest mormânt din urmă a fost descoperit și un ac de bronz cu capul biconic, ornamentat cu linii orizontale, paralele, incizate (fig. 62/13), având analogii apropiate în depozitele de bronzuri de la Șpălnaca II sau Tășad (Ha A1)³⁴²). Apariția încă în această periodică a vaselor de tip 3 Ab în Moldova pare a fi susținută și de ceramica provenită din așezarea de la Ilișeni³⁴³), în care a fost descoperit și un depozit de obiecte de bronz, datat de M. Petrescu-Dâmbovița în Ha A1³⁴⁴). De asemenea, se poate preciza acum că vasele discutate își au cele mai bune analogii în complexul Bobda II - Susani-Belegiș II din sud-vestul României și din regiunile învecinate ale Iugoslaviei (și, probabil, Ungariei), datat în Ha A și născut pe un fond local din epoca bronzului, de tip Cruceni-Belegiș, respectiv Žuto Brdo-Gârla Mare, la care se adaugă, după cât se pare, și unele influențe central-europene, din partea culturii mormintelor

tumulare și, apoi, a culturii câmpurilor de urne³⁴⁵). Noile cercetări întăresc și concluzia mai veche, potrivit căreia tipul de vas bitronconic-pântecos, caracteristic acestei arii, se deosebește în multe privințe (tehnica de confecționare, formă, decor, accesorii) de vasele de tip Gáva³⁴⁶). După cum s-a menționat mai sus, vase înrudite, propriu-zis bitronconice, devin caracteristice abia în faza Gáva-Holihradý târzie, fără ca aceste vase să fie prevăzute cu proeminențe duble³⁴⁷).

Vasele bitronconice-pântecoase ale ariei Cruceni-Belegiș, respectiv Bobda II-Belegiș II, sunt, în general, mai bogat ornamentate, canelurile orizontale, paralele, fiind, astfel, de cele mai multe ori, asociate în zona gâtului cu fascicule de caneluri înguste, arcuite. Acest decor, este, deocamdată, necunoscut în aria Corlăteni-Chișinău (poate cu excepția unui fragment descoperit în așezarea de la Târpești, fig. 66/44), ceea ce s-ar putea datora poziției periferice a acestui grup. Dar și în sud-vestul spațiului carpato-dunărean întâlnim vase ornamentate numai cu caneluri orizontale, paralele pe gât și caneluri oblice sau verticale pe umăr, asociate cu proeminențe duble³⁴⁸), ca în cazul vaselor din Moldova de tip 3 Ab, 3 B și 3 Ca, sau chiar vase neornamentate³⁴⁹), apropiate de tipul 3 Aa.

Frecvența mare a străchinilor cu marginea înclinată spre interior în grupul Corlăteni (tipurile 2 Ca-b) se explică, poate, prin aceleași legături cu aria Bobda II-Susani-Belegiș II. În timp ce în cultura Gáva-Holihradý timpurie aceste străchini sunt rare (la Grănicești: 4,85% din totalul străchinilor), în tumulul de la Susani ele reprezintă 22% a ceramicii (dintr-un total de 24%, ce le revine străchinilor!)³⁵⁰). Strachina cu buza lobată (bine documentată în aria culturii Gáva-Holihradý, inclusiv la Grănicești³⁵¹) este, în schimb, rară la Susani (1,8%), fiind considerată ca o reminiscență din epoca anterioară³⁵²). La fel, în grupul Corlăteni vasele cu buza lobată sunt necunoscute, cu excepția unei străchini de mari dimensiuni, descoperită la Negrești și având un decor interior apropiat de decorul unor străchini de la Susani (fig. 63/7)³⁵³).

Vase bitronconice asemănătoare cu cele discutate mai sus apar și în aspectele culturale din Oltenia, înrudite cu cele din Banat (grupul Vârtop³⁵⁴), câmpul de urne de la Balta Verde³⁵⁵), subliniind încă odată o anumită "orientare" spre sud-vestul spațiului carpato-dunărean a ceramicii culturii Corlăteni-Chișinău. Orizontul cu ceramică canelată din Muntenia este încă prea puțin cunoscut³⁵⁶), ni se pare, totuși, demn de reținut descoperirea unor așezări, aparținând acestui orizont, în zona subcarpatică din nord-estul Munteniei, la Sărata Monteoru și Cârlomanești³⁵⁷), făcând legătura cu așezarea de la Căndești, din Subcarpații Vrancei.

Stratigrafia acestei așezări din urmă este extrem de importantă, nivelul de locuire cu ceramică canelată, de tip Corlăteni, fiind suprapus de un alt nivel hallstattian timpuriu, care corespunde, după opinia cercetătorilor obiectivului, sfârșitului fazei Babadag I sau unei etape intermediare între fazele Babadag I și "Babadag II-Stoicani-Cozia"³⁵⁸). Întrucât pentru acest nivel decorul caracteristic al ceramicii este cel incizat, ornamentul imprimat fiind necunoscut³⁵⁹), suntem de părere că nivelul aparține fazei Babadag I sau unui orizont corespunzător, cu ceramică incizată, databil încă în Ha A, probabil în sec. XI î.e.n.³⁶⁰). În orice caz, această succesiune stratigrafică dovedește că ceramica canelată de tip Corlăteni

a apărut în această zonă, ca și în centrul și nordul Moldovei (Vaslui, Ilișeni), încă la începutul Hallstattului³⁶¹).

Dacă noile cercetări au făcut posibilă stabilirea mai precisă a începuturilor grupului Corlăteni, deocamdată, puncte de sprijin sigure pentru a jalona întreaga sa evoluție ulterioară. Putem să apelăm, totuși, în acest scop, la unele descoperiri din aria pruto-nistreană a culturii studiate. Astfel, în așezarea de la Chișinău a fost aflat, în 1956, un pumnal de bronz cu tășuri paralele, de tip Belozerka, care a reținut, în repetate rânduri, atenția cercetătorilor³⁶². În funcție de cronologia culturii Belozerka, piesa poate fi datată în sec. XI-IX (după A.I. Terenožkin)³⁶³ sau, mai degrabă, în sec. X-IX, eventual până la începutul sec. VIII î.e.n. (după A.M. Leskov)³⁶⁴. Din aceeași așezare provine și o psalie de os cu trei orificii alungite³⁶⁵ care, pe baza analogiilor din cultura Černoles și Belozerka, poate fi datată între sec. X și începutul sec. VIII î.e.n.³⁶⁶. În sfârșit, menționăm un fragment de fibulă de bronz, provenită din așezarea de la Lucașevca, considerată de tip mediteraneean ("submicenian") și datată în limitele sec. XI- IX î.e.n.³⁶⁷. Pe baza acestor date, cele două așezări, Chișinău și Lucașevca, pot fi date, în principal, în limitele sec. X-IX î.e.n., fără să excludem posibilitatea ca începutul și sfârșitul lor să atingă și sec. XI, respectiv VIII î.e.n.³⁶⁸.

Datarea așezării de la Lucașevca în sec. X-IX, respectiv în Ha B, este întărită și de prezența în această așezare a câtorva fragmente ceramice cu decor imprimat și incrustat³⁶⁹, atestând legăturile și, totodată, contemporaneitatea, în această perioadă, a culturii Corlăteni-Chișinău cu grupele Cozia și Saharna- Solonceni³⁷⁰. Pot fi menționate, în același sens, și sporadicele fragmente ceramice cu decor imprimat, descoperite cu ocazia unor cercetări de suprafață în Câmpia Moldovei (Holboca, Lețcani, Proselnici, Răuseni, Râșca, Stâncești, poate și Horpaz, Păușești)³⁷¹. Ieșite la iveală, uneori, în asocieri cu fragmente ceramice tipice pentru grupul Corlăteni³⁷², aceste descoperiri nu indică răspândirea grupului Cozia în regiunea menționată ci numai pătrunderea unor elemente de acest tip în mediul grupului Corlăteni, după cum, sporadic, fragmente ceramice cu decor imprimat apar și în unele așezări ale grupului (mai exact fazei) Mediaș din estul Transilvaniei³⁷³. Părțile centrale și sudice ale Moldovei, vor fi ocupate, în schimb, la un moment dat, de purtătorii grupului Cozia (precedat de grupul Tămăoani), ducând la restrângerea ariei grupului Corlăteni³⁷⁴.

Problema originii și a evoluției grupului Corlăteni (și a culturii Corlăteni-Chișinău, în general) va trebui să stea, în continuare, în atenția cercetătorilor, ea neputând fi, la ora actuală, rezolvată mulțumitor. Nu avem, deocamdată, suficiente descoperiri bine date pentru a stabili periodizarea acestei culturi, cu specificarea conținutului fiecărei faze de dezvoltare. Din cele expuse mai sus rezultă, totuși, sperăm, că ceramica canelată de tip Corlăteni-Chișinău, respectiv cultura cu același nume, nu reprezintă doar un scurt episod în preistoria spațiului est-carpatic. Evoluția ei poate fi urmărită de la începutul Hallstattului, probabil încă din Ha A1, și până în perioada Hallstatt B inclusiv, respectiv secolul IX (-VIII) î.e.n., cu excepția acelor zone ale ariei sale care vor intra, la un moment dat, în stăpânirea altor culturi. În faza veche pot fi date, cu siguranță, deocamdată, doar puține descoperiri: Vaslui, Ilișești, Căndești, probabil Trifești³⁷⁵. Se pare că așezările cel mai

bine cercetate (Andrieșeni, Corlăteni - primul nivel hallstattian, Trușești etc.), mai ales prin analogiile pe care le prezintă cu așezările de la Chișinău și Lucașevca³⁷⁶), relativ bine date, aparțin fazei mai evoluată a culturii studiate. Pentru evoluția grupului Corlăteni o importanță deosebită prezintă însăși așezarea eponimă, unde nivelul amintit este suprapus de un alt nivel hallstattian, marcând, probabil, etapa finală a grupului Corlăteni³⁷⁷). Asupra evoluției acestui grup vom reveni în capitolul final al volumului, luând în considerație și lucrările - unele deosebit de importante - apărute după încheierea acestui capitol (Levițchi, 1990; Smirnova, 1990, 1990 a; Iconomu, Tanasachi, 1992; Gumă, 1993 etc.).

NOTE

1. V. și László, 1976, fig. 1 (hartă) și nota 56, cuprinzând și descoperirile de tip Chișinău-Lucașevca, din zona pruto-nistreană. O succintă trecere în revistă a problemelor legate de cultura Corlăteni-Chișinău la László, 1980, p. 182-183, unde se și propune, de altfel, folosirea termenului de grup Corlăteni. Un *corpus* al descoperirilor "hallstattului tracic", inclusiv al celor de tip Chișinău-Lucașevca din R.S.S. Moldovenească, cu bibliografie, la Lăpușnean, Niculiță, Romanovskaia, 1974, p. 5-32.
2. László, 1976, p. 59.
3. Florescu, 1971, p. 116.
4. Florescu, 1983, p. 74-75. Informații suplimentare M. Florescu.
5. Florescu, 1959, p. 328.
6. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, p. 47-49.
7. Buzdugan, 1969, p. 82.
8. Florescu, 1957, p. 205.
9. Dinu, 1955, p. 77.
10. Nestor, 1952, p. 31.
11. Nestor, 1952, p. 92-94.
12. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, p. 49.
13. Nestor, 1952, p. 91 (Corlăteni); Florescu, 1957, p. 209 (Trușești); Florescu, 1959, p. 329 (Andrieșeni).
14. Florescu, 1957, p. 209, fig. 3; 1959, p. 329-330.
15. Nestor, 1952, p. 92-93.
16. Florescu, 1957, p. 205, fig. 3/1 și p. 210.
17. Florescu, 1959, p. 330.
18. Cf. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 81-82.
19. V. *supra* (Grănicești) și Smirnova, 1974, p. 365.
20. Dinu, 1955, p. 76; Dinu, 1959, p. 208.
21. *Așezări*, p. 269, nr. 194 b (Bălteni); p. 177, nr. 17 j (Ciurea); p. 240-241, nr. 124 a (Eșanca); p. 248, nr. 143 d (Iacobeni); p. 203, nr. 49 g (Iași); p. 208, nr. 50 h (Lețcani); p. 252, nr. 153 b (Mihail Kogălniceanu); p. 262, nr. 180 d (Slobozia-Hănești); A. Russu, 1983, p. 209, nr. 4 a (Cioca Boca); Buzdugan, 1969, p. 83-84 (Prăjești).
22. Ioniță, 1962, p. 734-736, fig. 2-3. A se vedea și Morintz, 1964, p. 117, nr. 40; Horedt, 1966, p. 19, nr. 26; Paulik, 1968, p. 40; László, 1976, p. 69.
23. V. *Ibidem*, fig. 4.
24. Andronic, 1979, p. 105, fig. 2/3; Andronic, 1983, p. 118, fig. 6/6.
25. Andronic, Popescu, 1980, p. 560, fig. 2/1-6; Andronic, 1983, p. 119-120, fig. 6/2, 4.
26. Andronic, 1962, p. 91, fig. 4/1-2; Andronic, 1983, p. 120-121, fig. 5/9; 6/1, 3.
27. Meljukova, 1979, p. 35-36.

28. Cf. László, 1983, p. 53-55, fig. 2/1-2; Iconomu, Tanasachi, 1992.
29. Cf. Iconomu, 1992 a.
30. Hänsel, 1976, p. 107-108, 111, atribuie grupului cu ceramică canelată din Moldova și un mormânt de incinerare, încadrat inițial în cultura Monteoru (Buzdugan, 1969, p. 82), fără ca această redatăre să fie convingătoare.
31. Florescu, 1959, p. 333; Florescu, 1959 a, p. 123.
32. Nestor, 1952, p. 93.
33. *Așezări*, p. 262, nr. 180 d; RepBotoșani, I, p. 142, nr. XXIX.5.B.
34. Dinu, 1955, p. 77.
35. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 51. Nu este exclus ca piesa să aparțină nivelului Costișa târzie.
36. Andronic, 1962, p. 91.
37. Nestor, 1952, p. 93.
38. Dinu, 1955, p. 77.
39. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 82.
40. *Ibidem*. Ciocanele descoperite în turbărie împreună cu un celt de tip transilvănean sunt considerate de autori ca fiind caracteristice perioadei de sfârșit a culturii Noua și începutului Hallstattului. Într-o altă lucrare, aceiași autori menționează două ciocane de piatră descoperite în turbărie, pe care, împreună cu celțul amintit, le atribuie culturii Noua (Teodor, Șadurschi, 1978, p. 126, fig. 3/1-3; 5/2).
41. *Așezări*, p. 188, nr. 29 c.
42. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 51, fig. 5/1 (poziție stratigrafică similară cu cea a piesei menționate în nota 35).
43. Dinu, 1955, p. 77.
44. Marinescu-Bâlcu, 1981, fig. 4/7 (piesa nu este menționată în text).
45. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 51, fig. 5/4.
46. Ioniță, 1961, p. 301, fig. 4/5.
47. Andronic, 1962, p. 91; Andronic, 1983, p. 121, fig. 5/9.
48. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 51, fig. 5/2.
49. *Ibidem*, fig. 5/3. Piesa aparține, poate, epocii bronzului.
50. Două exemplare în colecția Laboratorului de Arheologie al Universității din Iași, donate de Dan Gh. Teodor, conducătorul săpăturilor.
51. Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 243, fig. 1/14 (Dănești-Vatra satului).
52. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 82. Informații suplimentare Silvia Teodor.
53. Dinu, 1955, p. 77.
54. O trecere în revistă a ceramicii canelate hallstattiene timpurii din Moldova, corespunzând grupului Corlăteni, a se vedea la Hänsel, 1976, I, p. 105-113, în special 109, 111. Autorul a întocmit și o planșă tipologică (*ibidem*, 2, pl. IV/1-18 și p. 2 cu indicarea sursei ilustrațiilor), reconstituirile făcute pe baza unor fragmente ceramice publicate fără indicarea diametrului vaselor sunt, însă, uneori, discutabile.
55. Florescu, 1957, p. 210 (Trușești); Teodor, Șadurschi, 1979, p. 83 (Lozna); László, 1983, p. 53 (Cotu Morii).
56. Nestor, 1952, p. 92 (Corlăteni); Buzdugan, 1969, p. 84 (Prăjești); Teodor, Șadurschi, 1979, p. 83 (Lozna); Andronic, 1979, p. 105 (Vaslui); Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 153 (Târpești); László, 1983, p. 53 (Cotu Morii).
57. Nestor, 1952, p. 92 (Corlăteni); Florescu, 1959, p. 332 (Andrieșeni); Ioniță, 1962, p. 734 (Trifești); Teodor, Șadurschi, 1979, p. 83 (Lozna); Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156 (Târpești); László, 1983, p. 53 (Cotu Morii).
58. László, 1983, p. 53. Aceste vase amintesc de categoria ceramică II de la Grănicești.
59. Florescu, 1957, p. 210 (Trușești); Florescu, 1959, p. 332 (Andrieșeni); Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156 (Târpești); László, 1983, p. 53 (Cotu Morii).
60. Florescu, 1957, p. 210 (Trușești); Florescu, 1959, p. 332 (Andrieșeni); Ioniță, 1962, p. 734 (Trifești); Buzdugan, 1969, p. 84 (Prăjești); Andronic, Popescu, 1980, p. 560 (Vaslui); Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 153, 156 (Târpești); László, 1983, p. 53 (Cotu Morii). Această specie ceramică este prezentă și la Corlăteni (materiale în colecția Institutului de Arheologie din București).
61. Nestor, 1952, p. 92 (Corlăteni). A se vedea și materialele aflate în colecția Institutului de Arheologie din București; Florescu, 1959, p. 332 (Andrieșeni); Ioniță, 1962, p. 734 (Trifești); Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 153 (Târpești); László, 1983, p. 53 (Cotu Morii).
62. Doar în legătură cu așezarea de la Andrieșeni s-a precizat - fără alte amănunte - că cea mai frecventă formă este strachina și că mai rare sunt vasele în formă de sac. Cf. Florescu, 1959, p. 332. În ceea ce privește

așezarea de la Prăjești, s-a afirmat că "cea mai bine reprezentată" este categoria vaselor mari, cărămizii în interior și de culoare neagră, lucioasă în exterior, ornamentate cu caneluri orizontale pe gât. Dar, imediat se adaugă că "la fel de frecvente" sunt și fragmentele ceramice din pastă fiudă, lustruită, de culoare gălbuie sau brună, provenite mai ales de la străchini. Cf. Buzdugam, 1969, p. 84. Se pare că și la Târpești cele mai frecvente sunt vasele cu corpul relativ bitronconic, ornamentate cu caneluri și proeminențe, urmate, "în ordine", de diferite tipuri de străchini. Cf. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 153, 156.

63. Florescu, 1959, p. 332; Foit, 1964, p. 462.

64. *Așezări*, p. 169, nr. 40, pl. V/14.

65. *Așezări*, p. 172, nr. 70 c, pl. X/9.

66. *Așezări*, p. 177, nr. 17 j, pl. XII/18.

67. *Așezări*, p. 241, nr. 125, pl. XXIV/2.

68. Colecția Muzeului Județean Suceava. Vezi și Foit, 1964, p. 462.

69. *Așezări*, p. 208, nr. 50 g, pl. XCI/10.

70. *Așezări*, p. 244, nr. 133, pl. CXXIX/15.

71. Ioniță, 1961, p. 301, fig. 4/6.

72. *Așezări*, p. 172, nr. 70, pl. X/16.

73. *Așezări*, p. 208, nr. 50 h, pl. XCII/1.

74. *Așezări*, p. 204, nr. 49 i, pl. LXXVIII/17.

75. *Așezări*, p. 208, nr. 504, pl. CXII/7.

76. Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 243, fig. 1/12 ("Vatra Satului").

77. *Așezări*, p. 172, nr. 70 c, pl. X/11.

78. Nestor, 1952, p. 92, fig. 8. Acest tip este definit ca vas cu profilul în formă de S mult alungit.

79. Florescu, 1957, fig. 12/1, 4.

80. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 153, 156, fig. 5/1.

81. Dinu, 1955, p. 77 (neilustrat).

82. *Așezări*, p. 208, nr. 50 g, pl. XCI/3-4.

83. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 4/11.

84. Florescu, 1959, p. 332 (neilustrat).

85. *RepVaslui*, p. 108-109, nr. XXII.8.

86. *Așezări*, p. 272, nr. 201 a, pl. CCXVI/16.

87. Informație C. Ionomu. A se vedea *Addendo* de la sfârșitul acestui capitol.

88. *Așezări*, p. 184, nr. 25 a, pl. XXXIV/17.

89. *Așezări*, p. 197, nr. 44 a, pl. CLXXVI/10.

90. *Așezări*, p. 208, nr. 509, pl. XCI/9.

91. V. Ursachi, 1968, p. 27 (neilustrat).

92. Dinu, 1955, p. 77 (neilustrat).

93. Florescu, 1959, p. 332. *Ibidem*, p. 333, discutând decorul ceramicii este menționat și brăul alveolat, fără să se precizeze formele de vase pe care apare acest ornament.

94. *Așezări*, p. 172, nr. 70, pl. X/9, 11.

95. Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 243, fig. 1/12 ("Vatra Satului").

96. *Așezări*, p. 241, nr. 125, pl. CXXIV/2.

97. Foit, 1964, p. 462.

98. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 82.

99. M. Ursachi, 1968, p. 27.

100. *RepVaslui*, p. 108-109, nr. XXII.8.

101. *Așezări*, p. 172, nr. 70, pl. X/16.

102. *Așezări*, p. 272, nr. 201 a, pl. CCVI/16.

103. Nestor, 1952, p. 92, fig. 8.

104. *Așezări*, p. 184, nr. 25 a, pl. XXXIV/17.

105. *Așezări*, p. 241, nr. 125, pl. CXXIV/2.

106. *Așezări*, p. 204, nr. 49 i, pl. LXXVIII/17.

107. *Așezări*, p. 208, nr. 50 g, pl. XCI/9 ("Movila din șes"); nr. 504, pl. XCII/1 ("Valea Ilenii").

108. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 82.

109. M. Ursachi, 1968, p. 27.
110. Florescu, 1957, fig. 12/1.
111. Dinu, 1955, p. 77.
112. Florescu, 1957, fig. 12/4.
113. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 82.
114. Foit, 1964, p. 462.
115. *Așezări*, p. 169, nr. 40, pl. V/14.
116. Colecția Institutului de Arheologie din București.
117. *Așezări*, p. 197, nr. 44 a, pl. CLXXVI/10.
118. Colecția Muzeului Județean Suceava.
119. *Așezări*, p. 208, nr. 50 h, pl. XCII/10.
120. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 82.
121. Colecția Institutului de Arheologie din București.
122. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 4/13. Vasul este considerat, pe aceeași pagină, mai întâi castron, apoi strachină.
123. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 4/8.
124. Ionița, 1962, p. 734, fig. 3/3 (fotografie).
125. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 51, fig. 4/6.
126. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 5/7.
127. *Așezări*, p. 169, nr. 40, pl. V/12.
128. *Așezări*, p. 241, nr. 125, pl. CXXIV/3.
129. *Așezări*, p. 208, nr. 50 g, pl. XCI/3-4.
130. Nestor, 1952, p. 37, fig. 3/10.
131. *Așezări*, p. 184, nr. 25 a, pl. XXXIV/18.
132. Florescu, 1959, p. 332, fig. 6/4.
133. *Așezări*, p. 272, nr. 201 a, pl. CXLV/3.
134. *RepVaslui*, p. 195, nr. XLVI.4, fig. 121/2. Vasul nu este descris, iar desenul publicat (pe care l-am reprodus și noi, fig. 63/7) este incorect. Abia după examinarea vasului în Muzeul Județean Vaslui am putut stabili că este vorba de o strachină cu buza lobată.
135. Raportul dintre diametrul maxim și înălțimea vaselor a fost calculat pe baza a patru străchini, descoperite la Târpești, Trifești și Negrești (pl. X/13-16, proporția stabilită fiind, în aceeași ordine, 1:0,28; 1:0,36; 1:0,35; 1:0,33). Profilul fiind incomplet, atât în cazul unuia dintre vasele de la Târpești (pl. X/14), cât și în cazul strachinii de la Negrești, aceste date sunt doar aproximative. (Vasul de la Negrești a fost restaurat în forma în care a fost publicat, fără să i se păstreze vreun fragment original din fund).
136. Dinu, 1955, p. 77 (neilustrat).
137. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 9/8-11 (fotografii de fragmente ceramice, fără profil).
138. Hänsel, 1976, 2, pl. 42/5.
139. Andronic, Popescu, 1980, p. 560, fig. 2/3, 6; Andronic, 1983, p. 19, fig. 6/2.
140. Florescu, 1959 a, p. 123, fig. 6/3.
141. Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 243, fig. 1/4.
142. Florescu, 1959 a, p. 123, fig. 6/2.
143. *Așezări*, p. 182, nr. 230, pl. XXXIII/12.
144. Florescu, 1959, fig. 6/5, 10; Florescu, 1959 a, fig. 6/4.
145. *Așezări*, p. 272, nr. 199 c, pl. CXLIV/18.
146. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 5/3.
147. Hänsel, 1976, 2, pl. 41/3.
148. Florescu, 1959 a, p. 123, fig. 6/1.
149. *Așezări*, p. 248, nr. 143 d, pl. CXXXI/3.
150. *Așezări*, p. 262, nr. 180 d, pl. CXL/24.
151. Florescu, 1959, fig. 6/2.
152. Florescu, 1955, p. 59, fig. 2/11.
153. Florescu, 1959, fig. 6/6, 8.
154. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 5/10.

155. Florescu, 1959, fig. 6/7.
156. Colecția Institutului de Arheologie, București. Un exemplar, pe care am avut prilejul să-l studiem, are buza lată de cca 1,5 cm.
157. László, 1983, p. 53-55, fig. 2/1.
158. Colecția Muzeului Județean Botoșani. Informație P. Șadurschi.
159. Proporția a fost calculată pe baza vaselor din pl. X/37-38.
160. Hänsel, 1976, 2, pl. 42/6.
161. Hänsel, 1976, 2, pl. 41/1-2.
162. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 5/11.
163. *Așezări*, p. 248, nr. 143 d, pl. CXXXI/5.
164. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 5/6, 8.
165. *Așezări*, p. 262, nr. 180 d, pl. CXL/23.
166. *Așezări*, p. 202, nr. 49 d, pl. LXXIII/3.
167. Florescu, 1957, p. 210, fig. 11/6.
168. Hänsel, 1976, 2, pl. 42/4.
169. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 112/2, 5.
170. Florescu, 1957, p. 210, fig. 11/7; 12/2.
171. Colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 199, nr. XLVII.11.
172. Colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 112, nr. XXIII.4.
173. Hänsel, 1976, 2, pl. 41/8.
174. Proporțiile au fost calculate în cazul următoarelor șase vase: pl. X/48-51, 54, 58. Raportul dintre diametrul maxim și cel al gurii este, în această ordine: 1:0,96; 1:0,94; 1:0,96; 1:0,93; 1:0,88; 1:0,90, iar raportul dintre diametrul maxim și înălțime 1:0,27; 1:0,33; 1:0,24; 1:0,47; 1:0,28. Înălțimea vaselor putând fi doar evaluată, aceste din urmă proporții trebuie considerate ca aproximative.
175. Nestor, 1952, p. 39, fig. 5/4 (fragment de vas cu buza ruptă).
176. Colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 108-109, nr. XXII.8.
177. Colecția Institutului de Arheologie din București. Cf. și Nestor, 1952, p. 92.
178. Expoziția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 95, nr. XVIII.
179. Informație C. Iconomu. A se vedea *Addenda* de la sfârșitul acestui capitol.
180. Colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 46-47, nr. I.8.
181. Florescu, Căpitanu, 1969, p. 259, nr. 66 a.
182. Colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 169, nr. XLI.
183. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 83.
184. V. Ursachi, 1968, p. 147, 150.
185. Buzdugan, 1969, p. 84, fig. 2/4-12 (fotografii de fragmente ceramice).
186. M. Ursachi, 1968, p. 27.
187. V. Ursachi, 1968, p. 158.
188. Căpitanu, 1979, p. 225 (punctele "Știubeni" și "Chișcul Ulucilor". Cf. și *RepVaslui*, p. 239, nr. LXI.2). În colecția Muzeului Județean Vaslui se află fragmente de străchini cu marginea înclinată spre interior, având indicat ca loc de descoperire Tanacu-"Școala".
189. Colecția Muzeului Județean Vaslui, având indicat ca loc de descoperire Țuțcani-sat. Cf. și *RepVaslui*, p. 177, nr. XLII.26, unde sunt menționate descoperiri hallstattiene din preajma celor două clădiri ale școlii.
190. Dinu, 1955, p. 77.
191. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156.
192. V. Ursachi, 1968.
193. Din motive de economie de spațiu, la tratarea decorului vom evita, în măsura posibilului, să repetăm referințele bibliografice, indicate deja mai sus, cu prilejul clasificării tipologice a străchinilor.
194. *Așezări*, pl. CLXXVIII/13 (fotografie).
195. Colecția Institutului de Arheologie din București.
196. Dinu, 1955, p. 77.
197. Cf. nota 195.
198. Colecția Muzeului Județean Botoșani.
199. Cf. nota 193 și Lista descoperirilor.

200. Nestor, 1952, p. 92 (neilustrat).
201. *Așezări*, pl. CLXXVIII/13 (fotografie).
202. V. Ursachi, 1968, p. 147, 150.
203. Florescu, Căpitanu, 1969, p. 259, nr. 66 a.
204. Expoziția Muzeului Județean Vaslui.
205. Informație C. Ionomu.
206. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 83.
207. Florescu, 1957, p. 210.
208. *Așezări*, pl. LIX/3 ("Peste Baltă").
209. Buzdugan, 1969, p. 84, fig. 2/6. Fragmentul citat este mic, fiind astfel, greu de stabilit dacă prezintă caneluri paralele, orizontale sau, eventual, arcuite.
210. Buzdugan, 1969, p. 84. Ilustrația indicată (fig. 2/5-9, 11-12) nu permite distingerea fațetelor.
211. Căpitanu, 1979, p. 225.
212. Dinu, 1955, p. 77.
213. *Așezări*, pl. CXXXI/5.
214. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156 (și fig. 9/9?).
215. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156.
216. Cf. *supra*, cap. 2.5.2.2.3. Pe lângă bibliografia citată, în legătură cu "urnele pseudovillanoviene", a se vedea și Kemenczei, 1984, p. 64-66.
217. Muzeul de Istorie a Moldovei, expoziție (nr. inv. I-957). Cf. și Petrescu-Dâmbovița, Andronic, 1966, planșa de după p. 48 (fotografie).
218. Muzeul de Istorie al Moldovei, expoziție. Cf. și Ioniță, 1962, p. 734, fig. 3/5.
219. Încercare de reconstituire grafică după piesa aflată în colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și Andronic, 1979, p. 105, fig. 2/3 = Andronic, 1983, p. 118, fig. 6/6 = RepVaslui, fig. 121/1 (Curțile Domnești, mormântul 9).
220. Încercare de reconstituire grafică după Buzdugan, 1969, fig. 2/14 și Hänsel, 1976, 2, pl. 12/11.
221. Vasul, așa cum se prezintă în desen, a fost, credem, greșit restaurat, marginea fiind, inițial, mai înaltă și mai răsfrântă în afară. Examinând vasul, am putut constata că buza este în întregime ruptă din vechime, ceea ce este, de altfel, menționat și în textul raportului în care se publică pentru prima dată descoperirea, fără să fie indicat, însă, pe desenele însoțitoare (cf. Andronic, Popescu, 1980, p. 560, fig. 2/1-2). Tot aici, unde se face o descriere clară a vasului, se indică 0,285 m ca înălțime. La o republicare, descrierea decorului este confuză și se indică ca înălțime 0,200 m (Andronic, 1983, p. 119, fig. 6/4). Potrivit măsurătorilor noastre, vasul, în starea actuală de restaurare, are o înălțime de 22-22,5 cm.
222. Fragment margine evazată, colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și RepVaslui, p. 108-109, nr. XXII.8.
223. *RepVaslui*, p. 95, nr. XVIII.1.
224. László, 1983, p. 53 (fragment margine).
225. Fragmente de vase în colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 169, nr. XLI.
226. Florescu, 1959, p. 332, fig. 6/1.
227. Colecția Institutului de Arheologie din București. Cf. și Nestor, 1952, p. 92.
228. Em. Zaharia, Buraga, 1979, fig. 1/8, eventual și 1/7. În text, p. 241, fragmentele sunt considerate ca aparținând culturii Noua.
229. Reconstituire grafică după fragmentul păstrat în colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și Coman, Buzdugan, 1978, p. 140; Coman, Rotaru, 1981, p. 58; *RepVaslui*, p. 127, nr. XXVIII.8.
230. Foit, 1964, p. 462.
231. Teodor, Șadurschi, 1979, p. 83.
232. Buzdugan, 1969, p. 84, fig. 1/1-8.
233. M. Ursachi, 1968, p. 27.
234. Marinescu-Bâlcu, 1981, fig. 8/19; 9/2, 4. Fragmentul din urmă prezintă și trei caneluri circulare, paralele, ornamentând fața interioară a marginii puternic evazate.
235. Dinu, 1955, p. 77; Dinu, 1959, p. 208.
236. Florescu, 1959, p. 333.
237. Cf. nota 227.
238. Em. Zaharia, Buraga, 1979, fig. 13/7.

239. *Așezări*, pl. I.XXXVII/1.
240. Hänsel, 1976, 1, p. 110, 2, pl. 12/12.
241. *Așezări*, pl. XCI/11.
242. Hänsel, 1976, 2, pl. 41/4. Și unele fragmente reproduse la Buzdugan, 1969, fig. 1/1, 3, par a proveni de la asemenea vase.
243. Florescu, 1957, fig. 11/5. Cf. și Hänsel, 1976, 2, pl. IV/15, vas incorect reconstituit pe baza fragmentului menționat.
244. Florescu, 1959, p. 333.
245. Cf. nota 227.
246. Colecția Muzeului Județean Suceava. Cf. și Foit, 1964, p. 462.
247. Căpitanu, 1979, p. 225.
248. Colecția Muzeului Județean Vaslui. Cf. și *RepVaslui*, p. 262, nr. LXVIII.4.
249. Dinu, 1955, p. 77.
250. Hänsel, 1976, 1, p. 107, nr. 11. Autorul se referă probabil la descoperirile făcute în punctul "Șipot", de unde D.G. Teodor ne-a semnalat fragmente ceramice hallstatiene timpurii, ornamentate cu caneluri, fără să avem prilejul de a studia și fragmente de vase prevăzute cu proeminențe duble.
251. Încercare de reconstituire grafică după fragmentul păstrat în colecția Muzeului Județean Vaslui. Fragmentul este reprodus și la Coman, Rotaru, 1981, fig. 6/5.
252. Colecția Muzeului Județean Suceava. Cf. și Hänsel, 1976, 1, p. 110; 2, pl. 12/13.
253. Florescu, 1955, fig. 2/8 (proeminența inferioară ruptă).
254. Încercare de reconstituire grafică după fotografia publicată în *Așezări*, pl. CCXLII/16. *Ibidem*, p. 314, nr. 317, se precizează că vasul, lucrat din pastă grosieră brun-cărmizie, cu exteriorul negru, a fost descoperit alături de alte fragmente ceramice hallstatiene timpurii, la adâncimea de 1,5 m, într-un sol nederanjat.
255. *Ibidem*.
256. Muzeul de Istorie a Moldovei, nr. inv. II-2494. Cf. și Ioniță, 1962, p. 734, fig. 3/4.
257. Muzeul de Istorie a Moldovei, nr. inv. IV-2238. Cf. și *Așezări*, p. 335, nr. 387, pl. CCXLVIII/6.
258. Florescu, 1959, fig. 6/3.
259. Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 243, fig. 1/10.
260. Nestor, 1952, p. 92, fig. 7.
261. Raportul dintre cele două valori este 1:0,95.
262. Proportțiile acestui tip de ceașcă pot fi apreciate după exemplarele întregi (întregite) de la Corlăteni (fig. 63/1) și Cotu Morii (fig. 72/2). Astfel, raportul dintre axul lung și axul scurt al gurii ovale este 1:0,73, respectiv 1:0,83; raportul dintre axul lung și înălțime 1:0,34, respectiv 1:0,33; raportul dintre axul scurt și înălțime 1:0,46, respectiv 1:0,40. La o ceașcă aproape întreagă de la Târpești (fig. 113/14), pe baza desenului publicat, putem calcula doar raportul dintre axul scurt și înălțime (1:0,41).
263. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 454.
264. Nestor, 1952, p. 92, fig. 6.
265. László, 1983, p. 53, fig. 2/2.
266. Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 156, fig. 4/14.
267. Florescu, 1959, p. 332-333, fig. 6/11.
268. *Așezări*, pl. V/10 (Livada Gostat).
269. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, fig. 4/4 (La Islaz).
270. Expoziția Muzeului Școlar din Tg. Frumos. Fragment de toartă, descoperit în punctul "Pleșu", numit și "Tironu". Informații suplimentare prof. M. Constantin și C. Boghian.
271. *Așezări*, pl. CXXXI/12.
272. Colecția Muzeului Județean Botoșani. Inf. P. Șadurschi.
273. Coman, Rotaru, 1981, fig. 6/8. (Fragment considerat ca aparținând culturii Noua).
274. Buzdugan, 1969, p. 84, fig. 2/13; Hänsel, 1976, pl. 41/6-7.
275. Coman, Rotaru, 1981, fig. 6/7 (profil incorect!).
276. Marinescu-Bâlcu, 1981, fig. 4/6, 9.
277. Dinu, 1955, p. 77.
278. Marinescu-Bâlcu, 1981, fig. 4/12. Raportul dintre diametrul maxim (al gurii) și înălțime este 1:0,55.
279. Ioniță, 1961, p. 301, fig. 4/4.

280. Petrescu-Dâmbovița. Em. Zaharia. 1962. fig. 4/3 ("La Islaz").
281. Coman, Rotaru, 1981. fig. 6/3.
282. Florescu. 1959, fig. 7 (fotografîe neclară); Florescu. 1959 a, p. 123, fig. 6/5-6. În legătură cu primul exemplar (întreg? fără partea inferioară?) se afirmă în text că este o ceașcă, fără torți. Cele trei exemplare corespund, în ilustrația noastră, cu pl. XI/13 = fig. 65/16 și pl. XI/14-15.
283. Florescu, 1957, p. 210, fig. 11/3.
284. Petrescu-Dâmbovița. Em. Zaharia, 1962, fig. 4/5.
285. Florescu, 1957, fig. 12/3.
286. Ioniță, 1962. p. 734, fig. 3/1.
287. *Ibidem*, fig. 3/2.
288. Cf. *Așezări*. pl. LXXXVIII/19 (Iași-Valea Căcainei); pl. X/8 (Bogonos); pl. XXXII/17 (Cotnari-Șesul Țiglăului); pl. XXII/17 (Ciurea-Zane); Florescu, 1957, fig. 11/2 (Trușești). Fragmente de vase cu marginea răsfrântă în afară au mai fost descoperite la Ciurea-Baba Nicula (*Așezări*, pl. XXI/26) și Epureni (Coman, Buzdugan, 1978, fig. 1/6).
289. *Așezări*. pl. XXXIII/5 (Cotnari-Șesul Țiglăului); pl. CXL/18 (Bălteni).
290. Andronic. 1962, p. 91, fig. 4/1 = Andronic. 1983, p. 120, fig. 6/3.
291. Cf. Meljukova, 1979, p. 35-36. Autoarea consideră că și vasul mormântului 6 este de tip Belozerka. Din acest vas s-a păstrat, însă, doar un fragment și i s-a publicat numai profilul, căruia îi lipsește partea superioară. Cf. fig. 62/12 și Andronic, 1962, p. 91, fig. 4/2 = Andronic, 1983, p. 120-121, fig. 6/1.
292. Cf. *Așezări*, pl. CXL/18 (Bălteni); pl. II/15; V/13 (Bălțați - La podeț și Livada Gostat); pl. V/19 (Belcești); pl. XXI/17 (Ciurea-Baba Nicula); pl. CXLIV/19 (Cârnicești); pl. CCXVII/13, 18 (Coada Stâncii); pl. CCV/5 (Eșanca); pl. CCVII/4 (Iacobeni); pl. LXXV/4; LXXXI/9 (Iași-Ceairu lui Peretz și str. Ciurchi); pl. XCII/12, 17 (Lețcani-Valea Ilenei și La Damian); pl. XCVI/20; XCVII/6 (Munteni-Bădărău și Valea Mută); pl. CXXXVIII/2 (Răuseni-Vatra Satului); pl. CIV/25 (Războieni); pl. CV/14 (Rusenii Noi); pl. CCXXV/1 (Scheia); pl. CCXI/5 (Slobozia-Hănești. Fragment de strachină, considerată ca aparținând culturii Noua); pl. CXII/20 (Tăutești); pl. CCXIII/17 (Țigănași); Nestor, 1952, fig. 5/3 (Albești); fig. 5/2 (Buhăeni); Petrescu-Dâmbovița, 1954, fig. 17/6 (Trușești); Petrescu-Dâmbovița, 1955, p. 30-31, nr. 17 a (Negrești - în jurul cimitirului évreiesc); M. Ursachi, 1968, p. 27 (Ruginoasa); V. Ursachi, 1968, p. 158 (Săbăoani); Coman, Buzdugan, 1978, fig. 1/7 (Epureni. V. și fig. 71/3 din lucrarea de față); Căpitanu, 1979, p. 225 (Tanacu). Fragmente ceramice ornamentate cu caneluri orizontale paralele au mai fost descoperite la Bălești, Crasna (materiale în Muzeul Județean Vaslui), Corlăteni (materiale în colecția Institutului de Arheologie București) și Dodești (materiale în colecția Laboratorului de Arheologie al Universității din Iași, donate de D.G. Teodor).
293. Marinescu-Bâlcu, 1981. p. 153, fig. 5/4 = 8/24. V. și fig. 66/4 din lucrarea de față. Este posibil ca fragmentul să provină dintr-un vas cu partea superioară a corpului bombată, înrudit cu tipul 3A a ceramicii grupului Grănicești.
294. Nestor. 1952, p. 31. fig. 5/1 (Podu Iloaiei).
295. Florescu, 1957, fig. 11/4 (Trușești, V. și fig. 63/10 din lucrarea de față).
296. *Așezări*. pl. CXLVI/15 (Horia).
297. Căpitanu. 1979. p. 225 (Tanacu). Decorul canelurilor paralele arcuite, probabil în ghirlande, apare și pe un fragment ceramic descoperit la Corlăteni (colecția Institutului de Arheologie București).
298. Cf. Petrescu-Dâmbovița, 1955, p. 33, nr. 170 (Negrești-Pe Țarină, Capul Dealului); Florescu, Căpitanu, 1969, p. 237. nr. 38 a (Poglet). p. 219-220, nr. 12 și informații suplimentare M. Florescu (Traian); *Așezări*, pl. CLXXVI/9 (Holboca-Peste Bălță); *RepBotoșani*, p. 137, nr. XXVIII 1. G(Havârna); p. 80, nr. XII.4.D (Mateieni); p. 274. nr. L.X.1F (Trușești-Vatra Satului); *RepVaslui*, p. 87, nr. XIV.1 (Boțești). Fragmente ceramice cu decor canelat au mai fost descoperite la Al.I. Cuza, jud. Iași (inf. V. Chirica); Băiceni (Siliște: inf. I. Ioniță; Gosan: cercelări suprafață A. László, 1966); Crasna, Poienescu, Voinești (materiale în Muzeul Județean Vaslui).
299. Cf. nota 209.
300. Florescu, 1957, fig. 11/8 (Trușești. V. și fig. 64/11 din lucrarea de față).
- 301-303. *Așezări*, pl. CXXXI/9 (Iacobeni).
304. Cf. Necrasov, Haimovici, 1962.
305. *Ibidem*, p. 60.
306. Cf. și László, 1976, p. 65 și nota 50.
307. Cf. Teodor. Șadurschi. 1979, p. 82.

308. Teodor, Șadurschi, 1978, p. 126, fig. 3/1-3; 5/2. În legătură cu datarea acestor descoperiri de către cei doi autori a se vedea nota 40.
309. Cf. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 26 și notele 136-137.
310. Separarea netă a culturilor Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău: Smirnova, 1974, p. 360. Asupra deosebirilor existente între cele două culturi au atras atenția, apoi. László, 1976, p. 67-70; 1980, p. 182-184; 1983, p. 54-55; Meljukova, 1979, p. 15-17. În lumina noilor cercetări, este cu totul neîntemeiată opinia lui T. Kemenczei care vorbește - fără argumente - despre o cultură "Holigrad-Kisinyov" (sau "Holihrady- Kisinev"), formată sub influența culturii Gáva. Cf. Kemenczei. 1982, p. 276; 1982 b, p. 78, 82.
311. Morintz. 1964, p. 117, nota 40; Zaharia, Morintz, 1965, p. 453; Morintz, 1970, p. 732; Meljukova, 1972, p. 62; Hänsel, 1976, 1. p. 105-113. Cf. și László, 1976, p. 67-70; 1980, p. 182-183.
312. Morintz, 1970, p. 732. Horedt, 1966, p. 19, nota 26 și J. Paulik, 1968, p. 40, fig. 4/7 au pus mormântul de la Trifcști în legătură cu cultura Gáva, opinie respinsă de László, 1976, p. 69-70.
313. Morintz. 1970, p. 732; Meljukova, 1972, p. 62.
314. Zaharia, 1965, în spec. 100-104. A se vedea și Zaharia, Morintz, 1965; Morintz, 1970.
315. Hänsel, 1976, 1, p. 109.
316. *Ibidem*, p. 109, 111, pl. IV/2, 3, 14: 13/1 (Andrieșeni, Valea Lupului, Zăpodeni) și notele 67-68 (indicarea analogiilor).
317. *Ibidem*, p. 109-110, 112.
318. Pentru a nu cita lucrări mai recente, redăm aici părerea Eugeniei Zaharia: "l'établissement de Mediaș se situe dans l'étape la plus développée de la céramique cannelée" (Zaharia, 1965, p. 95. *Ibidem*, p. 102, nivelurile I-II sunt date în Hallstatt B).
319. Hänsel, 1976, 1, p. 110, 112.
320. *Ibidem*, p. 72 ("Mischhorizont kannelierter Ware und der Noua-Kultur").
321. *Ibidem*, p. 68-72, 106, 110, 112.
322. *Ibidem*, p. 68-70, 72, 106.
323. A se vedea bibliografia citată *ibidem*, în notele 28, 35, 37, 43, 65, în legătură cu așezările de la Trușești, Cavadinești, Săbăoani și Poiana Dulcești.
324. *Ibidem*, p. 70 ("Ergebnis unerkennbarer Schichtendurchmischung").
325. *Ibidem*, p. 72, 110.
326. *Ibidem*, p. 110. În legătură cu poziția cronologică a orizontului I de depozite a se vedea și *ibidem*, p. 46-47, precum și vol. 2, Builage (tabel cronologic).
327. *Ibidem*, 1, p. 112-113, 139-140, 145-147.
328. Manuscrisul a fost încheiat în primăvara anului 1972. (*Ibidem*, p. II. Conștient de lacunele existente în documentare. Hänsel însuși a atras atenția asupra pericolului ca deosebiri pur regionale să fie interpretate cronologic. Cf. *ibidem*, p. 109).
329. Cf. în special Smirnova, 1974, p. 371-373, 376-377 și fig. 2.
330. La Meljukova, 1979, p. 16, fig. 1 (hartă), nr. 52-53, așezările de la Grănicești și "Botoșani" (de fapt, Botoșana) sunt trecute, greșit, printre descoperirile de tip Corlăteni-Chișinău.
331. Cf. Smirnova, 1974, p. 374-377 și fig. 3.
332. Cf. Hänsel. 1976, 1, p. 109 și nota 68; 2, pl. IV/2, 4; comparate cu Zaharia, 1965, fig. 7/1-2, 13.
333. Cf. Hänsel, 1976, 1, p. 109, 111 și nota 67; 2, pl. 13/1; IV/14 (Andrieșeni, Zăpodeni); Zaharia, 1965, fig. 10/1. Vasul de la Valea Lupului (pe care l-am clasificat în tipul 3Ac) nu poate fi inclus în rândul vaselor sferice, cum afirmă Hänsel. 1976, 1, p. 111.
334. Zaharia, 1965, p. 89.
335. A se vedea *supra*, descrierea tipului 3Ca și Zaharia, 1965, p. 87, 89, cu ilustrația corespunzătoare.
336. Cf. *supra*, cap. 2.5.2.2.2., fig. 58/7-8 (tipul Db); László, 1983, p. 55 și notele 28-31.
337. Cf. *supra*, p. 54-59, 74; Smirnova, 1974, p. 372-374.
338. O tendință de generalizare a culturii materiale în perioada HaB a fost presupusă și de Zaharia, Morintz, 1965, p. 458, iar o uniformizare mai pronunțată în domeniul metalurgiei bronzului, începând cu etapa HaB1, a fost remarcată de Petrescu-Dâmbovița, 1971, p. 113-114; 1971 a, p. 180-181. Ideea unei evoluții convergente a culturilor Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău, în faza lor mai târzie, a fost exprimată și de László, 1983, p. 55.
339. László, 1976, p. 69-70; 1980, p. 182-183.

340. *Ibidem*, cf. și László, 1976, notele 73-75 (bibliografie, analogii).
341. Cf. *supra* și fig. 62/11, 14 = pl. X/1.
342. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 108-113, pl. 210/17-18; 213/5.
343. Fragmente ceramice în Muzeul Județean Suceava. Cf. *supra* și Hänsel, 1976, 1, p. 110; 2, pl. 12/12-13.
344. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 119-120; pl. 279/1-18; 280/1-13.
345. Cităm, dintre lucrările mai recente, Morintz, 1977, p. 1471-1473, 1479-1485; 1978, p. 15-45; Stratan, Vulpe, 1977, p. 49-50, 53-60, pl. 4/125/2; 6/9, 93-95; fig. 6 (Sușani); Gumă, 1979, p. 481-493, pl. II-III (Moldova Nouă); Gumă, 1981, p. 62-63, cu o bogată bibliografie. A se vedea și Stratan, 1964, fig. 1. (Cornușel); Foltiny, 1967, pl. I/1-5 (Vatin); III/4; IV/7 (Surčin); IV/4 (Sotin); IV/5 (Erdut); V/7-8 (Szöreg); fig. 1 (Kovin); Foltiny, 1968, fig. 4/8 (Pecica); 6/1 (Surčin); 6/2 (Dubovac); 6/3 (Ilandža); 6/4; 7/6 (Vatin); 6/5 (Idjoș); 7/1 (Turija); 7/2 (Bač-Turdjava); 7/3 (Sotin); 7/4 (Erdut); 7/5 (Batina); Radu, 1973, pl. I/2-3; 3/5; 7/1; 9/9 (Cruceni). Pentru vasul cu picior de la Trifești (tipul 3B), ca un posibil prototip, v. Foltiny, 1967, pl. IV.1, 3; 1968, fig. 4/5 (Dubovac).
346. Cf. nota 165 și László, 1974, p. 178-183; Stratan, Vulpe, 1977, p. 50.
347. Existența a două șiruri de proeminențe, îndreptate în sus și în jos este considerată de mult ca o trăsătură specifică grupului "Pecica-Vatina târzie". Cf. Horedt, 1967, p. 148-150; Foltiny, 1967, p. 65; 1968, p. 350; László, 1974, p. 179. În recenta sa monografie T. Kemenczei atribuie culturii Gáva târzie câteva vase bitronconice prevăzute cu proeminențe duble, descoperite mai demult la Szöreg, lângă Szeged (Kemenczei, 1984, p. 163, nr. 116 și pl. CXXIV/7, 9-12), atribuire față de care avem serioase rezerve. Aceste vase au fost încadrate, de altfel, mai înainte, în grupul "Pecica-Vatina târzie" și dateate în HaA. Cf. Foltiny, 1967, p. 69; 1968, p. 350.
348. Cf. Foltiny, 1967, pl. I/1-2, 4-5; II/1, 3, 5; III/2-4, 5; IV/4, 5, 7; V/8; fig. 1; 1968, fig. 6/1-2, 5; 7/2-4 (Vatina, Surčin, Dubovac, Sotin, Erdut, Szöreg, Kovin, Idjoș, Bač-Turdjava); Stratan, Vulpe, 1977, pl. 6/93 (Susani); Kemenczei, 1984, pl. CXXIV/16 (= Foltiny, 1967, pl. V/8), 12 (Szöreg).
349. Stratan, Vulpe, 1977, pl. 5/2 (Susani); Gumă, 1979, pl. III (Moldova Nouă).
350. Stratan, Vulpe, 1977, p. 47.
351. Cf. *supra*, cf. cap. 2.5.2.2.4.B.
352. Stratan, Vulpe, 1977, p. 48, 55.
353. Cf. *supra*, tipul 2 Ac și Stratan, Vulpe, 1977, pl. 5/217; 13/122-125; 14/126; 15/128-130.
354. Berciu, 1939, p. 155-159, fig. 199; Idem, Dacia, NS, 5, 1961, p. 150, fig. 20/1, 3; Berciu, 1966, p. 232; Hänsel, 1976, 1, p. 101-105; 2, pl. 38/6-12; pl. III/22-25; Stratan, Vulpe, 1977, p. 50-56, 58; A. Vulpe, 1979 a, p. 2387; idem, în Pippidi, 1976, p. 617-618; S. Morintz, *ibidem*, p. 317.
355. Berciu, 1939, p. 150-153, fig. 189-190, 192; Berciu, Comșa, 1956, p. 307-320, fig. 41/1-2, 4; 42/3; 49. (A se vedea și vasul din fig. 51, foarte apropiat de ipoteticul tip 3 Ad al grupului Corlăteni); S. Morintz, în Pippidi, 1976, p. 78-79; A. Vulpe, 1979 a, p. 2389; Moscalu, 1983, p. 15 și nota 19 (p. 240-241).
356. Cf. Hänsel, 1976, 1, p. 96-100; Moscalu, 1976; Idem, CARh, 3, 1979, p. 343; E. Moscalu, C. Beda, *ibidem*, p. 368-370; 375-377; D. Șerbănescu, Ilfov. File de istorie, București, 1978, p. 18-22, 26, 32, 37-39 (nr. 5, 12, 33, 54, 95, 102, 109, 125); Muscă, 1980, p. 79-80. În timp ce E. Moscalu (1976, p. 85-86) consideră că Hallstattul timpuriu din Muntenia nu reflectă o origine locală ci este răspândit dinspre Oltenia, B. Hänsel (1976, 1, p. 100), ca și A. Vulpe (1979 a, p. 2389) înclină spre ipoteza unei evoluții locale (pe fond Gârta Mare și Zimnicea-Plovdiv, după A. Vulpe).
357. E. Zaharia, Studii și Cercetări de Istorie Buzoiană, f.a., p. 17; A. Oancea, CARh, 2, 1976, p. 191. Autorii consideră că ar fi vorba de așezări de tip Mediaș.
358. Florescu, 1983, p. 74-75. Autorii datează nivelul de tip Corlăteni în HaA2.
359. *Ibidem*. Informații suplimentare de la autori, pentru care le mulțumim și pe această cale.
360. Morintz, 1964, p. 116; 1970, p. 731; 1977, p. 1483; Zaharia, Morintz, 1965, p. 458; Hänsel, 1976, 1, p. 132-134, 146.
361. Datarea timpurie a începutului grupului Corlăteni se poate sprijini și pe alte câteva descoperiri. Astfel, la Rateșu Cuzei (com. Rebricea, jud. Vaslui) a fost descoperită o fibulă fragmentară de tip Peschiera, publicată ca provenind dintr-o așezare a culturii Noua și datată în B.D. (Bader, 1983, p. 15; 1983 a, p. 8, nr. 1A, pl. I/1A, cu trimitere la C. Buzdugan, CARh, 3, 1979, p. 59 și urm., fig. 7/3). Întrucât această așezare este suprapusă de un nivel hallstattian timpuriu, de tip Corlăteni (cf. Florescu, 1983, p. 75), nu putem exclude posibilitatea ca fibula să fi aparținut, de fapt, acestei perioade din urmă. Cronologia tipului de fibulă nu exclude datarea lui la începutul Hallstattului (Bader, 1983 a, p. 9-11), ceea ce este cu atât mai plauzibil cu cât din mediul culturii Noua nu se cunosc deocamdată, descoperiri de fibule - datorită, probabil, trăsăturilor specifice ale

portului. În aşezarea cu mai multe niveluri de locuire de la Poiana (com. Dulceşti, jud. Neamţ) materialele de tip Noua şi cele hallstattiene timpurii nu au putut fi separate stratigrafic (V. Ursachi, 1968, p. 147-150; Bichir, 1973, p. 98-99; Hănsel, 1976, 1, p. 72, 108). Dintre obiectele de bronz, descoperite aici, ne reţin atenţia două ace. Primul, cu cap discoidal (Bichir, 1973, fig. 2/1; Hănsel, 1976, 2, pl. 42/9), are bune analogii în depozitele de la Felnac şi Uioara de Sus, din Ha A1 (Petrescu-Dâmboviţa, 1977, p. 93, 116, pl. 142/13; 268/22, 50-51), iar cel de al doilea cu capul discoidal şi gâtul îngroşat biconic, ornamentat cu incizii orizontale, paralele (Bichir, 1973, fig. 2/2; Hănsel, 1976, 2, pl. 42/8), în depozitul de la Uioara de Sus (Petrescu-Dâmboviţa, 1977, pl. 268/49, 53-54). Asocierea acestor ace cu urmele de locuire de la începutul Hallstattului este probabilă. Este posibil, de asemenea, ca depozitul de bronzuri de la Doljeşti (Teştiban, 1957; Petrescu-Dâmboviţa, 1977, p. 75, pl. 80/1-8), care nu conţine piese de origine răsăriteană, să fie încadrat nu în B.D. ci în (sau şi în) Ha A1, marcând primele manifestări ale civilizaţiei hallstattiene timpurii (cf. Petrescu-Dâmboviţa, 1971 a, p. 180; 1984, p. 191; László, 1976, p. 61). Din această perspectivă nu este de neglijat nici faptul că în hotarul aceluiaşi sat au fost descoperite şi urme de locuire din Hallstattul timpuriu (Aşezări, p. 286, nr. 231b). Menţionăm, în sfârşit, sabia de bronz cu limbă la mâner, de tip Nenzingen, aparţinând, probabil, etapei Ha A1, descoperită la Poieneşti, dealul "Cetatea" (Petrescu-Dâmboviţa, 1953, p. 465, fig. 13; Alexandrescu, 1966, p. 134, nr. 23; p. 177, nr. 96, pl. XIV/7), care ar putea fi pusă în legătură, eventual, cu urmele de locuire hallstattiene timpurii, de tip Corlăteni, identificate în campania din anul 1983 în punctul "Măgura" (informaţie Elvira Ciocca).

362. Meljukova, 1961, p. 42, fig. 17/1; Dergacev, 1975, p. 28, nr. 35, p. 57, fig. 8/4 şi fig. 19 (hartă de răspândire), cu bibliografie.

363. Terenožkin, 1965, p. 70-76. Cf. şi V.I. Ilinska, A.I. Terenožkin, în *ArchUkr*, 2, p. 24-25.

364. A.M. Leskov, în *Pamjatniki epohi bronzii juga evropejskoj časti SSSR*, Kiev, 1967, p. 145-154 (apud Meljukova, 1972, p. 58, nota 6) şi, în special, Leskov, 1981, p. 81, 83, 96, 100, fig. 9/A88. În această lucrare din urmă autorul consideră că faza Belozerka propriu-zisă, pe care o datează între mijlocul sec. X şi începutul sau chiar prima jumătate a sec. VIII î.e.n., a fost precedată de o perioadă de tranziţie de la faza Sabatinovka târzie la faza Belozerka timpurie a culturii Sruby, perioadă pe care o datează între mijlocul sec. XI şi mijlocul sec. X î.e.n. După părerea lui Leskov, pumnalul de la Chişinău provine dintr-un atelier nord-pontic şi are corespondenţe mai ales în faza Belozerka târzie.

365. Meljukova, 1961, p. 43, fig. 17/3.

366. V.I. Ilinska, O.I. Terenožkin, *ArchUkr*, 2, p. 24-25, compară această psalie cu cele ale fazei Černoles I, pe care o datează în sec. X-IX î.e.n. (*ibidem*, p. 24). Meljukova, 1972, p. 59-60 şi notele 12-14, admitând că cele mai apropiate paralele pentru această psalie se întâlnesc în faza Černoles I, consideră că, tipologic, sunt apropiate, şi psaliile fazei II şi chiar cele ale perioadei prescrite. Ea consideră, astfel, că piesa nu poate fi datată mult prea mult în afara limitelor sec. IX î.e.n. Leskov, 1981, p. 83, este de părere că şi psalia de la Chişinău aparţine perioadei Belozerka târzie.

367. Fibula a fost descoperită cu ocazia săpăturilor în necropola din sec. II-I î.e.n. (G.B. Fedorov, KS, 68, 1957, p. 54, fig. 18/14). Apartenenţa ei la aşezarea hallstattiană timpurie, existentă în acelaşi loc, a fost stabilită de Meljukova, 1961, p. 44. Cf. şi Safronov, 1966, p. 86; V.I. Ilinska, O.I. Terenožkin, în *ArchUkr*, 2, p. 25; Meljukova, 1972, p. 60, fig. 3/3; Dergacev, 1975, p. 27, nr. 30, p. 62, fig. 10/31; Leskov, 1981, p. 83. După cum subliniază Ilinska, Terenožkin şi Leskov, cele mai apropiate analogii ale acestei fibule se găsesc în monumentele culturii Belozerka (mai ales Belozerka târzie, conform opiniei lui Leskov).

368. Această datare nu înseamnă că descoperirile de tip Chişinău-Lucaşevca, în totalitatea lor, ar trebui încadrate numai în intervalul de timp menţionat. Tocmai noile descoperiri din România, ca şi cele din Ucraina subcarpatică, demonstrează că începuturile grupelor culturale cu ceramică canelată pot fi datate, şi în regiunile aflate la est de Carpaţi, încă în perioada HaA. O asemenea datare este asigurată, credem, chiar în momentul de faţă, pentru aşezarea de la Golercani (Holercani), pe care A.I. Meljukova, ca şi alţi cercetători sovietici, o consideră ca precedând aşezările de la Chişinău şi Lucaşevca. Aşezarea de la Golercani a fost datată, iniţial, de Meljukova (1958, p. 52 şi urm.; 1961, p. 35 şi urm.) în sec. IX î.e.n. Ulterior, A.I. Terenožkin (1965, p. 63 şi urm.) şi A.M. Leskov (*Pamjatniki epohi bronzii juga evropejskoj časti SSSR*, Kiev, 1967, p. 145-154, apud Meljukova, 1972, p. 58, nota 6) au datat aşezarea în sec. XI î.e.n., datare respinsă de Meljukova (1972, p. 58-59). Considerând, ca şi mai înainte, că aşezarea de la Golercani a precedat-o pe cea de la Chişinău, autoarea crede că între ele nu există o deosebire substanţială de timp. În felul acesta, aşezarea de la Golercani este datată în sec. X, considerând că în limitele aceluiaşi secol au apărut şi aşezările de tip Chişinău, atribuite sec. X-IX î.e.n. (Meljukova, 1972, p. 59-60). Abia recent, cercetătoarea de la Moscova admite, indirect (prin analogie cu complexul Gáva-

Holihradu), că începuturile culturii Corlăteni-Chișinău pot fi fixate, eventual, în sec. XI î.e.n. (Meljukova, 1979, p. 15). Revenind la așezarea de la Golercani, datarea ei se poate sprijini pe un ac de bronz cu capul biconic, ornamentat cu linii orizontale paralele incizate, la care se adaugă și o linie în zigzag (T.S. Passek, *IzvKĭinev*, 4/31, 1956, p. 24-25, fig. 1/2; Meljukova, 1958, p. 52 și urm.; 1961, p. 35 și urm.; 1972, p. 58; Dergacev, 1975, p. 28, nr. 32, p. 63, fig. 10/1). Acul poate fi bine comparat cu acul descoperit în mormântul 9 de la Vaslui, și cu acele analoage, aparținând depozitelor de bronzuri de la Spălnaca II și Tășad, din faza HaA1 (cf. nota 342).

369. Meljukova, 1958, fig. 12/7, 11; reproduse și la Meljukova, 1972, fig. 3/4, 7 (numerotare greșită).

370. În legătură cu aceste grupe a se vedea cap. 5, nota 26.

371. *Așezări*, LXI/17 (Holboca); LII/11 (Horpaz); XC/18 (Lețcani); XCVII/10 (Păușești); CIV/21 (Proselnici); CXXXVI/17 (Răuseni); CXLVIII/5 (Râșca); CCXII/10 (Stănțești).

372. *Așezări*, pl. LXI/12 (Holboca, strachină tip Ca); XCI/11 (Lețcani, strachină 2 Cb).

373. Cf. Muscă, 1980, p. 75-80, cu lista descoperirilor, bibliografie, discuții.

374. Cf. László, 1980, p. 185.

375. Cf. și nota 361.

376. Cf. Meljukova, 1958, fig. 12 (Lucașevca) și 13 (Chișinău), putând fi distinse următoarele tipuri de vase: 1A: fig. 12/16-18, 20-21; 1C: fig. 12/19; fig. 13/15, 18; 1D: fig. 13/22; 2Aa: fig. 13/6; 2Ab: fig. 12/12; 2Ca: fig. 13/5; 2Cb: fig. 12/13-15; fig. 13/4, 7; 3A: fig. 12/1-2, 6; 4A: fig. 12/9; fig. 13/1-3; 4E: fig. 13/10.

377. În acest ultim nivel, alături de ceramica prezentă și în cel precedent se întâlnesc și forme "care reprezintă un regres față de formele anterioare (fig. 7-8). Vasele bitronconice își pierd din forma bine articulată, pe care o întâlnim în faza anterioară, iar canelurile sunt realizate doar prin simple șanțuri". Nestor, 1952, p. 92. Din nefericire, cu excepția acestui scurt raport, săpătura a rămas inedită. În vara anului 1973, prin bunăvoința prof. I. Nestor și dr. Eugenia Zaharia, am avut posibilitatea să studiez câteva pachete cu ceramică la Institutul de Arheologie din București, majoritatea materialului fiind, însă, inaccesibilă, datorită condițiilor de depozitare.

4. DESPRE METALURGIA ȘI CIRCULAȚIA OBIECTELOR DE METAL ÎN SPAȚIUL EST-CARPATIC LA ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI

4.1. Problemele metalurgiei, mai ales a bronzului, au fost temeinic studiate, datorită în primul rând cercetărilor consecutive, desfășurate decenii în șir, de profesorul M. Petrescu-Dâmbovița. Beneficiem, de asemenea, de studii speciale și monografii, referitoare la anumite tipuri de obiecte (topoare, celturi, săbii, seceri, fibule etc.)¹⁾. Importante contribuții au fost aduse, în ultima vreme, și în ceea ce privește începuturile metalurgiei fierului în spațiul carpato-dunărean²⁾. Imaginea înfățișată în capitolele anterioare asupra unor grupe culturale hallstattiene timpurii nu ar fi, totuși, completă, dacă nu am încerca să prezentăm, pe scurt, stadiul actual al cercetărilor cu privire la metalurgia bronzului, a fierului și a aurului în spațiul și epoca studiate. Tratarea aparte a acestei probleme este justificată de faptul că, de cele mai multe ori, obiectele de bronz și de fier, provenite din depozite sau descoperiri izolate, nu pot fi atribuite cu siguranță unui anumit grup cultural, căci produsele metalurgiei, având, uneori, o circulație foarte largă, depășesc, în general, "granițele" diferitelor culturi, stabilite mai ales pe baza trăsăturilor specifice ale ceramicii, considerată ca un element mai adecvat pentru precizarea unor arii etno-culturale. În felul acesta, sincronizarea depozitelor și a altor categorii de descoperiri de obiecte de metal cu așezările și necropolele, respectiv grupele culturale contemporane, rămâne o sarcină mereu actuală a cercetărilor arheologice³⁾, sarcină ce nu va putea fi ocolită nici în rândurile ce urmează. În cursul documentării, continuată și pe parcursul redactării lucrării, ne-am străduit să adunăm toate obiectele de bronz și fier, databile în perioada studiată de noi. În acest scop, datorită bunăvoinței unor colegi, am putut apela și la unele piese inedite, păstrate în diferite muzee, colecții școlare ori particulare. În cazul tipurilor de obiecte de bronz, care circulă atât la sfârșitul epocii bronzului cât și la începutul Hallstattului (celturi de tip transilvănean, seceri cu cârlig, cu buton sau cu limbă la mâner, săbii cu limbă la mâner etc.)⁴⁾, am avut în vedere toate piesele, cu excepția acelor care provin cu siguranță din mediul culturii Noua. Alcătuirea unui asemenea corpus, schițat doar de noi, fără toate detaliile (vezi Lista descoperirilor și Harta 2) s-ar dovedi cu atât mai utilă, cu cât un catalog cuprinzând toate obiectele de bronz descoperite pe teritoriul Moldovei a fost întocmit, ultima dată, în 1964⁵⁾, descoperirile, mai ales cele întâmplătoare și sporadice, înmulțindu-se, firește, în cursul ultimelor trei decenii.

4.2. **Bronzul.** Dovezile pentru *prelucrarea locală a bronzului* pe teritoriul Moldovei în Hallstattului timpuriu și mijlociu sunt încă puține și, de cele mai multe ori, neconcludente. Câte un *țipar* de piatră (servind la turnarea unor obiecte de bronz neprecizate) a fost descoperit în așezările de la Târpești și Valea Lupului, amândouă aparținând grupului

Corlăteni⁶⁾. De la Gura Idrici mai este menționat un fragment dintr-un tipar pentru lama unei săbii de tip neprecizat și, implicit, de o cronologie incertă⁷⁾. La Holboca, într-un loc unde au ieșit la suprafață urme de așezare aparținând atât culturii Noua cât și Hallstattului timpuriu, au fost descoperite patru fragmente de tipare, două pentru celturi și două pentru lame de pumnal, de tipuri neprecizate⁸⁾. Amândouă descoperirile, având în vedere aria din care provin, ar putea să aparțină, de asemenea, grupului Corlăteni. Ce surprize poate rezerva viitorul, ne dovedește recenta descoperire a depozitului de tipare de la Brădicești, compus din zece piese (1 pentru fibula de tip Poiana, 7 pentru un tip de fibulă deosebit, cu placa piciorului rectangular, 1 pentru un celt și un nasture, iar ultima pentru un obiect dificil de precizat)⁹⁾, aparținând sfârșitului Hallstattului timpuriu sau, mai degrabă, Hallstattului mijlociu. O altă descoperire recentă, aparținând cu siguranță grupului Grănicești, este tiparul de piatră, descoperit în așezarea de la Siret - "Dealul Ruina", destinat turnării celtului de tip transilvănean, îngust, fără urechiușă și cu două nervuri orizontale sub margine, cu bune analogii în depozitele atribuite etapei Hallstatt A 1 din Transilvania (fig. 50/2-3). Descoperirea a fost interpretată de autori ca o dovadă certă a existenței unei activități metalurgice a bronzului și la est de Carpați, în legătură cu resursele de aramă de aici¹⁰⁾.

Pot fi puse, eventual, tot în legătură cu prelucrarea locală a bronzului și *lingurile de turnat*, descoperite la Grănicești (fig. 13/1) și Horga¹¹⁾, precum și *zgura* de bronz (respectiv cea "metalică") semnalată de la Holboca și Iași¹²⁾. La Holboca, urmele de zgură au fost descoperite în același loc, de unde provin și tiparele menționate mai sus. În sfârșit, mai menționăm câteva descoperiri, despre care avem doar informații sumare. Astfel, și în legătură cu așezarea de la Poiana-Tecuci se afirmă că "Chiar în nivelurile fazei I din epocile Monteoru și Hallstatt am putut constata obiecte de bronz fabricate pe loc". De la Miorcani, com. Rădăuți Prut, jud. Botoșani (punctul "Duruitoare"), alături de descoperirea unui celt, este menționat și un "creuzet din lut", cu urme de zgură metalică, de formă oval prelungită, cu un orificiu pentru înmănușare, aparținând sfârșitului epocii bronzului (cultura Noua) sau începutului epocii fierului. În literatură mai este menționat și un rest de bronz de la turnare, în forma unei picături mari (lungă de 22 mm), precum și un fragment dintr-o foaie de tablă, păstrând urmele unor tăieturi sau decupări, amândouă obiectele provenind din locuri neidentificate, de pe cuprinsul județului Botoșani¹³⁾.

În ceea ce privește *contextul și condițiile* în care apar obiectele de bronz, în Lista descoperirilor au fost cuprinse 130 de locuri de descoperire în care au fost găsite asemenea piese sau dovezi pentru metalurgia locală a bronzului. Dintre acestea 14 sunt așezări, 9 necropole, 13 depozite și 94 descoperiri izolate. În ceea ce privește numărul obiectelor de bronz descoperite, am înregistrat în total 297 piese, dintre care 27 provin din așezări, 47 din necropole, 125 din depozite și 118 din descoperiri izolate. În ceea ce privește *depozitele* (cf. și fig. 77), din care provin cele mai multe obiecte de bronz, se cuvin următoarele precizări. M. Petrescu-Dâmbovița, în monografia sa cu privire la depozitele de bronzuri din România, a inclus în Hallstattul timpuriu trei depozite din Moldova: Ilișeni (Ha A 1), Rafaila (Ha B 1) și Bârlad (Ha B 2)¹⁴⁾. Având în vedere poziția lor cronologică și topografică, primul poate fi atribuit grupului Corlăteni¹⁵⁾, iar celelalte două grupului

Cozia¹⁶⁾. În aceeași monografie, depozitele de la Doljești și Ruginoasa-Neamț au fost încadrate în faza Bronz D (seria Râșești-Băleni)¹⁷⁾. Din amândouă depozitele lipsesc piesele de origine răsăriteană, caracteristice culturii Noua, ele conținând, dimpotrivă, tipuri de obiecte (celturi de tip transilvănean, seceri cu cârlig, o daltă cu tub), care se întâlnesc și în depozitele de la începutul Hallstattului¹⁸⁾. Tocmai din aceste motive, M. Petrescu-Dâmbovița s-a pronunțat, încă din 1971, pentru posibilitatea încadrării depozitului de la Doljești și în faza Ha A 1¹⁹⁾, ideea ca unele asemenea depozite, datate până acum la sfârșitul epocii bronzului, să aparțină, de fapt, începutului Hallstattului (în cazul de față, grupului Corlăteni), fiind reafirmată recent de același autor²⁰⁾. Datarea depozitului de la Ruginoasa în faza Ha A ar fi cu atât mai plauzibilă, cu cât el a fost descoperit în cuprinsul unei întinse așezări hallstattiene timpurii cu ceramică canelată²¹⁾. În sfârșit, în monografia menționată au mai fost incluse două depozite din fază neprecizată: Basarabi și Dersca²²⁾. Conținutul lor, atât cât se cunoaște, nu exclude posibilitatea încadrării lor în Hallstattul timpuriu. Prin poziția lor geografică, primul ar putea să aparțină grupului Grănicești, iar cel de al doilea grupului Corlăteni. Dintre depozitele care nu au mai putut fi cuprinse în monografia la care ne-am referit, ar putea să aparțină, eventual, tot începutului Hallstattului cele de la Budești²³⁾, Pâhnești²⁴⁾, Tătărani²⁵⁾ și Todirești²⁶⁾. Primele trei provin din aria grupului Corlăteni, iar ultimul din cea a grupului Grănicești. Urmează, numeric *descoperirile izolate*, asupra cărora vom mai reveni în cele ce urmează. Față de numărul mare al așezărilor, identificate până acum, numai în foarte puține au fost descoperite obiecte de bronz. Cele mai multe dintre ele aparțin grupului Corlăteni (Cândești, Dănești, Poiana-Neamț, Prăjești, Târpești, Dulcești- Neamț, și, probabil, Dodești și Rateșul Cuzei). Celelalte aparțin grupelor Grănicești (Siret), Tămăoani (Cândești, Tămăoani), Cozia (Brad, Cozia), Basarabi (Poiana-Tecuci) și, eventual, Stoicani (Cândești). În ceea ce privește *necropolele*, în cele mai multe au fost descoperite și obiecte de bronz, ceea ce este, fără îndoială, în legătură cu obiceiul înmormântării celor defuncți împreună cu podoabele purtate în viață. Necropolele în discuție au fost atribuite grupelor Grănicești (Cucorăni, Volovăț), Corlăteni (Trifești, Vaslui, Iași-Crucea lui Ferent), Tămăoani (Foltești), Stoicani și Trestiana (în ultimele două cazuri este vorba de cimitirele eponime).

4.2.1. Tipurile de obiecte de bronz, atestate până în prezent, au fost cuprinse în tabelul de mai jos, în care am totalizat numărul obiectelor de bronz în funcție de tipul lor și de contextul din care provin.

Tabelul nu necesită, credem, prea multe comentarii. Este evident că cele mai multe și mai variate tipuri apar în depozite și ca descoperiri izolate. Este, de asemenea, interesant că în necropole apar numai obiecte de port și de podoabă, relativ numeroase și în așezări. Tipul cel mai frecvent îl constituie secerile (în special cele cu cârlig), provenite aproape exclusiv din depozite, urmate de celturile de diferite tipuri, descoperite, în marea lor majoritate, izolat. Numărul mare al acestor două categorii de obiecte se datorează probabil faptului că unele dintre ele nu aparțin cu siguranță Hallstattului timpuriu, putând data și din perioada imediat anterioară. Relativ frecvente sunt și acele, verigile și brățările, dar numai puține dintre ele pot oferi un sprijin pentru cronologie. Cu atât mai importante sunt, din acest punct de vedere, fibulele, de asemenea relativ numeroase.

Tipul și nr. obiec. bronz	Proveniență:	Așezări	Necropole	Depozite	Descoperiri izolate	TOTAL
celturi		1		13	70	84
seceri cu cârlig				73	10	83
seceri cu buton				4	3	7
seceri cu limbă la mâner				2	1	3
dălți				1	3	4
"sape"					1	1
ciocane-celt				1		1
cuțite		4		1	3	8
pumnale				1	2	3
săbii				2	6	8
vârfuri de lance				3+?	10	13+?
vârfuri de săgeți		4		1	4	9
"securi", topoare				4+?		4+?
la mă fierăstrău				1		1
brățări		1	3	7		11
fibule		4	3	4	1	12
cercei		1	4			5
ace		10	5	2	4	21
verigi		1+?	20	1+?		22+?
inele de buclă		1				1
perle			6			6
butoni			5	1		6
tutuli			1			1
vase				3		3
TOTAL		27	47	125	118	297

Natura lucrării noastre nu permite să elaborăm o analiză tipologică detaliată a obiectelor de bronz sau să insistăm asupra descrierii lor - ceea ce s-a și făcut, în majoritatea cazurilor, cu ocazia publicării pieselor²⁷⁾ Considerăm necesare, totuși, următoarele observații.

4.2.1.1. Majoritatea celturilor (în total 84 de exemplare provenite din 56 de localități la care putem adăuga și tiparul de la Siret) sunt de *tip transilvănean*: 70 de exemplare, dintre care 16 aparțin variantei răsăritene. Cele mai multe aparțin tipurilor B și C, stabilite

de M. Rusu, tipul A fiind prezent mai rar la est de Carpați²⁸⁾. Celtul de tip transilvănean este atestat, practic, pe tot teritoriul Moldovei, putând fi atribuit oricărui grup cultural de la începutul Hallstattului²⁹⁾. O grupare prezintă numai tipul C 4, atestat, deocamdată, numai în Podișul Sucevei (Preutești, Rotunda: fig. 78/9). O variantă specială a celtului de tip transilvănean reprezintă una din piesele de la Dodești, ornamentată cu trei dungi în relief în interiorul "arcadei" caracteristice acestui tip³⁰⁾. Poate aceiași variante îi aparține și celtul de la Scheia-Iași³¹⁾. Aceste piese își au analogiile cele mai apropiate în depozitele de la începutul Hallstattului din Transilvania (Gușterița II, de exemplu)³²⁾. Grupate în centrul Moldovei (Dealurile Fălcuiului, Podișul Central Moldovenesc), ele pot aparține grupului Corlăteni. Probabil tot din celtul de tip transilvănean poate fi derivat și exemplarul masiv, cu tăișul drept, descoperit la Șendreni, și ornamentat între margine și "arcadă" cu cinci linii verticale în relief. Datat în Ha B³³⁾, piesa aparține, probabil, grupului Cozia-Babadag II. Frecvența mare în Moldova a celtului de tip transilvănean constituie o dovadă elocventă a legăturilor cu această din urmă provincie, unde au fost atestate, la un moment dat, 503 exemplare de acest tip³⁴⁾. Față de această "orientare" a metalurgiei bronzului din regiunea est-carpatică, ni se pare interesantă, comparativ, situația din Câmpia Someșului, în nord-vestul țării, unde, în bronzul târziu și Hallstattul timpuriu din 126 culturi, cel de tip transilvănean este atestat doar prin 14 exemplare întregi și câteva fragmentare, fiind, în schimb, frecvente alte tipuri de culturi³⁵⁾. *Celturile cu plisc*, cu o frecvență mai redusă în Transilvania (347 exemplare) și relativ numeroase în Câmpia Someșului (52 piese)³⁶⁾, sunt foarte rare în Moldova (de pildă la Dumbrăveni, jud. Suceava³⁷⁾, Tazlău, jud. Neamț: fig. 78/2³⁸⁾). Amândouă au secțiunea corpului ovală, putând fi datate în Ha A-B³⁹⁾. Remarcăm că ambele piese apar în imediata apropiere a Carpaților Răsăriteni. *Alte tipuri de culturi*, ornamentate, în general, cu dungi în relief, orizontale, verticale, arcuite, sau, mai rar, oblice, au fost descoperite în mai multe localități din Moldova. Celtul de la Bunești, ornamentat cu nervuri orizontale sub margine și verticale pe fețele late⁴⁰⁾, ca și celtul de la Tg. Neamț, ornamentat cu dungi oblice sub margine și verticale pe corp⁴¹⁾, au cele mai bune analogii în Hallstatt A, putând fi atribuite grupului Corlăteni. Celturile de la 23 August⁴²⁾, Preutești⁴³⁾ și Țibucani (fig. 78/8)⁴⁴⁾, prin forma și decorul lor pot fi datate mai larg, în Ha A sau B. În funcție de date, prima piesă aparține grupului Corlăteni sau Cozia iar cea de a doua și a treia fazei mai vechi sau mai noi a grupului Grănicești, respectiv Corlăteni. Celturile de dimensiuni mai mici, cu gura foarte ușor concavă și ornamentate cu dungi în relief orizontale, verticale și arcuite de la Bârlad (fig. 77/1)⁴⁵⁾, Arsura⁴⁶⁾ și Pâhnești⁴⁷⁾, databile în Ha B, pot fi atribuite grupului Cozia. Aceluiași grup aparțin, probabil, și celturile cu corpul svelt, tăișul lătit, ornamentate pe corp cu câte două benzi în relief, arcuite, în formă de aripioare, descoperite la Emil Racoviță⁴⁸⁾ și Mircești⁴⁹⁾, cu cele mai bune analogii în depozitele fazelor Ha B 1-B 2. Un decor asemănător, dar mai complicat, are și celtul de la Părhăuț (fig. 78/6), cu corpul svelt, arcuit, tăișul lătit⁵⁰⁾, care, împreună cu una din piesele de la Dumbrăveni (fig. 78/3)⁵¹⁾, poate fi datat în Ha B, aparținând fazei mai evoluată a grupului Grănicești. În sfârșit, *celturi de tip neprecizat* (dintre care unele azi pierdute, altele fragmentare), au fost descoperite la Cozia, Fălticeni, Grămești, Puiești, Rafaila și în alte localități⁵²⁾.

4.2.1.2. Cele mai frecvente obiecte de bronz decoperite pe teritoriul Moldovei sunt *secerile* (93 de exemplare, dintre care 79 provenite din depozite, iar 14 fiind descoperite izolat). În scurta prezentare ce urmează, vom sprijini pe rezultatele cuprinse în recenta monografie elaborată de M. Petrescu-Dâmbovița asupra acestei importante categorii de unelte⁵³). Spre deosebire de Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, unde cele mai numeroase sunt *secerile cu limbă la mâner*, predominând tipurile central-europene, pe teritoriul Moldovei acest tip de seceră apare numai în câte un exemplar, în depozitele de la Ilișeni și Tătărani, precum și la Bălțați, din aria grupului Corlăteni. La est de Carpați cele mai numeroase sunt *secerile cu cârlig*: 83 de exemplare provenite din depozitele de la Budești, Dersca, Doljești, Ilișeni, Păhnești, Ruginoasa și Todirești, la care se adaugă numeroase descoperiri izolate (Boureni, Broscăuți, Ciurești, Cârja, Liteni, Șendreni etc.), specifice, de altfel, și Transilvaniei, regiune de unde pare a proveni o bună parte a pieselor. Spre vest, numărul lor se reduce simțitor, spre est, în schimb, acest tip de seceră este răspândit până departe, în Ucraina, regiunea nord-pontică și chiar caucaziană (de unde s-au ivit și unele discuții în legătură cu originea lui). Secerile cu cârlig sunt răspândite, practic, în toate regiunile Moldovei, putând aparține oricărui grup cultural de la începutul Hallstattului. Marea lor frecvență la est de Carpați s-ar putea explica nu numai prin strânsele legături cu Transilvania, ci și prin ipoteza Prof. M. Petrescu-Dâmbovița, potrivit căreia o parte a acestor obiecte a putut fi produsă chiar pe teritoriul Moldovei. În sfârșit, *secerile cu buton*, aflate pe locul al treilea în ordinea frecvenței secerilor din România, sunt prezente în Moldova prin 7 exemplare (4 provenite din depozitul de la Ilișeni și 3 descoperiri izolate: Iași-Ceairu lui Peretz, Șcheia-Suceava și Stăncești). În ceea ce privește acest tip de seceră, descoperirile se concentrează în nord-vestul României, nord-estul Ungariei, Slovacia răsăriteană și Ucraina Transcarpatică⁵⁴). Poate în așa fel se explică faptul că toate cele 7 exemplare menționate provin din jumătatea de nord a Moldovei, din aria grupelor Corlăteni și Grănicești, fiind transmise, eventual, prin cultura Gáva-Holihrad, originară din regiunea mai sus menționată, situată în bazinul superior al Tisei. În sfârșit, prezența tuturor celor trei tipuri de seceri în depozitul de la Ilișeni ar putea constitui o dovadă a contemporaneității lor, cel puțin parțiale, și pe teritoriul Moldovei.

4.2.1.3. În rândul uneltelor de bronz mai rare menționăm o *daltă cu tub* de înmănușare, de origine central-europeană⁵⁵), și un *ciocan-celt* de mici dimensiuni⁵⁶), unice, deocamdată, în Moldova. Piese, provenite din depozitele de la Ruginoasa, respectiv Tătărani, au aparținut, probabil, purtătorilor grupului Corlăteni. O piesă cu totul specială reprezintă "sapa" (motyga, în literatura de l. rusă), provenită dintr-o localitate necunoscută din jud. Vaslui (fig. 80/6)⁵⁷). Acest tip de unealtă este caracteristică silvostepei din dreapta Niprului mijlociu, de unde se cunosc peste 20 de exemplare. Cele mai multe aparțin culturii Belogradovka, unele putând fi datate și în cultura Cernoles, mai ales faza I⁵⁸). Având în vedere regiunea în care a fost descoperită, această piesă poate fi atribuită grupului Corlăteni sau, eventual, Cozia, fiind, în același timp, unul din puținele tipuri de obiecte de bronz, de origine răsăriteană, prezente în Hallstattul timpuriu al Moldovei. În ceea ce privește *cuțitele*, remarcăm fragmentul lamei unui cuțit cu limbă la mâner, descoperit la Siret, într-o așezare a grupului Grănicești, piesă cu bune analogii în depozitele de bronzuri din

Transilvania și care poate fi datată la începutul Hallstattului (fig. 50/4)⁵⁹). Piesa descoperită în așezarea eponimă a grupului Tămăoani, este, de asemenea, de tip transilvano-central european, și este utilizat în cursul unui interval mai lung de timp (B.D - Ha B 1)⁶⁰). Alte două piese, de tip neprecizat, neilustrate, provin din depozitul de la Basarabi⁶¹), din aria grupului Grănicești, respectiv din așezarea culturii Basarabi de la Poiana-Tecuci⁶²). Lama de cuțit simplă, ușor curbată, descoperită la Trușești-"Țuguieța" (fig. 80/4)⁶³) ar putea fi pusă în legătură cu așezarea de tip Corlăteni, aflată la punctul "Movila din șesul Jijiei". În sfârșit, cuțitul de bronz cu limbă la mâner, lama arcuită și frumos ornamentat, de tip central-european, descoperit la Țigănești (fig. 80/1)⁶⁴), cu bune analogii în Ha B 1, a aparținut, probabil, purtătorilor grupului Cozia. Pentru a încheia prezentarea uneltelor, menționăm că din informațiile referitoare la depozitul de la Basarabi reiese că acesta ar fi conținut și *securi*, precum și trei *topoare* (culturi?)⁶⁵).

4.2.1.4. Arme. De pe teritoriul Moldovei cunoaștem, deocamdată, numai trei *pumnale*, două descoperite izolat, iar cel de al treilea făcând parte din depozitul recent publicat de la Jijia, piese care ar putea aparține perioadei de care ne ocupăm. Exemplarul de la Trușești-Țuguieța (fig. 80/5)⁶⁶), cu limbă la mâner(?) și lama simplă, de formă triunghiulară, cu secțiunea romboidală, se leagă, poate, ca și cuțitul mai sus menționat, de așezarea de tip Corlăteni din apropiere. Tot grupului Corlăteni poate fi atribuit și exemplarul fragmentar, cu limbă la mâner, de la Jijia. Pumnalul de la Mogoșești, "caracterizat prin mânerul ajurat și lama scurtă, lățită către mijloc și cu nervura mediană accentuată", considerat ca fiind de tip răsăritean, din păcate, neilustrat⁶⁷), ar putea să facă parte din grupul pumnalelor "prescitice" sau "cimmeriene", răspândite dinspre sudul părții europene a Rusiei sau al Ucrainei⁶⁸). În acest caz, din punct de vedere cronologic și cultural, această piesă, descoperită în Podișul Central Moldovenesc, ar putea fi atribuită sfârșitului Hallstattului timpuriu sau Hallstattului mijlociu (etapa târzie a grupului Cozia ori, mai degrabă, cultura Basarabi sau un alt grup contemporan acesteia). Mai numeroase sunt *săbiile*, prezente în Moldova prin opt exemplare, dintre care două provenind din depozitul de la Ilișeni, iar șase fiind descoperiri izolate. Din piesa de la Izvoare s-a păstrat doar vârful, ceea ce nu permite nici o încadrare tipologică ori cronologică⁶⁹). Cele mai frecvente sunt săbiile cu limbă la mâner. Unul din exemplarele de la Ilișeni (fig. 77/20) aparține tipului Nenzingen "clasic"⁷⁰), în timp ce săbiile de la Bucium (fig. 79/1)⁷¹) și Poienești (fig. 79/2)⁷²) pot fi considerate variante ale aceluiași tip⁷³). Cel de al doilea exemplar, un fragment, de la Ilișeni (fig. 77/16)⁷⁴), constituie un tip aparte în cadrul săbiilor cu limbă la mâner, care amintește de tipul Sprockhoff Ib⁷⁵). Răspândite dinspre Transilvania și aparținând, cu multă probabilitate, perioadei Hallstatt A, aceste obiecte constituie prețioase elemente de datare pentru începutul evoluției grupului Corlăteni, în aria căruia au fost descoperite⁷⁶). Sabia cu cupă la mâner, frumos ornamentată, descoperită recent la Marvila (fig. 79/3 a-b)⁷⁷), poate fi datată în intervalul Ha A 2-Ha B 2, perioada "clasică" a vehiculării lor fiind etapa Ha B 1⁷⁸). Descoperită la marginea de vest a Colinelor Tutovei, în zona de contact cu culoarul Siretului, ascunderea (?) acestei săbii ar putea marca momentul pătrunderii grupului Cozia în Moldova centrală, ori piesa poate fi atribuită chiar purtătorilor acestui grup. Aceeași concluzie poate fi formulată în legătură cu o altă piesă, similară, descoperită, probabil, pe teritoriul

județului Vaslui⁷⁹). Deși nu este vorba de o sabie, mai menționăm aici cuțitul de luptă cu lama de fier și cu mânerul din bronz, ornamentat cu motive spiralice, descoperit la Corni, în aria grupului Grănicești (fig. 80/2)⁸⁰). Mânerul a aparținut, inițial, foarte probabil, unei săbii cu disc la mâner de tip Liptau (Liptov), databilă în Ha A⁸¹). *Vârfurile de lance*, atestate în spațiul carpato-danubian din bronzul mijlociu și până în Ha B, suferă puține modificări în cursul evoluției lor, ceea ce îngreuiază încadrarea lor tipologică și cronologică⁸²). Dintre exemplarele descoperite pe teritoriul Moldovei, pot fi datate mai precis doar cele două exemplare provenite din depozitele de la Ilișeni (fig. 77/19, Ha A 1) și Rafaila (fig. 77/18, Ha B 1). Un număr neprecizat de vârfuri de lance au făcut parte și din depozitul de la Basarabi⁸³), iar câte un exemplar, descoperit izolat, provine de la Berești⁸⁴), Merești⁸⁵), Securiceni (fig. 80/7)⁸⁶), Șivița⁸⁷) și Țibucani⁸⁸), la care se adaugă exemplarele mai recent publicate de la Boldești, Stolniceni-Prăjescu, Păltiniș, Strahotin și Șoldănești⁸⁹). Fără a putea face, deocamdată, alte observații pe marginea acestor descoperiri, remarcăm faptul că ele sunt mai frecvente în jumătatea de nord a Moldovei și mai rare în partea sudică a acestei provincii. O ultimă categorie de arme o constituie *vârfurile de săgeți*. Asupra piesei din cuprinsul depozitului de la Basarabi nu putem face nici o precizare. Ni se par cu atât mai importante vârfurile de săgeți cu două tășuri, foliforme ori romboidale, cu tub și nervură, de tip "cimmerician", descoperite în așezarea de la Poiana (4 exemplare), precum și la Galați și Umbrărești, aparținând, eventual, aceluiași tip și două piese, provenite de la Fedești. Provenite din sud-estul Moldovei, din fosta arie Cozia, aceste obiecte de origine răsăriteană constituie o dovadă a legăturilor grupelor culturale hallstattiene mijlocii (Basarabi, în primul rând) cu lumea nord-pontică.

4.2.1.5. Obiecte de podoabă. Fibula de bronz de tip Peschiera (Rateșul Coziei) a fost discutată deja în legătură cu grupul Corlăteni, iar cele de tip Brad (Brad), Poiana (Poiana, Trestiana), ca și cele cu scut beotic (Trestiana) pot fi puse în legătură cu grupul Cozia, cultura Basarabi și grupul Trestiana⁹⁰). Pe teritoriul Moldovei mai este atestat și tipul passementerie, în depozitele de la Rafaila (2 exemplare: fig. 77/17, 21) și Bârlad (1 exemplar aproape întreg: fig. 77/2 și un disc terminal de la o altă piesă)⁹¹), aparținând, probabil, purtătorilor grupului Cozia. O spirală de bronz, descoperită întâmplător la Suceava, în aria grupului Grănicești, ar putea reprezenta, de asemenea, o spirală laterală a unei fibule de tip passementerie⁹²). Sunt relativ frecvente și *acele*, prezentând o mare varietate de forme. Acul cu capul biconic, descoperit în morm. 9 de la Vaslui, ca și cele cu capul discoidal, provenite din așezarea de la Poiana-Neamț, au fost deja discutate în legătură cu grupul Corlăteni⁹³). Aceluiași grup îi aparțin și cele trei ace descoperite în așezarea de la Târpești, dintre care unul cu capul lătit, altul având partea superioară torsionată, iar cel de al treilea cu capul profilat și ornamentat cu linii incizate oblice (fig. 67/1-3)⁹⁴), precum și un fragment de ac, de tip neprecizat, semnalat din nivelul de locuire hallstattian de la Dănești (fig. 64/13)⁹⁵). În necropola tumulară de la Volovăț, aparținând grupului Grănicești, au fost descoperite patru ace fragmentare, prost conservate, dintre care unul cu capul sferic iar altul cu capul ușor îngroșat⁹⁶). Un ac de bronz de tip neprecizat mai este semnalat din nivelul Tămăoani/Babadag I al așezării de la Căndești-Vrancea⁹⁷). Poate fi interpretat ca un ac, eventual, și un obiect de bronz, descoperit în așezarea de

la Cozia⁹⁸). Cu o oarecare probabilitate, ar putea fi atribuite începutului Hallstattului (grupului Corlăteni) și acele descoperite la Dancu⁹⁹, Horga¹⁰⁰) ca și cele din componența depozitului de la Tătărani¹⁰¹). Cele mai numeroase *brățări* reprezintă variante ale tipului cu capetele subțiate și suprapuse (așezarea de la Dănești, 1 exemplar: fig. 64/14¹⁰²), depozitul de la Tătărani, 5 exemplare, ornamentate cu linii gravate¹⁰³; necropola de la Stoicani, 1 exemplar¹⁰⁴). Din depozitul de la Tătărani mai face parte și o brățară cu capetele subțiate, dar deschise, ornamentată cu linii oblice gravate, dispuse în grupe¹⁰⁵). Fragmentul unei brățări cu capătul subțiat, descoperit în morm. 3 de la Cucorâni (grupul Grănicești) păstrează urmele decorului compus din grupuri de câte patru linii gravate (fig. 56/4)¹⁰⁶). În sfârșit, din mormântul de la Trifești (grupul Corlăteni) mai provine o brățară din bară torsionată¹⁰⁷), iar din depozitul de la Basarabi o brățară de tip neprecizat¹⁰⁸). *Verigile* de bronz par a fi mai numeroase abia spre sfârșitul Hallstattului timpuriu. Alături de un capăt de verigă spiralică, descoperit în morm. 8 de la Foltești (grupul Tămăoani)¹⁰⁹) și câteva verigi (de la un lanț), provenite din depozitul de la Pâhnești (grupul Corlăteni)¹¹⁰), cele mai multe asemenea piese (19) au făcut parte din inventarul mormintelor 1, 9, 10, 14, 20, 24, 47, 55 de la Stoicani. Ele se împart în două categorii principale: verigi mari, deschise sau închise, purtate numai la picioare și verigi mai mici, cu capetele ascuțite și ușor suprapuse¹¹¹). Câteva "veriguțe" de bronz mai sunt menționate și din nivelul de locuire atribuit perioadei corespunzătoare necropolei de la Stoicani, surprins în așezarea de la Căndești-Vrancea¹¹²). *Perle* de bronz, tubulare sau simple, în total șase exemplare, au fost descoperite numai în necropola de la Stoicani (morm. 1, 20, 32)¹¹³). *Butonii*, în general în formă de calotă și prevăzuți cu o tortiță pe fața interioară, nu au suferit, după cât se pare, modificări esențiale în cursul perioadei de care ne ocupăm: asemenea piese apar atât în depozitul de la Tătărani (1 exemplar)¹¹⁴) și în necropola de la Foltești (morm. 8, 3 exemplare)¹¹⁵), cât și în cimitirul de la Stoicani (morm. 10 și 50, câte un exemplar)¹¹⁶). Din același cimitir (morm. 26) mai provine un *tutul* fragmentar cu capul rotund și gol în interior¹¹⁷). În rândul obiectelor de podoabă mai menționăm un *cercel* de tip neprecizat, descoperit în așezarea de la Prăjești (grupul Corlăteni)¹¹⁸), precum și alte două piese, din aceeași categorie, descoperite în urna mormântului de la Iași-Crucea lui Ferentz (fig. 76/6-7). Primul cercel este confecționat din sârmă turtită, având capetele petrecute și diametrul maxim de 2 cm, iar cel de al doilea exemplar, din sârmă de bronz romboidală în secțiune, are diametrul maxim de 1,5 cm¹¹⁹).

Încheiem prezentarea obiectelor de bronz cu *vasele*, care apar, deocamdată, numai în depozite. Alături de un fragment de vas, de tip neprecizat (Basarabi)¹²⁰) mai pot fi menționate două cupe (cești?) în formă de calotă semisferică, descoperite la Tătărani¹²¹) și Pâhnești¹²²), în aria grupului Corlăteni.

4.3. Fierul

În studiul nostru, dedicat începuturilor utilizării și prelucrării fierului pe teritoriul României¹²³), au fost descrise și discutate într-un context larg următoarele descoperiri din Moldova: *Bârlad* (depozit: două topoare plate cu aripioare), *Grănicești* (așezare: un cuțit de fier), *Stoicani* (cimitir: patru cuțite, trei fibule, o verigă, cinci obiecte neprecizate) și *Trușești* (așezare: un cuțit). La acestea putem adăuga, astăzi, următoarele descoperiri.

Cândești-Vrancea: din nivelul de tip Corlăteni sunt menționate câteva piese de fier, neprecizate; din nivelul Tămăoani/Babadag I un fragment de cuțit; iar din nivelul de locuire paralelizat cu cimitirul de la Stoicani un cuțit și un vârf de lance¹²⁴). **Grănicești:** la cuțitul întreg, descoperit în așezarea grupului cu același nume, se poate adăuga și un exemplar fragmentar (fig. 10/1-2). **Lozna:** dintr-o așezare a grupului Corlăteni provine un cuțit¹²⁵). **Volovăț:** un cuțit, descoperit mai demult în tumulul 2, poate fi atribuit, cu probabilitate, unui mormânt al necropolei grupului Grănicești¹²⁶). Dintre descoperirile izolate remarcăm, înainte de toate, cuțitul de luptă, deja menționat, de la **Corni**, din aria grupului Grănicești, având mânerul din bronz iar lama, adăugată, probabil ulterior, din fier (fig. 80/2)¹²⁷). Menționăm, apoi, un topor plat cu aripioarele așezate asimetric, descoperit la **Pleșa**, jud. Galați¹²⁸), care aparține, ca și piesele de la Bârlad, grupului Cozia, sau, eventual, Hallstattului mijlociu. Această listă poate fi completată, eventual, cu un topor bipen cu lama foarte îngustă, descoperit la **Șivița**, jud. Galați, în cuprinsul unei așezări care a furnizat numai ceramică hallstattiană atipică¹²⁹). Piesa aparține Hallstattului mijlociu sau târziu.

Recapitulând cele de mai sus, remarcăm prezența obiectelor de fier în toate grupele culturale de la începutul epocii fierului de pe teritoriul Moldovei: Grănicești (Corni, Grănicești, Volovăț), Corlăteni (Cândești, Lozna, Trușești), Tămăoani (Cândești), Cozia (Bârlad și, probabil, Pleșa), ca și în grupul Stoicani din Hallstattul mijlociu (Cândești, Stoicani și, poate, Șivița). Față de concluziile formulate acum câțiva ani cu o oarecare timiditate, putem afirma astăzi, cunoscând mai bine contextul din care provin obiectele de fier, că primele asemenea piese apar, și pe teritoriul Moldovei, încă în perioada Hallstatt A (Cândești, Corni, Grănicești, Volovăț). Spre deosebire, însă, de alte regiuni ale țării, de pe teritoriul Moldovei nu cunoaștem, încă, dovezi sigure cu privire la prelucrarea locală a fierului¹³⁰).

În funcție de tipul, numărul și proveniența lor, obiectele de fier descoperite pe teritoriul Moldovei, menționate mai sus, se repartizează în felul următor:

Tipul și nr. obiectelor de fier	Proveniența	Așezări	Necropole	Depozite	Descop. izolate	Total
cuțite		6	5+?			11+?
topoare plate cu aripioare				2	1	3
topor bipen					1	1
cuțit de luptă					1	1
vârf de lance		1				1
fibule			3			3
verigă			1			1
obiecte neprecizate		1+?	5			6+?
TOTAL		8+?	14+?	2	3	27+?

4.4. Aurul. La Rădeni, com. Păstrăveni, jud. Neamț, au fost identificate și publicate recent cinci cești de aur, cu una sau două torți, descoperite în anii 1965-1966, provenind probabil dintr-un tezaur ce conținea, inițial, probabil, opt piese¹³¹). Vasele păstrate au, în linii mari, aceeași formă: gâtul este delimitat de pânțe printr-un prag mai mult sau mai puțin accentuat, marginea este răsfrântă, buza îngroșată, iar fundul, mai marcat la unele exemplare, abia se distinge la piesa nr. 1. Starea de conservare a vaselor este precară. Se consideră că ceștile au fost intenționat deteriorate înainte de a fi depuse în pământ. Ca analogii, autorii citează ceașca descoperită izolat la Kryžovlin, rai. Balta, reg. Odesa, și ceașca mare, cu două torți, din tezaurul de la Vălcitrăn. A. Vulpe și V. Mihăilescu-Bârliba consideră că este vorba de o serie tipologică aparte, cele trei descoperiri conturând o arie cuprinsă între Bug, Carpații Răsăriteni și nordul Balcanilor. În ceea ce privește datarea, specialiștii citați au în vedere intervalul de timp cuprins între secolele XV și X î.e.n., argumentele cele mai pertinente restrângându-se la perioada secolelor XII-X, cel puțin în cazul tezaurului de la Vălcitrăn. În ceea ce privește tezaurul de la Rădeni, autorii socotesc că pot avea în vedere o perioadă ceva mai largă. Nu se precizează, cât de "largă" ar putea fi acest interval, dar dacă el nu precede secolul al XII-lea, având în vedere zona din care provine tezaurul, acesta ar putea fi interpretat ca un depozit, legat de practicile de cult ale populației culturii Corlăteni-Chișinău. Având în vedere anumite trăsături stilistice, tezaurul ar putea constitui și o mărturie a relațiilor acestei culturi cu grupele culturale Cozia și Saharna-Solonceni, ceea ce ar pleda pentru o datare, în principal, în secolul al X-lea î.e.n.

NOTE

1. Vezi bibliografia la Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 15-37. Dintre lucrările apărute după publicarea acestei monografii remarcăm: Petrescu-Dâmbovița, 1978; Bader, 1978, p. 85-108; Morintz, 1979, p. 171-189; Bader, 1983 a; 1991; Șadurschi, 1989; Șadurschi et al., 1986; Wanzek, 1989; Wesse, 1990 etc. Cf. și bibliografia citată în notele următoare.
2. Petrescu-Dâmbovița, 1958 a; Berciu, 1963; 1964; Hordet, 1964; Székely, 1966 a; M. Rusu, 1974; László, 1975; 1977; Boroffka, 1987; 1991.
3. Cf., recent, Petrescu-Dâmbovița, 1984.
4. Petrescu-Dâmbovița, 1971 a, p. 180.
5. Petrescu-Dâmbovița, 1964.
6. Dinu, 1955, p. 77, neilustrat (Valea Lupului); Marinescu- Bâlcu, 1981, fig. 4/7, nemenționat în text (Târpești).
7. C. Cihodaru și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 227, nr. 3; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 472; *RepVastui*, 1, p. 223-225, nr. LVI.9 (neilustrat). Primul autor citat menționează că pe locul descoperirii au fost găsite, alături de cioburi, și multe oseminte umane, iar în lucrarea din urmă se vorbește despre o întinsă stațiune, fragmentul de tipar fiind atribuit culturii Noua.
8. *Așezări*, p. 197, nr. 44a, pl. LXI/1-2, 9-10; Wanzek, 1989, p. 201, nr. 46.
9. Informație C. Iconomu. Bader, 1983 a, p. 100, nr. 296 A-H, menționează, greșit, opt forme de turnat pentru fibula de tip Poiana. Este indicat greșit, de asemenea, și locul descoperirii ("Dealul Pietrăriei", în loc de "Odaie"). A. Vulpe, 1984, p. 58, consideră că tiparul pentru celt reprezintă o formă obișnuită în depozitele de tip Fizeșu Gherlii și Șomartin-Vetiș, nefiind, deci, mai târziu de sec. VIII î.e.n.. Vezi și Wanzek, 1989, p. 200, nr. 42 b.

10. Șadurschi, Ursulescu, 1986, p. 43-44; Ursulescu et al. 1986-1987, p. 90-91, pl. IV/7, 9.
11. Udrescu, 1974, fig. 3/4. Piesa, identică cu cea provenită din așezarea de la Grănicești, este atribuită cultuții Noua.
12. *Așezări*, p. 197, nr. 44a (Holboca); p. 203, nr. 49g (Iași).
13. R. Vulpe, 1951, p. 203 (Poiana); *RepBotoșani*, I, p. 211, nr. XLVII.2.H (Miorcani); Șadurschi, 1989, p. 173, fig. 8/10-11 (jud. Botoșani).
14. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 119-120, pl. 279/1-18; 280/1-13 (Ilișeni); p. 139, pl. 339/9-10 (Rafaila); p. 144-145, pl. 357/1-5 (Bârlad).
15. Cf. *supra*, nota 14. Este foarte important de subliniat că depozitul a fost descoperit în cuprinsul unei așezări a grupului Corlăteni (Foit, 1964, p. 461-462).
16. Cf., în același sens, Petrescu-Dâmbovița, 1984, p. 192 (autorul folosește termenul de faciș Stoicani-Brad al culturii Babadag).
17. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 75, pl. 80/1-8 (Doljești); p. 77, pl. 85/8-13 (Ruginoasa).
18. Petrescu-Dâmbovița, 1971 a, p. 180.
19. *Ibidem*.
20. Petrescu-Dâmbovița, 1984, p. 191-192.
21. M. Ursachi, 1968, p. 27-34, fig. 1/1-10.
22. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 152 (Basarabi), p. 153 (Dersca).
23. *RepVaslui*, 1, p. 99, nr. XIX.6, fig. 117/2-4.
24. Ionomu, 1977, p. 221, nota 12.
25. Ionomu, 1977.
26. Ignat, 1981, p. 142, nr. 12, fig. 7/4-5. La aceste depozite mai putem adăuga cele publicate ulterior de la Jijia, com. Albești, jud. Botoșani, conținând 3 culturi de tip transilvănean, 1 lamă de fierăstrău și un pumnal fragmentar cu limbă la mână (Șadurschi, 1989, p. 164, nr. III, fig. 4/1-5), precum și micul depozit de la Deleni, jud. Iași, conținând un celt și o seceră, ambele de tip răsăritean (*Replăși*, 1, p. 122, nr. XXII.1.B, fig. 9/8; 10/3).
27. Prin coroborarea textului, a notelor aferente cu bibliografia indicată în Lista descoperirilor, poate fi aflată literatura referitoare la fiecare piesă cuprinsă în lucrare. A se vedea și notele ce urmează.
28. În legătură cu clasificarea celtului de tip transilvănean, cf. M. Rusu, 1966.
29. În lucrarea noastră au fost cuprinse următoarele descoperiri: Bălbănești, Căndești-Neamț, Cotnari (2 exemplare), Cristinești, Dodești (2 exemplare), Doljești, Dorohoi, Dumbrăveni (2 exemplare), Fâlcu (2 exemplare), Hândrești, Ilișeni (3 exemplare), Jijia (3 exemplare), Lozna, Petricani, Miroslavești, Nicșeni, Oroftiana de Jos, Păltiniș, Pâhnești, Preutești, Rogojeni, Rotunda, Ruginoasa (2 exemplare), Sarafinești, Siminicea, Socrujeni, Stroești, Șendreni, Ștefănești, Tătărani, Tudora, Victoria, Vârful Câmpului, Vlădeni, Vorona Mare, Vorona Nouă și jud. Botoșani, locuri neidentificate.
30. *RepVaslui*, fig. 116/6.
31. Petrescu-Dâmbovița, 1964, fig. 6/6.
32. Petrescu-Dâmbovița, 1977, pl. 148/10-11.
33. Dragomir, 1979, p. 579, nr. 8, fig. 3/2, cu analogii, bibliografie. Datarea celtului a fost făcută de M. Rusu.
34. Bader, 1978, p. 86 (după datele lui M. Rusu).
35. Bader, 1978, p. 85-87.
36. *Ibidem*, p. 86.
37. Mocanu, 1981, p. 21, nr. 16c, pl. XXVI/1.
38. Petrescu-Dâmbovița, 1953, fig. 14/1.
39. În legătură cu tipologia și cronologia celturilor cu plisc a se vedea M. Petrescu-Dâmbovița, AISC, 5, 1944-1948, p. 271-275.
40. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 9, fig. 6/3. În text, confundat cu celtul de la Emil Racoviță. Analogii: Petrescu-Dâmbovița, 1977, pl. 161/18 (Iablania II, Ha A1); pl. 291/7 (Jupalnic, Ha A2).
41. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 12, fig. 6/5. Un decor oarecum asemănător întâlnim pe un celt al depozitului de la Jupalnic (Petrescu-Dâmbovița, 1977, pl. 261/6, Ha A2).
42. Udrescu, 1973, p. 24, 31-32, nr. 117b, fig. 6/5.
43. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 8, fig. 6/7.
44. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 14, fig. 14/15.
45. Petrescu-Dâmbovița, 1977, pl. 357/1.

46. *RepVaslui*, fig. 117/1.
47. Colecția I. Voloacă, Păhnești, jud. Vaslui.
48. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 4, fig. 6/4 (în text confundat cu cultul de la Bunești); Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 252, 255, fig. 5/1.
49. *RepVaslui*, fig. 117/8.
50. Ignat, 1981, p. 141, nr. 8, fig. 5/5.
51. *Ibidem*, p. 140, nr. 3a, fig. 5/11.
52. A se vedea bibliografia în Lista descoperirilor.
53. Petrescu-Dâmbovița, 1978. Cf. și recenziile noastre în *Anuar Iași*, 17, 1980, p. 703-708 și *Dacia*, NS, 25, 1981, p. 394-396.
54. Bader, 1978, p. 88.
55. M. Ursachi, 1968, p. 7; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 77, pl. 85/10. La acest exemplar mai pot fi adăugate dățile de diferite tipuri, descoperite la Mogoșești Siret, Păltiniș și Stăncești.
56. Ionomu, 1977, p. 216-217, 227, fig. 17-18.
57. Ciocea, 1984.
58. Terenožkin, 1961, p. 145-146, fig. 96.
59. Ursulescu et al., 1986-1987, p. 91, pl. IV/6.
60. Petrescu-Dâmbovița, 1953 a; László, 1986 a, *passim*.
61. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 152.
62. R. Vulpe, 1951, p. 184. Piesa este descrisă ca fiind "de tip vechi, de la începutul epocii fierului".
63. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 262, fig. 7/8.
64. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465-467, nr. 15, fig. 15 (cu analogii, bibliografie).
65. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 152.
66. Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 262, fig. 7/7.
67. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463, nr. 7, p. 473.
68. Cf. Terenožkin, 1975; 1976, p. 104-132.
69. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 472.
70. Foit, 1964, fig. 3/8; Alexandrescu, 1966, p. 134, nr. 1 (catalog nr. 80), pl. XIV/1; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 120, pl. 281/12.
71. Andrieșescu, 1925, p. 356-357, fig. 3; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463 (nr. 1), 472-473, fig. 12.
72. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465 (nr. 8), 472-473, fig. 13.
73. Alexandrescu, 1966, p. 134-135.
74. Foit, 1964, fig. 3/7; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 120, pl. 280/11.
75. Alexandrescu, 1966, p. 133, nr. 1 (catalog nr. 79), pl. XIII/7.
76. Cf. și capitolul 3.8 și nota 361.
77. Căpitanu, Vulpe A., 1985; Chicideanu, 1983, fig. 1-2; 1988, p. 161; Bader, 1991, p. 161, nota 6.
78. Alexandrescu, 1966, p. 128-129. Cf. în legătură cu limitele cronologice ale acestui tip de sabie, și Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 124, pl. 292/10-11; 293/2 (Stoboru, Turia I, Ha A2); p. 143, pl. 350/11-12 (Silivașu de Câmpie, Ha B2), precum și Chicideanu, 1983, 1988; Bader, 1991.
79. Alexandrescu, 1966, Cat. nr. 50, pl. 10/1, Chicideanu, 1983, p. 13, 17 (Cat. nr. 55); 1988, p. 161; Bader, 1991, p. 161, nota 7.
80. Ignat, 1981, p. 139-140, nr. 2, fig. 4.
81. Cf. și Alexandrescu, 1966, p. 126-127 și piesele ilustrate în pl. VI/8 ("Maramureș"), VII/4 (Oradea), cu un decor foarte asemănător.
82. Cf. Bader, 1978, p. 95-96, cu o încercare de clasificare și bibliografie.
83. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 152.
84. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 13. De la Berești ("Dealul Băzanului") sunt semnalate și fragmente ceramice hallstattiene: Dragomir, 1972, p. 30.
85. Ignat, 1981, p. 141, nr. 7, fig. 5/6.
86. *Ibidem*, nr. 9, fig. 7/6.
87. Dragomir, 1979, p. 598-599, nr. 9, fig. 3/3. De la Șivița se semnalează și o așezare hallstattiană, ceramica publicată nepermițând o încadrare culturală-cronologică mai precisă. Cf. Brudiu, 1968, p. 344-345, fig. 3-5; Dragomir, 1981, p. 19.

88. Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 14b.
89. Vezi Lista descoperirilor.
90. László, 1985-1986, p. 13-18; 1989, p. 123-128, cu bibliografie.
91. În legătură cu acest tip de fibulă a se vedea Petrescu-Dâmbovița, 1960 c și Bader, 1983 a, p. 41-51, în spec. 46-47.
92. Ignat, 1981, p. 141, nr. 11, fig. 6/2.
93. Cf. capitolul 3, notele 342, 361.
94. Marinescu-Bălcu, 1981, p. 156, fig. 4/1-3. Un al patrulea ac, cu capul globular, perforat (fig. 4/4 = fig. 67/4 din lucrarea noastră) a fost atribuit culturii Noua.
95. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 51.
96. Ignat, 1978, p. 114, 116, fig. 7/1-3.
97. Florescu, 1983, p. 74-75.
98. După părerea lui B. Hänsel, această piesă ar putea constitui fragmentul unei fibule de tip Brad.
99. *Așezări*, p. 188, nr. 29c (ac cu capul globular, ajurat, neilustrat).
100. Udrescu, 1974, fig. 8/5 (ac cu capul biconic, ornamentat cu linii incizate orizontale).
101. Iconomu, 1977, p. 218-219, 226, fig. 21-23 (ac cu capul globular ajurat și cu o piesă mobilă în formă de frunză de salcie); 24-25 (ac simplu, prevăzut cu o ureche pentru prins ața).
102. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 51, fig. 5/6.
103. Iconomu, 1977, p. 213-215, fig. 5-14.
104. Petrescu-Dâmbovița, 1953 c, p. 178, p. X/32.
105. Iconomu, 1977, p. 213, fig. 3-4.
106. Teodor, 1975, p. 122, fig. 2/2.
107. Ioniță, 1962, p. 734, fig. 7/1.
108. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 152.
109. Petrescu-Dâmbovița, Dinu, 1973.
110. Iconomu, 1977, p. 221, nota 12.
111. Petrescu-Dâmbovița, 1953 c, p. 192.
112. Florescu, 1983, p. 75.
113. Petrescu-Dâmbovița, 1953 c, p. 192.
114. Iconomu, 1977, p. 219, fig. 26-27.
115. Petrescu-Dâmbovița, Dinu, 1973.
116. Petrescu-Dâmbovița, 1953 c, p. 192.
117. *Ibidem*.
118. Buzdugan, 1969, p. 84.
119. Iconomu, Piu, 1992, p. 177, 180, fig. 2/6-7.
120. Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 152.
121. Iconomu, 1977, p. 217-218, 226, fig. 19-20. Autorul nu exclude nici posibilitatea ca această piesă să fie un umbo de scut.
122. *Ibidem*, p. 221, nota 12 și p. 226.
123. László, 1975 și 1977 (text îmbunătățit).
124. Florescu, 1983, p. 74-75.
125. Teodor, Șadurschi, 1978, p. 82.
126. Ignat, 1978, p. 110, 116, nota 27.
127. Ignat, 1981, p. 139-140, fig. 4.
128. Dragomir, 1972, p. 31 și fig. 2 (p. 29). Autorul consideră că piesa reprezintă lama unui fier de plug!
129. Brudiu, 1968; Dragomir, 1972, p. 31, fig. 1 (p. 29).
130. Zgura de fier, descoperită la Holboca ("Peste Baltă") și la Iași ("Ceairu lui Peretz"), semnalată în *Așezări*, p. 197, nr. 44a; p. 203, nr. 49g, poate fi luată în considerație, fără a constitui, o dovadă certă în această privință. În legătură cu începuturile utilizării fierului pe teritoriul României, în context sud-est european, a se vedea și recente studiile ale lui N. Boroffka, 1987 și 1991, precum și Wesse, 1990, p. 175-176.
131. Vezi A. Vulpe, Mihăilescu-Bârliba, 1985; 1986.

5. ÎNCHEIERE

Capitolele precedente ale volumului fiind, într-o anumită măsură, de sine stătătoare, revenim aici doar pe scurt asupra unor concluzii formulate, încercând să completăm imaginea istorică a spațiului și perioadei studiate.

Teritoriul Moldovei (ca și întreg spațiul cuprins între Niprul inferior și Podișul Transilvaniei) aparținea, în Epoca târzie a bronzului, ariei de răspândire a complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni, reprezentat la vest de Nistrul mijlociu prin cultura Noua - sinteză născută pe un fond autohton, cu participarea unificatoare a unui curent răsăritean, legat - direct sau indirect - conform părerii multor cercetători, de deplasarea spre vest, dinspre regiunea Volga-Don, a purtătorilor culturii Sruby¹⁾. Cu alt prilej, am analizat deja raporturile dintre cultura Noua și civilizația care o urmează, remarcând schimbările esențiale care intervin la începutul Epocii fierului în aproape toate domeniile vieții (economic, tip de așezare și locuințe, rit și ritual funerar, inventar arheologic, inclusiv ceramica). Fără să negăm posibilitatea existenței unor legături cu fondul anterior, al culturii Noua, am încercat să demonstrăm că noile forme de cultură de la începutul primei epoci a fierului din spațiul est- carpatic nu pot fi explicate pe baza acestor legături, căutând - ca și alți specialiști - originea primelor grupe culturale "hallstattiene timpurii", cu ceramică canelată, în vestul spațiului carpato-dunărean, în afara ariei culturii Noua²⁾.

Analiza detaliată a descoperirilor din Moldova, expusă în lucrarea de față confirmă, sperăm, această concluzie, îmbogățind-o cu noi elemente. Se poate afirma astăzi cu certitudine că cea mai timpurie manifestare a civilizației primei epoci a fierului din spațiul carpato-dunărean, "orizontal" sau "complexul" cultural cu ceramică canelată nu este unitar ci presupune existența mai multor culturi și grupe înrudite, care pot fi diferențiate atât după trăsăturile lor, cât și după criteriul teritorial. În ceea ce privește regiunea est-carpatică a țării, au putut fi clar distinse cele două grupe, Grănicești și Corlăteni (vezi harta nr. 3), fără a se exclude o anumită evoluție convergentă în fazele târzii. Primul grup, Grănicești, limitat la Podișul Sucevei, face parte din complexul Gáva- Holihrad³⁾, răspândit direct din aria sa de geneză, dinspre bazinul superior al Tisei (inclusiv Depresiunea Maramureșului și cea a Lăpușului), în nord-estul spațiului extracarpatic, antrenând și unele elemente de tip Lăpuș. Aspectul arhaic al descoperirilor de la Grănicești pledează pentru anterioritatea acestei așezări față de nivelul Mahala III, fiind unul din cele mai timpurii monumente extracarpatice, actualmente cunoscute, ale culturii Gáva-Holihrad. Evoluția acestei culturi poate fi urmărită în spațiul nord-est carpatic (ca și în anumite regiuni ale Transilvaniei⁴⁾), după cât se pare, până în sec. VIII-VII î.e.n.⁵⁾, perioadă în care, în cea mai mare parte a ariei sale inițiale, ea își încetase deja existența, ca urmare a instalării în Câmpia Tisei, începând, probabil, încă din sec. IX î.e.n., a grupului prescitic Mezőcsát. Răspândirea pentru o perioadă relativ scurtă a culturii Gáva în Banat, datată cu deosebire în Ha B1

(sec. X î.e.n.)⁶⁾, precede, fără îndoială acest eveniment, dar sfârșitul său timpuriu, în această regiune, ar putea fi în legătură (și) cu apariția în zonă a grupului "prescitic" amintit. De asemenea, nu este exclus ca apariția unor puternice elemente de tip Gáva evolute în grupul Tarnobrzeg al culturii Lausitz din sudul Poloniei să fie în legătură tocmai cu aceste evenimente. Cert este, pe de altă parte, că elemente de tip Lausitz, provenite din aria aceluiași grup, au fost atestate atât în unele monumente Holihrady târzii din Ucraina subcarpatică⁷⁾, cât și în etapa mai recentă a grupului Grănicești (Cucorăni), din care nu lipsesc nici unele elemente de tip Kyjatice⁸⁾. Remarcăm, apoi, că în cursul evoluției grupului Grănicești sunt atestate legături și cu grupele culturale Corlăteni și Cozia din Moldova, care au, desigur, și valoarea lor cronologică. Menționăm, astfel, descoperirea în așezarea culturii Corlăteni-Chișinău de la Prăjeni ("Nelipești"), din sudul județului Botoșani, a unui fragment de castron cu buza lobată, precum și a unui fragment ceramic ornamentat cu striuri (cu măturica)⁹⁾, tipice pentru ceramica culturii Gáva-Holihrady, un asemenea decor mai fiind cunoscut, din aria grupului Corlăteni, doar de la Cotu Morii¹⁰⁾. (Tot aici menționăm că o cană de formă bitronconică, ornamentată cu caneluri oblice pe pântec și prevăzută cu toartă supraînălțată, descoperită în necropola grupului Grănicești de la Cucorăni¹¹⁾ are o perfectă analogie în necropola culturii Corlăteni-Chișinău de la Cotu Morii¹²⁾). În aceeași așezare, de la Prăjeni, au fost descoperite și trei fragmente ceramice cu decor incizat și imprimat, încrustat cu alb, caracteristice pentru grupul Cozia, atestând legăturile cu acest grup învecinat, răspândit până în Moldova centrală, în perioada Ha B¹³⁰. Menționăm, în același context, descoperirea, în cursul săpăturilor efectuate în așezarea culturii Corlăteni-Chișinău de la Dulcești-Neamț, a unui obiect de lut în formă de "mosor", obiect tipic pentru cultura Gáva- Holihrady. Din aceeași așezare mai provin și o piesă în formă de "glonte" și o "bilă", asemănătoare cu cele descoperite la Grănicești (fig. 13/3-4)¹⁴⁾.

Grupul Corlăteni (care împreună cu descoperirile de tip Chișinău- Lucașevca din zona de silvostepă a Republicii Moldova alcătuiește cea de a doua cultură cu ceramică canelată din spațiul est- carpatic) ocupă restul teritoriului Moldovei, cu excepția Câmpiei Siretului Inferior și a Câmpiei Covurluiului, regiune în care nu avem atestată, deocamdată, nici o descoperire sigură aparținând "orizontului" cu ceramică canelată. Este foarte probabil că această zonă, atașată nemijlocit Câmpiei Dunării Inferioare, a intrat, încă de la începutul Hallstattului, în aria altor grupe culturale, caracteristice spațiului balcano-ponto-danubian (Tămăoani, Babadag I și, apoi Cozia). Chiar dacă geneza culturii Corlăteni-Chișinău nu a putut fi încă elucidată pe deplin, analiza noastră a evidențiat legăturile acestei culturi cu complexul Bobda II-Belegiș II, sau, mai exact, cu grupa recent definită, și diferențiată de altele, încadrate într-o "perioadă de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului" din Banat, grupă culturală denumită de Marian Gumă Ticvaniul Mare-Karaburma III¹⁵⁾. Autorul datează această perioadă, inclusiv grupa Ticvaniul Mare-Karaburma III, în Hallstatt A, mai precis în a doua jumătate a etapei Ha A 1 și în cea Ha A 2¹⁶⁾. M. Gumă își exprimă opinia că "Elemente aparținând acestei grupe de tranziție vor fi fost acelea care ajung, probabil pe linia Dunării, până în zonele est-carpătice, în aria manifestărilor de tip Chișinău-Corlăteni, așa cum a fost sesizat deja în literatura de specialitate (László, 1986 a, p. 10; Smirnova, 1990; 1992, p. 247; Levițchi, 1991; 1992, p. 119-120). Ele sprijină

datarea grupului de tip Chișinău-Corlăteni, sau cel puțin a etapei sale timpurii, cu deosebire în faza Ha A 2 (sec. XI în.d.Chr.)¹⁷⁾. Putem deci admite, astăzi, fără rezerve, o "orientare" a culturii Corlăteni-Chișinău spre sud-vestul spațiului carpato-dunărean. Înțelegerea acestui fenomen este îngreuiată de cunoașterea lacunară a procesului de "hallstattizare" din Oltenia și, mai ales, Muntenia, inclusiv rolul fondului local, unele culturi din Bronzul târziu (Gârla Mare, Zimnicea-Plovdiv) fiind puse, uneori, în legătură cu apariția "orizontului" cu ceramică canelată, iar altele cu geneza complexului cu ceramică imprimată. Oricum, acel viași orizont cronologic din care face parte grupul Ticvaniul Mare-Karaburma III, îi aparțin și grupele Moldova Nouă (în sudul Banatului), Hinova-Balta Verde sau Hinova-Mala Vrbica (în sudul Olteniei, nord-estul Serbiei și - probabil - nord-vestul Bulgariei)¹⁸⁾, grupul Vârtop¹⁹⁾, necropola plană de incinerare de la Răureni²⁰⁾, precum și nivelul hallstattian timpuriu cu ceramică canelată de la Ghidici²¹⁾, sau complexul de aceeași factură descoperit lângă Cârnia²²⁾, descoperiri care par a marca, măcar în parte, "traseul" răspândirii spre est a ceramicii hallstattiene cu decor canelat, originară din Banat și zonele învecinate. Descoperirile din Muntenia, care ar putea "jalona", în continuare, acest traseu (București-Chitila, Cățelu Nou, Meri etc.)²³⁾ sunt, din păcate, mai puțin concludente din punctul de vedere al problemei pe care o discutăm aici. Un punct de legătură important în răspândirea spre Moldova a descoperirilor de tip Corlăteni-Chișinău pare a fi așezarea cu mai multe straturi de cultură succesive de la Căndești-Vrancea, a cărei însemnătate a fost deja discutată.

Important ni se pare posibilitatea datării timpurii a începutului celor două grupe cu ceramică canelată din Moldova, Grănicești și Corlăteni. Chiar dacă complexele vestice cu care pot fi puse în legătură (Ticvaniul Mare-Karaburma III), respectiv Gáva, își au rădăcinile - în termenii cronologiei central-europene - încă în perioada B D²⁴⁾, cele două grupe amintite din Moldova apar și ele, probabil, încă în cursul fazei Ha A. Astfel, în ceea ce privește ritmul evoluției istorice, decalajul dintre vestul și estul spațiului carpato-dunărean este, în fond, nesemnificativ sau, în orice caz, mult mai mic decât s-a considerat uneori.

Aproximativ în aceeași vreme cu începutul grupelor cu ceramică canelată din Moldova, sau ceva mai târziu, are loc formarea grupului Tămăoani, respectiv a celui "orizont" cu ceramică incizată din care face parte și faza Babadag I, precedind grupele complexului cultural cu ceramică imprimată din Balcani și de la Dunărea de Jos. Atestat inițial numai în sud-estul Moldovei, grupul Tămăoani (Babadag I?) se va răspândi, în faza sa finală, și spre Șubcarpații Vrancei, în detrimentul ariei Corlăteni, după cum ne dovedește stratigrafia așezării fortificate de la Căndești²⁵⁾.

Această restrângere a ariei grupului Corlăteni se va accentua în perioada următoare, a grupului Cozia, care va ocupa, în sec. X-IX î.e.n., spațiul dintre Siret și Prut, răspinzându-se spre nord până în Podișul Central Moldovenesc, inclusiv. Analiza comparativă a formelor și decorului ceramicii a scos în evidență atât individualitatea grupului Cozia în cadrul marelui complex cultural cu ceramică imprimată, cât și strânsele sale legături cu grupele înrudite mai sudice (Babadag II, Insula Banului, Pșeničevo), a căror ramificație spre nord poate fi considerată. La nord și vest de aria relativ restrânsă a grupului Cozia continuă evoluția grupului Corlăteni, după cum continuă, credem, și evoluția grupului Chișinău-

Lucașevca, afectat doar în parte de apariția, pe un teritoriu limitat, între Răut și Nistrul mijlociu, a grupului Saharna-Soloceni, strâns înrudit cu grupul Cozia, între cele două complexe, învecinate, cu ceramica canelată, respectiv imprimată, stabilindu-se și anumite legături²⁶⁾.

Contemporaneitatea (parțială) a celor două grupe culturale, Corlăteni și Cozia este dovedită, de atestarea unor fragmente ceramice de tip Cozia nu numai în mediul unor așezări ale grupului Corlăteni, identificate prin cercetări de suprafață²⁷⁾, dar și în așezări cercetate prin săpături, cum este stațiunea deja menționată de la Prăjeni, sau așezarea mai de mult cercetată, de la Trușești, de unde este menționată descoperirea unor fragmente ceramice cu decor imprimat "cu torquesul"²⁸⁾.

Putem reafirma, deci, că grupul Corlăteni (respectiv cultura Corlăteni-Chișinău însăși) nu reprezintă doar un scurt episod în preistoria spațiului est-carpatic. Concluziile noastre cu privire la o posibilă periodizare a grupului Corlăteni au fost expuse în capitolul 3.8. Am încercat să deosebim acolo o fază veche (Vaslui, Ilișeni, Cândești, Trifești), o fază evoluată (Andrieșeni, Trușești, Corlăteni - primul nivel hallstattian) și o etapă finală, reprezentată de cel de al doilea nivel hallstattian de la Corlăteni.

Publicând necropola de la Cotu Morii, care a adus o serie de date noi cu privire la ritul și ritualul funerar al grupului Corlăteni și a îmbogățit repertoriul formelor de vase ale acestui grup cu noi variante și chiar cu două tipuri noi (strachina hemisferică cu umbo și fructiera)²⁹⁾, autorii se opresc și asupra periodizării grupului Corlăteni, periodizare care pornește de la observațiile noastre, și fiind, în fond, în concordanță cu ea³⁰⁾. Astfel, C. Ionomu și M. Tanasachi stabilesc "cel puțin trei etape" în evoluția acestui grup cultural: prima, datată în Ha A, este reprezentată de descoperirile de la Vaslui, Cândești, Ilișeni și Trifești, iar pentru celelalte două, atribuite perioadei Ha B, ar fi reprezentative cele două niveluri de locuire hallstattiene timpurii de la Corlăteni. Necropola de la Cotu Morii, caracterizată printr-o ceramică cu un decor mult mai sumar față de vasele descoperite, de pildă, în mormintele de la Trifești sau Vaslui, este atribuită fazei II, corespunzătoare primului nivel hallstattian de la Corlăteni³¹⁾.

În perioada următoare, databilă în limitele secolelor VIII-VII, schimbări perceptibile arheologie au loc, pe teritoriul Moldovei, mai ales în fosta arie Cozia, unde apare mai întâi grupul Stoicani³²⁾, apoi cel Trestiana³³⁾, veriga de legătură între ele constituind-o cultura Basarabi³⁴⁾. Aceste fenomene se înscriu, după cât se pare, într-un context istoric mai larg, în cadrul căruia elemente de cultură de origine diferită sunt vehiculate pe un spațiu vast, întins de la regiunea nord-pontică, prin valea Dunării și a afluenților săi, până la zona sud-est alpină și nord-vest balcanică³⁵⁾.

Spre deosebire de epoca târzie a bronzului, când spațiul est-carpatic a fost expus mai ales unor influențe răsăritene, în Hallstattul timpuriu și mijlociu observăm o puternică "orientare" spre vest și sud, manifestată clar în cultura materială proprie a grupelor studiate, și mai ales în ceea ce privește trăsăturile ceramicii și tipurile obiectelor de metal, aflate în circulație. Legăturile cu stepa și silvostepa răsăriteană nu au fost, totuși, întrerupte. Merită atenție, în această privință, elementele de tip Belozerka, Belogradovka și Černoles atestate, deocamdată, în complexele grupelor Corlăteni, Tămăoani, Cozia și Basarabi, sau

descoperite izolat pe teritoriul Moldovei. Putem menționa, în acest sens, vasele de tip Belozërka, deja discutate, descoperite în mormintele 4 și 6 de la Vaslui³⁶⁾. Un vas de același tip a fost descoperit în groapa 2 a așezării eponime a grupului Tămăoani³⁷⁾. Un vas mare de provizii, tot de tip Belozërka, provine din așezarea atribuită fazei Babadag I de la Vânători³⁸⁾, unde au fost remarcate și alte dovezi ale acestei "penetrații"³⁹⁾. Un vas asemănător celui de la Vânători a fost descoperit și la Banca, județul Vaslui⁴⁰⁾ (probabil în mediul grupului Corlăteni). Aceste vase ar putea indica, pe de o parte, existența unei componente Belozërka în formarea grupului Tămăoani, respectiv a fazei Babadag I, iar pe de altă parte o dovadă a legăturilor între cultura Belozërka și grupul Corlăteni, faza timpurie, legături având și o semnificația cronologică.

O altă piesă, de tip răsăritean, este un obiect de lut, asemănător unei labe, prevăzut cu un apucător conic și având, în locul degetelor, trei perechi de "ghiare", descoperit la Cozia. Piese similare, numite "labe de urs" și considerate obiecte de cult sunt cunoscute de pe malul stâng al Nistrului, din Podolia de vest, și atribuite culturii Černoles⁴¹⁾.

În ceea ce privește obiectele de bronz, remarcăm prezența unei "sape" ("motyga" în l. rusă), provenită dintr-o localitate necunoscută de pe teritoriul județului Vaslui⁴²⁾. Acest tip de unealtă este caracteristică zonei de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu, de unde se cunosc peste 20 de exemplare, aparținând, în cea mai mare parte, culturii Belogrudovka, și, în mai mică măsură, culturii Černoles, cu precădere fazei I⁴³⁾.

Piesa poate aparține grupului Corlăteni, eventual Cozia, reprezentând unul din puținele tipuri de obiecte de bronz, de origine răsăriteană, prezent în Hallstattul timpuriu de pe teritoriul Moldovei.

În rândul obiectelor de bronz, de origine răsăriteană, mai putem menționa o seceră și un celt cu două urechiușe, constituind un mic depozit, descoperite la Deleni, jud. Iași⁴⁴⁾, precum și mai multe celturi de același tip, publicate recent, provenite de pe teritoriul județului Botoșani⁴⁵⁾. Piese de acest tip apar în Bronzul târziu, dar supraviețuiesc și în prima epocă a fierului, în culturile Belogrudovka și Černoles⁴⁶⁾.

Tipurile menționate, de origine răsăriteană (vase, obiecte de lut și de bronz) dovedesc menținerea legăturilor cu regiunile aflate la est de spațiul studiat de noi și în perioada post-Noua, chiar dacă intensitatea acestor contacte este mult diminuată în noua perioadă istorică⁴⁷⁾.

Apariția timpurie a obiectelor de fier pe teritoriul actual al României, inclusiv în regiunea est-carpatică, contemporaneitatea lor cu cele din Bazinul Egeean, de unde au fost transmise noile cunoștințe tehnologice - poate pe cale maritimă - ne întărește convingerea că noua epocă istorică, cea a fierului, începe în spațiul nostru încă în secolul al XI-lea î.e.n.⁴⁸⁾.

Concluziile expuse mai sus sunt, în bună măsură, în concordanță cu opiniile mai recente ale cercetătorilor din Republica Moldova, Ucraina și Rusia, existând, însă, și puncte de vedere diferite. Fără a analiza, aici și acum, această problemă, socotim utilă o scurtă revenire asupra ei.

În ceea ce privește grupul Holihrad, cercetătorii amintiți sunt de acord cu legătura sa organică cu cultura Gáva, respectiv cu răspândirea sa dinspre regiunea Tisei superioare,

peste trecătorile Carpaților, socotind că este vorba de o răspândire timpurie (la hotarul secolelor XII-XI î.e.n.), rapidă, și care presupune deplasarea unor grupuri de populații, intruse, dacă nu chiar o "invazie", rolul culturii Noua în geneza civilizației hallstattiene timpurii cu ceramică canelată (deci și în formarea culturii Corlăteni-Chișinău) fiind nesemnificativă⁴⁹). În privința evoluției grupului Holihrad, cercetătorii sunt de acord că (chiar dacă pot fi observate anumite deosebiri zonale, datorate condițiilor istorice deosebite) aceasta va dăinui până către sfârșitul secolului al VII-lea, deci până la începutul perioadei "scitice timpurii", populația Gáva-Holihrad fiind asimilată de noii veniți dinspre regiunea de silvostepă din dreapta Niprului - sciți sau de alt neam, împins de aceștia⁵⁰). Este interesant de menționat că în numeroase așezări aparținând etapei târzii a grupului Holihrad (Krivice, Neporotovo, Svanet) au fost descoperite fragmente ceramice de tip Babadag, Cozia, Saharna-Solonceni și Basarabi, despre care se crede că au fost antrenate prin intermediul culturii Černoles, fiind mărturii - ca și cetățile ce apar în această vreme - ale unor schimbări istorice care preced "perioada scitică"⁵¹).

Culturii Corlăteni-Chișinău au fost consacrate în ultimii ani mai multe studii importante, printre care și o teză de doctorat⁵²). Dacă autorii împărtășesc, în general, opiniile expuse de noi mai sus în legătură cu originea și apariția în regiunea est-carpatică a acestei culturi, ei limitează aria Corlăteni-Chișinău la spațiul situat între Nistru și Siret. De asemenea, atât G. Smirnova, cât și O.G. Levițki sunt de părere că această cultură își încetează evoluția în a doua jumătate sau către sfârșitul secolului X î.e.n., ca urmare a apariției, în fosta sa arie, a grupelor Cozia și Saharna-Solonceni, cu care nu prezintă nici o legătură genetică. Populația culturii Corlăteni-Chișinău a fost asimilată, în viziunea celor doi specialiști, de purtătorii celor două grupe cu ceramică imprimată⁵³). Această opinie - din motivele care au fost expuse deja mai sus - este greu de acceptat, cel puțin pentru regiunea studiată de noi, unde aria grupului Cozia ocupă doar o parte a ariei grupului Corlăteni, existând suficiente dovezi pentru contemporaneitatea parțială, în regiuni diferite, învecinate, a celor două grupe.

Civilizația hallstattiană timpurie din spațiul carpato-danubio-balcanic a fost atribuită, aproape unanim, atât de cercetarea românească cât și de cea din unele țări vecine, neamurilor tracice⁵⁴). S-a încercat chiar atribuirea complexului cultural cu decor incizat și imprimat trașilor sudici, iar complexul cu ceramică canelată, trașilor nordici⁵⁵). Mai recent, L. Krušelnicka ne-a îndemnat la prudență în ceea ce privește atribuirea trașilor istorici a culturii Gáva-Holihrad⁵⁶), iar G. Smirnova, care într-un studiu publicat în 1990 vorbește încă despre cele două comunități istorice, Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău în cadrul "Hallstattului trac" ⁵⁷), în disertația sa de doctorat, susținută în același an, și-a revizuit opinia. Cultura Belegiș II, din care derivă cultura Corlăteni-Chișinău, aflându-se în aria illiră, autoarea consideră că populația acestor culturi este de caracter protoilliric. Menționează apoi că, după părerea cercetătorilor maghiari (Kemenczei), populația culturii Gáva nu este tracică, iar după opinia lui W. Kimmig ea are o importantă componentă illiro-venetă. Rezultă de aici, conchide G. Smirnova, că tracizmul culturilor Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău trebuie pus la îndoială⁵⁸). Evident, bazându-ne doar pe datele arheologice, este dificil, în mod obiectiv, să acceptăm sau să respingem una sau alta dintre

ipotezele schițate mai sus. Un răspuns mulțumitor la această întrebare nu se poate aștepta decât de la o coroborare a datelor arheologice, istorice și etno-lingvistice.

În privința cronologiei, ne-am străduit să operăm cu o cronologie relativă cât mai credibilă, iar atunci când a fost posibil, să folosim date absolute bazate pe legăturile directe cu spațiul egeean-balcanic. În mod inevitabil, anumite descoperiri au fost raportate - în sens de cronologie relativă - la sistemul Reinecke/Müller-Karpe, larg utilizat și în afara spațiului pentru care a fost elaborat, în ciuda repetatelor avertismente ale unor specialiști. De asemenea, clasificarea depozitelor de bronzuri pe "orizonturi" sau "serii" de câte un secol, pare astăzi depășită⁵⁹). Revizuirea, începând cu anii '60, a cronologiei egeene și din vestul Orientului Apropiat a făcut ca unele date absolute ale schemei lui Müller-Karpe, întemeiate pe cronologia miceniană a lui Furumark, să nu mai fie valabile. Pe baza noilor cercetări din Levant, care au evidențiat necesitatea coborârii cronologiei lui Furumark, N.K. Sandars a propus, încă din 1971, datarea Bronzului D central-european în sec. XII (în loc de XIII), iar a Hallstattului A în sec. XI sau, cel mult, începând cu sfârșitul secolului XII î.e.n. Ea a considerat, totodată, că Troia VII B 1 poate fi datată între începutul și cea de a doua jumătate a secolului XII, iar nivelul VII B 2 de la sfârșitul aceluiași secol și până în veacul al XI-lea î.e.n.⁶⁰) În funcție de această nouă cronologie a Troiei VII B, începutul Hallstattului de la Dunărea de Jos a fost fixat în 1976 de B. Hänsel pe la 1100 î.e.n., autorul menținând, totuși, datarea în sec. XIII, respectiv XII, a seriilor de depozite Uriu-Domănești și Cincu-Suseni (atribuite în arheologia românească fazelor B. D și Ha A 1). Același autor datează, de asemenea, grupele culturale cu ceramică canelată din Transilvania și Moldova încă de la începutul secolului XII î.e.n.⁶¹) Rezultatele obținute în ultimii 15-20 de ani în racordarea cronologiei est-mediteraneene la calendarul egiptean au confirmat justetea coborârii datărilor privitoare la Helladicul târziu cu aproximativ o jumătate de secol⁶²), fără să existe, deocamdată, un consens în ceea ce privește consecințele pentru cronologia central-europeană. Este cu atât mai importantă pentru spațiul carpato-dunărean descoperirea, în nivelul 13 b al așezării de la Kastanas, din valea râului Axios (Grecia de nord) a unui ac de os cu capul trompetiform și prevăzut cu patru protuberanțe pe gât, caracteristic culturii Noua. Asocierea acestui ac cu ceramică LH III C timpurie îi asigură, conform noii cronologii egeene, o datare în prima jumătate a secolului XII î.e.n.⁶³) Rezultă de aici că complexe de tip "Bronz D" (inclusiv cultura Noua) existau încă în această perioadă și, în consecință, cele de tip "Hallstatt A" (inclusiv grupele culturale cu ceramică canelată post-Noua din Podișul Transilvaniei și din Moldova) nu puteau să apară înainte de mijlocul sau a doua jumătate a secolului XII î.e.n. Complexele de tip "Hallstatt B" putând fi datate, tot pe baza unor legături directe cu Egeea, începând cu secolul X î.e.n.⁶⁴), urmează să se verifice în ce măsură este justificată, cel puțin pentru regiunile noastre, împărțirea în două etape a fazei Ha A⁶⁵). Fără a mai continua, aici, discuția asupra cronologiei absolute a epocii târzii a Bronzului și a începutului primei epoci a fierului, mărturisim că această problemă rămâne, în continuare, în atenția noastră, chiar dacă rezultatele eforturilor depuse nu sunt întotdeauna la nivelul așteptărilor⁶⁶).

Studiul grupelor culturale "hallstattiene timpurii" cu ceramică canelată de pe teritoriul Moldovei a scos în evidență atât particularitățile lor, cât și acele trăsături comune

și verigi de legătură care le asigură un loc bine conturat în contextul civilizației de la începutul epocii fierului din Europa est-centrală, răsăriteană și de sud-est. Grupele culturale cercetate reflectă, totodată, importante restructurări care au avut loc o dată cu trecerea la epoca fierului, în urma procesului de "hallstattizare", proces care a cuprins întreg spațiul întins între valea Tisei și cea a Nistrului, inclusiv fosta arie a culturii Noua, specifică ținutului est-carpatic în epoca târzie a bronzului. "Ecourile" acestui proces pot fi resimțite, de altfel, până mai departe spre est, atât în zona de silvostepă cât și în cea de stepă, în culturile Belogradovka și Černoles, respectiv Belozërka⁶⁷).

Cunoașterea mai profundă a genezei și evoluției grupelor culturale studiate în paginile lucrării de față (condiționată nu numai de efectuarea a noi săpături arheologice, mai ample, dar și de elucidarea aceluiași proces complex în celelalte regiuni ale țării) va trebui să stea, în continuare, în atenția cercetătorilor. Încercarea noastră de a înfățișa o primă imagine de ansamblu a începuturilor epocii fierului din Moldova, imagine dorită de a fi diferențiată regional, cultural și cronologic, reprezintă, totuși, sperăm, un pas înainte, oricât de modest, în cunoașterea istoriei și civilizației de la sfârșitul mileniului II și de la începutul mileniului I î.e.n., putând constitui un punct de plecare pentru viitoare cercetări și discuții.

1. Cf. literatura citată în cap. 1.5. (în special Florescu, 1964). Contribuția culturii Sruby la formarea culturii Noua a fost susținută, recent, cu noi argumente de Leskov, 1981 (cf., în spec., p. 75-76, 87-88, 98). Autorul arată că în faza Sabatinovka timpurie legăturile dintre spațiul nord-pontic și cel carpato-dunărean sunt unilaterale, de direcție est-vest, produsele de bronz răsăritene fiind bine atestate, încă din această vreme, în aria Noua. Legăturile se echilibrează abia în faza Sabatinovka târzie, când și tipurile caracteristice ariei Noua vor fi "importate" și chiar produse în atelierele nord-pontice. O concepție contrară a fost formulată de L.A. Novikova, SA, 3, 1976, p. 25-27 (în spec. 53-56). Negând rolul vreunui curent răsăritean în formarea culturii Noua, autoarea consideră că deplasarea purtătorilor acestei culturi s-a petrecut în sens invers - de la vest spre est. Mai mult, cercetătoarea amintită presupune că pătrunderea populației Noua în regiunea nord-pontică a fost cauzată de presiunea exercitată de către triburile tracie hallstattiene timpurii, instalate în Moldova. Această idee se înrudește, până la un anumit punct, cu opinia lui B. Hänsel, potrivit căreia cultura Noua a fost pe deplin înlăturată abia în perioada corespunzătoare nivelului Mediaș I (cf. capitolului 3, nota 321). Originea culturii Noua a fost studiată recent, mai nuanțat, de V. Cavruc, care scoate în evidență - printre altele - rolul culturii "ceramicii cu mai multe brăuri" în geneza culturii Noua. Cf. Cavruc, 1988. A se vedea și idem (alături de alte studii referitoare la problema discutată), în volumul *Archeological Research regarding the Populations of the Late Bronze Noua-Sabatinovka-Coslogeni Cultural Complex* (= "Culture et Civilisation au Bas Danube", X, Călărași, 1993, 231 p.).
2. László, 1976, p. 62-70, cu bibliografie. A se vedea și cap. 1.5. al lucrării de față, cu bibliografie.
3. În legătură cu această cultură, alături de literatura citată în capitolul 2.1., a se vedea și V. Furmanek, F. Horst, *Die sozialökonomische Entwicklung der bronzezeitlichen Stämme in Mitteleuropa (Eine Übersicht)*, în *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin-Nitra, 1982, p. 11. Discutând locul și rolul culturii Gáva-Holíhrady în evoluția central-europeană, se scoate în evidență vitalitatea acestei culturi, capacitatea sa deosebită de adaptare la condiții de mediu uneori mult diferite de cele ale regiunii sale de formare. Se apreciază, de asemenea, că această cultură a fost "un partener egal al culturii Lausitz și al culturii câmpurilor de urne din regiunea Dunării de mijloc".
4. Vezi, recent, Vasiliev et al., 1991, p. 105-129.
5. Afirmare întărită recent de Maleev, 1987, p. 99; 1988, p. 114-116; Smirnova, 1990, p. 17.
6. Gumă, 1993, p. 181-194, în spec. 191.
7. Krušelnicka, 1979, p. 85-86, 94.
8. Cf. cap. 2, notele 175-179
9. Șadurschi, Ursulescu, 1986 (mulțumim, și pe această cale, colegului N. Ursulescu pentru punerea la dispoziția noastră a textului integral al manuscrisului lucrării); 1989.
10. László, 1983, fig. 1/7.
11. Teodor, 1975, p. 122, fig. 3/4.
12. Ionomu, Tanasachi, 1992, fig. 4/1.
13. Vezi nota 9. În legătură cu grupul Cozia și cel înrudit, Saharna-Solonceni, din Republica Moldova, vezi László, 1985-1986, p. 13-15; 1989, p. 123-124, cu bibliografie.
14. Cf. Alexianu, Dumitroaia, 1989. În legătură cu "mosoarele" vezi capitolul 2.5.1. și nota aferentă 92.
15. Gumă, 1992, p. 29; 1993, p. 168-180.
16. *Ibidem*.
17. Gumă, 1993, p. 176. Pentru lucrările citate prescurtat între paranteze a se vedea Bibliografia, *ibidem*, p. 56, 58, 83-84.
18. *Ibidem*, p. 179.
19. Berciu, 1939, p. 158; 1966, p. 232, pl. XVII; Hänsel, 1976, I, p. 101-105, II, pl. 37-39.
20. Purice, Iosifaru, 1988.
21. Nița, 1987, p. 35, fig. 16/6 (ac de bronz tip Ha A). În legătură cu noile descoperiri "hallstattiene timpurii" din Oltenia mai vezi și Chicideanu, Gherghe, 1983; Tătulea, 1983; Nica, 1990; 1990 a.
22. Chicideanu, 1992.
23. Moscalu, 1976; Boroneanț, 1984; Morintz, 1988; 1990.

24. Kemenczei, 1984, p. 124 datează chiar începuturile culturii Gáva în sec. XII î.e.n.
25. În legătură cu grupul Tămăoani și raporturile sale cu faza Babadag I și perioada Corlăteni timpurie a se vedea Hănsel, 1976, I, p. 144-147; László, 1985-1986, p. 11-13; 1986 a; 1989, p. 122-123; 1993; Brudiu, 1991.
26. În legătură cu grupele Cozia și Saharna-Solonceni, cf. László, 1972; 1985-1986, p. 13-15; 1986 a; 1986 b; 1989, p. 123-124. Vezi și capitolul 3.8. și notele 369-370.
27. Vezi capitolul 3, notele 371-372.
28. Vezi *supra* și notele 9, 13 (Prăjeni) și Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 452, 454 (Trușești).
29. Ionomu, Tanasachi, 1992, p. 23-41, cu ilustrația aferentă. A se vedea, îndeosebi, fig. 4/7: fructieră și 4/6, 11: străchini hemisferice cu umbo..
30. *Ibidem*, p. 40-41.
31. *Ibidem*, p. 40.
32. Petrescu-Dâmbovița, 1953, 1976; Petrescu-Dâmbovița, Dinu, 1974; Hănsel, 1976, I, p. 140-143; Ciocca, Chicideanu, 1984; László, 1985-1986, p. 15-16; 1989, p. 124-126; 1992 a; 1994.
33. Cf. László, 1989, 126, 128 și notele 151-154, cu bibliografie.
34. Petrescu-Dâmbovița, 1976; László, 1985-1986, p. 16- 17; 1989, p. 126; A. Vulpe, 1986.
35. Vezi A. Vulpe, 1986; László, 1994.
36. Fig. 62/9, 12. Vezi și capitolul 3, notele 27 și 291.
37. Petrescu-Dâmbovița, 1953 a, p. 771; fig. 7/1. După autor, aceluiași tip îi aparține și fragmentul ceramic reprezentat în fig. 3/2. Vezi și Meljukova, 1979, p. 35; László, 1985- 1986, p. 13; 1989, p. 122-123.
38. Brudiu, 1991, p. 232.
39. Brudiu, 1970, fig. 1/1; 2/2; 1991, p. 232.
40. Inedit. Cf. Brudiu, 1991, A. 232, nota 34 (informație V. Palade).
41. Smirnova, 1980, p. 130, 133; fig. 6/11-12 (Grigorovka).
42. Ciocca (Safia), 1984.
43. Terenozkin, 1961, p. 145-146, fig. 96. Vezi și capitolul 4, notele 27, 291.
44. *Replasi*, 1, p. 122, nr. XXII. 1 B, fig. 9/8; 10/3.
45. Șadurachi et al., 1986; Șadurachi, 1989.
46. Terenozkin, 1961, p. 142, fig. 34 (seceri); p. 122, fig. 84/1, 2; 85/6-7 (celturi).
47. Privitor la legăturile dintre spațiul est-carpatic și zonele de stepă și silvostepă nord-vest pontice la începutul epocii fierului cf. László, 1986 b, cu bibliografie.
48. Boroffka, 1987; 1991.
49. Krušelnicka, 1979, p. 75, 86; Maleev, 1987, p. 86; Smirnova, 1990, p. 19, 33; 1990 a, p. 24-25, 32; Levički , 1990, p. 20-21.
50. Krušelnicka, 1979, p. 89, 94; Maleev, 1987, p. 98; Smirnova, 1990, p. 19, 32. Această opinie este foarte apropiată de concepția potrivit căreia complexul cultural cu ceramică cancelată - cel puțin în jumătatea nordică a Transilvaniei - și-a continuat existența până la apariția primelor elemente scitice. Cf. Vasiliev et al., 1991, p. 102-129 și tabelul de la p. 128.
51. Krušelnicka, 1979, p. 89, 92; Maleev, 1987, p. 94-95.
52. Ne vom referi aici cu deosebire la Smirnova, 1990, 1990 a și Levički, 1990 (care urmează să apară, după ce sunt informate, și în limba română).
53. Smirnova, 1990, p. 19, 32; Levički, 1990, p. 8, 20, 32. Vezi și foarte recent, G.I. Smirnova, în "Thraco-Dacia", XIV, 1-2, 1993, p. 96.
54. Vezi, spre exemplu, Dimitrov, 1968; Garašanin, 1984; Georgiev, 1984; Meljukova, 1979; Morintz, 1977; Nestor, 1970; Petrescu-Dâmbovița, 1980; Tončeva, 1973; A. Vulpe, 1979, 1981.
55. Morintz, 1977, p. 1480-1484.
56. Krušelnicka, 1979, p. 94.
57. Smirnova, 1990 a, p. 32.
58. Smirnova, 1990, p. 147. Vezi și Smirnova, 1992 și idem, în "Thraco-Dacia", XIV, 1-2, 1993, p. 98.
59. Vezi, de pildă, W.A. von Brunn, în "BerichtRGK", 1980, p. 130.
60. Sandaru, 1971.
61. Hănsel, 1976, I, *passim*.
62. Cf. Hankey, Warren, 1974; Warren, Hankey, 1989.
63. Hochstetter, 1981; Podzrweit, 1982, în spec. p. 73, 82 și fig. 4.

64. Vezi, de pildă, Vulpe A., 1965, p. 119, fig. 8; Hänsel, 1976, O, p. 139-140 (fibula de la Brad); Hänsel, 1976, I, p. 133-134, 209-213, II, pl. 46/6: capac de pixidă Babadag II cu bune analogii în morm. 37 al necropolei de la Kerameikos din Atena, datând din perioada protogeometrică târzie.
65. Această idee a fost reținută de Chicideanu, 1988, p. 163, nota 11.
66. Vezi, de pildă, László, 1987; 1990; 1993; idem, *Troia VII b și cronologia sfârșitului epocii bronzului la Dunărea de Jos. Câteva aspecte noi ale unei probleme mai vechi*, în AȘUIași, XXXVII-XXXVIII, 1991-1992 (sub tipar); idem, *Zur Chronologie des Endes der Bronzezeit und des Anfanges der frühen Eisenzeit an der Unteren Donau. Von neuem über die Beziehungen zu Troja VII b*. Comunicare la Simpozionul Internațional "Hallstattul timpuriu în sud-estul Europei", Alba-Iulia, 10-13 iunie 1993. În această din urmă comunicare am avut în vedere și studiile publicate recent de J. Spertling și S. Hiller în noua revistă "Studia Troica", 1, 1991, p. 155-157, 145- 149, 150-154.
67. A se vedea László, 1986 b, cu bibliografie, unde se scoate în evidență contribuția "Hallstattului tracic" la geneza și evoluția culturilor de la începutul epocii fierului din vecinătatea răsăriteană a spațiului carpato-danubian.

LISTA DESCOPERIRILOR DATE ABILE ÎN PERIOADA HALLSTATT A - C, PROVENITE DE PE TERITORIUL MOLDOVEI

Prezenta listă conține datele principale, cuprinse într-un *corpus*, alcătuit aparte. Pentru a câștiga spațiu, am folosit, între paranteze, următoarele semne pentru indicarea caracterului și apartenenței culturale a descoperirilor: x - urme de așezare; xx - necropole, morminte; xxx - depozite și descoperiri izolate de obiecte de bronz, de fier și de aur; xxxx - tipare pentru turnat obiecte de bronz și alte mărturii ale prelucrării locale a metalelor; G - Gáva-Holihrad (grupul Grănicești); C - Corlăteni-Chișinău (grupul Corlăteni); T - grupul Tămăoani; Co - grupul Cozia; B - cultura Babadag; S - grupul Stoicani; Ba - cultura Basarabi. Astfel, de pildă, xC înseamnă așezare, iar xxC necropolă sau mormânt de tip Corlăteni. În ceea ce privește obiectele de bronz, care circulă atât la sfârșitul epocii bronzului cât și la începutul Hallstattului, am avut în vedere toate piesele, cu excepția acelor care provin cu siguranță din mediul culturii Noua. Semnul ? indică nesiguranța în stabilirea caracterului sau în atribuirea culturală a descoperirilor. Pentru indicarea județelor am folosit următoarele abrevieri: BC - Bacău, BT - Botoșani, BZ - Buzău, GL - Galați, IS - Iași, NT - Neamț, SV - Suceava, VN - Vrancea, VS - Vaslui.

1. *Albești*, BT. "La Siliște", "La Ostrov" (xC). Nestor, 1952, p. 38-39, fig. 5/3-4; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 445, nr. 1.

RepBotoșani, I, p. 40, nr. I.1.E. menționează fragmente ceramice de tip Cozia-Brad.

2. *Alexandru I. Cuza*, IS. "Pe Holm" (xC). *Așezări*, p. 297, nr. 264, pl. CCXXXV/5-6; *RepIași*, 1, F, p. 29, nr. I.1.B, fig. 13/1-2, 7, 13; 14/1, 7, 10, 24.

3. *Alexandru Vlahuță* (fost Pleșești), VS. "Capul Dealului" (xCo ?). *RepVaslui*, p. 48, nr. II.1.

4. *Andrieșeni*, IS. a. Terenul Școlii generale (xC). Florescu, 1959, p. 329-336, fig. 1-2, 6; Florescu, 1959 a, p. 117, 123, fig. 6/1-6; *RepIași*, 1, p. 32, 34, nr. II. 1.B. -b. "La Biserică" (xC). *RepIași*, 1, p. 36, nr. II.2.D.

5. *Arsura*, VS. a. Cetatea "Mogoșești" (xC? xBa?). Teodor, 1973, p. 57-59, fig. 3; 4/1-4; 5. Informații suplimentare S. Teodor. -b. Tot acolo (xxx). *RepVaslui*, p. 51, nr. III.1, fig. 117/1.

6. 23 *August*, com. Murgeni, VS. "Măgeana" (xxx). Udrescu, 1973, p. 24, 31-32, nr. 117b, fig. 6/5.

7. *Avântu*, com. Românești, IS. "Prosia" (xC). *RepIași*, 2, p. 350, nr. LXIII. 2.A, fig. 47/7.

8. *Basarabi*, com. Preutești, SV. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 152.

9. *Băiceni*, com. Cucuteni, IS. a. Dealul "Gosan" (xC). Nestor, 1952, p. 27; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 445, nr. 2; *Așezări*, p. 187, nr. 27 d; cercetări de suprafață 1966 (A. László). - b. "Siliște" (xC). Informații I. Ioniță.
10. *Bălăbănești*, GL. "Mănăstirea Frumoasă" (xxx). Dragomir, 1979, p. 596, nr. 5, fig. 2/3.
11. *Bălești*, com. Delești, VS. "Coadă Siliștii" (xC). *RepVaslui*, p. 108-109, nr. XXII.
- B.
12. *Bălteni*, com. Probotă, IS. a. Marginea de SE a satului (xC). *Așezări*, p. 269, nr. 194b, pl. CXLI/18. - b. "La Pietriș" (xC?). *Așezări*, p. 270, nr. 194 e.
13. *Bălteni*, com. C.A. Rosetti, BZ. "Gârla Strâmbă", la Coman Dumitru (xB). Dragomir, 1986, p. 338-340, fig. 1.
14. *Bălțați*, IS. a. "La Podeț" (xC). *Așezări*, p. 168-169, nr. 4b, pl. II/15. - b. "Livada Gospodăriei de Stat" (xC). *Așezări*, p. 169, nr. 4e, pl. V/10-14; *Replăși*, 1, p. 45, nr. 4.1.A. - c. "Cantonul CFR" (xC?). *Replăși*, 1, p. 45, nr. 4.1.C. fig. 14/6, 12, 17. (Datat în Hallstattul mijlociu). - d. Loc neprecizat (xxx). *Replăși*, 1, p. 49, nr. IV.8.c, fig. 10/2.
15. *Belcești*, IS. a. "Dealul Hucului" (xC). *Așezări*, p. 169-170, nr. 5 b, pl. V/19; *Replăși*, 1, p. 50, 52, nr. V.1.c, fig. 13/8-9, 12. - b. "La Coșere" (xC?). *Așezări*, p. 170, nr. 5 d, pl. CLVI/15; *Replăși*, 1, p. 53, nr. V.1.P.
16. *Benești*, com. Tănacu, VS. "Dealul Benești" (xC?). *RepVaslui*, p. 293, nr. LXI.11.
17. *Berești*, GL. "Dealul Ghibarțului" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 13.
18. *Bârlad*, VS. "Trestiana", "Dealul Mare" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1958.a; 1960 c, p. 434 și pass.; 1977, p. 144-145, pl. 357; Brunn, 1968, p. 292; *RepVaslui*, p. 151-152, nr. XXXIII. 6 (localizarea descoperirii); László, 1975, p. 18, nr. 4, fig. 2/12, 14; 1977, p. 54, nr. 4, fig. 2/15, 17, p. 59, 64. Bader, 1983 a, p. 46, 51, nr. 32-33; Wesse, 1990, p. 144, 202, nr. 175-176.
19. *Bârlești*, com. Erbiceni, IS. "La Râpă" (xC?). *Așezări*, p. 171, nr. 6c, pl. IX/1.
20. *Bârzești*, com. Ștefan cel Mare, VS. "La Haltă" (xC). Petrescu-Dâmbovița, 1958, p. 8, 24; *Așezări*, p. 314, nr. 317, pl. CCXLII/16; *RepVaslui*, p. 230-231, nr. LIX/2.
21. *Bogdănești*, com. Horlești, IS. "Vâlcele" (xC). *Replăși*, 1, p. 179, nr. XXXVI.2.C, fig. 14/4.
22. *Bogonos*, com. Lețcani, IS. "Dealul din Mijloc" (xC?). *Așezări*, p. 172, nr. 7 c, pl. X/8-9, 11, 15-16, XII/1.
23. *Boldești*, com. Todirești, IS. "Vatra Satului" (xxx). *Replăși*, 2, p. 402, nr. LXXVI.
3. A, fig. 46/6, 12.
24. *Botoșana*, SV. "Dealul Crucii" (xG). Teodor, 1980, p. 49-51. Cf. și D.G. Teodor, în Pippidi, 1976, p. 99 (localizarea așezării) și Hänsel, 1976, 1, p. 136; pl. 54/8-9 (descoperiri întâmplătoare).
25. *Botoșani* (județ). Locuri neidentificate (xxx, xxx). Șadurschi, 1989, p. 173, nr. C.29. a, b, c, d, fig. 8/7-8, 10-11.
26. *Bojești*, com. Girov, NT. "La CAP" (xC?). *Așezări*, p. 360, nr. 467.
27. *Bojești*, VS. Vatra satului (xC). *RepVaslui*, p. 87, nr. XIV.1.

28. *Boureni*, com. Moțca, IS. a. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 2, fig. 6/9. - b. "Movila Căpățâna" (xxx). *Replăși*, 1, p. 255, nr. LI.2.A.
29. *Brad*, com. Negri, BC. Terasa stângă a Siretului (xCo). A. Vulpe, 1965, p. 118-119, fig. 7/8-15; 8; V. Ursachi, 1968, p. 171, 173, 176.
30. *Brădicești*, com. Dolhești, IS. a. "Odaie" (xCo). Informație C. Iconomu; *Replăși*, 1, p. 129, nr. XXIV. 2.A. - b. "Dealul Pietrăriei" (xxxx). Bader, 1983a, p. 99, nr. 297, a-h; Wanzek, 1989, p. 200, nr. 42 b.
31. *Brăhășești*, GL. a. La S de Pârâul Hanului (xT? B? S?). Brudiu, 1970, p. 518, fig. 8/8, 10; Hânsel, 1976, 1, p. 155, nr. 4. b. - "Gura Vâii Boului" (xT? B? S?). Brudiu, 1970, p. 518, fig. 8/9, 11; Hânsel, 1976, 1, p. 108, nr. 17. Pentru amândouă punctele cf. și Dragomir, 1972, p. 30; 1981, p. 19.
32. *Brătești*, com. Stolniceni-Prăjescu, IS. a. "La Fântână". b. Loc neprecizat (xxx). *Replăși*, 2, p. 376, nr. LXX.4. A - (xxx) B, fig. 46/5 și 46/1.
33. *Broscauși*, BT. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 3, fig. 6/10; *RepBotoșani*, I, p. 61, nr. VI.1.B.
34. *Bucium* (municipiul Iași). a. Loc neprecizat (xxx). Andrieșescu, 1925, p. 356-357, fig. 3; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463, nr. 1, fig. 12; Alexandrescu, p. 134-135; 177, nr. 95; Bader, 1991, p. 86, 97, 100, nr. 240. - b. "Petrărie" (xC?). *Așezări*, p. 174, nr. 12 b.
35. *Budeni*, com. Dolhasca, SV. Vatra satului (xG). Mocanu, 1981, p. 47, pl. III/5, 7-8.
36. *Budești*, com. Crețești, VS. Marginea de S a satului (xxx). *RepVashui*, p. 99, nr. XIX. 6, fig. 117/2-4.
37. *Buhăeni*, com. Andrieșeni, IS. Terasa inferioară a Jijiei (xC). Nestor, 1952, p. 40-41, fig. 5/2 ("Șoldana").
38. *Bunești*, com. Bunești-Averești, VS. În preajma "Dealului Bob" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 9, fig. 6/3; *RepVashui*, p. 89, nr. XV. 3 (localizarea descoperirii).
39. *Cavadinești*, GL. "Râpa Glodului" (xCb? B?). Dragomir, 1959, p. 453-463, fig. 5/4-5; 1961, p. 151-152, 155-157, fig. 2/3; 4; 1972, p. 29, fig. 4; Hânsel, 1976, 1, p. 144, nr. 6 atribuie aceste descoperiri grupului Tămăoani.
40. *Cănești*, com. Șcheia, IS. a. "Muncelu Tăutu"/"La Gostat" (xC?). *Replăși*, 2, p. 386, nr. LXXII. 2. A, fig. 47/ 46. - b. "Tarlaua Cojocăriței" (xC?). *Replăși*, 2, p. 386, nr. LXXII. 3. C.
41. *Ceplenița*, IS. "La Movilă" (xC?). *Replăși*, 1, p. 72, nr. XI. '1.D.
42. *Chiperești*, com. Țuțora, IS. "La Onuțu"/"Lotul Bisericii" (xC?). *Replăși*, 2, p. 439, nr. LXXXIII. 2. D.
43. *Chircești*, com. Miclești, VS. "Corcoduș" (xC?). *RepVashui*, p. 181, nr. XLIII.7.
44. *Cioca Boca*, com. Șcheia, IS. a. "Tarlaua Cojocăriței" (xC?). A. Rusu, 1983, p. 209, nr. 4 a. fig. 3/6 = 23/1; 4/1; *Replăși*, 2, p. 386, nr. LXXII. 3.C. - b. "Tărăboi" (Co?). A. Rusu, 1983, p. 209, nr. 4 b, fig. 4/2 = 22/12; *Replăși*, 2, p. 386-387, nr. LXXII. 3.D. (atribuit Hallstattului mijlociu).

45. *Ciurea*, IS. a. "Baba Nicula" (xC) *Așezări*, p. 177, nr. 17 h, pl. XXI/17, 26 (= Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 447, nr. 13; "Dumbrava cu Baba Nicula?") - b. "Zane" (xC?). *Așezări*, p. 177, nr. 17; pl. XII/17-18. - c. "Râpa", "Fântâna de pe Podiș" (xC?). *Așezări*, p. 48.
46. *Ciurești*, com. Bălărești, GL. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 5, fig. 6/8.
47. *Cândești*, NT. "Dealul Vernițelor" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463, nr. 3, fig. 14/2.
48. *Cândești*, com. Dumbrăveni, VN. "Coasta Banului" (xC, T, B, S). Florescu, 1983, p. 74-76; 1983 a, p. 119, 121. Informații suplimentare M. Florescu.
49. *Cârja*, com. Murgeni, VS. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 6, fig. 6/11.
50. *Cârnicieni*, com. Țigănași, IS. "Pe Holm" (xC). *Așezări*, p. 272, pl. CXLIV/18-19.
51. *Coadă Stâncii*, com. Bosia, IS. "La Școală" (xC). *Așezări*, p. 272, nr. 201 a, pl. CXLV/3; CCXVI/16; CCXVII/13, 16, 18; *Replăși*, 1, p. 62, nr. VII. 2. A.
52. *Coarnele Caprei*, IS. "Iazul lui Pais" (xC?). *Replăși*, 1, p. 84, nr. XIV, 1.H.
53. *Cogeasca*, com. Lețcani, IS. "La Bedreag" (xC?). *Așezări*, p. 180, nr. 20 e; *Replăși*, 1, p. 220, nr. XLI. 3. H.
54. *Comarna*, IS. "Puntea Tincului" (xxx). *Replăși*, 1, p. 89, nr. XV. 2. L.
55. *Corlăteni*, BT. "Pe Țarină" (xC). Nestor, 1952, p. 84, 91-94, fig. 6-8; *RepBotoșani*, I, p. 76, nr. XII. 1.C.
56. *Corni*, BT. "Văiugi II" (xG?). *RepBotoșani*, I, p. 82, nr. XIII.1.C; Mocanu, 1981, p. 18, pl. IV/6.
57. *Corni*, com. Liteni, SV. Curtea învățătorului Emil Grigore (xxx). Ignat, 1981, p. 139-140, nr. 2, fig. 4.
58. *Costești*, VS. Marginea de N a satului (xC?). *RepVashui*, p. 95, nr. XVIII. 1.
59. *Coșești*, com. Ivănești, VS. La NE de sat (xC?). Petrescu-Dâmbovița, 1958, p. 23; *RepVaslui*, p. 161, nr. XXXVII. 21.
60. *Cotnari*, IS. a. "Șesul Țiglăului" (xC). *Așezări*, p. 182, nr. 23c, pl. XXXII/17; XXXIII/5, 7, 12. - b. Loc neprecizat (xxx). Moisil, 1911, p. 84; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463, nr. 4. După *Așezări*, p. 182, nr. 230, locul probabil al descoperirii: "Șesul Țiglăului".
61. *Cotu Morii*, com. Popricani, IS. "Toloca" (xC), László, 1983, p. 52-55, fig. 1/7; 2; 4; (cercetări suprafață); *Replăși*, 2, p. 323, nr. LVIII. 3. D, fig. 41/5-6; Iconomu, Tanasachi, 1992.
62. *Covasna*, com. Costuleni, IS.a. "Curătură"/"În Cier" (xC?). *Replăși*, 1, p. 92, nr. XVI. 2. B, fig. 13/6; fig. 14/30. - b. "La Punte" (xCo). *Replăși*, 1, p. 94, nr. XVI. 7. A.
63. *Cozia*, com. Costuleni, IS. a. "La Costică Aruxandrei" (xCo). László, 1969; 1970; 1972; 1976, p. 59-60, 70-71; 1980, p. 185-186; Hânsel, 1976, 1, p. 135-140, pl. 51-54, VII. László, 1985/1986, p. 13-15; 1989, p. 123-124. - b. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 463, nr. 5.
64. *Cozmești*, IS. "Dealul Lutărie" (xCo). *Replăși*, 1, p. 102, nr. XIII. 1. B.
65. *Crasna*, com. Albești, VS. "Crăciunești" (xC?). *RepVashui*, p. 46-47, nr. I. 8.

66. *Cristești*, com. Brăești, IS. "Izvoare" (xC?). *Replăși*, 1, p. 65, nr. VIII. 4. E.

67. *Cristinești*, BT. "La Hătaș" (xxx). Ursulescu, 1978, p. 243-245, fig. 1; Șadurschi, 1989, p. 166, nr. C. 4, fig. 6/4.

68. *Crivești*, com. Strunga, IS. a. "Râpa de la Șipot" (xC). *Așezări*, p. 184, nr. 25 a, pl. XXXIV/17-18. - b. "Valea Cireșului" (xC?). *Așezări*, p. 185, nr. 25 g; *Replăși*, 2, p. 380, nr. LXXI. 3. G.

69. *Crivești*, com. Vânători, IS. "La Bordei" (xxx). *Replăși*, 2, p. 449, nr. LXXXVI.

2. A.

70. *Cucorăni*, com. Mihai Eminescu, BT. "Medeleni", "Medelean" (xxG). Teodor, 1975, p. 121-124, fig. 2-3; László, 1976, p. 67-68, fig. 4/3; 1980, p. 184; *RepBotoșani*, I. p. 172, nr. XXXVII. 7. A.

71. *Dancu*, com. Holboca, IS. Marginea estică a satului (xC? xxx). *Așezări*, p. 188, nr. 29c, pl. XLII/8.

72. *Dănești*, VS. a. "La Islaz" (xC). Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, 1962, p. 47-51, fig. 4/3-6; Necrasov, Haimovici, 1962; *Așezări*, p. 319, nr. 335d; *RepVaslui*, p. 101, nr. XX. 6. - b. "Vatra satului" (xC). *Așezări*, p. 318. nr. 355a; Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 241, 243, fig. 1/4-5, 7-8, 10-12, 15; *RepVaslui*, p. 100, nr. XX. 1.

73. *Deleni*, IS. Terenul Școlii Generale (xxx). *Replăși*, 1, p. 122, nr. XXII. 1. B, fig. 9/8; 10/3.

74. *Dersca*, BT. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 460, nr. 2, fig. 8/1; 1977, p. 153, pl. 366/3; Șadurschi, 1989, p. 159, nr. I.

75. *Dobrovăț*, IS. "Tarlaua Jităria"/Grădina lui A. Miron (xC?). *Replăși*, 1, p. 124, 125, nr. XXIII. 1. B, fig. 14/2, 13, 16.

76. *Dodești*, com. Viișoara, VS. a. "Șipot", "Călugăreasca" (xC; xBa?). László, 1976, p. 73, nr. 26; Hänsel, 1976, 1, p. 107, nr. 11; *RepVaslui*, p. 265, nr. LXIX. 4. - b. Cimitirul "Tămășeni" (xBa). *RepVaslui*, p. 266, nr. LXIX. 5. - c. "Valea Oanei" (xxx). *RepVaslui*, p. 267, nr. LXIX, fig. 116/6.

77. *Doina*, com. Răuseni, BT. "Valea Doinei" (xC?). *Așezări*, p. 237, nr. 114a; *RepBotoșani*, I, p. 215- 216, nr. XLVIII. 2. A.

78. *Dolhești*, IS. "Podul peste Crasna" (xC?). *Replăși*, 1, p. 129, nr. XXIV. 1. B.

79. *Doljești*, NT. a. "Lișca", "La Dănilă" (xC?, xC?). *Așezări*, p. 286, nr. 231b. - b. Vatra satului (xxx). Teștiban, 1957; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 75, pl. 80/1-8 (localizat, greșit, în jud. Iași).

80. *Dorobanț*, com Aroneanu, IS. a. "La Lutărie"/La iezătură lângă sat (xC?). *Așezări*, p. 188-189, nr. 30A; *Replăși*, 1, p. 42, nr. III. 2. E. - b. "La sud de iezătură" (xC?). *Așezări*, p. 190, nr. 30F; *Replăși*, 1, p. 42, nr. III. 2. B. - c. "La Chișcă" (xC?). *Replăși*, 1, p. 43, nr. III. 2. H, fig. 13/4, 20.

81. *Dorohoi*, BT. "La Brazi" (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 117, nr. XXI. 1. C; Șadurschi, 1989, p. 167, nr. C. 5, fig. 6/5.

82. *Doroșcani*, com. Popești, IS. a. "Dealul Viilor I" (xC?). *Replăși*, 2, p. 316, nr. LVII. 2. E. - b. "Dealul Sărături III" (xC?). *Rep Iași*, 2, p. 316, nr. LVII. 2. J, fig. 47/13, 49. - c. "Dealul Jugani" (xC). *Replăși*, 2, p. 316, nr. LVII. 2. K, fig. 47/21, 44, 52.

83. *Dulcești*, NT. "Ferma legumicolă" (xC). Alexianu, Dumitroaia, 1989, p. 267-268.

84. *Dumbrava*, com. Ciurea, IS. "Marginea sud-vestică a satului" (xC?). *Așezări*, p. 190, nr. 32.

85. *Dumbrava* (fost Găureni), com. Grănicești, SV. "La punctul trigonometric" (xG), László, 1976, p. 73, nr. 30.

86. *Dumbrăveni*, SV. a. Locuri neprecizate (xxx). Ignat, 1981, p. 140, nr. 3, fig. 5/1-3; 7/7. - b. "Dealul Mare" (xxx). Mocanu, 1981, p. 21, nr. 16 c, pl. XXVI/1.

87. *Dumbrăvița*, com. Ibănești, BT. "Pârâul Ghilanca" (xxx). *Așezări*, p. 239, nr. 120; *RepBotoșani*, I, p. 155, nr. XXXIII. 2; Șadurschi, 1989, p. 167, nr. C. 6.

88. *Emil Racoviță*, com. Dănești, VS. "Vatra satului" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, fig. 6/4: *Așezări*, p. 333, nr. 379; Em. Zaharia, Buraga, 1979, p. 252, 255, fig. 5/1; *RepVaslui*, p. 102, nr. XX. 24.

89. *Epureni*, VS. a. "Șoldeni", "Șoldănești" (xC, Ba). Udrescu, 1974, p. 24, 31, nr. 114, fig. 3/3; Coman, Buzdugan, 1978, p. 140, fig. 1/4-7; *RepVaslui*, p. 127, nr. XXVIII. 8; Coman-Rotaru, 1981, p. 58, fig. 6/2-3, 5-6. - b. "La Moară" (xC?). *RepVaslui*, p. 126-127, nr. XXVIII. 6.

90. *Eșanca*, com. Darabani, BT. "Vatra satului" (xC). *Așezări*, p. 240-241, nr. 124 a, pl. CCV/5; *RepBotoșani*, I, p. 103, nr. XVII. 3. A.

91. *Fălcu*, VS. Loc neprecizat (xxx). *RepVaslui*, fig. 116/2-3.

92. *Fălticeni*, SV. Loc neprecizat (xxx). Ignat, 1981, p. 140, nr. 4.

93. *Flămânzi*, BT. "Dealul Ciurari" (xC?). Șadurschi, Ursulescu 1989, p. 282, nr. 2.

94. *Focuri*, IS. "Podu lui Grunzu" (xC?). *Așezări*, p. 241, nr. 125, pl. CXXIV/2-3, 9.

95. *Foltești*, GL. "Ruptura I și IV" (xxT). Petrescu-Dâmbovița, Dinu, 1973; László, 1986a, p. 67, fig. 1 (jos); 11.

96. *Galați*, GL. "Precista" (xT). Brudiu, 1991, p. 221-222; fig. 1 (hartă, nr. 1).

97. *Gara Roșiești*, com. Roșiești, VS. "Arămoasa" (xC?). *RepVaslui*, p. 223, nr. LVI. 7.

98. *Gănești*, com. suburbană, oraș Tg. Frumos, IS. "Pleșu" sau "Tironu (-Lunga)" (xC). Materiale în expoziția Muzeului Școlar din Tg. Frumos. Informații suplimentare C. Boghian și C. Mihai. *Vezi și RepIași*, 2, p. 419, nr. LXXIX. 8. C.

99. *Ghermănești*, com. Drânceni, VS. a. "Barahoi II" (xC?). *Așezări*, p. 336, nr. 392 e; *RepVaslui*, p. 119, nr. XXV. 10. - b. "Dealul Barboși" (xC?). *RepVaslui*, p. 119, nr. XXV. 6.

100. *Ghireni*, com. Coțușca, BT. Loc de descoperire neprecizat (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 91, nr. XIV. 5. T; Șadurschi, 1989, p. 167, nr. C. 7, fig. 6/7.

101. *Grănești*, SV. "Bolniță" (xG și xxx). Ignat, 1981, p. 140, nr. 5, fig. 5/4 și p. 144, nota 75.

102. *Grănicești*, SV. "Dealul Ciuhii", "Toloaca", "La gârla cu salcâmi" (xG). László, 1976, p. 59, 62, 68-69, fig. 2-3; 1980, p. 183-185; 1982; 1986.

103. *Grumezoaia*, com. Dimitrie Cantemir, VS. Marginea nordică a satului (xT, Co, S?). *RepVaslui*, p. 113, nr. XXIII. 4.
104. *Gura Idrici*, com. Roșiești, VS. "Ciunta" (xxxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 472; *RepVaslui*, p. 223-224, nr. LVI. 9.
105. *Havârna*, BT. Loc neprecizat (xC). *RepBotoșani*, I, p. 137, nr. XXVIII. 1. G.
106. *Hălțeni*, com. Șipote, IS. "Dealul la Movila Mămăligii" (xC?). *Așezări*, p. 244, nr. 133, pl. CXXIX/15-16; *Replăși*, 2, p. 393, nr. LXXIII. 3. A.
107. *Hănțești*, com. Adâncata, SV. "În fața bisericii" (xG). László, 1976, p. 73, nr. 36; Hänsel, 1976, 1, p. 107, nr. 7; 2, pl. 42/1-3; Ignat, 1981, p. 144.
108. *Heleșteni*, IS. a. "Stația de Pompă" (xC). *Replăși*, 1, p. 168, nr. XXXIV. 1. E, fig. 14/27, 31. - b. "Tarlaua IAS Ruginoasa" (xC). *Replăși*, 1, p. 168, nr. XXXIV. 1. F, fig. 14/9.
109. *Hândrești*, com. Oțeleni, IS. "Tarlaua Zăvorata" (xxx). *Replăși*, 2, p. 298, nr. LIII. 2. E, fig. 46/2, 10-11.
110. *Hârtoape*, com. Vânători, IS. "Poenița-Moara" (xC?, xCo?). *Replăși*, 2, p. 450, nr. LXXXVI. 4. A, fig. 47/8, 10, 20, 45 (fragmente ceramice încadrate în Hallstattul timpuriu); p. 504: punctul nr. LXXXVI. 4. A este menționat în rândul descoperirilor din "Hallstatt mijlociu", de tip Cozia- Babadag.
111. *Hlîpîceni*, BT. a. "La Movilă" (xC). *RepBotoșani*, I, p. 147, nr. XXXI. 1. A. - b. "Pe Platou" (xxx). Șadurschi, 1989, p. 167, nr. C. 8, fig. 6/8.
112. *Holboca*, municipiul Iași, a. "Peste Baltă", "Pârliți" (xC și xxxx). *Așezări*, p. 197, nr. 44a, pl. LIX/3; CLXXVI/9-10; LXI/1-2, 9-10. - b. "Cimitirul animalelor" (xC?). *Așezări*, p. 198, nr. 44b. - c. "Movila cea Mare" (xC). *Așezări*, p. 198, nr. 44c, pl. LXI/11-12, 15, 17, 19; LXII/1; *Replăși*, 1, p. 174, nr. XXXV. 1. G, menționează fragmente ceramice de tip Cozia. - d. "Lutăria", "Izvorul Pândarului" (xxS?). Nestor, 1952, p. 95-96, 103, 105-107, 111; fig. 3, 12; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 460; 1964, p. 260-261; *Așezări*, p. 198, nr. 44 d (localizare).
113. *Horga*, com. Epureni, VS. În jurul școlii generale (xxx). Udrescu, 1974, p. 24, 31, nr. 113 b, fig. 3/4; 8/5; *RepVaslui*, p. 131, nr. XXVIII. 24, fig. 123/9.
114. *Horia*, com. Mitoc, BT. "La Lutărie" (xC?). *Așezări*, p. 274, nr. 206, pl. CXLVI/15; *RepBotoșani*, I, p. 193, nr. XLI. 2. A.
115. *Horlești*, IS. "La Răchiți" (xC?). *Replăși*, 1, p. 177, nr. XXXVI. 1. C, fig. 14/5.
116. *Horpaz* (fost Ezăreni), com. Miroslava, IS. "Dealul Cotomănoaiei", "Valea Ursului" (xCo). *Așezări*, p. 193, nr. 35 b, pl. LII/11.
117. *Iacobenii*, com. Vlădeni, IS. "Pe Grind" (xC). *Așezări*, p. 248, nr. 143 d, pl. CXXXI/3, 5, 9, 12; CCVII/4; *Replăși*, 2, p. 455, nr. LXXXVII. 5. C.
118. *Iași*. a. "Crucea lui Ferent" (xC). *Așezări*, p. 202, nr. 49 d; pl. LXXIII/2-3; CLXXVIII/13; (xxC). Iconomu, Piu, 1992. - b. "Ceairu lui Peretz" (xC). *Așezări*, p. 203, nr. 49 g; pl. LXXV/4. - c. "Valea Cacainei la sud de Poligonul de tragere" (xC?). *Așezări*, p. 204, nr. 49 i; pl. LXXVIII/17- 19. - d. Str. Ciurchi nr. 134 (xC). *Așezări*, p. 205-206, nr. 49 m; pl. LXXXI/9; LXXXVII/1-2; - e. "Câmpul de aviație" (xC?). *Replăși*, 1, p. 193,

nr. XXXVIII. 31. - f. "Târgușorul Nicolina II" (xC?). *Replăși*, 1, p. 193-194, nr. XXXVIII. 34. - g. "Pădurea Breazu" (xxx). *Replăși*, 1, p. 204, nr. XXXVIII. 74. M, fig. 9/3.

119. *Ibănești*, BT. a. "Pe Măgură" (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 119, nr. XXI; Șadurschi et al., 1986, p. 26, fig. 1; Șadurschi, 1989, p. 167-168, nr. C. 9. a, fig. 6/6. - b. Zona satului, loc(uri) neprecizat(e) (xxx). Șadurschi, 1989, p. 168, nr. C. 9. b-c, fig. 6/9-10.

120. *Ijdileni*, com. Frumușița, GL. "Via lui Ion Ciurea". (xT, B, Ba) Brudiu, 1991, p. 221-226, fig. 1, 3-7.

121. *Ilișeni*, com. Santa Mare, BT. "Holm" (xC și xxx). Foit, 1964; Alexandrescu, 1966, p. 133-134, p. 176, nr. 79-80, pl. XIII/7, XIV/1; Așezări, p. 274, nr. 208; László, 1976, p. 73, nr. 41; Hănsel, 1976, 1, p. 110; 2, pl. 12/12-14; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 119-120, pl. 279/1- 18; 280/1-13; *RepBotoșani*, I, p. 237, nr. LII. 6. A; Șadurschi, 1989, p. 159-163, nr. II; Bader, 1991, p. 88, nr. 154, pl. 18/154.

122. *Ilișești*, com. Ciprian Porumbescu, SV. "Cetățuia" (xC). László, 1976, p. 73, nr. 42.

123. *Ipatele*, IS. "Prisacă" (xCo). A. Rusu, 1983, p. 214, nr. 11b, fig. 18/1 = 31/1; 18/2 = 31/3; 18/3; 18/5 = 31/2; 18/6 = 31/8; 18/7; 18/8 = 32/7; 31/4-6; *Replăși*, 1, p. 207, nr. XXXIX. 1. F.

124. *Izvoare*, com. Dumbrava Roșie, municipiul Piatra Neamț. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 472.

125. *Jigoreni*, com. Țibănești, IS. "Grindu-Piersicărie" (xC?). *Replăși*, 2, p. 428, nr. LXXXI. 4. E.

126. *Jijia*, com. Albești, BT. a. "Siliștea Crăciunenilor" (xC). Materiale în Muzeul Botoșani. Informație P. Șadurschi. - b. "Via lui Lupașcu" (xxx). Șadurschi, 1989, p. 164, fig. 4/1-5.

127. *Larga Jijia*, com. Movileni, IS, "La Grădină" (xC?). *Replăși*, 1, p. 259-260, nr. LII. 3. D.

128. *Laza*, VS. Partea sudică a satului (xC?). *RepVaslui*, p. 167, nr. XXXIX. 2.

129. *Lățești*, com. Murgeni, VS. Marginea de SSV a satului (xBa). *RepVaslui*, p. 189, nr. XLV. 43.

130. *Lețcani*, IS. a. "Movila din șes" (xC, Co?). *Așezări*, p. 208, nr. 50g, pl. XL/18; XCL/3-4, 9, 11; CLXXXII/10; *Replăși*, 1, p. 216, nr. XLI. 1.F. - b. "Valea Ilenii" (xC). *Așezări*, p. 208, nr. 50H; pl. XCII/1, 3, 6-7, 10-12. - c. "La Damian" (xC). *Așezări*, p. 208, nr. 50j; pl. XCII/17.

131. *Lichitișeni*, com. Vultureni, BC. "Pe Tablă", "Iezătură" (xC?). Florescu, Căpitanu, 1969, p. 258-259, nr. 66 a.

132. *Lipovăț*, VS. Vatra satului, la sud și est de biserică (xC?). *RepVaslui*, p. 169, nr. XLI.

133. *Liteni*, SV. Vatra satului (xxx). Ignat, 1981, p. 140, nr. 6, fig. 5/7.

134. *Lüeni*, com. Moara, SV. a. "Fântâniță" - b. "Suhat". Probabil aceeași așezare (xG). Emandi, 1974, p. 37-39, nr. 42-43, pl. 8/4-6; 49/9-11.

135. *Liveni*, com. Manoleasa, BT. a. "Valea Ciocoiului" (xC?). *Așezări*, p. 275, nr. 210c; *RepBotoșani*, I, p. 163, nr. XXXVI. 5. A. - b. "La Bâțci" (xC?). *Așezări*, p. 275, nr. 210d; *RepBotoșani*, I, p. 164, nr. XXXVI.5.E.
136. *Lozna*, com. Dersca, BT. a. "Dealul Morii" (xC). Teodor, Șadurschi, 1979. - b. "Turbăria" (xxx). Teodor, Șadurschi, 1978, p. 126, fig. 3/1; Șadurschi, 1989, p. 168-169, nr. C. 10.
137. *Lunca*, com. Jorăști, GL. Loc neprecizat (x?Ba). A. Vulpe, 1965, p. 132, nr. 42; Dragomir, 1972, fig. 3 de la p. 29 (Legenda indică, greșit, Suceveni. Informație I.T. Dragomir).
138. *Lunca* (fost Hăpăi), com. Vârfu Câmpului, BT. "La Podul Siretului" (xG?C?). *Așezări*, p. 300, nr. 272; *RepBotoșani*, I, p. 291, LXVI. 3. C.
139. *Lunca*, com. Vânători, NT. "Culmea Pleșului"/"Poiana Slatinii" (xC). Alexianu, Dumitroaia, 1990, p. 130-132.
140. *Lunca Cetățuii* (fost Zane), com. Ciurea, IS. În jurul cimitirului (xC?). *Replăși*, 1, p. 82, nr. XIII. 5. A.
141. *Manoleasa-Prut*, com. Manoleasa, BT. "Stânca Hrițeni", "Stânca Mândrului" (xC?). *RepBotoșani*, I, p. 164-165, nr. XXXVI. 7. A.
142. *Marvila*, com. Corbasca, BC. "Dealul Cantonului" (xxx). Căpitanu, Vulpe, 1985; Chicideanu, 1983, p. 13, 15-16, fig. 1/1-2; 1988, p. 161; Bader, 1991, p. 148, nr. 349, pl. 44/349; 45/349.
143. *Mateieni*, com. Corlăteni, BT. Curtea Școlii generale (xC). Informații D.G. Teodor. Cf. și *RepBotoșani*, I, p. 80, nr. XII. 4. D.
144. *Merești*, com. Vulturești, SV. "Cetatea" (xxx). Ignat, 1981, p. 141, nr. 7, fig. 5/6.
145. *Mihail Kogălniceanu*, com. Arsura, VS. "Dealul Cimitirului" (xCo). Informație I. Voloacă.
146. *Mihail Kogălniceanu*, com. Țigănași, IS. "La Hatie" (xC). *Așezări*, p. 252, nr. 153 b; *Replăși*, 2, p. 435, nr. LXXXII. 3. A.
147. *Mihoveni*, com. Șcheia, municipiul Suceava. "Calea Morii" (xG). Ursulescu, Batariuc, 1978, p. 90-91, fig. 9/7.
148. *Miorcani*, com. Rădăuți Prut, BT. "Vărărie" (xxx). "Duruitoare" (xxx, xxx). *RepBotoșani*, I, p. 210-211, nr. XLVII. 2.G-H; Șadurschi, 1989, p. 169, nr. C.11.
149. *Mircești*, com. Tăcuta, VS. Loc neprecizat (xxx). *RepVaslui*, fig. 117/8, nemenționat în text (p. 243, nr. LXII. 11-16).
150. *Mironeasa*, IS. "Cotu Lanului", "Pe Moșie" (xC? Co?). A. Rusu, 1983, p. 208, nr. 3 b, fig. 3/2 = 22/11; *Replăși*, 1, p. 232, nr. XLV. 1. G.
151. *Miroslovești*, IS. Loc neprecizat (xxx). *Replăși*, 1, p. 243, nr. XLVII. 6. D.
152. *Mândrești*, com. Valea Mărului, GL. La nord de sat (xT? B? S?). Brudiu, 1970, p. 519, nr. 9. fig. 6/4, 13; Dragomir, 1972, p. 30; 1981, p. 19; Hănsel, 1976, 1, p. 108, nr. 15.
153. *Mânjești*, com. Mogoșești, IS. "La Iaz" (xC?). *Replăși*, 1, p. 246-247, nr. XLVIII. 4. B; 2, p. 504 (incadrare cronologică).

154. *Moara*, SV. În spatele Școlii generale (xG). Informație M. Ignat.

155. *Mogoșești*, IS. a. Fosta vie Negri (xxx). Petrescu- Dâmbovia, 1953, p. 463, nr.

7. - b. "Dealul Băului" (xCo?). *Replăși*, 1, p. 244, 246, nr. XLVIII. 1. F; 2, p. 504. - c. "Dealul Santa" (xC?). *Replăși*, 1, p. 246, nr. XLVIII. 1.G.

156. *Moșna*, IS. "Dealul-Sociului" (xCo). Informație C. Partene.

157. *Moșca*, IS. Locuri neprecizate (xxx). *Replăși*, 1, p. 256, nr. LI. 3. D.

158. *Muncelu de Sus*, com. Mogoșești-Siret, IS. Spre "Hanul Ancuței" (xxx). *Replăși*, 1, p. 250, nr. XLIX. 4. B, fig. 9/1; 11/4.

159. *Munteni*, com. Belcești, IS. a. "Cartierul Bădărău" (xC). *Așezări*, p. 209-210, nr. 53 a, pl. XCVI/20. - b. "Valea Mută" (xC). *Așezări*, p. 210, nr. 536, pl. XCVII/6.

160. *Negrești*, VS. a. Marginea de SE a orașului, în preajma cimitirului evreiesc (xC). Petrescu-Dâmbovița, 1955, p. 30-31, nr. 17a; Coman, Maxim, 1979; *RepVaslui*, p. 195, nr. XLVI. 4, fig. 121/2. - b. "Pe Țarină", "Capul Dealului" (xC). Petrescu-Dâmbovița, 1955, p. 33, nr. 17 c.

161. *Nicșeni*, BT. Loc neprecizat (xxx). Șadurschi, 1989, p. 169, nr. C.12, fig. 8/9.

162. *Obrijeni*, com. Popești, IS. "Siliștea Obrijeni" (xC?). *Replăși*, 2, p. 318, nr. LVII. 4. B, fig. 47/24.

163. *Oltenești*, VS. "La Stație" (xC?). *Așezări*, p. 327, nr. 357 a; *RepVaslui*, p. 198, nr. XLVII. 2.

164. *Oroftiana de Jos*, com. Suharău, BT. Loc neprecizat (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 243, nr. LIV. 4. a; Șadurschi, 1989, p. 169, nr. C.13, fig. 7/1.

165. *Osoi*, com. Comarna, IS. Vatra satului II (xCo). *Replăși*, 1, p. 86, nr. XV. 1. B, fig. 13/5, 14-15.

166. *Păltiniș*, BT. Loc(uri) neprecizat(e) (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 198 a-b; 202 c; Șadurschi, 1989, p. 169-170, nr. 15, fig. 7/3-4.

167. *Părhăuți*, com. Todirești, SV. Loc neprecizat (xxx). Ignat, 1981, p. 141, nr. 8, fig. 5/5.

168. *Păușești*, com. Dumești, IS. a. "La Bulgărie (xC? Co?). *Așezări*, p. 210, nr. 54 a, fig. XCVII/10-12, 30. - b. "Biserica Veche I și II" (xC?). *Replăși*, 1, p. 134-135, nr. XXV. 5. B. - c. "În fund la Iuțiuș" (xCo). *Replăși*, 1, p. 135, nr. XXV. 5. F.

169. *Perieni*, com. Probota, IS. "Vatra satului la Vasile Terenteac" (xC?). *Așezări*, p. 255, nr. 161 b; *Replăși*, 2, p. 332, nr. LX. 3. A.

170. *Petricani*, orașul Săveni, BT. "Dealul Ponoare" (xxx). Informație M.Gh. Theodorescu.

171. *Piciorul Lupului*, com. Ciurea, IS. "Spre Pădure" (xCo). *Replăși*, 1, p. 82, nr. XIII. 6. A.

172. *Piscu*, GL. Interfluviul V. Suhurului-V. Gerului (x B, Ba). Brudiu, 1991, p. 233, 235; fig. 9-11.

173. *Pâhna*, com. Oltenești, VS. Marginea de SSV a satului (xC). *RepVaslui*, p. 199, nr. XLVII. 11.

174. *Pâhnești*, com. Arsura, VS. a. "Dealul Henciu" (xCo). Informație I. Voloacă. - b. "Dealul Lohan", sub "Pădurea lui Ușăr" (xCo). Informația I. Voloacă. c. - "La Uluci"

(xC? Co? xxx). *Așezări*, p. 337, nr. 394 d și informații I. Voloacă. - d. Loc neprecizat (xxx). Iconomu, 1977, p. 221, nota 12; Soroceanu, 1982, p. 375, nr. 41.

175. *Pleșa*, com. Merești-Meria, orașul Berești, GL. "Livada-Fântânița" (xxx). Dragomir, 1972, p. 31 și fig. 2 de la p. 29.

176. *Pocreaca*, com. Schitu Duca, IS. a. "Dealul Burduganul (Buzduganul) - Nemțoaica" (xCo). Nestor, 1952, p. 45, fig. 5/5-12; *Așezări*, p. 49, nota 210; Florescu, 1971, p. 107; *Replăși*, 2, p. 358, nr. LXV. 4. C, fig. 47/1, 36. - b. "Ciobănești" = coasta de vest a dealului Buzduganul (xCo?). *Replăși*, 2, p. 358, nr. LXV. 4. B. - c. "La Cetate"/"Cetățuia" = un "pinten" desprins din dealul Buzduganul (xCo). *Replăși*, 2, p. 357-358, nr. LXV. 4. A, fig. 47/9, 31, 37-38, 41; Iconomu, 1993, 1993 a.

177. *Podu Iloaiei*, IS. Marginea de SV a comunei, "La Poloșescu" (xC?). Nestor, 1952, p. 31, fig. 5/1; *Replăși*, 2, p. 309, nr. LVI. 1.K.

178. *Pogleş*, com. Corbasca, BC. "Frasinul", "Bâtca" (xC?). Florescu, Căpitanu, 1969, p. 237, nr. 38 a.

179. *Pogorăști*, com. Răuseni, BT. "Ceargău" (xC). Ioniță, 1961, p. 301, fig. 4/4-6; *Așezări*, p. 256, nr. 167 a; *RepBotoșani*, I, p. 217, nr. XLVIII, 3. H.

180. *Poiana*, com. Dulcești, NT. "Siliște" (xC?). Urșachi, 1968, p. 147, 150; fig. 29/1-7; Bichir, 1973, p. 98-99, fig. 2/1-4; Hänsel, 1976, 1, p. 72, 108, nr. 13; 2, pl. 42/4-12.

181. *Poiana*, com. Nicorești, GL. "Cetățuia" (xBa). R. Vulpe, 1951, p. 177, 180-181, 183-184, fig. 9/3; 10; 11/1-3; 12/1-3; 13/2; R. Vulpe, 1952, p. 198, fig. 9-11; A. Vulpe, 1965, p. 132, nr. 43 (nota 104).

182. *Poiana*, com. Schitu Duca, IS. "La Pârlita" (xC). *Replăși*, 2, 358, nr. LXV. 6. B, fig. 47/5, 15-16, 19.

183. *Poieneghi*, VS. Dealul "Cetatea", punctul "Cheia" (xxx). Cihodaru, 1938, p. 32, 56, fig. 56; Nestor, 1939, p. 383; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 8, 472-473, fig. 13; Alexandrescu, 1966, p. 134, nr. 23, p. 177, nr. 96, pl. XIV/7. - b. "Măguța" (xC). Informație Elvira Ciocea.

184. *Popeni*, com. Găgești, VS. "Cerchez" (xC). *RepVashui*, p. 144, nr. XXX. 15; Coman, Rotaru, 1981, p. 58, fig. 6/8 (considerat Noua).

185. *Popricani*, IS. a. "Dealul Viei - Curmătură" (xC?). *Replăși*, 2, p. 319, nr. LVIII. 1. C, fig. 47/29. (*Replăși*, 2, p. 504: încadrat în "Hallstatt mijlociu", de tip Cozia-Babadag). - b. "Cărmidărie-Grădina lui Anton" (xC?). *Replăși*, 2, p. 321, nr. LVIII. 1. G., fig. 47/11, 26.

186. *Prăjeni*, BT. a. "Nelipești" (xC). Șadurschi, Ursulescu, 1986, p. 44; Șadurschi, Ursulescu, 1989, p. 289, nr. 35. - b. "Alimândra" (xC). Șadurschi, Ursulescu, 1989, p. 288-289, nr. 34 (identic cu punctul anterior?). - c. "Lutărie" (xC, xxC?). Șadurschi, Ursulescu, 1989, p. 287, nr. 28, fig. 4/1-5.

187. *Prăjești*, com. Traian, BC. Marginea de SE a satului (xC, xxC?). Buzdugan, 1969; Hänsel, 1976, 1, p. 107-108, nr. 12, p. 111, pl. 41.

188. *Preutești*, SV. a. "Cetățuia" (xxx). Ciurea, 1931, p. 10-11; 1933, p. 50; Nestor, 1933, p. 131, nota 530; Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 9, fig. 14/4; 1964, p. 260,

nr. 8, fig. 6/7. - b. Dealul "Cetate" (xG). Ursulescu, Popovici, 1978, p. 581; Popovici, Ursulescu, 1981; 1982; 1983; Ursulescu, Manea, 1981, p. 175. - c. "Haltă" (xG). Ursulescu, 1993.

189. *Proselnici*, com. Miroslava, IS. "Dealul Belcea" (xCo). *Așezări*, p. 213, nr. 62 c, pl. CIV/21.

190. *Puiești*, VS. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 10; *RepVaslui*, p. 215, nr. LIII.

191. *Rafaila*, com. Todirești, VS. "Iezer" (x? xxx). Moisi, p. 173; Pârvan, 1926, p. 390, pl. 19/2; Petrescu-Dâmbovița, 1960 c, p. 434, și pass.; 1977, p. 139, pl. 339/9-12; Brunn, 1968, p. 293; *RepVaslui*, p. 249-250, nr. LXIV. 15.

192. *Rateșu Cuzei*, com. Rebricea, VS. "La Chiuă" (xC). Buzdugan, 1979, p. 59-62, fig. 6/1-2, 4-5, 7-11, 13; 7/3; Florescu 1983, p. 75 (= *RepVaslui*, p. 221, nr. LV. 9?).

193. *Răcătau de Jos*, com. Horgești, BC. "Cetățuie" (xCo). Căpitanu, Ursachi, 1969, p. 93, 95; Căpitanu, 1982.

194. *Rădeni*, com. Trifești, IS. Dealul "La Movilă" (xC?). *Replăși*, 2, p. 410-411, nr. LXXVIII. 3. B.

195. *Rădeni*, com. Păstrăveni, NT. "În fânaț", lângă "Corlăți" (xxx). Vulpe A., Mihăilescu-Bârliba, 1985; 1986.

196. *Răuseni*, BT. a. "Vatra satului" (xC). Florescu, 1955, p. 59, fig. 2/8, 11 = "Marginea nordică a satului". *Așezări*, p. 260, nr. 173 f, pl. XXXVIII/2 = "Vatra satului - marginea de nord". *RepBotoșani*, I, p. 214, nr. XLVIII. 1. A. - b. "Două Mobile", "Mobilele Imașului Răuseni" (xC?). Ioniță, 1961, p. 303, fig. 4/1 (= *Așezări*, pl. CXXXVII/15, "Marginea nordică a satului!"), 4/2 (= *Așezări*, pl. CXXXVI/17, "La Odaie!"), 4/3; Hânsel, 1976, 1, p. 136, nr. 5; *RepBotoșani*, I, p. 215, nr. XLVIII. 1. D. - c. "La Odaie" (xC?). *Așezări*, p. 49, 259-260, nr. 173 b, pl. CXXXVI/17 (vezi: supra!); *RepBotoșani*, I, p. 214, nr. XLVIII. 1. 6.

197. *Războieni*, oraș Tg. Frumos, IS. "Sud-estul Dealului Buznei" (xC). *Așezări*, p. 213, nr. 63 a, pl. CIV/25.

198. *Rediu*, IS. a. Panta sudică a dealului "Munteni" (xC?). *Replăși*, 2, p. 339, nr. LXII. 1. E. - b. "Via Teodorescu" (xC?). *Replăși*, 2, p. 339, nr. LXII. 1. F. - c. "Dealul Rediu" (xC?). *Replăși*, 2, p. 341, nr. LXII. 1. J. - d. "Vatra satului" (xC?). *Replăși*, 2, p. 341, nr. LXII. 1. K.

199. *Ripiceni*, BT. "Râpa la Sărături" (xC?). *Așezări*, p. 278-279, nr. 215 c.

200. *Râșca*, com. Ripiceni, BT. a. "Dealul Punar", "În Cot" (xC?). *Așezări*, p. 280, nr. 216 b, pl. CXLVIII/5; *RepBotoșani*, I, p. 231, nr. XLIX. 7. B. - b. "Marginea estică a satului" (xC?). *RepBotoșani*, I, p. 231, nr. XLIX. 7. E.

201. *Râșești*, com. Drânceni, VS. "La Podul Albița", "Movila Răbâi", "Promoroace" (xC?). D. Popescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 556, nr. 43; *RepVaslui*, p. 119, nr. XXV. 13.

202. *Rogojeni*, com. Suceveni, GL. a. "Dealul Mic" sau "Dealul Mare" (xT?). Dragomir, 1970, p. 503, 507, fig. 5/2; Hânsel, 1976, 1, p. 144, nr. 3. - b. "Dealul Mic" (xxx). Dragomir, 1979, p. 596, nr. 4, fig. 2/2.

203. *Rotunda*, com. Liteni, SV. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 11, fig. 14/6.

204. *Ruginoasa*, com. Dulcești, NT. "Dealul Frățeștilor" (xC și xxx). M. Ursachi, 1968; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 77, pl. 85/8-15.
205. *Rusenii Noi*, com. Holboca, municipiul Iași. a. Marginea de N a satului = Valea Satului - Podișul Chirița (xC). *Așezări*, p. 215, nr. 66 a, pl. CV/14; *Replăși*, 1, p. 176, nr. XXXV. 5. A. - b. Valea Satului - Sub Pădure (xC). *Replăși*, 1, p. 176, nr. XXXV.5.B.
206. *Sarafinești*, com. Corni, BT. Loc neprecizat (xxx). Șadurschi, 1989, p. 170, nr. C.16.
207. *Satu Nou*, com. Schitu Duca, IS. La vest de sat (xC?). *Replăși*, 2, p. 358, nr. LXV. 7. C.
208. *Săbăoani*, NT. "La Islaz" (xC). V. Ursachi, 1968, p. 158, fig. 35/11-12, 15.
209. *Săcărești*, com. Cucuteni, IS. Loc neprecizat (xxx). *Replăși*, 1, p. 117, nr. XX. 5. F.
210. *Șcheia*, com. Al.I. Cuza, IS. "La Izvoare" (xC?). *Așezări*, p. 302, nr. 283 c, pl. CCXXXV/1.
211. *Schitu Duca*, IS. "Pârlița" (xCo). *Replăși*, 2, p. 356, nr. LXV. 1. B, fig. 47/27, 39, 42.
212. *Securiceni*, com. Udești, SV. Loc neprecizat (xxx). Ignat, 1981, p. 141, nr. 9, fig. 7/6.
213. *Seliște*, com. Mileanca, BT. "La Seliște", "La Eleșteu" (xC?). *RepBotoșani*, I, p. 186, nr. XL. 4. B.
214. *Siliște*, com. Dolhasca, SV. "La Tănăsoaia: (xG). László, 1976, p. 73-74, nr. 66; 1983-1984, p. 70, 82; fig. 2/5; 1986, p. 158, fig. 2/5; 3/4.
215. *Siminicea*, SV. Loc neprecizat (xxx). Ignat, 1981, p. 141, nr. 10, fig. 6/1.
216. *Siret*, SV. a. "Dealul Ruina" (xG). László, 1976, p. 74, nr. 67; Șadurschi, Ursulescu, 1986; Ursulescu et al., 1986-1987, p. 90-91, nr. XIII; pl. IV/3-9; V; VII. - b. "Ferma Sinăuți" (xG). Ursulescu et al., 1986-1987, p. 86, nr. II. - c. "Pădureni - În Țarină" (xG). *Ibidem*, p. 92, nr. XX.
217. *Slobozia Hănești*, com. Hănești, BT. a. "Dealul Viei" (xC). *Așezări*, p. 262, nr. 180 d, pl. CXL/22-24; *RepBotoșani*, I, p. 142, nr. XXIX.5.B. - b. "Dealul Mălăiește" ("Dealul Hodoroaia?"), "La Popan" (xC?). *Așezări*, p. 262-263, nr. 180 e, pl. CCXI/5; *RepBotoșani*, I, p. 142, nr. XXIX. 5. A. (Aceeași așezare cu cea semnalată la punctul a?).
- 217 A. *Socrujeni*, com. Gorbănești, BT. Loc neprecizat (xxx). Șadurschi et al., 1986, p. 26-27, fig. 3; Șadurschi, 1989, p. 170, nr. C.17, fig. 7/6.
218. *Stâncești*, com. Mihai Eminescu, BT. a. "La Ciocan" (xC? Co?). *Așezări*, p. 264, nr. 181 b, pl. CCXII/10; *RepBotoșani*, I, p. 178, nr. XXVII. 10.C. - b. "Coasta Sitnei" (xxx). Șadurschi, 1989, p. 171, nr. C. 19 a-b, fig. 6/3; 7/8.
219. *Stoicani*, com. Foltești, GL. a. "Cetățuia" (xCo-B; xBa?). Petrescu-Dâmbovița, 1953 b, p. 132-144; 154-155, fig. 60- 64; László, 1976, p. 70-71, 74; 1979 a; 1980, p. 185-186; 1992; 1994; Hänsel, 1976, 1, p. 136, nr. 2 și pass.; a. Vulpe, 1979 a, p. 2388. - b. "Dealul de pe Râpă" (xx S). Petrescu-Dâmbovița, 1953 c; 1976; Petrescu-Dâmbovița, Dinu, 1974, p. 87-91, 95; pl. 5-6; fig. 6; László, 1975, p. 21, nr. 14 și pass.; 1977, p. 56, nr. 15 și pass.; 1980, p. 186; Hänsel, 1976, 1, p. 140-143; Ciocea, Chicideanu, 1984; László, 1992; 1994.

220. *Strahotin*, com. Dângenii, BT. "Ponoare" (xxx). Șadurschi, 1989, p. 171, nr. C.20, fig. 7/9.
221. *Stroiești*, com. Lunca, BT. "Pe Budăi" (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 158, nr. XXXV; Șadurschi, 1989, p. 171, nr. C.21, fig. 7/7.
222. *Suceava*. Stațiunea agricolă experimentală (xxx). Ignat, 1981, p. 141, nr. 11, fig. 6/2.
223. *Suceveni*, GL. "Stoborăni, (xBa), Dragomir, 1971, p. 143-144; 1972, p. 30; fig. 5-6 de la p. 29; 1981, p. 19. Materiale în Muzeul Județean Galați.
224. *Șcheia*, IS. Loc neprecizat (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1955, p. 39, fig. 14; 1964, p. 260, nr. 10, fig. 6/6.
225. *Șcheia*, comună suburbană, municipiul Suceava. "Siliște" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 10, fig. 6/12.
226. *Șendreni*, com. suburbană, municipiul Galați. a. Malul de V al Bălții Mălina (xB? Ba? S?). Gostar, 1962, p. 505-506, fig. 2/1; Dragomir, 1972, p. 28; 1981, p. 19. - b. Loc neprecizat (xxx). Dragomir, 1979, p. 596-597, nr. 6-8, fig. 2/4; 3/1-2.
227. *Șivița*, com. Tulucești, GL. a. Cimitirul actual, grădina lui Petru Ion (xB? Ba? S? și xxx). Brudiu, 1968; Dragomir, 1972, p. 31 și fig. 1 de la p. 29; 1981, p. 19. - b. Loc neprecizat (xxx). Dragomir, 1979, p. 598-599, nr. 9, fig. 3/3.
228. *Știejești*, com. Drăgușeni, GL. "Dealul Bisericii" (xB?). Dragomir, 1967, p. 49; 1983, p. 85.
229. *Șoldănești*, com. Sulița, BT. Curtea locuitorului C. Huțu (xxx). Șadurschi, 1989, p. 171-172, nr. C.22, fig. 8/1.
230. *Șorogari*, com. Aroneanu, IS. "Tarlaua" (xC?). *Replăși*, 1, p. 44, nr. III. 4. D, fig. 13/3, 6, 11, 19, 21.
231. *Ștefănești*, BT. Loc neprecizat (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 258, nr. LVII. 1. L.
232. *Șuletea*, VS. "Siliște", "Șipote" (xC). *RepVaslui*, p. 233, nr. LX. 1. Cf. și Coman, Rotaru, 1981, p. 58, fig. 6/7, fără indicarea punctului (considerat Noua).
233. *Tanacu*, VS. a. "Știubeeni" (xC). Căpitanu, 1979, p. 225, fig. 2/7-10. - b. "Chiscul Ulucilor" (xC). *Ibidem*; *RepVaslui*, p. 239, nr. LXI. 2. V. Căpitanu menționează existența a două așezări, dar prezintă global materialul descoperit. Gh. Coman nu menționează așezarea de la punctul a.
234. *Tazlău*, NT. "Dealul Fluturului" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 12, fig. 14/1 (în text se trimite, greșit, la fig. 14/4).
235. *Tăcuta*, VS. "La Saivane" (xC). Săpături I. Ioniță, 1972. László, 1976, p. 74, nr. 72. *RepVaslui*, p. 242, nr. LXII. 2, menționează numai materiale Noua.
236. *Tămăoani*, com. Frumușița, GL. "La Chisc" (xT). Petrescu-Dâmbovița, 1953 a; Hănsel, 1976, 1, p. 144-146; 2, pl. 55. László, 1986 a.
237. *Tătarca*, com. Tulucești, GL. Cimitirul actual (xB). Brudiu, 1970, p. 516; Dragomir, 1983, p. 85.
238. *Tătărăni*, VS. a. "Dealul Chetruș", "Chetrosu" (xCo). Cercetări de suprafață I. Voloacă, 1975. Cf. și *RepVaslui*, p. 246, nr. LXIII. 2. - b. Gospodăria lui Trișan I. Spiridon (xxx). Iconomu, 1977.

239. *Tăutești*, com, suburb. Rediu, municip. Iași. a. "Vatra Apăreștilor" (xC). *Așezări*, p. 220-221, nr. 76 b, pl. CXII/20. - b. La sud de sat (xC?). *Replăși*, 2, p. 342, nr. LXII. 4. A, fig. 47/51.

240. *Tg. Neamț*, NT. Loc neprecizat (xxx). Petrescu- Dâmbovița, 1964, p. 260, nr. 12, fig. 6/5. (În text se menționează un celt fără toartă, dar piesa de la fig. indicată are toartă!).

241. *Târpești*, com. Petricani, NT. "Râpa lui Bodai" (xC). Marinescu-Bâlcu, 1981, p. 147, 152-156, fig. 4/1-3, 6-14; 5; 8; 9.

242. *Todirești*, SV. Loc neprecizat (xxx). Ignat, 1981, p. 142, nr. 12, fig. 7/4-5.

243. *Traian*, BC. "La Comori", "La Cireș" (xC?). Florescu, Căpitanu, 1969, p. 219-220, nr. 12.

244. *Trestiana*, com. Grivița, VS. "Trestiana", marginea de NV a satului (xx S?). Păpușoi, 1969; 1980, p. 130-131, fig. 3/1; 19/5; Petrescu-Dâmbovița, 1976, p. 85; Necrasov, Antoniu, 1979, p. 28-30; *RepVaslui*, p. 152, nr. XXXIII. 7; Bader, 1983, p. 21; 1983a, p. 99, nr. 296, pl. 34, nr. 296.

245. *Trifești*, IS. Curtea Consiliului Popular (xx C). Ioniță, 1962; László, 1976, p. 69, 74, nr. 75; *Replăși*, 2, p. 409-410, nr. LXXVIII. 1. H.

246. *Trușești*, BT. a. "Movila din șesul Jijiei" (xC). Nestor, 1952, p. 37, fig. 3/10; Florescu, 1957, p. 204-210, 214, fig. 11-13; 1959, p. 335; László, 1975, p. 22 (nr. 19), 24, 34; 1977, p. 56 (nr. 20), 60, 63; 1980, p. 182-183; Hănsel, 1976, 1, p. 68-69, 107, nr. 4; *RepBotoșani*, I, p. 272-273, nr. LX. 1. B. - b. "Vatra satului" (xC?). *RepBotoșani*, I, p. 274, nr. LX. 1. F. - c. "Țuguieța" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1964, p. 262, fig. 7/7-8.

247. *Tudor Vladimirescu*, com. Albești, BT. "Fața satului" (xC?). *RepBotoșani*, I, p. 41-42, nr. I. 6. A.

248. *Tudora*, BT. "La Huci" (xxx). *RepBotoșani*, I, p. 278, nr. LXI. 1. C; Șadurschi, 1989, p. 172, nr. C. 24, fig. 8/3.

249. *Tuluțești*, GL. Vatra satului (xT? B? S?). Brudiu, 1970, p. 513, fig. 4/1; 8/12-16; Dragomir, 1972, p. 28; Hănsel, 1976, 1, p. 108, nr. 16.

250. *Țibănești*, IS. a. La Moara de porumb? "Siliștea" (xC?). *Replăși*, 2, p. 427, nr. LXXXI. 1. B. - b. "Ciriteii Mari" (xCo). *Replăși*, 2, p. 427, nr. LXXXI. 1. C, fig. 47/47. - c. "Rediu" (xC?). *Replăși*, 2, p. 430, nr. LXXXI. 9. I.

251. *Țibucani*, NT. "Vârful Umbrarului" (xxx). Petrescu- Dâmbovița, 1953, p. 465, nr. 14, fig. 14/5.

252. *Țigănași*, IS. a. "Dealul din Mijloc" (xC). *Așezări*, p. 267, nr. 189 b, pl. CCXIII/17; *Replăși*, 2, p. 433, nr. LXXXII. 1. C. - b. "Movila Stânei" (xC?). *Așezări*, p. 267, nr. 189 a. - c. "Moldoveanu" (xC?). *Replăși*, 2, p. 433, nr. XXXII. 1. D., fig. 47/25.

253. *Țigănești*, com. Munteni, municip. Tecuci, GL. "Pădurea Roicu" (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 465-467, nr. 15, fig. 15 - b. Loc neprecizat (x Ba). A. Vulpe, 1970, p. 122, nota 29, nr. 86.

254. *Țuțcani*, com. Mălușteni, VS. În jurul școlii generale (xC). *RepVaslui*, p. 177, nr. XLII. 26.

255. *Valea Lupului*, com. Reditu, municip. Iași. Terasa inferioară din stânga Bah-luiului - Fabrica de antibiotice (xC, xxx). Dinu, 1955, p. 65-66, 76-77, 83; Dinu, 1959, p. 208; *Replăși*, 2, p. 345, nr. LXII. 5. B.
256. *Valea Lupului*, com. Gherghești, VS. "Lotul școlar" (xC?). *Așezări*, p. 338, nr. 398; *RepVaslui*, p. 147, nr. XXXI. 9.
257. *Vaslui*. "Curțile Domnești" (xxC și xx Belozërka). Andronic, 1962, p. 91, fig. 4/1-2; 1979, p. 105, fig. 2/3; 1983, p. 118-121, fig. 2; 5/6, 9; 6/1-4, 6; Andronic, Popescu, 1980, p. 560, fig. 2; Meljukova, 1979, p. 35-36; *RepVaslui*, p. 254-255; nr. LXVI. 1; László, 1989, p. 123.
258. *Vaslui*, județ. Loc de descoperire necunoscut (xxx). Ciocea, 1984.
259. *Văleni*, com. Botești, NT. "Dealul Cetățuii" (xC?). *Așezări*, p. 296, nr. 262 b.
260. *Vetrișoara*, VS. În jurul sediului IAS Pojorâni (xC?). *RepVaslui*, p. 262, nr. LXVIII. 4.
261. *Victoria*, com. Stănceni, municipiul Botoșani, "Budăi" (xxx). Șadurschi, 1989, p. 166, fig. 6/1.
262. *Viișoara*, VS. Loc neprecizat (xC? Co?). Ceramică în MuzVaslui.
263. *Vânători*, com. suburbană, municip. Galați. Faleză lacului Brateș, "La Jolică" (xT și Co-B; xxS; xBa?). Dragomir, 1967, p. 182, fig. 2/11; 1972, p. 28; Brudiu, 1970, p. 513, fig. 3-8; 1980, p. 398-400, fig. 1-3; 1981, p. 531-535, fig. 3-4; Hânsel, 1976, 1, p. 144, nr. 2; Florescu, 1983, nota 19. Informații suplimentare M. Florescu. Precizări noi: Brudiu, 1991, p. 232.
264. *Vânători*, com. Popricani, IS. Dealul "Rufeni" (xC?) *Replăși*, 2, p. 325, nr. LVIII. 8. C, fig. 47/35.
265. *Vânători-Neamț*, NT. "La Izvoare" (xC). Dumitroaia, 1986, p. 15-19, fig. 9/1-6.
266. *Vârfu Câmpului*, BT. Loc neprecizat (xxx). Șadurschi, 1989, p. 172, nr. C. 25, fig. 8/4.
267. *Vlădeni*, BT. Pe partea dreaptă a drumului Vlădeni-Mândrești (xxx). Petrescu-Dâmbovița, 1953, p. 467, nr. 16, fig. 14/3; *RepBotoșani*, I, p. 293, nr. LXVII. 1. C; Șadurschi, 1989, p. 172, nr. C. 26.
268. *Voinești*, IS. a. "Gârla Pădurarului" (xCo). *Replăși*, 2, p. 457, nr. LXXXVIII. 1. C. fig. 47/30, 34. - b. "La Basculă" (xC?). *Replăși*, 2, p. 457, nr. LXXXVIII. 1. A, fig. 40/1.
269. *Voinești*, VS, "Fundătura", "Livada Maior" (xC?). *RepVaslui*, p. 272, nr. LXXI. 2.
270. *Volovăț*, SV. "Dealul Burlei" (xxG). Ignat, 1976; 1978; László, 1989, p. 116.
271. *Vornicenii Mici*, com. Moara, SV. "Sesii" (xG). Emandi, 1974, p. 44-45, nr. 49, pl. 70/1-8, 13-15. (=Liteni - "La Fântâniță").
272. *Vorona Mare*, com. Vorona, BT. "Dealul Cireșului" (xxx). Șadurschi, 1989, p. 172-173, nr. C. 27, fig. 8/5.
273. *Vorona Nouă*, com. Vorona, BT. "Teiș" (xxx). Șadurschi et al., 1986, p. 26, fig. 2; Șadurschi, 1989, p. 173, nr. C. 28, fig. 8/6.

274. *Vulturești*, VS. În preajma canalului de drenaj, la sud de sat (xCo). Informație D.Gh. Teodor.

275. *Vutcani*, VS. Vatra satului, între primărie și Școala generală nr. 2 (xC?). *RepVaslui*, p. 278, nr. LXXIII. 1.

276. *Zaharești*, com. *Stroiești*, SV. "Dealul la Bâta" (xG). Emandi, 1974, p. 34, nr. 38, fig. 36/6-7; 80/2, 3, 5-7; László, 1976, p. 74, nr. 83. Ignat, 1981, p. 144, nota 75, contestă, fără argumente, existența acestei așezări.

277. *Zăpodeni*, VS. "La Țințirim" (xC). *Așezări*, p. 335, nr. 387, pl. CCXLIII/6; László, 1976, p. 69, fig. 4/5; *RepVaslui*, p. 280, nr. LXXIV. 2. fig. 168/1.

DIE ANFÄNGE DER EISENZET IM OSTKARPATENRAUM. DIE GÁVA-HOLIHRAĐY – UND CORLĂTENI-CHIȘINĂU-KULTUR IM GEBIET DER MOLDAU (Zusammenfassung)

1. EINLEITUNG

Hauptzweck dieses Buches ist die Vorstellung der beiden Kulturen, Gáva-Holihradý und Corlăteni-Chișinău, bzw. der entsprechenden Gruppen, Grănicești und Corlăteni, mit kannellierter Keramik, die sich ungefähr in derselben Zeitspanne, aber in verschiedenen Regionen des ostkarpatischen Gebietes Rumäniens entwickelten. (Bezüglich der von uns verwendeten geographisch-archäologischen Aufteilung der Moldau siehe die Karte No. 1).

Ein grösseres Gewicht wurde in dieser Arbeit der Gruppe Grănicești gewährt, die infolge unserer Ausgrabungen in der eponymen Siedlung (1972-1974) definiert wurde, und die wir von verwandten, seit längerer Zeit bekannten Entdeckungen vom Typ Corlăteni abgrenzten. Die beiden Gruppen werden im allgemeinen Zusammenhang der Zeit behandelt, in der Hoffnung, daß wir nachträglich eine andere Monographie bezüglich der frühhallstattzeitlichen Kulturen und Gruppen mit eingeritzter und gestempelter Keramik (Tămăoani, Babadag I, Babadag II/Cozia) bzw. der darauffolgenden Kulturen und Gruppen der mittleren Hallstattzeit (Stoicani, Basarabi, Trestiana), die sich im selben Raum entwickelt haben, herausgeben werden können.

Die Metallverarbeitung und der Verkehr von Metallgegenständen wird in einem gesonderten Kapitel behandelt, da die Arten von Bronze-, Eisen- oder Goldgegenständen nicht immer mit Sicherheit einer bestimmten Kultur zugeschrieben werden können.

Unsere Abhandlung hat vor allem einen archäologischen Charakter, ohne über die realen gegenwärtigen Möglichkeiten die historischen oder sozial-ökonomischen Interpretierungen zu erzwingen.

Die kurze Zeit, die uns zur Verfügung stand, angefangen mit dem großzügigen Angebot diese Arbeit in der "Bibliotheca Thracologica" zu veröffentlichen und der Übergabe des Manuskripts (dessen originale Form im Frühjahr 1985 entstand¹⁻⁴) erlaubte nicht die ganze Wiederbearbeitung des Textes, aber wir bemühten uns es nach Möglichkeiten der Zeit anzupassen (einschließlich die Illustration).

Das Unterkapitel 4 der Einleitung behandelt die natürlichen Bedingungen¹⁴⁻¹⁸); bei der Umweltbestimmung der Anfangsperiode der Eisenzeit haben wir auch die archäozoologischen Daten in Betracht gezogen¹⁹). Das Vorhandensein des Hirsches und

des Braunbärs in der Zentralmoldauischen Hochebene und sogar im Kontaktgebiet mit der Jijia-Ebene (Dănești, Cozia) bestätigt die Existenz einer Landschaft dominiert von massiven, tiefergelegenen Laubwäldern und, folglich, einem weniger kontinentalen Klima mit konstanteren Niederschlagsbedingungen und höherer Feuchtigkeit, als in unserer Zeit.

Das Unterkapitel 5 ist eine kurze Darstellung der Forschungsgeschichte über den Beginn der Eisenzeit im ostkarpatischen Raum²¹⁻¹⁰¹⁾, das wir hier nicht ausführlicher besprechen, da das Problem vor kurzer Zeit in einem Einzelstudium behandelt wurde²⁰⁾.

Zu erwähnen wäre noch, daß die Begriffe Frühe und Mittlere Hallstattzeit im Sinne in der sie sich in der rumänischen Archäologie eingebürgert haben benützt werden (d.h. die Zeitspanne Hallstatt A-C), wobei die Phasen und Etappen der Bronze- und Hallstattzeit gemäß dem System Reinecke/Müller-Karpe, auf das wir uns unvermeidbar beziehen mußten, nur in der Bedeutung relativer Chronologie verwendet werden.

2. DIE GÁVA-HOLIHRADEY-KULTUR. DIE GRUPPE GRĂNICEȘTI.

2.1. Die Gáva-Holihradey-Kultur, die ihren Ursprung in der oberen (und vielleicht mittleren) Theißgegend hatte¹⁻⁷⁾, überschritt sehr bald ihr Entstehungsgebiet und verbreitete sich nach Osten - in die Siebenbürgische Hochebene⁵⁻⁹⁾ - und nach Nordosten, über die Karpatenpässe, im oberen Pruth- und Dnjestr-Becken, im Vorgebirge der heutigen Ukraine¹⁰⁻¹³⁾. Später wurden Gáva-Elemente auch in der Umgebung der Lausitzer-Kultur im Süden Polens, am oberen Lauf der Weichsel und der San entdeckt¹⁴⁻¹⁷⁾ und in jüngerer Zeit sogar auf ostdeutschem Gebiet. Das große Verbreitungsgebiet dieser Kultur (oder ihrer Elemente) - die Lebenskraft und eine große Anpassungsfähigkeit an Umweltbedingungen zeigen, die sich manchmal stark von denen des Entstehungsgebietes unterscheiden - berechtigt zu der neueren Feststellung, daß der Gáva-Holihradey-Kulturkomplex "ein ebenbürtiger Partner der lausitzischen und mitteldanubischen Urnenfelderkultur" gewesen sei^{5/3)}. Auf diesem ausgedehnten Gebiet, das verschiedenartige ethno-kulturelle Traditionen aufweist, offenbart sich der Gáva-Holihradey-Kreis in Form von Gruppen, die sich sowohl territoriell als auch durch lokale Eigenheiten unterscheiden, welche jedoch erst nach der Veröffentlichung der aus den einzelnen Gebieten stammenden Funde genauer dargelegt werden können.

Eine solche Gruppe der Gáva-Holihradey-Kultur, für die wir noch in 1976 die Bezeichnung Grănicești-Gruppe vorgeschlagen haben²³⁾, kann man, beginnend mit den siebziger Jahren, im Ostkarpatenraum Rumäniens, in der Suceava-Hochebene, in unmittelbarer Nachbarschaft des ukrainischen Vorkarpatenlandes feststellen¹⁸⁻²³⁾. Die Siedlungen und die Friedhöfe befinden sich am Oberlauf des Sereth und im Becken seiner rechten Nebenflüsse: Suceava, Șomuzul Mic und Șomuzul Mare (siehe: Karte 3). Es ist nicht ausgeschlossen, daß der Reichtum dieses Gebietes an Salzvorkommen und an salzigen Quellen¹⁹⁾, die schon im Neolithikum ausgebeutet²⁰⁾ wurden einen ganz besonderen Anziehungspunkt für die Bevölkerung der Gáva-Holihradey-Kultur dargestellt haben.

2.2. Die Siedlungen weisen zwei Typen auf: befestigte und offene. Die bisher bekannten befestigten Siedlungen sind die von Preutești²⁴⁾ und, vielleicht, die von Siret^{63a)}. Die Festung von Preutești befindet sich auf einem 475 Meter hohen Vorgebirge und ist im

Norden, Osten und Westen von steilen Abhängen umgeben, so daß nur von der Südseite her ein Zugang möglich ist. Gerade in diesem Gebiet wurde ein dreifaches Verteidigungssystem errichtet, bestehend aus Erdwällen mit vorliegenden Gräben, das durch Pfahlwerk vervollständigt wurde. Der Innenraum, der schwache Besiedlungsspuren aufweist, ist sehr klein, er umfaßt nur 0,12 Hektar. Die zahlreicheren offenen Siedlungen sind im allgemeinen ebenfalls auf höher gelegenen, schwer zugänglichen, mit guten Verteidigungsmöglichkeiten ausgestatteten Stellen angelegt. Umfangreichere Grabungen wurden nur in der Siedlung von Grănicești vorgenommen, wo die Kulturschicht bis zu 50-60 cm besitzt (Abb. 1)²⁸⁻²⁹. Weitere Grabungen wurden in Botoşana²⁶) und Mihoveni²⁷) durchgeführt, die übrigen Siedlungen wurden durch Oberflächenuntersuchungen entdeckt (siehe: die Fundliste).

2.3. Wohnungen. In den bisher erforschten Siedlungen wurden sowohl bis zu 50-60 cm in die Erde eingetiefte Hütten (Grănicești: Abb. 2-3; Preuteşti³⁰) als auch ebenerdig errichtete Wohnungen, zusätzlich einige "Steinkomplexe" (Grănicești: Abb. 5-7) entdeckt, ohne daß wir jedoch die beiden Typen chronologisch differenzieren konnten. Feuerstellen und Öfen sind auch ausserhalb der Wohnungen zu finden, wobei deren Lehmbewurf auf eine Steinschicht (Grănicești: Abb. 4) oder auf Keramikfragmente (Mihoveni³²) aufgetragen ist.

2.4. Gräberfelder. Bestattungssitten. Der Bestattungsritus ist in Brandbestattungen in Urnen, in Hügel- oder Flachgräberfeldern dokumentiert. Das einzige bisher bekannte Hügelgräberfeld ist jenes von Volovăţ, wo die Grabhügel fünf Gruppen bilden, von welchen nur eine systematisch erforscht ist³⁹). Der gegenwärtige Durchmesser der sieben hier vollständig ausgegrabenen Hügel schwankt zwischen 6 und 12 Metern, ihre Höhe zwischen 0,40 und 1,50 Metern. Gräber wurden nur in den Hügeln 2, 4 und 6 (1, 5 bzw. 15 Gräber) gefunden. Alle Urnen waren mit der Öffnung nach unten eingesetzt, der Boden oder sogar die ganze untere Hälfte der Urnen war noch vor der Bestattung rituell eingeschlagen worden. Bisher fand man kein Grab, das vor der Hügelerrichtung ausgehoben worden wäre. Da solche primäre Gräber fehlen, können die entdeckten Gräber nicht, wie man behauptet hatte⁵⁵), als sekundäre Gräber angesehen werden. Wir glauben, daß die Hügel als kollektive, für eine Familie bestimmte Grabstätten betrachtet werden können, während die Hügelgruppen für eine ganze Sippe oder eine große Familie bestimmt waren, wie das z.B. auch von dem aus der älteren Eisenzeit stammenden Gräberfeld von Vergina (Makedonien) behauptet wird⁵⁶). Wir sind gleichfalls der Ansicht, daß in Volovăţ, genau wie in Vergina, die Hügel noch vor jedwelcher Bestattung errichtet worden waren, und daß sie dann mit dem ersten Todesfall in der Familie, die sie hatte erbauen lassen, in Gebrauch genommen wurden. Kollektive Grabstätten - vergleichbar mit denen von Volovăţ - sind auch aus dem außerkarpatischen Verbreitungsgebiet der Gáva-Holihrady-Kultur bekannt und stützen die weiter oben angeführte Schlußfolgerung. So wurden in den 80 Gräbern des Gräberfeldes von Sopit (Ukraine) 151 Urnen gefunden. Der größte Bestattungskomplex umfaßt 26 Urnen, die zu verschiedenen Zeitpunkten eingesetzt wurden (Kruselnicka, 1979, S. 78-79).

Reste eines kleinen Flachgräberfeldes wurden am Rande des Dorfes Cucorani entdeckt³⁶⁻³⁷). Hier wurden drei unversehrte Gräber und drei Einzelgefäße gefunden, die

aus Gräbern stammen, welche durch die später hier gegründeten Siedlungen zerstört wurden (Abb. 55-56). Die Aschereste wurden in Deckelurnen bestattet; in den Gräbern 1 und 2 gab es noch jeweils als drittes Gefäß, ein Schüsselchen. In der Urne des Grabes 3 befand sich auch ein Stück eines stark verbrannten Bronzearmrings sowie eine Tierrippe.

2.5.1. Werkzeuge, Waffen, Haushaltgeräte. Die Bearbeitung von Feuerstein mittels der *Abschlagtechnik* ist durch das Auffinden von mitunter ziemlich großen, rohen Feuersteinknollen, sowie Schlagsteinen, Kernen und zahlreichen Splittern aus weißlichem oder grauem Feuerstein in der Siedlung Grănicești nachgewiesen. Das Ursprungsgebiet des Rohstoffes befindet sich am oberen Pruth und Dnjestr. Die ausgearbeiteten Gegenstände sind durch Krummesser, Klingen, Schaber und dreieckige Pfeilspitzen vertreten (Abb. 8/1-2, 4-5; 9/1-4, 5-9)⁶²⁻⁶³. Aus Stein wurden ferner durch *Schleifen* Handmühlen, Schleifsteine, Glättwerkzeuge (Abb. 8/3, 6) und Gußformen (Abb. 50/2-3: Siret^{63a}) hergestellt. Der relative Reichtum und die Vielfalt des Steinbestandes, der im allgemeinen in der ost- und nord-ostkarpatischen, "frühen Hallstattzeit" festgestellt wurde, kann wahrscheinlich nicht durch den Überfluß an Rohstoff (besonders an Feuerstein) und dessen gute Qualität erklärt werden, sondern durch die starke, aus der vorhergegangenen Epoche übernommene Tradition^{67-68, 73-77, 82}, sowie dadurch, daß die Metallverarbeitung etwas bescheidener war als im innerkarpatischen Raum.

Die Nachweise für die Verarbeitung von Knochen und Horn sind spärlicher. Es können ein Lochzeug, ein Knopf und einige, vielleicht für die Lederausarbeitung verwandte Gegenstände (Abb. 10/3-5, 7: Grănicești), angeführt werden.

Die Gegenstände aus gebranntem Ton sind zahlreicher: es handelt sich um die sogenannten massiven, kegelstumpfförmigen "Gewichte" mit Brennsuren, die wahrscheinlich der Nahrungszubereitung auf Feuerstellen dienten³¹) (Abb. 11), dann um Gewichte, die dieselbe Form hatten, aber kleiner waren und die bei den Webstühlen verwendet werden konnten, ebenso um Spinnwirtel (Abb. 12/2-6, 8) sowie um einige flache, gewissermassen ähnliche Stücke, die vielleicht als Wagenradmodelle angesehen werden können (Abb. 12/1, 7). Ferner können ein Gießlöffel mit röhrenförmigem Griff und einige Kügelchen angeführt werden (Grănicești: Abb. 13/1, 3-4).

2.5.2. Keramik. Bei der Untersuchung der Keramik haben wir uns vor allem auf die Funde aus Grănicești gestützt. Diese wurden vollständig geborgen und bearbeitet. Diese Methode erlaubte auch eine statistische Auswertung der Häufigkeit der verschiedenen Keramik-Kategorien, der Gefässe- und Verzierungstypen, der Gefäßausmasse usw.

2.5.2.1. Auf Grund der Verarbeitungstechnik haben wir fünf Hauptkategorien von Keramik unterschieden. Die technologische Analyse einiger Stücke⁹⁵) hat gezeigt, daß die Tonmasse aller Keramikategorien zerstossene Scherben enthält⁹⁶). Im Ton der Kategorien I, III, IV und V wurden auch Spuren von zerriebenem Gestein festgestellt. Dieselben Analysen haben ergeben, daß nach der Formung der Gefässe die Oberfläche durch zwei Verfahren bearbeitet wurde: durch Auftragen einer zusätzlichen Tonschicht, was für die Kategorien I und III kennzeichnend ist, und durch Polieren, ein Charakteristikum der Kategorien II, IV und V, das aber häufig auch bei der Kategorie I anzutreffen ist. Allen verfügbaren Anzeichen nach, wurden die Gefässe in Gruben gebrannt; die Töpfer

beherrschten sehr gut die komplexen Verfahren des Gefäße Brennens in oxydierender bzw. in reduzierender Atmosphäre⁹⁷⁾.

Die Kategorie I umfaßt Gefäße, die außen schwarz und innen rötlich sind. Die doppelte Färbung geht darauf zurück, daß die Innenseite der Gefäße in oxydierender Atmosphäre, die Außenseite unter Reduktionsbedingungen gebrannt wurde. In der Brenngrube wurden die Gefäße zwischen Blätter und Gräser geschichtet, die langsam und unvollständig verbrennen, wobei Kohlenmonoxyd (CO), ein starkes Reduktionsmittel, entsteht. Nach der Reduktion der Eisenoxyde der Tonerde wurde die Außenseite der auf diese Weise behandelten Gefäße schwarz. Das Innere, wo der Luftstrom unbehindert zirkulieren konnte, wurde beim Brennen rot. Die Außenseite der Gefäße ist im allgemeinen sorgfältiger bearbeitet und oft sogar poliert. Die Gefäße der Kategorie II sind innen schwarz und außen heller, bräunlich-grau. Auch hier geht die zweifache Färbung auf die verschiedenartige Brennung von Innen- und Außenseite zurück. Während des Vorganges wurden die Gefäße mit der Öffnung nach unten gestellt, so daß ihre Innenseite infolge des fehlenden Sauerstoffs schwarz wurde. Die Innenseite (besonders bei den Schüsseln) ist sehr sorgfältig geglättet und poliert. Die Kategorie III umfaßt Gefäße, die weniger sorgfältig ausgearbeitet sind. Sie sind wegen der unvollkommenen oxydierenden Atmosphäre während des Brennens ziegelfarben-bräunlich mit grauen Schattierungen. Zur Kategorie IV werden schwarze Gefäße gezählt. Sie wurden mit der Öffnung nach unten in reduzierender Atmosphäre gebrannt. Sie sind aus gutem und feinem Tonmaterial hergestellt, die Oberflächen sind gut geglättet und poliert. Die Gefäße der Kategorie V sind in einer oxydierenden Atmosphäre gebrannt und haben eine helle, rötlich-braune Farbe. Auch sie sind aus feingeschlammtem Ton geformt, die Oberflächen sind schön geglättet und poliert. Die Häufigkeit der fünf Keramikategorien, berechnet auf Grund der 9103 in Grăniceşti gefundenen Gefäßfragmente, ist in der Tabelle 1 dargestellt (Seite 67). Wie weiter unten gezeigt wird, bestehen enge Beziehungen zwischen diesen Keramikategorien und der Form und Verzierung.

2.5.2.2. Formen und Verzierung. Die Wiederherstellung des Formenrepertoires ist durch den Fragmentzustand der aufgefundenen Keramik stark erschwert. Wir haben uns dennoch bemüht, graphisch die gesamte mögliche Formenskala wiederherzustellen, die besonders durch die Keramik der Siedlung Grăniceşti geboten wird. Die Gefäßtypen werden in der Reihenfolge ihrer Häufigkeit aufgezeigt, in Klammern wird ihr Prozentverhältnis zu den 1503 Keramikfragmenten aus Grăniceşti angeführt, bei denen die Form der Gefäße, zu welchen die Fragmente gehören, festgestellt werden konnte.

2.5.2.2.1. Töpfe (sog. "sackförmige Gefäße") (40,51%). Sie sind aus den Kategorien III (66%) und IIIa (32,84%) und nur sehr selten aus der Kategorie I (1,15%) hergestellt (Tabelle 2, Seite 68). Diese Gefäße gehören zu den hohen Formen; zieht man in Betracht die ganzen Exemplare, die im Verbreitungsgebiet der Gáva-Holihradý Kultur gefunden wurden, so kann man feststellen, daß ihre Höhe ihren Durchmesser meist übertrifft, es gibt nur wenige Ausnahmen (Die genauen Angaben, in Ziffern, bezüglich des Verhältnisses zwischen der Höhe und dem maximalen Durchmesser, sowie zwischen den verschiedenen Bestandteilen der Gefäße, befinden sich im rumänischen Text der Arbeit). Diese Gefäße

kann man im allgemeinen als Allzweckgefäße betrachten, sie dienten zur Vorbereitung und Aufbewahrung der Nahrung und Proviant.

Wir haben drei Typen (mit sieben Varianten) festgestellt (Tafel I.1): **A**, mit oben geraden Wänden, die sich dem Boden zu verengen (**Aa**: Abb. 14; **Ab**: Abb. 15; 16/1-4; 40/1; 54/10; 57/5); **B**, mit leicht doppelkonischem Körper (**Ba**: Abb. 16/5-6; **Bb**: Abb. 17; **Bc**: Abb. 18/1-8; 19/1; 57/1-6); **Ca-b**, kegelstumpfförmige Gefäße (Abb. 19/2-6; 57/2-3). Sehr charakteristisch für diese Gefäße sind die unter dem Rand angebrachten Buckel. Die einzige häufiger auftretende Verzierung ist der unordentlich oder selten der regelmässige Besenstrich. Diese Verzierung kennzeichnet die Gefäße aus Grănicești, Botoșana, Preutești, Volovăț und Siret. Seltener tritt unter dem Gefäßrand eine horizontale Reihe von Fingereindrücken (Grănicești) oder umlaufende zylinderförmige, tiefgehende (nicht durchgehende) Löcher (Grănicești, Volovăț, Botoșana) auf. In nur einem Fall erscheint unter dem Rand des Gefäßes eine waagerechte Reihe von schräg vertieften Linien (Abb. 17/2). Die Fingertupfenleiste, die in Grănicești fehlt, tritt in einem einzigen Fall in Volovăț und sehr selten in Botoșana auf, ist aber sehr häufig in Siliștea Nouă anzutreffen. Diese Verzierung ist auch auf den in Hântești, Liteni, Vornicenii Mici und Zaharești gefundenen Topffragmenten festzustellen. Bezüglich der Dimensionen der Töpfe (der Durchmesser des Mundes) siehe die **Tabelle 3** (Seite 69).

2.5.2.2.2. Schüsseln (33,46%). Sie sind aus den Kategorien II (60,03%), IIIa (25,84%), IV (6,56%) und (7,55%) hergestellt (**Tabelle 4**, Seite 71). Es wurden fünf Typen (und insgesamt 17 Varianten) unterschieden (Tafel I.2): **A**, der einfachste Typus ist kegelstumpfförmig mit breiter Öffnung (**Aa**: Abb. 20/1010; 55/1, 5; 58/6; **Aba**: Abb. 21/1-5; 55/3-4; **Abb**: Abb. 21/6-8; **Ac**: Abb. 21/9-11; **Ad**: Abb. 21/12; 22/1-2; **B**, der Körper ist eher bogenförmig geschwungen als kegelstumpfförmig und hat einen nach oben gerichteten Rand (**Ba**: Abb. 22/3, 5-8; **Bb**: Abb. 22/9-11; 55/3; **Bc**: Abb. 22/17); **C**, mit elegant geschwungenen Wänden und breit auseinandergehendem Rand (**Ca**: Abb. 22/12-15; 23/1; 58/1; **Cba**: Abb. 22/2-3; **Cbb**: Abb. 23/4; **Cca**: Abb. 23/5; **Ccb**: Abb. 23/6-8); **D**, mit nach innen gebogenem Rand (**Da**: Abb. 23/9-13; **Db**: Abb. 58/2, 4-5, 7-8; **Dc**: Abb. 61/2); **E**, tiefe Schüsseln mit breiter Öffnung, bogenförmig geschwungenem Hals und sphärisch-gedrücktem Körper (Abb. 24/1-4). Der Typus **A** (53,38%) herrscht vor, am seltensten sind die Typen **D** (4,85%) und **E** (3,88%). Sehr selten sind die Schüsseln mit Buckeln oder mit horizontal eingebohrten Henkelchen (Grănicești, Preutești, Cucorăni, Siliștea Nouă). Die häufigste in Grănicești festgestellte Verzierung ist der Besenstrich. Auf der Außenseite können horizontale, parallele Kanneluren auftreten (Grănicești, Cucorăni, Siliștea Nouă), auf der Innenseite kommen parallele horizontale oder bogenförmige Kanneluren (Grănicești) vor. Der Schüsselrand kann mit horizontalen oder schrägen Facetten verziert sein. Die spezifische Verzierung der Schüsseln des Typus **E** besteht in vertikalen oder bodenförmigen Rippen auf dem Gefäßbauch (Grănicești).

Diese Gefäße gehören zu den flachen Formen, ihre Höhe ist kleiner als der halbe maximale Durchmesser. Die Häufigkeit der Schüsseln von verschiedenen Größe, ausgedrückt in Prozenten, befindet sich in der **Tabelle 5** (Seite 73). Man kann feststellen, daß einige Varianten lange Reihen bilden, während andere nur in bestimmten Größen

hergestellt wurden. Die Mannigfaltigkeit der Typen sowie der Größen der Gefäße zeugt von der verschiedenen Gebrauchssphäre der Schüsseln (die Zubereitung und Aufbewahrung der Nahrung sowie zum Servieren der Speisen).

2.5.2.2.3. Doppelkonisch-bauchige Gefäße (9,51 %) Sie sind in der Fachliteratur viel umstritten und werden auch Urnen vom Typus (Pseudo) (Proto) Villanova oder "Amphoren" genannt¹³⁷). Der Großteil davon ist aus der Kategorie I (86,01%) hergestellt, der Rest aus der Kategorie V (13,98%). Wir haben drei Haupttypen (mit fünf Varianten) unterschieden (Taf. II.3): **A**, die häufigsten Gefäße aus Grănicești sind diejenigen mit weit ausladendem Rand, hohem, zylinder- oder leicht kegelstumpfförmig mit engem Boden (Abb. 25/1-4; 26/1-4; 27/1-6; 28/1-8; 40/2; 43/4, 8-9; 45/1; 54/3). Der obere Teil des Gefäßes ist oft mit einer oder mehreren horizontalen Kanneluren verziert, darunter folgt ein Bündel aus 4-6 parallelen, bogenförmigen ("girlandenförmigen") Kanneluren (Grănicești, Botoșana, Volovăț?); **B**, Gefäße mit weit ausladendem Rand und doppelkonischem Körper (**Ba**: Abb. 28/8; 29/3-4; 30A/1-3; **Bb**: Abb. 29/1-2, 5-6; 59/1-7; **Bc**: Abb. 56/6). Der obere Teil ("Hals") ist oft mit horizontalen, parallelen Kanneluren verziert (Grănicești, Cucorăni, Hăntești, Liteni, Moara, Siliștea Nouă). Beide Typen, A und B, können eine hervorspringende Schulter haben, die mit schrägen Kanneluren oder Facetten verziert ist. Es handelt sich im allgemeinen um relativ große, hohe Gefäße, deren Zweck die Aufbewahrung von Flüssigkeiten war. Ihre "Architektur" ist gekennzeichnet auch durch die spezifische Verzierung der jeweiligen Bauteile. **C**, Gefäße mit hohem, zylinder- oder kegelstumpfförmigem Hals und nach außen geschwungenem Rand, mit gerundetem, zum Boden hin verengtem Körper. Meistens ist der ganze Hals mit horizontalen, parallelen Kanneluren bedeckt, während der Bauch mit konischen, stark überhöhten, innen hohlen Buckeln versehen ist, die wiederum von konzentrischen Kanneluren umgeben sind. Ein sehr charakteristisches, in Grănicești gefundenes Fragment (Abb. 29/7) stellt vorläufig den einzigen Nachweis für diesen Gefäßtypus im außerkarpatischen Raum dar.

2.5.2.2.4. Gefäße mit gewelltem Rand (6,25%). Sie sind aus den Keramikategorien II (3,15%), III (5,26%), IIIa (89,36%) und V (2,10%) hergestellt (Tabelle 6). Es können drei Typen (mit sechs Varianten) unterschieden werden (Taf. III): **A**, Töpfe mit geraden Wänden oder mit leicht kegelstumpfförmigem Körper (**Aa**: Abb. 31/1-3; **Ab**: Abb. 31/4-6, Grănicești, Botoșana). Sie können mit kleinen Buckeln versehen und mit Besenstrichen verziert sein; **B**, Schüsseln mit einfachem oder gegliedertem Profil, manchmal im Innern mit parallelen, bogenförmigen Kanneluren verziert, die der gewellten Linie des Randes folgen (**Ba**: Abb. 30B?; 32/2-4; **Bb**: Abb. 32/5; **Bc**: Abb. 32/1: Grănicești. Siehe auch Abb. 51/10-11: Siret); **C**, in der Gruppe der Gefäße mit gewelltem Rand stellen jene mit sphärisch-gedrücktem unteren Teil, der sich in einem relativ langem, geradem oder leicht geschwungenem Hals fortsetzt, den häufigsten Typus dar (Abb. 33-34). Die hervorspringende Schulter kann mit kleinen Buckeln versehen sein. Diese Gefäße können mit Besenstrich, mit Bündeln von wellenartig eingeritzten Linien oder mit einer Reihe kleiner, girlandenförmig angeordneter Löcher verziert sein (Grănicești, Volovăț, Botoșana). Die Varianten **A** und **B** hatten wahrscheinlich dieselbe Funktion wie die vom Typ 1 und 2. Die Gefäße aus der Variante **C** von kleinem und mittlerem Ausmaß, gehören zum Tischgeschirr, sie wurden

wahrscheinlich zur Bedienung von Flüssigkeiten benutzt und eventuell bei bestimmten Zeremonien. In Gräberfeldern (Volovăț) benutzte man sie auch als Urnen oder Beigabegefäße.

2.5.2.2.5. Tassen, Schalen (5,78 %). Sie gehören zur guten und feinen Keramik und sind aus den Kategorien IIIa (31,03%), IV (41,37%) und V (27,58%) hergestellt (Tabelle 7). Die Gefäße weisen eine große Vielfalt auf, es wurden sechs Typen und zwölf Varianten (Taf. IV) unterschieden: A: Abb. 35/1-2; B: Abb. 35/4; Ca: Abb. 35/3, 5-8; Cb: Abb. 56/1; D: Abb. 36/1-2; Ea: Abb. 36/3; Eb: Abb. 36/4; Ec: Abb. 36/5; Fa: Abb. 36/6, 8; Fb: Abb. 36/9; Fc: Abb. 36/7, 10; Fd¹⁶⁶⁻¹⁶⁷). Sie können mit gruppenweise eingeritzten oder tiefgehenden Linien, mit feinen, parallelen, horizontalen, girlandenförmigen oder schrägen Kanneluren, mit horizontalen oder bogenförmigen Löcherreihen verziert sein (Grănicești, Botoșana, Cucorăni, Preutești, Volovăț).

2.5.2.2.6. Becher (1,92%). Alle gehören zur feinen Keramik bzw. zu den Kategorien IV (86,20%) und V (13,79%). Der Typus A hat doppelkonische Form mit deutlich betonter Schulter, die mit kleinen Buckeln oder feinen, schrägen Kanneluren verziert sein kann (Abb. 37/1-7). Ein Exemplar ist mit gruppenweise eingeritzten Linien verziert (Abb. 37/4). der Typus B hat einen kurzen, zylinderförmigen Hals, eine deutlich betonte Schulter und einen sphärischen Körper (Abb. 37/8-9). Die Gefäße sind nicht verziert (Grănicești).

2.5.2.2.7. Unbestimmte Formen. (Tafel V.7). A. Manche Fragmente (1,59%) scheinen zu kleinen und mittelgroßen Gefäßen von guter und feiner Qualität zu gehören (Tabelle 8). Der hohe zylinder- oder leicht bogenförmige Hals sowie der sphärische Körper sind mit feinen Kanneluren verziert (Abb. 38). B. Andere Fragmente (0,33%) gehören zu Gefäßen, die aus feinem Ton hergestellt sind, eine nicht allzu große Form aufweisen, einen länglichen, elegant geschwungenen Körper besitzen und mit Bündeln von schmalen, horizontalen oder bogenförmigen Kanneluren verziert sind (Abb. 39: Grănicești).

2.5.2.2.8. Sonderformen (Taf. II.8; V.8). Aa-b. Wir führen hier zwei kleine Gefäße an, die doppelkonische Form haben und im Gräberfeld von Cucorăni gefunden wurden¹⁷⁵⁻¹⁷⁶), welches die stärksten Übereinstimmungen mit der Lausitzer Kultur in Polen und in der Ukraine¹⁷⁷) aufweist (Abb. 56/2, 5). B. Ebenfalls aus dem Gräberfeld von Cucorăni stammt ein doppelkonisch-bauchiges Gefäß mit weit ausladendem facettiertem Rand. Es ist aus feinem grauem Ton hergestellt. Zwischen Rand und Schulter befinden sich zwei vertikale, breite Bandhenkel (Abb. 56/3)¹⁷⁸). Dieses Gefäß erinnert an die zweihenkeligen Varianten der "Amphoren" oder "Urnen" vom Kyjatice-Typus¹⁷⁹). C. Ein doppelkonisches, niederes Gefäß mit leicht auseinandergehendem Rand. Es ist mit zwei aus je drei schmalen, horizontalen Kanneluren bestehenden Bändern und mit halbzylinderförmigen Buckeln verziert. Der Gefäßbauch kann mit gruppenweise angeordneten schmalen, vertikalen Kanneluren verziert gewesen sein (Abb. 61/1: Moara, Einzelfund)¹⁸⁰). Auch dieses Gefäß erinnert an gewisse Kyjatice- und Gáva-Formen¹⁸¹⁻¹⁸⁴).

2.5.2.2.9. Miniaturgefäße (Abb. 45). In der Siedlung von Grănicești wurden neun Exemplare (0,59) und in Botoșana eines gefunden. Die Gefäße ahmen mehr oder weniger getreu die "großen" Formen nach (Typen 1-5).

2.5.2.2.10. Von den Keramikfragmenten, die zu Gefäßen mit unbestimmter Form gehören, führen wir einige an, A-H: Abb. 41/1-7; 42/1-7) die mit Bündeln von feinen schrägen Kanneluren, mit ovalen oder runden Alveolen, mit halbkreisförmigen Rippen, mit vertieften Buckeln, mit netz- oder bogenförmigen geordneten Besenstrichen, mit eingeritzten Linien oder mit Bändern von parallelen, horizontal oder girlandenförmig angeordneten Löchern verziert sind, und die das Verzierungsrepertoire der Keramik der Grănicești-Gruppe ergänzen.

Die Verteilung der verschiedenartigen Gefäße in den jeweiligen Siedlungen und Gräberfeldern der Grănicești-Gruppe kann in der **Tabelle 9** verfolgt werden. Für die eponyme Siedlung gibt die Tabelle auch die topographische Verteilung der Keramiktypen wider 3 der jeweiligen Komplexe sowie auch der verschiedenen Abteilungen der Siedlung (siehe auch Abb. 1, der Generalplan der Ausgrabungen). Die verschiedenen Gefäßtypen und Varianten der Grănicești-Gruppe wurden in den Tafeln I-V, die Verzierungstypen (1-45) und die Zubehörteile (46-51) in den Tafeln VI-IX synthetisiert. Die Kombinationß von Formen- und Verzierungstypen kann in **Tabelle 10** verfolgt werden. Es ist klar, daß gewisse Verzierungstypen nur bei bestimmten Formen gefunden und diese wiederum sind mit den festgestellten Keramikategorien eng verbunden. Die Zusammengehörigkeit zwischen Form und Verzierung der Gefäße der Siedlung von Grănicești wurde in Einzelheiten, in absoluter Anzahl und Prozentsen illustriert und in **Tabelle 11** widergegeben. Es ist ersichtlich, daß nur 17,83% der Keramikfragmente die zu den festgestellten Formen gehören, verziert sind, und von den gesamten entdeckten nur 7,29%. (Zusammen mit den Zubehörteilen, wie Buckeln, Henkeln usw. können wir von 29,67 bzw. 9,29% sprechen). Gleichfalls muß noch unterstrichen werden, daß die kannelierte Verzierung, Kennzeichen der Frühhalstattzeit, nur auf 6,12% der Keramikfragmente mit bestimmter Form erscheint, und nur auf 1,46% der gesamtgefundenen Fragmente. (Zusammen mit den Facetten ergeben die beiden Ziffern 10, 71, bzw. 2,21%). Die Keramik der Siedlung von Grănicești weist eine große Anzahl von Besenstrich auf (6, 18, bzw. 4,29%), das Vorhandensein der Ritzverzierung und die totale Abwesenheit der Gefäße mit Fingertupfen- oder mit eingeritzten Leisten. Die **Tabelle 12** zeigt endlich die Assoziation der verschiedenen Verzierungstypen in den Siedlungen und Gräberfeldern der Grănicești-Gruppe. Es ist bedeutend daß die Ritzverzierung und der Besenstrich sich nur in bestimmten Fällen mit den eingeritzten- oder Fingertupfenleisten assoziieren. (Die in Siret entdeckte Keramik, die neulich erschien, wurde nicht in Betracht gezogen bei unserer Klassifizierung, konnte aber in den Abbildungen wiedergegeben werden).

2.5.3. Tier- und Menschenstatuetten. In der Siedlung von Grănicești wurden 35 ganze oder bruchstückhafte tierförmige Tonstatuetten gefunden. Die Stücke sind mit viel Geschick geformt, stilisiert und beweisen einen außerordentlich realistischen Sinn, so daß sie die Haupteigenschaften der Tiere zum Ausdruck bringen. Die dargestellte Tierart konnte bei 22 ganzen Stücken oder charakteristischen Fragmenten festgestellt werden. Man unterschied 15 Stück großes (vielleicht auch kleines) Hornvieh, 5 Pferde und 2 Schweine - also nur Haustiere (Abb. 46-49). (Siehe auch Abb. 52/1: eine in der Siedlung von Siret entdeckte Pferdstatuette). Was die **Funktion** der Statuetten betrifft, ist es vielleicht nicht

zufällig, daß von den 35 Stücken 19 (54,29%) aus der Erdhütte 1 und 2, bzw. aus der Umgebung danebenliegenden Feuerstellen stammen. Man kann also eine Beziehung zwischen Wohnung und Feuerstelle einerseits und den Statuetten andererseits voraussetzen. Diese Beziehung sichert diesen Gegenständen eine gewisse Rolle im Glauben und in der Religionsausübung der Gemeinschaft. Somit können die Statuetten als Kultgegenstände angesehen werden, die bei Zeremonien verwendet wurden, welche die Fruchtbarkeit der Tiere und die Vermehrung der Herde sichern sollte¹⁹⁴⁾.

Das Bruchstück eines flachen, länglichen Tongegenstandes mit ausgebreitetem und abgerundetem Ende, der mit einer bogenförmigen (ovalen?) Löcherreihe verziert ist (Abb. 13/2), stellt wahrscheinlich eine anthropomorphe (weibliche) Statuette dar. Ähnliche Stücke sind auch in anderen Gáva-Holihady Siedlungen gefunden worden^{194a)}.

2.6. Lebensweise. Wirtschaft. Im Vergleich zu der unmittelbar vorhergegangenen Periode der Noua-Kultur, die durch Niederlassungen vom Typus der "Ascheanhäufungen" ("Zolniki") gekennzeichnet war, wurde das Leben in der Zeit der Gáva-Holihady-Kultur sesshafter, die Siedlungen wurden beständiger. Die Existenz der Befestigung von Preutești setzt sogar eine Rangordnung der Siedlungen voraus. Doch diese kann erst durch weitere Forschungen genauer beleuchtet werden (siehe auch Maleev, 1987; 1988).

Eine bedeutende Rolle im Leben der Gemeinschaften spielte die Viehzucht, zumal auch die Umweltbedingungen des Gebietes die Entwicklung dieses Wirtschaftszweiges förderten. Die Untersuchung des in Grănicești gefundenen osteologischen Materials erlaubte die Bestimmung folgender Tierarten. Am häufigsten sind die Rinderknochen, danach folgen Überreste von Schafen und Ziegen, dann von Pferden und Schweinen. Hinzu kommt noch der Hund, der durch eine ziemlich große Tierart vertreten war. Das einzige wilde Tier, das mit Wahrscheinlichkeit nachgewiesen wurde, ist das Wildschwein¹⁹⁵⁾. Die in Botoșana gefundenen Schneckengehäuse bezeugen die Verwendung von Weichtieren als Nahrungsmittel¹⁹⁶⁾.

Die Nachweise für die Beschäftigung mit Landwirtschaft sind mittelbarer: Hüttenlehmfragmente, die mit Getreidestroh oder -spreu vermengt sind, Handmühlen aus den Siedlungen, ebenso die aus Hortfunden stammenden oder einzeln aufgefundenen Bronzesicheln. Den einzigen direkten Nachweis stellt vorläufig ein Stück Hüttenlehm dar, das in der Hütte 1 von Grănicești entdeckt wurde und auf welchem sich Abdrücke von Getreidekörnern erhalten haben, die zur Art *Triticum cf. dicoccum* gehören.¹⁹⁸⁾

2.7. Ursprung und Entwicklung. Die Entwicklung der Gáva-Holihady-Kultur im nordöstlichen Karpatenraum ist insbesondere dank der vertikalen und horizontalen Stratigraphie der Siedlung von Mahala bei Czernowitz (Cernovtsy) zu bestimmen. Es wurden hier zwei Phasen dieser Kultur festgestellt, welche durch die Schichten III und IV dargestellt sind, die wiederum eine zur Noua-Kultur gehörende Schicht mit zwei Wohnniveaus (II a-b) überlagern. Die frühe Gáva-Holihady-Phase vom Typus Mahala III, die laut G. Smirnova aus dem 11. Jh. v.u.Z. datiert, ist außer durch die Kanneluren-Keramik auch durch Töpfe und andere mit Besenstrichen, Einritzungen und Löcherbändern verzierte Gefäße und durch das Fehlen der Fingertupfenleiste gekennzeichnet. Von den doppelkonischen-bauchigen Gefäßen ist ein Typus charakteristisch, den wir als 3 A bezeichnet haben. In

der späten Phase, Mahala IV – laut derselben Forscherin fällt sie ins 9.-8. Jh.v.u.Z. – ist die eingeritzte Verzierung unbekannt, der Besenstrich verschwindet fast vollständig, und auf den Töpfen erscheint die Fingertupfenleiste als Verzierung. An die Stelle der Gefässe vom Typus 3 A treten jene als charakteristische Gefässe, die eine ausgesprochen doppelkonische Form haben (Typus 3 B). Wie auch aus dem von G. Smirnova veröffentlichten chronologisch-stratigraphischen Schema hervorgeht, müßte es zwischen den zwei in Mahala bezeugten Phasen eine Zwischenstufe geben²¹⁸⁻²²⁴). Andererseits ist es offensichtlich, daß die Phase Mahala III nicht die älteste Phase der Gáva-Holihrady-Kultur darstellt: es fehlen hier die sogenannten Amphoren mit stark überhöhten, innen hohlen Buckeln, die mit konzentrischen Kanneluren umgeben sind (Typus 3 C in unserer Einteilung), die manchmal auch Amphoren vom Typus Gáva-Lăpuş genannt werden²²⁵).

Auf Grund dieser typologisch-stratigraphischen Daten können die Siedlung von Grăniceşti, wahrscheinlich auch die von Preuteşti und Siret sowie das Gräberfeld von Volovăţ in großen Zügen in die durch die Schicht Mahala III vertretene Phase eingeordnet werden²²⁶). Der vielleicht überraschende Nachweis des Gefäßes vom Typus 3 C in Grăniceşti zeigt nicht nur, daß diese Siedlung vor der von Mahala bestand, sondern weist auch auf die älteste bisher im außerkarpatischen Raum festgestellte Phase der Gáva-Holihrady-Kultur hin. Diese Phase kann wahrscheinlich in die erste Hälfte, oder spätestens gegen Mitte der Hallstatt A - Periode angesetzt werden. Die Verbreitung der Gáva-Holihrady-Kultur in diesem Gebiet erfolgte wahrscheinlich aus der Maramureş- und Lăpuş-Senke her und zog einzelne Elemente der Lăpuş-Gruppe mit. So könnten die Verwandtschaftsbezüge dieser letztgenannten Gruppe mit der frühen Gáva-Holihrady-Kultur (Gefässe vom Typus 1, 2 A und C, 3 A und C, einige Tassenvarianten, der Besenstrich, die Verwendung von Kanneluren und Facetten, das Fehlen der Fingertupfenleiste, die doppelte Farbe einiger Gefässe, gewisse Elemente der für das Hügelgräberfeld von Volovăţ charakteristischen Bestattungssitten usw.) erklärt werden²²⁷⁻²³²).

Was das Gräberfeld von Volovăţ anbelangt, so zeigt das Auftreten eines mit eingeritzter Leiste verzierten Topfragmentes im Hügel 6, daß einige der hiesigen Grabstätten zu einer neueren Phase im Vergleich zu Grăniceşti und Mahala III gehören²³³⁻²³⁴). Das Auftreten der wellenförmigen Ritzverzierung in Botoşana und die Fülle der mit Besenstrich verzierten Keramik, sowie das sporadische Auftreten der Fingertupfenleiste (manchmal in Kombination mit Besenstrich!) weist ebenfalls auf eine Übergangsetappe zwischen den Phasen Mahala III und IV, vielleicht ebenfalls innerhalb der Periode Hallstatt A hin²³⁵⁻²³⁶). Die Festlegung der Anfänge der Grăniceşti-Gruppe in die Periode Hallstatt A kann sich auf das Gußmodell für Tüllenbeile von Siret^{63a}) und auf einige Bronzegegenstände stützen. Wir erwähnen ganz besonders ein Eisenmesser mit Bronzegriff, der mit einer Scheibe und mit horizontalen Rippen versehen und mit Spiralmotiven schön verziert ist und der ursprünglich wahrscheinlich zu einem Bronzeschwert vom Typus Liptau gehörte (Corni, Einzelfund)²³⁷). Diese ältesten Entwicklungsphasen der Grăniceşti-Gruppe können als gleichzeitig mit der Frühphase der Gáva-Kultur in der Theißebene betrachtet werden, wobei eine gewisse Verzögerung im Vergleich zum Entstehungsgebiet zustanden werden muß.

Das Gräberfeld von Cucorăni gehört wahrscheinlich in eine spätere Zeit. Die Merkmale der Bestattungssitten nähern sich stark denen des Friedhofs von Taktabáj in Ungarn; eine Urne aus Cucorăni (Abb. 56/6) besitzt übrigens eine vollkommene Entsprechung aus diesem Friedhof. Das Gräberfeld von Taktabáj, das auf Grund einer Blattbügelfibel in die Periode Hallstatt B 1 gesetzt wird, markiert die späte Gáva-Phase in der Theißebene²³⁸⁾, wo die Entwicklung dieser Kultur im Laufe des 9. Jhs v.u.Z. abgeschlossen wird²¹⁴⁾. Die Entsprechungen aus Polen und der Ukraine für die in Cucorăni gefundenen Lausitzer Gefäße (Abb. 56/2-5) gehören ebenfalls in Hallstatt B²³⁹⁾, so daß das Gräberfeld innerhalb dieser Periode angesetzt werden kann.

Die besten Entsprechungen für die Phase IV Mahala liefert das reiche in Siliştea Nouă gefundene Keramikmaterial, das durch Fehlen der eingeritzten Verzierung, durch äußerste Seltenheit des Besenstrichs (zwei Fragmente), durch die Fülle der mit Fingertupfenleisten verzierten Töpfe, durch ausgesprochen doppelkonische Gefäße (Typus 3 B), sowie durch das Fehlen der Gefäße vom Typus 3 A usw. charakterisiert ist. In dieselbe Spätzeit gehören vielleicht auch die Gefäßfunde (wahrscheinlich aus den Siedlungen) von Hănteşti, Liteni (Gemeinde Moara), Vornicenii Mici, Zahareşti. Einige für die Periode Hallstatt B, einschließlich Ha B 3 (Părâu)²⁴⁰⁾ typische Tüllebeile beweisen ebenfalls das Überleben der Grăniceşti-Gruppe auch in dieser Periode. Diese Spätphase im ausenkarpatischen Raum fällt, wenigstens zum Teil, in die Zeit, die nach dem Ende der Gáva-Kultur in der Theißebene folgt, und sie ist hier zugleich mit dem Auftreten der vorskytischen Gruppe vom Typus Mezicsát, sowie auch mit dem sogenannten "Fundhorizont" Somotor II aus der Ostslowakei und der transkarpatischen Ukraine zu finden²¹⁴⁻²¹⁶⁾.

Für die Endphase der Grăniceşti-Gruppe haben wir keine sicheren Daten. Auf jeden Fall dringt die für die mittlere Hallstattzeit in Rumänien charakteristische und im 8.-7. Jh.v.u.Z. angesetzte Basarabi-Kultur²⁴¹⁾ nur in die südliche Hälfte der Moldauregion ein. Auch in Siebenbürgen ist sie nördlich des Mureş-Beckens nicht nachweisbar. Es kann also angenommen werden, daß sich im Suceava-Hochland sowie in einigen Teilen Siebenbürgens die Entwicklung der Gáva-Holihrady-Kultur auch in diese Periode hineinzieht²⁴²⁻²⁴³⁾. Diese Hypothese wird dadurch gestützt, daß in den späten Schichten einiger Gáva-Holihrady-Siedlungen in Siebenbürgen, z.B. in Teleac, Keramikfragmente vom Typus Basarabi festgestellt wurden, was die teilweise zeitliche Übereinstimmung der beiden Kulturen beweist. Ebenso kann erwähnt werden, daß in manchen späten Gáva-Holihrady-Grabstätten aus der heutigen Ukraine, z.B. in Ostrița neben Czernowitz (Cernovtsy) – von G. Smirnova um die Mitte oder in der zweiten Hälfte des 7. Jhs. v.u.Z. angesetzt – auch Gefäße auftreten, die mit denen in der Siedlung und im Gräberfeld von Şoldăneşti gefundenen übereinstimmen. Die letzteren entsprechen wiederum der Basarabi-Kultur aus Rumänien. Basarabi-Elemente, die durch eine aus Südosten kommende Welle bis nach Westpodolien gelangten, wurden, neben der örtlichen Komponente vom Spät-Gáva-Holihrady Typus auch in der späten "vorskytischen", erst in neuerer Zeit bestimmten Neporotovo-Gruppe nachgewiesen. Ja sogar in der "frühskytischen" Gruppe aus Westpodolien und der Bukowina – ihre Entwicklung beginnt Ende des 7. oder in der ersten Hälfte des 6. Jhs. v.u.Z. – ist neben den Elementen östlichen Ursprungs ziemlich stark die Tradition

der lokalen Kulturen - Gáva-Holihady, Lausitz, Wysocko - spürbar²⁴⁴). Es scheint demnach, daß im nordöstlichen außerkarpatischen Raum eine ähnliche Erscheinung wie zwei Jahrhunderte früher in der Theißebene zu beobachten ist: Bevölkerung, die die Denkmäler der Gáva-Holihady-Kultur geschaffen hatte, ist nicht spurlos verschwunden, ihre Traditionen überleben auch in der "vorskytischen" bzw. "skytischen" Periode.

3. DIE CORLĂTENI-CHIȘINĂU-KULTUR. DIE GRUPPE CORLĂTENI

Diese Kultur, die nicht seit langem der einzige Vertreter des Kulturkomplexes mit **kannelierter Keramik** östlich der Karpaten war, hat sich allmählich im Laufe der Jahre '50-'60 hervorgetan, vor allem auf Grund der stratigraphischen Beobachtungen von Corlăteni, Trușești und Andrieșeni, sowie auch aus den bestehenden Verbindungen mit den Entdeckungen vom Typ Chișinău-Lucașevca aus der Gegend zwischen Pruth und Dnestr¹⁾.

3.1. Das Verbreitungsgebiet der Corlăteni-Gruppe (siehe Karte 3) umfaßt fast alle **geographischen Einheiten** der Moldau, mit Ausnahme der Suceava-Hochebene (die von der Bevölkerung der Grănicești-Gruppe besetzt war), sowie auch der Sereth- und Covurlui-Ebene, die, wie es scheint, noch zu Beginn der Hallstattzeit zu einigen Kulturen (oder Gruppen) aus dem unteren Lauf der Donau gehörten.

3.2. Die Siedlungen. Die einzige **befestigte Siedlung** wurde neulich in Cindești, am östlichen Rand der Vrancea-Vorkarpaten entdeckt²⁻⁴⁾. Die Siedlung befindet sich auf einem ausgedehnten, hochgelegenen Plateau, die von drei steil abfallenden Abhängen umgeben ist. Sie weist mehrere Kulturschichten, aus verschiedenen Zeitaltern, auf. Die erste Festung, ein Erdwall mit dazugehörigem Verteidigungsgraben, wurde zur Zeit der Corlăteni-Bewohnung gebaut und versperrte die südliche Seite des Plateaus, die der einzige Zugang zur Siedlung bildete. Die **offenen Siedlungen** sind sehr verschiedenartig⁵⁻¹²⁾, die meisten befinden sich auf den unteren Terrassen und steigen manchmal hinab bis in die Ebenen der Flüsse, es gibt sie aber auch auf den mittleren und oberen Terrassen, auf Vorsprüngen und Höhen mit guten natürlichen Verteidigungsbedingungen, manchmal auch an Orten, wo zwei Gewässer zusammenmünden.

3.3. Wohnungen. Die bisher entdeckten sind alle Oberflächenbauten; in Lozna wurde eine leichte Vertiefung des Fußbodens (in Vergleich zum antiken Gangsniveau) festgestellt¹⁸⁾. Aus den Daten, die uns zur Verfügung stehen, kann man erfahren, daß es sich um leichte Bauten handelt. Das Gerüst besteht aus Pfählen, Ruten und Schilf, die mit einer oberflächlichen Schicht aus Lehm beworfen sind. Das Vorhandensein der Wohnungen wird meistens aus der Anhäufung von verbranntem Lehmewurf und Asche gedeutet, ohne daß man die Form, Ausmassen oder Inneneinteilung, weder ihren Platz im Plan der Siedlung feststellen kann^{13, 20-21)}. In einigen Siedlungen (Corlăteni, Trușești, Andrieșeni, Lozna) im Inneren der Wohnungen sowie außerhalb wurden auch Herde (vielleicht auch Backöfen) mit Lehmewurf direkt auf Erde, entdeckt¹⁴⁻¹⁵⁾. Es muß noch die Wohnung 4 aus dem nur die Gewichte aus gebranntem Ton gefunden wurden, die im Moment der Entdeckung in einer einigermaßen kreisförmigen Verteilung lagen¹⁸⁾.

3.4. Gräberfelder. Bestattungssitten. Auf Grund der bisher gefundenen Gräbern aus Trifești, Vaslui, Cotu Morii und Iași-Crucea lui Ferent, kann man behaupten, daß die Bevölkerung der Corlăteni Gruppe Brandbestattungen in Urnen betrieb, in Flachgräberfeldern²²⁻³⁰). Die Leichen wurden zusammen mit ihrem Schmuck (Armbänder, Nadeln, Ringe aus Bronze), den sie wahrscheinlich im Laufe ihres Lebens getragen hatten, woanders verbrannt. Die in den Gräbern von Cotu Morii gefundenen Gefäßbeilagen deuten auf den Brauch der Opferdeponierung hin²⁸). Die Gräber sind meistens Einzelgräber, aber auch Doppelgräber (Trifești²²) und vielleicht Iași-Crucea lui Ferent²⁹). Im Falle des Grabes aus Trifești fand man die Asche der Mutter und des Kindes vermischt in vier Gefäßen, die als Urnen dienten. Neben der zwei Brandbestattungen aus dem Gräberfeld von Vaslui, wurden auch zwei Körpergräber gefunden²⁶). In diesen befand sich je ein Gefäß vom Typ Belozerka²⁷). Wir können nicht behaupten, daß diese Gräber zwei Menschen der Belozerka Bevölkerung enthielten, oder sie nur einen Einfluß dieser Kultur auf die Corlăteni-Gruppe beweisen.

3.5.1. Werkzeuge, Waffen, Haushaltgeräte, Schmuckstücke. Die Feuersteinbearbeitung bezeugen die gefundenen Schlagsteine, Klingen und Splitter aus Andrieșeni, Corlăteni, Dănești, Slobozia-Hănești, Valea-Lupului-Iași, Vaslui³¹⁻³⁶). Aus Stein wurden durch Abschleifung Handmühlen (Corlăteni, Valea Lupului), Hammer mit Loch für Stiel (Lozna), Krummesser (Dancu), Schleifsteine (Dănești) und Gussformen (Tîrpești, Valea Lupului) hergestellt³⁷⁻⁴⁴). Was die **Bearbeitung von Knochen** anbelangt, so wurde nur eine Nähnadel mit Loch und eine Ahle (Dănești), ein runder, durchgebohrter Gegenstand (Pogorăști) und ein Wildschweinstossezahn (Vaslui) gefunden⁴⁵⁻⁴⁸). Die letzten beiden Gegenstände wurden wahrscheinlich als Amulette getragen. Die **Gegenstände aus gebranntem Ton** - die Webstuhlgewichte (Lozna, Valea Lupului) und die Spinnwirtel (Dănești, Dodești) - beweisen die Beschäftigung mit Spinnen und Weben. Einige flache Wirtel, verdickt um das Loch herum (Dănești), können als Wagenradmodelle angesehen werden⁴⁹⁻⁵³).

3.5.2. Keramik⁵⁴).

3.5.2.1. Es gibt vorläufig keine Klassifizierung nach objektiv-einheitlichen Kriterien der **Bearbeitungstechnik**, bzw. der Keramikategorien. Weder gibt es eine Statistik der Anzahl der verschiedenen Kategorien der gesamtgefundenen Keramik aus einer Siedlung oder einem Gräberfeld der Corlăteni-Gruppe. Die Autoren der verschiedenen Veröffentlichungen unterscheiden im allgemeinen die feine, gute und grobe Keramik. Das Verhältnis zwischen diesen Kategorien einerseits, der Form und Verzierung der Gefäße andererseits kann nur im allgemeinen festgehalten werden. Wenn wir die verschiedenartigen Farben der Keramik betrachten, können wir dennoch schlussfolgen, daß auch die Töpfer der Corlăteni-Gruppe die komplexen Verfahren der Brennung der Gefäße in oxydierender Atmosphäre und bzw. reduzierender, gut beherrschten⁵⁵⁻⁶¹).

3.5.2.2. Formen und Verzierung. Die gefundene Keramik, aus den verschiedenen Siedlungen, ist nur teilweise bearbeitet und veröffentlicht, so die Wiederherstellung der Formen- und Verzierungsrepertoires ist nur in gewissem Maß möglich, die Häufigkeit der verschiedenen Gefäßtypen kann im Moment nicht statistisch ausgewertet werden⁶²).

In der folgenden Klassifizierung werden wir versuchen die bedeutendsten "Familien" der Gefäße festzuhalten, so wie wir es auch mit der Keramik der Grănicești-Gruppe vorgenommen haben. Wir richteten uns in der Festlegung der Typen und Varianten nach der Gestalt der Wände des Gefäßes, die Gliederung des Profils, die Art und Weise der Modellierung des Gefäßrandes und -bodens. Die verschiedene Typen werden, je nach Möglichkeit, durch ganze oder zusammengestellte Gefäße sowie charakteristische Profile verbildlicht.

3.5.2.2.1. Töpfe (sog. "sackförmige Gefäße"). Sie sind im allgemeinen nicht sorgfältig ausgearbeitet, es gibt aber auch einige Exemplare aus feiner, qualitätvoller Tonmasse und sogar mit glänzenden Außenseiten (Andrieșeni, Ilișeni)⁶³. Wir haben folgende Typen und Varianten unterschieden: **Aa-d, Ba-b, Ca-b, D, E** (siehe Taf. X/1-12)⁶⁴⁻¹²¹. Diese Gefäße gehören zu den hohen Formen: außer dem Typ E, die Höhe ist größer als der maximale Durchmesser der Gefäße. Die Töpfe sind unter dem Rand mit waagrecht (und selten senkrecht) stehenden, einfachen-, eingeschnittenen- oder Fingertupfenleisten verziert. Im Nordosten der Moldau (Ilișeni, Lozna), kann diese Verzierung zusätzlich von horizontalen, tief- oder durchgehenden Löcherreihen begleitet werden. Als Zubehörteile findet man noch platte ("zungenförmige") oder runde, sphärenförmige oder leicht kegelförmige Buckel.

3.5.2.2.2. Schüsseln. Sie sind aus guter und feiner Tonmasse hergestellt, ihre Oberflächen sind fein verarbeitet und poliert. Diese Gefäße gehören zu den flachen Formen: in den erforschten Fällen ergibt die Höhe nicht die Hälfte des maximalen Durchmessers (siehe Taf. X/13-64)¹²²⁻²¹⁵. **A:** Gefäße mit einfacher, kegelstumpfförmiger (**Aa**) oder geschwungener Form (**Ab**). Die Variante **Ac**, vertreten durch ein einziges Gefäß, hat vier spitzförmige Erhebungen, von ungefähr 1 cm Höhe, am Rande des Gefäßes (Abb. 63/7). **B:** Gefäße mit geschwungenem Körper und weniger hervorstehendem Rand (**Ba**) oder höherem, nach oben gerichtetem Rand (**Bb**). Am häufigsten sind die Schüsseln mit mehr oder weniger nach innen gebogenem Rand (**Ca-b**). Der Typ **D (a-b)**, tiefer, mit gut umrissenem Körper und ausladendem Rand, wird nur durch zwei Gefäße vertreten, die in dem Vorkarpatengebiet entdeckt wurden (Abb. 66/9; 69/7). Die Schüsseln können auf der Aussenseite parallele, waagerechte und nur selten senkrechte oder schräge Kannenlüren haben. Das zickzackige Linienband findet man nur in einem Fall (Abb. 67/8). Das Innere der Schüsseln ist nur selten verziert, mit parallelen, waagerechten, bogenförmigen oder senkrechten Kannenlüren (Abb. 63/7; 69/7). Als Zubehörteile haben die Schüsseln (manchmal eingebohrten) Buckeln, die sich bei den Varianten **Ca-b** mit den waagrecht-parallelen Kannelüren zusammentun und die untere Grenze der Verzierungszone markieren.

3.5.2.2.3. Doppelkonisch-bauchige Gefäße. Vom Standpunkt der Bearbeitungstechnik her gesehen, gibt es eine Vielfalt solcher Gefäße; wir treffen hier die ganze Farbenreihe an: von schwarz bis zu gelblich-rötlich sowie auch zweifarbige Gefäße (die innere Farbe verschieden von der äußeren). Die Oberfläche der Gefäße ist im allgemeinen geglättet und poliert. Ausgehend von den wenig ganzen oder zusammengestellten Gefäßen (fast alle mit einzigartigen Merkmalen) können wir uns vorläufig nur folgende Klassifizierung erlauben (siehe Taf. XI/1-7)²¹⁶⁻²⁶¹. **A:** hohe doppelkegelstumpfförmige Gefäße. **Aa:** Gefäße

mit klar gegliederter Gestalt, gut herstehende Schulter, unverziert und ohne Zubehörteile; **Ab**: Gefäße mit ausdrücklicherer doppelkegelstumpfförmigen Form, mit waagerechten Kannelüren am Hals, schrägen oder senkrechten an der Schulter verziert, und mit doppelten Buckeln versehen, von denen die oberen nach oben gerichtet und unteren nach unten. **Ac**: Gefäße mit weniger gegliedertem Profil, mit waagerechten Kannelüren am Hals verziert und mit abgeplatteten Buckeln unter dem maximalen Durchmesser, versehen. Die Variante **Ad** weist eine fühlbare Änderung der Struktur auf, und verkündet einen Gefäßstyp, der eher für eine spätere Periode charakteristisch ist. **B**: niedere, breite, doppelkegelstumpfförmige Gefäße mit weit nach außen gebogenem Rand und ein niederer schmaler Fuß. Der obere Teil ist reich verziert mit waagerechten, parallelen Kannelüren, die hervortretende Schulter hat schräge Kannelüre, unterbrochen von hervorstehenden doppelten Buckeln. **Ca**: Gefäße mit kurzem, leicht ausladendem Rand, der obere Teil ist kugelförmig und mit waagerechten, parallelen Kannelüren versehen, der untere Teil ist kegelstumpfförmig und endet in einem niederen schmalen Fuß. Die beiden Teile des Gefäßes werden von einem hervorhebenden Band geteilt, das sich unter dem maximalen Durchmesser befindet und mit schrägen Kannelüren verziert ist, die von vier doppelten Buckeln unterbrochen werden. **Cb**: eine fortgeschrittenere Variante des vorigen Typs ist ein Gefäß, das in dem zweiten frühhallstattzeitlichen Wohnniveau von Corlăteni gefunden wurde. Das Gefäß hat eher einen bauchigen als doppelkonischen Körper, mit breiter Öffnung und kurzem, kaum hervorhebendem, leicht ausladendem Rand. Das Gefäß ist nicht verziert, es hat nur vier abgeplattete, nach unten gerichtete und unter dem maximalen Durchmesser angebrachten Buckeln.

3.5.2.2.4. Tassen, Schalen (Taf. XI/8-18)²⁶²⁻²⁸⁵. Sie sind aus guter und feiner Tonmasse gearbeitet, meistens mit polierter Oberfläche in allen Farben von schwarz bis gelblich-rötlich. Es gibt eine Vielfalt von Formen, die Anzahl der vertretenden Gefäße ist aber klein, außer denen vom Typ A. **A**: der meist verbreitete Typ und zugleich der charakteristischste für die Corlăteni-Gruppe sind die niederen Tassen, mit großer, ovaler Öffnung, leicht nach innen gebogen an der Henkelseite und mit Umbo am Boden. Der stark erhobene Bandhenkel auf dem unteren Teil ist mit feinen horizontalen Kannelüren verziert, die wurden oft durch schmale, schräge Kannelüren verlängert. Diese Gefäße wurden nicht nur zum Trinken, sondern auch zum Schöpfen benutzt. Andere Tassen mit hoch erhobenem Henkel haben ein einfaches, halbkugelförmiges Profil (**B**) oder einen kugelförmigen Körper mit leicht nach außen gebogenem Rand und gedehnten S-förmigem Profil (**E**) **D**: Tassen mit kugelförmigem Körper mit mehr oder weniger hervorstehenden Schulter und kurzem, zylinderförmigem Hals. Der Henkel verbindet die Schulter mit dem unteren Teil des Gefäßes. Die Schulter dieser Tassen kann durch eine schmale horizontale Kannelür unterstrichen werden, oder durch eine Reihe von waagerechten Grübchen. Am Bauch findet man schräge oder senkrechte Kannelüren. Hierher kann man wahrscheinlich auch einige Fragmente hinzuzählen, die keine Henkel haben; diese sind kegelstumpfförmig und unverziert (**C**), kugelförmig (**F**, **H**) oder abgeplattet kugelförmig (**G**), mit ausladendem Rand. Die letztgenannten Tassen können Verzierungen mit Facetten am Rand und Schulter (**F**) oder mit waagerechten und senkrechten Kannelüren am Hals und Bauch (**G**, **H**) haben.

3.5.2.2.5-6. Zwei Gefässe mit doppelkonischem-bauchigem Körper und auslandendem Rand können als ein Gegenpaar, von kleineren Ausmassen, zum Typ 3 A angesehen werden. (Taf. XI/19-20)^{286-287.}

3.5.2.2.7. Unbestimmte Formen nur durch Scherben vertreten. Die Scherben gehören zum oberen Teil der Gefässe, die einen doppelkonischen oder bauchigen Körper, mit einem mehr oder weniger nach außen abstehenden Rand hätte haben können (A). Es hätten aber auch kleine Gefässe mit dünnen, geraden oder leicht gewölbten Wänden, sein können (B: Tassen? Becher?). (Taf. XI/21-27)^{288-289.}

3.5.2.2.8. Sonderformen. Gefässe mit kugelförmigem, leicht gedehntem Körper, kurzem, gebogenem, relativ engem Hals und nach aussen gebogenem Rand, vom Typ Belozerka. (Taf. XI/28, Abb. 62/9)^{290-291.}

Die Verzierungstypen und Zubenhörteile, die bei den Gefässen vom Typ Corlăteni angetroffen wurden, werden in den Tafeln XII-XIII dargestellt. Die Assoziation von Formen- und Verzierungstypen kann in der Tabelle 13 verfolgt werden,

3.6. Die Lebensweise der Bevölkerung der Corlăteni-Gruppe weist gewisse Ähnlichkeiten auf mit der, der Grănicești-Gruppe. Vorläufig haben wir keine genauen Daten über die angebauten Pflanzenarten noch über die, die gesammelt wurden. Die osteologischen Funde aus Dănești werfen ein Licht auf die Viehzucht und das Jagen, diese Funde wurden auch statistisch verarbeitet (siehe die Tabelle, Seite 124)^{304-306.} Aus dieser Tabelle ist gleich ersichtlich, daß die Haustiere in überragender Mehrzahl vorhanden waren. Am häufigsten sind die Rinder- und Schweineknochen, beide Tierarten waren von kleinen Ausmassen. Gleich darauf folgen die Schafe und Ziegen, das Pferd (mittlere Grösse) und der Hund (klein). Bei den Rindern fällt die Mehrzahl der jungen Tiere auf, demnach wurden diese Tiere, vor allem, wegen des Fleisches gezüchtet. Bei den Schafen und Ziegen sind es mehr ältere Tiere, sie wurden, wahrscheinlich, mehr wegen der Wolle und Milch gezüchtet. Die wilden Säugetiere (Wildschwein, Aurochs, Hirsch und Fuchs) sind nur durch je ein Exemplar vertreten, was beweist, daß das Jagen nur eine Nebenbeschäftigung für die Bevölkerung der Siedlung von Dănești war.

Eine besondere Beschäftigung findet man bei den Gemeinschaften der Corlăteni-Gruppe aus dem Vorkarpatengebiet; es handelt sich um die Ausbeutung von Salzquellen sowohl im flüssigen Instand als auch durch Kristallisation des Salzes (siehe: Alexianu, Dumitroaia, 1990).

3.7. Das geistige Leben. In all dem gesagten in Bezug auf Bestattungssitten, gibt es auch Hinweise für den Brauch der Opferdeponierungen. Als Beweis kann man die Grube 1 aus der Siedlung von Lozna nehmen; auf dem Grund dieser Grube fand man Brandspuren, Kohlestücke, große Flußsteine, die obere Hälfte eines großen Gefässes, das am Hals mit waagerechten Kannelüren verziert ist, sowie auch das Bruchstück eines kleinen Becher aus feiner Tonmasse^{307.} In dem Torfmoor aus der Nähe der Siedlung von Lozna, wurden in verschiedenen Tiefen zwei Steinhammer (ähnlich mit denen, die aus der Siedlung stammen) sowie auch ein Tüllenbeil vom siebenbürgischen Typ gefunden^{308.} Diese Gegenstände, die wahrscheinlich nicht die einzigen sind, können als Votivdeponierungen angesehen werden^{309.} Man könnte auch dasselbe vom Goldschatz aus Rădeni annehmen;

hypotetisch könnte er der Bevölkerung der Corlăteni-Gruppe zugeschrieben werden (siehe: *infra*).

3.8. Ursprung und Entwicklung. Ausgehend vor allem der Keramik, schrieb die Fachliteratur die Corlăteni-Gruppe den Funden aus Siebenbürgen zu, und gliedert sie zeitlich in die Periode Ha B ein³¹¹⁻³¹³). Die Beziehungen zwischen der kannelierten Keramik aus Siebenbürgen und der aus der Moldau (die letztgenannte ist identisch mit der, die wir jetzt Corlăteni-Gruppe nennen) wurde ausführlich von B. Hänsel besprochen. Er suchte Übereinstimmungen, vor allem, mit der Phase Mediaș I; er glaubte daß der "Horizont" mit kannelierter Keramik aus der Moldau nur eine kurze Episode in der Vorgeschichte des ostkarpatischen Gebietes bildet, später als die Reci-Gruppe und früher als die Phase Mediaș II aus Siebenbürgen. Dieser "Horizont", der unseren Kenntnissen nach relativ spät war (*post* Hallstatt A) wurde dennoch vom deutschem Professor als ein Vertreter der alten Phase der kannelierten Keramik angesehen. Diese endet in der Moldau noch im Verlaufe des XI.Jh., oder, spätestens, Anfang des X.Jh v.u.Z. um den Kulturgruppen Tămăoani und Cozia, mit ritzverzierter, bzw. gestempelter Keramik den Platz frei zu lassen³¹⁴⁻³²⁷).

Wir wissen heute - was für Hänsel nicht klar sein konnte, als er seine Arbeit schrieb³²⁸) - daß das Fehlen der Übereinstimmungen in der Reci-Gruppe und der Phase Mediaș II einerseits und der Corlăteni-Gruppe andererseits nicht einer chronologischen Verschiebung zuzuschreiben ist, sondern, daß die Funde aus Siebürgen und der Moldau zwei verschiedenen Kulturen angehörten: der frühen (Reci) und der späten (Mediaș) Gáva-Holihradý, bzw. Corlăteni-Chișinău³²⁹⁻³³⁸).

Als wir mit einer anderen Gelegenheit, über die Herkunft und Entwicklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen aus dem ostkarpatischen Gebiet sprachen, wiesen wir auf das Vorhandensein einer, aus dem Südwesten des Karpaten-Donauraumes stammenden Komponente der kannelierten Keramik vom Typ Corlăteni-Chișinău, hin. Wir bezogen uns vor allem auf die Gefäße vom Typ 3 Ab, 3 B und 3 Ca, aus unserer aktuellen Klassifizierung, die gute Entsprechungen in den Kulturen am Ende der Bronzezeit und Anfang der Hallstattzeit aus dem Banat, Vojvodina und den Nebengebieten, haben³³⁹⁻³⁴⁰). Heute können wir die Anfänge der Erscheinung dieser Gefäße in der Moldau sowie auch ihre Herkunft beßer bestimmen. Demnach hat die Bronzenadel mit bikonischem Kopf und mit eingeritzten waagerechten, parallelen Linien verziert (Vaslui, Grab 9, Abb. 62/13) gute Entsprechungen in den Bronzefunden von Șpălnaca II und Tășad aus der Periode Ha A 1³⁴¹⁻³⁴²). In dieselbe Zeitspanne fällt auch der Bronzefund aus der Siedlung von Ilișeni - er ist auch der chronologische Aufangspunkt für die zeitliche Eingliederung der Siedlung selbst als auch ihrer Keramik³⁴³⁻³⁴⁴). In demselben Sinne könnten wir auch über die Fibel vom Typ Peschiera aus Rateșul Cuzei sprechen, in wie weit ein Vergleich gemacht werden kann mit ihr und dem Bewohnungs niveau vom Typ Corlăteni der Siedlung³⁶¹). Gleichfalls kann man jetzt behaupten, daß die obengenannten Gefäße und die Keramik der Corlăteni-Chișinău Kultur im allgemeinen, die besten Entsprechungen im Komplex Bodba II-Susani-Beleși II³⁴⁵⁻³⁴⁷), oder, genauer gesagt, in der neulich definierten Kulturgruppe Ticvaniu Mare - Karaburma III aus dem Banat und Nebengebieten haben^{5/15}).

Marian Gumă gliederte diese Gruppe zeitlich in die zweite Hälfte der Etappe Ha A1 und in die Etappe Ha A2 ein^{5/16}). Er stimmte unserer Meinung zu (so auch G.I. Smirnova und O.G. Levițki) und behauptet, daß die Elemente dieser Kulturgruppe "...jene gewesen seien die, wahrscheinlich an der Donaulinie, bis in die ostkarpatische Regionen, in das Gebiet der Erscheinungen vom Typ Chișinău-Corlăteni gelangten..."^{5/17}). Wir können demnach behaupten, daß die "Orientierung" der Corlăteni-Chișinău-Kultur nach Südwesten des Karpaten-Donauraumes war, auch wenn das Wahrnehmen dieser Erscheinung, durch die lückenhaften Kenntnisse der eventuellen "Verbindungsglieder" aus Oltenien und vor allem Muntenien, erschwert wird³⁴⁸⁻³⁵⁶). Jedenfalls, demselben zeitlichen Horizont wie die Ticvaniu Mare - Karaburma III-Gruppe gehören auch die Gruppen Moldova Nouă (im Süden des Banates), Hinova - Balta-Verde (oder Hinova - Male Vrbica, im Süden von Oltenien, Nordosten Serbiens und wahrscheinlich Nordwesten von Bulgarien)^{5/18}), die Vârtop-Gruppe^{5/19}), das flache Brandgräberfeld aus Răureni^{5/20}), die frühhallstattzeitliche Schicht mit kannellierter Keramik von Ghidici^{5/21}), der neben Cârna gefundene Komplex^{5/22}) an, die wenigstens teilweise die "Richtung" der Verbreitung nach Osten der aus dem Banat und Nebengebieten stammende "hallstattischen" Keramik mit kannellierter Verzierung markieren scheinen. Die Funde aus Muntenien, die diese Spuren weiterleiten könnten (Bukarest - Chitila, Cățelu Nou, Meri usw.)^{5/23}) sind, leider, weniger aufschlußreich vom Standpunkt der hier besprochenen Probleme. Um so wichtiger erscheinen uns die Entdeckungen einiger Siedlungen, die zu diesem Horizont gehören, in dem vorkarpatischem Gebiet im Nordosten Munteniens, in Sărata Monteoru und Cârlomanesti³⁵⁷), die die Verbindung herstellen mit der befestigten Siedlung aus Căndești-Vrancea. Die Stratigraphie dieser Siedlung ist sehr wichtig: das Bewohnungsniveau mit kannellierter Keramik vom Typ Corlăteni folgt nach einer Schicht Noua II und hat darüber eine andere frühhallstattzeitliche Schicht, die einer Zeitspanne gegen Ende von Babadag I oder einer Etappen zwischen den Phasen Babadag I und "Babadag II-Stoicani-Cozia" zugeschrieben wurde³⁵⁸). Da auf dieser Stufe die Keramik mit eingestempelter Verzierung noch nicht bekannt ist³⁵⁹), sind wir geneigt zu glauben, daß diese Schicht zu der Phase Babadag I gehört, oder einem entsprechenden Horizont mit ritzverzierter Keramik, die schon in der Periode Hallstatt A existierte³⁶⁰). Auf alle Fälle erklärt diese Aufeinanderfolge der Schichten einerseits die Erscheinung der kannellierten Keramik in der Moldau noch Anfang der Hallstattzeit, andererseits beweist sie, daß die Verengung des Verbreitungsgebietes der Corlăteni-Gruppe schon früh begann, als Folge der Ausbreitung der Bevölkerung des Kulturkomplexes mit ritzverzierter und eingestempelter Keramik, Erscheinung die sich in der Existenzperiode der Babadag II-Phase, bzw. der Cozia- Gruppe verstärken wird.

Da man nach den neueren Forschungen die Anfänge der Corlăteni-Gruppe besser erklären konnte, kann man aber nicht dasselbe behaupten über ihre weitere Entwicklung. Gewisse chronologische Stützpunkte bieten uns einige Funde aus dem Pruth-Dnestr Zwischengebiet an: der Bronzedolch mit parallelen Schneiden vom Typ Belozerka und eine knöcherne Trense mit drei länglichen Löchern (mit Analogien in den Belozerka- und Černošes-Kultur), in Chișinău entdeckt³⁶²⁻³⁶⁶); das Stück einer Bronzefibel vom "sub-

mykenischem" Typ aus Lucașevca stammend³⁶⁷⁾. Auf Grund dieser Entdeckungen können die beiden Siedlungen zeitlich im Rahmen des X-IX. Jh. eingegliedert werden, sie können auch bis ins XI. bzw. VIII. Jh. v.u.Z. reichen³⁶⁸⁾. Die Datierung der Siedlung von Lucașevka ins X-IX. Jh. wird auch durch das Vorhandensein in dieser Siedlung einiger Keramikfragmenten mit gestempelter Verzierung und Inkrustation³⁶⁹⁾ bestärkt; sie beweisen damit die Verbindung und demnach die Zeitgenossenschaft der Corlăteni-Chișinău-Kultur, in dieser Periode, mit den Cozia und Saharna-Solonceni Gruppen³⁷⁰⁾. In diesem Sinne kann man noch erwähnen, dass nicht nur die Oberflächenforschungen³⁷¹⁻³⁷²⁾, sondern auch die Ausgrabungen in Siedlungen der Corlăteni-Gruppe (z.B. Trușești, Prăjeni^{5/28)}) einige Keramikfragmente vom Typ Cozia ans Licht gebracht haben.

Die Entwicklung der Corlăteni-Gruppe (sowie auch der Corlăteni-Chișinău-Kultur selbst) kann demnach entlang einer langen Zeitspanne verfolgt werden, die mehrere Phasen einschliesst, die aber noch nicht genau bestimmt werden können. In die alte Phase (Ha A), mit dem breitesten Verbreitungsgebiet, fallen die Funde von Căndești, Vaslui, Ilșeni und wahrscheinlich Rateșul Cuzei und Trifești. Es scheint, dass die besterforschten Siedlungen: Andrieșeni, Corlăteni (erstes hallstattzeitliche Niveau), Trușești, sowie auch das Gräberfeld von Cotu Morii, zu einer fortgeschrittenen Phase gehörten (Ha B), als ein Teil des Verbreitungsgebietes der Corlăteni-Gruppe (das Gebiet zwischen Sereth und Pruth bis in die Mittelmoldauische Hochebene, einschliesslich) von der Bevölkerung der Cozia-Gruppe besetzt wurde. (Ungefähr um dieselbe Zeit fällt das Gebiet zwischen Răut und mittlere Lauf des Dnestr unter die Besetzung der Saharna-Solonceni-Gruppe). Die letzte Etappe der Corlăteni-Gruppe scheint durch das zweite hallstattzeitliche Niveau der eponymen Siedlung vertreten zu sein, in derselben Phase von Ha B, ohne daß wir behaupten sie hätte nicht in die gleich folgende Zeitspanne hineinreichen können. (Der neuste Periodisierungsversuch der Corlăteni-Gruppe geht von unseren Bemerkungen aus und stimmt mit ihnen, im Grunde überein!^{5/30)}).

4. ÜBER DIE METALLURGIE UND DEN VERKEHR DER METALLGEGENSTÄNDE IM ÖSTLICHEN KARPATENRAUM AM ANFANG DER EISENZEIT

4.1. Die Metallurgie ist gründlich studiert wurden, den Forschern stehen heute zahlreiche Monographien und Aufsätze zur Verfügung, vor allem was die Bronzefundstücke und gewisse Typen von Gegenständen anbelangt¹⁻²⁾. In diesem Kapitel haben wir nur kurz dieses Problem wieder aufgenommen, um das Bild der vorigen Kapitel zu vervollständigen und um einer Einschätzung der Frequenz der Metallgegenstände (Bronze, Eisen, Gold) je nach ihrer Art und Herkunft (Siedlungen, Gräberfelder, Hortfunde, Einzelfunde), willen. Als wir uns dokumentierten, haben wir auch im rumänischen Text alle Funde, aus der frühen und mittleren Hallstattzeit in Betracht gezogen. In dieser Zusammenfassung werden wir uns vor allem auf die Entdeckungen aus der Grănicești- und Corlăteni-Gruppe beziehen.

4.2. Die Bronze. Die Beweise einer lokalen Bearbeitung der Bronze auf dem Gebiete der Moldau am Anfang der Eisenzeit sind sehr spärlich und sehr oft nicht aufschlussreich. Was die Grănicești-Gruppe anbelangt, haben wir nur eine Gußform aus der Siedlung von

Siret, die zum Gießen der Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ diene und für die Ha A 1 Phase charakteristisch ist (Abb. 50/2-3). Ausgehend von diesem Fund hat man die Hypothese aufgestellt, daß es auch im Osten der Karpaten eine Bronzemetallurgie gegeben hat, da man die Kupferbodenschätze dieser Gegend benutzen konnte¹⁰⁾. Der Corlăteni-Gruppe können mehrere Gußformen zugeschrieben werden, ohne ihre genaue Bestimmung festzulegen und ohne einen besonderen chronologischen Wert. Demnach wurden in den Siedlungen von Târpeşti und Valea Lupului-Iaşi Gußformen gefunden zum gießen unbestimmbarer Gegenstände⁶⁾; in Gura Idrici ein Stück einer Gußform zum gießen von Schwerter ebenfalls von unbestimmbarem Typ⁷⁾. In Holboca (wo es auch Spuren von Noua-Besiedlung gibt) wurden vier Gußformenfragmente gefunden: je zwei für Tüllenbeile, bzw. Dolchklingen, ebenfalls unbestimmbarer Typ⁸⁾. Spricht man von der Bronzemetallurgie, so kann man auch die Gußlöffel in Betracht ziehen, die in Grăniceşti (Abb. 13/1) und Horga¹¹⁾ gefunden wurden, sowie auch die Bronzeschlacke aus Holboca und Iaşi¹²⁾.

Die Fundliste umfasst 130 Fundorte in denen Gegenstände aus Bronze gefunden wurden oder Beweise einer Bronzemetallurgie nachweisbar sind (14 Siedlungen, 9 Gräberfelder, 13 Hortfunde, 94 Einzelfunde). Was die Anzahl der Bronzegegenstände anbelangt, so haben wir 297 Gegenstände von verschiedenen Typ aufgeschrieben, von diesen stammen 27 aus Siedlungen, 47 aus Gräberfeldern, 125 aus Hortfunden und 118 aus Einzelfunden (siehe die Tabelle, Seite 145).

Was die Hortfunde anbelangt so können wir annehmen, ausgehend von ihrer topographischen und chronologischen Position, daß die aus Basarabi²²⁾ und Todireşti²⁶⁾ zur Grăniceşti-Gruppe gehörten und die aus Ilişeni¹⁴⁾ und eventuell Budeşti²³⁾, Deleni^{5/44)}, Dersca²²⁾, Doljeşti¹⁷⁾, Jijia^{5/45)}, Pâhneşti²⁴⁾, Ruginoasa-Neamţ^{17, 21)}, Tătărani²⁵⁾ zur Corlăteni-Gruppe. Im Rahmen der Siedlungen und Gräberfeldern der Grăniceşti-Gruppe wurden Bronzegegenstände in Siret, Volovăţ und Cucorăni gefunden und aus Corlăteni-Gruppe in Căndeşti-Vrancea, Dăneşti, Dulceşti-Neamţ, Iaşi-Crucea lui Ferent, Poiana-Neamţ, Prăjeşti, Târpeşti, Trifeşti, Vaslui und, wahrscheinlich, Dodeşti, Rateşul Cuzei.

Für die Bronzegegenstände sind jene aus Siebenbürgen und Mitteleuropa stammenden Typen repräsentativ. Am häufigsten sind die Sicheln und Tüllenbeile von verschiedenem Typ. Die große Anzahl dieser beiden Gegenstandstypen kann man der Tatsache zuschreiben, daß einige von ihnen wahrscheinlich nicht zur frühen Hallstattzeit gehören, sondern sie könnten auch aus der gleich vorhergehenden Periode stammen.

Von den Tüllenbeile (im Ganzen 84 Exemplare) sind die meisten von siebenbürgischem Typ (70 Exemplare von denen 16 zu der östlichen Variante gehören), nachweisbar auf den ganzen Gebiet der Moldau und sie könnten jedwelcher Kulturgruppe Anfang der Hallstattzeit zugeschrieben werden²⁹⁾. Eine Gruppierung bietet der Typ C 4 an (nach der Klassifizierung von M. Rusu²⁸⁾, der nur in der Suceava-Hochebene nachweisbar (Preuteşti, Rotunda, Abb. 78/9), die zum Gebiet der Grăniceşti-Gruppe gehörte. Die besondere Variante, mit drei Rippen im Inneren des typischen Bogens verziert, gruppiert in mittleren Moldau (Dodeşti, und, vielleicht, Şcheia-Iaşi)³⁰⁻³²⁾, könnte der früheren Phase der Corlăteni-Gruppe angehören. Die Tüllenbeile mit halbmondförmigem Rand (nachweisbar in der Zeitspane Ha A-B)³⁹⁾ sind selten in der Moldau und wurden nur in der

Nähe der Ostkarpaten gefunden (z.B. Dumbrăveni³⁷), Tazlău, Abb. 78/2³⁸). Was die Tüllenbeile von anderen Typen anbelangt, nämlich die aus Părhăuți (Abb. 78/6)⁵⁰, Preutești⁴³ und eines aus den Exemplaren von Dumbrăveni (Abb. 78/3)⁵¹, so können sie der Grănicești-Gruppe zugeschrieben werden, und jene aus Bunești⁴⁰, Târgu Neamț⁴¹, Țibucani (Abb. 78/8)⁴⁴, und, vielleicht, 23 August⁴² der Corlăteni-Gruppe.

Von den Sichel⁵³, im Osten der Karpaten, sind die für Siebenbürgen typische Hakensicheln am häufigsten (83 Exemplare). Sie verbreiten sich nach Osten hin bis in das nord-pontische Gebiet und sogar bis in den Kaukasus hin. Dieser Typ kann jedwelcher Kulturgruppe, Anfang der Hallstattzeit, auf moldauischen Gebiet, zugeschrieben werden, sie könnten sogar auf diesem Gebiet hergestellt worden sein. Die Knopfsicheln (angehäuft in der oberen Theißgegend⁵⁴) sind in der Moldau durch 7 Exemplare vertreten, von denen 4 aus dem Hortfund von Ilișeni stammen. Alle stammen aus der nördlichen Hälfte der Moldau (Iași-Ceairu lui Peretz, Stăncești, Șcheia-Suceava), aus dem Gebiet der Gruppen Grănicești und Corlăteni; sie konnten, eventuell, die Gáva-Holihady-Kultur als Vermittler gehabt haben. Die Griffzungensicheln, die aus Mitteleuropa stammen, erscheinen in der Moldau nur in drei Exemplaren, auf dem Verbreitungsgebiet der Corlăteni-Gruppe (Bălțați, die Hortfunde von Ilișeni und Tătărani). Das Vorhandensein dieser drei Sicheltypen in dem Hortfund von Ilișeni könnte ein Beweis für ihre - wenigstens teilweise - Zeitgenossenschaft auf dem Gebiet der Moldau sein.

Was andere, seltener Bronzegegenstände betrifft so fand man auch Tüllenmeisseln und Tüllenhammer in den Hortfunden von Ruginoasa-Neamț und Tătărani⁵⁵⁻⁵⁶, wahrscheinlich aus dem Gebiete der Corlăteni-Gruppe; Griffzungensmesser in der Siedlung von Siret (Abb. 50/4)⁵⁹ und wahrscheinlich in dem Hortfund von Basarabi⁶¹ (Grănicești-Gruppe), sowie auch in Trușești, wahrscheinlich in Verbindung mit der Siedlung vom Typ Corlăteni (Abb. 80/4)⁶³. Ein Griffzungendolch (entdeckt in Trușești, Abb. 80/5)⁶⁶, sowie auch ein Stück eines Griffzungendolches (oder Griffzungenschwertes?) aus dem Hortfund von Jijia, gehören wahrscheinlich zur Corlăteni-Gruppe.

Von den Schwertern sind die Griffzungenschwerter am häufigsten. Das Exemplar aus dem Hortfund von Ilișeni (Abb. 77/20) sowie auch jenes aus Bucium (Abb. 79/1) und Poienesti (Abb. 79/2) stellen Varianten des Nenzingen Typs dar⁷⁰⁻⁷³, und ein Stück eines Schwertes aus dem Hortfund von Ilișeni (Abb. 77/16) hat Ähnlichkeiten mit dem Typus Sprockhoff Ib⁷⁴⁻⁷⁵. Aus Siebenbürgen herkömmlich und wahrscheinlich zur Hallstatt A Periode gehörend, stellen sie wertvolle chronologische Beweise dar, für die frühe Phase der Corlăteni-Gruppe, auf deren Gebiet sie entdeckt wurden⁷⁶. Das Streitmesser, das in Corni gefunden wurde (Abb. 80/2), mit einer Eisenklinge und Bronzegriff (wahrscheinlich gehörte es ursprünglich zu einem Scheibenknaufschwert vom Typ Liptau) hat, so glauben wir, dieselbe Bedeutung für die Chronologie der Grănicești-Gruppe⁸⁰⁻⁸¹. Die Schalenknaufschwerter, die in Marvila (Abb. 79/3 a-b), bzw. in einer unbekannten Ortschaft aus dem heutigen Bezirk Vaslui gefunden wurden, gehören wahrscheinlich zur Etappe Ha B 1⁷⁷⁻⁷⁹, und sie könnten als chronologischer Anhaltspunkt der Eindringung der Bevölkerung der Cozia-Gruppe in die Zentralmoldau angesehen werden. Was die Lanzenspitzen anbelangt, so können nur ein Teil besser datiert werden (z.B. die Exemplare

aus den Hortfunden von Ilişeni, Abb. 77/19, Ha A 1, und Rafaila, Abb. 77/18, Ha B 1 - die letztgenannte könnte zur Cozia-Gruppe gehört hat). Man kann noch bemerken, daß die Lanzenspitzen häufiger in der nördlichen Hälfte der Moldau sind und spärlicher in Mittel- und Südmoldau.

Die Schmuckstücke. Die Fiebel vom Typ Peschiera, die schon erwähnt wurde, könnte in Verbindung bringen zu der Siedlung vom Typ Corlăteni aus Rateşul Cuzei. Eine Bronzespirale, die zufällig in Suceava gefunden wurde, auf dem Gebiet der Grăniceşti-Gruppe, war wahrscheinlich ein Teil von einer Fibel vom Typ Passementerie⁹²⁾ (gut vertreten in den Hortfunden von Bârlad und Rafaila, Abb. 77/2, 17, 21, zeitlich zu Ha B 1 gehörend⁹¹⁾ und der Cozia-Gruppe zugeschrieben). Die Nadeln sind sehr vielfältig. Einige Nadeln⁹³⁻¹⁰¹⁾, sowie auch gewisse Armbänder¹⁰²⁻¹⁰⁸⁾ wurden im Zusammenhang mit den Gruppen Grăniceşti und Corlăteni schon besprochen. Ohrringe wurden im Grab von Iaşi-Crucea lui Ferent (2 Exemplare, Abb. 76/6-7) und in der Siedlung von Prăjeşti (1 Exemplar) gefunden¹¹⁸⁻¹¹⁹⁾ und gehören zur Corlăteni-Gruppe.

Die Bronzegefäße sind sehr selten in der Moldau: ein Stück von unbestimmbarem Typ gehörte zum Hortfund von Basarabi¹²⁰⁾ (Grăniceşti-Gruppe?) und zwei halbkugelförmige Becher (Tassen?) aus den Hortfunden von Păhneşti¹²²⁾ und Tătărani¹²¹⁾, aus dem Gebiete der Corlăteni-Gruppe.

Bronzegegenstände von östlicher Herkunft sind sehr selten in der Moldau am anfang der Hallstattzeit zu finden. Wir könnten uns auf eine Sichel und ein Tüllenbeil mit zwei Henkelchen beziehen (sie bilden einen kleinen Depotfund und wurden in Deleni gefunden)^{5/44)}. Außer diesen zwei Gegenständen wurden im Nordosten der Moldau mehrer Tüllenbeile vom demselben Typ gefunden^{5/45)}, die sowohl zur späten Bronzezeit als auch, eventuell zur Corlăteni-Gruppe gehören^{5/46)}. In derselben Kultur-Gruppe (oder vielleicht zur Cozia-Gruppe) gehört eine "Hacke" (russisch: motyga), charakteristisch für die Belogrudovka- und Černoless-Kultur, Phase I (Abb. 80/6)⁵⁷⁻⁵⁸⁾. Es scheint, daß sich die Bronzegegenstände von östlicher Herkunft gegen Ende der frühen Hallstattzeit und dann in der mittleren Hallstattzeit, vor allem im Südosten der Moldau, vermehren, im Folge gewisser geschichtlichen Ereignisse, die hier nicht beschrieben werden können.

4.3. Das Eisen. Zu dem gesagten über die Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem heutigen Gebiet von Rumänien¹²³⁾, fügen wir noch hinzu, dass Eisengegenstände in allen Kulturgruppen der Moldau Anfang der Eisenzeit gefunden wurden. Was unsere zwei besprochenen Gruppen anbelangt, so können wir folgende Funde aufzählen. Grăniceşti-Gruppe: die Siedlung von Grăniceşti (2 Messer, 1 Ganz und 1 Bruckstück, Abb. 10/1-2), das Gräberfeld von Volovăţ (1 Messer aus dem Hügel 2)¹²⁶⁾, Corni (Streitmesser mit bronzenem Griff und eisener Klinge, die wahrscheinlich nachträglich dazugegeben wurde, Abb. 80/2)¹²⁷⁾; Corlăteni- Gruppe: die Siedlungen von Truşeşti und Lozna (je ein Messer)¹²⁵⁾, die Siedlung von Căndeşti (unbestimmte Eisengegenstände)¹²⁴⁾. Die frühesten Gegenstände (Grăniceşti, Volovăţ, Corni, Căndeşti) können der Phase Hallstatt A zugeschrieben werden. Diese Gegenstände (zu denen auch noch andere hinzugezählt werden können, die auf dem Gebiete von Rumänien entdeckt wurden) sind zum größten Teil zeitgenössisch mit den frühen Eisenfunden aus der Ägäis, von wo die neuen tech-

nologischen Kenntnisse - vielleicht übers Meer - gekommen sind^{5/48}). Zum Unterschied von anderen Gebieten aus Rumänien, können wir in der Moldau (was die besprochene Zeitspanne belangt) keine bestimmte Beweise der lokalen Bearbeitung des Eisens, bringen. Der Typ, die Anzahl, und die Fundbedingungen der Eisengegenstände, die in der frühen und mittleren Hallstattzeit auf dem Gebiete der Moldau gefunden wurden, werden in der Tabelle, Seite 151 angegeben

4.4. Das Gold. Der einzige Fund, der hier angeführt werden kann, ist jener von Rădeni (Bezirk Neamț). Es sind Tassen mit einem oder zwei Henkeln und wurde erst neulich veröffentlicht¹³¹). Die von den Verfasser der Publikation vorgeschlagene zeitliche Eingliederung (XV-X, oder eher XII-X. Jh. v.u.Z.), sowie das Gebiet auf dem sie entdeckt wurden, berechtigt uns den Hort als eine Deponierung zu betrachten, die im Zusammenhang mit den kultischen Sitten der Bevölkerung der Corlăteni-Gruppe steht. Gewisse stilistische Züge in Betracht ziehend, könnte der Schatzfund auch ein Beweis sein für die Beziehungen zwischen der Corlăteni-Chișinău-Kultur und den Cozia- und Saharna-Solonceni Gruppen; dieses würde eine zeitliche Eingliederung des Fundes hauptsächlich ins X. Jh. bedeuten.

5. SCHLUSSFOLGERUNGEN

Das Studium dieser zwei Kulturgruppen, die in diesem Buch vorgenommen wurde, hat nicht nur, so hoffen wir, zu einem bessern Verständnis der Kulturen Gáva-Holihrad und Corlăteni- Chișinău, zu denen sie gehören, beigetragen, sondern auch zu einer nuancierten Kenntnis der Herkunft und Entwicklung der Zivilisation mit kannelierter Keramik im Karpaten-Donauraum, im allgemeinen. Es lohnt sich auch weiterhin das verschiedene Schicksal der Gáva-Holihrad-Kultur in seiner Ursprungsgebiet und ausserhalb der Karpaten zu verfolgen. Wenn man in den letzten Gebieten bis ins VIII-VII.Jh. noch von dieser Kultur sprechen kann, so ist es nicht dasselbe in der Theißebene, wo schon im Laufe des IX. Jh. die "präskythische" Gruppe Mezöcsát einzieht. Die kurze Dauer der Gáva-Kultur im Banat (begrenzt auf Ha B 1 Phase)⁶), genauer gesagt das schnelle Ende dieser Kultur, könnte auch im Zusammenhang mit diesem historischen Ereignis sein. Es ist auch nicht ausgeschlossen, daß die Entdeckung von fortgeschrittener Gáva-Elementen in der Tarnobrzeg-Gruppe der Lausitz-Kultur aus dem Süden von Polen, ebenfalls mit diesem Ereignis zusammenhängt. Gewiß ist, andererseits, daß die Elemente vom Lausitztyp aus derselben Gruppe (Tarnobrzeg) stammend, sowohl in einigen Spätholihrady Monumenten aus der vorkarpatischen Ukraine⁷), sowie auch in der späteren Phase der Grănicești-Gruppe, gefunden wurden, in der letzteren neben einigen Kyjatice-Elementen (Cucorăni)⁸). Wie es auch natürlich ist, hatten die zwei benachbarten Gruppen, Grănicești und Corlăteni, im Laufe ihrer Entwicklung, Verbindung miteinander, gerade wenn die Beweise dafür noch spärlich sind. Wir können dazu erwähnen, dass in der Siedlung der Corlăteni-Gruppe aus Prăjeni, im Süden des Bezirkes Botoșani, Keramikstücke gefunden wurden, die typisch für die Grănicești-Gruppe sind (Schüssel mit gewelltem Rand, ein Gefäßfragment mit Besenstrichverzierungen)⁹). Diese Verzierungen ist, im Rahmen der Corlăteni-Gruppe, auch in Cotu Morii bekannt gewesen¹⁰). Ebenfalls im Gräberfeld von Cotu Morii wurde eine Tasse gefunden¹²), die eine perfekte Ähnlichkeit in dem Friedhof der Grănicești-Gruppe aus Cucorăni hat¹¹)

(vgl. Abb. 56/1 und 75/6). Im demselben Zusammenhang können wir noch erwähnen, daß in der Siedlung der Corlăteni-Gruppe aus Dulcești-Neamț ein Tongegenstand gefunden wurde, der wie eine Spule ist, typisch für Gáva-Holihrady-Kultur, sowie einige Tonkugeln ("Geschosskugeln"), ähnlich denen aus Grănicești¹⁴⁾. In der Siedlung von Prăjeni (sowie auch in anderen, schon erwähnten) wurden auch Keramikscherben vom Typ Cozia gefunden¹³⁾, ein Beweis für die Beziehungen zwischen diesen zwei benachbarten Gruppen und ihren partiellen Synchronismus. Die Cozia-Gruppe war im Osten des Sereth bis in die Zentralmoldau verbreitet, im Zeitabschnitt Ha B. Das Erscheinen der Cozia-Gruppe (sowie auch der Saharna-Solonceni-Gruppe) bedeutet demnach nicht, wie einige Forscher glauben, auch das Ende der Corlăteni-Chișinău-Kultur, sonder nur eine Verengung seines Verbreitungsgebietes (siehe Karte 3).

Die Gáva-Holihrady und die Corlăteni-Chișinău-Kultur, bzw. die Grănicești und Corlăteni Gruppen hatten, so wie wir darlegen versucht haben, auf Grund der stratigraphischen und typologischen Daten, eine langwierige Entwicklung, im Großen und Ganzen, der Zeitspanne Hallstatt A-B entsprechend. Die Entwicklung verlief in mehreren Phasen auch wenn sie noch nicht genau definiert werden können. Das Problem des Unterganges dieser zwei Gruppen bleibt offen, den aufschlussreiche archäologische Veränderungen entwickeln sich auf dem Gebiete der Moldau, im VIII-VII. Jh., vor allem in dem gewesenen Cozia-Gebiet, wo nacheinander die Kulturgruppen Stoicani, Basarabi und Trestiana erscheinen³²⁻³⁴⁾. Diese Veränderungen vollziehen sich, wie es scheint, in einem weiteren historischen Rahmen, in dem verschiedene Kulturelemente verkehren in einem breiten Raum, der sich vor den nordpontischen Regionen, entlang der Donau und seiner Nebenflüsse, bis in die südöstliche Alpenzone und in den Nordwest-Balkan hinzieht³⁵⁾.

Im Unterschied zur späten Bronzezeit, als der Ost- Karpatenraum vor allem unter östlichen Einfluß stand, bemerkt man, in der frühen und mittleren Hallstattzeit, eine starke Wendung nach Westen und Süden, die sich klar zu bekennen gibt in der Veränderung der Lebensweise, des Geisteslebens und in dem archäologischen Nachlaß der Bevölkerung, die Anfang der Eisenzeit auf diesem Gebiet gelebt hat. Die Verbindungen mit der Steppe und der Waldsteppe wurden nicht unterbrochen. Ohne uns auf das, seit einiger Zeit besprochene Rolle des Beitrags des "thrakischen Hallstatt" zur Entstehung und Entwicklung der Belozerka, Belogradovka und Černoles Kulturen⁶⁷⁾, einzugehen, unterstreichen wir das Vorhandensein (wenn auch nur sporadisch) von Elementen dieser Kulturen in den Kulturgruppen von Tămăoani, Babadag I, Corlăteni, Cozia und Basarabi im Osten der Moldau³⁶⁻⁴⁷⁾.

In diesem Kapitel haben wir kurz auch die neueren Meinungen der Forscher aus der Republik Moldau, Ukraine und Rußland erwähnt, die zum grössten Teil mit unseren Schlussfolgerungen übereinstimmen. Gallina Smirnova und Oleg Levițki sind, zum Beispiel, mit unseren Erklärungen zu der Herkunft und Erscheinung im östlichen Karpatenraum der Corlăteni-Chișinău-Kultur einverstanden. Andererseits schränken sie das Gebiet dieser Kultur nur auf den Raum zwischen Sereth und Dnestr ein und behaupten

gleichzeitig, daß ihre Entwicklung schon in der zweiten Hälfte oder Ende des X. Jh. endet, als Folge der Erscheinung auf ihren gewesenen Gebiet der Kulturgruppen Cozia und Saharna-Solonceni, die die Bevölkerung der Corlăteni-Chișinău-Kultur assimiliert hätten⁵²⁻⁵³). Aus Gründen, die wir schon vorher genannt haben, können wir nicht derselben Meinung sein. Was die ethnische Abstammung der frühhallstattzeitlichen Zivilisation aus dem Karpaten-Donau-Balkan-Raum anbelangt, 'so wurde sie, fast einstimmig, zu den thrakischen Völkern gehörend gerechnet⁵⁴⁻⁵⁵). Neulich mahnte uns L. Krušelnicka zur Vorsicht, was die Zurechnung der Gáva-Holíhrady-Kultur zu den "historischen" Thrakern anbelangt⁵⁶). In ihren letzten Werken stellt G. Smirnova die thrakische Herkunft der Gáva-Holíhrady und Corlăteni-Chișinău-Kultur in Frage und hebt die illyrische oder illyrisch-venetische Komponente hervor⁵⁸). Da die geschriebenen zeitgenössischen Quellen fehlen, und nur die archäologischen Daten in Betracht gezogen werden können, so ist es schwer, objektive, einer, der oben genannten Hypothesen vorbehaltlos zuzustimmen oder sie zu widerlegen. Eine einigermaßen befriedigende Antwort, auf diese Frage, kann nur gegeben werden, wenn eine Zusammenarbeit werden könnte, ohne Vorurteile, was die archäologischen, historischen, ethno- linguistischen Daten anbelangt.

Was die Chronologie anbelangt, so haben wir uns bemüht mit einer glaubhaften relativen Chronologie zu arbeiten, und wo es möglich war, absolute Daten zu verwenden, die sich auf direkte Verbindungen mit dem ägäisch-balkanischen Raum stützen. Unumgänglich wurden einige Funde - im Sinne einer relativen Chronologie - im System Reinecke/Müller-Karpe berechnet, da dieses System auch außerhalb des bestimmten Raumes verwendet wird, wir sind uns aber bewußt, daß einige absoluten Daten des Müller-Karpe-Systems, das sich auf die Chronologie von Furumark stützt, nicht mehr gültig sind, in Folge der neuen ägäischen Chronologie, und auch, daß die Klassifizierung der Bronzefundorte nach "Horizonten" oder "Serien" von je einem Jahrhundert, heute veraltet scheint. Die in den letzten 15-20 Jahren erhaltenen Resultate in der Umrechnung der ostmittelmeerländischen Chronologie in die ägyptische Zeitrechnung, berechtigten das Sinken der Daten um ein halbes Jh. im Bezug auf das späte Helladikum, ohne das es vorläufig eine Übereinkunft gibt, betreffend der Folgen in der mittel- und ostmitteleuropäischen Chronologie⁶⁰⁻⁶²). Um so wichtiger erscheint die Entdeckung, auf dem Niveau 13 b der Siedlung von Kastanas einer knöchernen Nadel, kennzeichnend für die Noua Kultur, und im Zusammenhang mit der SH III C frühen Keramik, was berechtigt sie in die erste Hälfte des XII. Jh. einzurechnen. Daraus geht hervor, daß die Komplexe der "Bronzezeit D" (einschliesslich die Noua-Kultur) schon in dieser Zeitspanne existierten und damit konnten jene vom Typ "Hallstatt A" (sowie auch die post-Noua Kulturgruppen mit kannellierter Keramik aus der Siebenbürgischen Hochebene und aus der Moldau) nicht vor der Mitte oder der zweiten Hälfte des XII. Jh. erscheinen. Die Komplexe vom Typ "Hallstatt B" können auch im Zusammenhang mit der Ägäis berechnet werden, angefangen mit dem X. Jh.⁶⁴), es bleibt noch zu überprüfen in wie weit (wenigstens was unsere Gebiete

anbelangt) es berechtigt ist die Phase Ha A in zwei Etappen eizuteilen. Wir werden hier nicht weiter auf die absolute Chronologie der späten Bronzezeit und des Anfanges der Eisenzeit eingehen, wir sagen nur, dass dieses Problem uns auch weiterhin beschäftigen wird, auch wenn die Ergebnisse unserer Bemühungen nicht immer den Erwartungen entsprechen⁶⁶).

Übersetzt von Annamaria László (Kap. 1-2) und Anneliese Porociuc (Kap. 3-5).

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN, TAFELN, KARTEN

- Abb. 1.** Grănicești. Generalplan der Ausgrabungen. Der nördlich von "Gârla cu salcâmi" liegende Schnitt 1 und die Flächen 1-2 wurden auf diesem Plan nicht dargestellt.
- Abb. 2.** Grănicești. Die Flächen 3-4. Die Erdhütten 1-2.
- Abb. 3.** Grănicești. Die Erdhütten 1-2. Profile.
- Abb. 4.** Grănicești. Oben: Fläche 5. Feuerstelle. Unten: die Flächen 7-8 (Detail), die Gruben 8, 10.
- Abb. 5.** Grănicești. Die Fläche 7 (Detail), die Gruben 9-10; Steinanhäufung.
- Abb. 6.** Grănicești. Der Schnitt 8 und die Fläche 18 (Detail). Die Spuren einer ebenerdig errichteten Wohnung (1-2: "Tongewichte" mit Brennsuren).
- Abb. 7.** Grănicești. Der Schnitt 5 und die Flächen 15-16 (Detail). Steinkomplex.
- Abb. 8.** Grănicești. Steinwerkzeuge und Waffen. 1-2: Krummesser; 3, 6: Wetz- und Schleifsteine; 4-5: Schaber.
- Abb. 9.** Grănicești. Feuersteinwerkzeuge und- Waffen. 1-4: dreieckige (Pfeil-) Spitzen; 5-9: Klingen.
- Abb. 10.** Grănicești. 1-2: Eisenmesser; 3-6: Knochenwerkzeuge; 7: Hornknopf.
- Abb. 11.** Grănicești. Massive Tongewichte.
- Abb. 12.** Grănicești. Tongegenstände. 2-6, 8: Spinnwirtel; 1, 7: Wagenradmodelle.
- Abb. 13.** Grănicești. Tongegestände. 1: Gießlöffel; 2: Bruchstück einer Menschenstatuette; 3-4: Kügelchen.
- Abb. 14.** Grănicești. Töpfe ("sackförmige Gefäße") vom Typus Aa. 1, 3: mit Besenstrichverzierung.
- Abb. 15.** Grănicești. Töpfe vom Typus Ab.
- Abb. 16.** Grănicești. Töpfe. 1-4: vom Typus Ab; 5-6: vom Typus Ba. 1: mit Besenstrichverzierung; 2: verziert mit einer waagerechten Reihe von schräg vertieften Linien.
- Abb. 17.** Grănicești. Töpfe vom Typus Bb. 1: verziert mit Besenstrich; 3-4: mit flachen Buckeln; 5: mit runden Doppelbuckeln.
- Abb. 18.** Grănicești. Töpfe vom Typus Bc. 1-2, 5: mit Besenstrichverzierung; 6: mit rundem, waagrecht durchgebohrten Buckel.
- Abb. 19.** Grănicești. 1: Topf vom Typus Bc, mit Besenstrichverzierung und flachen Buckeln; 2-6: Kegelstumpfförmige Gefäße (vom Typus 1C); 2: verziert mit einer waagerechten Reihe der Zylinderförmigen (nicht durchgehenden) Löcher; 3: mit flachen Buckeln; 4: mit Besenstrichverzierung; 5: mit flachen, senkrecht durchgebohrten Buckeln.

- Abb. 20.** Grănicești. Schüsseln vom Typus A. 1, 6: mit Besenstrichverzierung; 3: mit horizontalen parallel Kannelüren auf der Innenseite; 5: mit flachen Buckeln.
- Abb. 21.** Grănicești. Schüsseln vom Typus Aba (1-5), Abb (6-8), Ac (9-11) und Ad (12). 1, 3, 8, 11: mit Besenstrichverzierung; 7: mit horizontalen Kannelüren auf der Außenseite; 10-11: mit horizontalen; 12: mit schrägen Facetten auf dem Gefäßrand.
- Abb. 22.** Grănicești. Schüsseln vom Typus Ad (1-2), Ba (3, 5-8), Bb (9- 11), Bc (17), Ca (12-15). 8-10, 17: mit Besenstrichverzierung; 17: mit schrägen Facetten auf dem Gefäßrand; 9: mit flachen Buckeln.
- Abb. 23.** Grănicești. Schüsseln vom Typus Ca (1), Cba (2-3), Cbb (4), Cca (5), Ccb (6-8), Da (9-13). 2, 6-8: mit Kannelüren auf der Innenseite; 5, 9: mit horizontalen; 4, 10-13: mit schrägen Kannelüren auf dem Gefäßrand; 1: mit flachen, alveolierten Buckeln.
- Abb. 24.** Grănicești. Schüsseln von Typus E. 1, 3-4: mit bogenförmigen oder vertikalen Rippen auf dem Gefäßbauch.
- Abb. 25.** Grănicești. Doppelkonisch-bauchige Gefäße vom Typus A. 1-4: mit horizontalen oder/und bogenförmigen, parallelen Kannelüren.
- Abb. 26.** Grănicești. Doppelkonisch-bauchige Gefäße vom Typus A. 2-4: mit horizontalen und bogenförmigen Kannelüren.
- Abb. 27.** Grănicești. Doppelkonisch-bauchige Gefäße vom Typus A.
- Abb. 28.** Grănicești. Doppelkonisch-bauchige Gefäße vom Typus A, mit horizontalen (7) und vertikalen (8) Kannelüren.
- Abb. 29.** Grănicești. Doppelkonisch-bauchige Gefäße vom Typus B (1-6) und C (7). 3-4: mit horizontalen Kannelüren; 5: mit horizontalen Facetten auf dem Rand; 3-4: mit kleinen, aus innen gedrückten Buckeln; 7: versehen mit konischen, stark überhöhten, innen hohlen Buckeln, die von konzentrischen Kannelüren umgeben sind.
- Abb. 30.** Grănicești. A/1-3: doppelkonisch-bauchige Gefäße vom Typus B, mit horizontalen (1-3) und schrägen (1-2) Kannelüren oder mit verlängerten, schrägen Facetten (3). B/1-5: Schüsselfragmente mit Kannelüren auf der Innenseite.
- Abb. 31.** Grănicești. Töpfe mit gewelltem Rand. 5-6: mit Besenstrichverzierung; 2: mit kleinen, konischen Buckeln; 6: mit kleinen, flachen Buckeln.
- Abb. 32.** Grănicești. Schüsseln mit gewelltem Rand. 2-4: mit Kannelüren auf der Innenseite.
- Abb. 33.** Grănicești. Gefäße mit gewelltem Rand vom Typus C. 3: verziert mit einer Reihe von bogenförmigen Löcher; 5: verziert mit Besenstrich und mit ovalen, länglichen, vertikalen Vertiefungen.
- Abb. 34.** Grănicești. Bruchstücke der Gefäße mit sphärisch - gedrücktem Körper und gewelltem Rand (Typus C). 3, 5: mit Besenstrichverzierung; 3-5: mit kleinen, konischen, einzelnen oder doppelten Buckeln.
- Abb. 35.** Grănicești. Tassen, Schalen. 1-2: vom Typus A; 4: vom Typus B; 3, 5-8: vom Typus Ca. 3, 5, 7-8: mit Kannelüren; 6: mit Ritzverzierung.

- Abb. 36.** Grănicești. Tassen, Schalen. 1-2: vom Typus D; 3: vom Typus Ea; 4-5: vom Typus Eb; 6, 8: vom Typus Fa; 9: vom Typus Fb; 7, 10: vom Typus Fc. 6 (und, vielleicht 8): mit einer feinen, horizontalen Kannelüre; 9: mit einer horizontalen Löcherreihe.
- Abb. 37.** Grănicești. Becher. 1-7: vom Typus A; 8-9: vom Typus B. 5, 7: mit feinen, schrägen Kannelüren auf der Schulter; 4: mit eingeritzten, parallelen, horizontalen und schrägen Linien auf der Schulter; 1, 3: mit kleinen Buckeln; 6: mit kleinen, hohlen, aus innen gedrückten Buckeln auf der Schulter.
- Abb. 38.** Grănicești. Unbestimmte Formen. A: Gefäße mit hohem, zylinder- oder leicht bogenförmigem Hals und mit sphärischem Körper. 5-6: mit schmalen, horizontalen Kannelüren.
- Abb. 39.** Grănicești. Unbestimmte Formen. B: Gefäße mit länglichen, elegant geschwungenen Körper. 1-5: mit parallelen, horizontalen und/oder bogenförmigen feinen Kannelüren.
- Abb. 40.** Grănicești. 1: Topf vom Typus Ab; 2: doppelkonisch-bauchiges Gefäß vom Typus A. 1: mit einer Reihe von horizontalen Fingereindrücke; 2: mit schmalen, horizontalen und bogenförmigen Kannelüren und kleinen Buckeln. 3: Bruchstück einer Schüssel mit horizontalen Kannelüren auf der Außenseite.
- Abb. 41.** Grănicești. Unbestimmte Formen, A-C. 1: Tasse (?) mit Gruppen von feinen, schrägen Kannelüren; 2-3: Gefäße mit sphärischem Körper und bogenförmigen oder horizontalen Löcherreichen als Verzierung; Gefäßbruchstücke mit Bündeln von regelwidrigen (4) oder vorschriftsmässigen (7) wellenförmigen Einritzungen, oder mit bogenförmigen Einritzungsbändern (5-6).
- Abb. 42.** Grănicești. Unbestimmte Formen, D-H. 1: mit halbkreisförmiger Rippe; 2: mit vertieftem, ovalen Buckel; 3-4: mit ovalen oder runden Alveolen; 5-7: mit netz- oder bogenförmigen geordneten Besenstrichen.
- Abb. 43.** Grănicești. Gefäßböden.
- Abb. 44.** Grănicești. Gefäßböden. 8: mit Besenstrichverzierung.
- Abb. 45.** Grănicești. Miniaturgefäße. 1: mit horizontalen, parallelen Kannelüren.
- Abb. 46.** Grănicești. Tierstatuetten. Hornvieh.
- Abb. 47.** Grănicești. Tierstatuetten. Hornvieh.
- Abb. 48.** Grănicești. Tierstatuetten. 1-3: Hornvieh; 4-5: Schweine.
- Abb. 49.** Grănicești. Tierstatuetten. Pferde.
- Abb. 50.** Siret, "Dealul Ruina". Gáva-Holihady-Kultur. 1, 5-6: Gefäßbruchstücke, wahrscheinlich Töpfe ("sackförmige Gefäße") vom Typus A (5), B (6) und C (1). 1: verziert mit zwei parallelen Reihen von Kleinen Buckeln. 2: Gußmodell aus Stein für Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ. 3: Abguß nach dem Gußmodell. 4: Bruchstück einer bronzenen Messerklinge. (Nach N. Ursulescu et al.)
- Abb. 51.** Siret, "Dealul Ruina". Gáva-Holihady-Kultur. Gefäßbruchstücke. 1-2, 4-6: wahrscheinlich Töpfe ("sackförmige Gefäße"); 3: wahrscheinlich Becher; 7-8: wahrscheinlich doppelkonisch-bauchige Gefäße; 9: Tasse oder Schale mit Bandhenkel; 10-11: Schüsseln mit gewelltem Rand. 2, 4-5: mit Besenstrichver-

zierung; 3: mit Ritzverzierung; 7: mit parallelen, bogenförmigen Kannelüren; 8: mit schrägen, parallelen Kannelüren auf dem Bauch; 10-11: mit parallelen bogenförmigen Kannelüren auf der Innenseite. (Nach N. Ursulescu et al.)

- Abb. 52.** Siret, "Dealul Ruina". Gáva-Holihrazy-Kultur. 1: Tierstatuette aus Ton (Pferd). 2-11: Gefäßbruchstücke. 2; Schüssel. 3, 7-8, 10-11: wahrscheinlich doppelkonisch-bauchige Gefäße. 4, 9: wahrscheinlich Becher. 5-6: Töpfe ("sackförmige Gefäße"). 4, 7-9, 11: verzierte mit parallelen, horizontalen (8), horizontalen und bogenförmigen (4, 7), horizontalen und schrägen (9) oder "zickzackförmigen (11) Kannelüren. (Nach N. Ursulescu et al. 1: zugerechnet der Cucuteni-Kultur.)
- Abb. 53.** Siret, "Dealul Ruina". Gáva-Holihrazy-Kultur. 1-19: Profile der Gefäße von verschiedenen Typen. (Nach N. Ursulescu et al.)
- Abb. 54.** Botoşana. Gefäßfragmente vom Typ Gáva-Holihrazy. 2, 6-7, 9: mit Besenstrichverzierung. 3: mit bogenförmigen Kannelüren. 4, 8: mit horizontalen Kannelüren. 10: verziert mit einer horizontalen Löcherreihe, einer Fingertupfenleiste und dem regelmässigen Besenstrich. 11: mit feinen horizontalen Kannelüren und einer Löcherreihe unter dem Bandhenkel. (Nach Silvia Teodor.)
- Abb. 55.** Cucorăni. 1-5: Schüsseln aus dem Gräberfeld der Gáva-Holihrazy-Kultur. 2: verziert mit parallelen, horizontalen Kannelüren auf dem oberen Teil. (Nach Silvia Teodor.)
- Abb. 56.** Cucorăni. Gefäße (1-3, 5-6) und Bruchstück eines Bronzearmrings (4) aus dem Gräberfeld der Gáva-Holihrazy Kultur. 1: verziert mit schrägen, 6: mit horizontalen, parallelen Kannelüren. (Nach Silvia Teodor.)
- Abb. 57.** Siliştea Nouă. Gáva-Holihrazy-Kultur. 1-6: Töpfe ("sackförmige Gefäße"). 4-5: verzierte mit Fingertupfenleisten. Archäologische Sammlung der Universität Suceava. (Forschungen von N. Ursulescu.)
- Abb. 58.** Siliştea Nouă. Gáva-Holihrazy-Kultur. 1-8: Schüsseln. 3, 7-8: mit horizontalen, parallelen Kannelüren auf dem oberen Teil. Archäologische Sammlung der Universität Suceava. (Forschungen von N. Ursulescu.)
- Abb. 59.** Siliştea Nouă. Gáva-Holihrazy-Kultur. 1-7: Bruchstücke der doppelkonischen Gefäße. 2-4, 5: mit horizontalen, parallelen Kannelüren und einer Reihe horizontaler Alveolen (4). 6: mit schrägen, parallelen Kannelüren auf dem Bauch. Archäologische Sammlung der Universität Suceava. (Forschungen von N. Ursulescu.)
- Abb. 60.** Siliştea Nouă. Gáva-Holihrazy-Kultur. 1-11: Gefäßfragmente. 1-9, 11: wahrscheinlich Töpfe ("sackförmige Gefäße"). 1-4: verzierte mit Fingertupfenleisten; 3, 6: mit Besenstrich; 5: mit alveoliertem Buckel; 7: mit einfacher Leiste; 8: mit Alveolen; 9, 11: mit Buckeln; 10: Bruchstück eines Gefäßes mit Bandhenkel. Archäologische Sammlung der Universität Suceava. (Forschungen von N. Ursulescu.)
- Abb. 61.** Gefäße vom Typ Gáva-Holihrazy. 1: Typus 8 C; 2: Typus 2 Dc. 1: Moara; 2: Preuteşti. (Sammlung des Bezirksmuseums Suceava.)

- Abb. 62.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Keramik (1-12, 14) und Bronzenadel (13). 1: Zăpodeni; 2: Prăjești; 3-7: Trifești; 8: Valea Lupului; 9-14: Vaslui (9: Grab 4; 12: Grab 6; 13-14: Grab 9; 10-11: Grab 10). 9, 12: Gefäße vom Typ Belozerka. 1, 3-8: Historisches Museum der Moldau, Iași; 2: Wiederherstellungsversuch nach der von C. Buzdugan und B. Hänsel veröffentlichten Illustration; 9-14: nach Al. Andronic et al.; 4-6: nach Lichtbilder. Die Höhe der Gefäße: 1=0,48; 2=0,29; 3=0,25; 7=0,26; 8=0,73 m.
- Abb. 63.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Keramik. 1-3: Corlăteni; 4: Buhăeni; 5-6: Albești (nach I. Nestor et al.); 7: Negrești (nach G. Coman); 8-10: Trușești (nach A.C. Florescu); 2-3: nach Lichtbilder. 2-6: verschiedene Maßstäbe.
- Abb. 64.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. 1-8, 10-11: Keramik; 9: eiserne Messerklinge; 12: Nähnadel aus Knochen; 13: Bronzenadel; 14: Bronzearmring; 15: Schleifstein; 16: Pfriem aus Knochen; 17: Spinnwirtel aus Ton. 1-3, 7-9, 11: Trușești (nach A.C. Florescu); 4-6, 10, 12-17: Dănești (nach M. Petrescu-Dâmbovița und Emilia Zaharia).
- Abb. 65.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Gefäßfragmente. 1-3: Trușești; 4-16: Andrieșeni. 16: nach Lichtbild (nach A.C. Florescu.)
- Abb. 66.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Keramik. 1-11: Târpești (nach Silvia Marinescu-Bâlcu).
- Abb. 67.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Târpești. 1-4: Bronzenadeln; 5: Bronzemesserklinge; 6, 8-14: Keramik; 7: Gußmodell aus Stein (nach Silvia Marinescu-Bâlcu; 4-5: zugerechnet der Noua Kultur).
- Abb. 68.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Keramik. 1-10: Prăjești (nach B. Hänsel). Maßstab=1:3.
- Abb. 69.** Entdeckungen vom Typ Gáva-Holíhrady (1-3: Hănțești) und Corlăteni-Chișinău (4-12: Poiana Dulcești). 1-7: Keramik; 8-12: Bronzenadeln (nach B. Hänsel). Maßstab=1:3.
- Abb. 70.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Keramik. 1, 3: Grumezoaia; 2: Pâhna; 4: Vișoara; 5: Țuțcani. Bezirksmuseum, Vaslui.
- Abb. 71.** Corlăteni-Chișinău-Kultur. Epureni. Bruchstücke der doppelkonisch-bauchigen Gefäße. 2: mit doppelten Buckeln auf dem Bauch. Bezirksmuseum, Vaslui.
- Abb. 72.** Cotu Morii. Schüsselbruchstück und Henkelschale aus dem Gräberfeld der Corlăteni-Chișinău-Kultur. Archäologisches Seminar der Universität Iași. Forschungen von A. László.
- Abb. 73.** Cotu Morii. Gefäße aus dem Gräberfeld der Corlăteni-Chișinău-Kultur. 1-2, 5: Grab 1; 3-4, 6-8: Grab 2 (nach C. Iconomu und M. Tanasachi).
- Abb. 74.** Cotu Morii. Gefäße aus dem Gräberfeld der Corlăteni-Chișinău-Kultur. 1-4: Grab 3; 5, 9: Grab 4; 6-8: zufällige Funde (nach C. Iconomu und M. Tanasachi).
- Abb. 75.** Cotu Morii. Gefäße aus dem Gräberfeld der Corlăteni-Chișinău-Kultur. Zufällige Funde (nach C. Iconomu und M. Tanasachi).
- Abb. 76.** Iași, "Crucea lui Ferent". Die Beigaben des Grabes der Corlăteni-Chișinău-Kultur. 1-5: Gefäße; 6-7: Bronzeohrringe (nach C. Iconomu und C. Piu).

- Abb. 77.** Bronzegegenstände aus der Depotfunden von Bârlad (1-4), Doljești (5-7, Ilișeni (8-14, 16, 19-20) und Rafaila (15, 17-18, 21). Nach M. Petrescu-Dâmbovița und Gr. Foit. Verschiedene Maßstäbe.
- Abb. 78.** Bronzene Tüllenbeile. Einzelinfunde. 1, 3-4: Dumbrăveni; 2: Tazlău; 5: Siminicea; 6: Părâuți; 7: Căndești-Neamț; 8: Țibucani; 9: Rotunda (nach M. Petrescu-Dâmbovița und M. Ignat). 1, 3-6: verschiedene Maßstäbe.
- Abb. 79.** Bronzeschwerter. 1: Bucium; 2: Poieniști; 3a-b: Marvila (1-2: nach M. Petrescu-Dâmbovița; 3: nach V. Căpitanu und A. Vulpe).
- Abb. 80.** Messer (1, 4), Hakensichel (3), Dolch (5), "Hacke" (6), Lanzenspitzen (7-8) aus Bronze und Eisenmesser mit Bronze Griff. 1: Țigănești; 2: Corni; 3: Liteni; 4-5: Trușești; 6: Bezirk Vaslui; 7: Securiceni; 8: Merești. 1, 4-5: nach M. Petrescu-Dâmbovița; 2-3, 7-8: nach M. Ignat; 6: nach Elvira Ciocea-Safta. 3-5, 7-8: verschiedene Maßstäbe.
- Taf. I.** Die Kulturgruppe Grănicești. Gefäßtypen 1 A-C (Töpfe, "sackförmige Gefäße") und 2 A-D (Schüsseln).
- Taf. II.** Die Kulturgruppe Grănicești. Doppelkonisch-bauchige Gefäßtypen 3 A-C und 8 C.
- Taf. III.** Die Kulturgruppe Grănicești. Gefäßtypen 4 A-C, mit gewelltem Rand.
- Taf. IV.** Die Kulturgruppe Grănicești. Gefäßtypen 5 A-F (Tassen, Schalen).
- Taf. V.** Die Kulturgruppe Grănicești. Gefäßtypen 6 A-B, 7 A-B, 8 A-B (Becher, Unbestimmte- und Sonderformen).
- Taf. VI.** Die Kulturgruppe Grănicești. Verzierungstypen 1-10.
- Taf. VII.** Die Kulturgruppe Grănicești. Verzierungstypen 11-27.
- Taf. VIII.** Die Kulturgruppe Grănicești. Verzierungstypen 28-40.
- Taf. IX.** Die Kulturgruppe Grănicești. Verzierungstypen 41-51. Für die Formen- und Verzierungstypen der Keramik der Grănicești-Gruppe siehe auch die Gefäße, Abb. 50-53 (Siret, "Dealul Ruina"), die wurden nicht in Betracht gezogen bei unserer Klassifizierung.
- Taf. X.** Die Kulturgruppe Corlăteni. Gefäßtypen 1 A-E (Töpfe, "sackförmige Gefäße") und 2 A-D (Schüsseln).
- Taf. XI.** Die Kulturgruppe Corlăteni. Gefäßtypen 3-8 (doppelkonisch-bauchige Gefäße; Tassen, Schalen; sonder- und unbestimmte Formen).
- Taf. XII.** Die Kulturgruppe Corlăteni. Verzierungstypen 1-18.
- Taf. XIII.** Die Kulturgruppe Corlăteni. Verzierungstypen 19-36b. Siehe auch die Gefäße, Abb. 73-75 (Cotu Morii) und 76 (Iași, "Crucea lui Ferenc"), die wurden nicht in Betracht gezogen bei unserer Klassifizierung, und die das Formen- und Verzierungsrepertoire der Keramik der Corlăteni- Gruppe mit neuen Typen und Varianten bereichern.
- Karte 1.** Die geographisch-archäologische Regionen der Moldau.
- Karte 2.** Die Verbreitung der Entdeckungen aus der Periode Hallstatt A-C auf dem Gebiet der Moldau. Die Numerierung entspricht der aus der Fundliste.
- Karte 3.** Die Verbreitung der Kulturgruppen Grănicești (1), Corlăteni (2) und Cozia (3: Siedlungen, 4: Keramikfunde) auf dem Gebiet der Moldau.

DATE DESPRE CERAMICA DESCOPERITĂ LA GRĂNICEȘTI, CUPRINSĂ ÎN ILUSTRAȚIE

După nr. fig, cifra romană indică categoria ceramică, urmată de nr. inventar al fragmentelor ceramice (aflate în colecția Seminarului de Istorie Veche și Arheologie al Facultății de Istorie din Iași). În sfârșit, se indică locul de proveniență a fragmentelor ceramice din cuprinsul așezării (S = secțiune; cas = casetă; L = urme de locuințe de suprafață; B = bordei; gr = groapă; n, g = depunere de pământ negru, respectiv de culoare gălbuie).

Fig. 14. 1. III 956 S 10 n; 2. III 947 S 5 g; 3. III 892 cas 16 g; 4. III 23 S 4 n/g; 5. IIIa 48 cas 13 g.

Fig. 15. 1. IIIa 2132 S 2 n; 2. III 729 S 3 g/n.

Fig. 16. 1. III 938 S 5 n/g; 2. III 264 cas 4 n (B 2); 3. III 633 pass.; 4. III 179 cas 3 n (B 1); 5. III 73 S 4 n/g; 6. III 21 cas 12 g.

Fig. 17. 1. III 910 cas 16 g; 2. III 24 S 4 n; 3. III 727 S 3 n; 4. III 14 cas 12 n/g; 5. III 883 cas 16 g.

Fig. 18. 1. III 41 cas 12 n/g; 2. III 915 L cas 16 n; 3. IIIa 18 cas 12 g; 4. III 887 L cas 16 n/g; 5. III 671 cas 9 n; 6. III 980 L cas 15 n; 7. IIIa 646 cas 6 n; 8. IIIa 751 S 3 g.

Fig. 19. 1. IIIa 52 S 4 g; 2. III 19 cas 12 n; 3. III 49 S 4 n; 4. IIIa 78 cas 8 g; 5. III 36 cas 12 g; 6. III 39 cas 12 n.

Fig. 20. 1. II 636 S 2 n; 2. II 1352 L cas 15 n; 3. V 80 cas 12 n; 4. IIIa 2136 cas 3 n (B 1); 5. III 894 L cas 16 n; 6. IV 100 cas 3 g; 7. III 64 cas 16 g; 8. II 306 cas 14 n (B 2); 9. IIIa 368 S 2 g; 10. IIIa 48 S 4 g.

Fig. 21. 1. II 922 S 7 n; 2. II 416 cas 13 n/g; 3. IIIa 269 cas 4 g; 4. IIIa 242-243 cas 3 g; 5. IIIa 136 cas 3 n (B 1); 6. IIIa 443/617 cas 13 n; 7. II 904 L cas 16 n; 8. II 931 L cas 16 n; 9. II 458 cas 12 n/g; 10. II 937 S 5 n/g; 11. II 55 cas 12 g; 12. V 134 cas 3 n (B 1).

Fig. 22. 1. II 258 cas 4 g; 2. V 339 cas 4 n (B 2); 3. III 2129 cas 3 n (B 1); 4. IIIa 335 cas 4 n (B 2); 5. II 981 L cas 15 n; 6. IIIa 372 S 2 n; 7. V 58 cas 12 n; 8. IIIa 60 S 4 n; 9. IIIa 362 S 2 g; 10. II 1013 S 9 g; 11. IIIa 506 cas 12 n; 12. V 154 cas 3 n (B 1); 13. IV 2004 cas 17 n; 14. V 773 S 3 n; 15. IV 26 cas 12 g; 16. V 1007 cas 19 n; 17. II 61 cas 13 n.

Fig. 23. 1. III 43 cas 13 g; 2. II 940 S 6 g; 3. II 309 cas 4 n (B 2); 4. II 902/967 cas 16/S 9 g; 5. V 881 L cas 16 n; 6. II 232 cas 4 n (B 2); 7. V 404 S 2 n; 8. II 153 cas 3 n (B 1); 9. V 437 cas 13 n/g; 10. V 170 cas 3 n (B 1); 11. V 1011 S 9 n/g; 12. V 162 cas 3 n (B 1); 13. II 958 S 9 n.

Fig. 24. 1. IIIa 743 S 3 g; 2. IIIa 1860 cas 17 n; 3. IIIa 930 S 7 n; 4. IIIa 737 S

3 n.

Fig. 25. 1. I 872/1014-1015 L cas 15-16 n/g; 2. I 683 cas 9 n/g; 3. V 86 cas 9 g;

4. V 87 cas 9 n/g.

Fig. 26. 1. I 1672 S 5 g; 2. V 271 cas 4 g; 3. I 4 cas 13 n; 4. I 6 cas 13 n.

Fig. 27. 1. 2109 cas 3 n (B 1); 2. I 1964 cas 17 n; 3. V 2140 cas 5 n; 4. I 320 cas 4 n (B 2); 5. I 2123 S 9 n; 6. IIIa 697 cas 19 g.

Fig. 28. 1. 1814 L cas 16 n; 2. I 165 cas 3 n (B 1); 3. I 13 cas 12 g; 4. I 406 S 2 n/g; 5. I 261 cas 4 n/g; 6. V 385 S 2 n/g; 7. V 764 S 3 n/g; 8. V 121 cas 3 g.

Fig. 29. 1. I 1132 cas 9 n; 2. I 2139 cas 5 n; 3. I 935 S 6 g; 4. V 901 L cas 16 n; 5. I 649 cas 6 n; 6. I 465 cas 12 g; 7. V 81 cas 9 n.

Fig. 30 A. 1. I 101 cas 3 n (B 1); 2. I 757 S 3 n/g; 3. V 1003- 1005 cas 16/S 8/S 9 n-n/g; 30.B. 1. II 288 cas 4 n (B 2); 2. II 2137 cas 5 g; 3. V 2138 cas 3 n (B 1); 4. II 1986 cas 17 n; 5. II 10 cas 7 n.

Fig. 31. 1. III 371 S 2 n; 2. IIIa 268 cas 4 g; 3. III 83 cas 12 g; 4. IIIa 912 L cas 16 n/g; 5. IIIa 46 cas 13 n; 6. III 138 cas 3 n/g.

Fig. 32. 1. II 696/710 cas 10 n/g; 2. V 2135 cas 3 n (B 1); 3. IIIa 352 S 2 g; 4. IIIa 357 S 2 g; 5. II 976 S 8 g.

Fig. 33. 1. IIIa 1913 cas 17 n; 2 IIIa 2134 cas 4 n (B 2); 3. IIIa 2133 S 2 n/g; 4. IIIa 82 cas 9 n; 5. IIIa 255 cas 4 g; 6. IIIa 909 L cas 16 n; 7. IIIa 70 cas 12 g.

Fig. 34. 1. IIIa 192 cas 4 n (B 2); 2. IIIa 2121 cas 14 g; 3. IIIa 34 cas 12 g; 4. IIIa 329 cas 4 n (B 2); 5. II 713 cas 10 n/g.

Fig. 35. 1. V 79 cas 9 n; 2. IV 950 cas 18 g; 3. IV 921 S 7 n; 4. IIIa 700 cas 10 g; 5. IV 193 cas 4 n (B 2); 6. V 699 cas 10 g; 7. V 744 S 3 n; 8. IV 928 S 7 n.

Fig. 36. 1. IIIa 389 S 2 n; 2. II 42 S 4 n; 3. IIIa 917 cas 15 g; 4. IIIa 32 S 3 n; 5. IV 274 cas 4 n (B 2); 6. V 895 cas 16 g; 7. IIIa 7 cas 12 n; 8. IV 460 cas 12 n/g; 9. V 2122 cas 17 n; 10. IV 301 cas 4 n (B 2).

Fig. 37. 1. IV 2120 S 8 n/g; 2. IV 747 S 3 n; 3. II 923 S 7 n; 4. IV 908 L cas 16 n; 5. IV 393 S 2 n; 6. IV 84 cas 13 n; 7. II 522 cas 12 n; 8. IV 620 S 4 n; 9. V 677 cas 9 g.

Fig. 38. 1. IV 1038 S 9 n; 2. IV 40 cas 12 g; 3. IV 1929 cas 17 n; 4. V 334 cas 4 n (B 2); 5. I 717 cas 10 g; 6. V 662 cas 9 n.

Fig. 39. 1. V 913 L cas 16 n; 2. I 771 S 3 g; 3. V 954 cas 19 n; 4. V 11 cas 10 n; 5. I 896 L cas 16 n.

Fig. 40. 1. I 1818 L cas 16 n; 2. V 28 cas 12 n/g; 3. IV 2145 pass.

Fig. 41. 1. V 1795 cas 16 g; 2. IIIa 2144 cas 9 n; 3. IIIa 919 L cas 16 n; 4. II 916 cas 10 n; 5. II 2006 cas 17 n; 6. IIIa 2142 cas 17 n; 7. IIIa 116 cas 3 n (B 1).

Fig. 42. 1. IIIa 2143 cas 9 n/g; 2. IIIa 1981 cas 17 n; 3. IIIa 1904 cas 17 n; 4. IV 1388 L cas 15 n; 5. I 962 S 9 n; 6. III 402 S 2 n; 7. III 88 cas 13 g.

Fig. 43. 1. III 519 cas 12 n; 2. III 494 cas 12 n; 3. V 210 cas 3 n (B 1); 4. I 197 cas 3 n (B 1); 5. II 201 cas 3 n; 6. II 514 cas 12 n; 7. III 1290 cas 10 n/g; 8. I 592 S 4 n/g; 9. I 395 S 2 n.

Fig. 44. 1. IIIa 596 S 4 n; 2. IIIa cas 3 n; 3. IIIa 194-196 cas 3 (B 1); 4. II 462 cas 12 n; 5. III 492 cas 12 n/g; 6. II 308 cas 4 n (B 2); 7. II 523 cas 12 n; 8. II 500 cas 12 n.

Fig. 45. 1. IIIa 1373 L cas 15 n; 2. III 929 S 7 n; 3. IIIa 2141 cas 14 n; 4. III 679 cas 9 n; 5. IIIa 2124 cas 4 n (B 2); 6. III 2146 cas 4 n; 7. IIIa 2125 S 2 n; 8. IIIa 2147 cas 3 n (B 1); 9. III 687 cas 9 n.

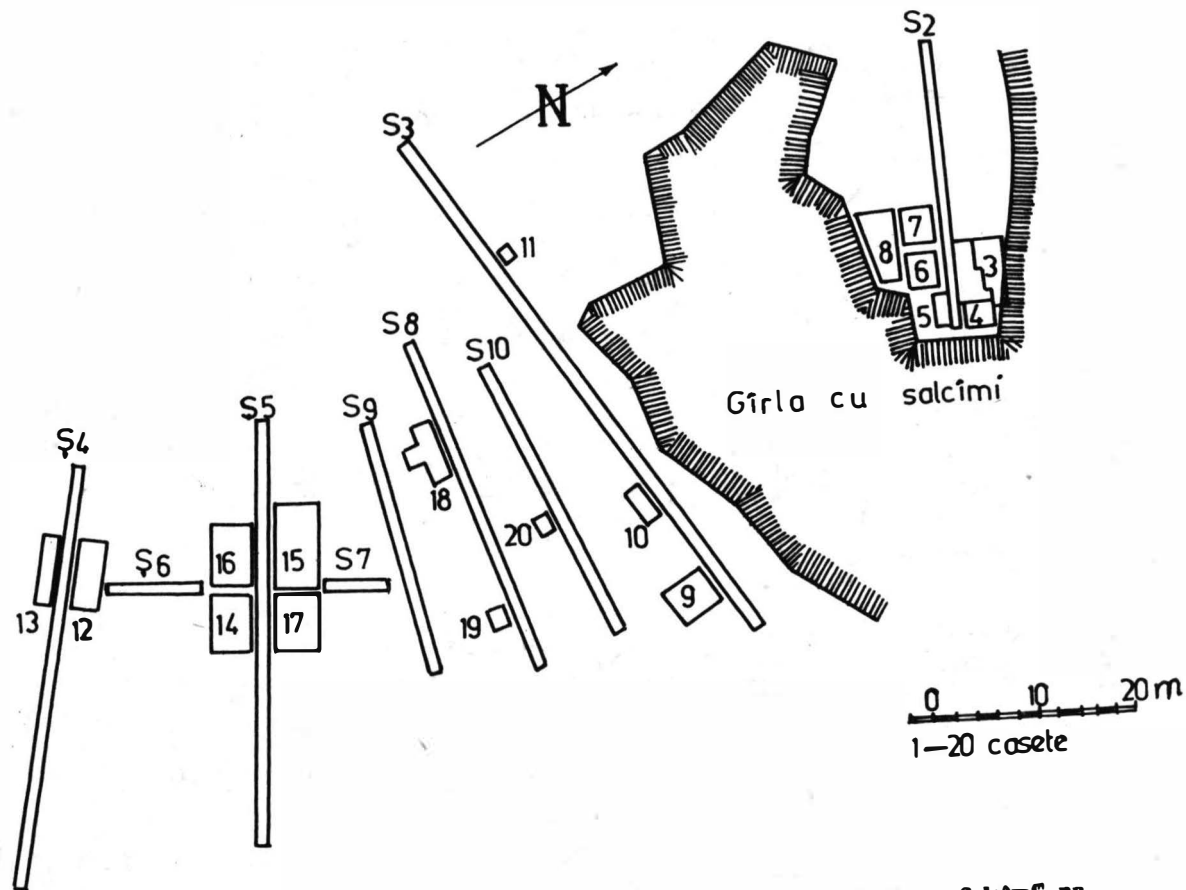

Fig. 1. Grănicești. Planul general al săpăturilor. (Ș 1 și casele 1-2, săpate la N de "Gârle cu Salcâmi", nu sunt figurate pe acest plan).

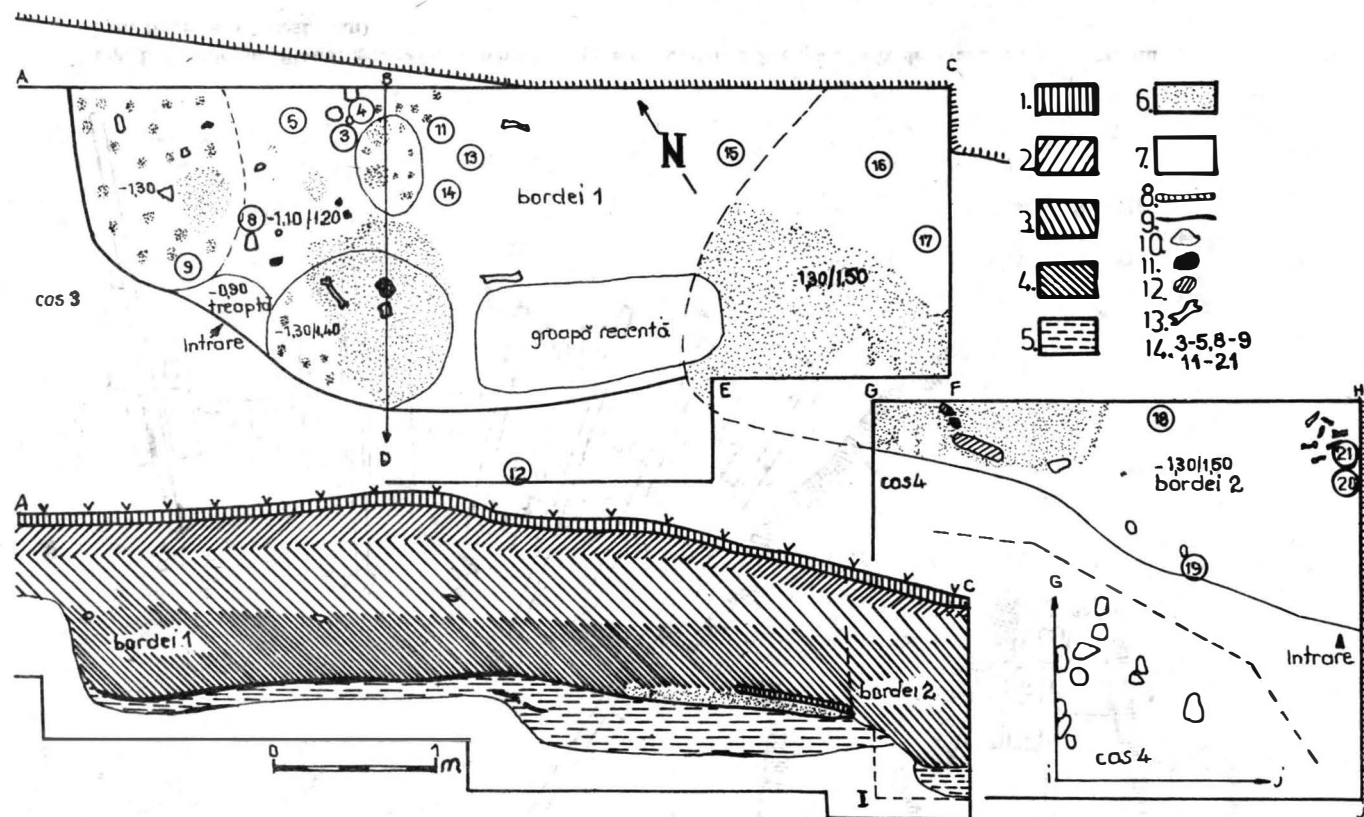

Fig. 2. Grănicești. Casetele 3-4. Bordeiele 1-2. 1: sol vegetal; 2: sol cafenju deschis nisipos; 3: sol negru mazăres; 4: umplutură bordel; 5: sol argilos; 6: sol cenușos cu urme de arsură; 7: sol viu; 8: depunere de lut; 9: strat de arsură; 10: pietre; 11: lipituri de vatră; 12: chirpic; 13: oase de animale; 14: obiecte: 3-5, 8, 11-15, 17, 19-21 statuete zoomorfe; 9: vas miniatURAL; 16: obiect din lut ars; 18: obiect din os.

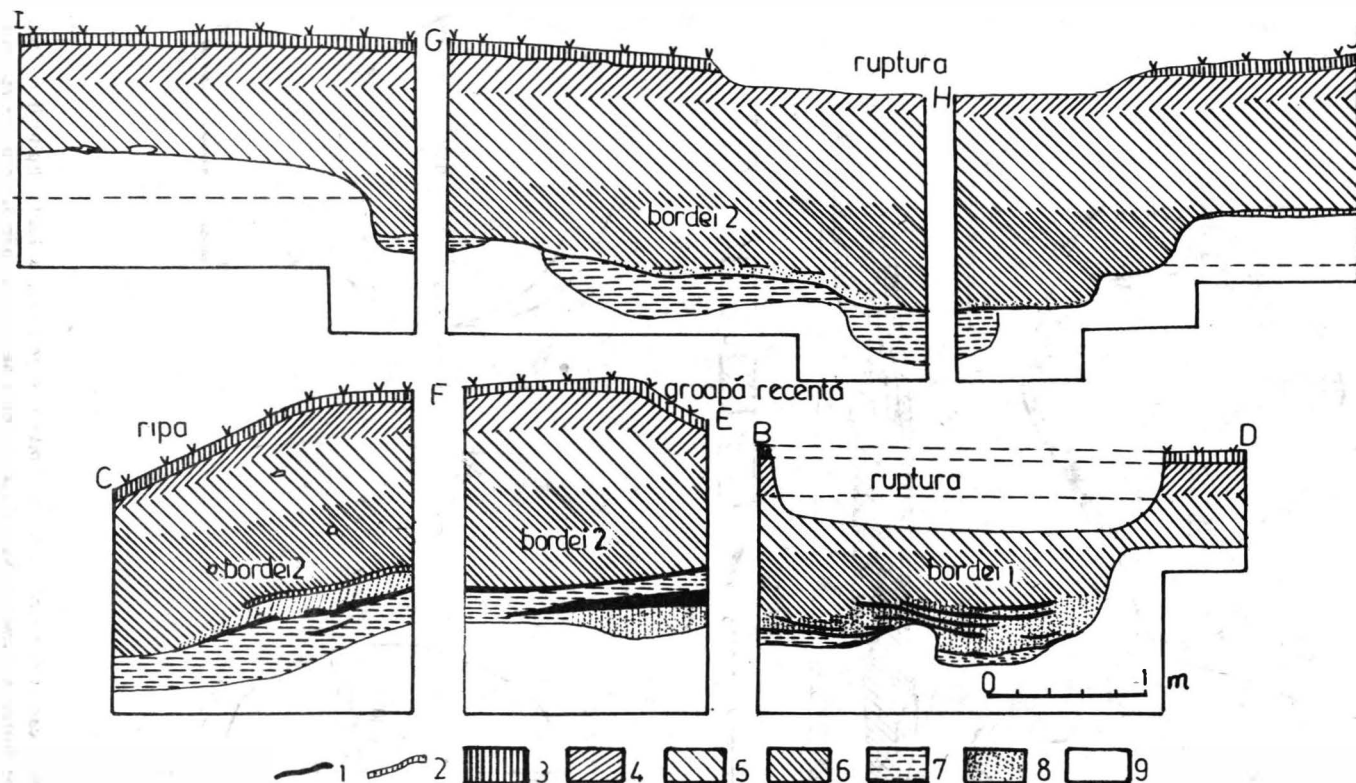

Fig. 3. Grănicești. Bordeiele 1-2. Profile. 1: strat de arsură; 2: depuneri de lut; 3: sol vegetat; 4: sol cafeniu deschis nisipos; 5: sol negru mătăros; 6: umplutură bordei; 7: sol argilos; 8: sol cenușos cu urme de arsură; 9: sol viu.

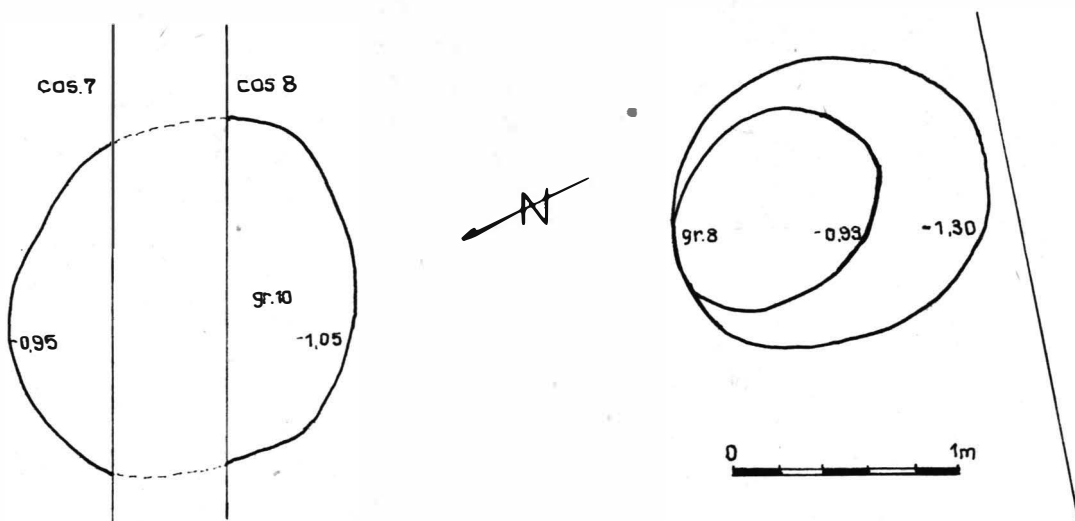
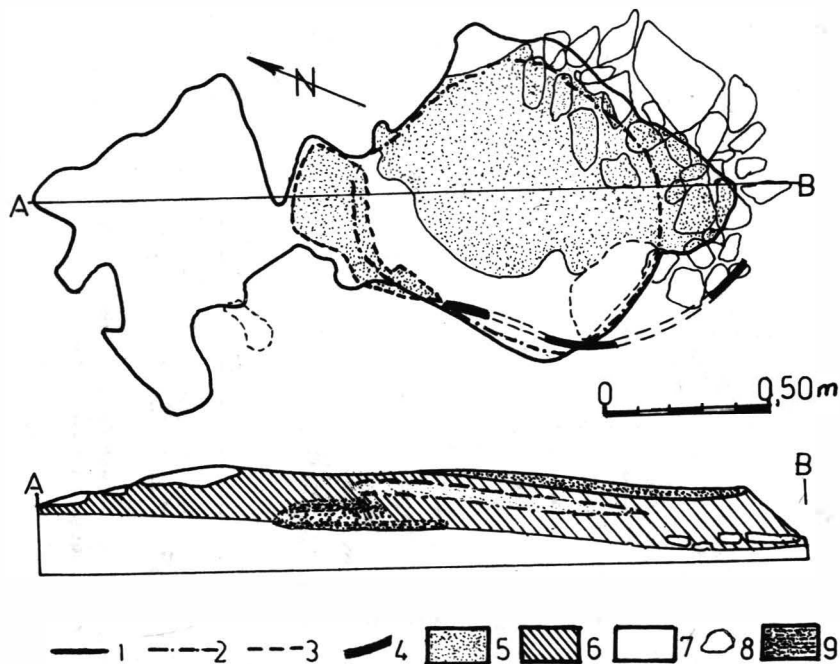

Fig. 4. Grănicești. Sus: caseta 5. Vatră. 1: limita lipiturii superioare; 2: limita lipiturii mijlocii; 3: limita lipiturii inferioare; 4: lipituri verticale; 5: suprafață originală de vatră; 6: pământ cenușos cu urme de arsură din structura vetrei; 7: sol viu; 8: pietre; 9: urme de arsură. Jos: casetele 7-8 (detaliu), gropile 8, 10.

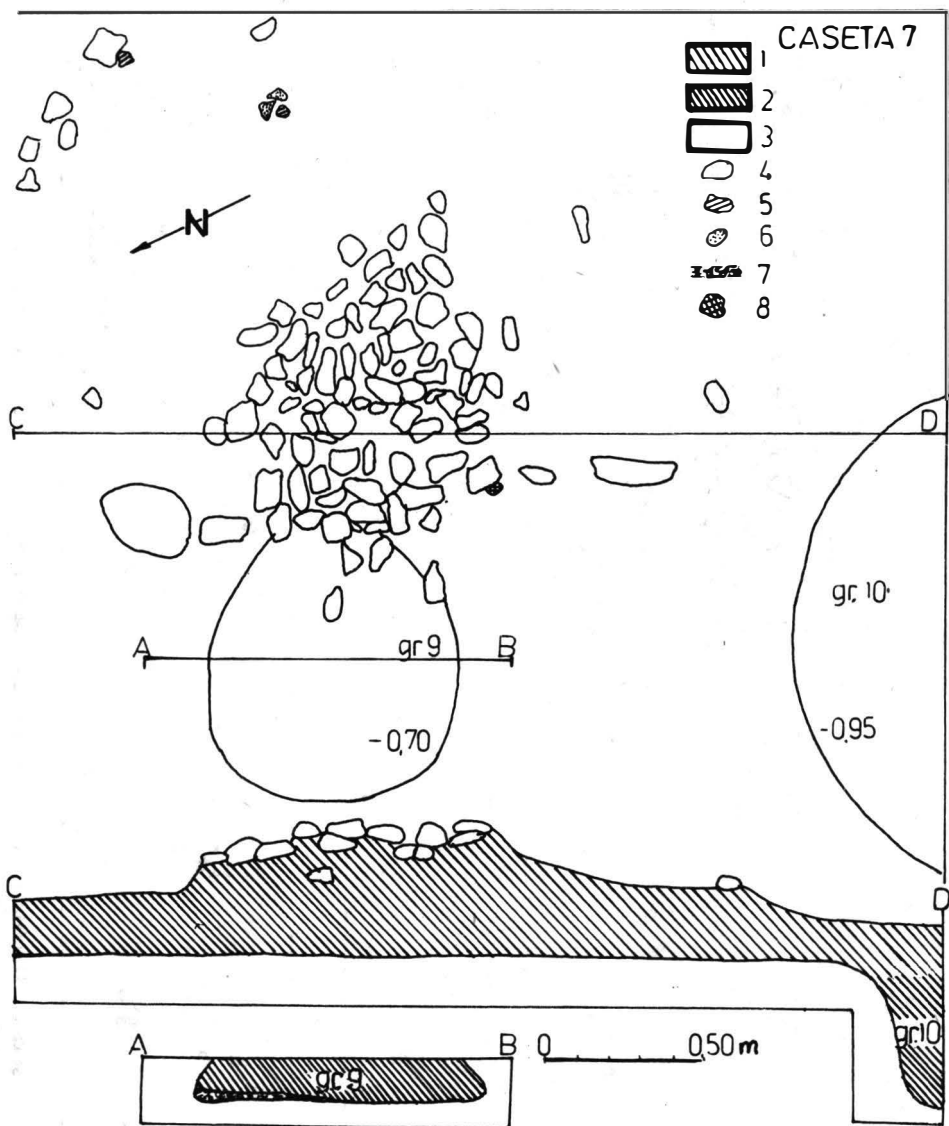

Fig. 5. Grănicești. Caseta 7 (detaliu), gropile 9-10; aglomerare de pietre. 1: pământ negru măzăr, 2: pământ de umplură; 3: sol viu; 4: pietre; 5: fragmente de chirpici; 6: fragmente ceramice; 7: urme de arsură; 8: lipituri de vatră.

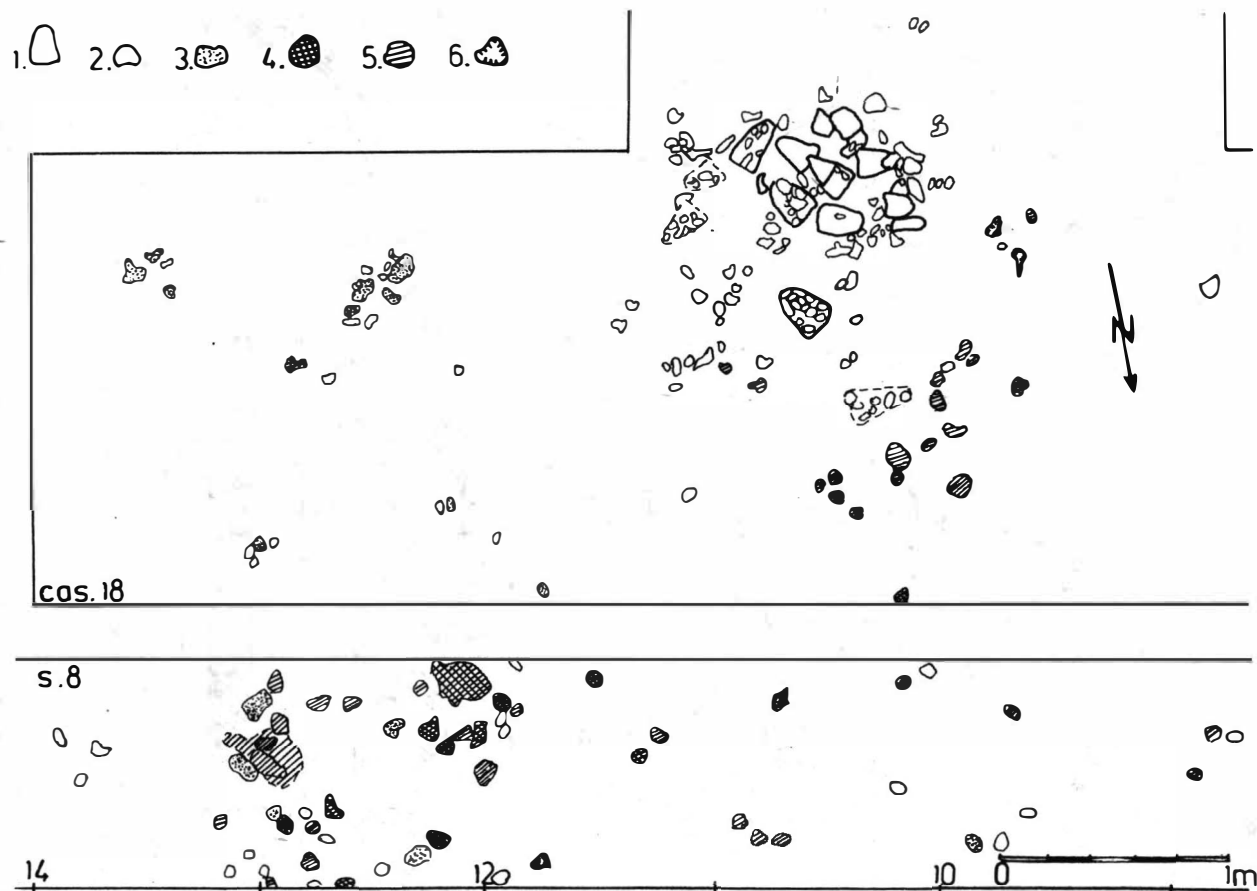

Fig. 6. Grănicestii Ș 8 și caseta 18 (detaliu). Urmele unei locuințe de suprafață. 1: "greutăți" din lut ars; 2: fragmente de "greutăți"; 3: fragmente ceramice; 4: lipituri de vatră; 5: fragmente de chirpici; 6: pietre.

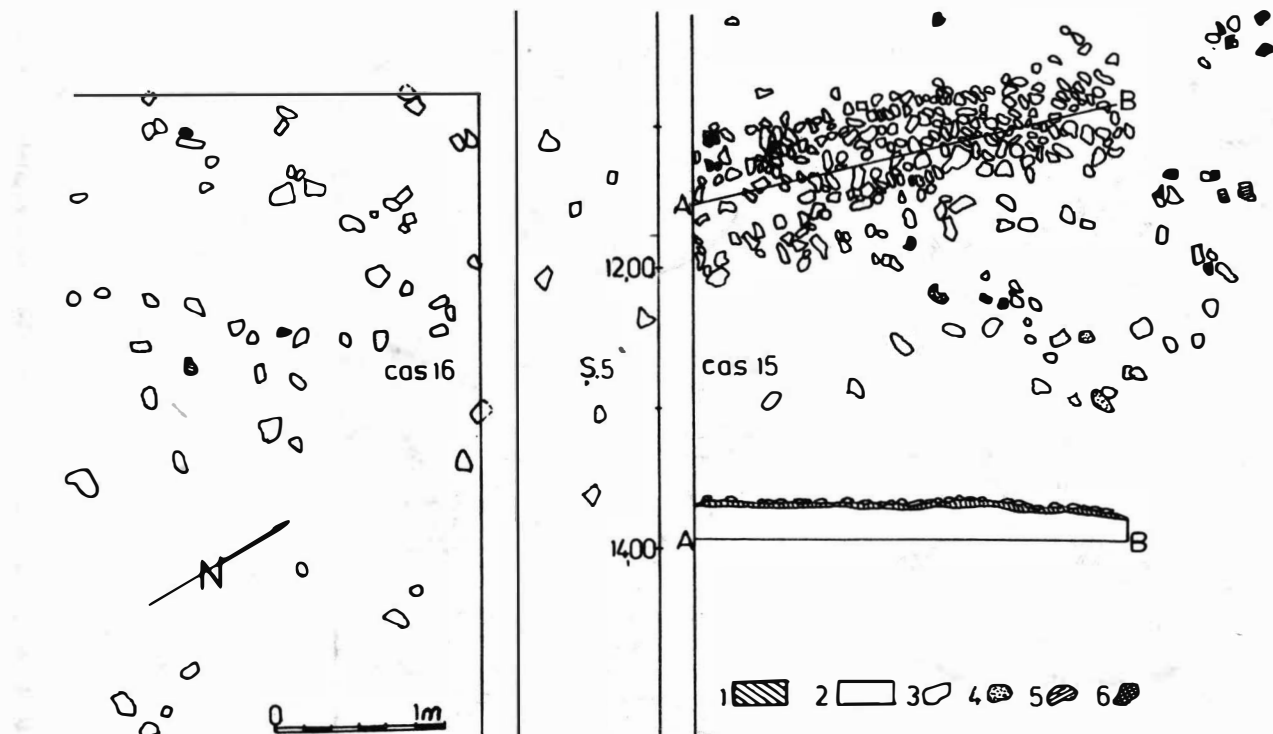

Fig. 7. Grănicești. Ș 5 și casele 15-16 (detaliu). "Complex de piatră". 1: strat de cultură; 2: sol viu; 3: pietre; 4: fragmente ceramice; 5: fragmente de chirpic; 6: lipituri de vatră.

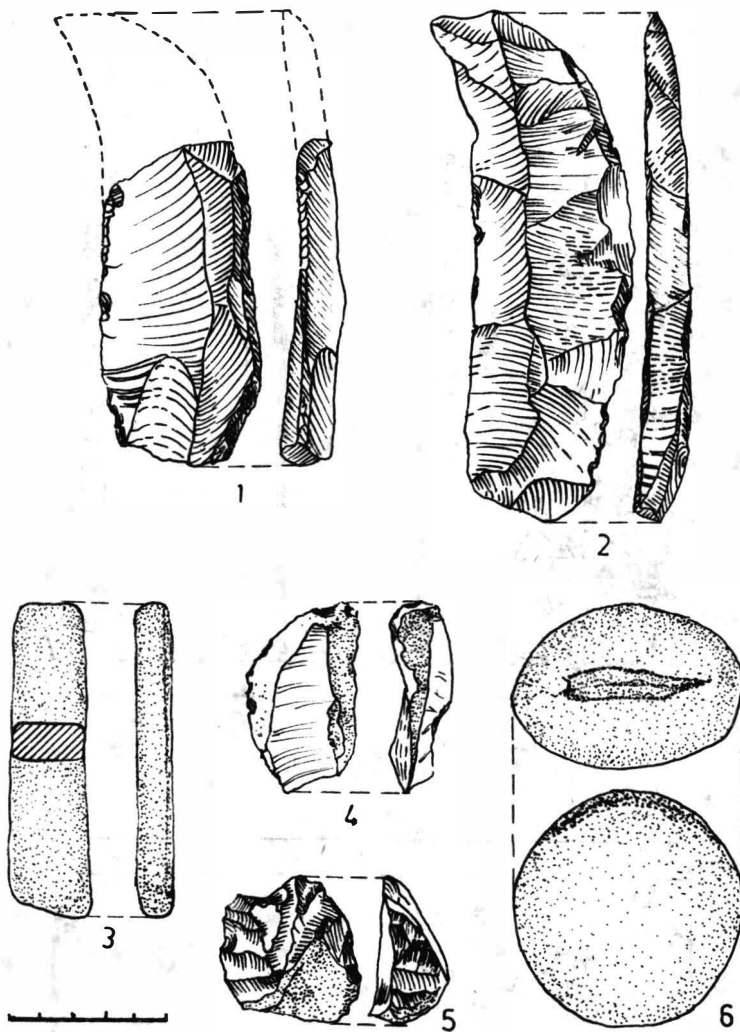

Fig. 8. Grănicești. Unelte din piatră și silex. 1-2: cuște curbe; 3: cute de gresie; 4-5: răzuitoare/gratoare; lustruitor/percutor.

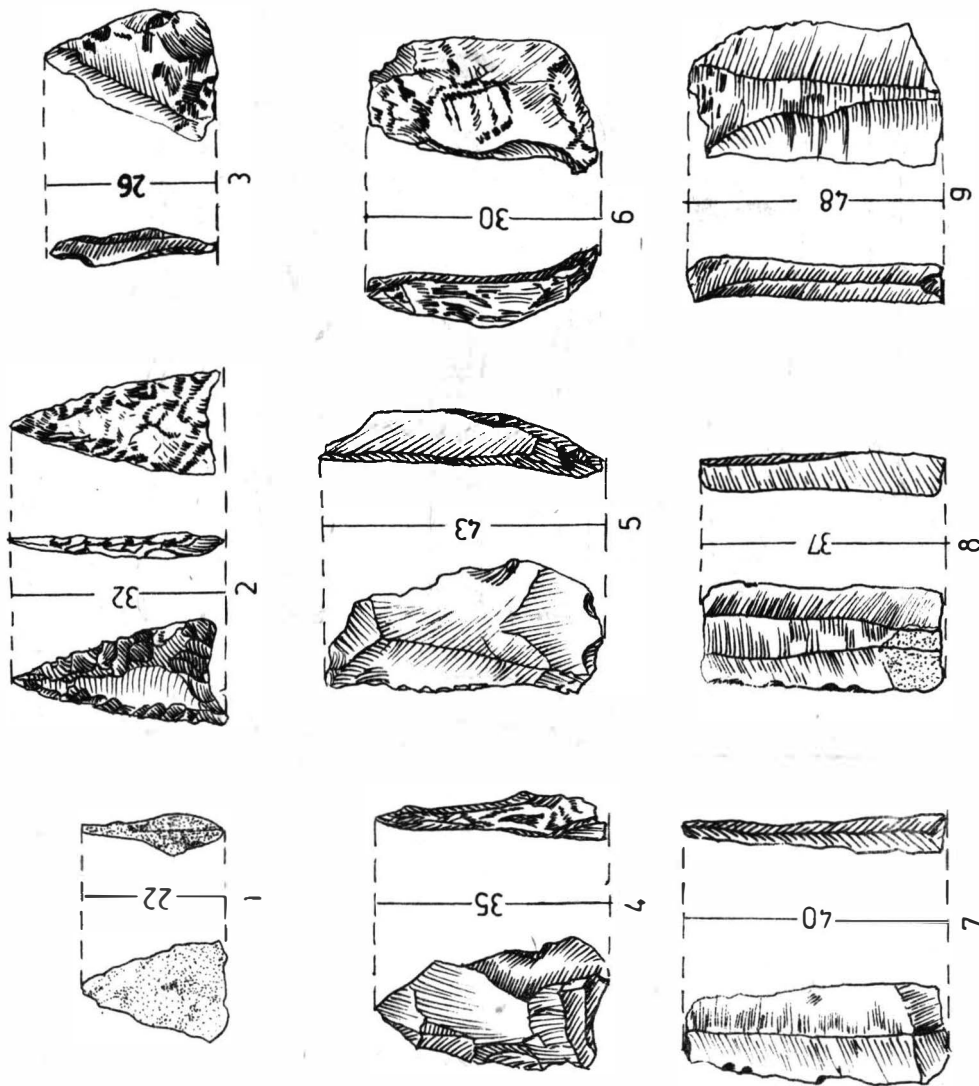

Fig. 9. Grăntcești. Unele (arme) din siliz. 1-4: vârfuri (de săgeți) triunghiulare; 5-9: lame.

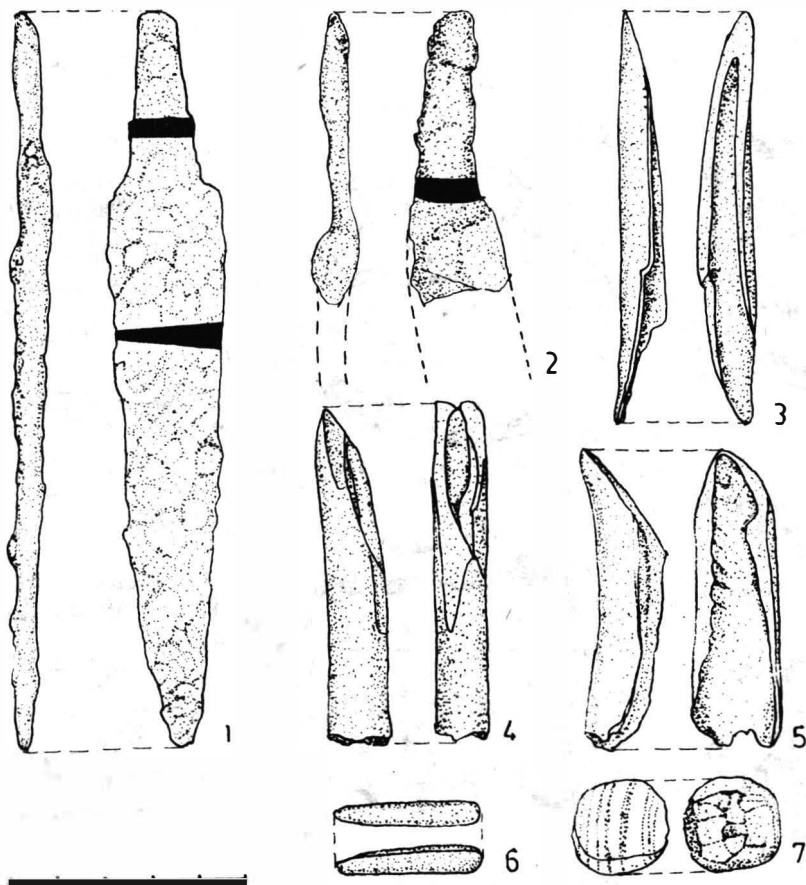

Fig. 10. Grănicești. 1-2: cușite din fier; 3-6: unele din os; 7: buton din corn.

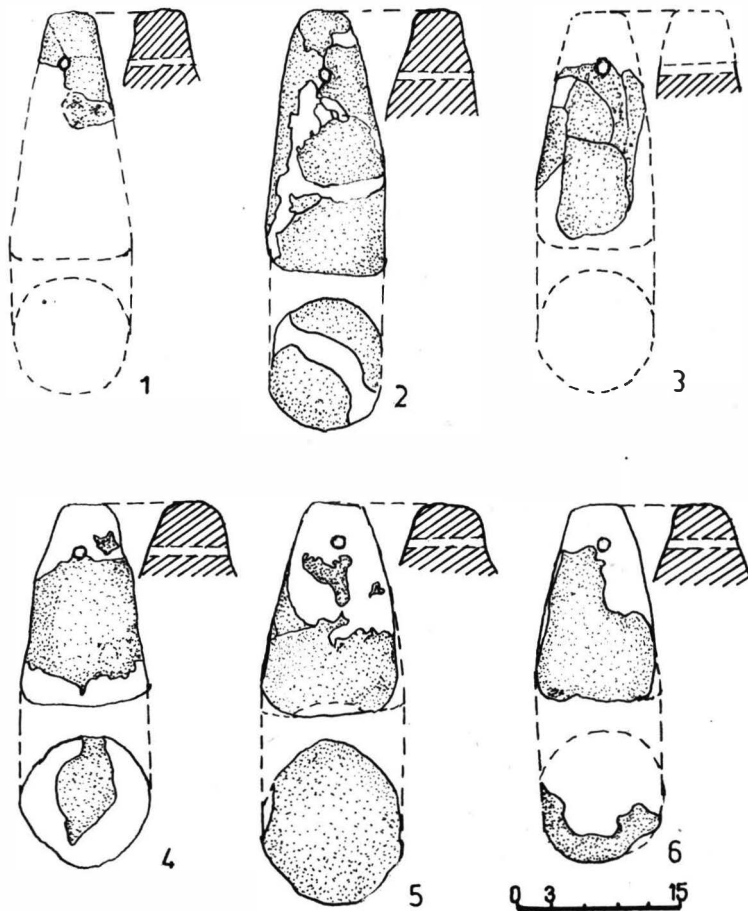

Fig. 11. Grănicești. "Grentăji" masive din lut ars.

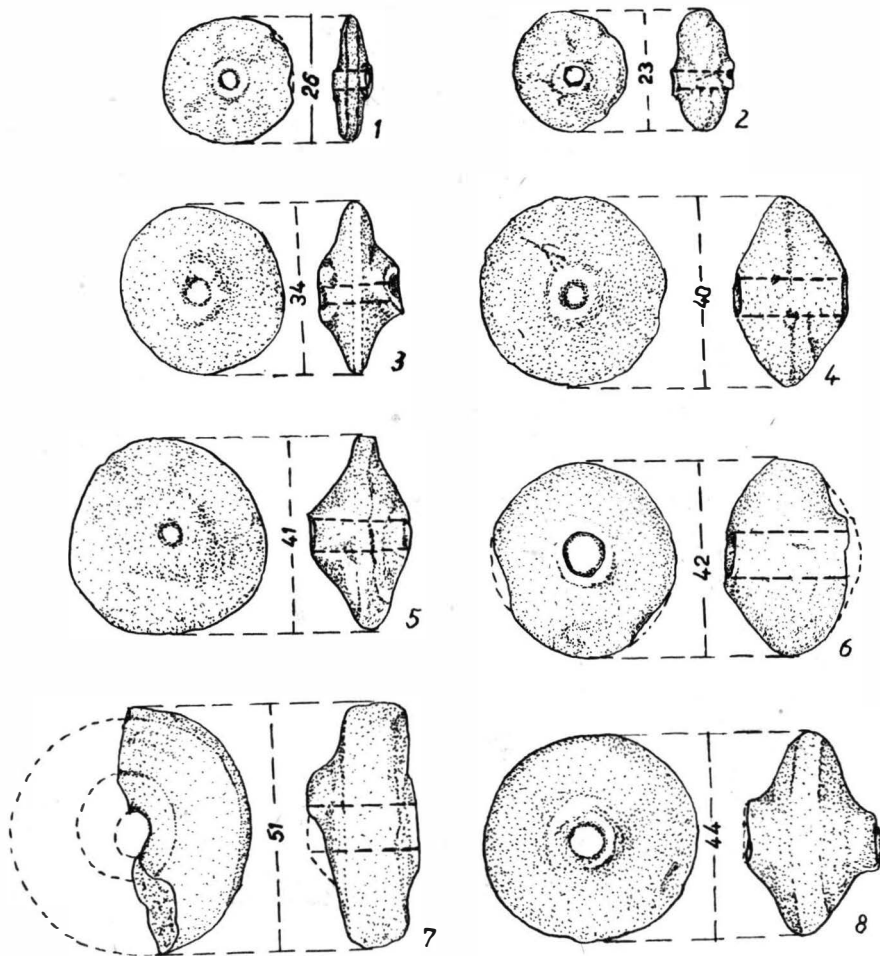

Fig. 12. Grănicestii. Obiecte de lut ars. 2-6, 8: fusaloale; 1, 7: modele de roți de car.

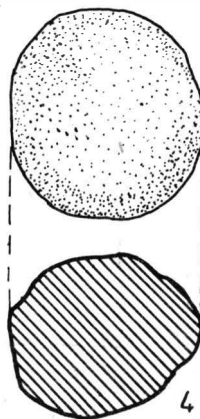
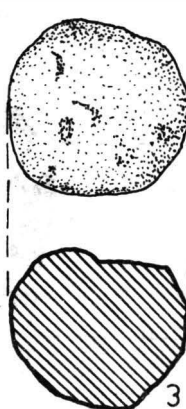
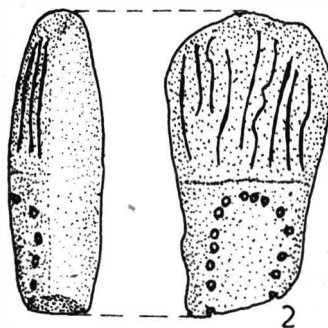
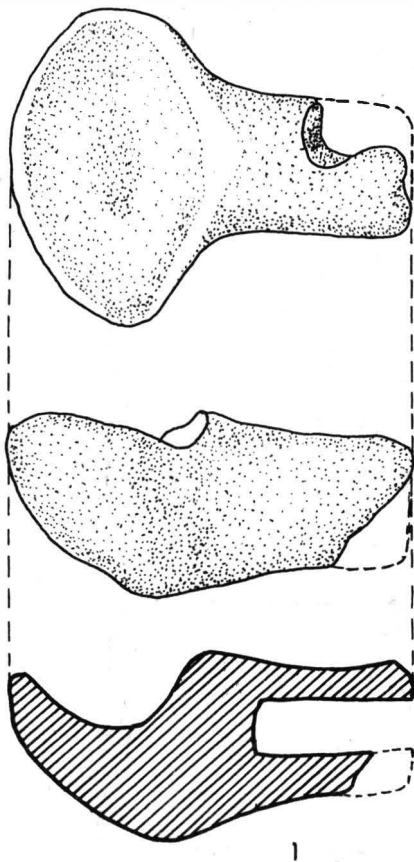

Fig. 13. Grănicești. Obiecte de lut ars. 1: lingură; 2: fragment de statuță antropomorfă; 3-4: bile.

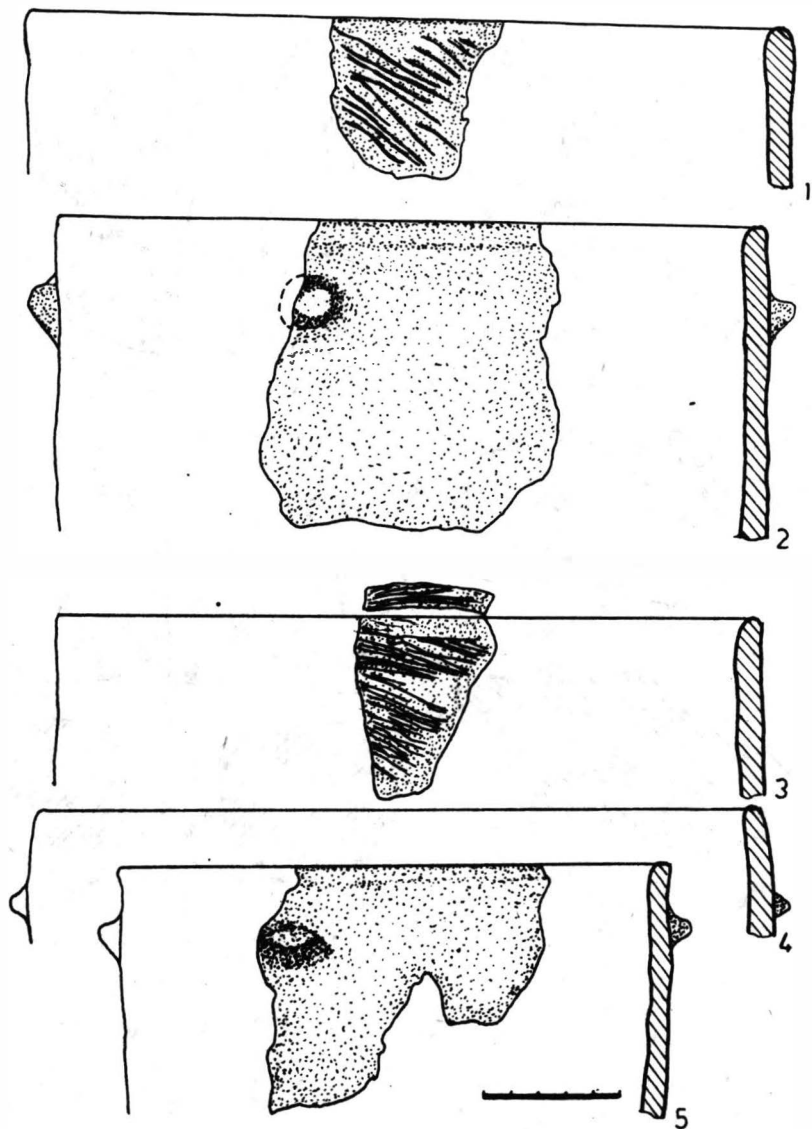

Fig. 14. Grănițești. Vase în formă de sac de tip Aa. 1,3 : ornamentate cu striuri

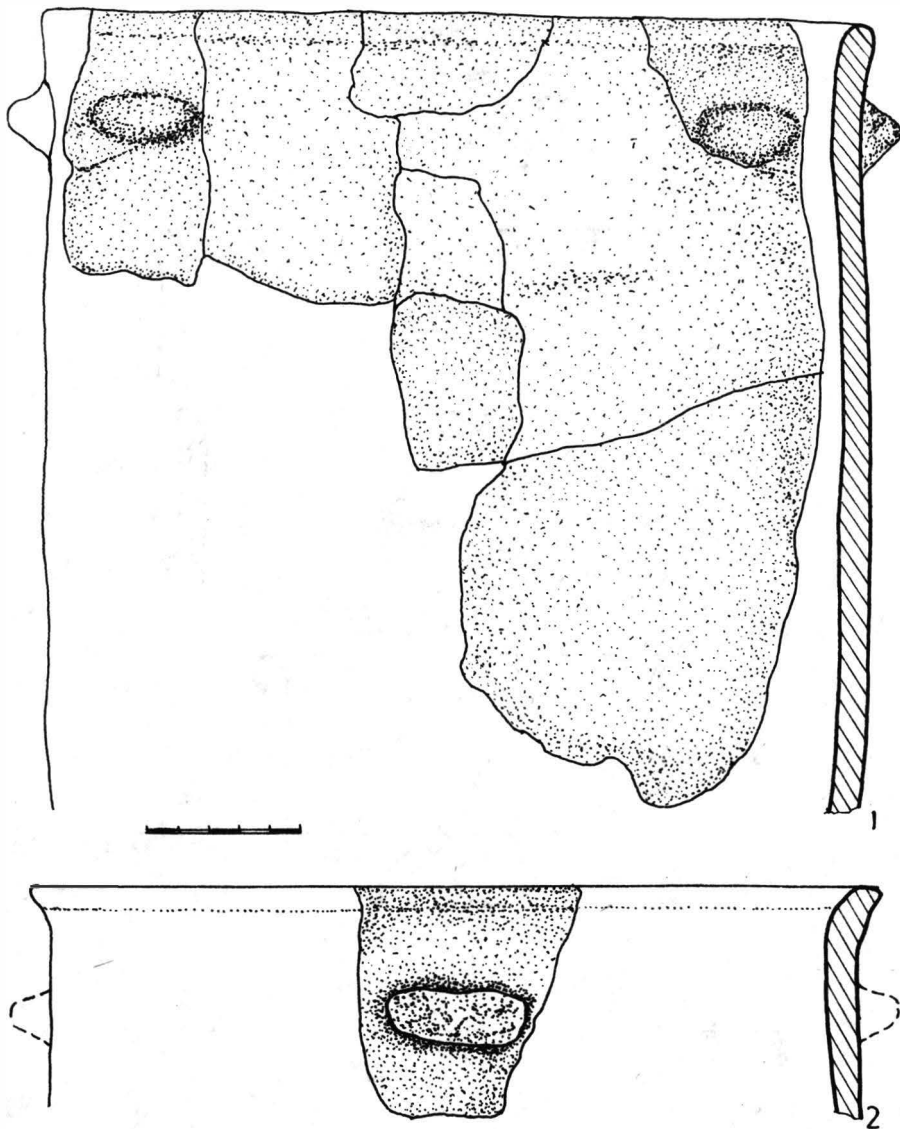

Fig. 15. Grănicești. Vase în formă de sac, de tip Ab.

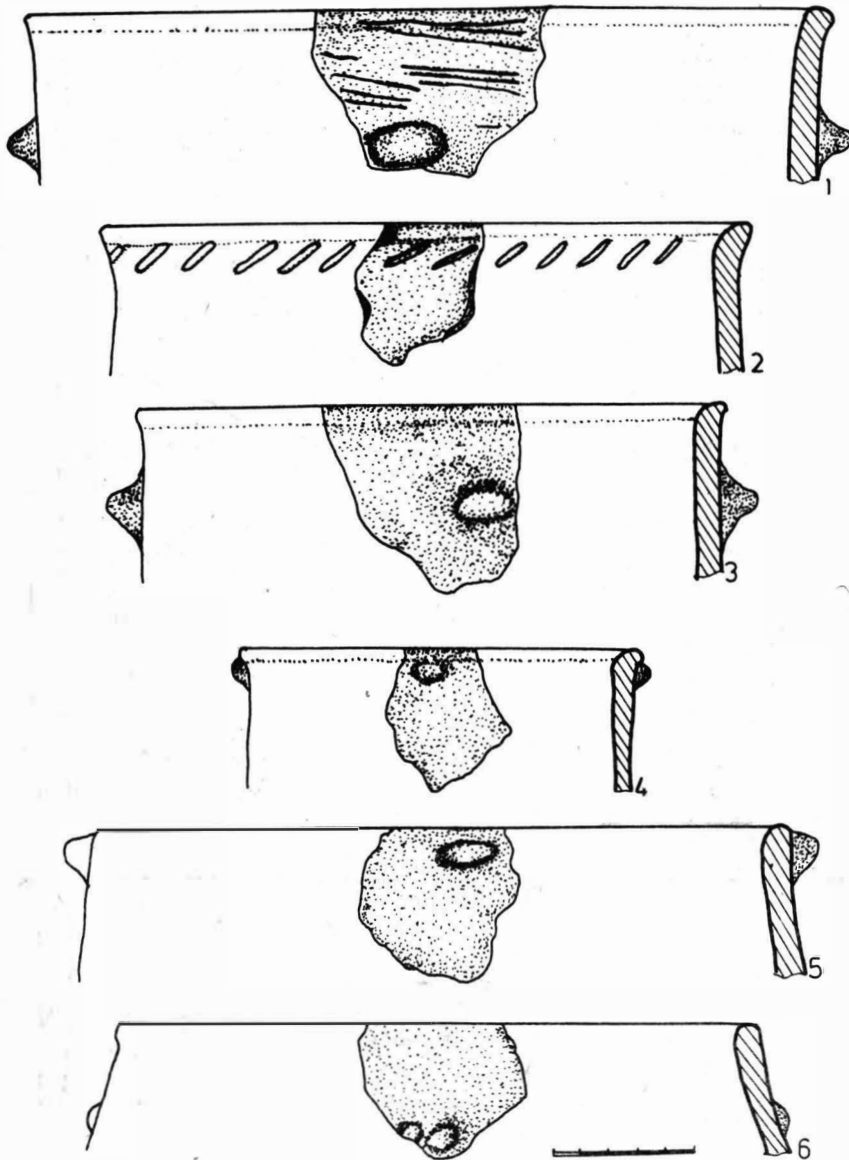

Fig. 16. Grănicești. Vase în formă de sac. 1-4: de tip Ab; 5-6: de tip Ba. 1: ornamentat cu striuri; 2: ornamentat cu un șir orizontal de linii oblice adâncite.

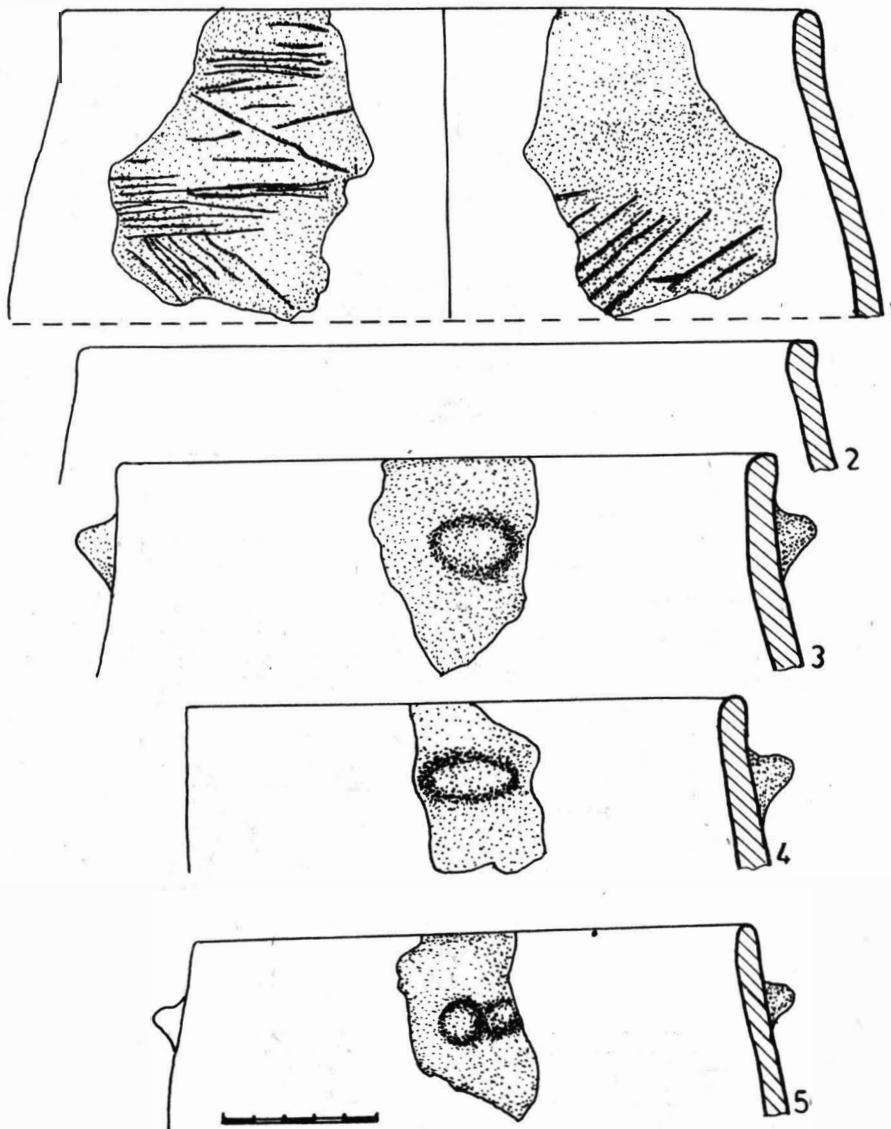

Fig. 17. Grănicești. Vase în formă de sac, de tip Bb. 1: ornamentat cu striuri; 3-4: prevăzute cu apucători aplatisați; 5: prevăzut cu două proeminențe rotunde, alăturate.

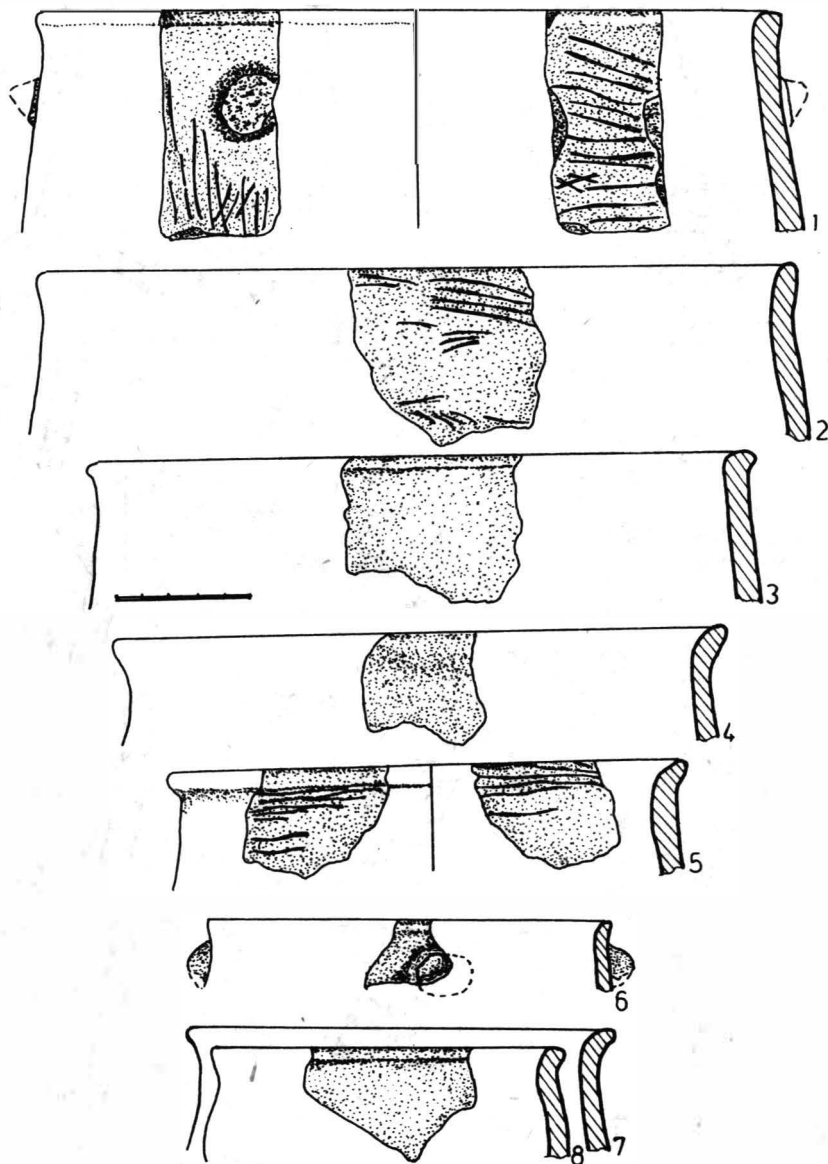
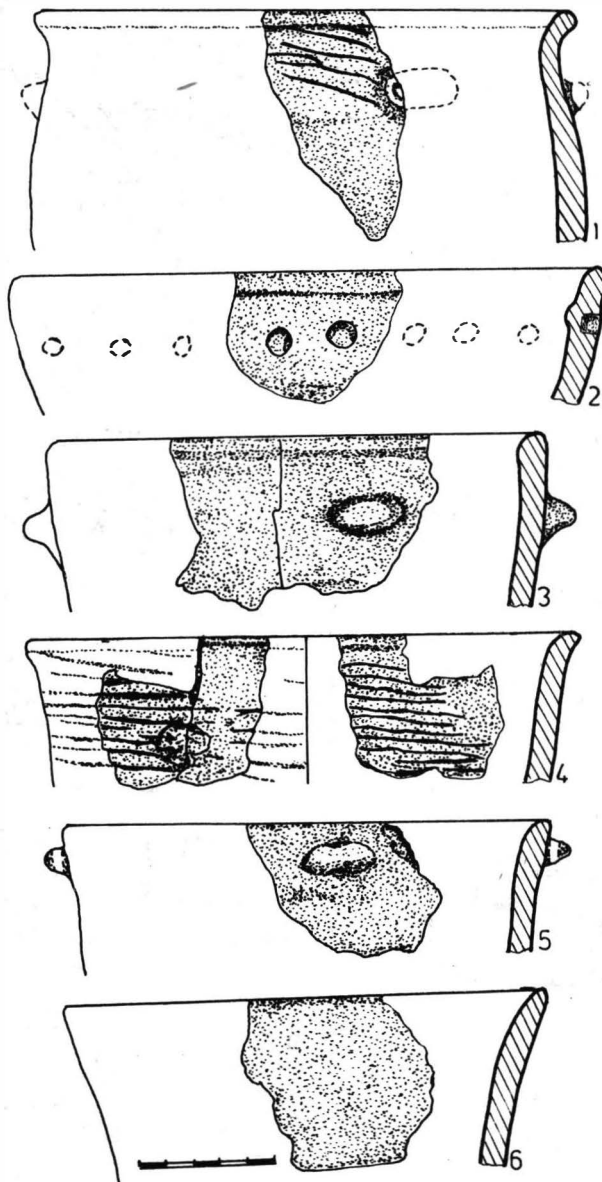

Fig. 18. Grănicești. Vase în formă de sac, de tip Bc. 1-2, 5: ornamentate cu striuri; 6: prevăzut cu o proeminență rotundă, perforată orizontal.

19. Grănicești. 1: vas în formă de sac, de tip Bc, ornamentat cu striuri și prevăzut cu apucători aplatizați; vase tronconice (de tip 1 C); 2: ornamentat cu un șir orizontal de găuri cilindrice (incomplete); 4: ornamentat cu striuri; 3: prevăzut cu apucători aplatizați; 5: prevăzut cu proeminențe aplatizate, perforate cal.

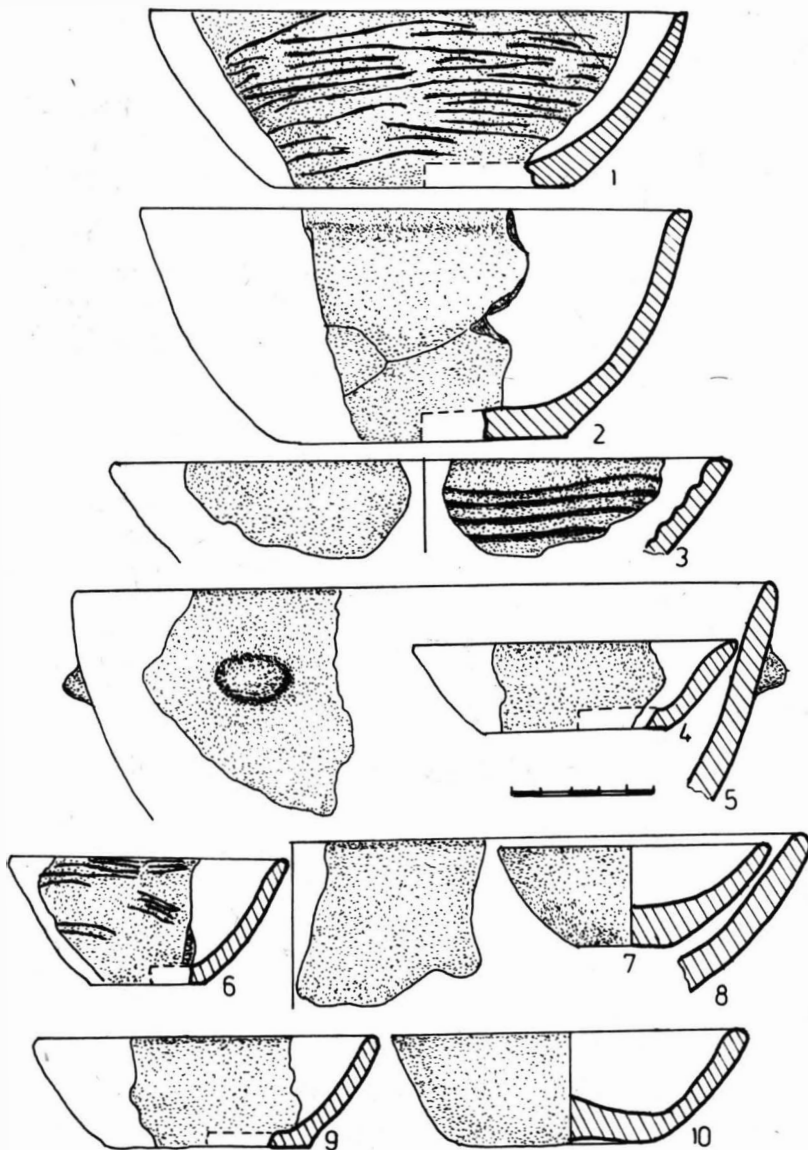

Fig. 20. Grănicești. Străchini și castroane de tip Aa. 1, 6: ornamentate cu striuri; 3: ornamentată cu orizontale, paralele în interior; 5: prevăzută cu apucături aplatiseați.

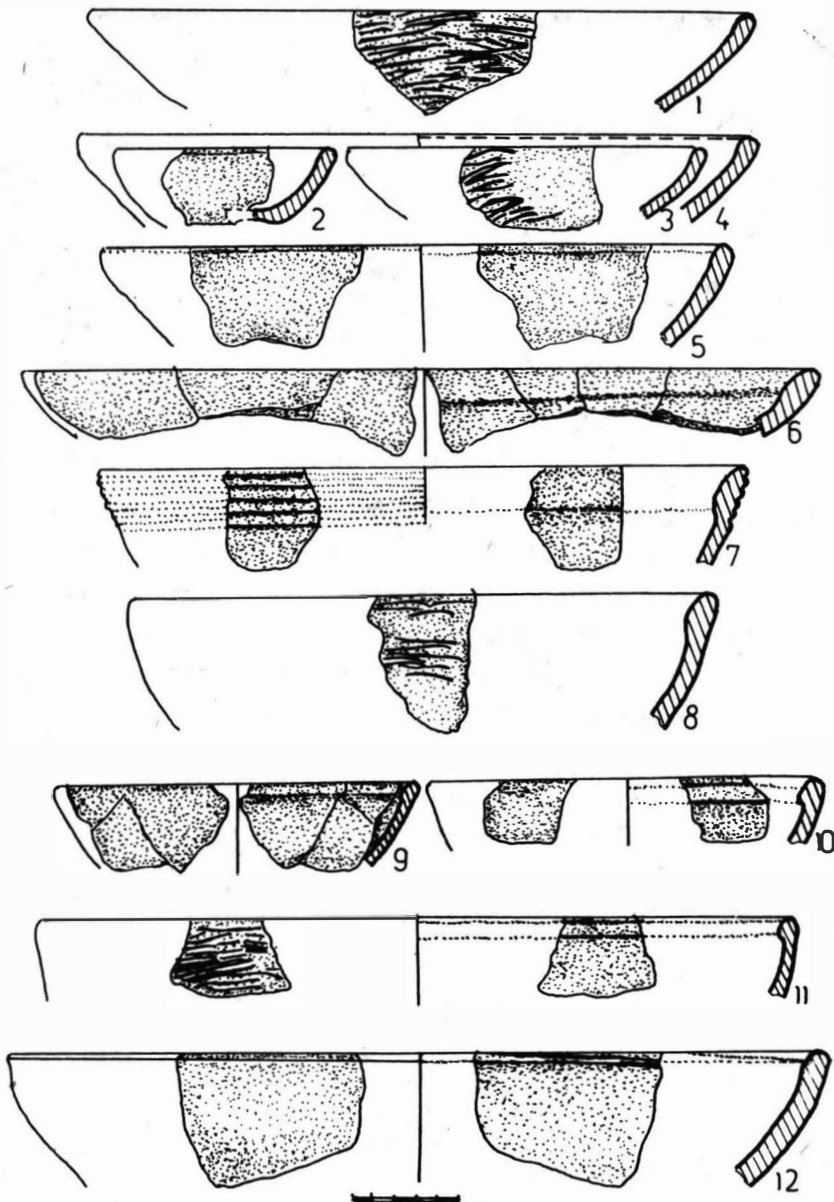

Fig. 21. Grănicești. Străchini și castroane de tip Aba (1-5), Abb (6-8), Ac (9-11) și Ad (12). 1, 3, 8, 11: ornamentate cu striuri; 7: cu caneluri orizontale în exterior; 10-11: cu fațete orizontale; 12: cu fațete oblice pe buză.

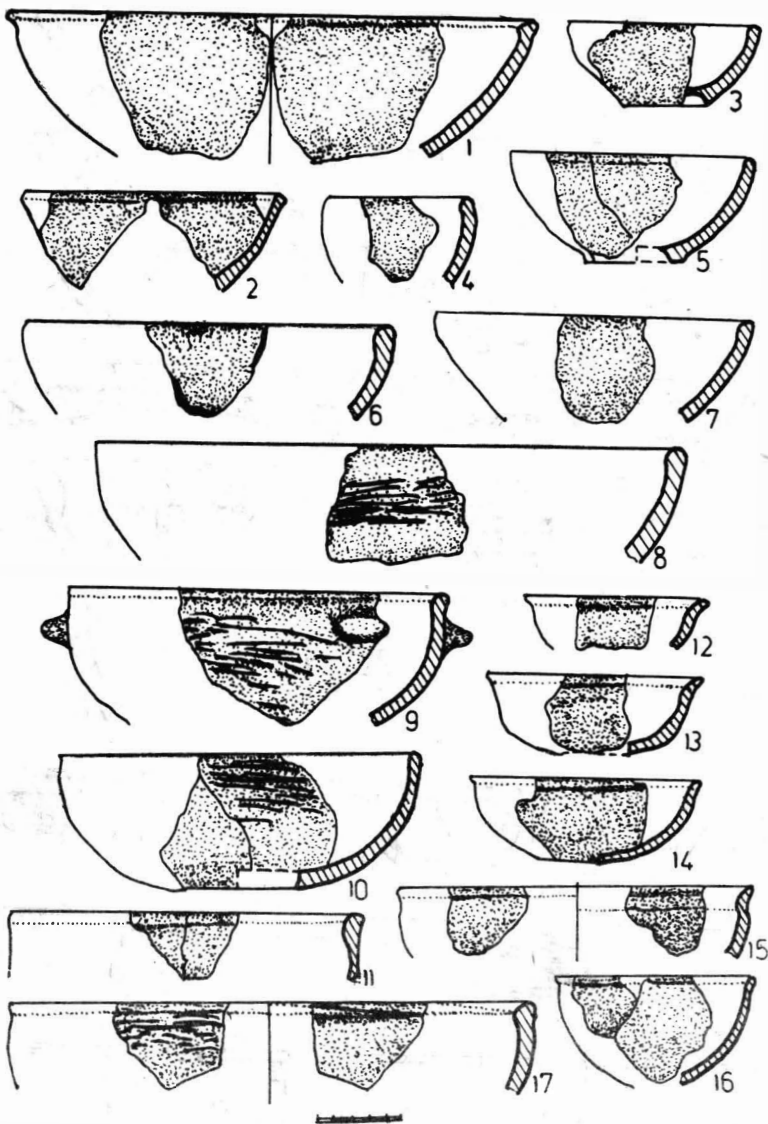

Fig. 22. Grănicești. Străchini și castroane de tip Ad (1-2), Ba (3, 5-8), Bb (9-11), Bc (17), Ca (12-15). 8-10, 17: ornamentate cu striuri; 17: cu fațete oblice pe buză; 9: prevăzută cu proeminențe aplatizate.

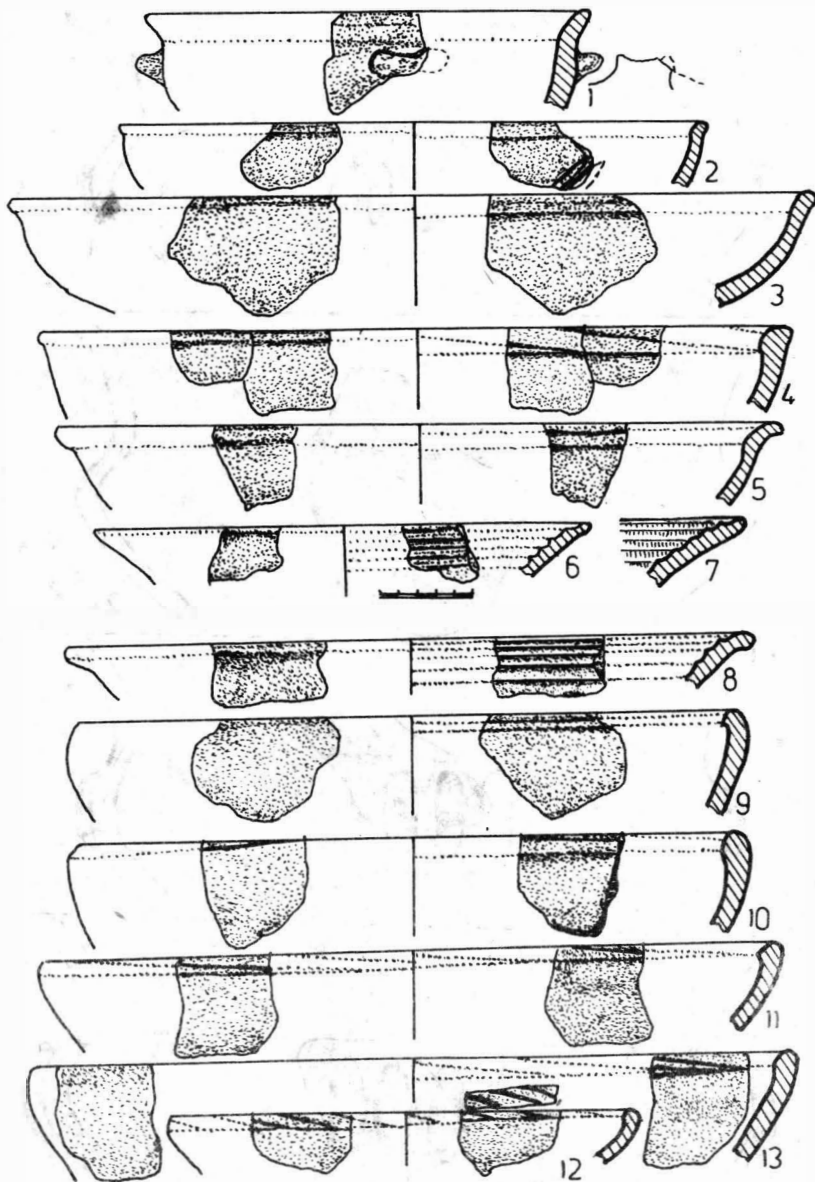

Fig. 23. Grănicești. Străchini și castroane de tip Ca (1), Cba (2-3), Cbb (4), Cca (5), Ccb (6-8), Da (9-13). 2, 6-8: ornamentate cu caneluri în interior; 5, 9: cu fașetele orizontale; 4, 10-13: cu fașetele oblice pe buză; 1: prevăzută cu proeminențe aplatizate, alveolate.

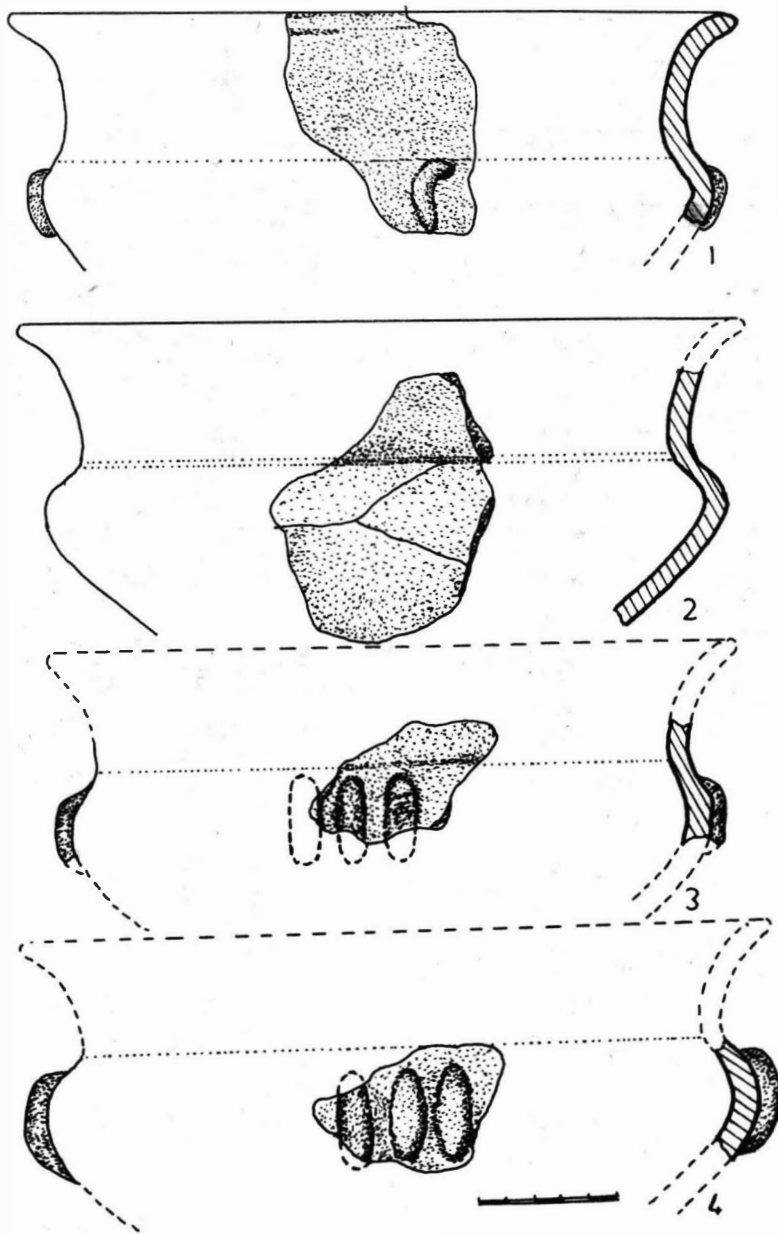

Fig. 24. Grănicești. Castroane de tip E. 1, 3-4: prevăzute cu nervuri arcuite sau verticale (acestea din urmă grupate câte trei).

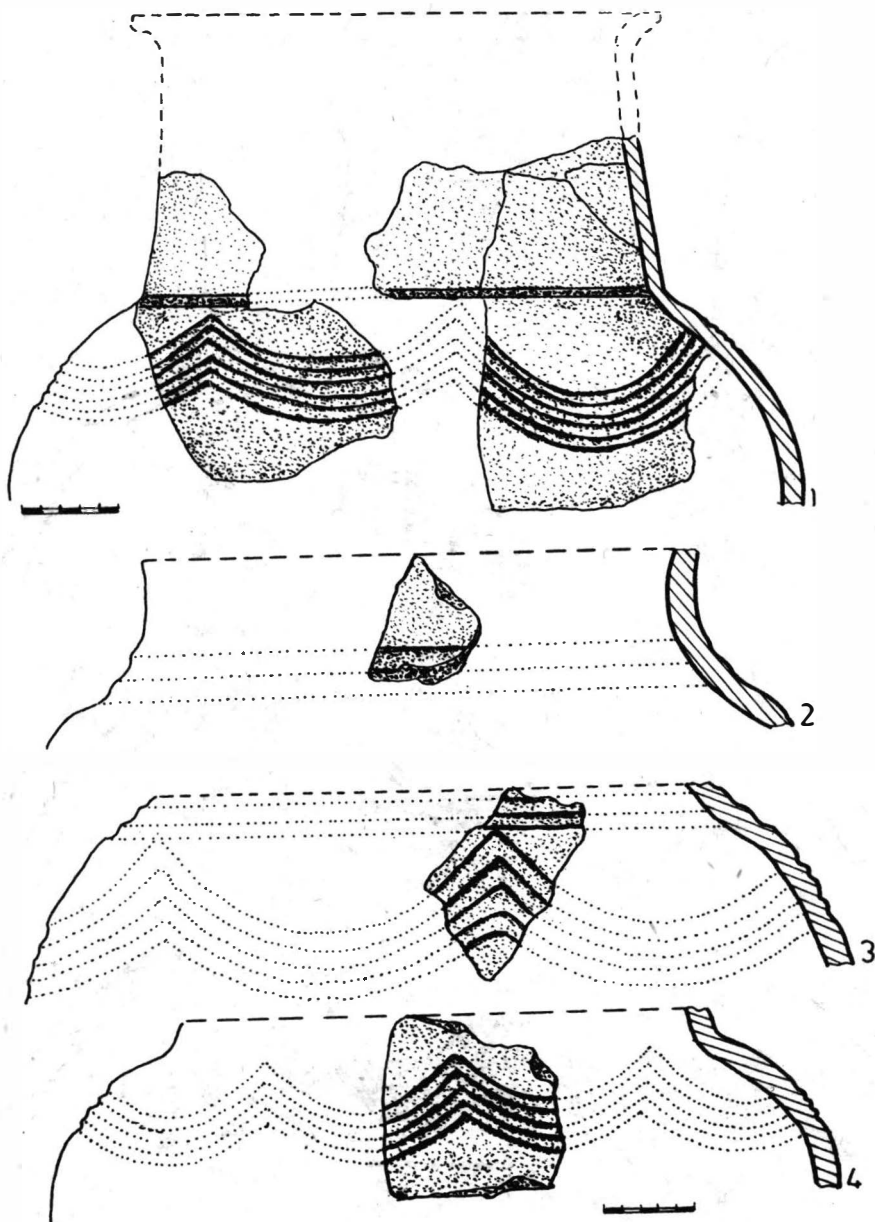

Fig. 25. Grănicești. Vase bitronconice-pânțecoase de tip A. 1-4: ornamentate cu caneluri horizontale sau/și arcuite, paralele.

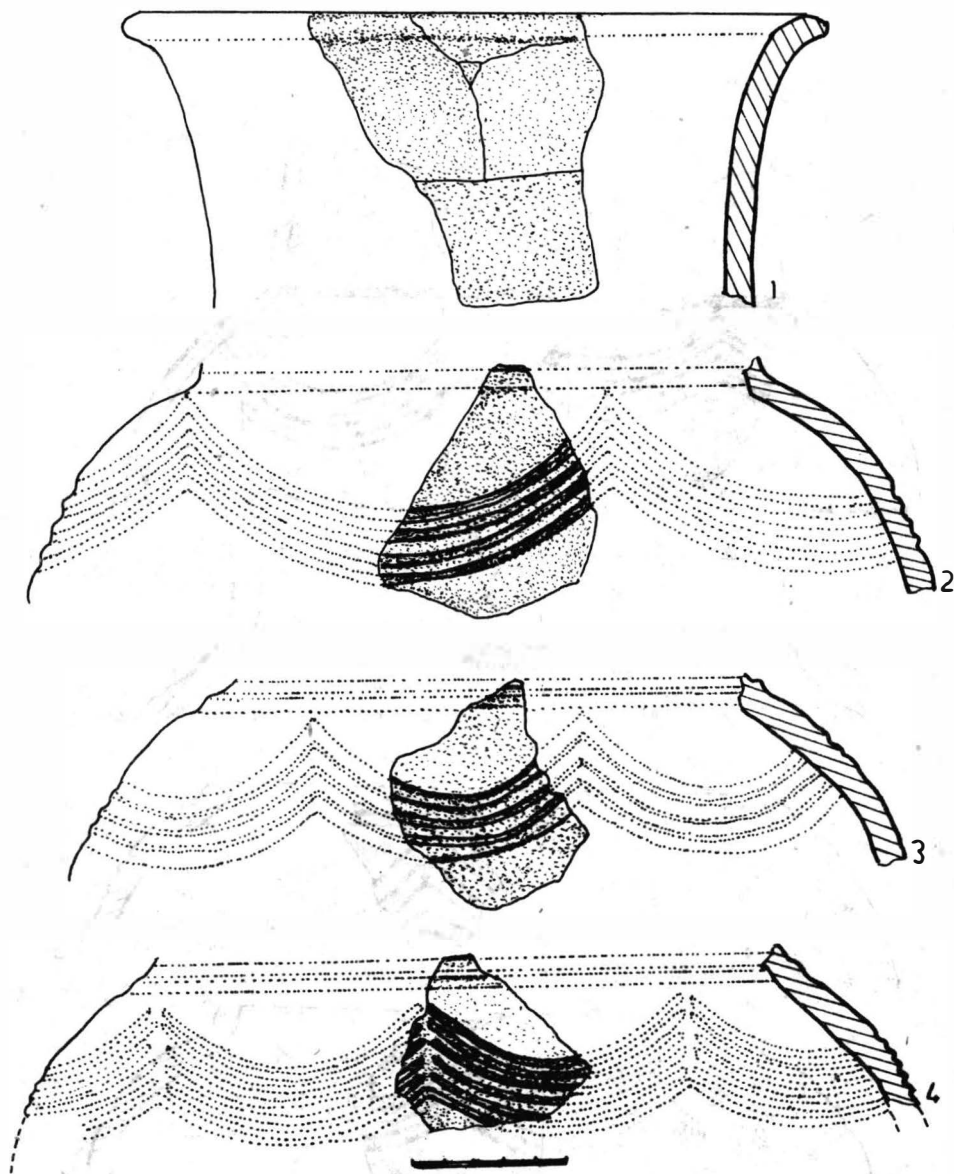

Fig. 26. Grănicești. Vase bitronconice-pălateconice de tip A. 2-4: ornamentate cu caneluri orizontale și arcuite.

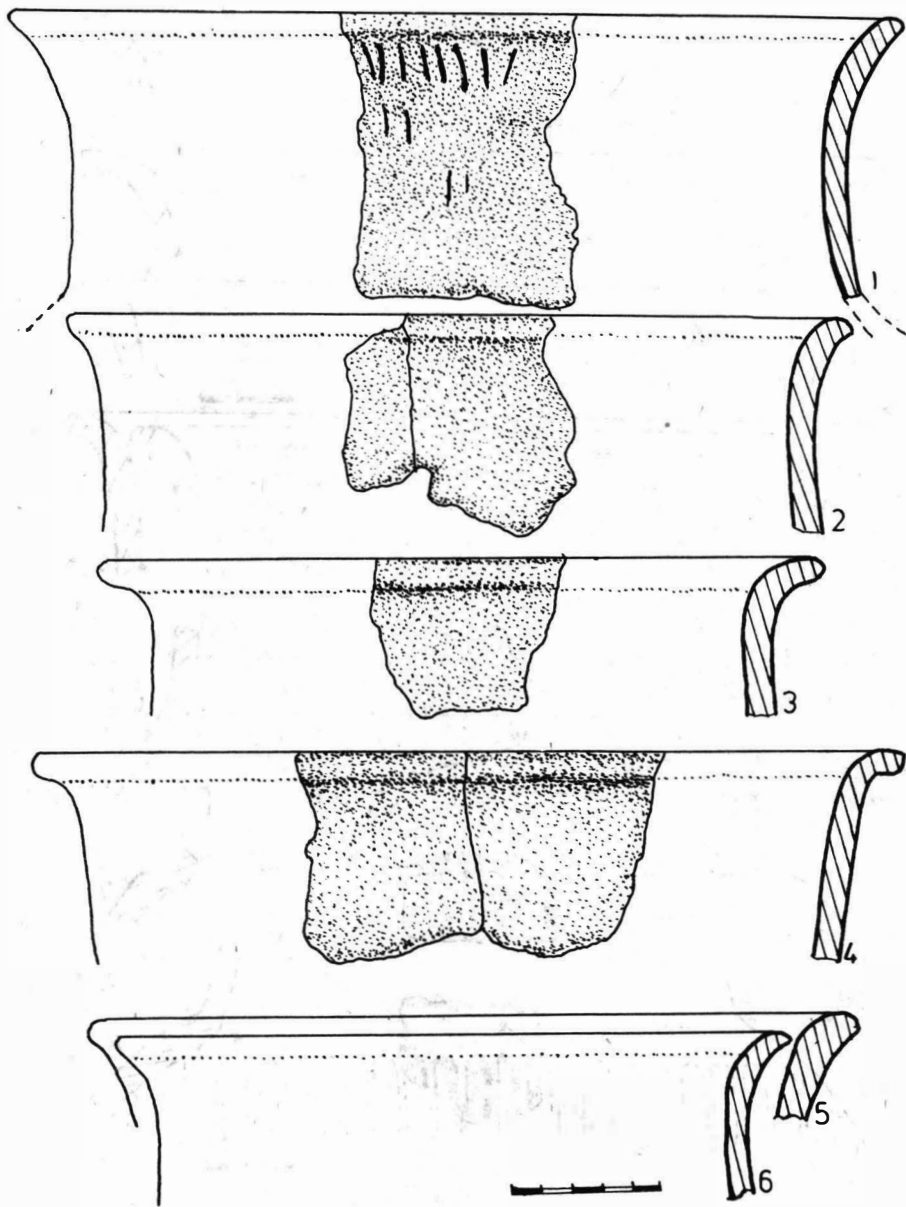

Fig. 27. Grănicești. Vase bitronconice-pânteoase de tip A.

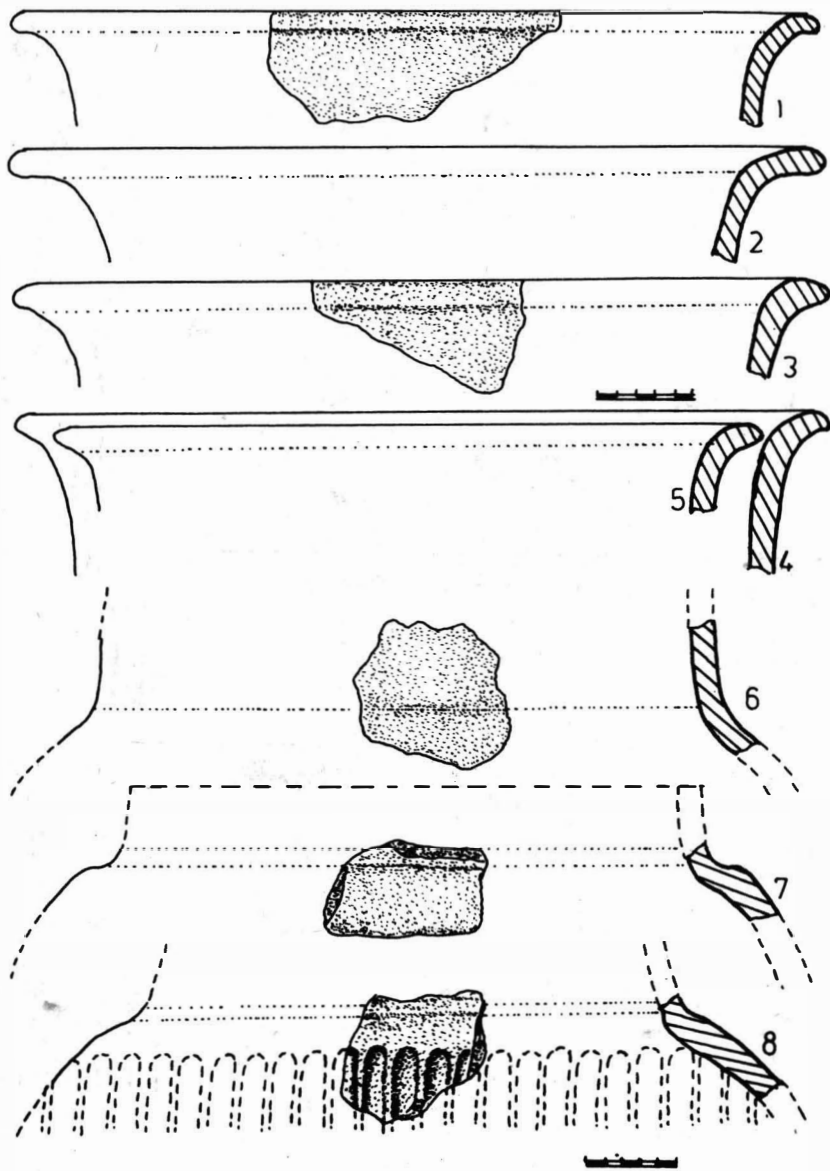

Fig. 28. Grănicești. Vase bitronconice-pânteconice de tip A, ornamentate cu canelări orizontale (7) și verticale (8).

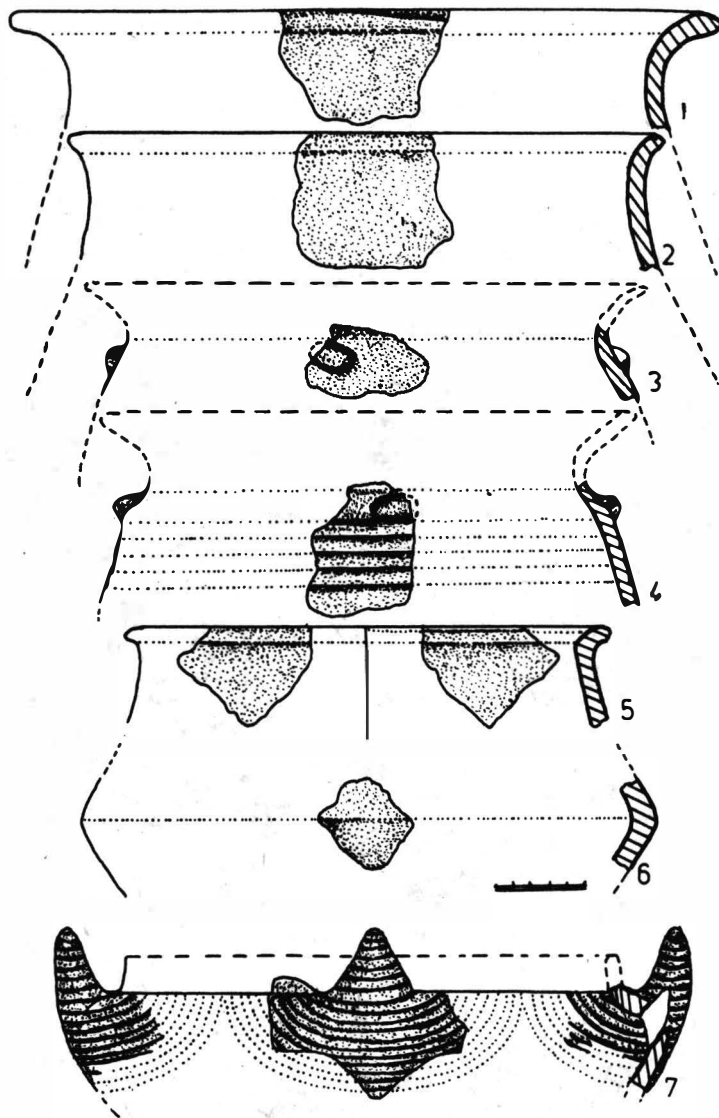

Fig. 29. Grănicești. Vase bitronconice-pânteoase de tip B (1-6) și C (7). 3-4: ornamentate cu caneluri orizontale; 5: cu fațete orizontale pe buzi; 3-4: prevăzute cu proeminențe mici, împinse din interior; 7: prevăzut cu proeminențe mari, ascuțite, îndreptate în sus, goale în interior, înconjurate cu caneluri concentrice.

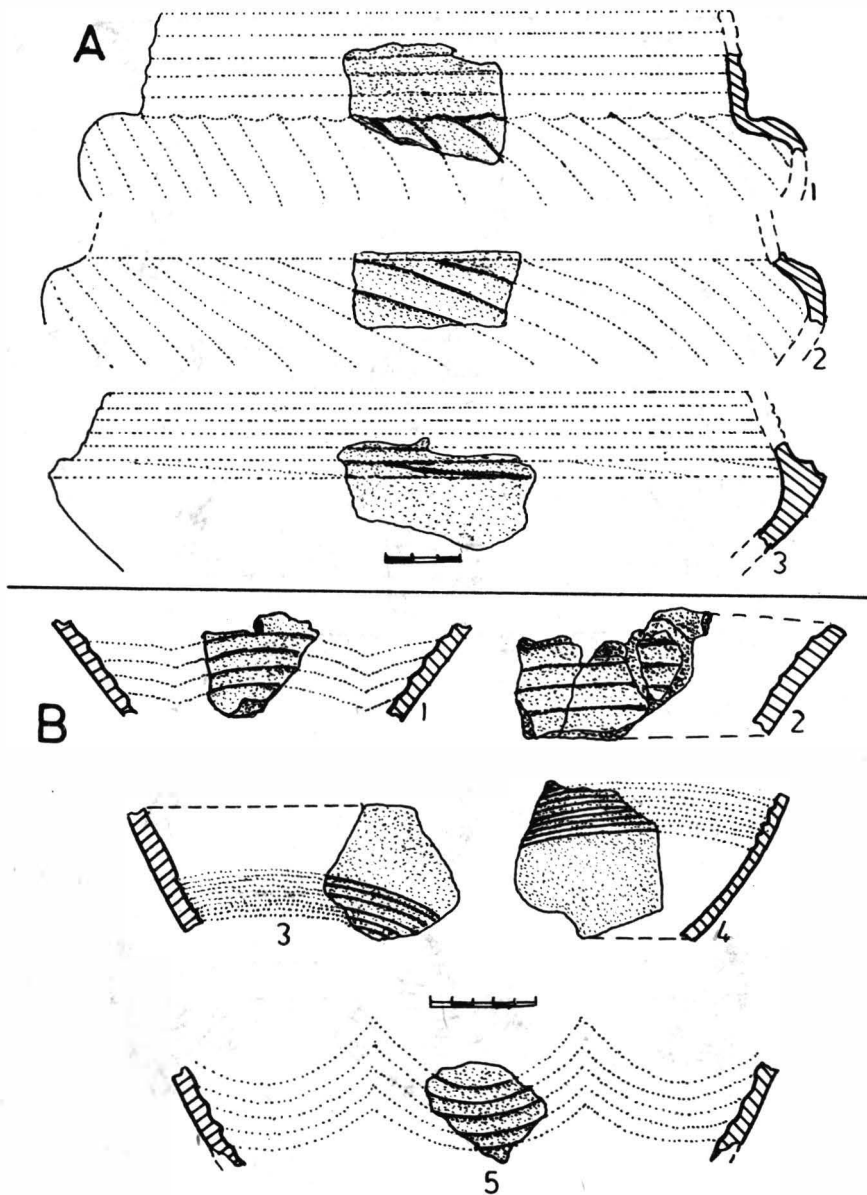

Fig. 30. Grănicești. A/1-3: Vase bitronconice-pântecoase de tip B, ornamentate cu caneluri horizontale (1-3) și oblice (1-2) sau cu fațete oblice prelungite (3). B/1-5: fragmente de străchini, ornamentate cu caneluri în interior.

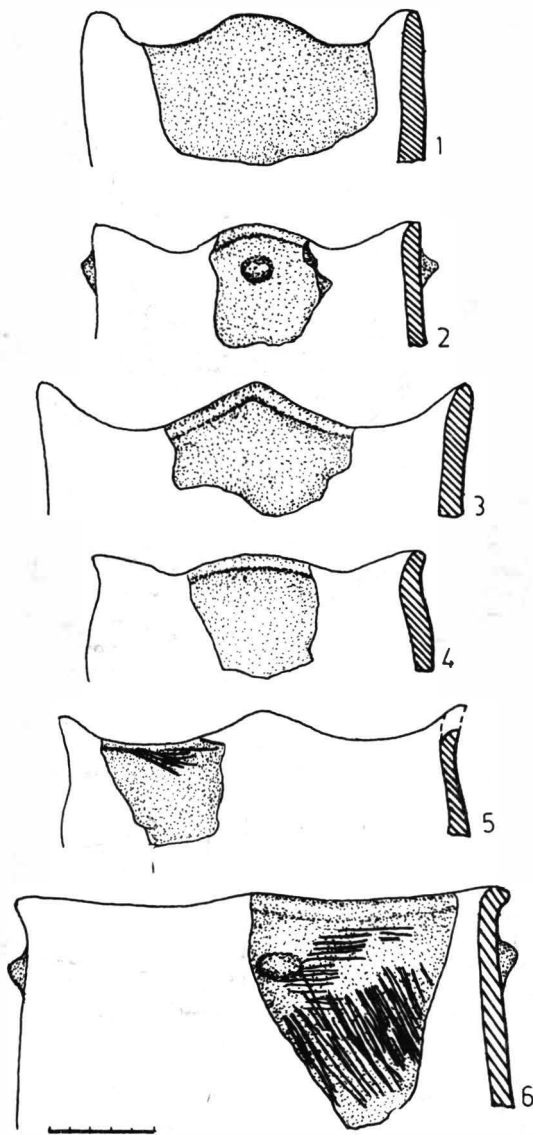

Fig. 31. Grănicești. Borcane cu buza lobată. 5-6: ornamentate cu striuri; 2: prevăzut cu mici proeminențe conice; 6: prevăzut cu mici proeminențe aplatizate.

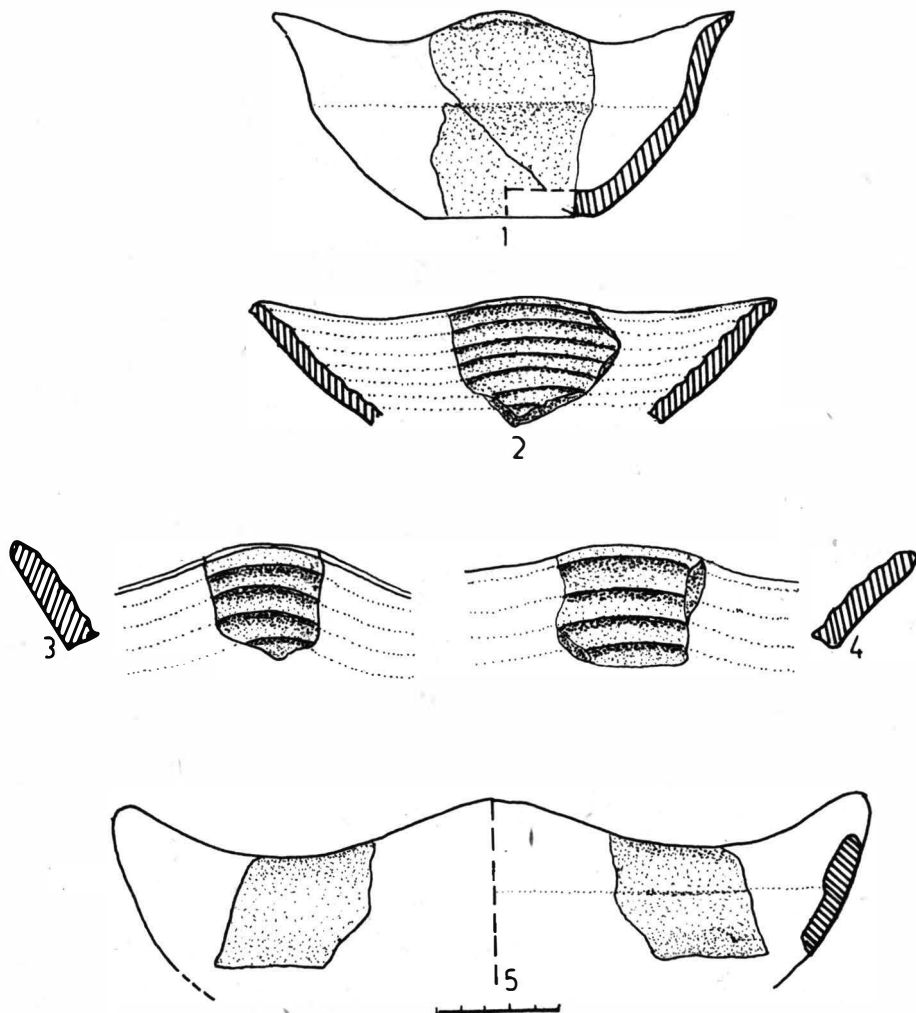

Fig. 32. Grănicești. Străchini cu buza lobată. 2-4: ornamentate cu caneluri în interior.

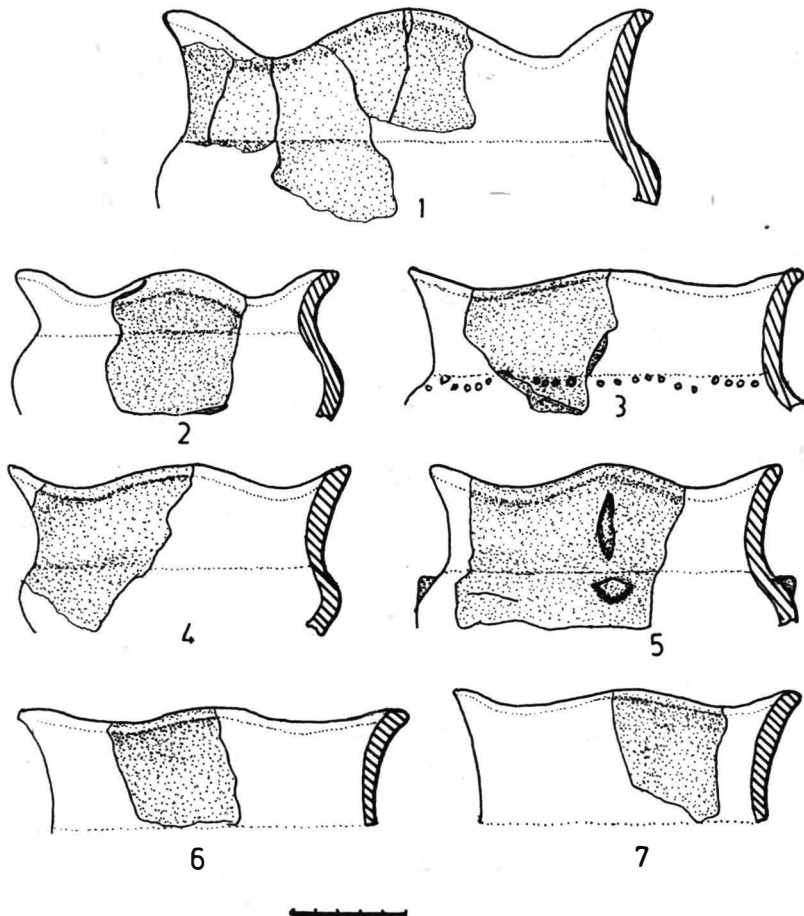

Fig. 33. Grănicești. Cupe cu buza lobată. 3: ornamentată cu un șir de gropițe, dispuse în ghirlande; 5: ornamentată cu striuri și adâncituri ovale, alungite, verticale și prevăzută cu mici proeminențe conice.

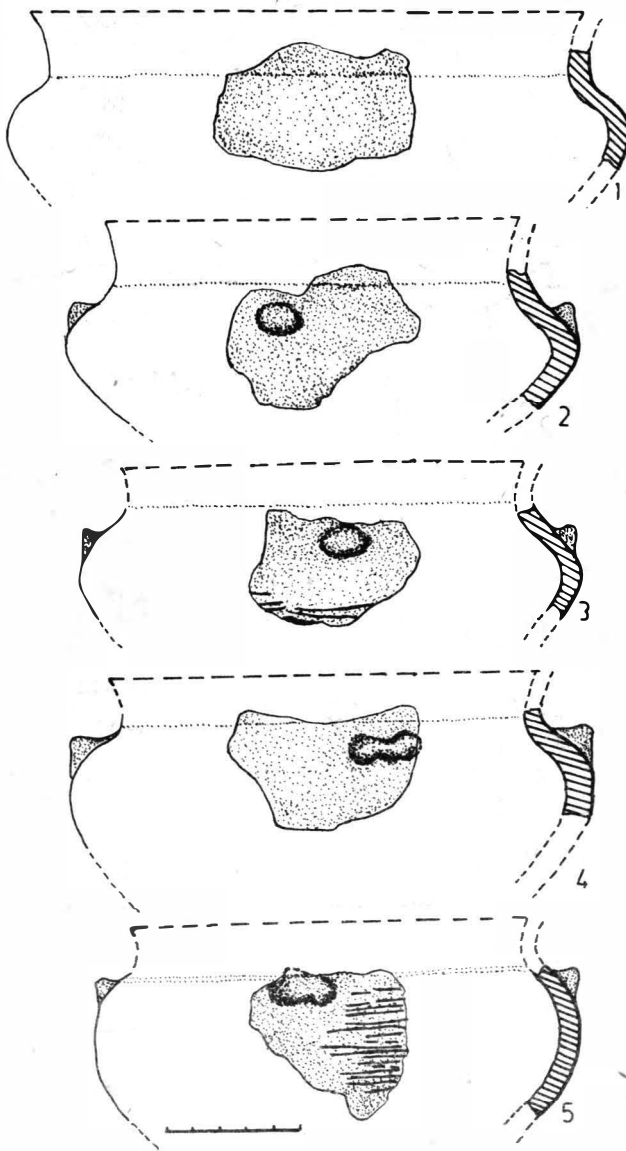

Fig. 34. Grănicești. Fragmente de vase cu corpul globular turtit (probabil: cupe cu buza lobată). 3, 5: ornamentate cu striuri; 3- 5: prevăzute cu mici proeminențe conice, dispuse câte una sau câte două.

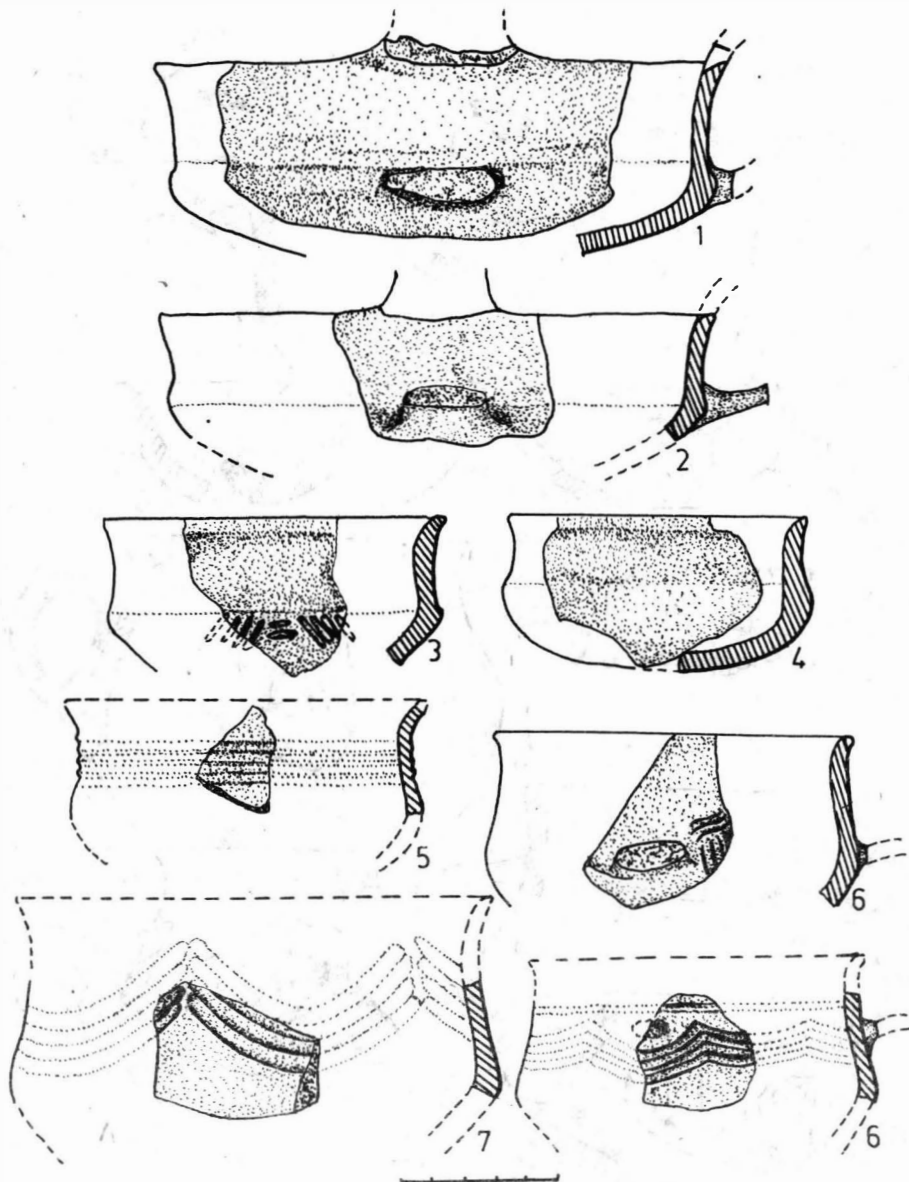

Fig. 35. Grănicești. Cești. 1-2: tip A; 4: tip B; 3, 5-8: tip Ca. 3, 5, 7-8: ornamentate cu caneluri; 6: cu incizii.

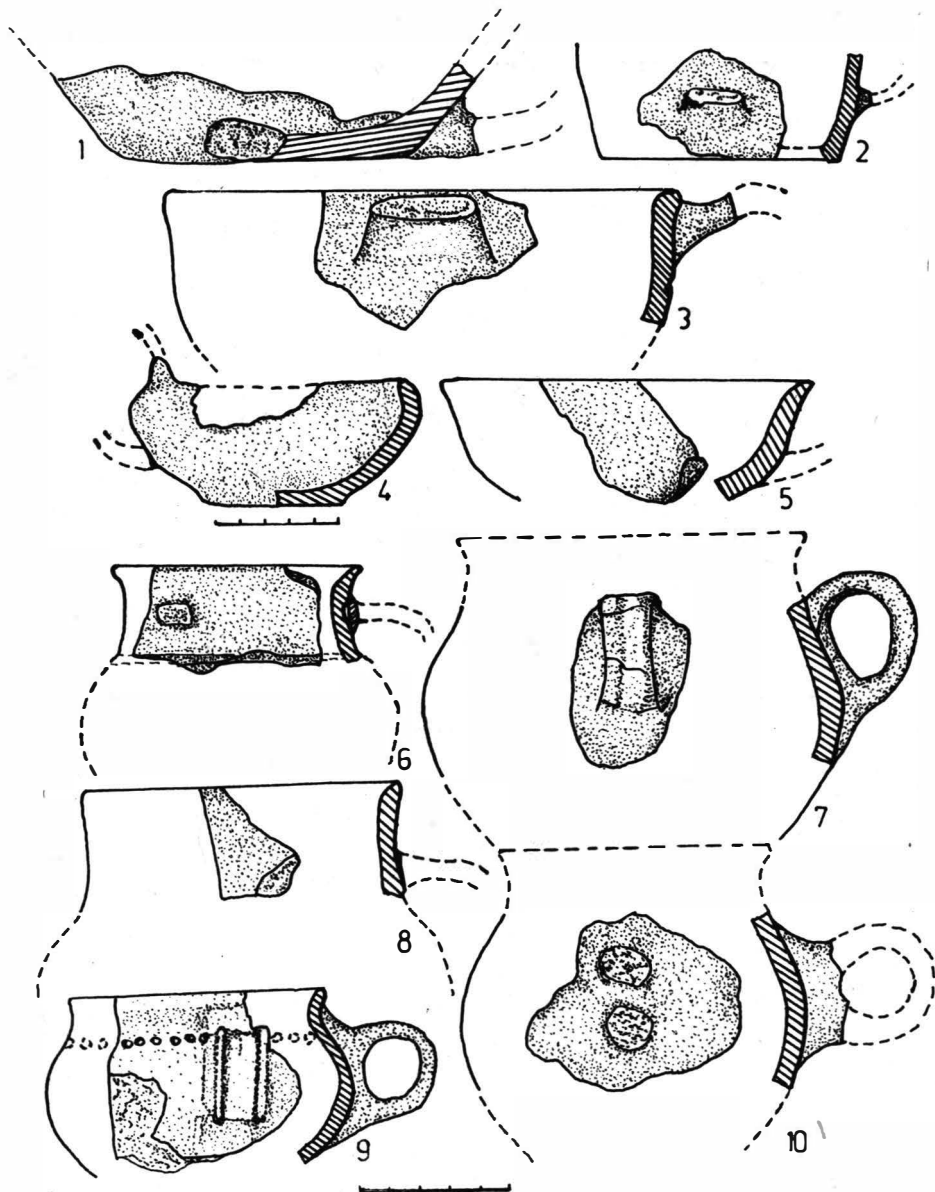

Fig. 36. Grănicești. Cești. 1-2: tip D; 3: tip Ea; 4-5: tip Eb; 6, 8: tip Fa; 9: tip Fb; 7, 10: tip Fc. 6 (și, probabil, 8): ornamentate cu o canelură fină, orizontală; 9: cu un șir orizontal de gropițe.

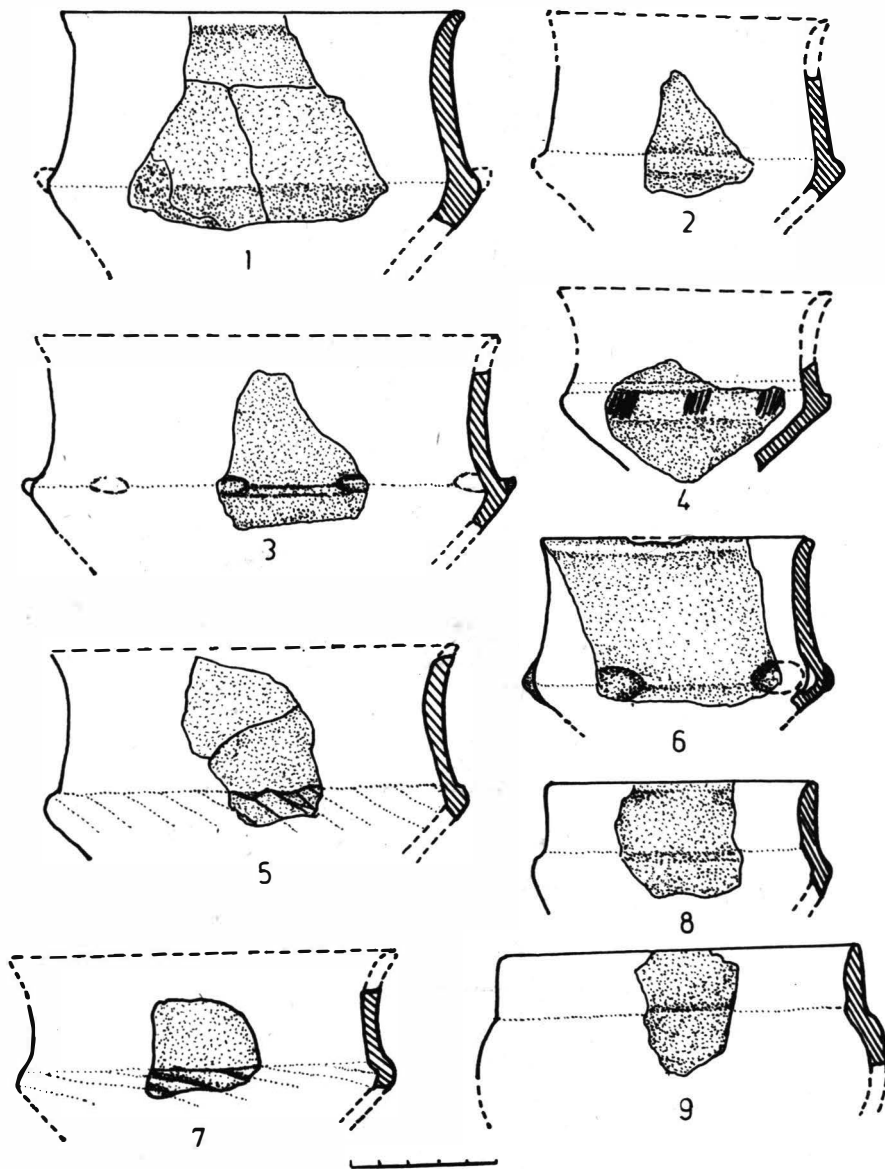

Fig. 37. Grănicești. Pahare. 1-7: tip A; 8-9: tip B; 5, 7: ornamentate cu caneluri fine, oblice pe umăr; 4: cu linii incizate, paralele, orizontale și oblice pe umăr; 1, 3: prevăzute cu mici proeminențe aplicate; 6: cu mici proeminențe goale, împinse din interior, pe umărul vasului.

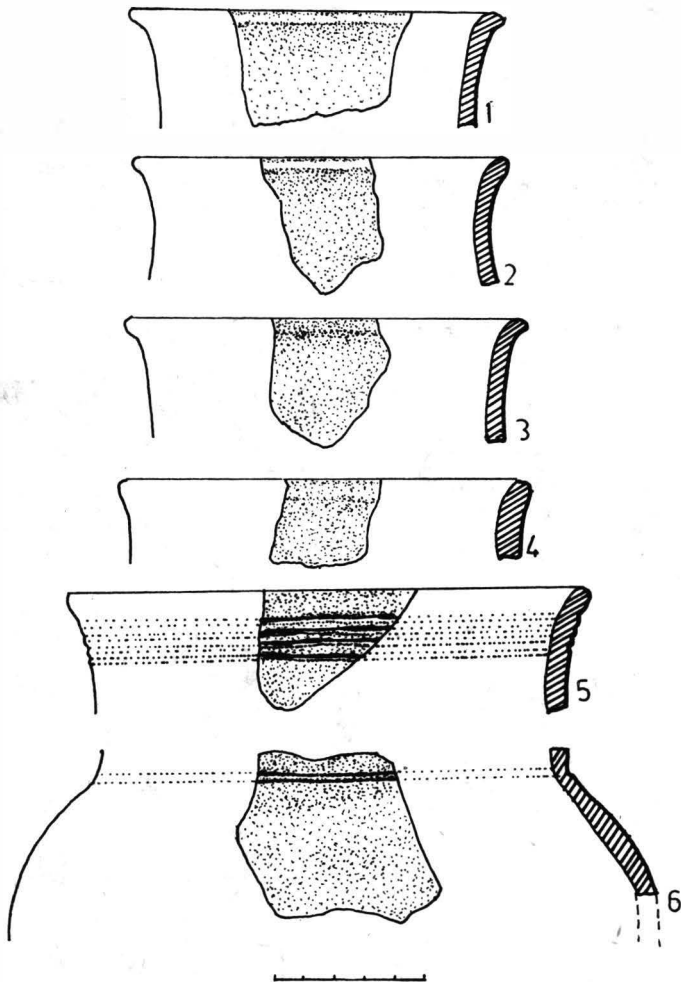

Fig. 38. Grănicești. Forme de vase incerte. A: vase cu gât înalt, cilindric sau ușor arcuit, marginea ușor evazată și corpul probabil globular; 5-6: ornamentate cu caneluri înguste, orizontale.

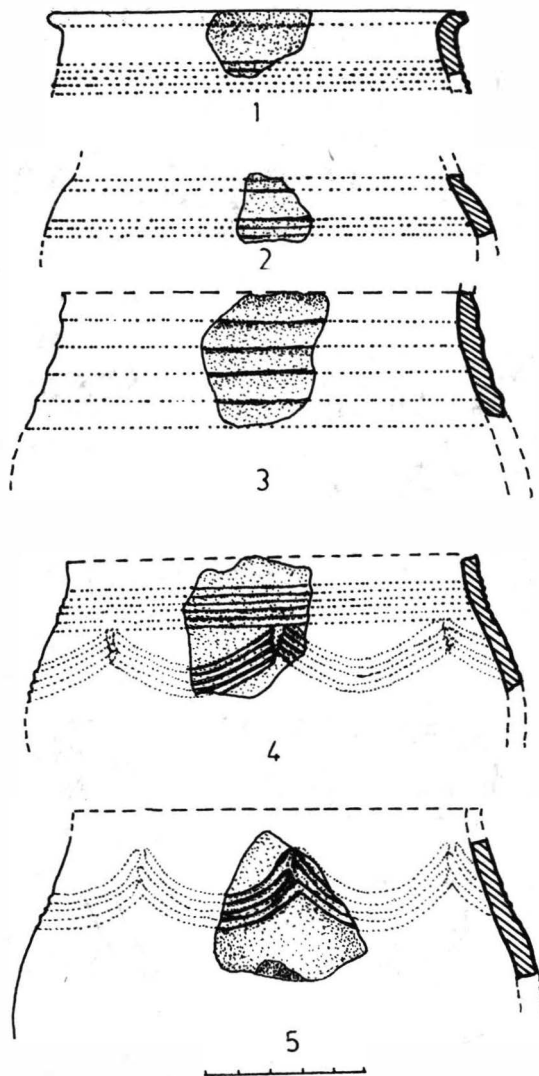

Fig. 39. Grănicești. Forme de vase incerte. B: vase cu corpul alungit, elegant arcuit, având, probabil, gâtul drept sau ușor tronconic, cu marginea înclinată spre exterior; 1-5: ornamentate cu caneluri orizontale paralele și/sau caneluri fine, arcuite.

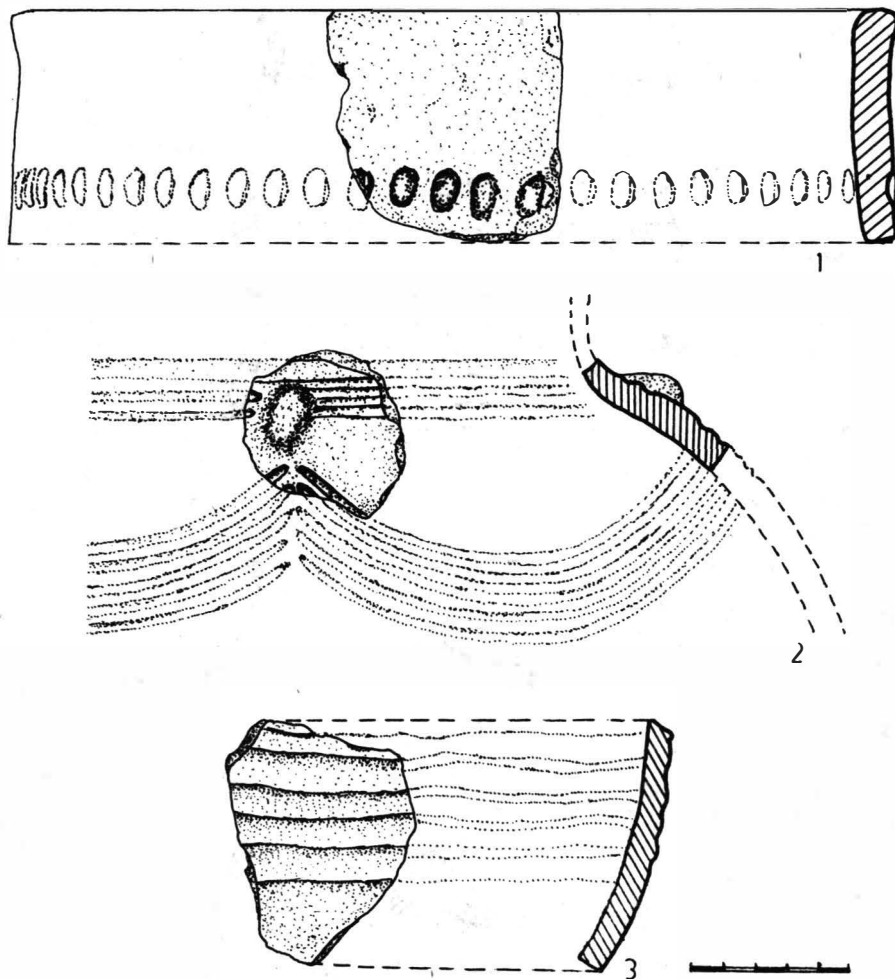

Fig. 40. Grănicești. 1: vas în formă de sac, de tip Ab; 2: vas bîlronconic-pântecos, de tip A. 1: ornamentat cu un șir orizontal de alveole, executate cu vârful degetului; 2: ornamentat cu caneluri înguste, orizontale și arcuite, combinate cu mici proeminențe; 3: fragment de strachină ornamentată cu caneluri orizontale în exterior

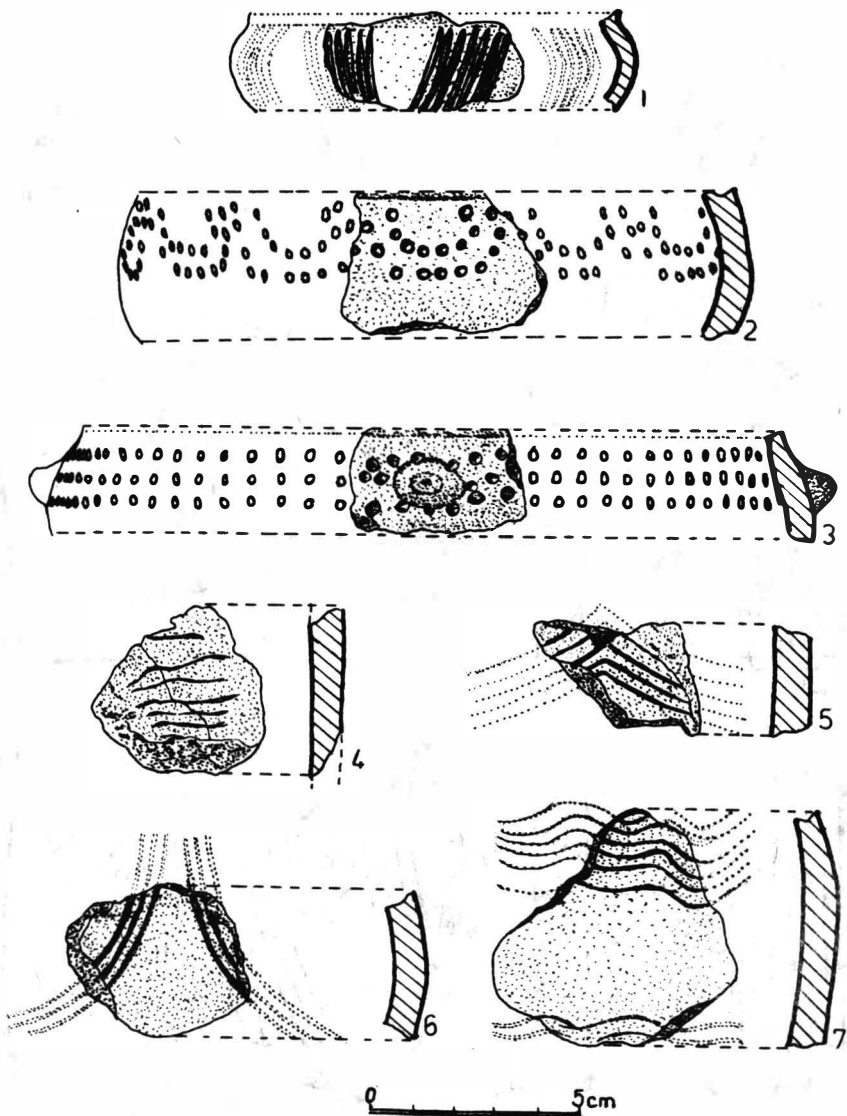

Fig. 41. Grănicești. Forme de vase nedeterminate, A-C. 1: ceașcă (?) ornamentată cu grupuri de caneluri fine, oblice; 2-3: vase cu corpul rotunjit, ornamentate cu șiruri de gropițe, dispuse în ghirlande sau orizontal; fragmente ceramice ornamentate cu fascicule de incizii vălurite neglijente (4) ori frumos ordonate, în mai multe registre (7), sau cu benzi de incizii arcuite, probabil în ghirlande (5-6).

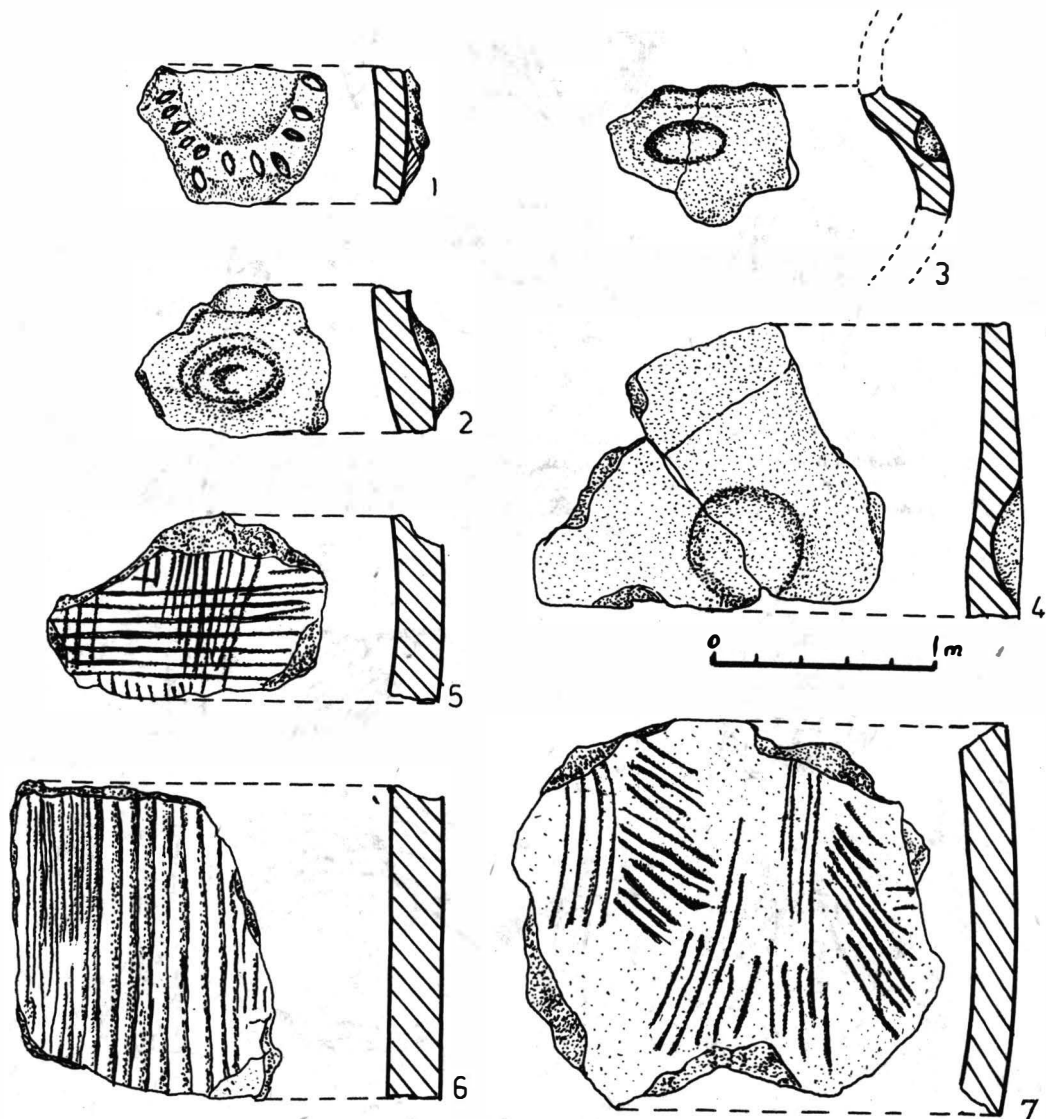

Fig. 42. Grănițești. Forme de vase nedeterminate, D-H. 3 (fragment de cupă cu buza lobată?) - 4: ornamentate cu alveole ovale sau rotunde, adânci; 1: cu o nervură semicirculară, crestată; 2: fragment de vas prevăzut cu o proeminență ovală, în formă de pastilă, alveolată; 5-7: fragmente ceramice ornamentate cu striuri "organizate", în rețea sau fascicule verticale ori arcuite.

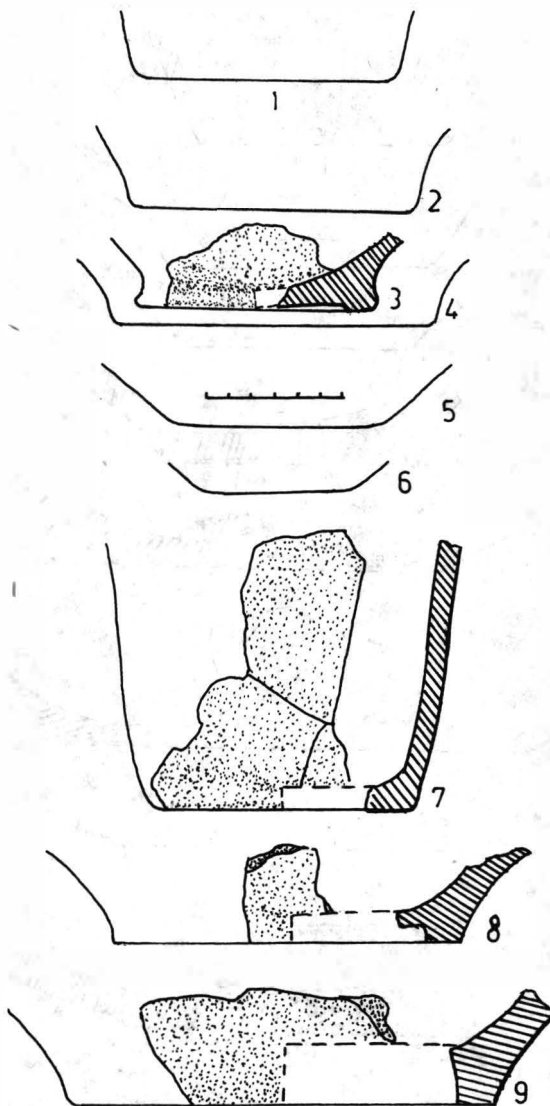

Fig. 43. Grănicești. Funduri de vase.

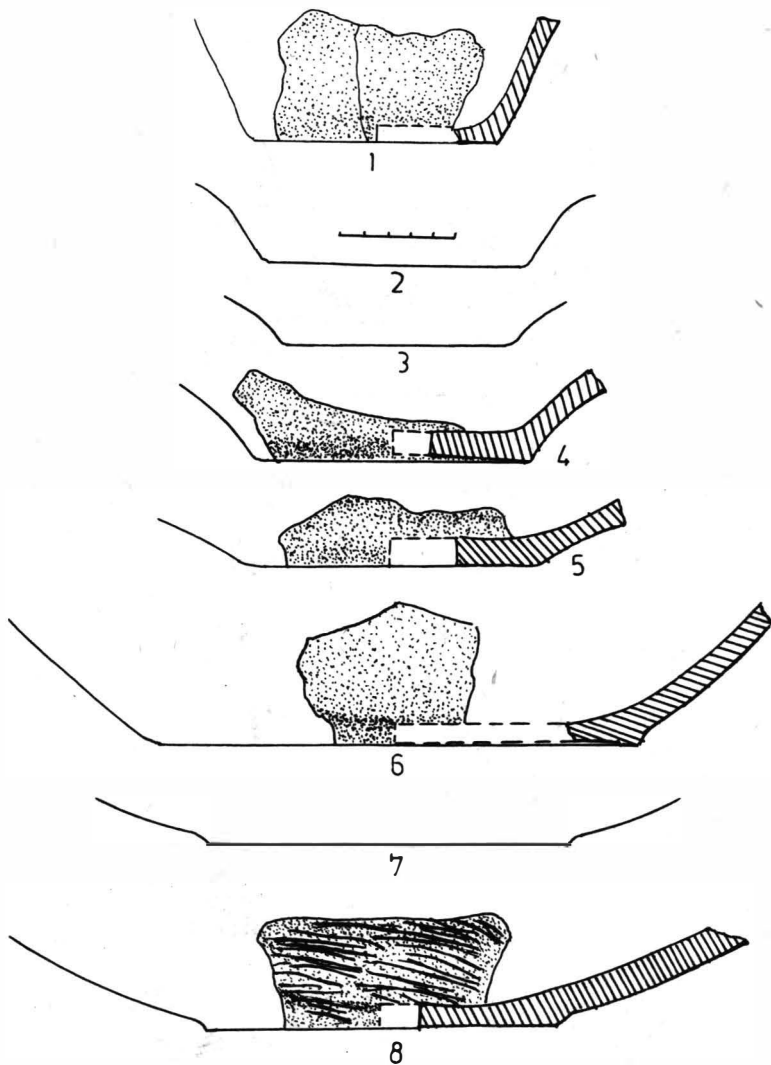

Fig. 44. Grănicești. Funduri de vase. 8: ornamentat cu striuri.

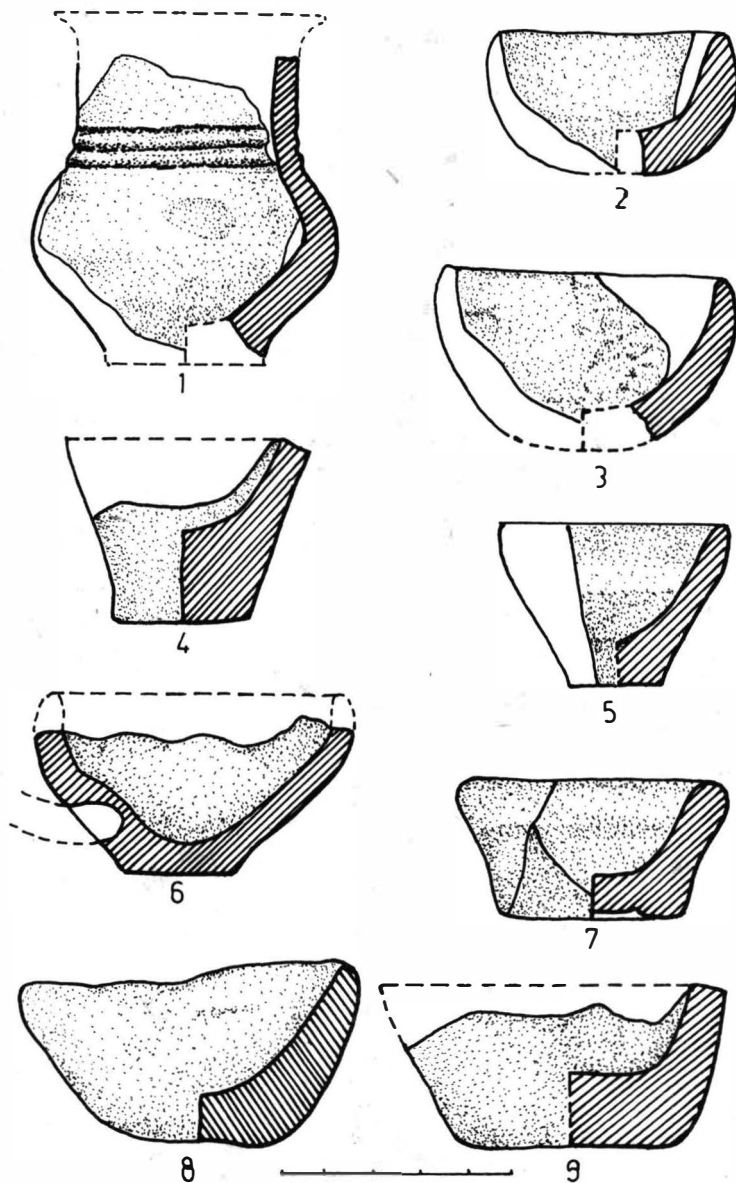

Fig. 45. Grănicești. Vase miniaturale. 1: ornamentat cu caneluri orizontale paralele.

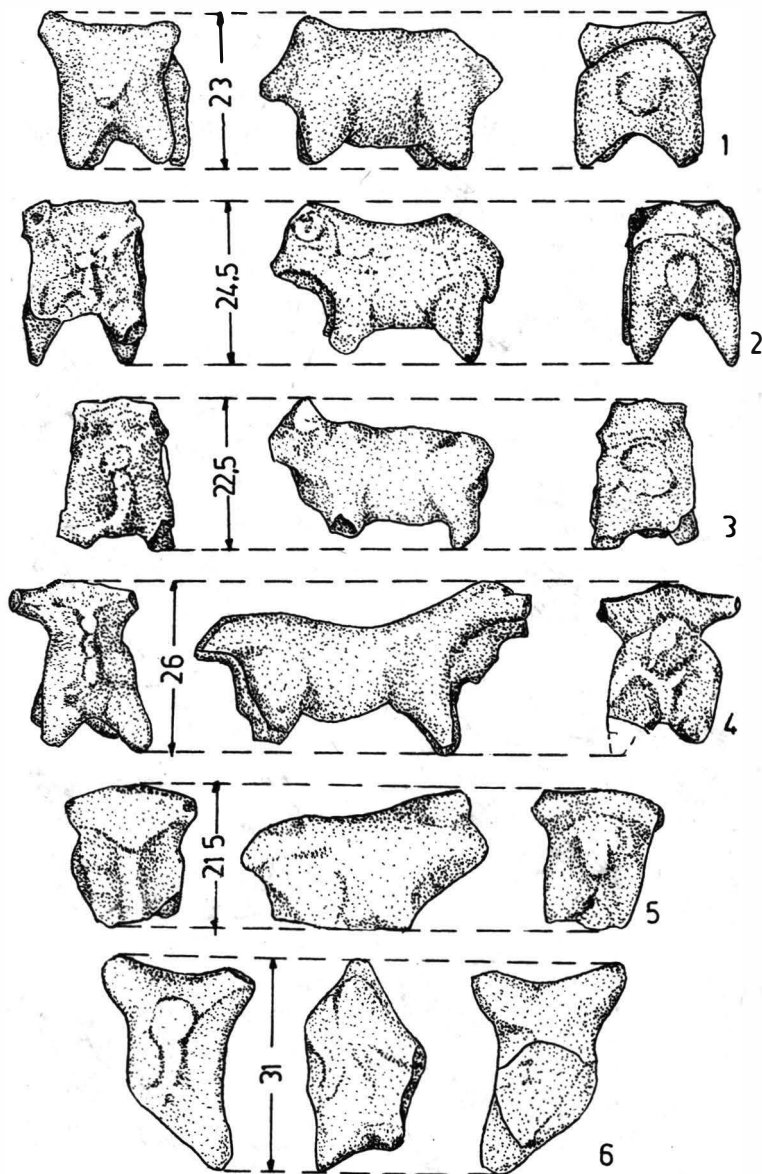

Fig. 46. Grănicești. Statuete zoomorfe din lut ars. Cornute.

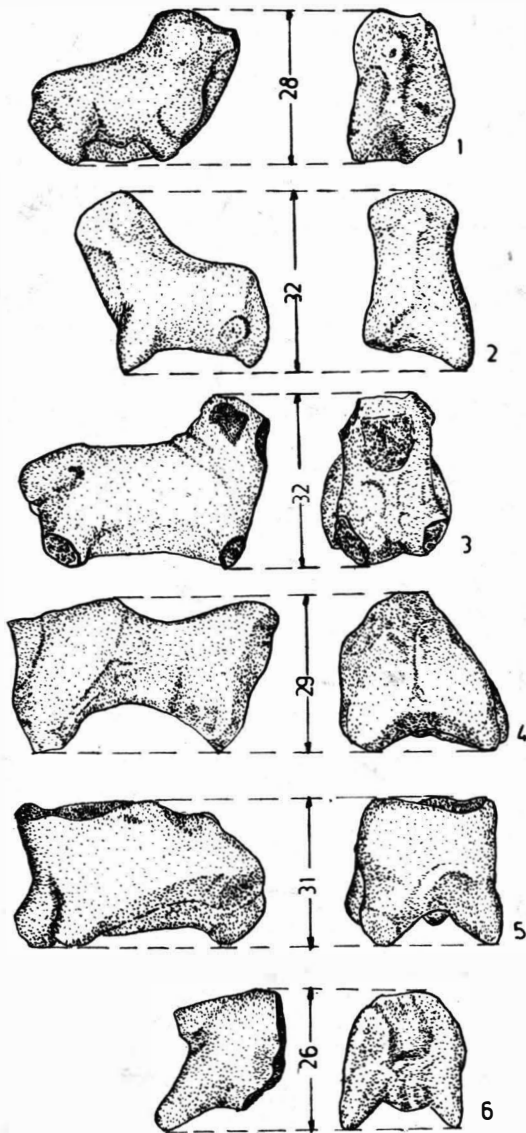

Fig. 47. Grănicești. Statuete zoomorfe din lut ars. Cornute.

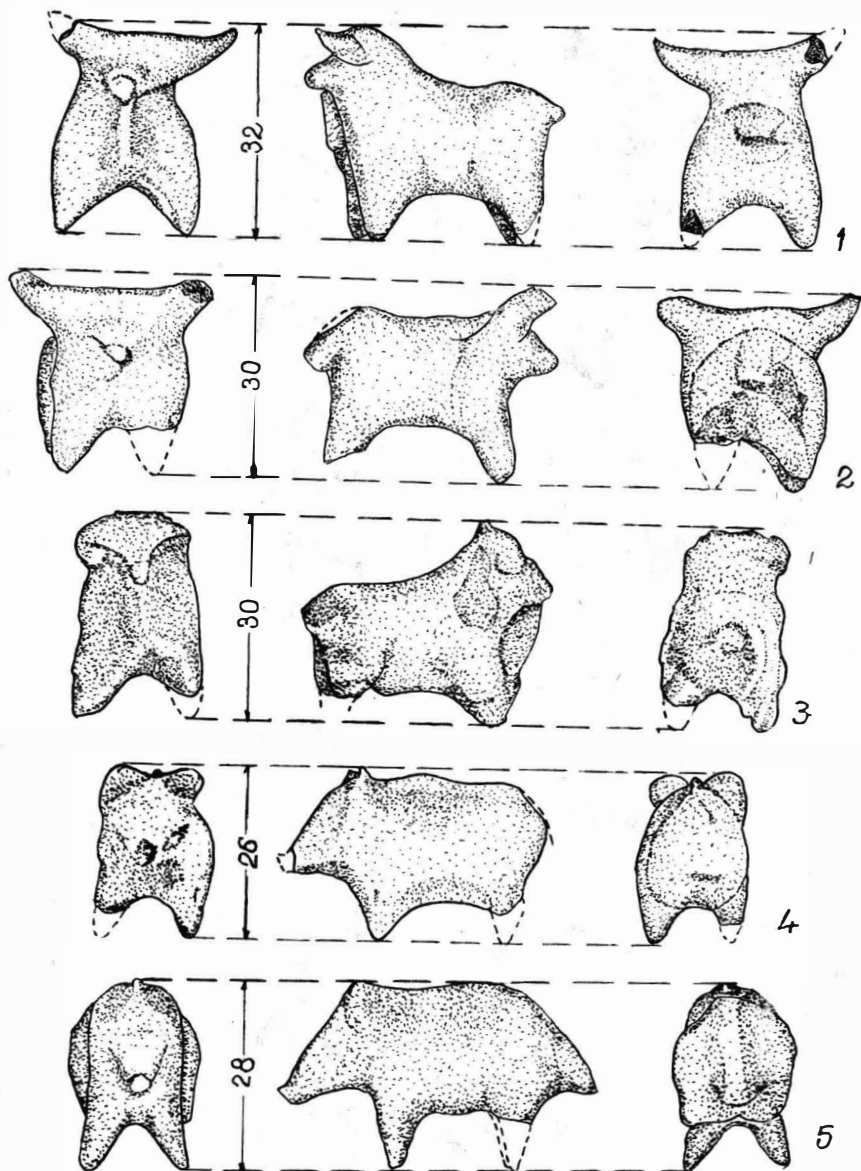

Fig. 48. Grănicești. Statuete zoomorfe din lut ars. 1-3: cornute; 4-5: porcine.

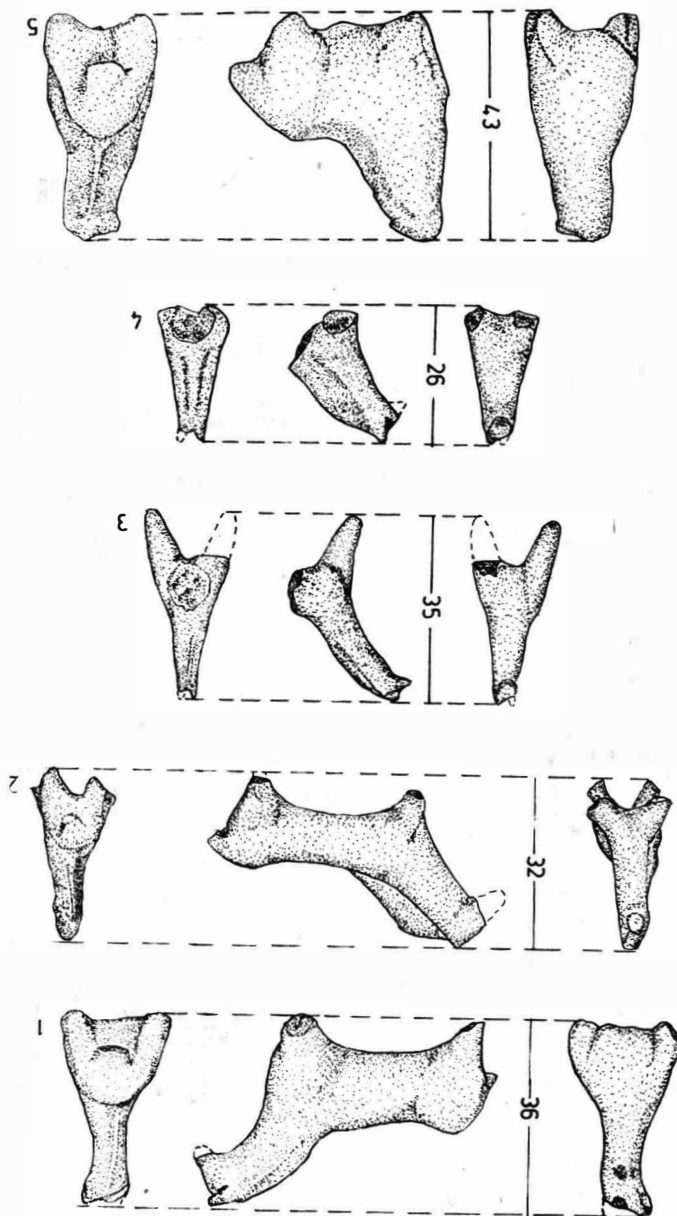

Fig. 49. Grănicești. Statuete zoomorfe din lut ars. Cal.

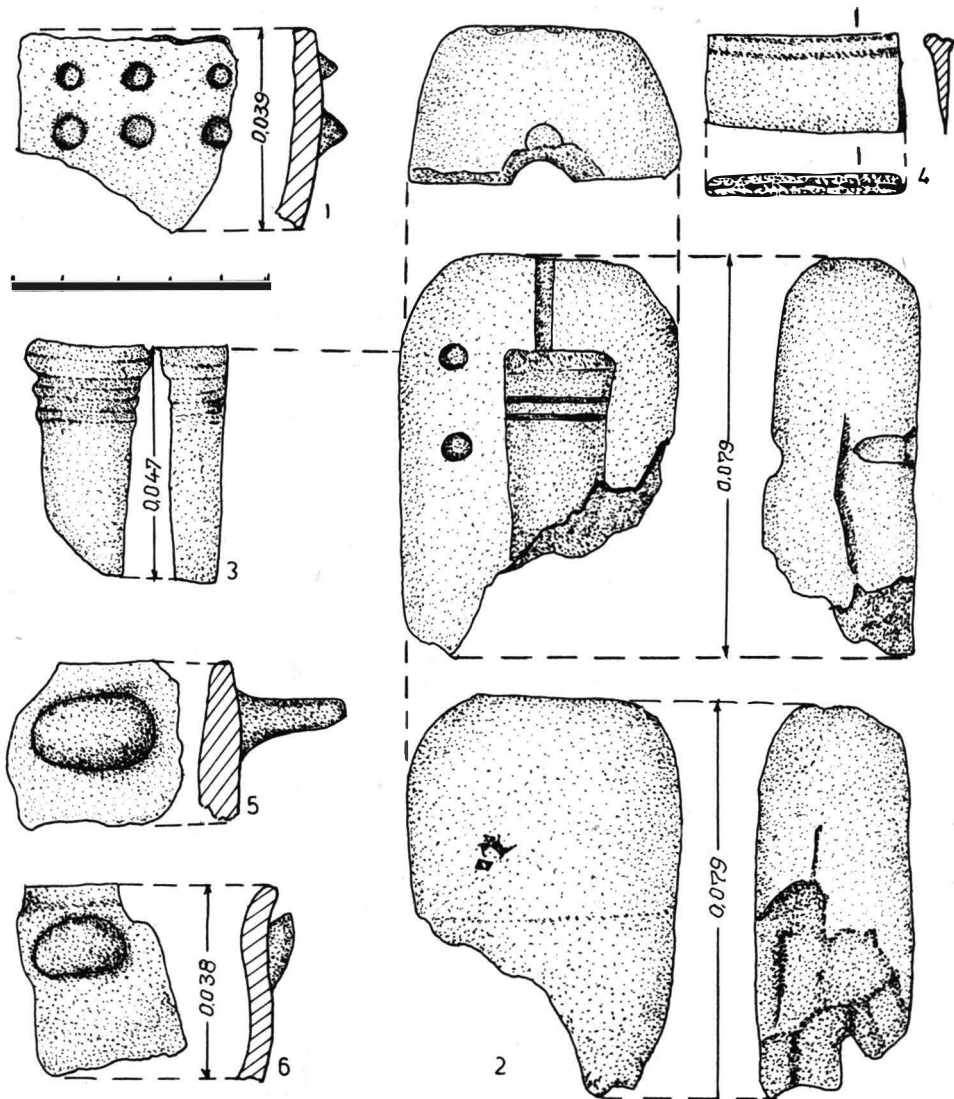

Fig. 50. Siret - Dealul Ruina. Cultura Gáva-Holihady. 1, 5- 6: fragmente ceramice: probabili vase în formă de sac de tip A (5), B (6) și C (1). 1: ornamentat cu două șiruri paralele de mici proeminențe; 2: tipar de piatră pentru turnat ceturi de tip transilvănean; 3: mularj obținut de pe tipar; 4: fragment din lama unui cuțit de bronz. (După N. Ursulescu și colab.).

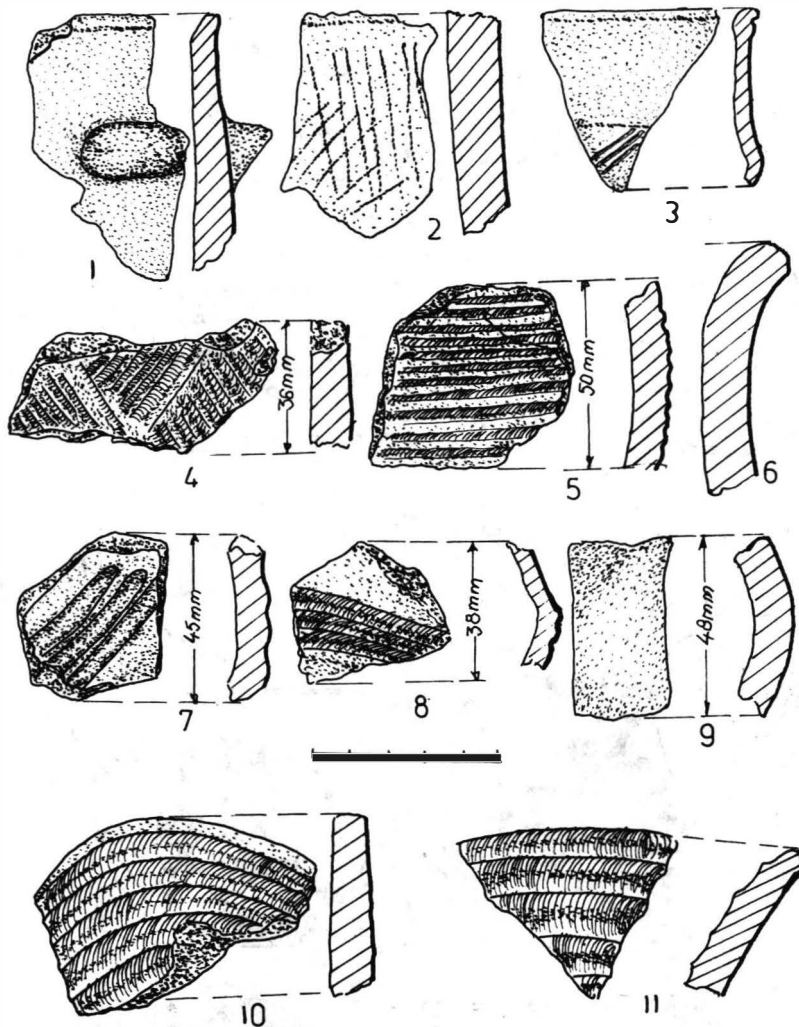

Fig. 51. Siret - Dealul Ruina. Cultura Gáva-Holihady. Fragmente ceramice. 1-2, 4-6: probabil vase în formă de sac; 3: probabil pahar; 7-8: probabil vase bitronconice-pântecoase; 9: ceașcă sau cană cu toartă în bandă; 10-11: străchini cu marginea lobată; 2, 4-5: ornamentate cu striuri (5: "striuri organizate"); 3: decor incizat; 7: ornamentat cu caneluri arcuite paralele; 8: ornamentat cu caneluri oblice paralele pe pântec; 10-11: ornamentate cu caneluri arcuite paralele în interior. (După N. Ursulescu și colab.).

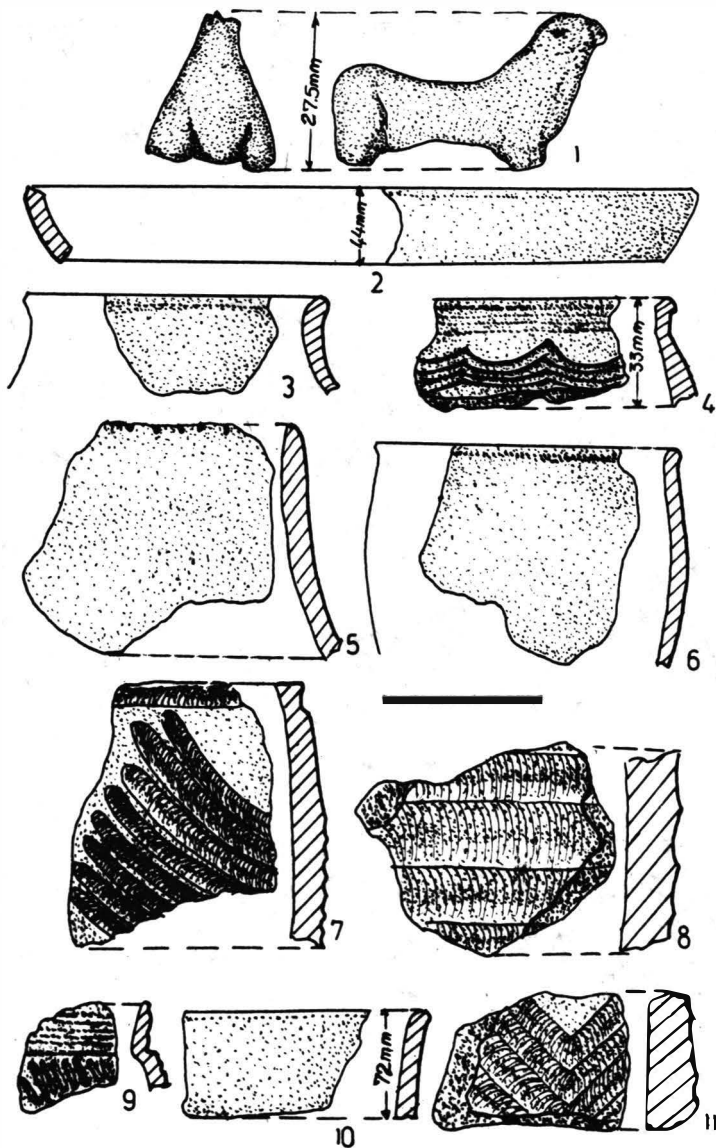

Fig. 52. Siret - Dealul Ruina. Cultura Gáva-Holihady. 1: statueta zoomorfă (cal; atribuită culturii Cucuteni). 2-11: fragmente ceramice. 2: strachină; 3, 7-8, 10-11: probabil vase bitronconice pântecoase; 4, 9: probabil pahare; 5-6: vase în formă de sac. 4, 7, 9: ornamentate cu caneluri fine, orizontale și arcuite (4, 7) sau orizontale și oblice (9), paralele; 8: ornamentat cu caneluri largi, orizontale, paralele; 11: cu caneluri paralele, probabil în "zigzag". (După N. Uranilescu și colab.).

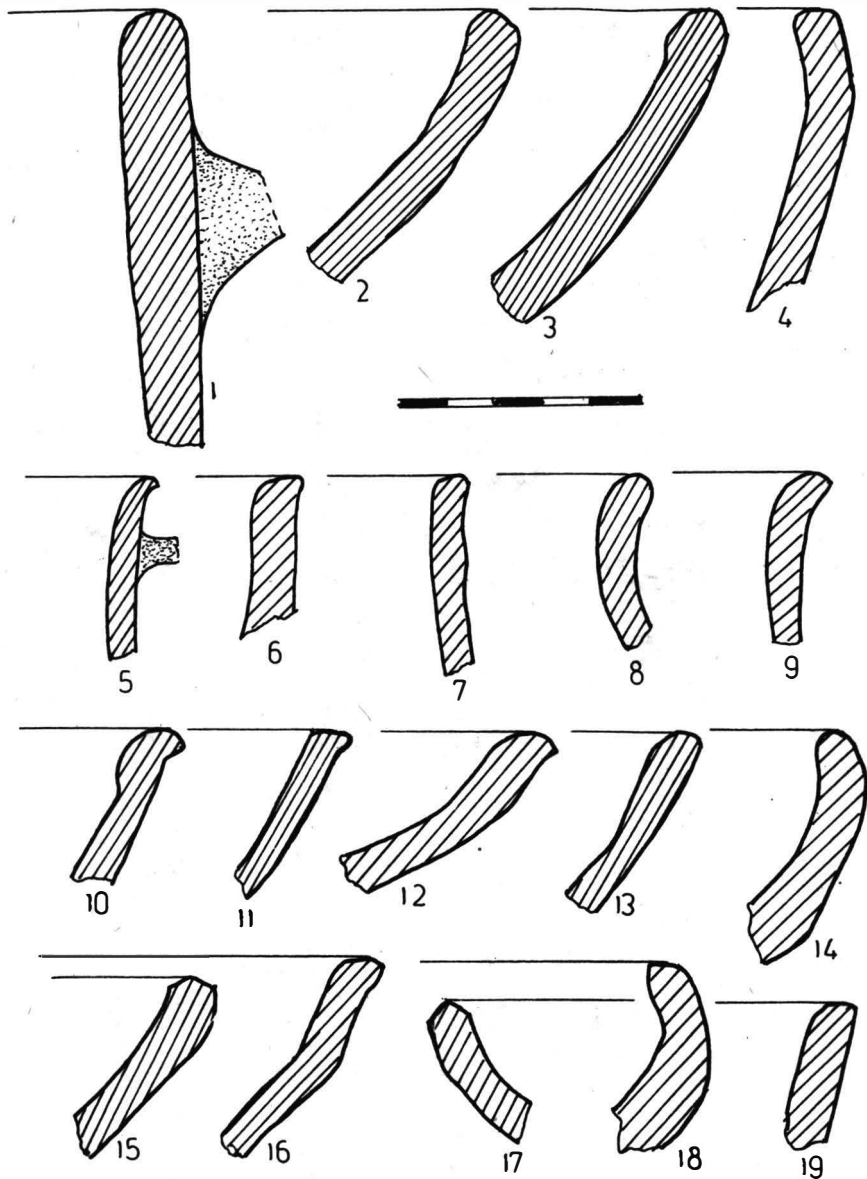

Fig. 53. Siret - Dealul Ruina. Cultura Gáva-Hotibrady. 1-19: profile de diferite tipuri de vase. (După N. Ursulescu și colab.).

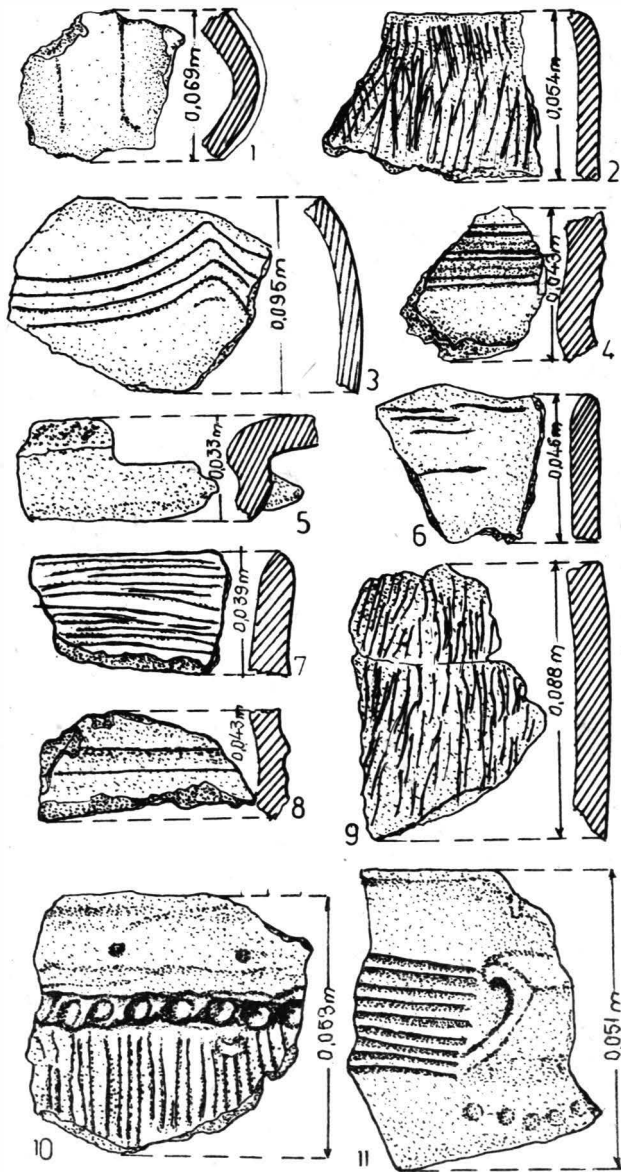

Fig. 54. Botoșana. Fragmente de vase de tip Gáva-Hollhrady. 2, 6, 7, 9: ornamentate cu striuri; 3: cu caneluri arcuite; 4, 8: cu caneluri orizontale; 10: cu un șir orizontal de orificii, brâu alveolat și "striuri organizate"; 11: cu caneluri fine orizontale și cu un șir de mici gropițe la baza torții în bandă. (După Silvia Teodor).

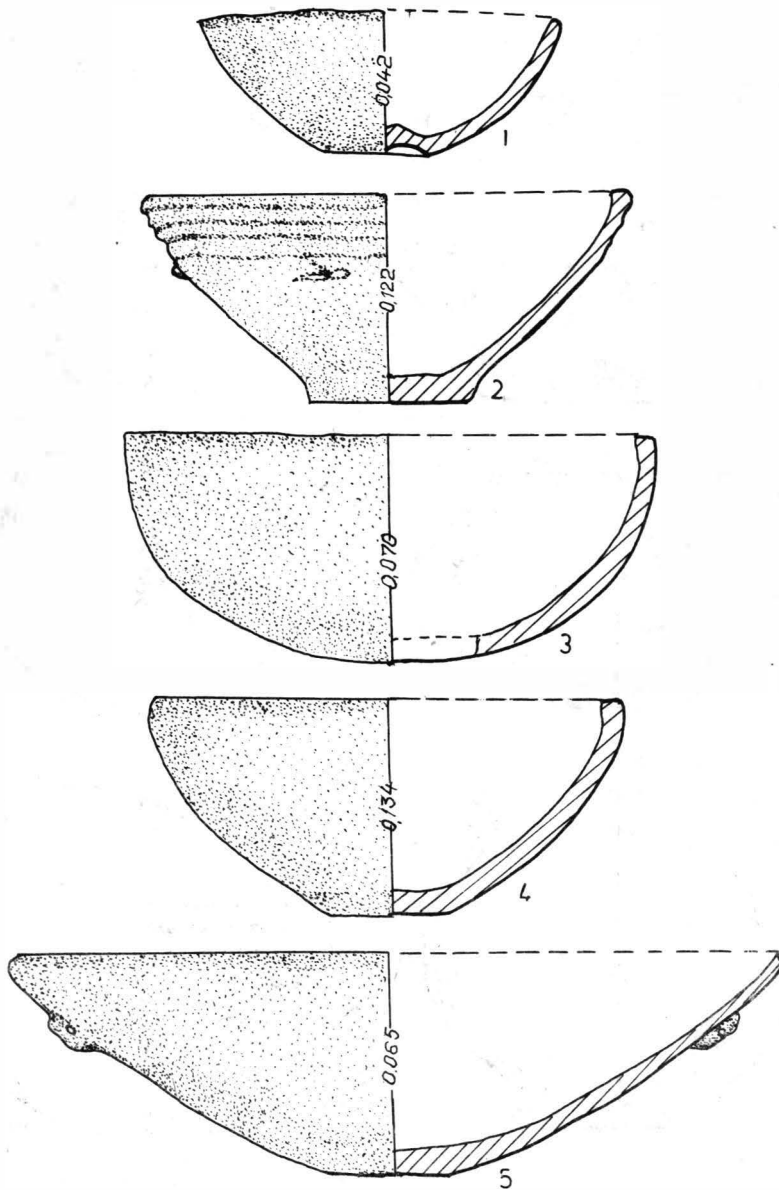

Fig. 55. Cucorăni. 1-5: străchini și castroane din necropola culturii Gáva-Holíhrady; 2: ornamentat cu caneluri horizontale paralele în partea superioară. (După Silvia Teodor).

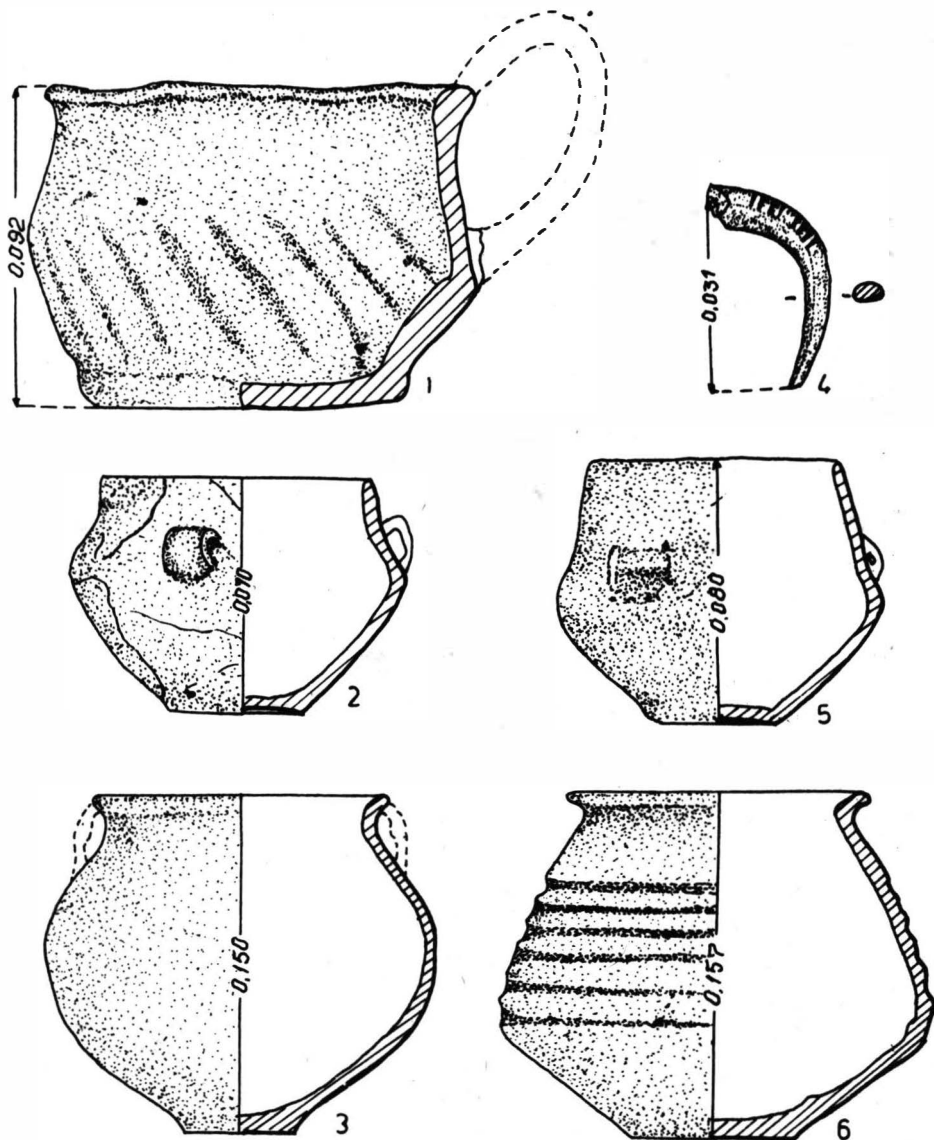

Fig. 56. Cucorâni. Vase (1-3, 5-6) și fragment de brăjară din bronz din necropola Gáva-Holíbrady. 1: ornamentat cu caneluri oblice; 6: cu caneluri horizontale paralele. (După Silvia Teodor).

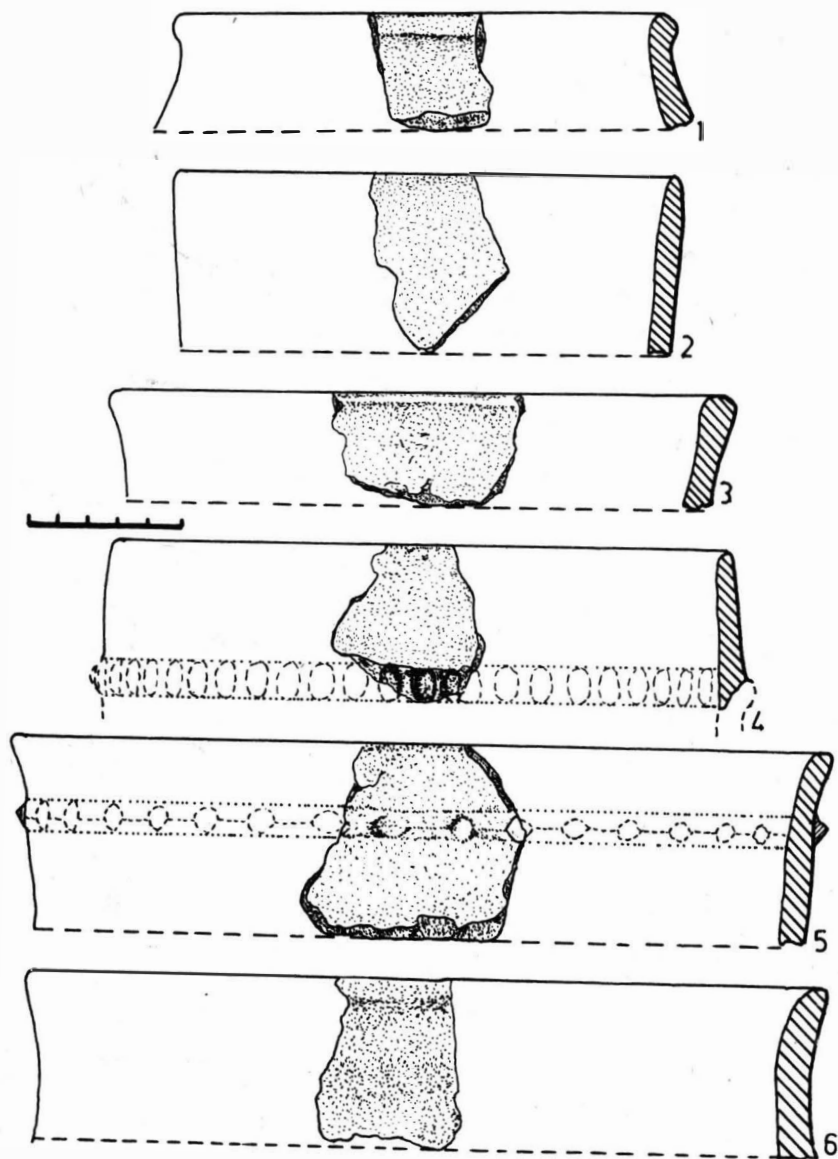

Fig. 57. Siliștea Nouă. Cultura Gáva-Holihrad. 1-6: borcane și vase în formă de sac; 4-5: ornamentate cu brâu alveolat. Colecția fostului Institut de Învățământ Superior Suceava (cercetări N. Ursulescu).

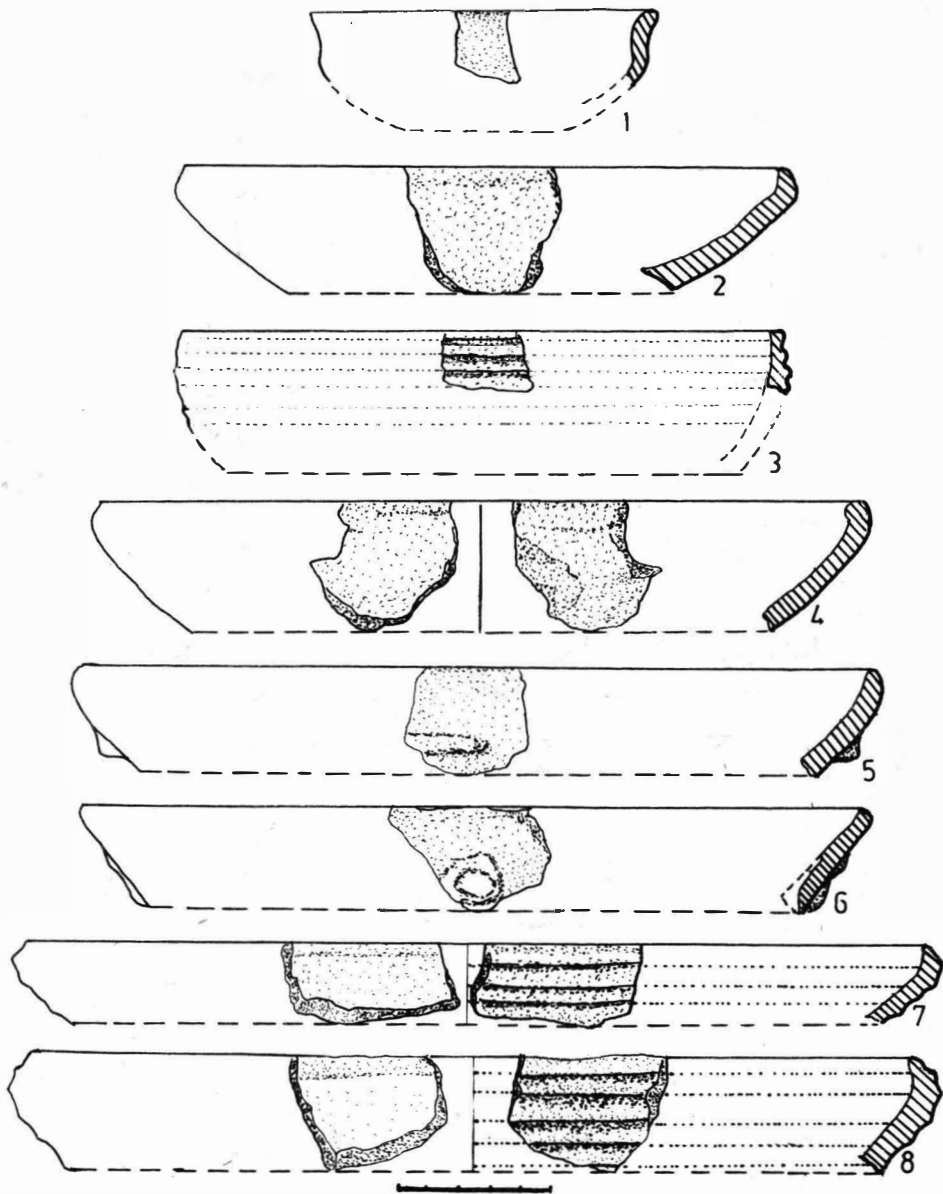

Fig. 56. Siliștea Nouă. Cultura Gáva-Hollbrady. 1-8: străchini și castroane; 3, 7-8: ornamentate cu caneluri horizontale paralele în partea superioară. Colecția fostului Institut de Învățământ Superior Suceava (ceretări N. Ursulescu).

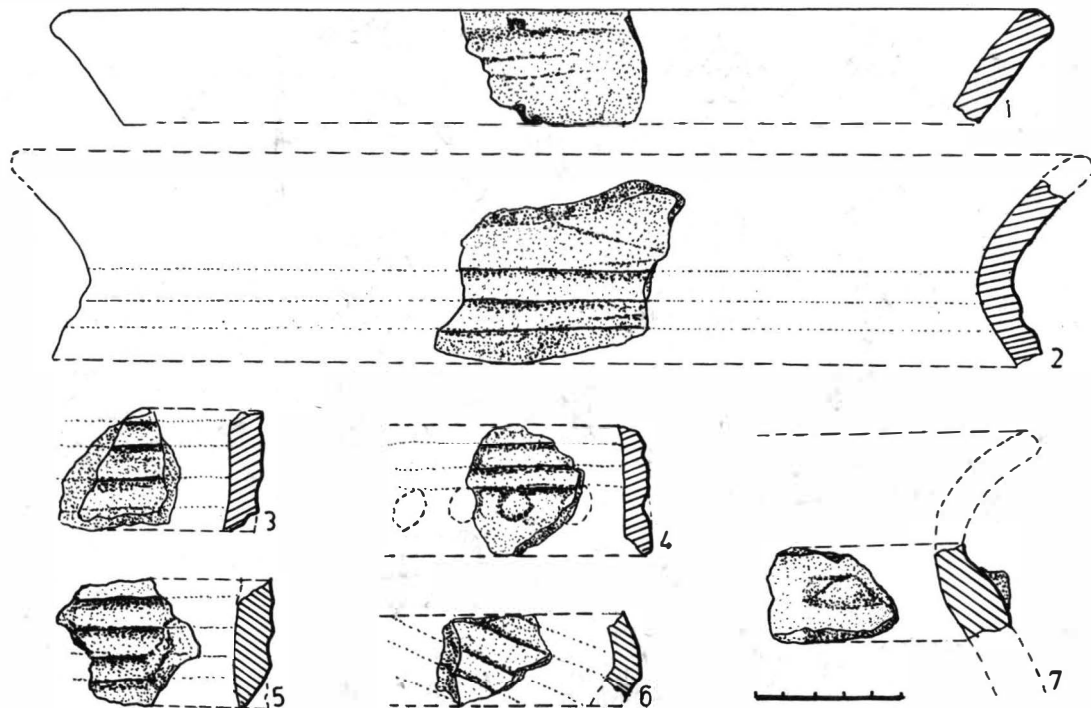

Fig. 59. Siliștea Nouă. Cultura Gáva-Holíhrady. 1-7: fragmente de vase bitronconice; 2-3, 5: ornamentate cu caneluri orizontale paralele; 6: cu caneluri oblice paralele pe pântec; 4: cu caneluri orizontale paralele și cu un șir orizontal de alveole. Colecția fostului Institut de Învățământ Superior Suceava (cercetări N. Ursulescu).

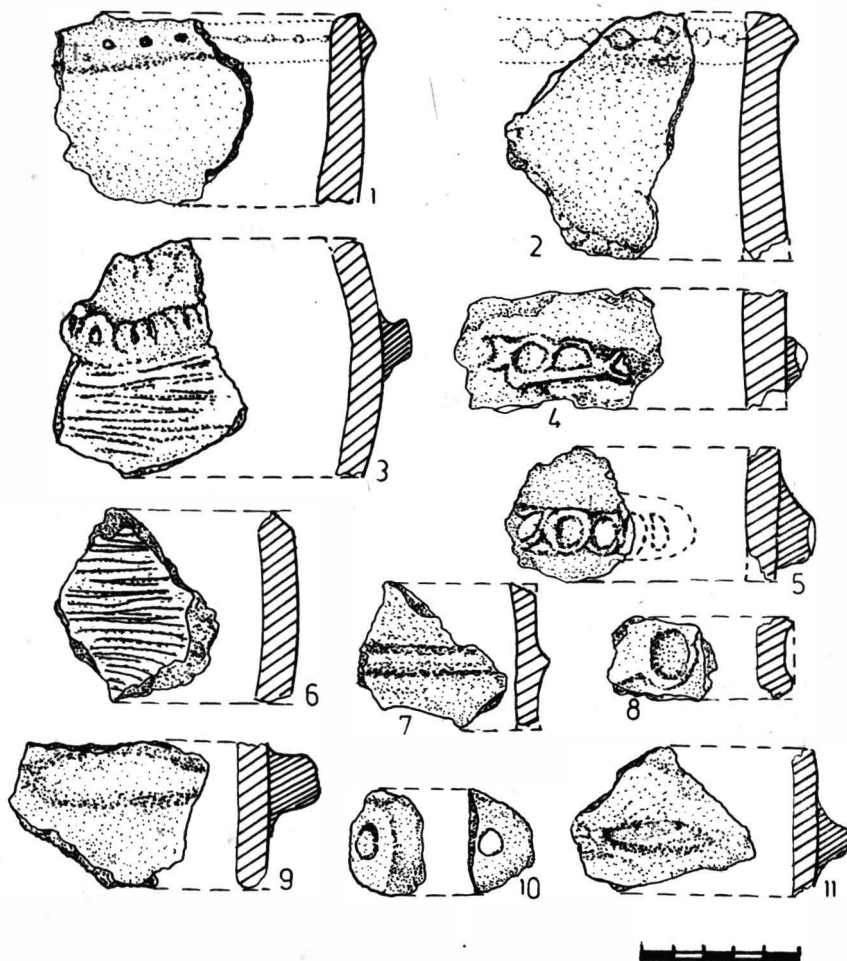

Fig. 60. Siliștea Nouă. Cultura Gáva-Holihrad. 1-11: fragmente ceramice. 1-9, 11: probabil, borcane și vase în formă de sac; 1-4: ornamentate cu brături alveolate; 3, 6: cu striuri; 5: cu proeminență alveolată; 7: cu brâu simplu; 8: cu alveole; 9, 11: prevăzute cu proeminențe; 10: fragment vas cu toartă în bandă. Colecția fostului Institut de Învățământ Superior Suceava (cercetări N. Ursulescu).

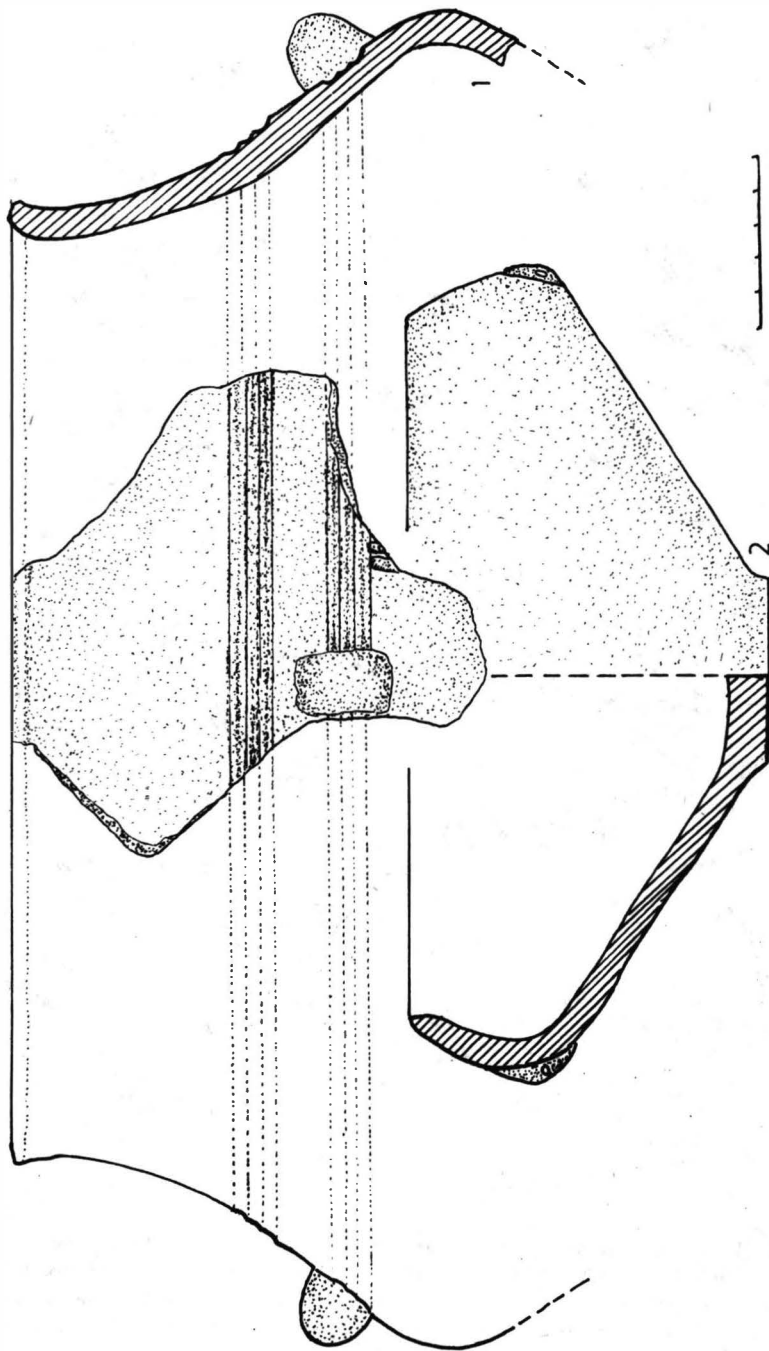

Fig. 61. Vase de tip Gáva-Hollhrady (1: tip 8 C; 2: tip 2 Dc); 1: Moara; 2: Preutești (Colecția Muzeului Județean Suceava).

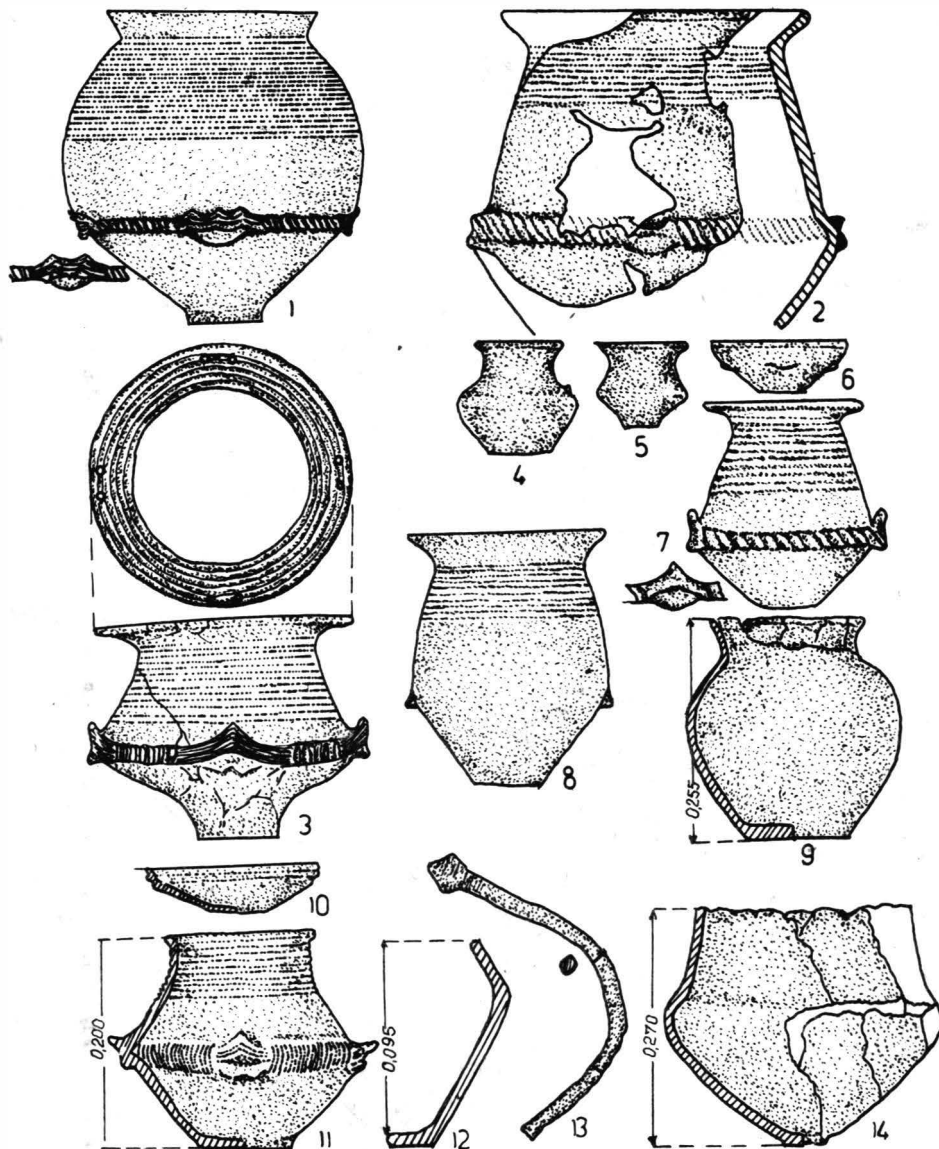

Fig. 62. Ceramică (1-12, 14) și ac de bronz (13) aparținând culturii Corlaeni-Chisinau. 1: Zăpodeni; 2: Prăjești; 3-7: Trifești; 8: Valea Lupului; 9-14: Vaslui (9: morm. 4; 12: morm. 6; 13-14: morm. 9; 10-11: morm. 10). 9, 12: vase de tip Belozërka. (1, 3-8: Muzeul de Istorie a Moldovei; 2: încercare de reconstituire după ilustrația publicată de C. Buzdugan și B. Hânsel; 9-14: după Al. Andronic și colab. 4-6: după fotografii). Înălțimea vaselor: 1: 0,48; 2: 0,29; 3: 0,25; 7: 0,26; 8: 0,73 m.

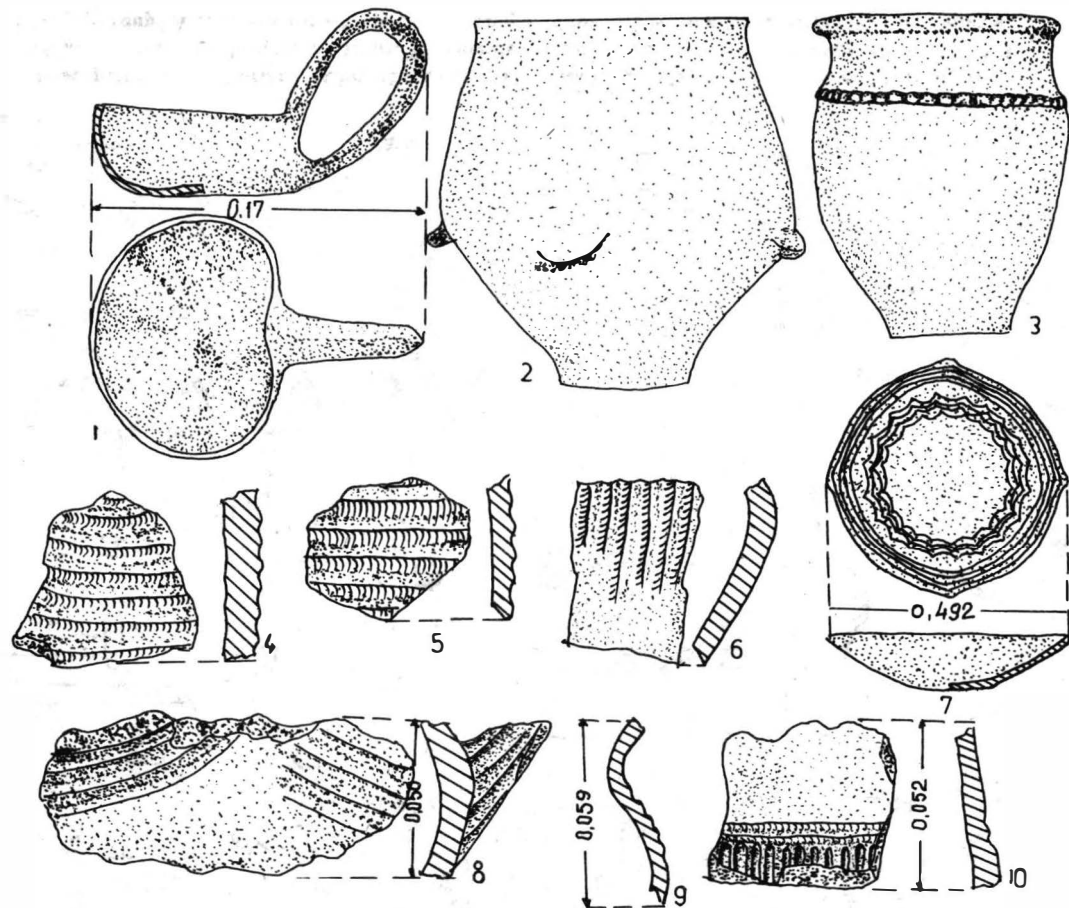

Fig. 63. Ceramică de tip Corlăteni-Chișinău. 1-3: Corlătenți; 4: Buhăeni; 5-6: Albești (după L. Nestor și colab.); 7: Negrești (după Gh. Coman); 8-10: Trușești (după A.C. Florescu). 2-3: după fotografiile. 2-6: scări diferite.

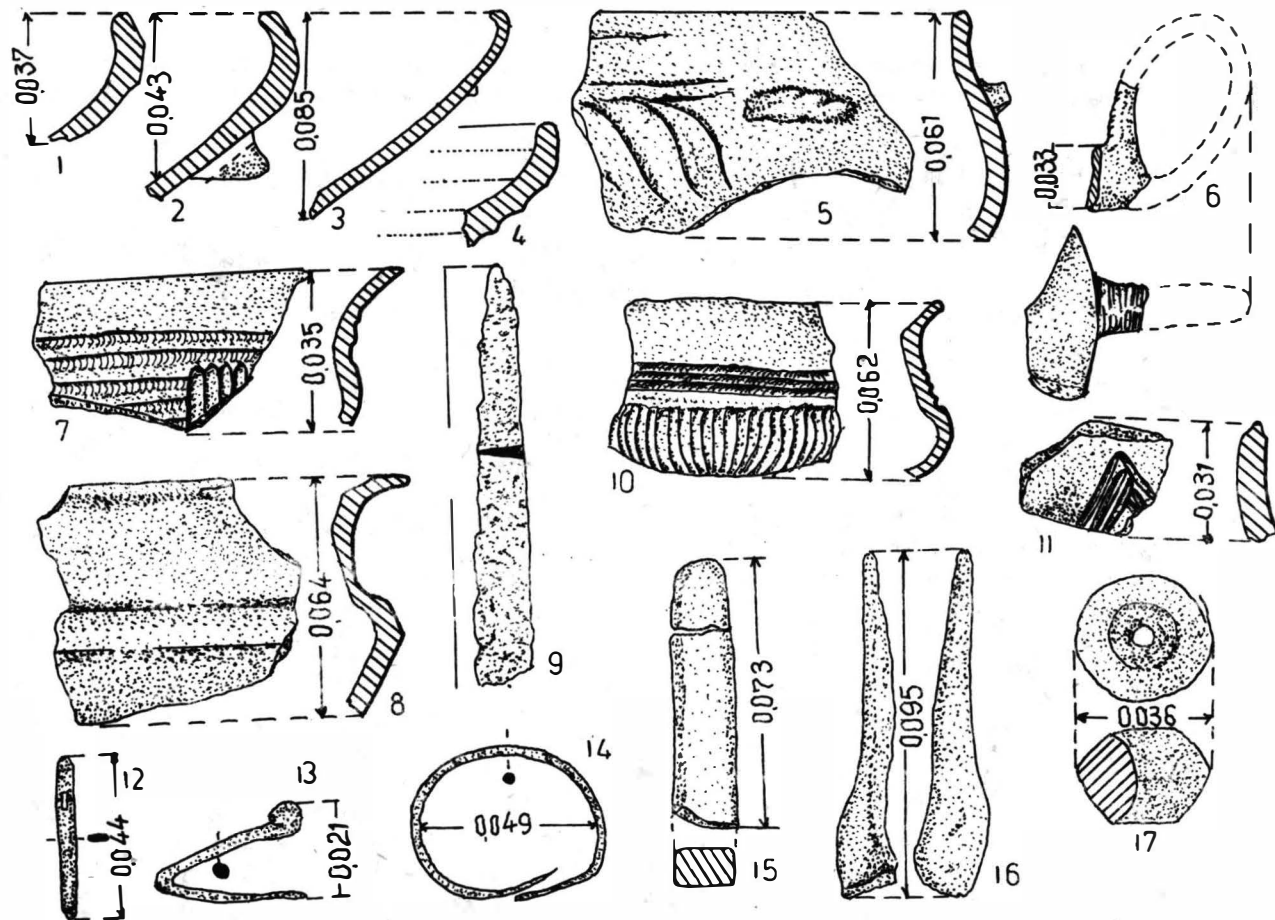

Fig. 64. Descoperirile de tip Corlăteni-Chișinău. 1-3, 10-11: ceramică; 9: lamă cușit din fier; 12: ac de cusut din os; 13: ac de bronz; 14: brățară de bronz; 15: cute de piele; 16: sulă de os; 17: fusulolă din lut ars. 1-3, 7-9, 11: Trușești (după A.C. Florescu); 4-6, 10, 12-17: Dănești (după M. Petrescu-Dâmbovița și Emilia Zaharia).

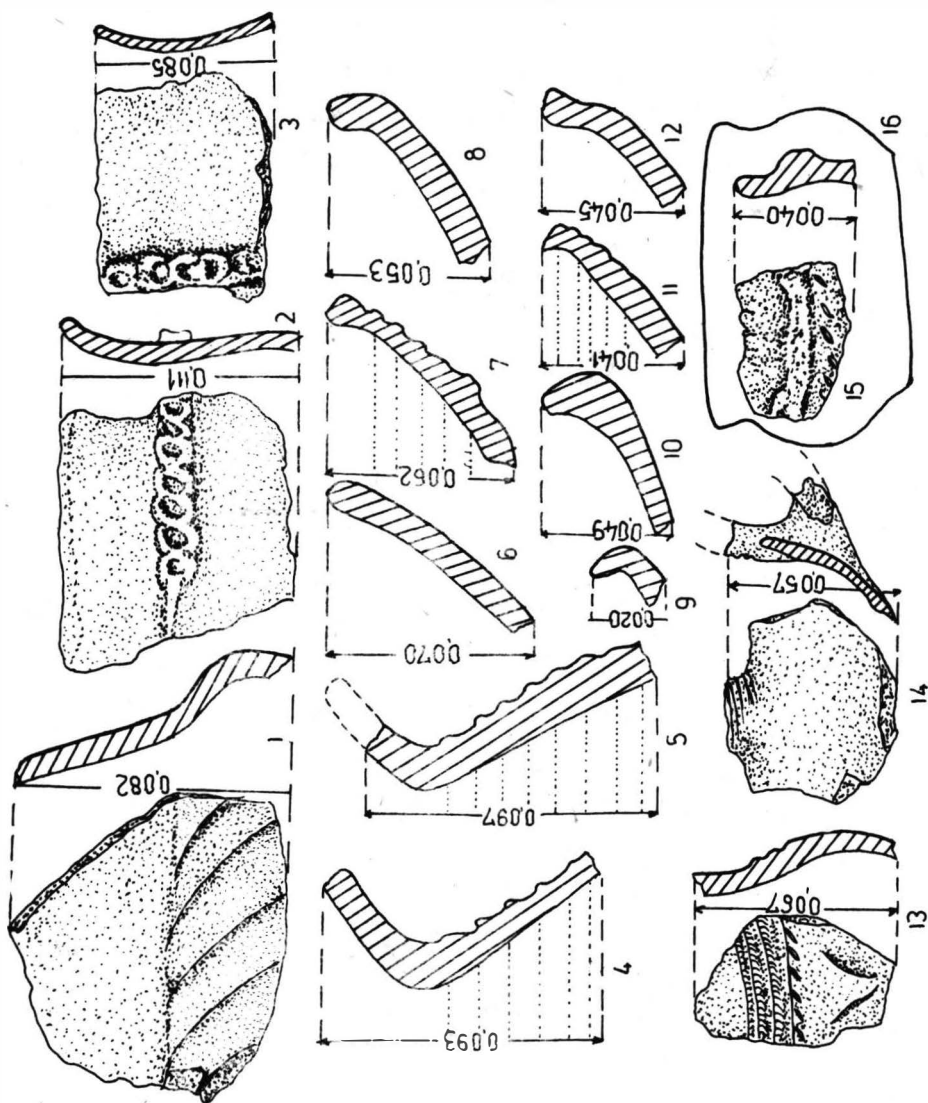

Fig. 65. Fragmente ceramice de tip Corlăteni-Chişinău. 1-3: Trusești; 4-16: Andrieșeni. (După A.C. Florescu).
16: după fotografie.

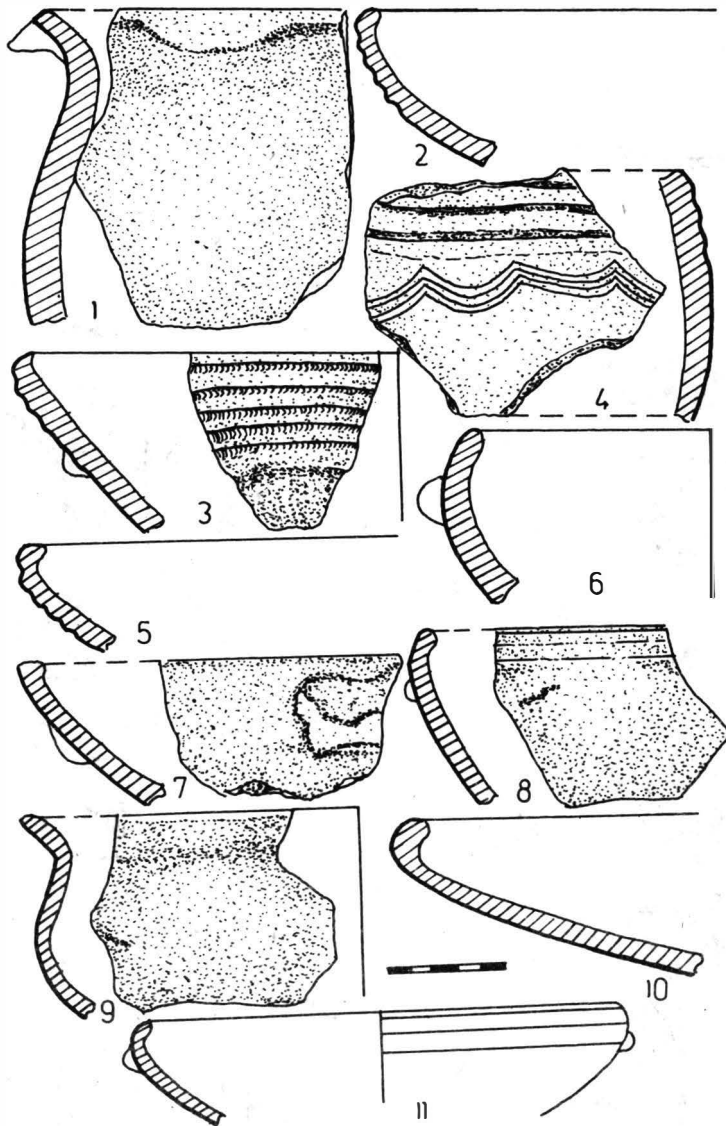

Fig. 66. Târpești. 1-11: ceramică de tip Corlăteni-Chișinău. (După Silvia Marinescu-Bâlcu).

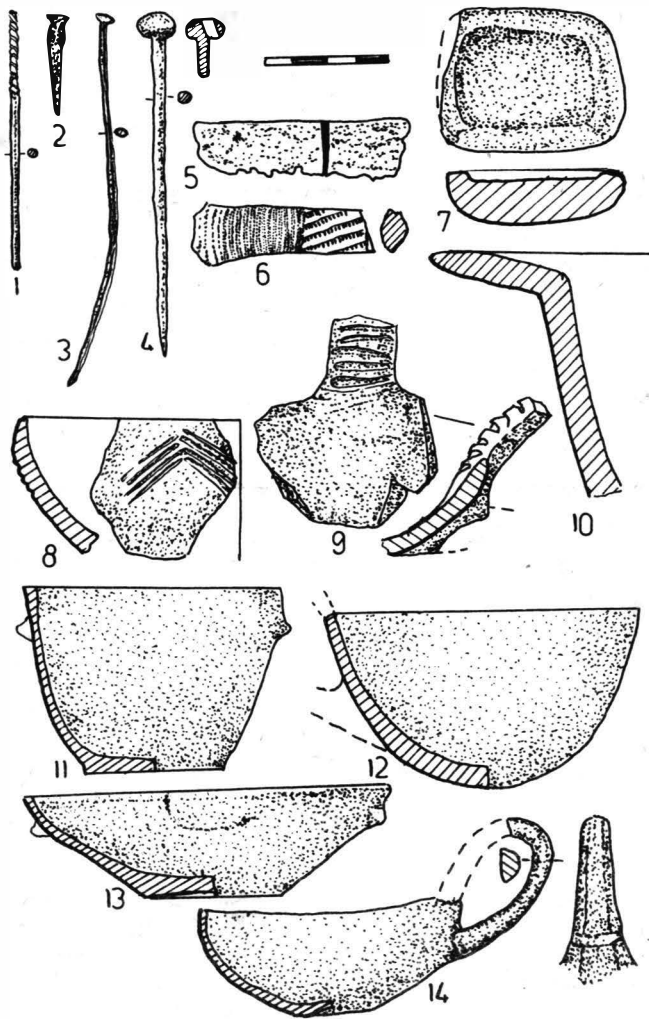

Fig. 67. Târpești. Descoperiri de tip Corlăteni-Chișinău. 1-4: ace; 5: lamă de cuțit de bronz; 6, 8-14: ceramică; 7: tipar de piatră. 4-5: atribuite culturii Noua. (După Silvia Marinescu-Bâlcu).

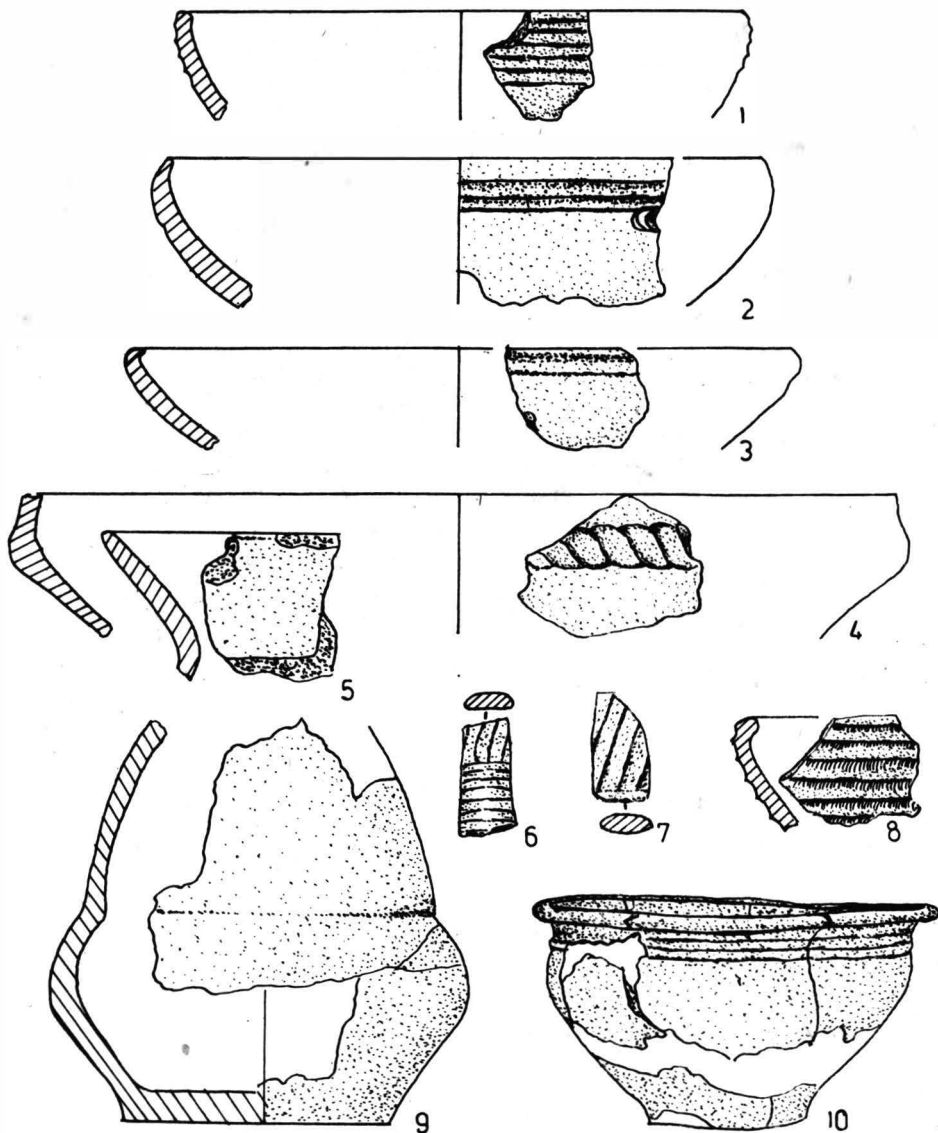

Fig. 68. Prăjești 1-10: ceramică de tip Corlăteni-Chișinău. (După B. Hânsel). Scara 1:3.

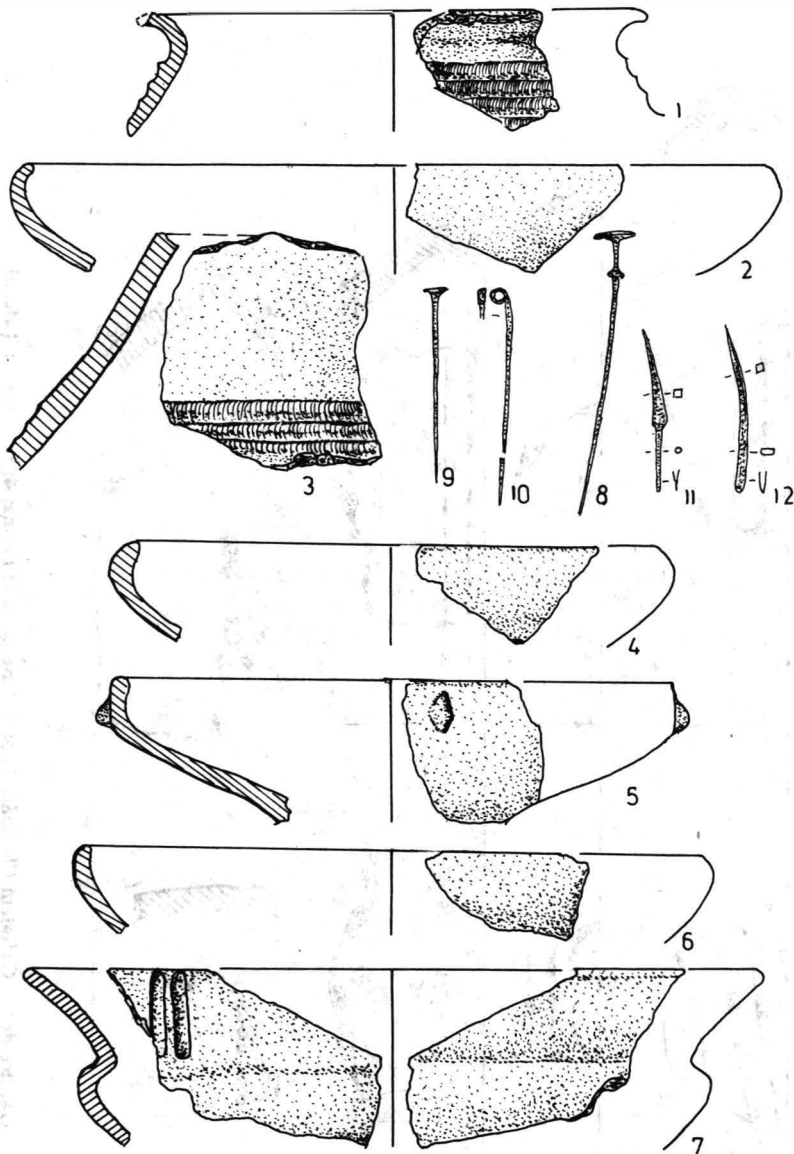

Fig. 69. Hăntleşti. Ceramică de tip Gáva-Hollhrady (1-3). Poiana Dulceşti. Descoperiri de tip Corlăteni-Chişinău, 4-7: ceramică; 8-12: ace de bronz. (După B. Hänsel.) Scara 1:3.

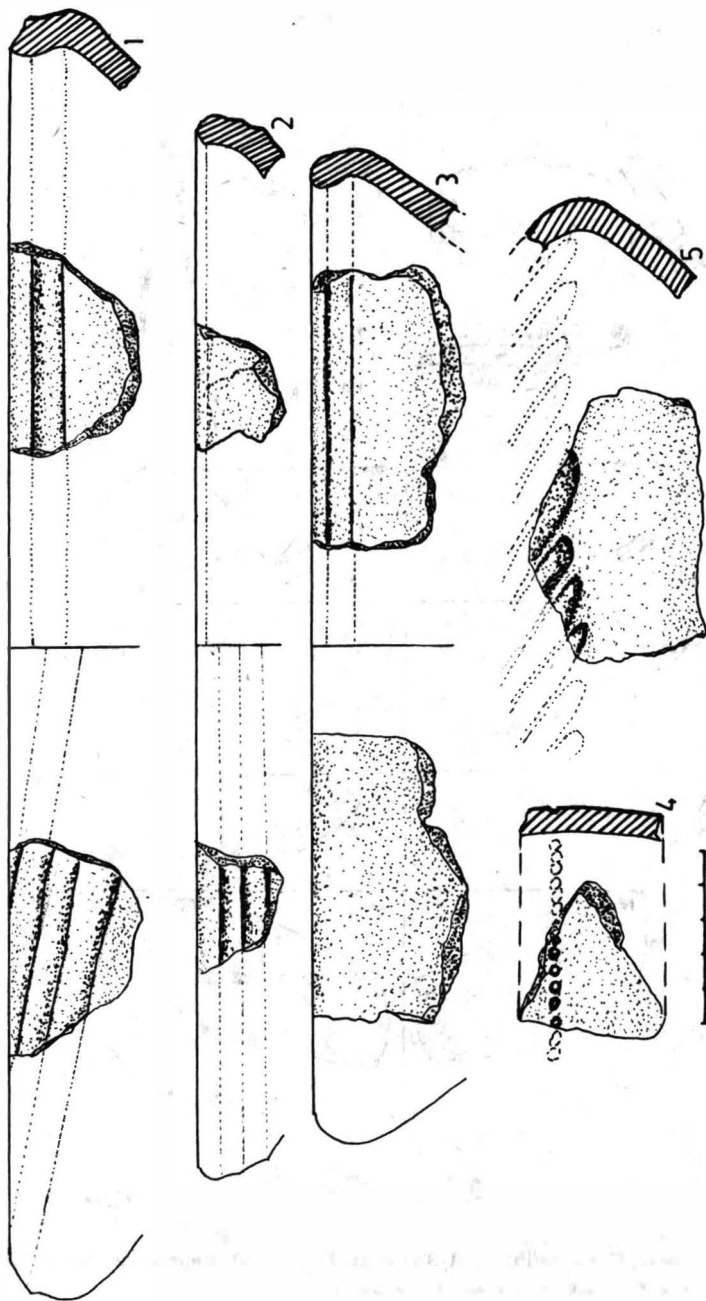

Fig. 70. Fragmente ceramice de tip Corlăteni-Chișinău. 1, 3: Grumezoale; 2: Pâhna; 4: Vilșoare; 5: Tulcani (Muzeul Județean Vaslui).

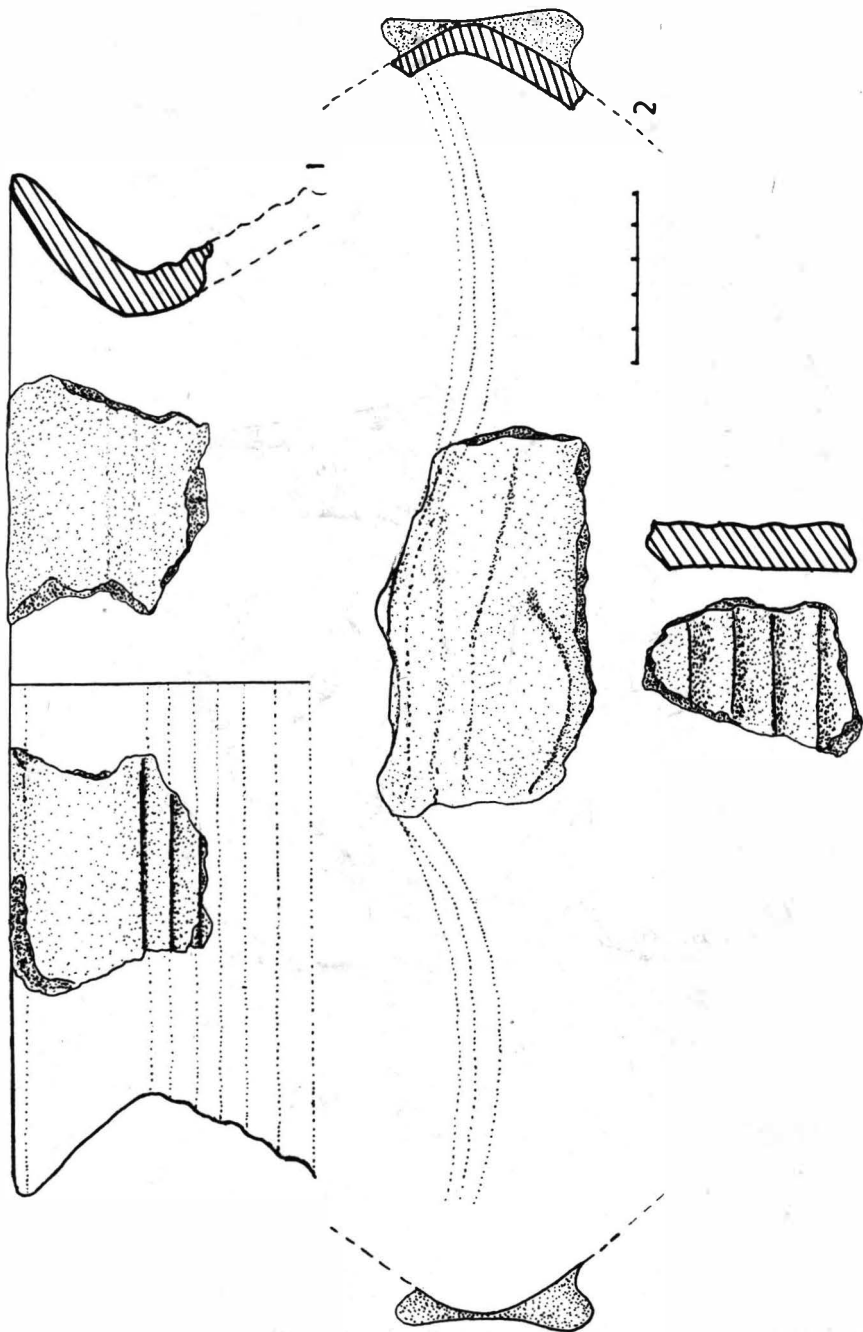

Fig. 71. Epurenî. Fragmente de vase bitronconice-pânteoase de tip Corlăteni-Chișinău. 2: prevăzut cu proeminențe duble pe pântece. (Muzeul Județean Vaslui).

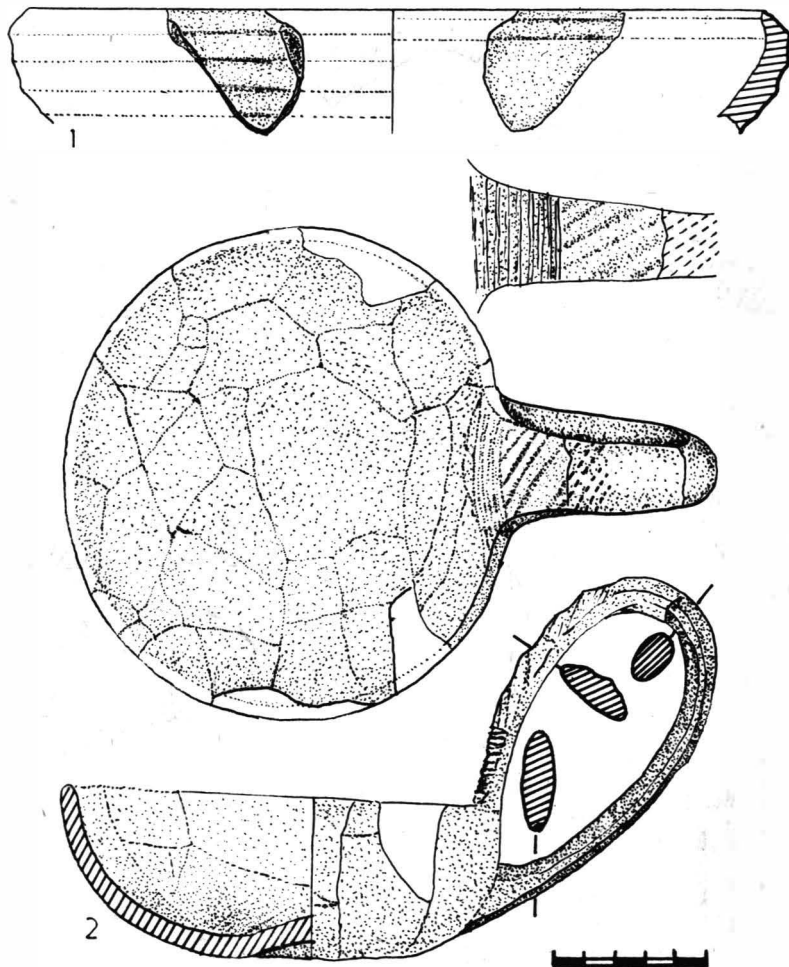

Fig. 72. Cota Morii. Fragment de strachină și ceașcă de tip Corlațeni-Chișinău, provenite din necropolă. (Seminarul de Arheologie al Universității din Iași; cercetări A. László).

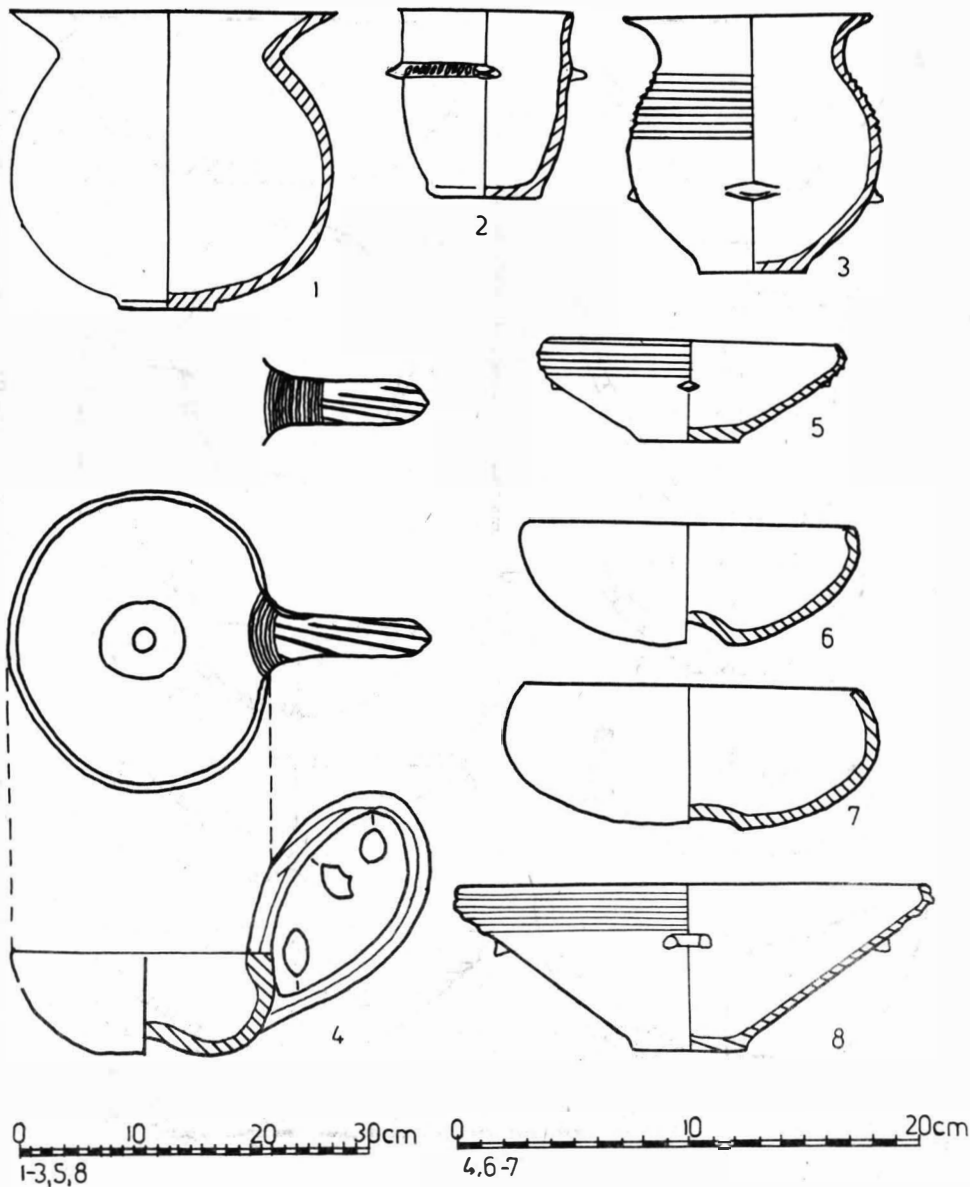

Fig. 73. Cotu Morii. Vase din necropola culturii Corlăteni- Chişinău. 1-2, 5: morm. 1; 3-4, 6-8: morm. 2. (După C. Ionomu şi M. Tanasachi).

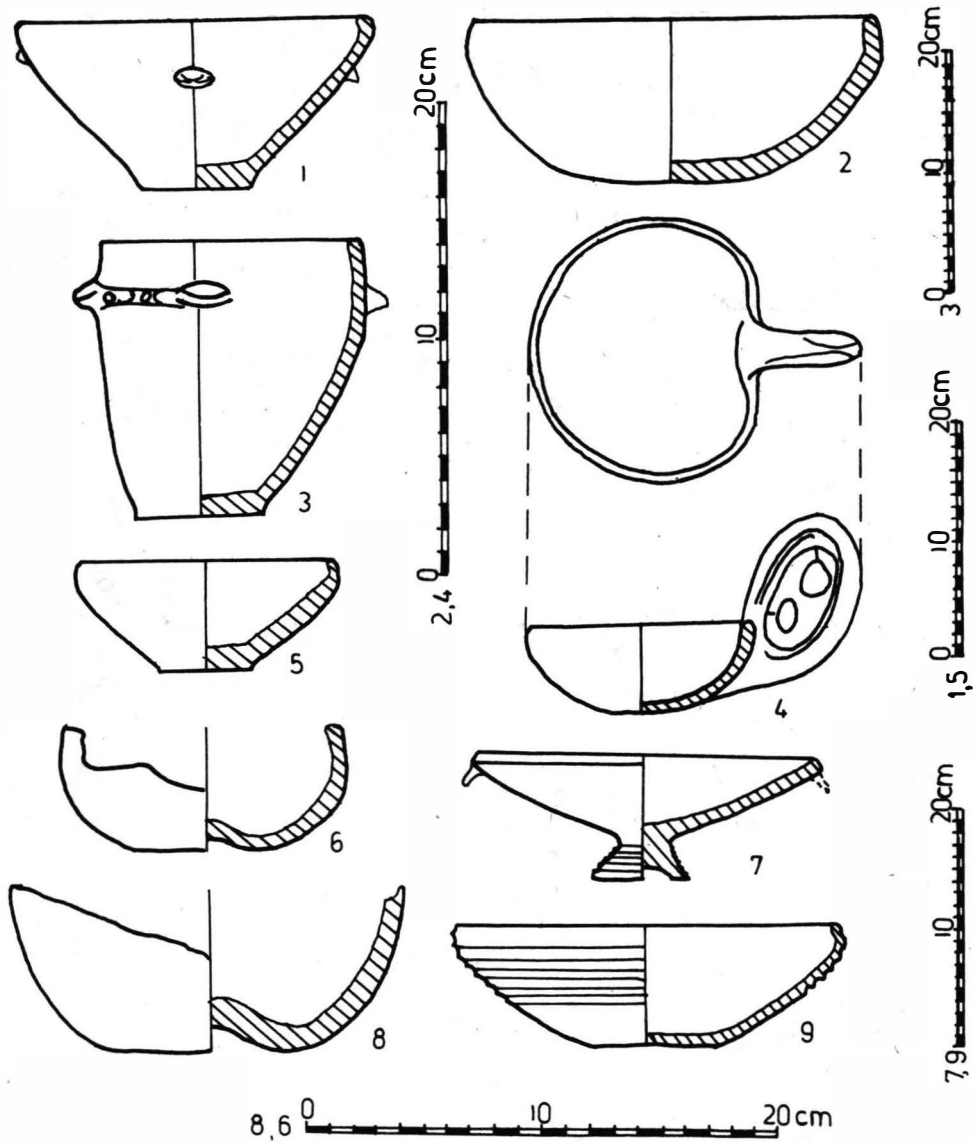

Fig. 74. Cotu Morii. Vase din necropola culturii Corlăteni-Chișinău. 1-4: morm. 3; 5, 9: morm. 4; 6-8: descoperiri accidentale. (După C. Ionomu și M. Tanasachi).

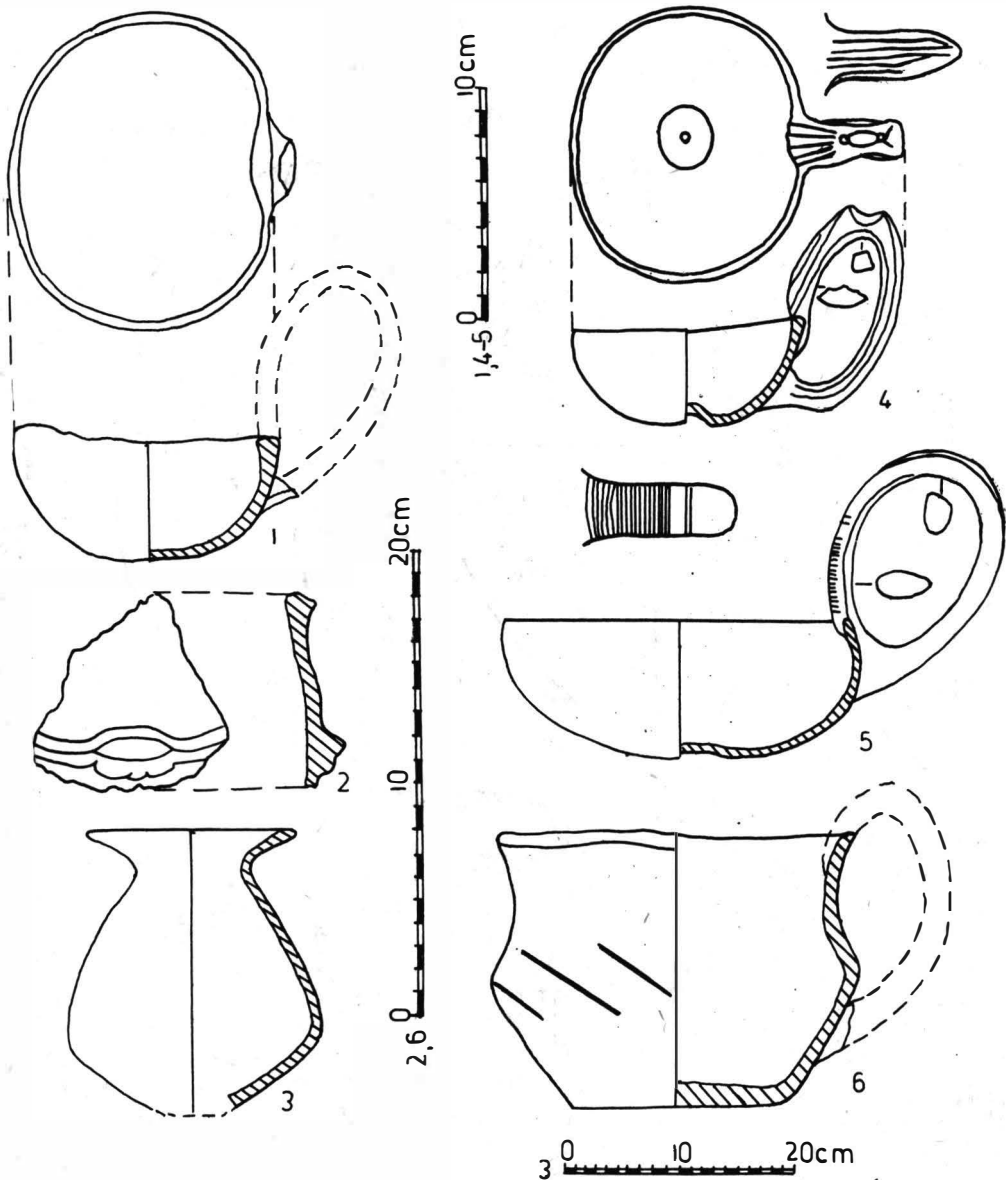

Fig. 75. Cdu Morii. Ceramică descoperită în necropola culturii Corlăteni-Chişinău. Descoperiri accidentale. (După C. Ionomu și M. Tanasachi).

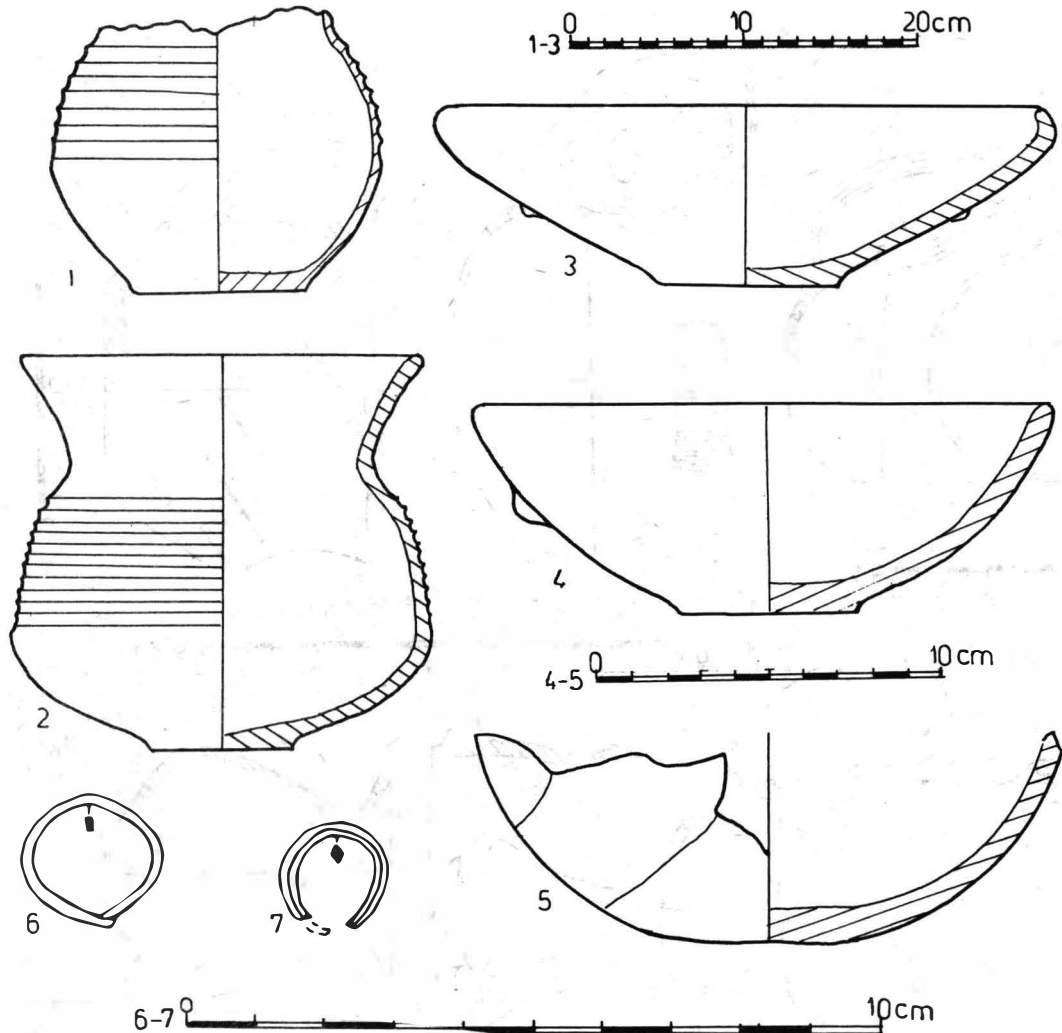

Fig. 76. Iași-Crucea lui Ferent. Inventarul mormântului aparținând culturii Corlațeni-Chișinău. 1-5: vase;
6-7: cercei de bronz. (După C. Ionescu și C. Pîl) <http://www.instarhparvan.ro>

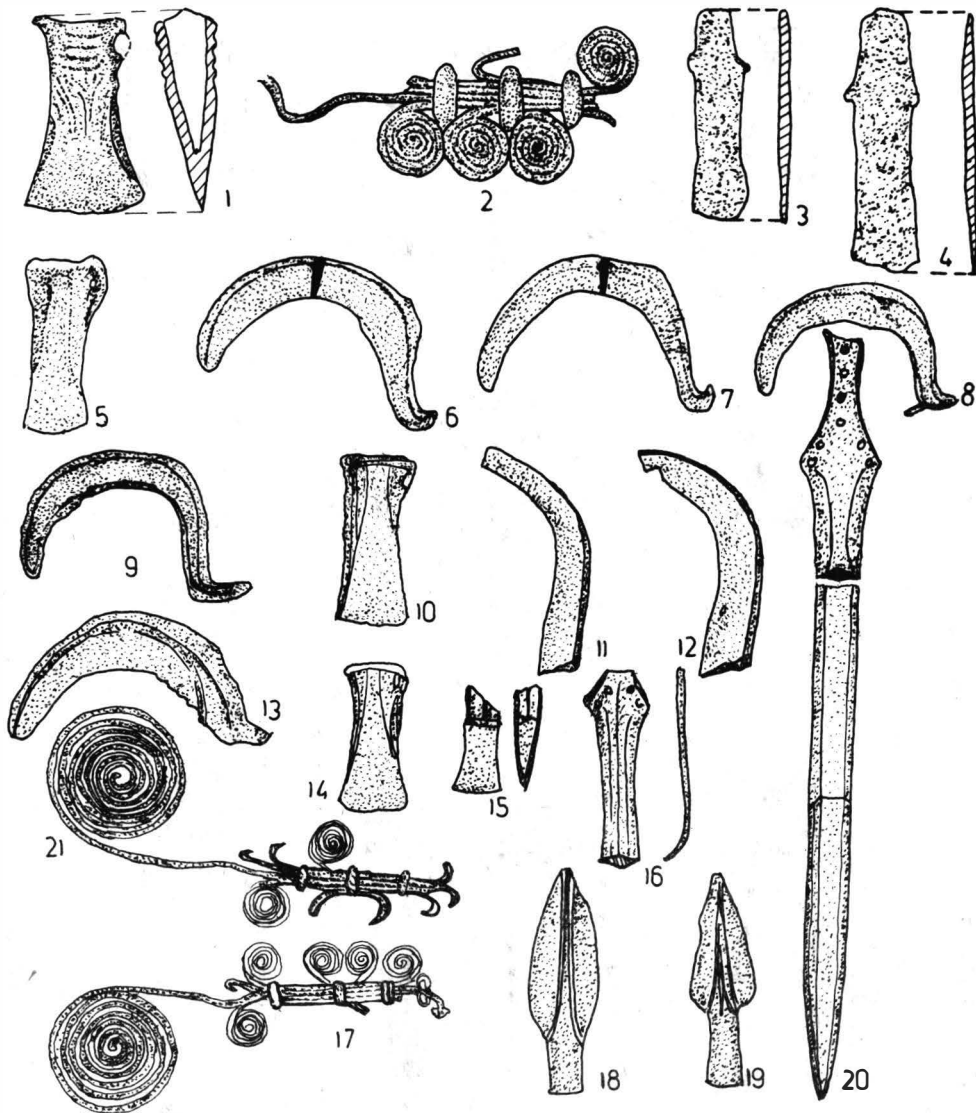

Fig. 77. Piese componente ale depozitelor de la Bârlad (1-4), Doljești (5-7), Ilișeni (8-14, 16, 19-20) și Rafaila (15, 17-18, 21). (După M. Petrescu-Dâmbovița și Gr. Folt). Scări diferite.

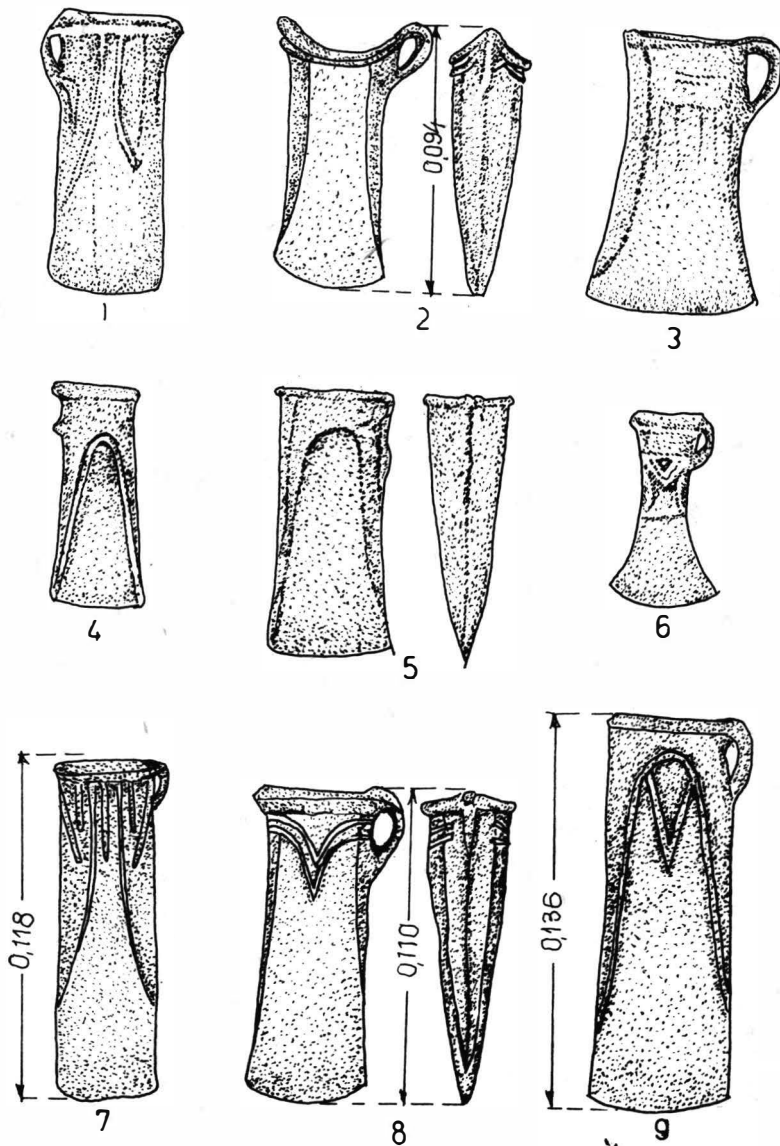

Fig. 78. Celturi de bronz. Descoperiri izolate. 1, 3-4: Dumbrăveni; 2: Tazlău; 5: Siminicea; 6: Părhanți; 7: Căndești- Neam; 8: Țibucani; 9: Rotunda. (după M. Petrescu-Dâmbovița și M. Ignat). 1, 3-6: scări diferite.

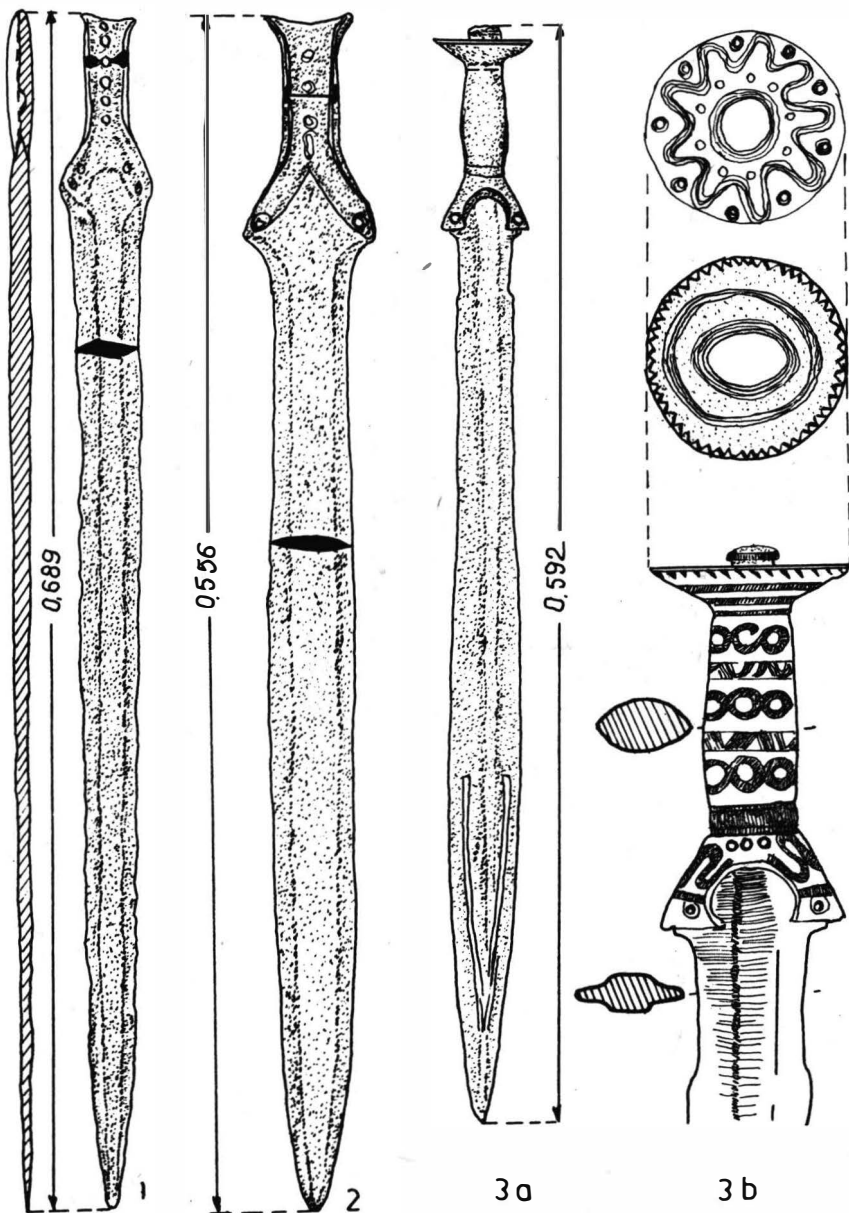

Fig. 79. Săbii de bronz. 1: Bucium; 2: Polonești; 3 a-b: Marvila. (1-2: după M. Petrescu-Dâmbovița; 3: după V. Căpitanu și Al Vulpe).

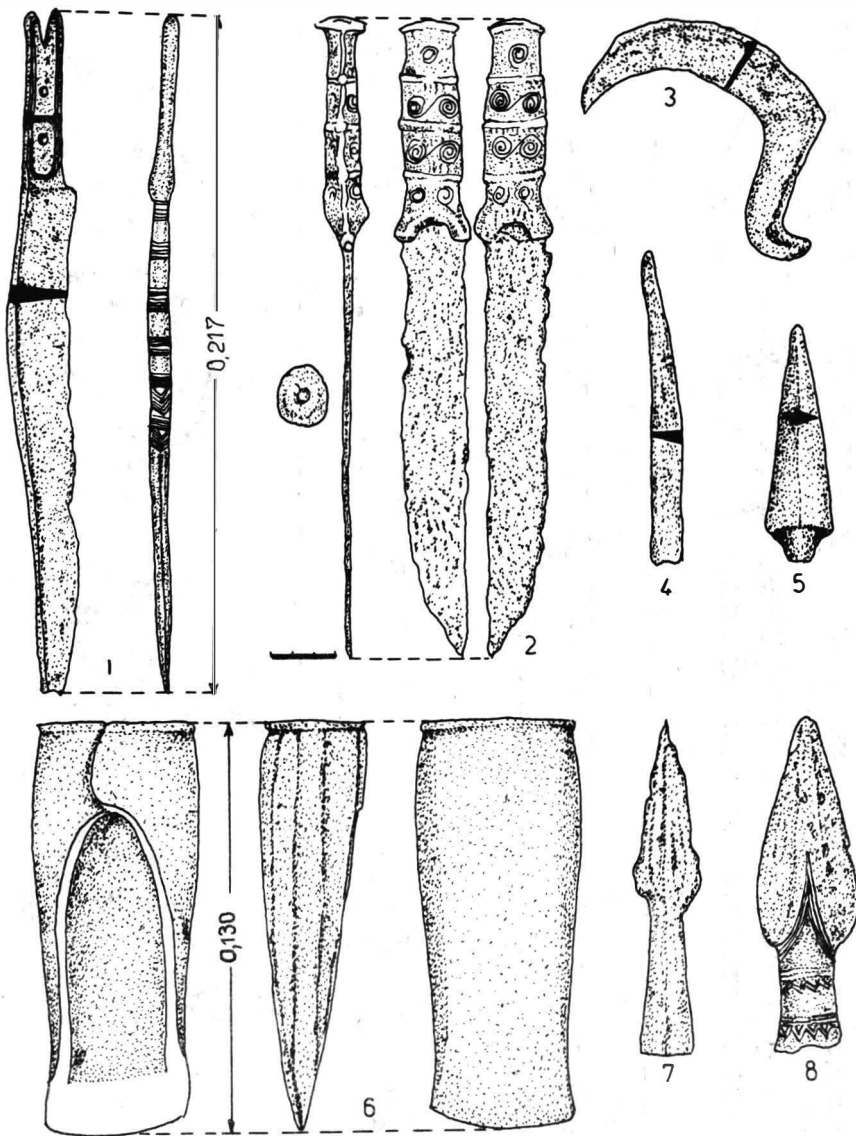
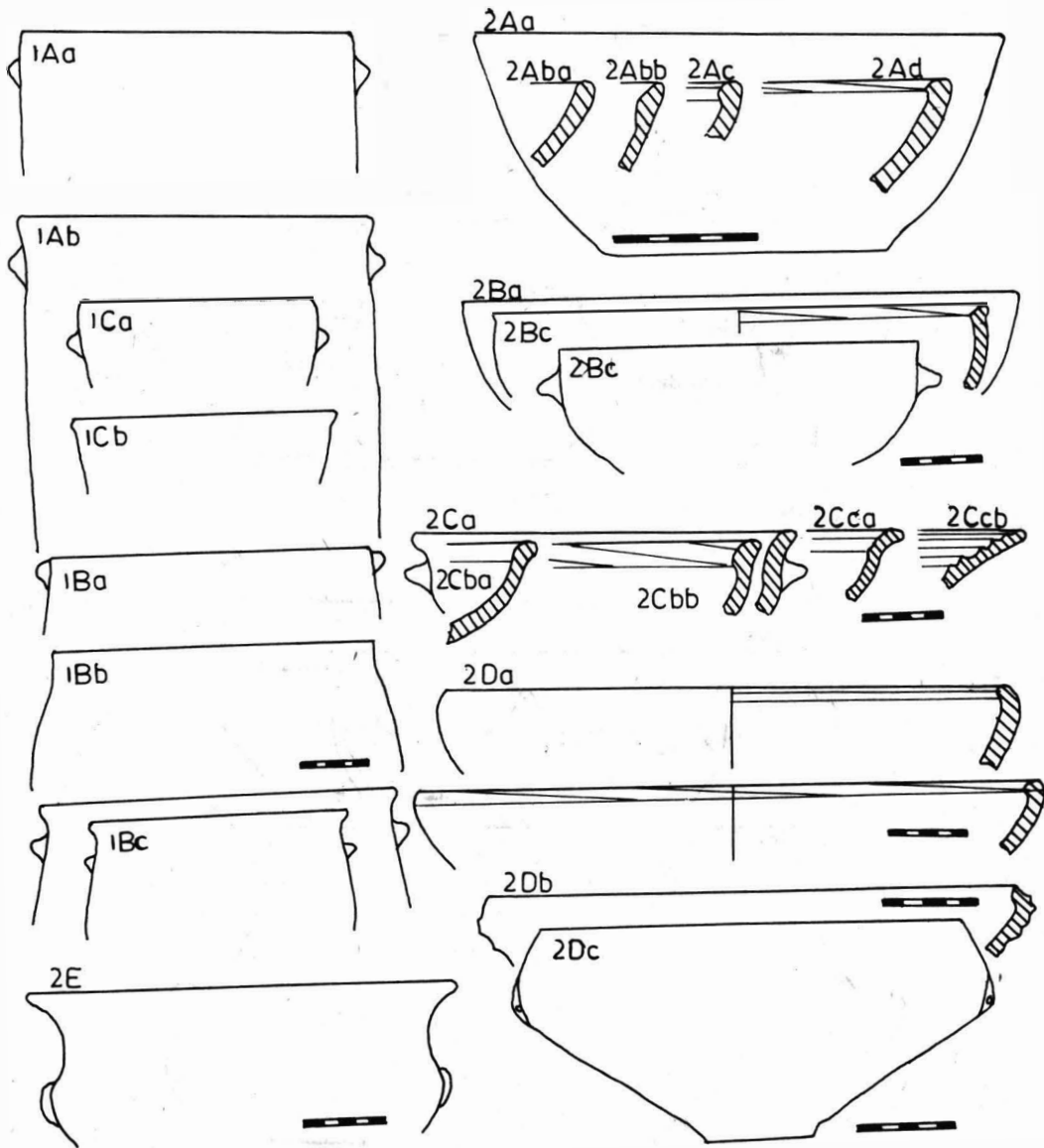
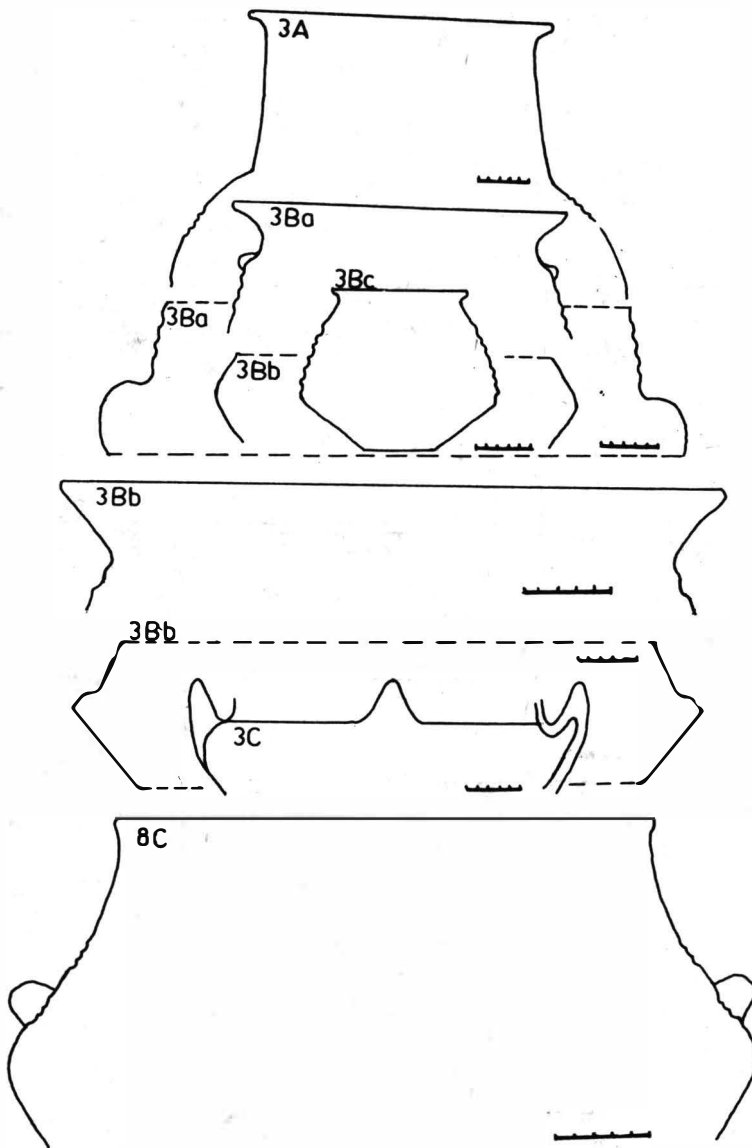

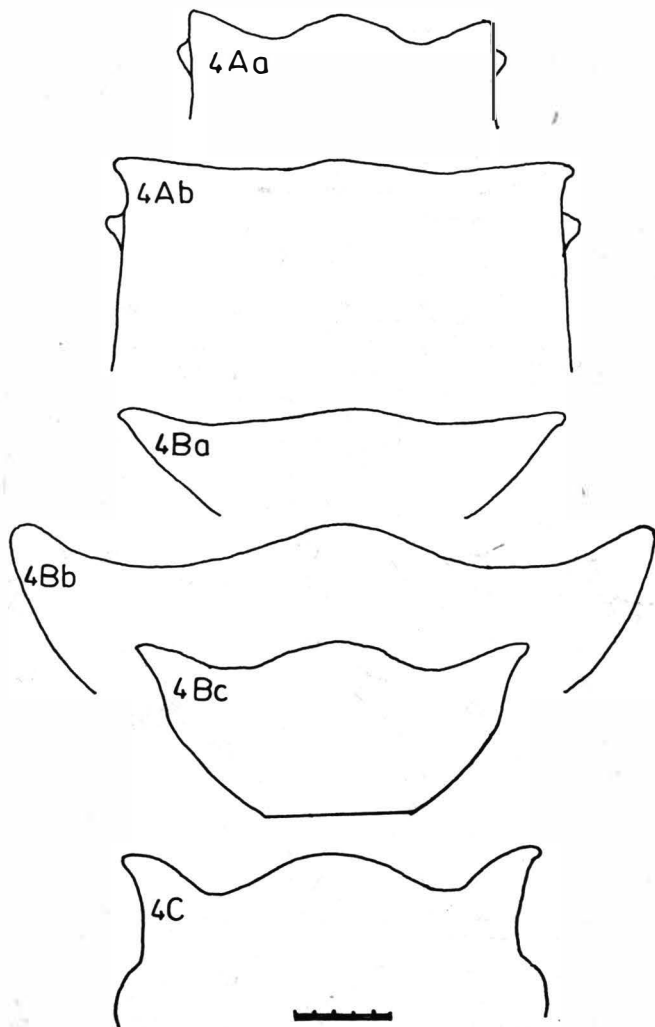
Fig. 80. Cujițe (1, 4), seceră cu cârlig (3), pumnal (5), "sapă" (6), vârfuri de lance (7-8) din bronz și cujiță de fier cu mâner de bronz (2). 1: Țigănești; 2: Corni; 3: Liteni; 4-5: Trușești; 6: Jud. Vaslui; 7: Securiceni; 8: Merești. (1, 4-5: după M. Petrescu-Dâmbovița; 2-3, 7-8: după M. Ignat; 6: după E. Clocea-Safta). 3-5, 7-8: scări diferite.

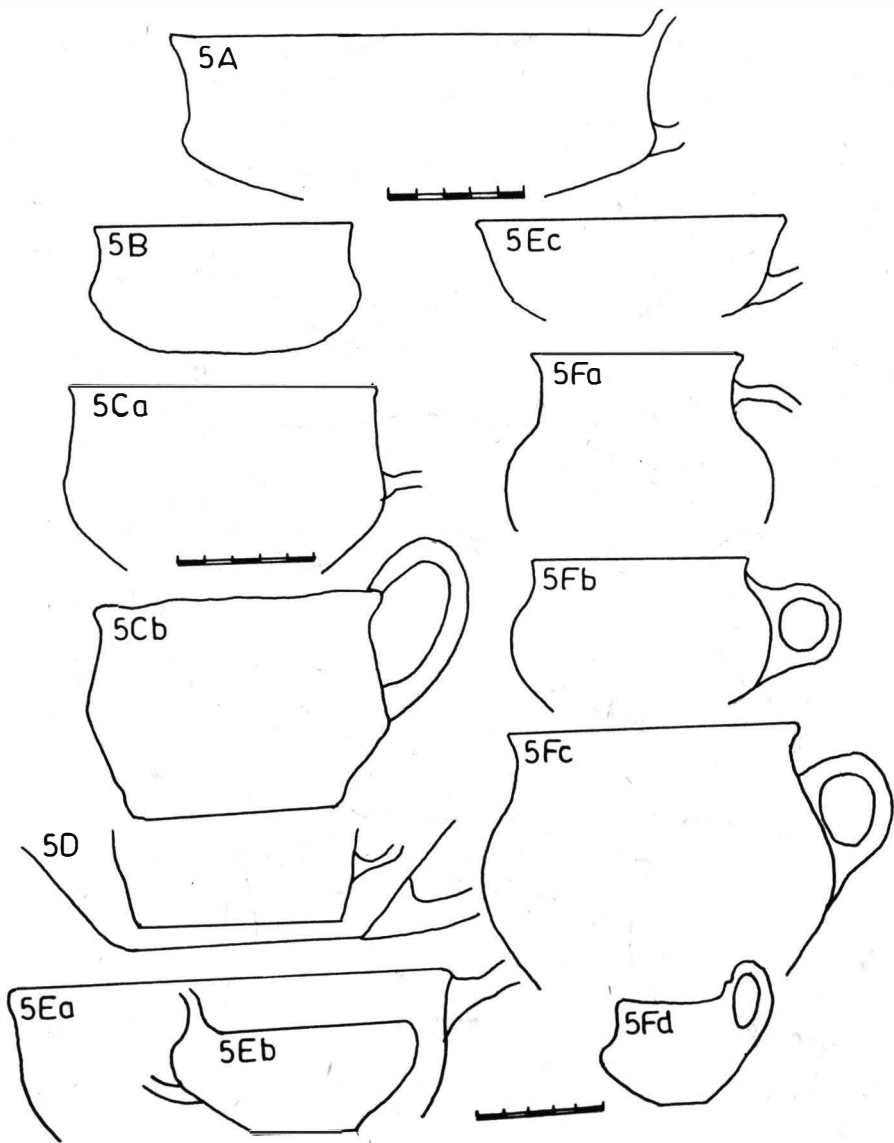
Planșa I. Grupul Grănicțu. Tipurile de vase 1 A-C (borcane și vase în formă de sac) și 2 A-D (străchini și castroane). A se vedea și vasele din fig. 50/1, 5-6; 51/1-2, 4-6; 52/2; 53/1, 5-7; 2-4, 10-19 (Siret-Dealul Ruina), necuprinse în clasificarea noastră.

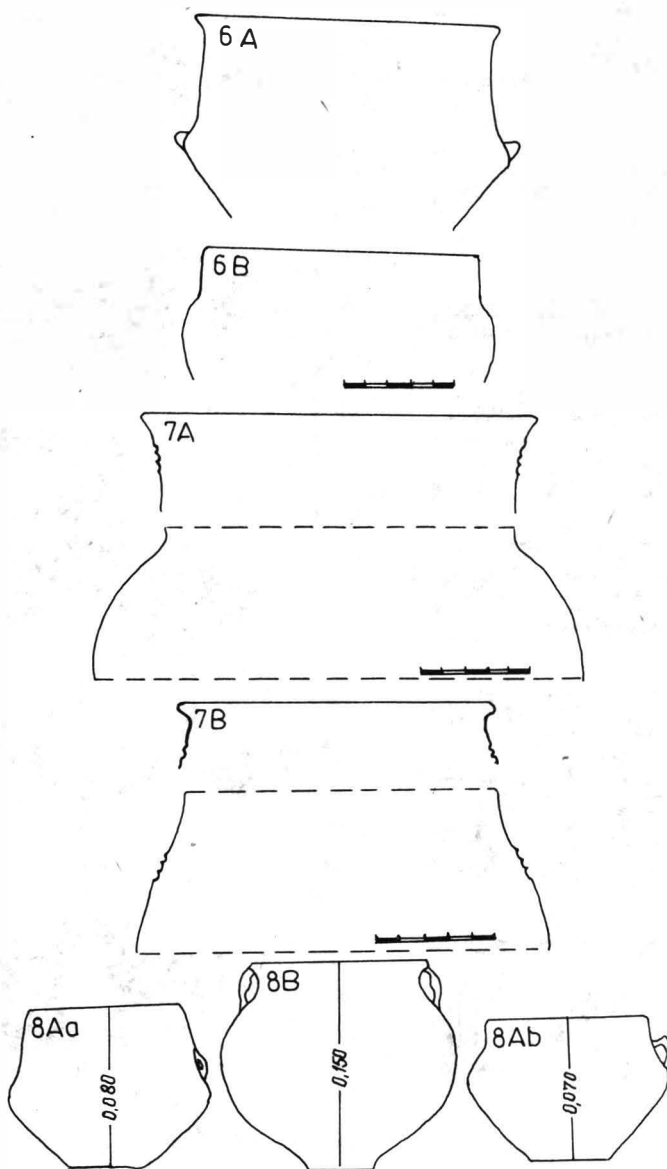
Plasa II. Grupul Grănicești. Tipurile de vase 3 A-C și 8 C (bitronconice-pânteoase). A se vedea și vasele din fig. 51/7-8; 52/3, 7-8, 10-11; 53/8-9 (Siret-Dealul Ruina), necuprinse în clasificarea noastră.

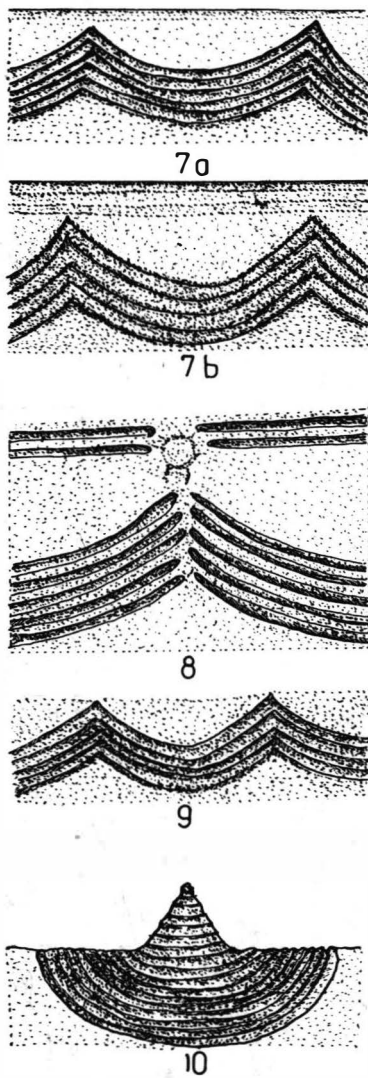
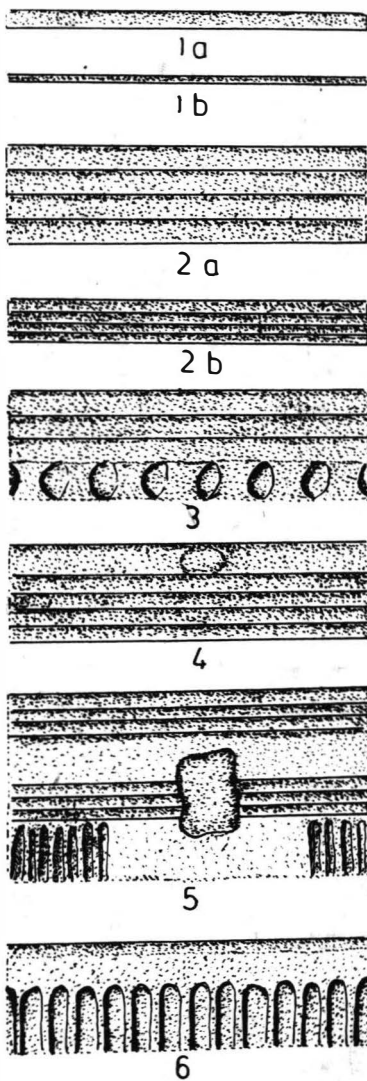
Planşa III. Grupul Grăniceşti. Tipurile de vase 4 A-C. (Vase cu buza lobată). A se vedea şi vasele din fig. 51/10-11 (Siret-Dealul Ruina), necuprinse în clasificarea noastră.

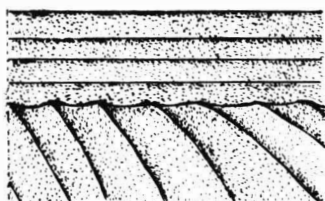
Planşa IV. Grupul Grăniceşti. Tipurile de vase 5 A-F. (Ceşti, căni). A se vedea şi fragmentul ceramic, fig. 5I/9 (Siret-Dealul Ruina), necuprins în clasificarea noastră.

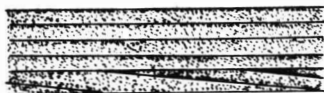
Planșa V. Grupul Grănicești. Tipurile de vase 6 A-B; 7 A-B, 8 A-B (Pahare, forme incerte și deosebite). A se vedea și fragmentele ceramice din fig. 51/2, 5; 52/4, 9 (Siret-Dealul Ruina), necuprinse în clasificarea noastră.

Planşa VI. Grupul Grăniceşti. Tipuri de decor 1-10.

11

12

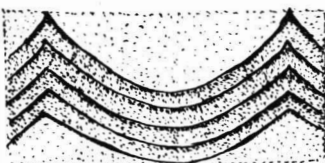
13 a

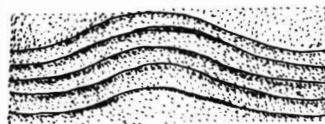
13 b

14

15

16

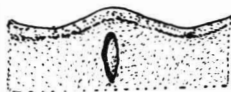
17

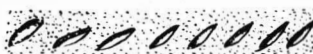
18

19

20

21

22

23

24

25

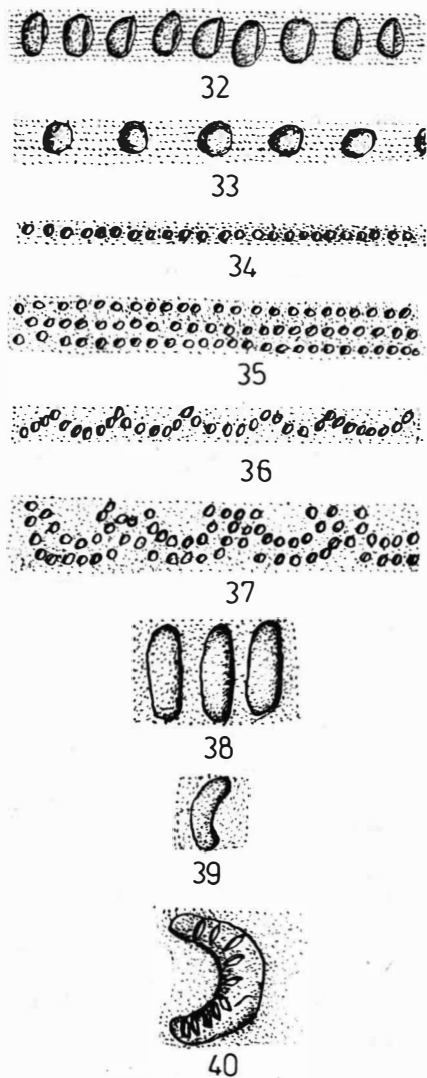
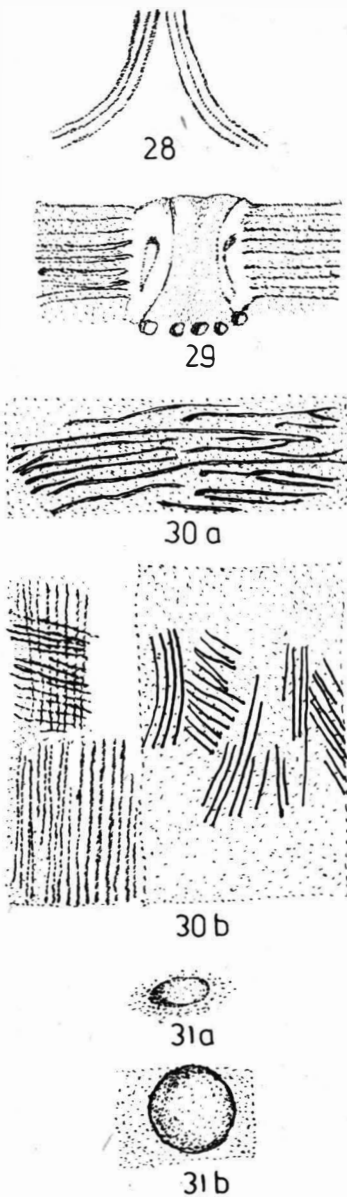

26

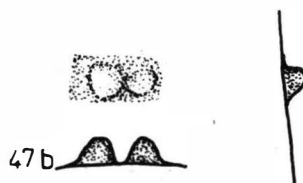
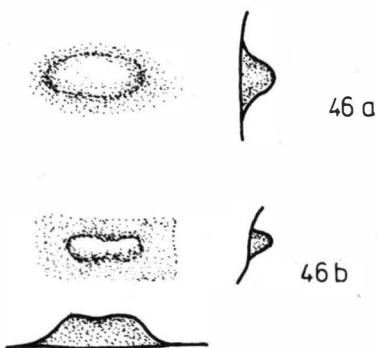
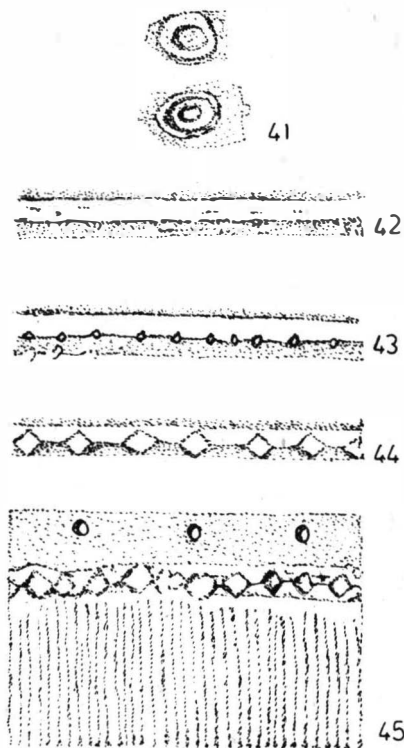

27

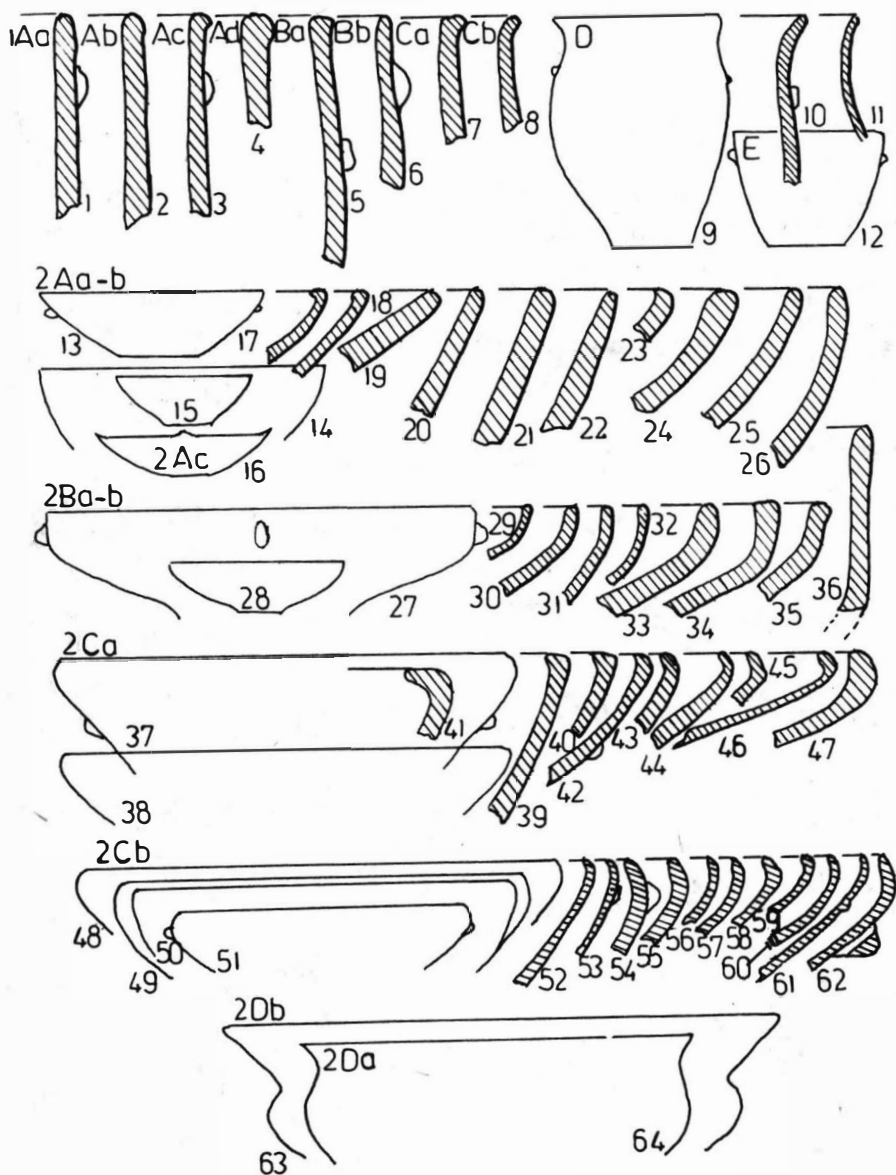
Planșa VII. Grupul Grănițești. Tipuri de decor 11-27.

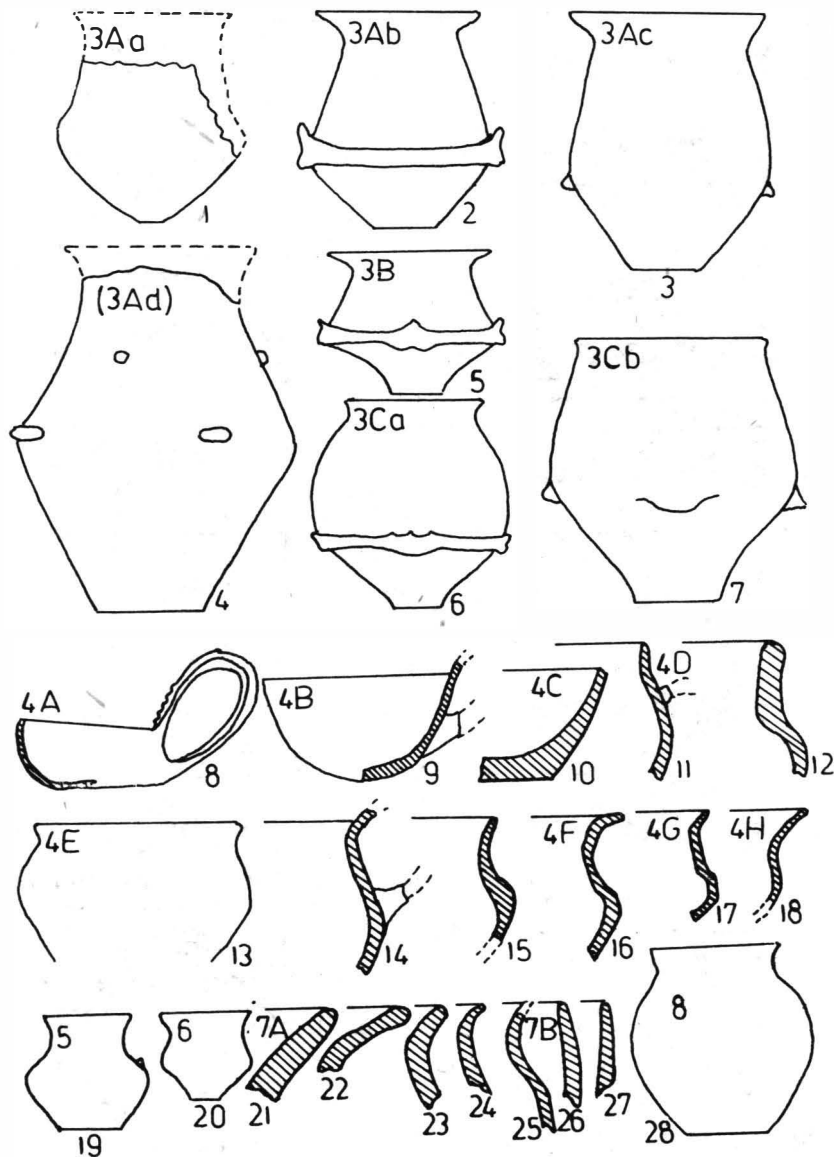
Planşa VIII. Grupul Grăniceşti. Tipuri de decor 28-40.

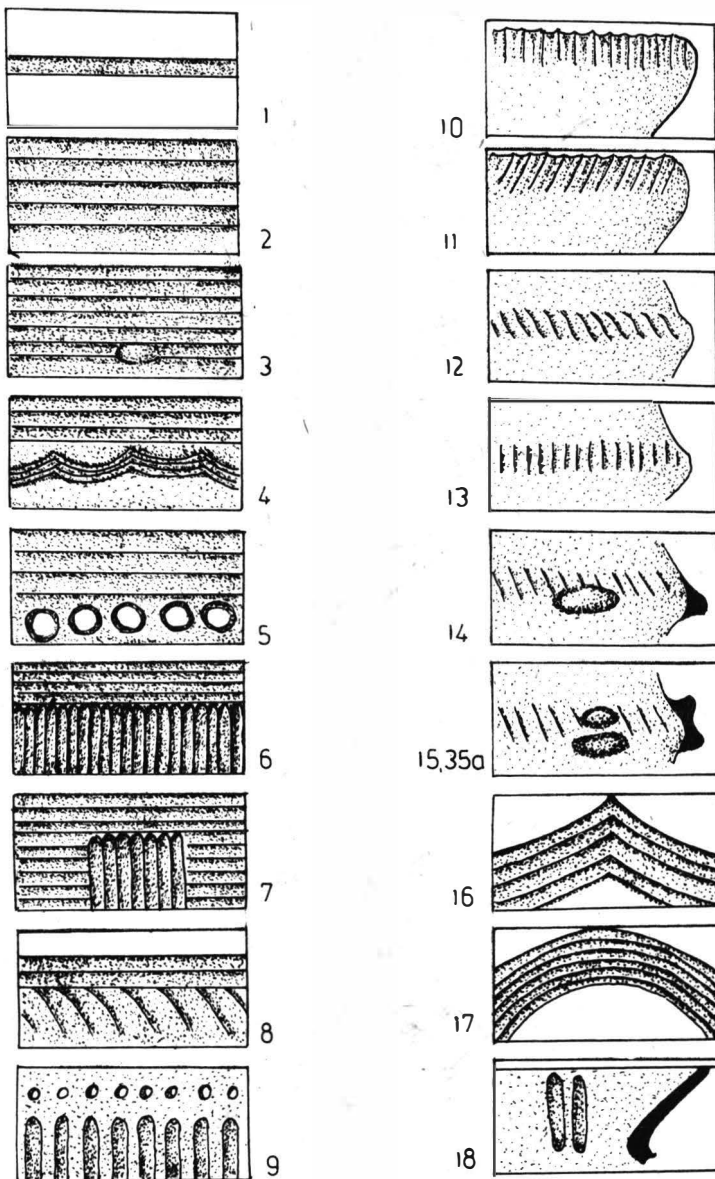
Planșa IX. Grupul Grănicești. Tipuri de decor 41-51. La decorul ceramicii grupului Grănicești a se (line seama și de ornamentarea vaselor descoperite la Siret-Dealul Ruina (fig. 50-53), necuprinsă în planșele VI-IX.

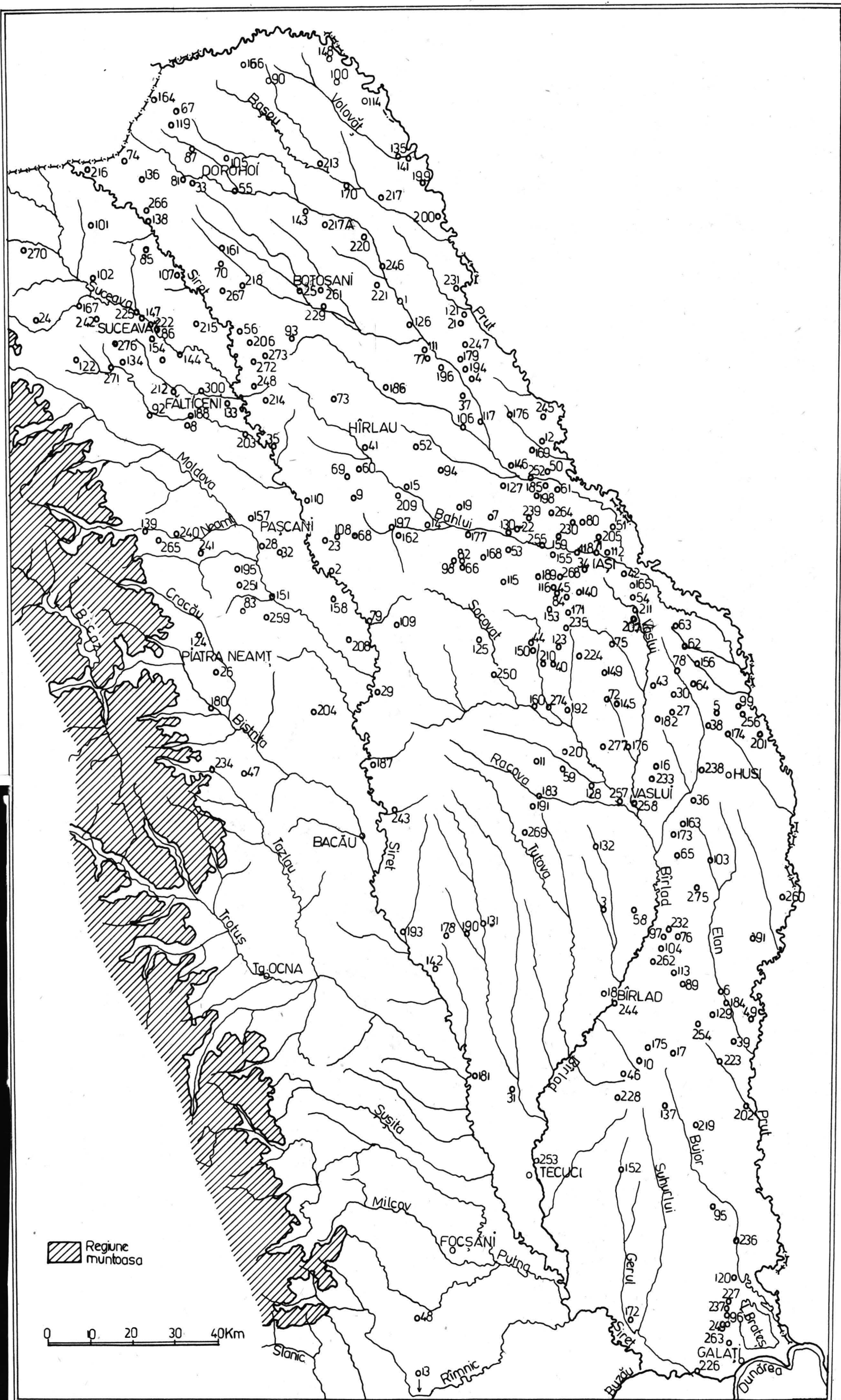
Planșa X. Grupul Corlațeni. Tipurile de vase 1 A-E (borcane și vase în formă de sac) și 2 A-D (străchini și castroane). A se vedea și vasele din fig. 73/2; 74/5; 73/5-8; 74/1-2, 5-6, 8-9 (Cotu Morii); 76/3-5 (Iași-Crucea lui Feriș), necuprinse în clasificarea din planșa X.

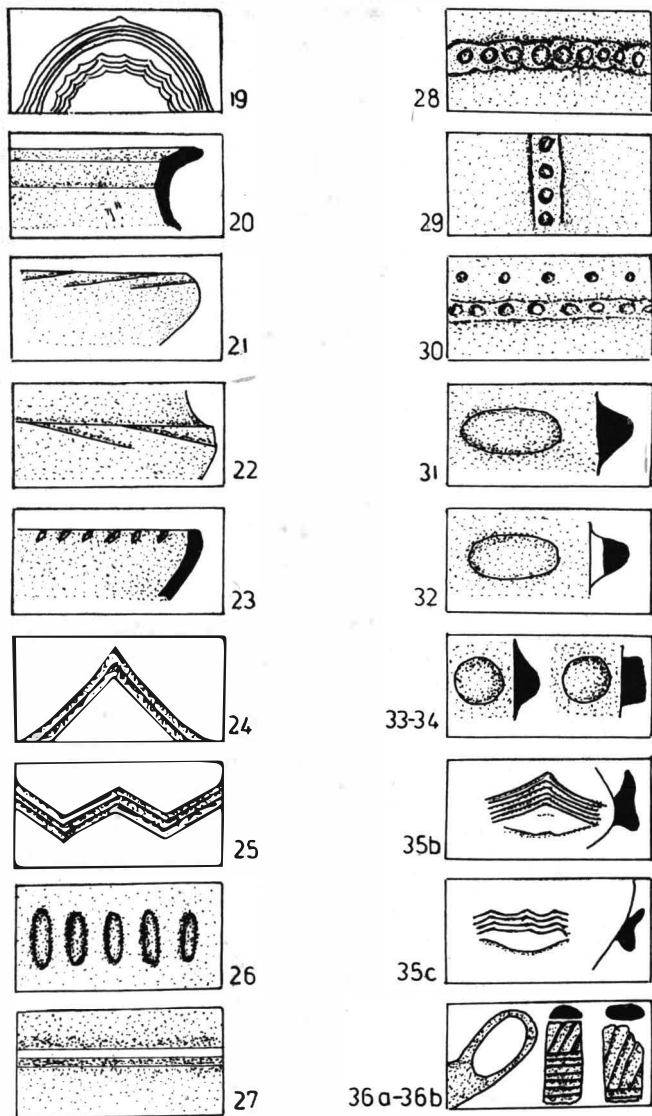
Planșa XI. Grupul Corlăteni. Tipurile de vase 3-8 (Vase bitronconice-pânteoase; cești, căni; forme deosebite și incerte). A se vedea și vasele din fig. 73/1, 3-4; 74/4, 7; 75/1-6 (Cotu Morii); 76/1-2 (Iași-Crucea lui Ferent), necuprinse în clasificarea din Planșa XI, reprezentând tipuri și variante noi, care îmbogățesc repertoriul de forme ceramice ale culturii Corlăteni-Chișinău.

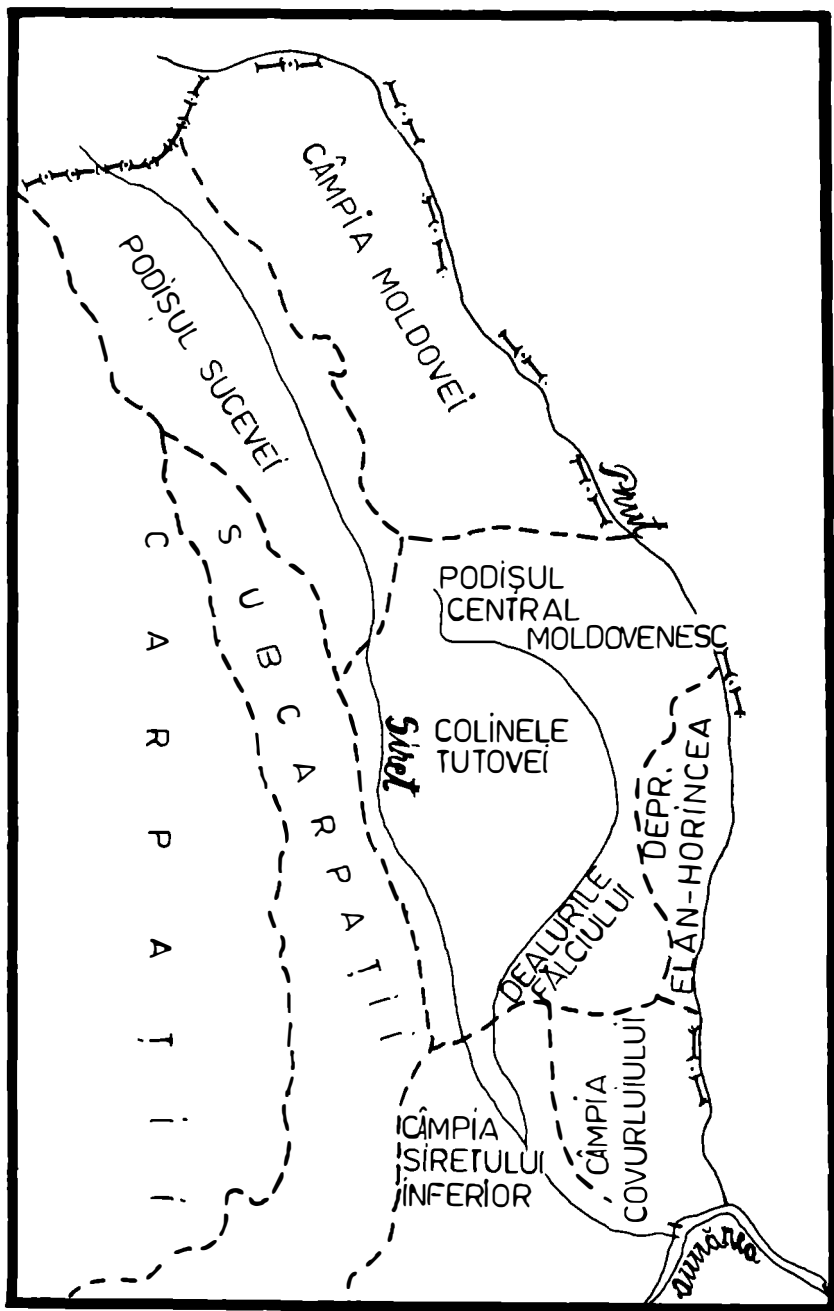
Planşa XII. Grupul Corlăteni. Tipurile de decor 1-18.

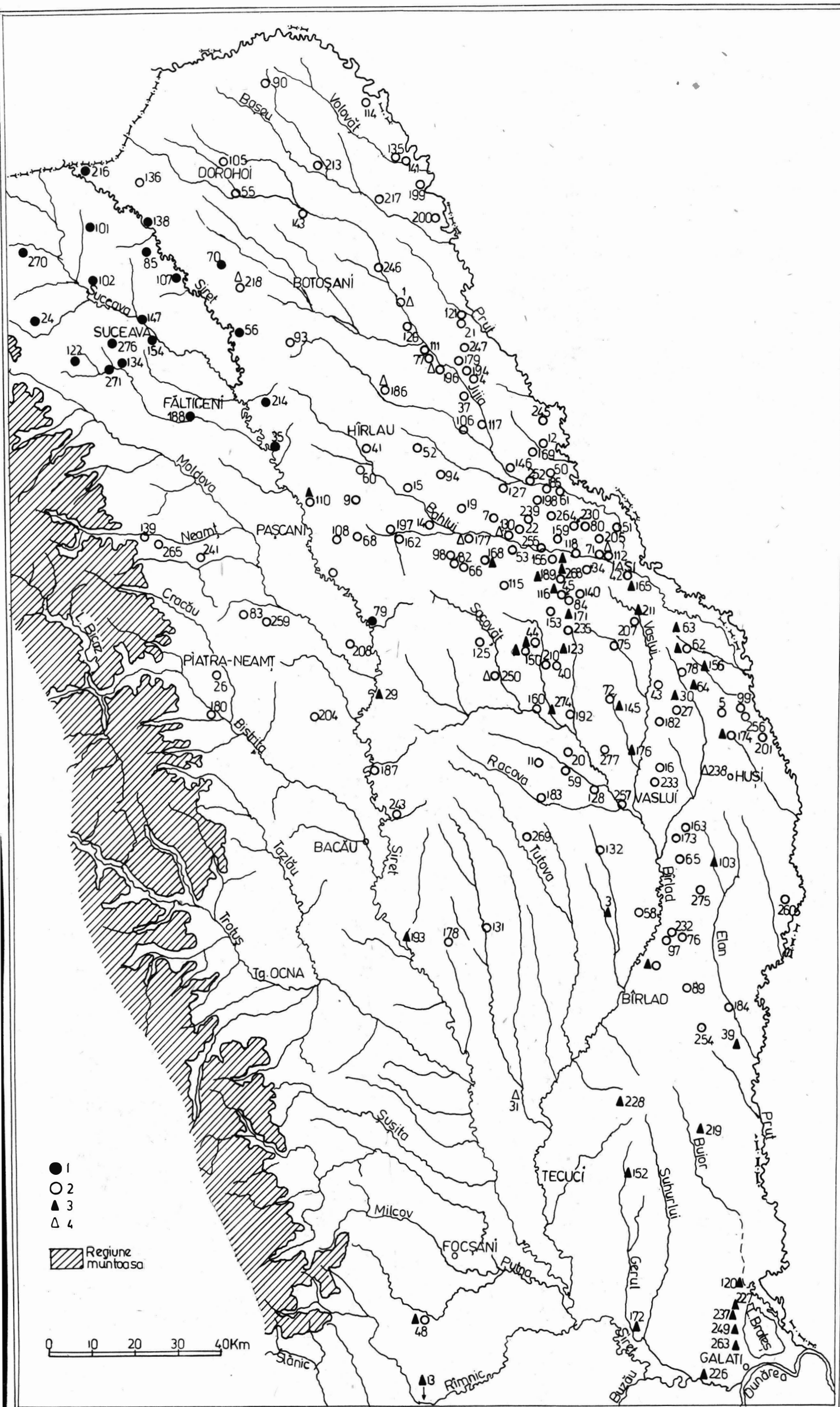
Harta 2. Răspândirea descoperirilor datând din perioada Hallstatt A-C de pe teritoriul Moldovei. Numerele corespund cu cele din Lista descoperirilor.

Planșa XIII. Grupul Corlăteni. Tipurile de decor 19-36 b. La decorul ceramicii grupului Corlăteni a se ține seamă și de ornamentarea vaselor descoperite în mormintele de la Cotu Morii (fig. 73-75) și Iași - Crucea lui Ferent (fig. 76), necuprinsă în planșele XII-XIII.

Harta 1. Zonele geografico-arheologice ale Moldovei.

Harta 3. Răspândirea grupelor culturale Grănciști (1), Corlăteni (2) și Coza (3: așezări, 4: descoperiri ceramice) pe teritoriul Moldovei.

pag.	rândul	2	de	jos	în loc de	se va citi
8					Gongescu	Goncescu
16		5		sus	danubian	danubien
19		6		sus	connaissance	connaissance
19		17		sus	Bronzefund	Bronzefund
22		4		sus	v.n.e.,	v.n.e.),
26		9		sus	dépôts	dépôts
28		16		sus	Holihradý	Holihradý
32		6		jos	Cionagi	Cioinagi
36		11		jos	fragmente	fragmente
36		6		jos	Rezultataele	Rezultatele
37		10		sus	stratigrafică).	stratigrafică
37		20		jos	sudică	sudică a
44		14		sus	Mprintz	Morintz
46		21		jos	alac	ale
55		7		sus	suprafață de	suprafață
56		7		jos	aproximativă	aproximativ
56		3		jos	La	la
59		19		jos	conotaf	cenotaf
61		9		sus	aemenea	asemenea
63		19		sus	Gá-Holihradý	Gáva-Holihradý
68		9		jos	prezentă	prezentă
72		20		jos	margină	margină
76		7		sus	diametrul	diametrul
78		18		sus	caracterizată	caracterizează
81		16		jos	fascicule	fascicule
90		18		sus	piese (54,29%)	piese 19 (54,29%)
91		21		sus	descoperir	descoperiri
93		10		sus).),
94		7		sus	funerare	funerare
98		28		sus	Boldogkóváralja	Boldogkóváralja
98		3		jos	98	99
99		20		jos	nota 279	nota 119
99		14		jos	Aa, Ab, Ba	Aa, Ab, Ba
99		8		jos	Smirnov	Smirnova
100		15		sus	Cca	Cca
103		22		jos	nota 396	nota 236
111		16		jos	Tehnica de lucru	1. Tehnica de lucru
		7		jos	Andrieșeni ²⁴⁴⁾	Andrieșeni ²⁴⁴⁾).
		5		jos	Vetrișoia ²⁴⁸⁾	Vetrișoia ²⁴⁸⁾).
		3		sus	2 B;	2 Baa;
		1		sus	ornamentală	ornamentată
		3		sus	loturi	loburi
		6		jos	320)	330)
		2		sus	Iconomu, 1992a.	Iconomu, Piu, 1992.
132		4		sus	Buzdugan	Buzdugan
134		16		jos	"Chioscul"	"Chioscul"
136		16		jos	fig. 2/2.	fig. 2/2; Iconomu, Tanasachi, 1992.
137		11		jos	Havârne	Havârna
137		7		jos	p. 54-59, 74;	p. 78, 93-94
		7		sus	Sușani	Sușani
139		13		sus	nota 165	nota 2/4
149		20		jos	Răteșu Cozei	Răteșu Cozei
152		19		sus	mărturie	mărturie

Monografii apărute în colecția BIBLIOTHECA THRACOLOGICA

- I: Adrian C. FLORESCU, Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România, Călărași, 1991 (Premiul "Vasile Pârvan" al Academiei Române).**
- II: Ioan ANDRIȚOIU, Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului, București, 1992.**
- III: Eugen COMȘA, Bibliografia referitoare la a doua epocă a fierului de pe teritoriul României, București, 1993.**
- IV: Marian GUMĂ, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, București, 1993.**
- V: Mihai SÂMPETRU, Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos, București, 1994.**

I.S.B.N.: 973-95349-9-6